

ONDERWYS AAN DIE KAAP ONDER DIE KOMPANJIE, 1652—1795.

'N KULTUUR-HISTORIESE STUDIE.

DEUR

P. S. DU TOIT, M.A., D.Phil. (Stell.)

Proefskrif goedgekeur vir die graad **Doctor Philosophiæ**
aan die Universiteit van Stellenbosch.

Promotor: Prof. dr. H. B. Thom.

VOORWOORD.

Wat die leser hiermee aangebied word het aan die einde van 1936 gedien as 'n proefskrif ter verkryging van die graad D.Phil. in Geskiedenis aan die Universiteit van Stellenbosch. Die werk soos hier gepubliseer, verskil slegs in 'n geringe mate van wat dit oorspronklik was. 'n Paar byvoegings is gemaak om verder lig te werp op sekere sake, terwyl drie kaarte ingesluit word om die uitbreiding van die kolonie te verduidelik. Hierdie kaarte kan met vrug by die text geraadpleeg word. Die feit dat dit as 'n proefskrif geskrywe is hoef niemand af te skrik nie want ek het deurgaans getrag om dit ook vir die gewone leser belangwekkend en leeswaardig te maak.

Dit sou onnodig wees om hier uitvoerig die belangrykheid van die Geskiedenis van die Onderwys, asook die plek daarvan in die Algemene Geskiedenis aan te dui. 'n Paar gedagtes in hierdie verband sal egter nie onvanpas wees nie.

Verskillende skrywers het verskillende interpretasies gegee van wat die eintlike onderwerp van die Geskiedenis van die Onderwys uitmaak. So is nog tot onlangs die beskouing gehuldig dat dit die geskiedenis van groot opvoedkundiges, hulle lewe en werke, moet weergee. Met dit as uitgangspunt is egter nie 'n goeie insig in sake te verkry nie en is die voorstelling noodwendig eensydig. Vir die opvatting dat dit 'n geskiedenis van pedagogiese stelsels is, is miskien meer te sê. As hierdie stelsels egter op hulself bly staan en hulle samehang met allerhande ander faktore, met filosofie en godsdiens, met die hele strewe en lewe van die mensheid of ten minste van 'n groot groep van mense, nie gesien word nie, bring dit egter ook nie perspektief nie. Die Geskiedenis van die Onderwys moet dus meer gesien word as 'n uiteensetting van pedagogiese denke en doen as 'n deel van 'n groot organiese geheel: die algemene kultuurgeskiedenis van die mensheid. Die Geskiedenis van die Onderwys is inderdaad, of moet altans wees, kultuurgeskiedenis. 'n Skrywer het tereg oor die verhouding tussen die Geskiedenis van die Onderwys en Kultuurgeskiedenis in die algemeen as volg geskrywe:

„Niets hangt zo innig samen met de verschillende drijvende en remmende krachten die het leven van een volk bepalen, als zijn opvoedingswezen . . . met de geschiedenis der totaal-kultuur is de geschiedenis der opvoeding organies en onafscheidelik verbonden.”¹

Tussen opvoeding en kultuur bestaan dan ook 'n voortdurende wisselwerking en wedersydse beïnvloeding, en in die een is soms soos in 'n spieël die beeld waar te neem van die ander. 'n Ander

¹ Rombouts, F. S., *Historiese Pedagogiek*, I, p. 2.

s krywer het die plek van die Geskiedenis van die Onderwys in die Algemene Geskiedenis as volg uitgedruk :

„The history of Education is involved in the general history of the world . . . the history of the education of a people is not the history of its schools, but the history of its civilisation.”²

Dit is my doel om, gedagtig hieraan, ook nie hierdie wisselwerking uit die oog te verloor nie. Ek bepaal my dus nie by ’n behandeling van „skole” en suiwer „onderwyssake” nie, maar dui waar nodig ook algemene kultuur- en beskawingstoestande aan.

Die tydperk onder behandeling is as die periode in ons geskiedenis waarin die fundamente gelê is seker van geen geringe belang nie, ook wat betref ’n studie van die Geskiedenis van die Onderwys in Suid-Afrika in die besonder. Die laaste helfte van die 17de eeu, sowel as die 18de eeu, mag met ’n sekere mate van reg beskou word as die „donker tyd” van die onderwys in Suid-Afrika, en wel gedeeltelik omdat daar gedurende daardie jare ’n groot onkunde en gebrek aan kennis by ’n groot gedeelte van die bevolking bestaan het, maar miskien hoofsaaklik omdat so min rakende die destyds heersende onderwystoestande bekend is. Tog moet hierdie periode nie as onbelangryk oor die hoof gesien word nie en verdien dit meer spesiaal ons aandag omdat dit, soos Malherbe dit uitgedruk het, moet beskou word „as the dark night in which the South African nation had its birth”.³ Die doel van hierdie verhandeling is dan om meer lig te bring in die duisternis van onkunde aangaande die saak onder behandeling. Waar getrag sal word om die saak „in al sy aspekte” te behandel, daar word as uitgangspunt geneem die werk van baanbrekers en die langsame begin, om daarna die ontwaakte besef by die owerhede van die belangrykheid van die opvoeding van die jeug aan te toon, totdat dit behartig is deur ’n spesiale liggaam wat uiteindelik bedrywig was in die bevordering van die belange van die hoogs belangryke saak van die onderwys.

Omdat ’n gebied betree word wat tot sover nog vrywel onontgonne was, val daar natuurlik nie ’n lang lys van werke wat reeds die onderwerp in sy geheel of wel gedeeltelik dek, te vermeld nie. As vernaamste werk in hierdie opsig geld nog steeds Malherbe se *Education in South Africa* (1652-1922). Hoewel hy beslis baanbrekerswerk verrig het, was sy bestek egter te groot om veel in besonderhede te gaan. Ook het hy, soos hy in sy voorwoord self aandui, klem gelê op een aspek van die wye veld, nl. dié van die onderwyskontrole, of soos hy dit stel: „The Development of Educational Administration”. In een enkele hoofstuk het hy hierdie saak vir soverre dit betrekking het op die bewind van die Kompanjie aan die Kaap, afgehandel. Waar hy self se werk beskou as „by no means a history of South African Education in all its aspects”, maar slegs as „a preliminary to such a book as yet unwritten”, daar word hierdie werk in alle beskeidenheid aangebied

² Laurie, S. S., *Historical Survey of Pre-Christian Education*, p. 1.

³ Malherbe, E. G., *Education in South Africa (1652-1922)*.

as die eerste hoofstuk in daardie „boek” wat die onderwys „in al sy aspekte” behandel.

Heelwat later as Malherbe se lywige werk, en wel in 1934, het ’n tweede en veel kleiner werkjie oor ons onderwysgeskiedenis verskyn, nl. dié van M. E. McKerron, *A History of Education in South Africa* (1652-1932). Ook hierdie skryfster het dus die jare voor 1795 in behandeling geneem. Daar sy egter probeer het om die inmeekaargevlegte drade van ons onderwysontwikkeling uitmekaar te haal en elkeen se verloop afsonderlik voor te stel, het sy nie alleen ’n verbrokkelde voorstelling gegee nie, maar haarself origins skuldig gemaak aan hinderlike herhalings—’n leemte wat uit die metode van behandeling vloei—en aan belangryke weglatings. Oor die jare voor 1795 gee dit beslis nie veel nie.

Van die pen van E. Eybers het in 1925 in die *Tydskrif vir Wetenskap en Kuns* ’n reeks artikels verskyn onder die hoof: *Hoofstukke uit die Geskiedenis van Opvoeding en Onderwys in Suid-Afrika*, waarin die skrywer in sy eerste vyf kort hoofstukkies sekere sake wat in ons verhandeling breedvoeriger behandel word, ter sprake gebring het. Hy gee egter net ’n baie vlugtige oorsig van die saak voor 1795 alvorens hy oorgaan tot ’n latere tyd.

Speciale vermelding verdien die verdienstelike twee monografieë van dr. Franken en van dr. Hoge, wat in Julie 1934 in die *Annale van die Universiteit van Stellenbosch* verskyn het, te wete *Huisonderwys aan die Kaap* (1692-1732), en *Privaatskoolmeesters aan die Kaap in die 18de Eeu*, resp. Hierdie twee stukke vorm die enigste gepubliceerde werke waarin ten minste een aspek van ons eintlike onderwerp enigsins volledig behandel word. Beide bring duidelik aan die lig die vernaamste aspekte van één van die vorms van privaatonderwys wat in swang was, en verskaf ook so veel moontlik biografiese besonderhede oor individuele gevalle van huisonderwysers wat onder hulle aandag gekom het. Dr. Hoge het sy werk in hierdie gees voortgesit en so pas het van hom verskyn, ook in die *Annale van die Universiteit van Stellenbosch*, ’n verdere verhandeling oor die saak: *Privaatskoolmeesters aan die Kaap in die 17de en 18de eeu. Tweede Deel*.

Dan is daar nog ’n paar kleiner werkies en artikels wat ons volledigheidshalwe slegs in die verbygaan moet noem daar hulle skrywers baie vlugtig gestap het oor die jare 1652-1795. Hulle is nl. prof. G. G. Cillié, *Die Onderwys aan die Kaap* (in die *Populair Wetenskaplike Leesboek*, Dl. II), M. E. Martinus (tans mevr. McKerron), *A Sketch of the Development of Rural Education (European) in the Cape Colony, 1652-1910*, en prof. H. P. Cruse, *Die Geskiedenis van Kleurling-onderwys in die Kaapprovinsie* (’n referaat gelewer in 1934 in die Fakulteit van Opvoedkunde van die Universiteit van Stellenbosch in verband met ’n speciale reeks voorlesings oor Kleurlingopvoeding). Origins val nog te vermeld prof. Leo Fouché se referaat, *Onze Eerste Scholen* (in *De Unie* van Julie 1910), en die besonder verdienstelike *Report of Education Commission*, 1863. Laasgenoemde is ’n belangryke dokument in

ons onderwysgeskiedenis en is die vrug van die werk van 'n Kommissie van Ondersoek wat in 1861 aangestel is, onder leiding van Egidius Benedictus Watermeyer, as gevolg van die groot ontevredenheid met die destydse onderwystoestande. In hulle verslag het hulle nie alleen 'n oorsig gegee van die belangryke gebeurtenisse en stadiums van ontwikkeling wat in ons onderwyswêreld ook die jaar 1795 voorafgegaan het nie, maar het dit ook vergeseld laat gaan van reproduksies, vertaald of andersins, van verskeie belangryke onderwysdokumente, ook van voor 1795.

Aangesien die genoemde werke uit die aard van die saak maar min gegewens vir hierdie studie opgelewer het, was ek daarvoor byna uitsluitlik afhanklik van primaire bronne, wat in die eerste instansie bestaan uit bestuurlike stukke wat hulle bevind in verskillende archiewe, burgerlike sowel as kerklike, en in die tweede plek uit kontemporêre werke, wat hoofsaaklik bestaan uit reisbeskrywings, waarvan die getal wat voor 1795 die lig gesien het, taamlik beperk is. Onderwysaangeleenthede het by hierdie skrywers slegs terloops vermelding geniet.

Ten slotte is dit vir my aangenaam om die persone en liggame wat my by die navorsing en andersins behulpsaam was, te bedank. So is daar die personele van die verskillende biblioteke in Suid-Afrika, Nederland en Engeland, deur my besoek, asook die ambtenare van die Staatsarchief in Kaapstad, van die Ryksarchief in Den Haag en van die verskillende private Kerkarchiewe; die van die Klassis van Amsterdam, die Kerkarchief in Kaapstad, asook van 'n paar gemeentelike archiewe waaruit ek ook waardevolle gegewens oor die onderwys in die buiteland gehaal het.

Vir die kaarte wens ek my dank te betuig aan *mnr. Eric Stockenström* van Stellenbosch. Ook betuig ek hiermee my dank aan *mnr. N. van Blerk* van Kaapstad en aan *mnr. S. Bosman en mej. A. Smith* van Stellenbosch wat my behulpsaam was in die nalees van die manuskript, die lees van die drukproef en die maak van die bladwyser, onderskeidelik. Verder is ek dank verskuldig aan die uitgewersfirma *Juta en Kie., Bpk.*; mag hulle onderneemingsgees beloon word en hulle voorbeeld navolging vind.

'n Speciale woordjie van dank ook aan die Bestuur van die *Nederlandsch Zuid-Afrikaansche Vereniging*, wat deur verlening van finansiële hulp, deur die Nederlandse Staat tot hulle beskikking gestel, my gedeeltelik in staat gestel het om met die oog op waardevolle aanvullende navorsingswerk verskillende Europese Archiewe en Biblioteke te besoek.

Meer in die besonder egter wens ek te bedank my promotor, *prof. dr. H. B. Thom*, aan wie ek veel dank verskuldig is. Nie alleen het ek van hom besieling ontvang nie, maar het hy baie daartoe bygedra om die nodige helderheid te vind en 'n duidelike voorstelling op te bou uit die massa van materiaal wat ek by die opstelling tot my beskikking gehad het; sy sympathieke leiding was vir my onmisbaar. Ook aan hom dus my innige dank.

Stellenbosch, December, 1937.

P. S. du T.

INHOUDSOPGAWE.

VOORWOORD	iii-vj
-------------------	--------

DEEL I.

BAANBREKERS EN 'N LANGSAME BEGIN, 1652-1714.

HOOFSTUK I.

ONDERWYS IN DIE MOEDERLAND EN IN DIE	Bladsy.
OOSTE	1-18
Belang hiervan	1
NEDERLAND	1-11
Onderwysbeheer—Verhouding tussen Kerk en Staat ..	1
Toelatingsexamen en formulier.	2
Leervakke en Leerboeke	3
Sedelike vorming en die Artikelbrief	5
Straf en tugmiddels	7
Orde in die klaskamer	8
Besoldiging van die meesters en bybaantjies	8
Verwaaandheid van sommige onderwysers	9
Uitwendige teken van 'n skool	10
Lokale as skoolgeboue gebruik	11
Skoolgereedskap naas tugmiddels	11
Algemene gevolgtrekking	11
NEDERLANDS-INDIË	11-18
Vroeë aandag aan Onderwys	12
Die aandeel van die Kerk	12
Verhouding tussen Kerk en Staat	12
Die Kerkorder van Batavia, 1624	13
Die Kerkorder vir die Bataviase Gemeente, 1643 ..	13
Die Skoolreglement vir die Indiese Skole, 1684 ..	14
Die Onderwys van behoeftige en Slawekinders ..	16
Sieketrooster-Skoolmeesters	16
Die Latynse Skool op Batavia	17
Samevatting	18

HOOFSTUK II.

	Bladsy
DIE EERSTE OPENBARE SKOLE VIR BLANKES AAN	
DIE KAAP	19-38
Vroegste Onderwys slegs godsdiensonderwys ..	19
Vertraging in stigting van eerste skool..	19
Die Sieketrooster as Baanbreker aan die Kaap ..	23
Die Eerste Skool, 1663—Ernestus Back ..	24
Daniël Engelgraaf sy opvolger in 1665..	27
Die Skoollokaal en Victor se skool ..	27
Bolten as Victor se opvolger ..	28
Kommissaris Verburch en die aanstelling van Wittebol as skoolmeester	28
Die toestand van die skool in 1679 ..	28
Vooruitgang tydens Simon van der Stel ..	29
Eerste Kleinkinderskool ..	30
Betreuenswaardige toestand vroeg in 18de Eeu— ds. Le Boucq	31
Die Skool van Davenraad, volgens Kolbe ..	34
Die Onderwys van minderbevoorregte kinders ..	35
Samevatting.. .. .	37

HOOFSTUK III.

DIE VROEGSTE ONDERWYS AAN NIE-BLANKES ..	39-50
Onderwys aan individuele Hottentotte..	39
Die Eerste Skool aan die Kaap, 1658—Pieter van der Stael	41
Van der Stael se kontrak hernu—die skool van 1661	42
Die skool van Ernestus Back, 1663 ..	43
Die beweging tot skeiding tussen blank en nie-blank, 1676	43
Die aandeel van die Kerk—die doop van slawe ..	44
Die besoek van Van Rheede, 1685, en die Slaweskool	46
Slawe ook hande-arbeid geleer ..	49
Die minder gunstige toestand van die skool in 1687 ..	49
X Gebrek aan leerkragte vroeg in 18de Eeu ..	50
Slotsom	50

HOOFSTUK IV.

ONDERWYS OP STELLENBOSCH EN IN DRAKEN- STEIN	51-67
Inleiding—Verspreiding van die Koloniste ..	51
DIE KERKSKOOL OP STELLENBOSCH ..	52-57
Die petisie van die inwoners, Sept. 1683 ..	53
Die Eerste Skool—Sijbrand Mankadan..	53

INHOUD.

xi

	Bladsy.
Belangstelling van Simon van der Stel	53
Van Rhee de se bevindings in 1685	54
'n Jaarlikse Kermis ná 1686	54
Mankadan se stryd met Heemrade en Kerkraad, 1688	55
Krankebesoeker Mahieu en verwaarlosing van die Onderwys	55
Bastiaan Ceva al as onderwyser tot 1716	56

DIE FRANSE VLUGTELINGE IN DRAKEN-
STEIN

57-66

Hulle plasing in Drakenstein	57
Hulle petisie om 'n Skool, 1688.. .. .	58
Aanstelling van Paul Roux tot voorleser-skoolmeester	58
Die verspreid woon as belemmerende faktor by onder- wys—Hulle petisies tot samewoning	58
Die beleid van mortifikasie ook deur middel van ge- samentlike skole	59
Die Skool van Paul Roux ?	60
Die Skool van die twee talige Nederlandse kranke besoeker De Groot ná 1700	61
Tweetalige Hermanus Bosman in sy plek aangestel ..	64
Dood van Roux in 1723	64
Invloed van Franse op Onderwys- en op Godsdienstige gebied	66

* * * * *

Samevatting.. .. .	66
--------------------	----

HOOFSTUK V.

BOERESKOOLMEESTERS 68-80

Die benaminge „privaatonderwys” en „privaatskole” verduidelik	68
Knegte in diens by vryburgers—ook as onderwysers	69
Die aangaan en die royeer van kontrakte	70
Vakke deur hulle onderwys	72
Waartoe onderwyser-knegte ook nog gebruik is	72
Hulle vergoeding en byverdienstes	73
Vroeëre beroepe van sodanige onderwysers	75
Hulle skrif vergelyk met dié van hulle werkgewers ..	76
Sommige word later dorpskoolmeesters	76
Andere sluit goeie huwelike en word welaf	76
Franse as huisonderwysers	77
Hulle betekenis	79

DEEL II.

VOORUITGANG EN DOELBEWUSTE
HERVORMING, 1714-1782.

HOOFSTUK VI.

Bladsy.

HERVORMING VAN DIE ONDERWYSBEHEER: DE CHAVONNES SE ORDONNANSIE, 1714 ..	83-93
--	-------

POGINGS TOT HERVORMING VOOR 1714 ..	83-86
Gebrek aan kontrole oor die skole	83
Die bevindings en pogings van ds. Le Boucq ..	84
Die werk van Joan van Hoorn dienaangaande ..	85
DE CHAVONNES SE WET	86-89
Die noodsaaklikheid van 'n Onderwyswet	86
Die belangrykheid van goeie onderwysers	87
Toelatingsexamen en aanstelling	87
Verpligtinge van die onderwyser—godsdiensonderwys	87
Skoolboeke	88
Register van Bywoning	88
Die uithang van 'n „ordonnantie”	88
Vakansies	88
Skoolgeld	88
Die instelling van Skolarche as skoolopsieners ..	89
Die ondertekening van 'n formulier deur onderwysers	89
Afkondiging van die wet deur openbare plakkaat ..	89
BESPREKING VAN DIE WET	89-93
Die Toelatingsexamen	90
Ondertekening van die formulier	90
Godsdiensonderwys en geleentheidslessies	91
Sedelike vorming en die „Artikelbrief”	91
Boeke te gebruik	92
Koëdukasie, maar afsonderlik sit	92
Self waarneem en hoor van lesse	92
Straf	92
Vakansies	92
Salaris van onderwysers en bybaantjies	93
Skolarche as skoolopsieners	93
Slotopmerking	93

HOOFSTUK VII.

DIE GOEDKEURING EN BENOEMING VAN ONDER- WYSERS	94-101
Onduidelikheid in De Chavonnes se wet i.v.m. waar- neming van die ondersoek	94
Skolarche sedert 1737 hierin geraadpleeg	95

	Bladsy.
Die Rapport van die Skolarche van 1737	96
Die Ondersoek tussen 1743-1777.. ..	97
Waarin sollicitante ondersoek is.. ..	99
Die herontwaking van die Skolarche sedert 1779 ..	100
Samevatting	101

HOOFSTUK VIII.

SLICHER EN DIE LATYNSE SKOOL, 1714-1729	102-109
Slicher se loopbaan voor sy aankoms aan die Kaap ..	102
Die Latynse Skool, 1714	103
Ondermeesters voor 1720	104
Toestand van die skool in 1720.. ..	105
Die status van die Rektor	106
Slicher se geneënthheid tot sy vorige beroep ..	107
Aangestel tot tweede predikant in Kaapstad, 1723 ..	108
Slicher se verdere loopbaan en sy dood in 1730 ..	109
Voortsetting van die skool onder Hofman en Swoigne	109

HOOFSTUK IX.

DIE GEWONE OPENBARE LAER SKOLE ..	110-119
Die reg om skool te mag hou	110
Vakke van onderwys	110
Getal skole	113
Getal leerlinge en ondermeesters.. ..	115
Onderwysers se vorige beroepe	117
Sommige beklee later beter betrekkinge	118
Hoe lank het die meesters skool gehou ?	118
Oortreding van De Chavonnes se wet	119
Slotsom	119

HOOFSTUK X.

DIE DIAKONIE EN DIE SKOOL VAN DIE SIEKE- TROOSTER	120-136
Fondse en die gewone alimentasie	120
Welke kinders deur die Diakonie gehelp is	121
Die geval van die kinders van Evert Colijn	122
Wat met sulke kinders gedoen is	124
Die leerjongens nadat hulle hulle tyd uitgedien het ..	128
Sommige diakoniekinders word onderwysers	129
Die godsdiensonderrig van diakoniekinders	131
Die skool van die sieketrooster	134
Die skool vir bejaarde persone	136
Die Dessiniaanse Bibliotheek	136
Samevatting.. ..	136

HOOFSTUK XI.

Bladzy.

DIE STRYD TEEN DIE ONGEPERMITTEERDE	
SKOOLMEESTERS	137-144
Gepermitteerde skole en die ontstaan van onwettige	
privaatskole	137
Die Rapport van die Skolarche van Okt. 1737	137
Mentzel as huisonderwyser	138
Die petisie van die gepermitteerde skoolmeesters van	
1753	139
Onderwysers versoek Kerkraad om oogluikende toelating	140
Sparrman as oortreder van die wet	141
Die Klagskrif van die gepermitteerde skoolmeesters,	
1779, en die lakse houding van die Skolarche ..	142

HOOFSTUK XII.

DIE KERKSKOLE OP STELLENBOSCH EN IN	
DRAKENSTEIN	145-158
Voortdurende uitbreiding	145
STELLENBOSCH	146-153
Jacobus de Rens as onderwyser in Kerkskool ná Cevaai	146
Anthonij Faure as sy opvolger	146
Abraham Faure ná 1736	147
Wisselvallige toestand van die onderwys tussen 1757-	
1761—Hertogh, Meijer, Maartens, Havinga ..	147
Meer bestendige tye ná 1761	151
Christiaan Crijnauw as voorleser-skoolmeester tot 1783	151
'n Sangskool onder koster Reinierke	153
Slotwoord	153
DRAKENSTEIN	153-158
Die Kerkraad en die ondersoek van privaatskoolmeesters	153
Verspreiding van boeke en geestelike lektuur	154
Hermanus Bosman as voorleser van die gemeente, en as	
onderwyser in die Kerkskool	155
Skool in 1743 waargeneem deur koster Naude en daarna	
deur Jonker en Luttig	155
Moieilikheid i.v.m. verkry van onderwyser vir die skool	
in 1762—Andreas Zeits	156
Van Vreede 'n nie-kerklike ambtenaar as onderwyser	157
Johannes Krugel as voorleser-skoolmeester	157
Onderwys van kinders van behoeftige ouers	157

* * * * *

Samevattende gevolgtrekkings	158
--------------------------------------	-----

HOOFSTUK XIII.

	Bladsy.
VAN IMHOFF EN DIE BUITEDISTRIKTE ..	159-179
Sy binnelandse reis en toestande deur hom aangetref..	159
Ondersoek na oorsaak van die kwaad	160
Bevindings en aanbevelings tot remedieëring	161
* * * * *	
Toenemende bevolking in die Binnelande	162
'n Kerk en skool in Waveren, 1743	163
Louis van Dijk as eerste sieketrooster-skoolmeester ..	163
Verbeek, De Vos, Bruggemann as opvolgers	164
'n Kerk en skool in Swartland, 1744	164
Abraham Schietekat te Grootvadersbosch geplaas, <u>1744</u>	165
Die gebruik van sieketroosters as onderwysers ..	165
Van Imhoff en die gebruik van onderwyser-knegte ..	166
X Die huisonderwyser N. N. de Beer in die Stellenbossche distrik ; en die herafkondiging van Van Imhoff se verbod insake ongeëxamineerde onderwysers in 1769	168
* * * * *	
Die Resultate van Van Imhoff se pogings om verwildering te voorkom getoets aan getuienisse van Cloppen- burg, Faber en andere	170
* * * * *	
Die ware kerneienskappe en lewensbeskouings van ingesetenes in meer afgeleë dele	176

HOOFSTUK XIV.

ONDERWYS AAN NIE-BLANKES	180-187
SLAWE-ONDERWYS	180-184
Die Skool in die Slaweloge	180
Bevindings van Skolarche in 1779	181
Die beginsel van afsonderlike skole vir blank en gekleurd	183
Die onderwys van kinders van gemengde bloed ..	183
Slawekinders ook in skool van Diakonie	184
GEORG SCHMIDT AS SENDELING-ONDER- WYSER	184-187
Die Hottentotte 'n verwaarloosde volk	185
Onderwyspogings van Schmidt te Baviaanskloof ..	185
Sy moeilikhede met Kaapse owerhede	186
Sy terugkeer na sy eie land	187

DEEL III.

**'N BEDRYWIGE RAAD VAN SKOLARCHE,
EN VERDERE ONTWIKKELING,
1782-1795.**

HOOFSTUK XV.

	Bladsy.
DIE REGLEMENT VAN DIE SKOLARCHE, 1782	191-201
Die opstel van die Reglement deur die Skolarche ..	191
<i>Uiteensetting van die Reglement</i>	
Onderwysers moet skole self waarneem—ondermeesters	192
Vakansies en skoolure	192
Die open en sluit van skole elke dag	192
Voorsiening van skoolbenodigdhede	192
Vermaning tot eerbied en respekt	193
Bywoning van eredienste en die Katechisasieklas ..	193
Die handhawing van orde—tug en beloning	193
Vergoeding van die onderwyser	193
Straf by oortreding van die Reglement	193
<i>Vergelyking met De Chavonnes se Ordonnansie</i>	
Godsdiensoonderrig en sedelike vorming	194
Sake reeds in wet van 1714 vasgelê	195
Sake nie weer in Reglement van 1782 vermeld nie ..	196
Verhouding tussen die twee stukke saamgevat	197
Die Reglement van 1782 as 'n weerspieëling van be- staande toestande	197
<i>Vergelyking met Skoolreglement vir die Stad Batavia, 1778</i>	
Die Bataviase Reglement oor die hoedanighede van 'n Skoolmeester	197
Die aanstelling van onderwysers	198
Punte van ooreenkoms wat betref interne organisasie van die skole	199
Die Bataviase Reglement oor planne tot verbetering	200
Skriftelike rapport van onderwysers maandeliks vereis	201
Verhouding tussen die twee stukke saamgevat	201

HOOFSTUK XVI.

VERDERE MAATREËLS VAN DIE SKOLARCHE, 1790 EN 1792.. .. .	202-216
Die Memorie van Spenlin, 1788	202
Die resultaat daarvan	205
Die „Plan ter verbeetering van 't Schoolweezen . . .” van die Skolarche, 1790	206
Die „Plan” van die Skolarche vergelyk met dié van Spenlin	210

Die vertraging van die behandeling van hierdie plan deur die Politieke Raad	211
Die ywer van die Kaapse predikante en die belangstelling van die Klassis van Amsterdam	211
Die Politieke Raad nader weer die Skolarche oor die saak, 1791	212
Die Rapport en Vertoog van die Skolarche van 1791	213
Die optrede van die Politieke Raad	215
Opsomming	216

HOOFSTUK XVII.

DIE LATYNSE SKOOL EN DIE ONDERWYSFONDS 217-226

HERSTIGTING VAN DIE LATYNSE SKOOL 217-223

Begin gemaak met praktiese uitvoering van idees van Skolarche	217
Moeilikhede insake magsreserwe van Politieke Raad ..	217
Aankoop van 'n geskikte gebou vir die skool	218
Die rang van die onderwysers	218
Praeceptor vir die Latynse skool gevind	219
Kwessie van verkryging van die ander nodige leerkragte	219
Herstelwerk aan die skoolgebou	220
Die „Instructie” vir die praeceptor	220
Toestand van die skool tydens aanvangsjare	222
Verdere geskiedenis van die skool	222

DIE ONDERWYSFONDS 223-226

Die magsreserwe van Politieke Raad as 'n belemmering by insameling	223
Inlewering van obligasies met verband tot jaarlikse rente	224
Skolarche by openbare plakkaat gekwalifiseer tot insameling en administrasie van die fonds	224
Middels tot vermeerdering van die fonds	224
Verdere pogings tot vermeerdering daarvan	225
Die finansiële staat van die fonds teen einde van 1794	226
Slotopmerking	226

HOOFSTUK XVIII.

TWEE BESONDERE ONDERWYSINRIGTINGS 227-242

DIE MILITAIRE SKOOL, 1786-1791 .. 227-231

Stigting van die skool	227
Die Reglement vir die skool	228
Kortstondige bestaan	229

ZIEGLER SE PRIVAATSKOOL, 1794 .. 231-241

	Bladsy.
Sy koms hierheen ; gehelp deur sekere ouers.. ..	231
Aanvanklike onderwyswerk hier	232
„Plan tot oprechting van een privaat School voor Jonge Lieden van Fatsoen”	233
Behandeling van sy versoek deur Politieke Raad ..	236
Raadpleging van Skolarche en hulle bevinding ..	238
Ziegler verkry toestemming tot oprigting van sy skool	242
* * * * *	
Slotopmerkings	242

HOOFSTUK XIX.

VERDERE ONDERWYSINRIGTINGS	243-256
ONDERWYSERS EN ONDERWYS IN DIE GEWONE LAER SKOLE	243-248
Enige besonderhede oor onderwysers in gewone laer skole : George Knoop, Daniël Dureng, W. F. ter Horst, N. H. de Bruijn, G. A. Zwartzenberg, J. J. van Zulk, Cornelis de Kok, J. M. Sekler, Hermanus ter Smitten, J. C. Hugo	243
Vroeëre beroepe van hierdie onderwysers	247
Die leerplan in hulle skole	247
Algemene toestand van die skole	248
DIE KERKSKOLE	249-250
Die Diakonieskool	249
Stigting van die Lutherse gemeente en hulle eie skool	249
PRIVAATSKOLE	250-252
Ziegler se skool as 'n privaatskool	250
Francois Ageron as huisonderwyser	250
Manancis Godschal se Franse skool	251
Johan Matthias Sekler se aanvanklike onderwysbe- dryghede	252
Die onwettigheid van privaatskole	252
Onderwys deur ouers gegee as 'n wettige vorm van privaatonderwys	252
SLAWE-ONDERWYS	253-254
Slawekinders in die gewone laer skole	253
Die slaweskool in die slaweloge	253
Onderwys aan slawe op Kerkplekke in buitengemeentes en op boereplase	253
Ander seksies van die nie-blanke bevolking	254
* * * * *	
Samevatting en oorseese studie	254

HOOFSTUK XX.

Bladsy.

DIE OWERHEID EN ONDERWYS IN DIE BUIE- DISTRIKTE	257-270
Herlewing ook in belangstelling in buitelandse distrikte ..	257
Gebrek aan geskikte onderwysers aldaar, en wisselvallig- heid van onderwyser-knigte	257
Die Politieke Raad se plan tot oprigting van Kosskole, 1786	258
Aanbevelings van Bewindhebbers insake groot openbare skole in die binneland 1789	259
Skolarche stel ondersoek in, 1790—hul bevindinge ..	260
Belangstelling van Kerklike owerhede in die saak ..	261
Politieke Raad suiwer misbruike i.v.m. „volkleening” aan, 1792	261
Politieke Raad se terugkeer tot idee van Kosskole, 1792	264
Hul opdrag aan Skolarche en bevindings van laas- genoemde	264
Moontlikheid van verkryging van onderwyser-knigte deur Politieke Raad by openbare plakkaat aan- gekondig, 1794	266
Samevatting belangstelling en pogings Politieke Raad, 1782-1795	267
Sedelike gedrag en betekenis van werk van boereskool- meesters beklemtoon	267

HOOFSTUK XXI.

GEORGE KNOOP SE SKOOL OP STELLENBOSCH	271-279
Aanstelling van Knoop, 1785	271
Borcherds se beskrywing van sy skool	273
Toestande soos beskrywe getoets aan Reglement van 1782	275
Die onderwyser se verjaarsdag	275
Res van skooldag deur skoliere deurgebring	275
Behoeftige kinders in skool van Knoop	275
Vermaning van welgestelde ouers wat opvoeding van hul kinders verwaarloos	276
Ongepermitteerde onderwysers	277
Voorspoedige en gelukkige jare vir inwoners van Stel- lenbosch en vir die gemeente	278
Die afnemende liggaamskragte van Knoop en sy dood in 1800	278
Stormagtige tye weens stigting van tweede openbare skool	279

HOOFSTUK XXII.

	Bladsy.
DRAKENSTEIN	280-291
DIE KERKSKOOL ONDER KRUGEL ..	280-286
Krugel se bedrywighede 1769-1787	280
Stengers neem die openbare skool tydelik waar, 1787	280
Moeilikheid insake aftree van Krugel	282
Sy uiteindelijke ontslag in 1790	284
Hermans as voorleser-skoolmeester ná hom	285
'N TWEEDE OPENBARE SKOOL AAN DIE PAARL, 1793	286-288
Die wenslikheid van so 'n skool, en Van Rheenen as eerste onderwyser daarin	286
Moses Davids as sy opvolger, 1794	287
Die skool vergelyk met ander bestaande laer skole uit dié tyd	288
DIE KERKRAAD EN ONDERWYSREG IN WAMAKERSVALLEI	288-291
Bepalings van die Regering teen ongepermitteerde onderwysers	288
Du Toit aanvanklik as ongepermitteerde meester, 1794	289
Tobias Roe as gewaande ongepermitteerde meester, 1794	290
Van Zulk as gepermittterde onderwyser toegelaat, 1796	291
* * * * *	
Resumé	291

HOOFSTUK XXIII.

ONDERWYSBEHEER : VERHOUDING TUSSEN KERK EN STAAT	292-300
<i>Kaapstad</i>	
Die juiste betekenis van benaminge „kerk” en „staat” hier	292
Reglemente en pogings tot verbetering van die onderwys	293
Insameling en administrasie van die onderwysfonds ..	293
Die behandeling van Spenlin se memorie	294
Die ondersoek en aanstelling van onderwysers ..	294
Bekoming van leerkragte en oprigting van skole ..	295
Die opvoeding van minderbevoorregte of verwaarloosde kinders	296
<i>Die Buitedistrikte</i>	
Die Kerkrade hier as verteenwoordigers van die Skolarche	298
Die Staat ook hier as groot dryfkrag	298
Erkenning van die invloed van Kerk deur die Staat	299
Onderwysers op die platteland	299

	Bladsy.
Inisiatief van Kerkraad insake kontrole oor gedrag van onderwysers	299
Stigting van openbare skole naas die bestaande Kerk-skole	299
* * * * *	
Samevattende gevolgtrekkings	300

HOOFSTUK XXIV.

SAMEVATTING, 1652-1795	301-311
Baanbrekers en 'n langsame begin, 1652-1714 ..	301-302
Vooruitgang en doelbewuste hervorming, 1714-1782	303-306
'n Bedrywige raad van skolarche en verdere ontwikkeling, 1782-1795	306-311
Slotopmerking	311
LITERATUUR- EN BRONNELYS	312-319
BLADWYSER	323

KAARTE.

1. Die Kaapkolonie vroeg in die 18de eeu .. Teenoor p. 52
2. Die Kaapkolonie teen die middel van die 18de eeu
Teenoor p. 164
3. Die Kaapkolonie aan die einde van die 18de eeu
Teenoor p. 288

DEEL I.

**BAANBREKERS EN 'N LANGSAME BEGIN,
1652-1714.**

HOOFSTUK I.

ONDERWYS IN DIE MOEDERLAND EN IN DIE OOSTE.

Alvorens tot die behandeling van die eintlike onderwerp oorgegaan kan word, staan een en ander op te merk in verband met die toestand van die onderwys in die moederland, wat by uitstek as grondslag by die reëling van ons vroegste onderwys gedien het. Maar ook Nederlands-Indië kan nie heeltemaal onvermeld verbygegaan word nie, hoewel toestande daar hemelsbreed verskil het van dié aan die Kaap, aangesien die owerhede daar in hulle onderwysbeleid ook rekening moes hou met die behoeftes van 'n betreklike groot inheemse bevolking. Ook in die reëling van die onderwys daar, is heelwat waarneembaar wat lig kan werp op hierdie saak aan die Kaap.

Dit is egter hoofsaaklik die moederland wat vir ons hier van belang is, aangesien verskeie gebruike in verband met onderwys-aangeleenthede feitlik onveranderd vanuit die Nederlande hier oorgeplant is.

NEDERLAND.

Reeds in die 16de eeu het die owerhede in Nederland die belangrykheid van 'n deeglike skoolwese besef. Daar was egter nog nie 'n duidelike posisie wat betref die beherende liggaam nie. Was dit in die eerste instansie 'n saak van die Kerk, of het die verpligting om daarin die nodige voorsiening te maak thuisgehoort by die wêreldlike owerhede? Uit hierdie tyd reeds dateer verskeie gewestelike sowel as synodale reglemente waardeur getrag is om die onderwys onder 'n meer gereelde stelsel thuis te bring.¹ Gedurende die 17de en die vroeë 18de eeu het daar 'n noue samewerking tussen die Kerk en die Staat bestaan. Die verhouding tussen die twee kom die beste uit in verband met die afneem van 'n toelatingsexamen waaraan almaal wat van plan was om onderwys te gee, hulle moes onderwerp. Hierin is nie 'n vaste gebruik gevolg nie. Tog is in die meeste gevalle die onderwysers deur die kerkrade ondersoek, terwyl hulle finale aanstelling by die wêreldlike owerhede berus het.² In Drenthe is in 1638 'n resoluësie aangeneem waardeur bepaal is dat selfs private onderwysers deur 'n predikant en kerkraad behoorlik geëxamineer moes word, terwyl die State van Holland reeds in 1581 besluit het dat skoolmeesters deur die Klassis geëxamineer moes word. Tog was

¹ Sien Buddingh, D., *Geschiedenis van Opvoeding en Onderwijs* . . . , II, pp. 1-9.

² De Planque, P. A., *Valcooch's Regel der Duijtsche Schoolmeesters*, p. 71.

daar omstreeks dieselfde tyd plakkate teenstrydig hiermee, wat naamlik vasgestel het dat hulle in die stede deur die stedelike regerings en op die platteland deur die „hoof-officiere van de dorpen en de Plaetsen” ondersoek moes word.³ Die posisie word op sy beste saamgevat in die woorde van ’n skrywer in verband hiermee :

„De belangen nu van de Kerk en den Staat werden zóó verenigd, dat de Kerk de autoriteit van de Overheid erkende, ook om te bevelen op het gebied der school, de Overheid daarentegen de Kerk erkende, zoowel om te bepalen, wat op het stuk der religie in de school moest worden geleerd, als om het onderzoek in te stellen naar de bekwaamheid en de rechtzinnigheid der aan te stellen onderwijzers”.⁴

Deur wie presies dit ook al afgeneem is, die toelatingsexamen was ’n vasstaande vereiste. Die reglemente van die 17de eeu het konsekwent enigen verbied om skool te hou alvorens hy die examen afgelê het en indien hy nie op grond van sy ondersoek ’n akte van bekwaamheid kon toon nie. Van hom is dan ook verwag om die „belijdenis des Geloofs” te onderteken. Waar die Synode van Dort op sy eerste sitting in 1574 besluit het dat onderwysers die Geloofsbelydenis moes onderteken, daar het die Dortse Synode van 1618/19 ’n formulier daartoe opgestel. Die procedure was nou as volg: Nadat ’n kandidaat by die ondersoek bekwaam gevind is om as onderwyser op te tree, moes hy hom by die Kerkraad verwoeg „en aldaer met sijne onderteijkeninge belooven de ordre van de voornoemde Kerke by de Synodus van Dordrecht beraemt te achtervolgen”,⁵ wat hy dan aan die skoolopsieners moes vertoon alvorens hy deur die stedelike regering toegelaat is. Die skoolopsieners van wie hier sprake is, staan dikwels in die geskiedenis van die Nederlandse skoolwese vermeld as „scholarchen”. Dit is vas te stel dat dit plaaslike liggame of rade was wat ’n wakende oog oor die skole gehou het deur byvoorbeeld die skole te besoek, die halfjaarlikse examens af te neem of die prysuitdelinge by te woon.⁶ In hierdie rade het die predikante geen geringe rol gespeel nie, hoewel regeringspersone dikwels afsonderlik, of wel saam met die predikant op hierdie rade gedien het.⁷

Die voorgeskrewe examen waaraan die aspirant-onderwyser hom moes onderwerp, was in die reël nie veeleisend nie. Van hom is vereis ’n voldoende bekwaamheid in die vakke wat op die skool onderwys is: godsdiensonderwys, lees, skrywe, reken, sang,

³ De Planque, P. A., *Valcooch's Regel der Duijtsche Schoolmeesters*, p. 72.

⁴ Aangehaal deur Kuiper, J., *Geschiedenis der wording en ontwikkeling van het Christelijk Lager Onderwijs in Nederland*, p. 17.

⁵ Aangehaal De Planque, P. A., *op cit.*, p. 73.

⁶ Sien o.a. Ter Gouw, J., *Beknopt Historisch overzicht van onze nationale schoolwetgewing*, p. 16.

⁷ Sien Scheepstra, H. en Walstra, W., *Beknopte geschiedenis van de Opvoeding en het Onderwijs vooral in Nederland*, p. 51.

Frans en ander tale ;⁸ maar die klem het gewoonlik geval op die godsdienstige aspek—„dat zij bekwaam genoeg waren om onder-richt te geven en behoorlijk ervaren in die grondslagen der hervormde leer.”⁹ Maar verskillende ander vaardighede is ook soms van hom verlang. In 'n reglement van Brabant uit die jaar 1665 word van die onderwyser verwag dat hy nie alleen „promptelyk ” kan lees nie, maar ook dat hy 'n „goede hand ” kan skrywe en die psalms van David „bequaemlick ” kan sing.¹⁰ Valcooch in sy „Regel der Deutsche Schoolmeesters”, in 1628 opgestel, verlang van die onderwyser dat hy moet wees :

„een sachtmoedig man van goede name en fame ; een vat vol eerbaarheid, een exemplaar van goede zeden en manieren, een goede hand schryvende, subtiel van zinnen, niet van grover conditiën, hebbende volkomen verstand om te bedienen zijne officien.”¹¹

Op een plek is selfs van hom vereis om „een baard [te] kunnen scheren.”¹²

Onder die vertakkinge van die onderwys wat op die skole gegee is, het godsdienstonderwys 'n belangryke plek ingeneem. Nog voor die bekende Synode van Dordrecht van 1618/19 het die Synode van Den Haag in 1586 bepaal dat :

„In de Scholen sal de jonge jeucht nijet alleen in lesen ende schrijven, talen ende vrijkonsten maer oock ende voornamelyk inde Christelycke religie grondelycken geleert ende geïnstitueerd worden.”¹³

Waar in skoolverordeninge, veral ná die Synodale besluit van 1618, bepaal is watter boeke in die skole gebruik mag word, het veral die saak van die godsdienste aandag geniet. So is in 1654 in 'n „Schoolordening ten platte lande binnen Utrecht ” onder andere voorgeskrywe die „Kleijne en groote Catechismus”, die Vraeboekie van Aldegonde, die Sondagse Evangelies, die „Gecorrigeerde Tijtelboekken,” die Sendbriewe, „De Historien van David ” en die „Spiegel der Jeugd”.¹⁴

Behalwe hierdie en nog ander Skrifgedeeltes en leerstellige stukke, wat op 'n gevorderde stadium aangewend is, is by die leesonderwys in die aanvangstadium verskeie A.B.C.-boekie gebruik, ook genoem „Trappe der Jeugd”. Verskeie van hierdie boekies het gaandeweg verskyn en is gedurig bygewerk. 'n

⁸ Sien Ter Gouw, J., *Beknopte Hist. Overzicht . . .*, p. 15.

⁹ De Gelder, J. J., *De Oude Scholen*, p. 9.

¹⁰ Sien Douma, H., *De Ontwikkeling van het Lager Onderwijs in Nederland*, p. 41.

¹¹ Aangehaal deur Kuiper, J., *op. cit.*, p. 21.

¹² Sien Douma, H., *op. cit.*, p. 78.

¹³ Aangehaal Van Eck, P. L., *Hoe 't vroeger was*, p. 137.

¹⁴ Sien Buddingh, D., *op. cit.*, I, p. 99.

Eerste boekie, bekend as 'n „Abecedarium” of A.B.C.-boekie, het byvoorbeeld op die eerste bladsy bevat die alfabet en vervolgens die „Paternoster, Ave-Maria, het Credo” en nog 'n paar gebede. In die begin van die 17de eeu het verskyn die „Haneboek,” die eintlike titel waarvan was: „Groot A.B.C. boek”. Dit het sy naam ontleen aan die groot haan op die keersy van die titelblad. Die haan moes as aansporing dien tot vlyt en wakkerheid: „maak dat je in 't leeren haantje de voorste bent”.¹⁵ Die inhoud van hierdie boekie was geskoei op die lees van die „Abecedarium.” Ná die afbeelding van die haan het op die volgende bladsy gevolg die alfabet en vervolgens die cyfers, die Tien Gebooie, die Geloofsartikels en 'n paar gebede. Die „Haneboek”, soos dit later bekend was, het bestaan uit sestien bladsye, wat behalwe 'n titelblad bevat het die tradisionele afbeelding van die haan, die A.B.C., „dat groot begin van alle wetenschap,” spel oefeninge, en dan lees oefeninge wat bestaan het uit die Onse Vader, die Geloofsartikels, die Tien Gebooie, Van die Heilige doop, „van het Hoogwaardige Nachemaal Christi,” „van de Christelijke straffe,” en dan nog vyf gebede, te wete die môre- en aandgebede, die gebede voor en ná die ete en die gebed voor die predikasie. Dit het gesluit met 'n Christelike A.B.C., dit wil sê met spreuke wat begin met die letters van die alfabet.¹⁶

In die leesonderwys is verder ook gebruik gemaak van stigtelike leesboeke. 'n Belangryke voorbeeld hiervan wat uit die 16de eeu dateer, is „Den utersten wille van Lowijs Porquin”, 'n werkjie wat verskeie herdrukke belewe het. In die 17de eeu skyn dit egter minder populair te gewees het, hoewel dit nog in 1690 herdruk is; maar toe was dit geheel omgewerk.¹⁷ Teen hierdie tyd was meer gewild 'n boekie met die naam „Het Heerlijk Bewijs van des Menschen Ellende en Miserie”. Uit 'n 18de-eeuse uitgawe is vas te stel dat dit vol anekdotes en verhaaltjies was wat dit nie ongeskik gemaak het as 'n skoolboekie nie. So het dit byvoorbeeld bevat 'n vertelling van 'n kraanvoël, wat moes aantoon hoeveel die mens van die diere kan leer.¹⁸

Sulke werkies moes diens doen by die sedelike onderrig en tegelyk dien as ontspanningsliteratuur, en moes die jeug stig en hulle leer wat hulle moes doen en wat hulle moes laat om „deuchdelijk ende wel te leven”.¹⁹

Aardrykskunde en geskiedenis is nog nie as afsonderlike vakke onderwys nie. Tog was daar reeds baie historiese leesboekies wat ook in verband met die leesonderwys aangewend is. As 'n voorbeeld hiervan dien „Spieghel der Jeugt ofte korte Kronijck der Nederlandsche geschiedenisse”, (1614).²⁰

¹⁵ Ter Gouw, J., *Kijkjes in de Oude Schoolwereld*, II, p. 15.

¹⁶ *Ibid.*, p. 18.

¹⁷ Sien De Planque, P. A., *op. cit.*, p. 102.

¹⁸ *Ibid.*, p. 106.

¹⁹ *Ibid.*, p. 111.

²⁰ Sien Douma, H., *op. cit.*, pp. 59, 83.

Skryfonderwys is gegee volgens voorbeelde wat die onderwyser voorgeskrywe het. Aan hierdie vak is nogal heelwat aandag bestee. Van sogenaamde „liefhebbers en beminnaars der pennen” het onder andere verskyn „Spiegel der Schrijfkunst,” „’n Lusthof der Schrijfkunst,” „Kabinet der Schrijfkunst” en „Academie der Schrijfkunst, onderrichtende de Jonckheijt om de penne wel te snijden, enz.”²¹

Belangryk in verband met die skryfonderwys was ook die skrywe van briewe, vir die onderwys waarin daar ook boekies bestaan het. By die skrywe hiervan het ’n goeie styl hoog aangeskrewe gestaan, ook nog in die 17de eeu en later. In „De Belachcherlijke jonker” laat Pieter Bernagie ’n jonker minder sukses behaal by ’n Amsterdamse meisie as ’n gewone boerseun, aangesien hy van briewe skrywe „geen verstand” gehad het nie, terwyl die boerseun ’n goeie styl geskrywe het.²² ’n Voorbeeld van ’n leerboek in die skryfonderwys was Jacobi se „Ghemeene Seyndtbrieven, seer profijtelick voor de ouders, Meesters en kinderen om te leeren Brieven dichten ende oock wel te leven ende ordentlijck te schrijven”. Hierin sit die versamelaar uiteen hoe noodsaaklik dit is dat jongmense hulle reeds vroeg moet oefen in die opstel van briewe. Hy laat die eintlike voorbeelde van briewe voorafgaan deur „onderrichtinge om Brieven te leeren dichten in vraag en antwoord”.²³

Ook in verband met die rekenonderwys het verskillende skoolmeesters, koopliede en rekenmeesters boeke die lig laat sien. In 1607 het byvoorbeeld van Willem Bartjens verskyn sy „Cijfferinge,” terwyl die werk van Nicolaas Daventriensis, „Practique om te leeren rekenen, cijpheren ende boeckhouden,” ook baie gebruik en dikwels herdruk is. Die behandelde stof hierin het bestaan uit tel, aftrek, optel, vermenigvuldig, deel, enkelvoudige rente, „Rabatteeren, Tarra, wins en verlies, Compagnie ofte Geselschap en ook wel Cassiersrekening in de Practijcq”.²⁴ Die behandeling van die onderwerp was maar droog, en die saak is glad nie aanskoulik voorgestel nie.

Maar genoeg omtrent die vernaamste skoolvakke en die paar voorbeelde van die menigte boeke wat in verband daarmee gebruik is.

Die sedelike vorming van die leerlinge het begryplikerwys ’n baie belangryke rol gespeel in die Nederlandse skole van daardie tyd. ’n Wakende oog is gehou oor die goeie sedes en maniere van die kinders, en die meesters het gesorg vir orde en sindelikeit sowel buite as binne die skool. Dit was van hulle verwag. Hulle moes ook sorg dat die kinders nie in die skool of op pad na hulle huise die heilige naam van die Here misbruik nie en hulle moes

²¹ Buddingh, D., *op. cit.*, II, p. 140.

²² Sien De Planque, P. A., *op. cit.*, p. 133.

²³ *Ibid.*, p. 135.

²⁴ Douma, H., *op. cit.*, p. 58.

die jeug aanspoor tot onderdanigheid en eerbiediging van die owerheid, predikant, leermeesters, ouers en voogde, en trouens om alle mense by ontmoeting eer en respekt te betoon.²⁵ In die skool self moes die kind sedig en stil sit en hom so gedra „dat hij niet geslagen behoeft te worden.” As hy onderwys word, moes hy „t niet qualijc nemen”, en as hom iets gevra is, moes hy nie stuurs antwoord nie. Alle hardnekkigheid moes hy laat vaar en hom skik om die meester te gehoorsaam. Hy moes altyd vlytig luister, en as daar iets gelees word, moes hy dit opteken „en bewaren als een schat ende geen pampier achter de bancken werpen om van de muijsen gegeten te worden”.²⁶

Om die onderwyser sowel as die leerlinge in die nakom van hierdie verpligtinge behulpsaam te wees, en opdat niemand ooit onskuld weens onwetendheid mag aanvoer nie, is aan die skoolmuur 'n sogenaamde „Artijckelbrief” opgehang. Dit was feitlik die skoolwet vir die sedelike vorming, en het tot in die geringste besonderhede vermeld hoe die kinders hulle binne en buite die skool moes gedra. Valcooch gee ons 'n voorbeeld van so 'n „Artikelbrief”. Hier volg 'n paar typerende frases daaruit:²⁷

„Die zijn muts niet afneemt voor een man van eeren,
Die daer loopen crijten, vloecken ende sweeren,
Die wildt end' onzedigh loopen langs der straten,

Die der lieden eenden smijten of Beesten jagen.

Die met messen poghen, in 't hayr plocken
Die in 't Veldt loopen, door 't Hoy springen met stocken.

Die gheldt, boecken, pennen, papier nemen als Dieven,
Die nakent baden, in erten, in wortelen loopen.

Die zijn Benedictie niet over tafel en lesen,
Noch s'morgens, noch s'avonts niet bidt ghepresen.

Die zijn eten werpt voer Catten ende Honden,
Die niet willen weergheven dat sij in d' school vonden,

Die op de wallen loopen, als men gaet na huys.

Die niet zedigh loopen nae de Kerck, of daer van.

Wat Scholiers dees puncten voorsz. niet en onderhouden,
Sullen twee placken hebben, oft hem met roede clouwen.”

²⁵ Douma, H., *op cit.*, p. 43.

²⁶ Sien Ter Gouw, J., *Kijkjes in de Oude Schoonwereld*, I, p. 28.

²⁷ Sien Valcoogh, D. A., *Regel der Deutsche Schoolmeesters* . . . , pp. 24 e.v.

Uit hierdie aanhaling is dit duidelik uit hoeveel „moenies” die skoollewe van ’n leerling bestaan het en welk ’n haas onbegonne taak op die skouers van die 17de- en vroeg-18de-eeuse onderwyser in die Nederlande gerus het. Duidelik omskrywe, ten minste, was wat van hulle wedersyds verwag is, veral wat betref sedelike vorming.

Waar die kinders blootgestaan het aan soveel moontlike oortredings, verbaas dit ons nie dat straf nogal ’n prominente rol gespeel het in die daaglikse skoollewe. Die onderwysers het volle mag gehad om straf uit te oefen soos hulle goedgevind het; hulle was „heeren en meesters” in hulle skole.²⁸ Van die „scepter des gezags” het hulle vry gebruik gemaak, al is dikwels as leuse gevoer: „hout maat in slaen en stuypen, weest coel gesint, niet hittich van gemoeden.”²⁹ Die volgende sinsnedes uit dreigemente van ’n vader laat ons sien dat die onderwysers in die toepassing van tug kon reken op die steun en goedgesindheid van die ouers:

„Slaet hem vrij, en spaert plack noch roê,

Eer ick hem elders doe

As j’ em niet genoeg ranselt, neem ik ’em van je school af!”³⁰

Tog het dit seker nie in die „ou tyd” so roekeloos toegegaan as wat soms voorgestel word nie. Vader Cats het reeds sy menings omtrent straf as volg op skrif gestel:

„Voor slaven stuer gebaer, en slagen voor de beesten,

De Reden is ghenouch voor wel-geboren geesten.”³¹

Ook het op die onderwyser die verpligting gerus om nie roekeloos daarby te werk te gaan nie, maar om sy gesonde oordeel te gebruik, soos bepaal in ’n skoolreglement van 1655:

„De straffe moet niet te sacht noch te wreet wesen, maar met een oogmerk van verbeteringe, en discretie, naer den aerdt, teerheijt en de humeuren der kinderen gemodereert, ende dat alleenlijck volgens de ordinaire school-discipline met Roede en Placke.”³²

As tugmiddels moes dus alleen dien „plak en roede”. Dit was ook die kontensie van Valcooch in sy meervermelde werk in 1628, waarin hy alle ander soorte van tugmiddels bestempel het as „van den quaden”.³³ Tog was daar ook ander strafinstrumente, meestal van ’n „gevoelige” aard, in gebruik, selfs tot in die 18de eeu.³⁴ Onder die mees onsagte van hulle was seker die ysterkam

²⁸ Sien Kuiper, J., *op. cit.*, p. 22.

²⁹ Aangehaal, *ibid.*

³⁰ Aangehaal, Ter Gouw, J., *Kijkjes in de Oude Schoolwereld*, I, p. 11.

³¹ *Ibid.*, p. 37.

³² Aangehaal, Ter Gouw, J., *Beknopt Hist. Overzicht*, p. 17.

³³ Sien Douma, H.; *op. cit.*, p. 47.

³⁴ Sien Ter Gouw, J., *Kijkjes in de Oude Schoolwereld*, I, p. 30.

met 'n houtsteel, om onnette hare mee te kam; dit moes seker meer as afskrikmiddel gedien het. 'n Eselbord om die nek van 'n leerling gehang moes hom tot leerlus prikkel. Vegtende seuns het soms met hulle voete in 'n blok met vier gate in te lande gekom, om so mekaar te leer verdra. 'n Eienaardige gewoonte was dié van die gebruik van die „ongeluksvöel”. Dit het bestaan uit 'n opgestopte duif wat uit sagte materiaal vervaardig was en is deur die meester na 'n leerling wat in stryd met sy bepalings handel, gegooi, wat dit dan na sy lessenaar terug moes bring en sy verdiende straf moes ontvang.³⁵ Die mees gebruikelike strafuig egter was die plak, en hiervan het daar 'n groot verskeidenheid bestaan.

Pryse as beloning, in teenstelling met straf, is nie gegee vir goeie gedrag nie, want „zich goed te gedragen was pligt, en wie dien pligt betrachte, bevrijde zich van straf.”³⁶ By die toedien van straf moes die onderwysers altyd in gedagte hou, soos 'n skrywer dit gestel het :

„Ghij doet aan hen der charitaten werck,
Ende ghij bevrijdt hun ziel oock van der Hellenperck.”³⁷

Hierdie strenge tug het dan ook heelwaarskynlik as 'n belangryke hulpmiddel gedien om die nodige orde in die skool te verkry. Luister na die beskrywing wat 'n skrywer ons van 'n 18de-eeuse skool gee :

„ naarmate de menigte aangroeit, neemt de woestheid toe de schoolvoogd verscheijnt in zijn ouden, belapten rok en besmeerden castoralen hoed. geeft met de bullepees een hevigen slag en roept luidkeels : „stil” ! Allen gehoorzamen, en eensklaps gaan de hoedjes af. ”³⁸

Die besoldiging van die skoolmeesters het weinig ooreengestem met die gewig van hulle amb, waaraan daar veelvuldige werksaamhede verbonde was. Veral op die platteland het die mense maar min oorgehad vir die onderwys. Veel kommer en sorg het hierdie saak dikwels die kerklike owerhede gebaar. In die Klassikale Vergadering van Dordrecht in 1628 het dit geblyk dat verskeie onderwysers hulle tevrede moes stel met 'n jaarlikse inkome van sowat 100 guldens.³⁹ Dit sou nog lank die geval bly. Selfs teen die helfte van die 18de eeu het hierin nie 'n merkbare verbetering gekom nie en moes 'n onderwyser dikwels tevrede wees met 'n vry huis en 'n geringe jaarlikse besoldiging. Die gemiddelde jaarlikse vergoeding van 'n onderwyser het toe sowat 150 guldens bedra.⁴⁰

³⁵ Sien Ter Gouw, J., *Kij'jes in de Oude Schoolwereld*, I, p. 41.

³⁶ *Ibid.*, p. 29.

³⁷ Aangehaal, *Ibid.*, p. 44.

³⁸ Aangehaal, Scheepstra en Walstra, *op. cit.*, pp. 64-67.

³⁹ Sien De Planque, P. A., *op. cit.*, p. 16.

⁴⁰ Sien Versluys, J., *Geschiedenis van de Opvoeding en het Onderwijs vooral in Nederland*, III, p. 132.

Die kwessie van die salaris is meestal plaaslik gereël, en dit het soms bestaan uit 'n vasgestelde traktement, maar meestal uit maandelikse skoolgeld deur die leerlinge betaal, die bedrag waarvan vasgestel is deur die Skolarche of deur die Kerkraad.⁴¹ Soms het die onderwysers sowel 'n vasgestelde jaarlikse bedrag asook skoolgeld van elke leerling ontvang.⁴²

Aangesien hulle salaris in die meeste gevalle maar gering was, het die onderwysers dit dikwels probeer aanvul deur bybaantjies ter hand te neem. Gewoonlik is dit hulle deur die owerhede nie verbied nie :

„Om redenen, dat hun salaris is wat mager,
 Waardoor zij vaak moeten zijn een klager.”⁴³

Hierdie vergunning was dan ook dikwels die prikkel om onderwyser te word, want skoolhou het niemand belet „tevens te zijn of soldaat of schrijver op het turfkantoor of deurwaarder van de rekenkamer of timmerman of portier”.⁴⁴ Kuiper noem 'n hele verskeidenheid van bedrywe wat onderwysers soms saam met hulle onderwyswerk waargeneem het, soos die stel van die klok, die skoonhou van die kerk, die skrywe van allerlei versoekskrifte, rekenings, briewe en geleentheidsverse ; soos notaris, barbier, skoenmaker, boekbinder, dokter en grafmaker. Dit het ook voorgekom dat hy die kerklike waardighede van voorleser en voorsinger beklee het.⁴⁵

Nie altyd het die Nederlandse owerhede en ouers daarin geslaag om onderwysers te vind wat hulle hulle amb waardig gedra het nie. Sommige het hulle skuldig gemaak aan verwaandheid. So het byvoorbeeld 'n sestal van hulle teen die middel van die 18de eeu 'n genootskap gestig wat as sinspreuk gehad het :

„Waar zou de wijsheid vaaren,
 Als wij 'er niet en waren ! ”⁴⁶

Luister ook na die selfverheerlikende getuigskrif wat 'n sekere meester aan homself verstrek het :

„Ik ben onder verscheidene gewichtige bedieningen ook schoolmeester een schoolmeester is geen gemeen mensch Ja ik twijfel zelfs of 'er mijn weerga wel is want ik ben niet alleen schoolmeester, maar ook klokkenluiders, koster, voorleesers en zinger, bidder en doodgraver ik kan u met 'n gerust gemoed betuigen dat ik alles zeer getrouw en met veel lof waarneeme Ja, ik kan zelfs,

⁴¹ Sien Ter Gouw, J., *Beknopt Hist. Overzicht* . . . , p. 16 ; Douma, H., *op. cit.*, p. 43.

⁴² Sien Scheepstra en Walstra, *op. cit.*, p. 60.

⁴³ Aangehaal, *ibid.*, p. 45.

⁴⁴ De Gelder, J. J., *De Oude Scholen*, p. 8.

⁴⁵ Sien Kuiper, J., *op. cit.*, p. 22.

⁴⁶ Van Eck, P. L., *op. cit.*, p. 46.

als de Raad het vordert, ook wel een predicatie doen
 grooter liefhebber van studie dan ik ben, is mij on-
 bekend"⁴⁷

In hulle geledere is selfs aangetref weggeloopte soldate en mense wat hulle skuldig gemaak het aan dronkenskap. In Groningen is selfs 'n skoolmeester gevind wat nie kon sing of skryf nie, en wat „het lezen maar gebrekkig verstond.” So het dit nog dikwels tot aan die einde van die 18de eeu gebeur dat daar as onderwysers werksaam was, manne „die voor koetsier, palfrenier of andere ondergeschikte baantjies niet meer deugden.”⁴⁸

Heelwat moeite is dikwels daaraan bestee om die aandag van die publiek te vestig op een of ander skool. Die uitwendige van die skole was gewoonlik van dié van ander huise te onderskei alleen deur 'n kennisgewing by wyse van 'n uithangbord waarop in groot letters die woorde aangebring is: „School: hier onderwijst men Kijeren,” of „Goedkoope wijsheid”.⁴⁹

Die onderwysers in privaatskole het dit nodig geag om hulle uithangborde meer prominent op die voorgrond te bring en het dit dikwels vergesel laat gaan van kaarte en monsters wat op meer aandag aanspraak gemaak het. Op hierdie kaarte, wat agter glas geraam was en teen die deur gehang het, is sulke aankondigings aangebring soos:

„Hier wort met vlijt de jonghe jeught
 Gequeekt tot wijsheid en tot deught.”⁵⁰

Die kaarte was soms ook versier met voorbeelde uit die skryf- en cyferkuns van die meester, en ook deur 'n vers, veral in die geval van die onderwysers wat hulle ook aangebied het vir geleëntheds- gedigte.⁵¹ Die volgende is 'n voorbeeld van so 'n vers:

„Liefhebbers, sta wat stil, bedwing uw vlugge treden,
 Doorlees dit weinig schrifts van boven tot beneden
 Mijn dienst ik presenteer om yder sijn begeeren,
 Al wat hier onder staat perfekt en wel te leeren:
 Latijn, Hoogduitsch, Muzijk, prompt lezen en wel schrijven
 Boekhouden, Cijfren mee, om Koopmanschap te drijven.
 Dit alles op het kort. Ook doen ik mijn verpligten
 Te maken naar uw wensch, en Jaar- en Trouwgedigten.”⁵²

Hierdie gewoonte het soms aanleiding gegee tot misbruik en bedrog, sodat later bepaal is dat die onderwyser nie kaarte en monsters mag uithang wat nie deur homself geskrywe is nie, en

⁴⁷ Van Eck, P. L., *op cit.*, p. 46.

⁴⁸ Scheepstra en Walstra, *op. cit.*, pp. 50-51.

⁴⁹ *Ibid.*, p. 60; Kuiper, J., *op. cit.*, p. 22.

⁵⁰ Ter Gouw, J., *Kijkjes in de Oude Schoolwereld*, I, p. 7.

⁵¹ Sien Douma, H., *op. cit.*, p. 52.

⁵² Ter Gouw, J., *Kijkjes* , I, p. 8.

dat hy homself alleen mag aanbied vir dinge waartoe hy by sy ondersoek in staat gevind is.⁵³

Die lokale wat as skoolgeboue gebruik is, het in hierdie tyd veel te wense oorgelaat. Min sorg is daaraan bestee om hiervoor geskikte vertrekke te vind. Dit was meestal laag en smal en miskien op die tweede verdieping van 'n woonhuis, met 'n uitsig op 'n morsige steeg of binneplaas. Soms is vogtige donker kelders met klipvloere gebruik.⁵⁴ Aan ventilasie is deurgaans nie genoeg aandag gegee nie. Douma skrywe omtrent 18de-eeuse skool-lokale as volg: „de schoolvertrekken zijn doorgaans of zeer tochtig of benauwd wegens de laagheid van het vertrek en het aantal kinderen.”⁵⁵

Behalwe die plak en ander tuginstrumente val daar nie 'n lang lys van skoolgereedskap te vermeld nie. Die leerlinge het geskrywe op skryfborde, wat hulle op hulle knieë moes vashou, en het gesit op banke, dikwels sonder tafelblad of leuning. 'n Plank is teen die muur aangebring waarop die boeke geplaas is. Verder is in die klaskamer aangetref pennemesse, inkpotte, rekenborde, leie en skryfboeke en miskien 'n bos ganspenne.⁵⁶

Belangryk was ook die kathedier van die meester aan wie deur sy „tabberd en bonnet” die waardigheid verleen is waarop hy trots was—„Gij ziet er den Meester in zijnen eerbiedwaardigen zetel, ontzagwekkend afgesloten. Hy zit er als een autoriteit in zijnen troonzetel.”⁵⁷ Later het hierdie „setel” van hom plek gemaak vir 'n gewone tafel.

Blykens die voorgaande beskrywing het dit duidelik geword dat dit met die onderwys in die moederland gedurende die laaste helfte van die 17de en vroeg 18de eeu nie juis rooskleurig gesteld was nie. Geen wonder dat 'n skrywer in sy slotsom in verband met hierdie toestande aangemerkt het dat dit nie erg skitterend was nie. Seker kan ons nie 'n oordrewe aanspraak maak vir die algemene peil waarop die moederland se skoolwese, wat as bakermat moes dien vir die Kaapse skole, hom bevind het in hierdie tyd nie.⁵⁸

NEDERLANDS-INDIË.

Sedert die stigting van die Verenigde Nederlandse Oos-Indiese Kompanjie in 1602 het die Direkteure besluit om 'n verenigde front te toon teen enige mededinger en om die handel op die Ooste

⁵³ Sien Douma, H., *op. cit.*, p. 40.

⁵⁴ Sien Scheepstra en Walstra, *op. cit.*, p. 60.

⁵⁵ Douma, H., *op. cit.*, p. 79.

⁵⁶ Ter Gouw, J., *Kijkjes* . . . , I, p. 5.

⁵⁷ Ter Gouw, J., *Kijkjes* . . . , I, p. 2.

⁵⁸ Vgl. Van Eck, P. L., *op. cit.*, p. 42.

so winsgewend moontlik te maak. Die hoofdoel wat die Kompanjie beoog het, was dus die bevordering van die belange van die koophandel; eers pas nadat dit verwesenlik is, sou verdere sake in aanmerking kom. Tog is die belangryke saak van die onderwys in die Oosterse besittings reeds vanaf die begin nie heeltemaal agterweê gelaat nie, maar het dit vanuit die staanspoor 'n redelike mate van aandag van die kant van die owerhede geniet.

Reeds in die instruksies wat aan Pieter Both, die eerste Goewerneur-Generaal, meegegee is, het die Bewindhebbers dit aan hom opgedra om nie te versuim om die predikante en skoolmeesters wat hom vergesel het, op sodanige plekke te plaas as wat hy mag goeddink nie.⁵⁹

Vanuit die staanspoor het die Kerk in die Ooste 'n belangryke rol gespeel in verband met onderwysaangeleenthede, veral wat betref die reëling van en die toesig oor die onderwys plaaslik. Die skole is hoofsaaklik deur die kerk opgerig.⁶⁰ In die skole, wat grotendeels onder kerklike toesig gestaan het, was godsdiensonderwys die hoofsaak; en die skole is aangewend tot die bevordering en uitbreiding van die Christelike godsdien.⁶¹ Geen geringe getal onderwysers was nodig om die skole wat op die verskillende eilande opgerig was, te bedien nie. Dit was veral die Amsterdamse Kerkraad wat welkome hulp gebied het by die vind van die nodige leerkragte. Hulle het die aspirant-onderwysers ondersoek en 'n soort van examen afgeneem.⁶²

Die toesig oor die onderwys plaaslik is aanvanklik byna uitsluitlik deur kerklike ambtenare waargeneem. Die skoolmeesters self is as kerklike ambtenare wat onder die toesig van die kerk gestaan het, beskou. Die toesig is waargeneem deur 'n kommissie van twee predikante, of ook wel deur 'n predikant bygestaan deur 'n lid van die Kerkraad. Hulle het die skole gereeld besoek en jaarliks 'n verslag omtrent die toestand van die skole opgestel, wat hulle dan by die Kerkraad ter oorweging ingelewer het.⁶³ Hierdie predikante en ander kerkraadslede het as opsieners oor die skole al gou bekend gestaan onder die naam van skolarche.⁶⁴ In hierdie hoedanigheid het die predikante ook die skole in die buite-

⁵⁹ Sien „Instructie voor den Goeverneur-Generaal, P. Both, en de Raden van Indië, 14/27 Nov., 1609, Van der Chijs, J. A., *Nederlandsch-Indisch Plakaatboek*, 1602-1811, I, p. 8.

⁶⁰ Sien Uhlenbeck, W., *Bijdrage tot de Geschiedenis van de verhouding tusschen den Staat en de Christelijke Kerkgenootschappen in Ned. Oost-Indië*, p. 17.

⁶¹ Sien De Bruijn, C. A. L. van Troostenburg, *De Hervormde Kerk in Nederlandsch Oost-Indië onder de Oost-Indische Compagnie, 1602-1795*, p. 528.

⁶² *Ibid.*, p. 529.

⁶³ Uhlenbeck, W., *op. cit.*, p. 25.

⁶⁴ *Ibid.*

wyke besoek en by hulle thuishoms verslag gedoen oor die toestand van die onderwys.⁶⁵

Die Bewindhebbers in die moederland het egter steeds die Raad van Indië verantwoordelik gehou om in die nodige onderwys te voorsien. So is nog in Augustus 1617 die Goewerneur en Rade van Indië vermaan om nie die saak van die onderwys te verwaarloos nie.⁶⁶ Die Raad van Indië het egter sy plig as gedaan beskou as hy die reëling van die onderwys plaaslik aan die Kerk oorgedra het. In 1624 het 'n Kerkvergadering wat te Batavia gehou is, gevolglik hulle aandag ook aan die saak van die onderwys gegee. Volgens die Kerkorder wat toe deur hulle opgestel is, is andermaal bepaal dat die verskillende kerkrade moes toesien dat orals goeie skoolmeesters aangestel word, wat nie alleen die kinders moes leer lees en skrywe nie maar wat hulle ook „in de godsalicheit ende in den Catechismo” moes onderwys.⁶⁷ In 'n verdere afdeling van die order, onder „Het Ampt der Schoolmeesters,” is bepaal dat die jeug onderwys moes word in lees, skrywe, cyfer, die sing van die psalms, in godsvrug en goeie sedes, en „soodrae doeneljk is” moes hulle die „hoofstukken der Chr. religie met de gemeene gebeden” leer.⁶⁸ Aan die kinders sou twee halwe speeldae in die week gegee word; en dié van hulle wie se ouers dit kon bekostig, moes skoolgeld betaal.⁶⁹

Die Kerklike owerhede het op hierdie eerste poging van hulle om meer orde in die skoolwese te bring, in 1643 'n tweede laat volg. In Desember van hierdie jaar is afgekondig 'n „Kerkordening voor de Bataviasche gemeente”, wat ook 'n onderverdeling „Van de Schoolmeesters” bevat het.⁷⁰ Hierin is bepaal dat dit die amb van die skoolmeesters is: eerstens om die jeug die vrese van die Heer „in te skerp”, hulle te onderwys in die fundamente van die

⁶⁵ Sien De Bruijn, C. A. L. v. Troostenburg, *op. cit.*, p. 541. Dit was eers later dat die Kollege van Skolarche 'n meer uitgebreide liggaam geword het. Die Regering het hulle gaandeweg meer seggenskap in die saak toegeëien. Tog het die kerklike element daarin 'n belangryke rol bly speel. In 1755 het die Raad van Skolarche bestaan uit die voorsitter van die Kerkraad en die oudste ouderling van Batavia, wat ambshalwe lede was, en twee lede van die Raad van Indië. Sien Van der Chijs, J. A., *Ned. Ind. Plakaatboek*, VII, p. 148. In November, 1777, is die samestelling daarvan heeltemaal verander. Die Indiese Regering het besluit om „een uitgestrekter collegie van curatoren en scholarchen” op te rig. Dit het toe bestaan uit vyf verteenwoordigers uit die burgerlike regering, twee predikante en twee van die vooraanstaande burgers, en kon die skoolmeesters examineer as hulle dit mag goedvind, en het in die vervolg twee-twee om die beurt 'n maandelikse skoolbesoek gedoen.

Sien Van der Chijs, J. A., *op. cit.*, X, pp. 105, 106.

⁶⁶ Sien Kalff, S., *Indische Scholen onder de Oost-Indische Compagnie*, p. 3. Hofstede, P., *Oost-Indische Kerkzaken, zoo oude als nieuwe*, p. 6.

⁶⁷ Sien Kerkorder van 1624, Spoelstra, C., *Bouwstoffen* . . . , II, p. 563.

⁶⁸ *Ibid.*, p. 572.

⁶⁹ *Ibid.*, p. 573.

⁷⁰ Sien Van der Chijs, J. A., *op. cit.*, II, p. 52; Spoelstra, C., *Bouwstoffen* . . . , II, p. 595.

Christelike religie, hulle te leer bid en sing, en om met hulle kerk-toe te gaan en hulle te katechiseer. In die tweede plek moes die onderwyser die kinders leer om hulle ouers, owerhede en meesters te gehoorsaam, en pas maar in die derde plek moes hy hulle leer lees, skrywe en reken. Vierdens is dit as sy werk beskou om hulle goeie sedes en maniere te leer, en eindelik om toe te sien dat in die skole geen ander taal as die Nederduitse gebruik word nie. Dit het verder neergelê dat die kinders gedurende die week twee halwe speeldae sou kry, te wete Woensdag- en Saterdagmiddag, op welke dae hulle in die voormiddag godsdiensonderrig sou ontvang. Verder moes die kinders van al die skole elke halfjaar in die kerk saamkom om daar deur die gedeputeerdes van die Owerheid en die Kerkraad geëxamineer te word, en diegene wat kon skrywe, moes dan hulle skrif toon.

Hierdie reglement, van kerksweë opgestel, getuig andermaal van 'n samewerking tussen die kerklike en die burgerlike owerhede in verband met onderwyssake. Hierdie wedersydse erkenning van mekaar se gesag is ook in 1684 bevestig toe die Raad van Indië bepaal het dat selfs die skoolmeesters wat nie in die diens van die Kompanjie werksaam was nie, lidmaat moes wees van die Gereformeerde Kerk, en deur of namens die Kerkraad ondersoek moes wees.⁷¹

Hierdie pasvermelde reglement van 1643 was egter maar oor 'n beperkte gebied van krag, aangesien dit net betrekking gehad het op die skole van die hoofstad. In 1684 het hierin verandering gekom. Reeds vroeg in die jaar het die burgerlike regering besluit om dit aan die Kerkraad op te dra om 'n skoolorder wat van toepassing sou wees op al die skole op te stel.⁷² Die gevolg was dat die Regering nog in April van dieselfde jaar die gevraagde skoolreglement kon afkondig.⁷³ In die eerste plek sou, volgens hierdie nuwe reglement, 'n noukeurige kontrole uitgeoefen word oor diegene wat in die vervolg toegelaat sou word om onderwys te gee. Niemand sou toegelaat word om skool te hou alvorens hy nie 'n examen by die Kerkraad afgelê het en vervolgens verlof daartoe van die Regering ontvang het nie. By sy ondersoek moes hy daarvan bewys lewer dat hy lidmaat is „van de waere gereformeerde religie”, en ook dat hy 'n voorbeeldige lewe voer, „om alsoo de jeught met leer en leven beyde te connen stigten”. Dit is ook vasgelê watter verdere bekwaamhede van hom geverg is. Dit het daarin bestaan dat hy „alle gedruckte boecken en geschreven papieren promptelyck leesen, een goede hand schryven, de psalmen Davids bequaemelyck singen en redelyck cyfferen connen”.

Alvorens hulle dan aangestel sou word, moes hulle onderteken die konfessie van die Nederduitse Kerk, die Heidelbergse Kate-

⁷¹ Sien Van der Chijs, J. A., *op. cit.*, III, p. 123.

⁷² *Ibid.*

⁷³ *Ibid.*, pp. 125-130.

chismus en die Akte van die Nasionale Synode van Dordrecht soos vasgestel in 1618/19.

Van aangestelde meesters sou verwag word om die skoolhou self waar te neem en nie uit hulle eie ondermeesters daartoe aan te stel nie.

Vervolgens is een en ander nader bepaal in verband met die organisasie van die skole self. Die skole moes met 'n gebed geopen word en met 'n gebed en die sing van 'n psalm geëindig word. In die skole moes die kinders verskeie gebede, die Onse Vader, die Twaalf Artikels, die Tien Gebooie, môre- en aandgebede, gebede voor en ná die ete en die Heidelbergse Katechismus leer, asook die sing van psalms, skrywe en cyfer. Hiertoe sou as skoolboeke aangewend word A.B.C.-boeke, „letter consten”, die Kort Begrip, die Heidelbergse Katechismus, die Sendbriewe en ander stigtelike boeke.

Die onderwysers moes ook sorg vir die sedelike opvoeding van die kinders en toesien dat hulle aan alle meerderes die nodige eerbied en respekt betoon.

Die skoolure sou strek van 8 tot 11 in die voormiddag en van 2 tot 5 in die namiddag. Die kinders sou egter twee halwe speeldae in die week geniet, te wete Woensdag- en Saterdagnamiddag, asook sekere vakansiedae soos deur die reglement nader bepaal. Dit sou nie aan die onderwyser vrystaan om enige verdere vakansiedae by die vasgestelde by te voeg nie.

Die onderwysers is aangemaan om uiters versigtig te wees by die toedien van straf. Dit moes wees „nogh te slap, nogh te hard”, maar in ooreenstemming met die oortreding, met besondere inagneming van die humeur en die geaardheid van die kind wat dit ondergaan.

Die meesters moes self sorg vir geskikte banke in hulle skole en moes daarin die „knegtjens en meyskens yder apart” laat sit, om sodoende enige moontlike ongereëldhede te voorkom.

Meesters wat in diens van die Kompanjie was, moes slawe sowel as die kinders van onvermoënde ouers gratis onderwys, terwyl dit aan die ander meesters vrygelaat is om maandelikse skoolgeld van hulle leerlinge te vorder soos deur die Regering nader bepaal is.

'n Halfjaarlikse skoolbesoek sou waargeneem word deur 'n predikant en 'n ouderling vergesel deur 'n lid uit die Hoë Regering, daartoe aangestel.

Dit skyn dat hierdie reglement, wat in besonderhede bepaal het wie in die vervolg geregtig sou wees om openbaar skool te hou, en hoe sodanige persoon wat daartoe verlof ontvang het, hom in die waarneem en organisasie van sy skool moes gedra, die eerste eintlike skoolorder was wat van krag gewees het vir die gehele Indië. Dit toon 'n noue ooreenkoms met dergelyke reëlins en gebruike wat in die moederland bestaan het, en bevestig die groot aandeel wat die Kerk geneem het in die algemene toesig oor die onderwys in die Ooste.

Soos uit hierdie reglement blyk, het die owerhede in die Ooste ook voorsiening gemaak vir die onderwys van kinders van behoeftige ouers, asook vir die onderwys van slawe. Die Kompanjieskole is egter nie alleen besoek deur slawe nie, maar ook deur vry swartes, wat meestal vrygelate slawe van die Kompanjie was.⁷⁴ Omstreeks 1631 het 200 slawe onderwys ontvang in 'n inrigting te Colombo.⁷⁵ Die Regering het selfs skoolmeesters aangestel om aan die slawe wat by partikuliere mense in diens was, onderwys te gee.⁷⁶

Die Kerk het nie alleen 'n belangryke rol gespeel in die toesig wat sy gehou het oor die onderwys nie, maar het ook gehelp om die skole van die nodige leerkragte te voorsien, selfs deur skole te laat waarneem deur haar eie amptenare. So was 'n skool waargeneem deur 'n sieketrooster, in die Ooste geen seldsaamheid nie. Die owerhede het al gou besef dat hierdie mense van veel nut in die Ooste as geestelike en kulturele leiërs kon wees. In Augustus 1623 het die Synode van Hoorn dan ook bepaal dat op die skepe wat na die Ooste gevaar het, 'n sieketrooster geplaas moes word al het daar miskien reeds 'n predikant hom op die skepe bevind, aangesien hulle so hoog nodig was vir die kerk- en skooldiens in die Ooste.⁷⁷ In 1636 was daar dan ook nie minder as drie skole te Batavia wat bedien is deur krankebesoeker-meesters nie.⁷⁸

X Die gebruik van sieketroosters as geestelike arbeiders wat terselfdertyd die skooldiens waargeneem het, verdien hier in die besonder vermelding, aangesien ons met hulle later nader sal kennismaak as baanbreker-skoolmeesters aan die Kaap. Hierdie nuttige liede het ons ook aangetref in die groot stede in die moederland, waar hulle by verskillende genootskappe diens gedoen het. Hulle werk het daar veral bestaan uit die besoek van kranke, die bystaan van ter-dood-veroordeeldes en die skrywe van testamente.⁷⁹ Van hulle dienste is al gou gebruik gemaak om hulle op die Kompanjieskepe te plaas en hulle verder in die besittings in die Ooste te gebruik. Hier het hulle by gebrek aan predikante en onderwysers baie belangryke werk verrig.⁸⁰

Die geestelike en verstandelike ontwikkeling van die sieketroosters wat van tyd tot tyd, gewoonlik onder 'n vyf-jarige kontrak, in die Ooste diens gedoen het, was baie uiteenlopend. Onder hulle was mense van allerlei beroepe en ambagte, soos gewese kleremakers, skoolmeesters, oud-predikante, kaffiawerkers, skoensmakers, gewese soldate, kistemakers, apothekers, timmermanne, bakkers, wewers, loodgieters, ens..⁸¹ Sommige van hulle het

⁷⁴ Sien Kalff, S., *op. cit.*, p. 10.

⁷⁵ Sien De Bruijn, C. A. L. v. T., *op. cit.*, p. 534.

⁷⁶ *Ibid.*

⁷⁷ Sien De Bruijn, C. A. L. v. T., *op. cit.*, p. 357.

⁷⁸ Sien Kalff, S., *op. cit.*, p. 5.

⁷⁹ Sien De Bruijn, C. A. L. v. T., *op. cit.*, p. 335.

⁸⁰ *Ibid.*, p. 359.

⁸¹ *Ibid.*, p. 336.

kennis gedra van die Griekse en Latynse tale, terwyl dit nodig was om vir andere 'n formuliergebed op te stel omdat hulle „tot verwarring toe baden”.⁸²

Dit verbaas ons derhalwe nie as ons verneem dat nie almaal in Indië hulle onberispelik en hulle amb waardig gedra het nie. Baie van hulle het verkies om liefs met hulle vorige bedryf wins te maak as om hulle nuwe amb na behore te vervul, met die gevolg dat daar dikwels deur hulle eie toedoen 'n gebrek aan agting teenoor hulle geheers het. Onder hulle was baie „onbruikbare” persone en „onnutte subjecten”, wat veel las veroorsaak het, en met afgeskrewe gasie weens onbekwaamheid of slegte gedrag na *Patria* teruggestuur is.⁸³

Soms is die vreeslikste veroordeling teenoor hulle uitgespreek, en is hulle onder andere „meest als verlope snijders en handwerk-luiden” en met die skeldnaam van „drankbezoekers” bestempel.⁸⁴

'n Aansienlike getal van hulle egter het trou gearbei en hulle werk met die hoogste lofwaardigheid vervul; vandaar dat hulle dikwels met die naam van „dominé” vereer is.⁸⁵

Die meer gegoede klasse onder die Kompanjiesdienare het hulle kinders vir verdere opleiding na die moederland gestuur. In hierdie verband moet ons die Latynse skool te Batavia vermeld, wat deels as 'n soort van hoërskool bedoel was om as 'n voorbereidende inrigting tot 'n Universitaire opleiding in Europa te dien. Dit was 'n onderneming wat meer in die besonder van die Regering uitgegaan het, maar dit het ook maar 'n stryd moes voer om te bestaan. Nadat die skool in 1642 tydens die bestuur van Antonie van Diemen geopen is met twaalf leerlinge in 'n gebou met 'n ruim speelgrond, waarop daar ook 'n fraaie woning vir die rektor ds. Sterthemius was, het dit, ten spyte van die hoë verwagtinge wat daaromtrent gekoester is, al gou geblyk dat dit nie so maklik sou gaan om daarmee vol te hou nie.⁸⁶ Twaalf jaar ná die oprigting daarvan deel Joan Maetsuyker mee dat die skool wel nog bestaan onder toesig van die predikant Johannes Rooman, maar dat dit nie juis in 'n bloeiende toestand verkeer nie.⁸⁷ As 'n „laspos” van die Regering het dit egter bly voortbestaan tot in 1656, toe dit opgehef is en die gebou verkoop is aan die gewese rektor ds. Rooman.⁸⁸ Die Here Bewindhebbers was egter nie met hierdie verwikkeling gedien nie, en tog het dit tot 1666 geduur voordat die skool weer in die lewe geroep is.⁸⁹

⁸² Callenbach, J. R., *Justus Heurnius, Eene bijdrage tot de geschiedenis des Christendoms in Nederlandsch Oost-Indië*, p. 19.

⁸³ De Bruijn, C. A. L. v. T., *op. cit.*, p. 364.

⁸⁴ *Ibid.*, p. 366.

⁸⁵ *Ibid.*, p. 376.

⁸⁶ Sien Kalff, S., *op. cit.*, pp. 18-19.

⁸⁷ *Ibid.*, p. 19.

⁸⁸ *Ibid.*, p. 20; Van der Chijs, J. A., *op. cit.*, II, p. 229.

⁸⁹ Van der Chijs, J. A., *op. cit.*, II, p. 412.

Hierdie slag is slegs 'n gebou om as skool te dien, gehuur, en is as rektor aangestel nie 'n predikant nie, maar 'n „doctor in de medicijnen,” naamlik Andries Kleyer. Maar ook hierdie slag het dit nie meer ondersteuning geniet as die eerste keer nie, en het, in stryd met die bedoeling van die bewindhebbers, nie minder kinders met die retoervloot na Nederland vir studie gegaan nie.⁹⁰ Eindelik het dit nie meer as twee leerlinge getel nie en is dit gevolglik andermaal opgehef in 1670. 'n Derde poging is aangewend om die skool in die lewe te roep, maar sonder sukses.⁹¹ In 1743 het Goewerneur-Generaal Van Imhoff 'n nuwe Latynse skool te Batavia opgerig, en dit het bly voortbestaan tot in 1756, toe dit deur sy opvolger, Jacob Mossel, weer opgehef is, en dié slag vir altyd.⁹²

Aan die hoof van hierdie skool het gestaan 'n rektor, terwyl dit verder onder die toesig gestaan het van Skolarche, wat dit ten minste een- of tweemaal per maand moes besoek.⁹³ Die kinders wat daarvan gebruik gemaak het, het skoolgeld betaal, waarvan die rektor twee-derdedeel ontvang het, terwyl die ondermeester die orige derde geniet het.⁹⁴

Uit die voorafgaande het reeds duidelik geword dat die belangryke saak van die onderwys in die Ooste nogal heelwat aandag geniet het. Dit het dan ook wel deeglik periodes van bloei geken. So was byvoorbeeld in 1706 op Batavia alleen 34 meesters werksaam, wat onderwys gegee het aan nie minder as 4,873 leerlinge nie.⁹⁵ Ons moet egter nie dink dat dit vanaf die begin met alles voor die wind gegaan het nie. Bewys hiervan is die feit dat in 1632 die kinders op Ambon, alleen in lees onderwys kon word, en dat hulle as gevolg van die gebrek aan penne en papier nie onderrig kon kry in skrywe nie.⁹⁶ Dit was ook nie altyd moontlik om die nodige geskikte leerkragte te vind nie. Verskeie van hulle is vanweë hulle slegte gedrag na die moederland teruggestuur. Onder hulle geleedere is ook aangetref openlike duiwelbesweersers, afgodiese mense en dronkaards.⁹⁷

Tog het dit genoegsaam duidelik geword dat toe die nedersetting aan die Kaap in 1652 gestig is, en toe aldaar op die gebied van die onderwys baanbrekerswerk gedoen is, in die Ooste al veel in hierdie opsig tot stand gebring was. Die skoolwese van Nederlands-Indië kon dus as voorbeeld dien, en in sommige gevalle miskien selfs as waardige model, by die reëling van die onderwys aan die Kaap.

⁹⁰ Sien Kalf, S., *op. cit.*, p. 21.

⁹¹ *Ibid.* .

⁹² *Ibid.* .

⁹³ Sien Van der Chijs, J. A., *op. cit.*, II, p. 3.

⁹⁴ *Ibid.*, p. 420.

⁹⁵ Sien Kalf, S., *op. cit.*, p. 12.

⁹⁶ *Ibid.*, p. 15.

⁹⁷ Sien De Bruijn, C. A. L. v. T., *op. cit.*, p. 530.

HOOFSTUK II.

DIE EERSTE OPENBARE SKOLE VIR BLANKES AAN DIE KAAP.

Nadat Jan van Riebeeck en sy metgeselle op Kersdag 1651 deur 'n gunstige wind gedrywe, Texel verlaat het, het hulle ná 'n voorspoedige reis van honderd-en-vier dae die land van hulle nuwe thuiste bereik, en kon hulle op 8 April 1652 'n begin maak met hulle werk van die diensbaarmaking vir die Europese beskawing van die suidelike punt van 'n „donker” kontinent. Aldus het Jan van Riebeeck, „teen wil en dank”, die stigter van blanke Suid-Afrika geword en moes hy reeds voor sy vertrek 'n tien jaar later al gewaar hoedat die verversingspos die vorm van 'n kolonie begin aanneem het.

Gedurende die eerste jare van die volksplanting aan die Kaap was hier nie 'n skool in die eintlike sin van die woord nie. Tog is met godsdiensonderwys al gou 'n aanvang gemaak, en het die sieketrooster, Willem Barents Wijlant, wat die Kommandeur op dieselfde skip hierheen vergesel het, in 1655 per brief die Klassis van Amsterdam meegedeel dat „den Staet ende gelegentheit van diese plaetse, ten aensien van den waren godtsdienst”, veel stof tot dankbaarheid bied.¹ Wijlant het die gewoonte gehad om Sondae ná die diens die jongeres die „vrae” te laat opsê, „ende mit een schriftuerplaetse twe, dre bewijsen”.² Sy voorligting sou beperk gewees het tot godsdiensonderwys, en aanvanklik het die kinders geen letterkundige onderrig ontvang nie. Hiermee is eers in 1663 'n aanvang gemaak, dit wil sê sewe jaar ná die vertrek van Wijlant in 1656.³

Hoewel daar reeds in 1658 'n skool vir slawe opgerig is, het dit nog tot 1663 geduur voordat die blanke kinders aan die Kaap in hierdie voorreg kon deel. Die vraag ontstaan dus waarom met hierdie belangryke saak so lank getalm is. Sommige skrywers meen dat 'n skool nie eerder opgerig is nie „om die eenvoudige rede dat daar nie kinders van skoolgaande leeftyd was nie”.⁴ Hierdie verklaring is onses insiens egter nie sonder meer te aanvaar nie. Daar was reeds by die inbesitname van die Kaap kinders

¹ Sien brief Wijlant—Kl. Amst. (20 April 1655), *Brieven van Kaapsche Kerken aan Classis Amst.* 1655-1747, Cl. 65.

² *Ibid.*

³ Sien brief V. d. Stael—Kl. Amst. (5 Maart 1657), *ibid.*

⁴ Sien o.a. Fouché, L., *Onze Eerste Scholen, De Unie*, 6de Jaargang, No. 1 (Julie 1910), p. 16.

aanwesig, byvoorbeeld die seuntjie van die Kommandeur, wat hom hierheen vergesel het; en reeds op 6 Junie 1652 is die eerste blanke kind in Suid-Afrika gebore, en wel 'n seuntjie van die sieketrooster Wijlant.⁵ Nog voor die einde van die jaar het Van Riebeeck aangeteken dat daar aan die Kaap vyftien vroue en kinders was.⁶ In 1655 word vermeld dat Jan Pender, die „opper churgijn,” 'n familie van vrou en vyf kinders het.⁷ As ons verder verneem dat Annetjen, die vrou van die tuinier Hendrick Boom, in die begin van 1656 „met acht kinderen beladen sit,”⁸ dan het ons reg om aan te neem dat die getal kinders reeds heelwat vermeerder het, en te vermoed dat daar teen hierdie tyd reeds onder hulle sodaniges was wat ten minste baie naby die skoolleeftyd gekom was. Wie immers sou Wijlant bedoel het toe hy in April 1655 aan die Klassis van Amsterdam meegedeel het dat hy Sondae ná die diens die „jonges” die vrae laat opsê en met skriftuurplase laat bewys? Sou onder hulle nie ook jong kinders gewees het nie? Of het hy slegs bedoel jong mense wat in diens van die Kompanjie was en wat hulle moes voorberei om aangeneem te kan word tot lidmaat van die kerk?

Aan diegene wat as vryburgers „haer vrijdom aan de Caep geobtineert hebben” is ook reeds in Oktober 1658 toegestaan om hulle huisvroue en kinders vanuit die moederland te laat oorkom.⁹ Van hierdie vergunning is tog seker gebruik gemaak, en dit is tog baie waarskynlik dat onder diegene wat sodoende na ons land verhuis het, ook kinders was, sommige waarvan miskien reeds die skooljare bereik het.

Dit alles in aanmerking geneem, is dit dus glad nie onmoontlik dat hier reeds enige jare voor 1663 genoeg kinders van skoolgaande ouderdom was om die oprigting van 'n skool te regverdig.

In verband met die skaarsheid van kinders word dan ook soms genoem die skaarsheid aan vroue. Fouche meen dat hier in die begin maar sowat vier of vyf van hulle aanwesig was.¹⁰ As ons dit aanneem, dan was hier volgens die opgawes van die Kommandeur self in 1652 reeds tien kinders.

Dat daar aanvanklik wel 'n skaarsheid aan vroue was, moet ons geredelik erken. Dit was trouens die doelbewuste politiek van die Bewindhebbers om geen getroudes met hulle vroue en kinders

⁵ Sien Theal, *Hist. of S.A. bef.* 1795, II, p. 21.

⁶ Sien Van Riebeeck, *Dagverhaal* (11 Dec. 1652), I, p. 139.

⁷ Sien brief Van Riebeeck—Batavia (10 Febr. 1655), *Inkomende Brieven* 1649-1660, C. 409, p. 357.

Hy is deur die Raad van Justisie sonder gasie na die vaderland teruggestuur weens agtelosigheid, „waer door met het abusijf ingeeven van vergiftige medicamenten, twee menschen onnoosel om 't leeven sijn geraeckt”. 'n Swaarder straf is hom dan ook bespaar, daar sy groot familie in aanmerking geneem is. *Ibid.*

⁸ *Res. Pol. Raad* 1651-1663 (18 Mei 1656), C. I. Ek kursiveer.

⁹ Sien brief Kamer Amst.—Pol. R. (20 Okt. 1658), *Inkomende Brieven* 1649-1660, C. 409, p. 236.

¹⁰ Sien Fouché, L., *Onze Eerste Scholen*, op. cit., p. 16.

na Indië en die Kaap toe te laat nie, behalwe onder kontrak van 15 jaar.¹¹ Gemengde huwelike tussen blankes en slavinne het gevolglik nie uit gebly nie. Die gebrek aan blanke vroue sou dus nie beteken het 'n stilstand in die geboortecyfer nie, maar slegs 'n beperking daarvan. Afsien van die kinders uit gemengde huwelike gebore, was onegte kinders by die slavinne ook geen uitsonderinge nie. Op 28 Julie 1661 is vier kinders gedoop, waarvan die vaders van drie onbekend was; en onder datum 16 September 1663 staan in die *Dagregister* aangeteken dat op daardie dag twaalf kinders gedoop is, „waar van 't een bij Christelike ouders gewonnen werd, maer de andere bevont men alle van de E. Comps slavinnen en meest buijten echt, soo nu als dan voortgebracht te sijn”.¹²

Die versuim ten opsigte van die stigting van 'n skool vir blankes sou dus moontlik ook aan ander faktore as die afwesigheid van kinders toegeskrywe kan word. As een van hierdie moontlike faktore kom miskien in die eerste plek in aanmerking die hoofdoel van die Bewindhebbers met die stigting van 'n nedersetting aan die Kaap. Die winsgewende handel met die Ooste en die daarmee gepaard gaande lang reise wat tot baie sterfgevälle weens die gebrek aan vars vleis en ander mondbehoefte aanleiding gegee het, het 'n verversingspos, op die pad geleë, 'n noodsaaklikheid gemaak.¹³ Die nuwe aanleg moes dus nie alleen selfvoorsienend wees nie, maar ook in die behoeftes van passerende skepe voorsien; Van Riebeeck moes, deur die ontginning van die natuurlike bronne, van die volksplanting 'n winsgewende onderneming vir die Kompanjie maak.¹⁴ Jan van Riebeeck, wat so gou moontlik die Kaap wou verlaat om in Indië promosie te gaan soek, sou hierdie enge doel naartig nastrewe. Die strewe van die handelsmaatskappy met die aanlê van die kolonie was om nóg die geluk van die inboorlinge, nóg dié van die blanke inwoners te bevorder, maar hulle enigste mikpunt was geldelike wins vir die aandeelhouers. Die oprig van skole aan die Kaap het derhalwe nie 'n belangryke deel van hulle agenda uitgemaak nie, en met die Hottentotte sou slegs op vriendskaplike voet verkeer word in so verre dit van belang sou wees vir die ruilverkeer. Ook die behartiging van die belange van die godsdienste skyn nie by die Bewindhebbers ernstige oorgeweging te geniet het nie. Dertien jaar het verloop voordat die Kaap belangryk genoeg geoordeel is om 'n eie predikant te mag besit, ten spyte daarvan dat die garnisoen en die vryburgers en slawe nou al 'n aansienlike getal getel het.¹⁵ Maar ook die nedersetters self skyn nie juis 'n duidelike besef te gehad het van die waarde van die godsdienste nie. Dat hulle nie juis baie gehag

¹¹ Sien Extract generaele missive Here XVII aan Goevr. Genl. en Raeden van Indië (12 April 1656), *Inkomende Brieven* 1649-1660, C. 409, p. 625.

¹² *Dagregister* 1662-1666 (Sondag, 16 Sept. 1663), C. 586, p. 287.

¹³ Sien *Res. Pol. Raad*, 1651-1663 (8 April 1652), C. I.

¹⁴ Sien Theal, *Hist. of S.A. bef.* 1795, II, p. 5.

¹⁵ Sien Theal, *Hist. of S.A. bef.* 1795, II, p. 148.

was aan die gereelde Godsdiensoefeninge nie, blyk uit die feit dat daar herhaaldelik gekla is oor die swak bywoning daarvan. Die gevolg was dat 'n plakkaat reeds in Oktober 1652 in die openbaar voorgelees en aangeplak is waarin gewaarsku en vermaan is tot betere bywoning.¹⁶

Ons sou derhalwe kon aanvoer dat die kapitalistiese of materialistiese politiek van die Bewindhebbers, saam met die blykbare onverskilligheid van die inwoners aan die Kaap omtrent hulle godsdienstige en ander kulturele belange, nie juis bevorderlik sou gewees het vir die ontstaan van skole nie, en dat dit ten minste gedeeltelik daarvoor verantwoordelik was dat daar tot 1663 gewag is alvorens die eerste skool vir blankes geopen is.

Ter verskoning vir hierdie versuim sou ons in belang van die eerste volksplanters hier kan aanvoer dat hulle weens die moeilike omstandighede waaronder hulle hulle werk moes verrig, nie in staat sou gewees het om, in die begin altans, veel aandag aan dergelyke sake te skenk nie. Dit was 'n tyd van onbeskryflike swaarkry en teenspoed; siektes en ander ontberinge het hulle gedurig getrotseer. Die *Dagverhaal* van hulle leier is hiervan vol. Dit het selfs gebeur dat van die volk uit wanhoop weggeloop het, net om dan later deur honger gedrywe weer terug te kom.¹⁷ Die manskappe het veral veel las van allerhande siektes gehad. So is nog in 1656 besluit om „een algemeenen vast- ende bededagh” te hou, „aengesien ons Godt de Heere tegenwoordigh dapper is besoekende met siekte ende crancheden onder 't volcq soodanigh dat qualijck ymandt vrij blijft”.¹⁸ Die nuwe en wilde land sou hom nie maklik laat tem nie, en dit sou nog lank 'n belemmerende faktor ook in die kultuurverspreiding beteken.

Dit is natuurlik moontlik en ook heelwaarskynlik dat, by gebrek aan 'n gevestigde skool voor 1663, aan sekere kinders letteronderwys gegee is, óf deur die sieketrooster óf deur enige ander persoon wat in die privaat deur sommige van die ouers daartoe afgesonder is óf deur die ouers self. Weens die groot mate van ongeletterdheid wat daar geheers het, is dit egter te betwyfel of baie ouers daartoe in staat was. In 1657 en 1658 vind ons dat selfs lede van die Politieke Raad nie in staat was om hulle name onder die gewone besluite van die Raad te teken nie, maar met 'n kruisie of 'n ander merk moes volstaan.¹⁹ Onder sulke omstandighede sou daar van huisonderwys deur die ouers self nie veel terég gekom het nie. As hier dan wel toe al sulke privaatonderwysers was, dan het Van Riebeeck nie veel waarde aan hulle geheg nie,

¹⁶ Sien *Originele Placaat boek 1652-1686*, C. 680, p. 34.

Hierdie waarskuwings en dreigemente moes egter later 'n paar keer herhaal word.

¹⁷ Sien Van Riebeeck, *Dagverhaal* (26 Sept. 1652), I, p. 57.

¹⁸ *Ibid.* (26 Julie 1656), II, p. 64.

¹⁹ Sien *Res. Pol. Raad 1651-1663* (24 Jan. 1657), C. I; *ibid.* (21 Febr. 1658), C. I.

want in 1660 het hy sy twee seuntjies van ongeveer nege en sewe jaar onderskeidelik, ter wille van hulle skoolopleiding na die moederland gestuur.²⁰

Gedurende die eerste dertien jaar van die volksplanting is die geestelike belange van die inwoners behartig deur die sieketrooster. Voor ons dus ons aandag gee aan die stigting van die eerste skool, wanneer ons hom as 'n baanbreker in 'n nuwe rol aan die Kaap sal sien, let ons eers kortliks op die rol wat hy in ander opsigte in die eerste jare in die Kaapse samelewing gespeel het.

As plaasvervanger van die predikant was dit sy plig, om, net soos sy kollegas in die Ooste, soggens en saands die leiding te neem as die volk tot gebed vergader is, om Sondae 'n preek uit een of ander erkende preekbundel voor te lees en „Christelike vermaning” te doen.²¹ Wel het predikante van passerende skepe af en toe hie vertoef, wanneer hulle dan 'n preek gelewer het.²² By sulke geleenthede is dan terselfdertyd deur hulle Nagmaal uitgedeel, die kinders gedoop en troulustige paartjies in die huwelik bevestig.²³ Soms het daar lang periodes verloop tussen besoeke van predikante. Van der Stael deel in sy kerklike verslag in 1658 aan die Klassis van Amsterdam mee dat daar gedurende die hele jaar nie een predikant die Kaap besoek het nie.²⁴ Tog vind ons nêrens aangeteken dat die sieketrooster hom, soos sy medebroeder in die Ooste, die reg toegeëien het, of dat hom toegestaan is, om die sakramente te bedien nie. Wel vind ons dat hulle hulle nie stiptelik gehou het aan die opdrag om preke te lees nie. Reeds die eerste krankebesoeker aan die Kaap, Wijlant, het hom aan die verbreking hiervan skuldig gemaak, met die gevolg dat die autoriteite in Batavia 'n brief aan Jan van Riebeeck geskrywe het waarin hulle hom meegedeel het dat dit hulle ter ore gekom is „dat den Cranckbesoeker aldaer sich des Sondaechs veeltijds onderwint eenige lessen buijten sijn boeck het volck voor te dragen”, wat „boven sijn vocatie” is, asook strydig met sy ontvange instruksies.²⁵ Hulle versoek hom dus om hom dit te verbied en hom te gelas „te blijven binnen de limieten van sijn voorschrift”.²⁶ In sy antwoord op hierdie brief deel Van Riebeeck mee dat hy nou weer, soos vroeër ook al, die sieketrooster vermaan het om „binnen

²⁰ Sien brief Van Riebeeck—Kamer Amst. (1 Jan. 1661), *Uitgaande Brieven* 1652-1661, C. 493, p. 1147.

²¹ Sien Van Riebeeck, *Dagverhaal* (28 April 1652), I, p. 23.

²² Dominee Backerius, predikant op die „Walvisch”, was die eerste predikant wat aan die Kaap 'n preek gelewer het, en wel toe die stigting iets meer as vier weke oud was. Sien Van Riebeeck, *Dagverhaal* (12 Mei 1652), I, p. 27.

²³ Sien b.v. Van Riebeeck, *Dagverhaal* (12 Mei 1652), I, p. 27; *ibid.* (9 Maart 1655), I, p. 455; *ibid.* (22 Okt. 1656), II, p. 101.

²⁴ Sien brief P. v.d. Stael—Kl. Amst. (9 April 1658), *Brieven van Kaapsche Kerken aan Classis Amst.* 1655-1747, Cl. 65.

²⁵ Sien brief Batavia—Van Riebeeck (8 Maart 1654), *Inkomende Brieven* 1649-1660, C. 409 p. 182.

²⁶ *Ibid.*

de palen van sijn bedieninge " te bly, „ende sich niet aentrecken 't geene een predikant toecompt"; en dat hy as rede vir sy oortreding aanvoer dat hy „vermits hij eenigh mangel aen sijn gesicht heeft", die „sermoen" van buite leer om sodoende as die „mangel quam te haperen " met die preek ongehinderd te kan aangaan.²⁷

Sels nog later, toe hier reeds 'n gevestigde predikant was, is die krankebesoeker gebruik om 'n preek te lees, en wel as die predikant ongesteld of om enige ander rede afwesig was.²⁸

In die beginjare is dit hom ook nie vergun om hom te beperk tot geestelike sake nie. Uit die drang van omstandighede sou ook ander werk aan hom opgedra word. So vind ons dat hy in die ruilhandel met die Saldanhars, waardeur „cleecke schapen" in ruil vir „coperdraet ende taback" ontvang is, dikwels as 'n soort van voorman opgetree het. Soms is hy na hulle gestuur om te verneem waarom hulle met so weinig vee na die fort kom,²⁹ en dan vind ons hom weer as leier by die handel tydens die besoek van Saldanhars aan die fort.³⁰ Op al sy togte het hy egter nie ewe gemaklik daarvan afgekom nie.³¹

As die nood aan die man was, moes hy hom dit ook getroos om soldaat te speel en die besetting te help verdedig, „ten minsten met pistolen ende ander schietgeweer op de been wesen" en wag hou onderwyl die mense met hulle daaglikse taak besig was.³²

Ná die opening van 'n hospitaal aan die Kaap³³ het die sieketrooster se program baie vol geraak, want hy moes nou ook hier „met troostreden bijstaan". Die gevolg was dat later 'n tweede een aangestel is wat ook in die hospitaal 'n preek moes voorlees, terwyl sy ambgenoot dieselfde doen vir die garnisoen.³⁴

Uiteindelik het die Politieke Raad teen die einde van 1663 besluit tot die oprigting van 'n skool aan die Kaap, waarin ook blanke kinders sou toegelaat word. As eerste onderwyser hierin sou optree die pas aangestelde Sieketrooster Ernestus Back, wat „nevens sijnen schuldigen dienst" wat hy hier doen, in die toekomst die „Caepse schoolkinderen, soo Duijtsse als Swarte", elke dag „neerstigh" sou leer lees en katechiseer.³⁵ Die leerplan sou dus hoofsaaklik tot godsdiensonderwys beperk wees en letteronderwys

²⁷ Brief Van Riebeeck-Batavia (14 Aug. 1654), *Uitgaande Brieven* 1652-1661, C. 493, p. 284.

²⁸ Sien o.a. *Dagregister* 1662-1666 (10 Jan. 1666), C. 586, p. 695; *ibid.* 1699-1701 (1 Nov. 1699), V.C. 15, p. 455; *ibid.* 1707 (13 Febr. 1707), C. 600, p. 84.

²⁹ Sien Van Riebeeck, *Dagverhaal* (4 Jan. 1653), I, p. 160.

³⁰ *Ibid.* (28 Jan. 1654), I, p. 302.

³¹ *Ibid.*

³² Sien Van Riebeeck, *Dagverhaal* (17 Aug. 1655), I, p. 523.

³³ Die eerste hospitaal aan die Kaap is geopen vroeg in 1656. Weens die ongeskiktheid daarvan is in 1697 met die bou van 'n nuwe een begin, wat in 1699 geopen is. Sien Theal, *Hist. of S.A. bef.* 1795, II, pp. 54, 375.

³⁴ Sien *Nieuwe Algemene Beschrijving van de Kaap de Goede Hoop*, I, p. 62. Skrywer onbekend.

³⁵ Sien *Dagregister* 1662-1666 (30 Nov. 1663), V.C. 4, p. 495.

net in so verre insluit as wat die bekwaamheid om te kan lees daartoe nodig mag wees. As vergoeding „voor sijn arbeid en moeite” sal hy maandeliks tot „een salarium” van die ouers wat van sy dienste gebruik maak, mag eis en ontvang soos van regerings-weë vasgestel. Die Regering het naamlik bepaal dat hy vireers en tot nadere kennisgewing van die eerste Kaapse skoolkinderen as volg skoolgeld sal ontvang :

„Voor juffr. Blancks voor haar beyde kinderen, namelyck Johannis en Johanna, 't samen een slechte reael 's maents.

Van Boomties kinderen te weten Maretie, Rynier en Dirck Hendricq 't samen anderhalwe Reael.

Van Hendricq van Suerwaerden voor syn dochter Cataryntje een halwe reael.

Van Elbert Diemer voor syn soontjie Dirck als vooren.

Van Jannetje Ferdinandus, voor haer soontje en een meysie mede een Reael ter maent.

Van Jan Reyniersz., voor sijn dochterje Jannetje, een halve reael.

Ende voort voor alle vrye lieden kinderen, yder een halve Reael.

Maer de beyde dochters, Sara en Maria Rosendaels met 'n Hottentoesie, pro Deo. 12 *Wade*
11 *Att.*

Gelyck oock voortaan alsoo des E. Comp. en onser alder slavinne gedoopte kinderen, voornamelycq degene, die by Europeanen ofte Christenen gewonnen syn, dienen geleert en tydelyck tot de rechte kennis van Godt gebracht te werden, soo als U. E. alsnu met Armazie, Crisin, Zon en Basoe eenen loffelycken aanvanck gemaect heeft, waertoe de alderhoogsten syne genaed en Zegen verlenen wil.”³⁶ 4 *Slawe*

Hy sou dus behalwe sy salaris wat hy as sieketrooster van die Kompanjie ontvang het, verder as skoolgeld vir elke kind van vermoënde ouers 'n halwe reael³⁷ geniet maar die kinders van arm ouers, 'n Hottentotjie en die vier genoemde slawekinders moes hy gratis onderrig.

Geen vermelding word gemaak van enige vakansiedae nie, maar hy sou die skoolhou „alle dagen” moet waarneem. Tog sou ten minste Nuwejaarsdag as 'n soort van vakansiedag vir die kinders gewees het, want ná 'n dankdiens is gewoonlik nuwejaarsgeskenke aan die skoolkinderen uitgedeel.³⁸ Verder kan ons

³⁶ Sien *Dagregister* 1662-1666 (30 Nov. 1663), V.C. 4, p. 495.

Onder hierdie name van die eerste leerlinge van die skool van 1663 vind ons geen enkele verteenwoordiger (tensy dié van Boomties dieselfde as Boom is) van die groot families wat ons reeds enige jare voor die stigting van die skool aan die Kaap aangetref het. Dit sterk ons in die vermoede dat die rede waarom so lank gewag is met die stigting van die eerste skool, nie juis opgesluit lê in die feit dat daar nie 'n genoegsame getal kinders van skoolgaande leeftyd was nie.

³⁷ D.w.s. ± 2/-. volg. Theal, *Hist. of S.A. bef. 1795*, II, p. 154.

³⁸ Sien *Dagregister* 1662-1666 (1 Jan. 1665), V.C. 4, p. 756.

aanneem dat ten minste op die gewone kerklike feesdae en natuurlik Sondae nie skool gehou is nie.

Dit blyk dat Ernestus Back die skool aangevang het met sewentien leerlinge, te wete twaalf blanke kinders, een Hottentotjie en vier slawekinders.

Die Skool van Back het vinnig vordering gemaak, sodat die Politieke Raad reeds in die volgende jaar aan Here XVII kon meedeel dat dit „begint sikh jegenwoordigh al vordere te verthoonen ende goede progressen te doen, want daer zijn boven de Nederlantse vrijel³⁹ kinderen all eenige swarte off slaven kinderen, benevens een jongh Hottentoosje off twee”, wat al soveel vordering in die Nederlandse taal begin te maak „dat sommige het vader ons al cunnen opseggen”.³⁹

Uit 'n brief aan die Raad van Indië in dieselfde maand gedateer, naamlik April 1664, verneem ons dat die skool van Back reeds die „gewensten aensien” vertoon en dat daarin nou daaglik negen-en-twintig „Duijse als swarte kinderen” onderwys ontvang.⁴⁰

Voor die skool egter twee jaar aan die gang was, het die onderwyser, wat voor sy aankoms hier as sieketrooster op die skip „Alphen” werksaam was,⁴¹ egter minder gunstige neigings getoon. Aanvanklik het dit gelyk asof hy in staat sou wees om hom „wel te sullen acquiteeren”, maar „och lacy! tot dronckenschap en ander ongebonden ergerlyk leven vervallende”, is hy op 'n sekere Sondag „in volckrijcke vergaderingh”, toe hy die diens moes waarneem, „soo droncken ende onbequaem bevonden, dat haer veele van sijn toehoorders selffs daer over hebben schamen en bedroeven moeten”.⁴² Alhoewel die Politieke Raad hom al dikwels gewaarsku het „met harde dreijgementen van dese off geene straffe daer over te sullen laten gaen”, het hy die waarskuwing nie alleen in die wind geslaan nie, „maer heeft hem oock daer en boven soo nu alsdan in geselschap van jonge borsten met geduijrich schelden, krackeelen, ende somwijlen een krabbel vuijstje daer onder te leggen”, hoe langer hoe meer so vergryp dat hulle nie meer kon verdra „om dagelijcx te moeten sien en hooren dat de name des alderhoochsten in 't midden onder dese noch soo woeste en ongeschaefde toehoorders, door soo een onbesuijst mensch dus schandelijck onteert en gelastert” sou word nie.⁴³ Die Kommandeur was bevrees dat die regverdige straf van God op hulle sou kom weens die slegte gedrag van hulle geestelike leier, en is in sy vrees versterk aangesien God hulle volgens hom, nou reeds elke nag vir twee maande al „door een ijzelicken staert sterre aen den hemel is comen te dreijgen”.⁴⁴ Dit is derhalwe goedgevind

³⁹ Brief Pol. R.—Here XVII (15 April 1664), *Uitgaande Brieven* 1662-1667, C. 494, p. 654.

⁴⁰ Sien brief Pol. R.—R. v. Indië (21 April 1664), *ibid.*, p. 692.

⁴¹ Sien brief Pol. R.—Here XVII (15 April 1664), *ibid.*, p. 654.

⁴² Brief Pol. R.—R. v. India (7 Febr. 1665), *ibid.*, p. 810.

⁴³ *Ibid.*

⁴⁴ *Ibid.*, p. 811.

en nodig geag om „de gemelte onwaerdige leeraar quijt te raaken ” en hom saam met sy familie na Batavia te verban.⁴⁵ Die Raad was selfs geneig om hom, as dit nie was ter wille van sy vrou en kind nie, nog swaarder te straf en wel deur hom sy traktement te ontnem om dit te verminder, aangesien hy nog onlangs „tegens alle waarschuwingh, gansch voorbedachtsamerwijs sich echter uijt het avont gebedt geabsenteert hadde, en s'nachts heel beschoncken van boort gecomen was”.⁴⁶ Of Batavia tevrede sou wees met so 'n nuwe aankomeling, kon die Kaapse owerhede maar min skeel. Daar sou hy hom egter kon voeg by die klas van sieketrooster wat daar nie 'n seldsaamheid was nie, en wat bestempel is met die naam van „drankebezoekers”. Tog sou Ernestus Back nog lank nie die laaste sieketrooster-skoolmeester aan die Kaap wees wat hom aan die misbruik van sterk drank skuldig sou maak nie.

Sy deportasie het egter nie beteken dat die skool gestaak is nie, want die onderwys sou voortgesit word deur die fisikaal totdat 'n „stichtelyker ” persoon gevind sou word.⁴⁷

Of die fisikaal werklik, weens afwesigheid van 'n geskikter persoon, genoodsaak was om skool te hou verneem ons nie. Dit was in alle waarskynlikheid nie die geval nie, want as opvolger van Back om skool te hou, is aangestel 'n sekere Daniel Engelgraaf, van Amsterdam, wat reeds in 1663 as soldaat hierheen gekom het.⁴⁸ Wat sy besondere kwalifikasies vir die werk was, weet ons nie, maar ons verneem dat hy as skoolmeester aangestel is omdat hy „een stil en geschikt jong man ” was.⁴⁹ Die blanke en swart kinders is in sy skool ook nog gesamentlik onderwys.⁵⁰

Die getal kinders het, solank hy die werk waargeneem het¹ redelik toegeneem en dit het met die skool nogal goed gegaan,⁵¹ totdat die rustige loop van sake weer versteur is deur sy dood op 13 September 1666.⁵² Engelgraaf het blykbaar nie ook die betrekking van sieketrooster bekleed nie, en ons sou hom derhalwe die eerste eintlike onderwyser in Suid-Afrika kon noem.

Intussen is werk gemaak van die optrek van 'n geskikte gebou om die skool in te huisves. Dit het bestaan uit 'n solder aan een kant van die openbare mark, en is deur Wagenaar beskrywe as 'n „bequaeme solder”, waarop die destydes krankebesoeker Victor, wat blykbaar vir Engelgraaf as onderwyser opgevolg het, skoolhou, genietende „voor ijder borger off Koms. dienaers kint een quart

⁴⁵ Brief Pol. R.—R. v. India (7 Febr. 1665), *ibid.*, 810.

⁴⁶ *Ibid.*

⁴⁷ *Ibid.*, p. 812.

⁴⁸ Sien *Dagregister* 1662-1666 (13 Sept. 1666), C. 586, p. 805.

⁴⁹ *Ibid.*

⁵⁰ *Ibid.*

⁵¹ Sien Theal, *Hist. of S.A. bef. 1795*, II, p. 154.

⁵² Sien *Dagregister* 1662-1666 (13 Sept. 1666), C. 586, p. 805.

Ricksd. 's maents, voor sijn moeijs".⁵³ Die vergoeding van die onderwyser is dus intussen met die helfte verminder; gelukkig vir Victor het die getal kinders egter nou heelwat vermeerder, want volgens Wagenaar was dit nodig om die solder groter te laat maak.⁵⁴ Daar was nog nie gereelde vakansies nie, maar as daar kompanieskepe in die baai was, was die solder nodig om as herberg te dien, en dan het die kinders solank vakansie gekry.⁵⁵

Precies hoe lank Victor skoolgehou het kan ons nie vasstel nie. Vanaf 1668 is die skooldiens waargeneem deur 'n sekere Joannes Bolten.⁵⁶ Nadat hy vir sowat drie jaar as voorleser-skoolmeester hier werksaam was, is dit bevind dat ook hy „door den stercken drack in een seer ongeregeld leven is comen te vervallen".⁵⁷ Gevolglik is hy „van sijn qualiteit gesuspendeert" en as soldaat saam met ander persone op die skip „Sparendam" geplaas en uit die land verban.⁵⁸

Teen 1672 was hier onder die blanke bevolking, wat „in comparatie van de vorige jaeren al redelije schijnt t'augmenteren", 65 kinders.⁵⁹ Tog skyn dit uit 'n instruksie van Kommissaris Nicolaes Verburch aan Goewerneur Bax, onder datum 15 Maart 1676, dat dit selfs met die onderwys aan die Kaap self omstreeks hierdie tyd nie rooskleurig gesteld was nie. Dat die skole verwaarloos is, blyk uit Verburch se woorde hierin: „Ende gemerckt alhier tot noch toe geen vaste Scholen gehouden zijn, om de jeught te leeren lesen, schrijven en in de Christelijcke deughden op te wecken" Dit was vir hom ook duidelik dat daar nie 'n gebrek aan kinders in „dese opluijkende Colonie" bestaan het nie en dat goeie skole derhalwe des te meer noodsaaklik was. Met die oog hierop is Jan Wittebol, as 'n man „van goede bequaamheijt, en deugdelijck comportement wesende", as skoolmeester aangestel teen 'n salaris van twintig guldens per maand. Die Regering is ook aangemaan om aan hierdie saak 'n helpende hand te bied en wel in die vind van 'n „steenen huijs" waarin die skool gehou kan word. Om die genoemde meester „tot meerder ijver in sijnen dienst op te wecken", is hy toegelaat om van welgestelde ouers vir die onderwys van elke kind 'n halwe gulden per maand te eis, wat vir hom 'n addisionele inkomste beteken het; maar behoeftige ouers sou hiervan vrygestel wees.⁶⁰

Hierdie poging owerheidsweë aangewend het blykbaar die gewenste uitwerking gehad want in 1679 kon die Kommandeur rapporteer dat „den standt van het school der jonge jeught" nou

⁵³ Aangehaal Fouché, L., Onze Eerste Scholen, *op. cit.*, p. 18.

⁵⁴ Aangehaal Fouché, L., Onze Eerste Scholen, *op. cit.*, p. 18.

⁵⁵ *Ibid.*

⁵⁶ Sien brief Pol. R.—Rijkloff van Goens, Ceylon (13 Maart 1671), *Uitgaande Brieven 1668-1671*, C. 495, p. 1035.

⁵⁷ *Ibid.*

⁵⁸ *Ibid.*

⁵⁹ Sien *Dagregister 1672-1673* (14 Okt. 1672), C. 587, p. 206.

⁶⁰ Sien *Memoriën en Instructiën 1657-1685*, C. 700, pp. 302-303.

veel gevorder het; die getal skoliere het nou bestaan uit 32 Nederlandse, „elf gemengelde en vijf stucx Komps. slaven kinderen werdende dit goede werk door een bequaam persoon winnende twaalf guldens ter maand, als schoolmeester becleedt”.⁶¹

Nog in dieselfde jaar 1679 het Simon van der Stel as Kommandeur aan die Kaap aan wal gestap. Bekend is hoedat hy 'n besondere aktiewe man was en hoedat hy hom in verskillende rigtings beywer het. Maar ook die onderwys sou nie aan sy waaksame oog ontsnap nie, en sy ywer sou ook in daardie rigting vrugte afwerp. Tydens sy verblyf hier is die Kaap besoek deur 'n gevolmagtigde Kommissaris, wat op reis na die Ooste ook hier belangryke veranderinge ingevoer het, te wete Hendrik Adriaan van Rheede, gewoonlik bekend onder die naam Heer van Mijdsrecht.⁶² In sy instruksies aan die Goewerneur het hy ook sy aandag geskenk aan onderwyssake. Namate dat die skool uitgebrei het, het die gebou wat daarvoor gebruik is, 'n nuwe moeilikheid opgelewer. Die Kommissaris het in hierdie verband daarop gewys dat die huis wat weens die verhuising van die predikant Overnij oopgeval het, sonder veel moeite, koste en tyd „bequaem voor de schoolmeester en 't school” gemaak sal kan word.⁶³ Hy het owerigens die saak van die onderwys opgedra aan die ernstige aandag van die Kommandeur.⁶⁴

Van die skool wat die onderwyser dus somaar in sy huis sou waarneem, sou nou gebruik maak, „de kinderen van onse Duytsche Natie, so wel in den dienst van d'E. Comp. als daer buijten mitgrs. vrije burgers haer kinderen”.⁶⁵ Hier vergeet ons nie dat die vryburgers nou reeds in getal toegeneem het, en reeds 'n belangryke deel van die bevolking uitgemaak het.

Dat die belangrykheid van die onderwys ook deur die plaaslike burgerlike owerhede wel deeglik besef was, blyk onder andere uit 'n betoog deur Simon van der Stel self in die Politieke Raad in Desember 1687, oor „hoe gewigtige een saak het zij dat de scholen als planthoven en kwekerijen aller deugden—gehandhaaft werden”.⁶⁶

Ná 'n bespreking en „rijpe overweging” is toe goedgevind en besluit om „ten dienste gemeene bestens” en om die skoolkinders meer en meer tot werklus en ywer aan te moedig, eenmaal in die jaar

„op den dag die ter gedagtenis der geboorte onzes Saligmakers gevierd word, nadat ze door Schoolarchen of haar

⁶¹ Aangehaal Fouché, L., *Onze Eerste Scholen*, op. cit., p. 19.

⁶² Sien Theal, *Hist. of S.A. bef.* 1795, II, p. 270.

⁶³ Sien Van Rheede, *Instructie aan S. v. d. Stel*, 1685, C. 708, p. 102.

⁶⁴ *Ibid.*, p. 103.

⁶⁵ *Ibid.*, p. 102.

⁶⁶ *Res. Pol. Raad* 1686-1699 (22 Dec. 1687), C. 6, p. 190.

opzienders in hun voortgang ondervraagd, en dat ze proevstukken, in 't lees en skryf, cijferen en huns geloofs Articulen zullen gegeven hebben, elk na sijn verdiensten 's Comps. wegen met een prijs te vereeren, zullende de drie eerste vrijgeboorene van wat kunne zij ook zijn, elk een zilvere penne ter waardij van een Rixd. hebben. De drie anvolgende ieder een gelijke penne ten prijze eens halven Rixd.. De mindere ieder twee Schell. in gelde, en alle te zamen een zoete koek dog van verskillende groote."⁶⁷

Hieruit is ook die leerplan by benadering vas te stel. Dit skyn of daar intussen 'n uitbreiding daarin gekom het, want dit bestaan nie langer alleen uit die leer van die geloofsartikels, lees en skrywe nie, maar 'n begin is reeds gemaak met rekenonderwys. Dat laasgenoemde egter nog nie veelomvattend was nie, kan ons vermoed; dit sou net sover strek as wat nodig was vir die alledaagse gebruik. Die leerplan sou egter verder ook 'n meer praktiese sy hê, vandaar die besluit om „ten meesten dienste deser Colonie”, die „knegtjies” tussen die jare nege en dertien „alle Saterdag s'namiddags op de drillplaats in de wapenhandeling door den drillmeester te doen oefenen, en dezelve op nieuwjaarsdag onder haar vaandel te doen optrekken”.⁶⁸ Hierdeur sou hulle reeds van vroeg af gevorm word tot nuttige burgers van die maatskappy. Op versuim hiervan het 'n boete gevolg.⁶⁹

In Junie 1690 het die eerste kleinkinderskool in Kaapstad tot stand gekom toe aan die weduwee Aagje Keijzers vergun is om so 'n skool te mag oprig, en wel vir kindertjies onder sewe jaar.⁷⁰ Waaruit haar onderwys bestaan het, hoe sy met die kleintjies te werk gegaan het, en hoe lank sy daarmee besig was, dit alles sal vir ons slegs onbeantwoorde vrae bly.

Precies watter boeke omstreeks hierdie tyd in die Kaapse skole gebruik is, is ons nie bekend nie. Al wat in hierdie verband onder ons aandag gekom het, is 'n „Petitie uijt het vaderland ten behoeve van de Cabo de Boa Esperance ent Eijland Mauritius voor den aenstaende jaers 1700”,⁷¹ waarin onder andere onder „Boeken en Schrijftuijg—voor de comptoren en scholen”, gevra

⁶⁷ *Res. Pol. Raad 1686-1689* (22 Dec. 1687), C. 6, p. 190

Waar hier reeds gepraat word van „Scholarchen”, moet ons dit nie verwar met 'n liggaam wat later onder daardie naam bestaan het speciaal met die doel om die onderwys te beheer. Die Politieke Raad praat dan ook tereg van „skolarche”, of „opsieners”, waarmee dan slegs sou bedoel word dié deel van die Kerkraad, hoofsaaklik die predikant, wat meer speciaal deur die Kollege afgesonder mag word om 'n wakende oog oor die skool of skole aan die Kaap te hou, en om die „ondervraging” wat die beloning sou voorafgaan, waar te neem.

⁶⁸ *Sien Res. Pol. Raad 1686-1699* (22 Dec. 1687), C. 6, p. 191.

⁶⁹ *Ibid.*

⁷⁰ *Sien Dagregister 1689-1692* (6 Junie 1690), V.C. 12, p. 442.

⁷¹ *Sien Inkomende Brieven 1699-1700*, C. 424, p. 760.

word „100 bossen robant schagten,⁷² 100 A.B.C. boekjes en 100 borties”. Die skoolgereedskap kon dus nie te uitgebreid gewees het nie. Ons sou hier gevind het van die gebruiklike A.B.C.-boekies en boeke met Katechisasievrae wat in die moederland in gebruik was.⁷³

Die hoofsaak by die onderwys sou nog altyd gewees het godsdiensonderwys, en die kerk sou veral goed hiervoor gesorg het.

„Voor de teedre jeugt in de schoole” is dan ook elke aand gebede gedoen.⁷⁴ In 1703 deel die Kaapse Kerkraad in sy jaarlikse verslag aan die Klassis van Amsterdam mee dat „de teere jeugt in de schoole de beginselen en gronden van de godsdienst” ingeboesem word, en dat hulle elke Sondag in die kerk die vrae van die Heidelbergse Katechismus moet beantwoord.⁷⁵ In 1706 is ’n spesiale Katechisatieklas begin, „moetende de Schoolmeesters alle Woensdagen haar schoolkinderen, onder ’t huijden van de kerkklok, selfs in de Kerk lijdén, alwaar dan een gebed gedaan, gesongen, en de beginselen van de leer der waarhijd haar ingeboesemt en daar in onderwesén worden”.⁷⁶ Hierdie weeklikse klas het soveel byval gevind dat al gou nie alleen 120 kinders daarvan gebruik gemaak het nie, maar dat selfs bejaardes dit kom aanhoor het.⁷⁷

In die vroeë jare van die 18de eeu begin minder gunstige tekens hulle openbaar in die Kaapse samelewing. Hoedat die rus verstoor is onder ’n goewerneur, Willem Adriaan van der Stel, wat aanvanklik nogal goed belooft het, maar wat hom later aan baie korrupsie en wanpraktyke skuldig gemaak het, is so goed bekend dat ons nie hier die agtergrond van die beweging en die hardnekkige verset van die veronregte burgers hoef te skets nie. ’n Gees van selfsug en eie belang was algemeen onder die beambteklek en hulle gunsteling. Ongelukkig sou die geestelike kant van die samelewing nie hiervan gevrywaar bly nie, sodat die predikant „paap Calden” of ook „de geveinsde paap Calden”, soos hy deur Adam Tas genoem is,⁷⁸ nie aan die finale oordeel van die bewindhebbers kon ontsnap nie. Die bevoorregte kerklike ambtenare sou ook in die roes van hulle voorspoed die prooi van hebsug word, en die onderwys, wat so nou aan die kerk verbind was, het ook hierdeur gely soos weldra sal blyk.

Heelwat aangaande die onderwys en kerklike toestande aan die Kaap in hierdie tyd word aan die kaak gestel deur ds. Engelbertus

⁷² Penne, Eng. „Quills”.

⁷³ Ons het in ’n vorige hoofstuk daarop gewys hoedat ’n menigte boeke ongeveer hierdie tyd in die skole in die moederland gebruik is. Dit is egter nie so ’n maklike taak nie om vas te stel watter van hulle ook hulle weg tot die Kaapse skole gevind het.

⁷⁴ Sien brief K. ’se Kerkr.—Kl. Amst. (4 Julie 1697), *Brieven van Kaapsche Kerken aan Classis Amst.* 1655-1747, Cl. 65.

⁷⁵ Sien brief K. ’se Kerkr.—Kl. Amst. (9 April 1703), *ibid.*

⁷⁶ Brief K. ’se Kerkr.—Kl. Amst. (2 April 1706), *ibid.*

⁷⁷ *Ibid.*

⁷⁸ Sien Fouché, L., *Het Dagboek van Adam Tas* (14 Jan. 1706), p. 102.

Franciscus le Boucq in sy korrespondensie aan die Amsterdamse Klassis.⁷⁹ Nog voordat hy in botsing met die Regering gekom het, het hy die betreurenswaardige toestand waarin die onderwys sowel aan die Kaap as in die buitewyke verkeer het, ter harte geneem en probeer om by wyse van 'n rekwes, wat hy op 8 Junie 1707 in die Politieke Raad voorgelê het, dit onder hulle aandag te bring, met die eerbiedige versoek „dat die, God betert het, van tijd tot tijd ingeslopende wanorders rakende kerk en school, mogen geredresseert en gesupprimeert werden”.⁸⁰ Volgens hom blyk dit of die gewoonte of verpligting van die sieketrooster om skool te hou nou in onbruik geraak het, want hy versoek

„dat de crankbesoeker van de Caab ook magh geordonneert werden school te houden, gelijk vóór hem in't gebruik geweest is, en dat hem ook magh aangesezt werden, sig in toecomende te moeten onthouden van de scheepvrienden voor geld te logieren; dewijl hy menige arme luijden, die geen gagie ofte emolumenten trecken, daarmede het brood uijt de mond trekt, en hij voor crankbesoeker, en niet voor winkelier of herberger bij d'E. Comp. aangenomen is.”⁸¹

In stede dus dat die skoolhou deur hom waargeneem is, het hebsug en eiebelang hom ook van die Kaapse sieketrooster meester gemaak en was hy meer op woekerwins gesteld as op die behartiging van sy geestelike werk. Ook die sieketrooster in die Hospitaal, wou Le Boucq, om sy „geduijgh dronken drinken”, deur 'n ander een vervang sien.⁸²

Dat die owerhede nie 'n wakende oog oor die belange van die skole gehou het nie, blyk uit die feit dat hier nou selfs 'n „swarten meester Daniel, die van Batavia gegeeestelt, gebrandmerkt, en voor bandiet hier gesonden is”, skoolgehou het. Ds. Le Boucq versoek dan ook dat hom aangesê mag word om sy skool te staak, „dewijl het eenen geschavotteerde niet toe en komt, eerlijke luijden haar kinderen te leeren”.⁸³ Sy tyd van ballingskap was wel uitgedien, maar die „infamie” het nogtans nog op hom gerus.

Die Politieke Raad het hulle blykbaar nie aan hierdie skildering van toestande gesteun nie, met die gevolg dat die ywerige en veglustige predikant andermaal, en wel op 21 Julie-'n rekwes aan die

⁷⁹ Hoewel ons sy bewerings nie sonder voorbehoud moet aanvaar nie, as ons in aanmerking neem dat hy in die onguns van die autoriteite hier geraak het—hy het nl. in botsing met die autoriteite gekom in verband met die stryd wat daar teen die goewerneur geheers het, wat daartoe gelei het dat hy in Januarie 1708 na Batavia gestuur is (sien Theal, *Hist. of S.A. bef.* 1795, II, pp. 420,458-460) en die toestande hier gevolglik doelbewus enigszins donker sou kon voorgestel het, sal ons egter vind dat die Politieke Raad hom nêrens in sy bewerings in verband met onderwysaangeleenthede teëgespreek het nie.

⁸⁰ Sien Bylaag by brief ds. Le Boucq—Kl. Amst. (20 April 1708), *Brieven van Kaapsche Kerken aan Classis Amst.* 1655-1747, Cl. 65. Sien ook *Res. Pol. Raad 1700-1710* (12 Julie 1707), C. 7, pp. 267 e.v.

⁸¹ *Ibid.*

⁸² *Ibid.*

⁸³ *Ibid.*

Raad voorgelê het met die versoek dat dit hulle aandag sal geniet.⁸⁴ Hy wys by herhaling veral op die noodsaaklikheid dat die Kaapse sieketrooster verplig moet word om onderwys te gee, daar aan hom die huis waarin hy woon, onder geen ander voorwaarde toegestaan is nie; „want het tot een school, maar niet tot een winkel of herberge geappropriëert is”. Ingeval hy daartoe onwillig of onbekwaam bevind word, beveel Le Boucq die dienste aan van David Boegard, wat die maatskappy al lank as sieketrooster gedien het en nog dien, en so pas met die „Hoedekenskerk” hier aangeland het. Hy sluit met ’n nederige versoek aan die Raad „dese saken ter herte te neemen, want hoe langer men met de schoolen en de godsdienst sleurt, hoe meer de kinderen en anderen verwilderen”.⁸⁵

Op hierdie beide rekweste is die predikant skriftelike antwoord geweier. Tog vind ons dat die Raad eindelijk op 12 Julie 1707 die sake deur hom aangeroe in behandeling geneem het. Hulle het bevind dat die huis deur die Kaapse sieketrooster bewoon en deur hom as herberg gebruik om gaste vir geld te ontvang, die een was wat tydens die besoek van Kommissaris van Rhee de in 1685 aan sy voorgangers gegee is met die uitdruklike bepaling dat hulle daarin ook ’n skool moet hou, maar het slegs besluit dat die betrokke krankebesoeker, Jan van Hoorn, aangaande sy bekwaamheid om skool te kan hou geëxamineer sal word.⁸⁶ Die sieketrooster van die hospitaal, Rugen, sou egter na Batavia gestuur word, en die Kaapse sieketrooster sou in die toekoms beide die Kerk en die hospitaal moes bedien.⁸⁷ Wat die swart meester Daniel Rodrigo betref, is besluit om hom aan te sê om in die vervolg geen skool meer te hou vir kinders van Hollandse ouers nie.⁸⁸

Dit is dus duidelik dat die toestand van die onderwys aan die Kaap in hierdie tyd veel te wense oorgelaat het, en dat die Regering glad nie sy pligte in hierdie verband nagekom het nie. Selfs nadat die toestand by herhaling onder hulle aandag gebring is, neem hulle nog maar ’n taamlike lakse houding in, aangesien hulle, soos ons gesien het, nie ferm opgetree het in verband met die Kaapse sieketrooster wat die verpligte gee van onderwys deur homself in onbruik laat raak het, en daar die „geschavotteerde” Rodrigo geskik gevind is om in die toekoms nog onderwys te gee aan nie-blanke kinders.

Waar ons ’n lewendige opflukkering bespeur het tydens die bestuur van Simon van der Stel, is in die eerste jare ná hom dus ’n duidelike verflouing waar te neem. Geen wonder dat ds. Le Boucq op 20 April 1708, dus nadat die Politieke Raad reeds besluit

⁸⁴ Sien Bylaag by brief ds. Le Boucq—Kl. Amst. (20 April 1708), *Brieven van Kaapsche Kerken aan Classis Amst. 1665-1747*, Cl. 65. Sien ook *Res. Pol. Raad 1700-1710* (12 Julie 1707), C. 7, pp. 267 e.v.

⁸⁵ *Ibid.*

⁸⁶ Sien *Res. Pol. Raad 1700-1710* (12 Julie 1707), C. 7, pp. 268, 275-276.

⁸⁷ *Ibid.*, p. 268. ⁸⁸ *Ibid.*

het om hom na Batavia terug te stuur,⁸⁹ „met groot hertenwee aen gedaen sijnde, over den sleghten toestand der Kerken in Africa,” skrywe dat „wat de schoolen aenbelanght, daar is't seer sleght mede, wijl deselve van gheen goede meesters versien en sijn”.⁹⁰ Hy maak ook melding van die „swarten bandiet”, wat „met den strop aen den hals onder de galg gestaen heeft”, en met die medewete van Kalden, „tot dato deeses ” nog skoolhou, en gee aan die hand dat geskikte meesters hierheen gestuur moet word.⁹¹

Hierdie pasvermelde moeilikhede het plaasgevind in die tyd toe Johan Cornelis d' Ableing, 'n neef van Willem van der Stel, wat in Mei 1707 hier geland het, in sy hoedanigheid as Sekunde, as waarnemende goewerneur opgetree net. Hy was 'n man wat hom aan partydigheid en autokratiese optrede skuldig gemaak het.⁹²

Kolbe vertel ons van 'n interessante skool wat hier aan die Kaap bestaan het solank as wat D' Ableing aan die roer van sake was. Onder dinge wat hier voorgeval het, staan, volgens hom, „voornamelijk aan te merken”, die geval van 'n sekere Pieter Davenraad, „een bequaam en geleerd jongman”, wat deur die goewerneur, blykbaar Willem van der Stel, tot sieketrooster en voorleser in die Kerk bevorder is „om dat hy deszelfs kinderen lange jaren had onderwezen”.⁹³ Ná sy ontslag het hy 'n skool hier geopen, „waar in hy de kinderen in lezen, schryven, en rekenen, als mede in de gronden van den Godsdienst, en die zulks begeerde, in de Lateinsche tale onderwees”.⁹⁴ Hy het al gou baie kinders na sy skool gelok, verskeie waarvan „hy byzonder onderrechte”, maar sodra die getal kinders so groot was dat hy nie afsonderlike aandag aan die kinders van D'Ableing kon gee nie, het die waarnemende goewerneur, „om tot zyn oogmerk te geraken”, hom verbied om aan die kinders Hollands te leer „wel wetende, dat 't latein hen tog aan de Kaap weinig of niet te pas quam”.⁹⁵ Sodoende sou minder ouers van sy dienste vir hulle kinders gebruik maak en sou hy in staat wees om meer aandag aan die kinders van die goewerneur te gee.

⁸⁹ Hierna sou ons sy bevindings enigsins krities kon opneem, te meer daar uit hierdie brief 'n verbitterde gemoed spreek; hy het trouens op die punt gestaan om die Kaap as 'n banneling te verlaat. Vergelyk ook sy woorde:

„het word hier, God betert het, een misdaet gerekent, een rechtschapen gemoet te besitten, en sijn bedieninge naer behooren waer te nemen. . . . Maer daer de baatsucht heerscht, is den godsdienst verbanen; want d' Africaansche predicanen Kalden en Beck haer keuken beter quam te rooken, van een schaggereijten bij de hand te neemen en van de viervoetige schaepen en beesten als van de kudde Christi te weijden.” Sien brief ds. Le Boucq—Kl. Amst. (20 April 1708), *Brieven van Kaapsche Kerken aan Cl. Amst.* 1655-1747, Cl. 65.

⁹⁰ Sien brief ds. Le Boucq—Kl. Amst. (20 April 1708), *Brieven van Kaapsche Kerken aan Cl. Amst.* 1655-1747, Cl. 65.

⁹¹ *Ibid.*

⁹² Sien Theal, *Hist. of S.A. bef.* 1795, II, p. 451.

⁹³ Sien Kolbe, P., *Naaukeurige en Uitvoerige Beschrijving van de Kaap de Goede Hoop*, II, p. 406.

⁹⁴ *Ibid.*

⁹⁵ *Ibid.*

Hierdie skool sou na alle waarskynlikheid die eerste van sy soort aan die Kaap gewees het, aangesien daar ook in Latyn onderwys gegee is.. Dit was blykbaar 'n private skool en moes reeds in 1707 bestaan het, want D'Ableing het die hoedanigheid van goewerneur net behou tot aan die begin van Februarie 1708.⁹⁶

Soos reeds gedeeltelik duidelik geword het, het ook die onderwys van minderbevoorregte kinders nie buite die rekening van die Owerhede geval nie. Ons het reeds melding gemaak van baie kinders wat buite die eg gebore is, en dat selfs by die stigting van die eerste skool vir blankes in 1663 bepaal is dat slegs die ouers van die kinders wat daartoe in staat was, aan die sieketrooster-onderwyser skoolgeld moes betaal. Wat sou nou word van weeskinders of van dié kinders wie se ouers nie in staat was om enigiets vir hulle skoolonderwys by te dra nie? Seker sou hulle nie aan die verwaarloosing oorgelaat word nie.

Die sodaniges het in hierdie dae nog geen staatsondersteuning ontvang nie, en hierdie nobele werk het uitsluitlik op die skouers van die Kerk gerus; die ouderlinge, en veral die diakens, het dit behartig. Al gou is dan ook 'n speciale fonds, later bekend as die diakoniefonds, gedeeltelik om hierin voorsiening te maak in die lewe geroep. Dit is gevind deels deur kollektes, en deels deur boetes, maar is ook dikwels versterk deur bemakings.⁹⁷ In die begin was hierdie fonds voldoende en het dit selfs kans gehad om gedurig aan te groei, sodat dit in 1679 reeds £1,535 sterk was en in 1684 op £1,824 te staan gekom het.⁹⁸ Oral waar die Diakonie dit nodig gevind het, het hulle hulp verleen. So is in 1669 besluit om 'n „milde hantreyckinge” te maak aan behoeftige huishoudende vryliede. Nie alleen sou hulle aan armes alimentasie verleen nie, maar ook waar die opvoeding van kinders deur die ouers verwaarloos is, sou hulle ingryp, selfs in die geval van gemengde huwelike. So is in 1669 drie kinders van Eva, die weduwee van Pieter van Meerhof, „om haar godtloos en ongebonden leven”, af weggeneem om deur die Diakonie opgevoed te laat word.⁹⁹

Sulke kinders is dan gewoonlik deur die Diakonie by mense geplaas wat daarom versoek het, en dan onder toesig van die Diakonie en teen 'n vasgestelde vergoeding as pleegouers opgetree het. By nie behoorlike nakoming van hulle pligte is die kinders dan deur die Diakonie teruggeneem en by ander „ouers” geplaas. Op 1 Maart 1669 besluit die Kerkraad om 'n sekere Hottentotkind, wat deur enige vroue uit die sand, waar dit saam met die dooie liggaam van sy moeder begrawe was, gehaal is, op die versoek

⁹⁶ Sien Theal, *Hist. of S.A. bef.* 1795, II, p. 464. Ongelukkig het ons nie hierdie skool vermeld gevind in Archivale bronne nie, wat ons dan ook sterk in ons mening dat dit 'n private skool was.

⁹⁷ Sien Theal, *History of S.A. bef.* 1795, II, p. 221.

⁹⁸ *Ibid.*

⁹⁹ Sien *Res Kerkr. Kaapstad* 1665-1695 (8 Febr. 1669), K.R. I.

van Hendrick Reijnsz. aan hom te gee, „dat hij 't selve christelick en deugdelick na sijn vermogen sal opvoeden, en den dienst daervan, als het tot syne jaren sal gekomen zijn voor de opvoedinge gebruyck”.¹⁰⁰ Nog in dieselfde jaar besluit die Kerkraad om twee meisies op versoek van twee kerkraadslede ter opvoeding aan hulle te gee „op voorwaarde van dat de diaconie geen onkosten en sullen dragen”, maar in 1670 word die een, naamlik Adriaantje, op versoek van 'n kerkraadslid weer ten laste van die Diaconie gebring, en by 'n ander diaken geplaas en dié slag wel teen 'n vergoeding van tien gulde per maand.¹⁰¹

Ook vir die sorg van die kinders van Pieter van Meerhof is in 1677 op hierdie manier voorsiening gemaak. Met die vertrek van enige burgers na Mauritius is aan een, 'n sekere Bartholomew Borms, op eie versoek, toegestaan om twee van hulle mee te mag neem en so die Diaconie van hulle te ontlaas, nadat formele geskrewe ooreenkomste getref is waarvolgens hulle 'n behoorlike opvoeding gewaarborg is.¹⁰²

Die Diaconie het dus 'n waaksame oog behou oor die kinders deur hulle op dié manier, by ander mense geplaas, selfs oor dié wat onder sorg van die Weeskamer¹⁰³ geval het, en wat in die laaste instansie ook onder hulle geressorteer het.¹⁰⁴ Verder bewys hiervan vind ons in 'n saak wat opgeteken staan in die Notule van die Raad van Justisie onder datum 22 November 1694. Op 'n vraag aan 'n sekere Mulder by wie 'n sekere meisie Adriana van Jaarsfelt, oud veertien jaar, deur die Weeskamer gestel was, in verband met die vermoedelike verwaarlosing van die opvoeding van die kind, antwoord hy „dat hij, g'interrogeerde, sulx wel weet, en hij g'interrogeerde als meede sijn huijsvrouw daar omtrent haar pligt dubbeld gedaen hebben soo in't onderwijsen in leesen, schrijven, en behoorlijke tugting als d'ouders haar kinderen schuldig sijn te doen”.¹⁰⁵ Ook die Weeskamer skyn dus sy verpligtinge in hierdie verband goed nagekom te hê.

Hoewel ons kan aanneem dat die Diaconie vrygêwig was in die verlening van hulp aan minderbevoorregte kinders, is dit tog ook duidelik dat hulle nie juis gediend was met die idee om geld

¹⁰⁰ Sien *Res. Kerkr. Kaapstad* 1665-1695 (1 Maart 1669), K.R. I.

¹⁰¹ Sien *ibid.* (7 Julie 1670).

¹⁰² Sien *Res. Pol. Raad* 1674-1678 (14 Julie 1677), C. 3, p. 309; Theal, *Hist. of S.A. bef.* 1795, II, p. 220. Ons lees dat een seun, nadat hy opgegroeï het, na die Kaap teruggekeer het en in slegte gewoontes geraak het, terwyl een van die meisies later 'n goeie huwelik gesluit het met een van die koloniste.

¹⁰³ 'n Kamer is in 1674 in die lewe geroep om veral die geldelike belange van weeskinders te behartig. Dit het die geld wat hulle wettig toegekom het, vir hulle ingesamel en bewaar, solank as wat hulle nog nie mondig was nie, en daarvan uitbetal in verband met hulle opvoeding. Die Kamer het aanvanklik bestaan uit 'n president deur die goewerneur aangestel, bygestaan deur vier lede, twee ambtenare en twee burgers, maar dit is in 1699 uitgebrei tot ses lede. Sien Theal, *Hist. of S.A. bef.* 1795, II, p. 222.

¹⁰⁴ Sien *Res. Pol. Raad* 1686-1699 (31 Dec. 1687), C. 6, p. 205.

¹⁰⁵ *Crimineele Proces Stukken R. v. Justitie* 1694, C.J. 224, p. 790.

direkt vir onderwysdoeleindes in belang van sulke kinders uit te betaal nie. In 1687 het die nuwe diakene dit hulle voorgangers kwalik geneem dat hulle die armegelde met „ongerijmde posten” beswaar het toe hulle as „school en onderwijs geld” vir twee arm kinders die som van as 43 guldens uitbetaal het.¹⁰⁶ So 'n uitbetaling was trouens ook nie te regverdig nie, aangesien, soos vroeër aange-toon, dit reeds met die opening van die eerste skool in 1663 besluit is dat die kinders van arm ouers gratis onderwys sou word. In 1676 is dan ook andermaal deur die Politieke Raad bepaal dat die kinders wat deur die Diakonie onderhou word, asook die kinders van onvermoënde ouers, gratis onderrig sou word.¹⁰⁷

Dit dan was die onderwysaangeleënhede aan die Hoofplaas self voor 1714. Wat die leerkragte betref, het dit wel duidelik geword dat die sieketroosters hierin baanbrekerswerk gedoen het, maar ook dat hulle nie altyd van 'n onbesproke gedrag was nie. So was nie minder as twee van hulle, wat terselfdertyd die openbare skool bedien het, die land uit verban weens ongereëldhede as gevolg van die misbruik van sterk drank, terwyl 'n derde een later wyn-handelaar was¹⁰⁸ en 'n vierde een in stede van skool te hou, soos van hom verwag was, meer gesteld was op woekerwins. Beslis nie onvanpas is dus Kolbe se bevindings waar hy omtrent die „traagheid en luiheid” van die onderwysers skrywe, en hom veral oor die sieketrooster-onderwys as volg uitlaat:¹⁰⁹

„. dog hoe slecht en nalatig zy deze pligt waarnemen, zulks leert de dagelykse ondervinding, en zoude hetodeloos zyn daar van bewyzen by te brengen. En by aldien 'er al iemand is, die begint school te houden, zoo duurt die yver nogtans niet lang, om dat zy zig liever op den handel leggen, en daar mede geruster aan veel geld geraken, als door't verdrietig school houden.”

Die leervakke was nie beperk gewees tot lees, skrywe en godsdiensonderwys nie, maar ook rekenonderwys het reeds op die leerplan verskyn. In verband met die rekenonderwys vertel Kolbe ons dan ook van 'n sekere Rembkes „die den rekenkonst in den grond verstont” en wat daardeur baie geld gemaak het.¹¹⁰ Hy laat egter nie duidelik uitkom of Rembkes van sy kennis van rekenkunde gebruik gemaak het om daarin onderwys te gee nie en of hy munt daaruit geslaan het deur mense met hulle geldelike sake behulpsaam te wees nie. Godsdiensonderwys sou egter die ver-naamste leervak uitgemaak het.

¹⁰⁶ Sien *Res. Pol. Raad* 1686-1699 (26 Jan. 1688), C. 6, p. 218.

¹⁰⁷ Sien *Res. Pol. Raad* 1674-1678 (28 Dec. 1676), C. 3, p. 184.

¹⁰⁸ Ons doel hier op die reeds genoemde Victor. Hy is op eie versoek volgens 'n Raadsbesluit van 23 November 1677 in vrydom gestel en toegelaat om wyn te verkoop in die huis van Wyle Wouter Mostert. Sien *Res. Pol. Raad* 1674-1678 (23 Nov. 1677), C. 3, p. 370.

¹⁰⁹ Sien Kolbe, P., *op. cit.*, II, p. 318.

¹¹⁰ *Ibid.*

Uit die voorafgaande is verder af te lei dat daar ná 1663 waarskynlik altyd 'n skool vir blankes aan die Kaap bestaan het. 'n Uitsondering hierop vorm miskien die jare omstreeks 1707, toe ons verneem het dat die sieketrooster nie die skool, soos van hom verwag was, waargeneem het nie.

Ons het ook reeds kennis gemaak met die gewoonte van ouers, wat dit kon bekostig, om hulle kinders, by gebrek aan die nodige skole, vir studie na Europa te stuur. Niemand anders as Jan van Riebeeck self het hierin die voorbeeld gegee nie. Kolbe deel mee dat verskeie male van hierdie uitweg gebruik gemaak is.¹¹¹

Dit het in alle geval sover duidelik geblyk dat ten minste 'n redelike begin gemaak was met die hoogs nodige onderwys van beide kinders van vermoënde ouers, asook van die kinders van minder-bevoorregte ingesetenes van die Kaap.

¹¹¹ Sien Kolbe, P., *op cit.*, II, p. 319.

HOOFSTUK III.

DIE VROEGSTE ONDERWYS AAN NIE-BLANKES

As ons dink aan onderwys aan die nie-blankes gedurende die periode onder behandeling, dan dink ons in die eerste instansie aan slawe-onderwys. Dit wil egter nie sê dat selfs met die geringste onderwys aan nie-blankes gewag is totdat hier slawekinders van skoolgaande ouderdom was nie. Ons eerste sieketrooster, naamlik Wijlant, wat die „stigter ” hierheen vergesel het, het daarmee 'n aanvang gemaak.

Reeds op die eerste dag van hulle verblyf hier het die neder-setters kennis gemaak met die toenmalige bewoners van hulle nuwe thuishoe. Onder hulle is een aangetref, Harry, die kaptein van die Strandloper-Hottentotte, wat 'n bietjie Engels kon praat.¹ Wijlant is seker hierdeur in die hoop versterk dat hy hulle, wat hy later as „een seer arm elendich volck na siel ende na lichaem, beroft van alle kennisse Godts”,² beskrywe het, sou kan opvoed en sodoende sou kan beweeg om by die blankes in diens te gaan. Hy het gevolglik „tot twe reysen toe ” probeer om van die jongeres onder hulle te beweeg om by hom te kom woon, om hulle tot „wat goets op te voeden ” en hulle „lesen en schreven te leren”. Hyself sou sodoende terselfdertyd hulle taal kon aanleer en dan in staat gestel wees om hulle deur hulle eie taal tot lig en waarheid te bring, „maer het wilde nyet lucken overmits sie dat lopen in't wilde so gewent sijn”.³ Om hulle tot enigsins gevestigde gewoontes te probeer oorhaal sou nie strook met hulle wilde natuur nie. Hy was dus verplig om sy planne met hulle maar te laat vaar.

Ander persone het op 'n dergelyke manier te werk gegaan om enkeles uit die geledere van die oorspronklike ras wat hulle hier aangetref het, te beskaaf en op te voed. Harry, wat in die begin as tolk gedien het, het Europese klere gekry, en 'n ander Hottentot is saam in die „Goede Hoop ” geneem toe dit na Saldanhabaai gestuur is, sodat hy Hollands kan leer, terwyl Eva, 'n niggie van Harry, selfs in die huishouding van die Kommandeur opgeneem is, met die oogmerk om haar tot beskaafde gewoontes op te voed.⁴ Eva het somaar gou vordering gemaak en kon toe sy vyftien of sestien jaar oud was, met gemak Hollands praat.⁵

¹ Sien Van Riebeeck, *Dagverhaal* (7 April 1652), I, p. 9.

² Brief van Wijlant—Kl. Amst. (20 April 1655), *Brieven Kaapsche Kerken aan Cl. Amst.* 1655-1747, Cl. 65.

³ *Ibid.*

⁴ Sien Theal, *Hist. of S.A. bef. 1795*, II, p. 31.

⁵ *Ibid.*, p. 73.

In 1658, toe die Cochoqua-Hottentotstam onder Oedaso, wat met 'n suster van Eva getroud was, hulle digby die fort met hulle vee kom vestig het, was Eva 'n middel tot 'n baie voordelige handelsverkeer. Op haar besoeke aan haar stamgenote het sy aan hulle vertel van die Christelike geloof soos sy dit in die Kommandeur se huis geleer het. Jan van Riebeeck was sonder twyfel in sy skik toe Eva hom vertel het, volgens Theal se woorde wat hy haar in die mond lê: „that though she left her Dutch clothes behind and put on the greasy skins of the Hottentots when she visited her sister, yet she never forgot what she had been taught nor omitted to say her prayers night and morning”.⁶ Sy opvoedkundige pogings het begin vrugte afwerp. By die vertrek van die stam het Eva dan ook agtergebly aan die fort „om verder te leeren leesen ende bidden”.⁷ In 'n lang rapport aan Here XVII oor verskillende aangeleenthede van die stigting, deel die Kommandeur in die begin van 1658 mee dat „jegenswoordigh d' nichte van Harrij in den Commandeurs huijs van jongs op getrocken de Nederlantsche tale seer perfect begint te spreekken”, en verder: „soo begint sij oock al te leeren lesen . . . [en] in de gebeden ende de manieren van onsen Godts dienst onder weesen te worden”.⁸ Hoewel hierdie Hottentotte nie juis gedeug het vir huiswerk nie, sou die voorbeeld van die Kommandeur tog seker navolging gevind het. Om hierdie mense op hierdie manier aan beskawings-invloede bloot te stel was ook seker 'n baie meer praktiese metode van opheffing as om hulle in 'n gevestigde skool te plaas.

Van die verdere loopbaan van hierdie vroeë bekeerling en leerling wat aan die Kaap huisonderwys ontvang het, is ons heelwat noemenswaardigs bekend. Te danke aan haar opvoeding en verder aan die omstandighede dat blanke vroue aan die Kaap so skaars was, sluit sy op een-en-twintigjarige ouderdom 'n huwelik met Pieter van Meerhoff, wat die mediese beroep hier uitgeoefen het.⁹ Ná haar man se dood het sy weer in slegte lewensgewoontes geraak, en haar so dikwels skuldig gemaak aan dronkenskap en ander wanpraktyke dat sy haar gedurende die laaste jare van haar lewe afwisselend op Robbeneiland in ballingskap, en aan die Kaap in vrydom bevind het. Sy is in Julie 1674 oorlede en is behoorlik begrawe in die Kerk in die Kasteel.¹⁰

Die voorbeeld van Eva, wie se onderwys nie juis veel goeds afgewerp het nie, sou 'n verdere ontnugtering gewees het vir diegene wat gehoop het om deur opvoeding haar rasgenote op te hef. Dit was nou duidelik dat dit nie so maklik sou gaan nie; die ingebore natuur was te sterk, en die opheffende faktore

⁶ Sien Theal, *Hist. of S.A. bef.* 1795, II, p. 86.

⁷ Van Riebeeck, *Dagverhaal* (3 Jan. 1659), III, p. 2.

⁸ Van Riebeeck—Here XVII (5 Maart 1659), *Uitg. Brieven* 1652-'61, C. 493, pp. 854, 915.

⁹ Sien *Dagregister* 1662-1666 (26 April 1664), C. 586, p. 426.

¹⁰ Sien Theal, *Hist. of S.A. bef.* 1795, II, p. 220.

sou maar net krag utoefen solank as wat die omgewing daartoe bevorderlik was, maar sou moes wyk as die leerlinge weer onder barbaarse omstandighede geplaas word. Sommige van hulle het tog op hierdie manier ten minste die Nederlandse taal leer praat en verstaan.

3 Dit was nie voor 1658 nie dat 'n skool geopen is vir die onderwys van nie-blanke kinders, en wel vir slawekinders. In verband met die totstandkoming van hierdie skool, wat dan ook die eerste skool aan die Kaap was, dien ons te onthou dat daar 'n tekort aan arbeidskragte ontstaan het toe die Regering in 1657 besluit het om die stelsel van vryburgers in die lewe te roep, hoofsaaklik met die doel om die produksieprobleem te probeer oplos. Daar was nou maar net soveel as drie manlike en ag vroueslawe aan die Kaap. Om hierdie tekort aan arbeidskragte aan te suiwer het die Kompanjie besluit om slawe vanaf die Weskus van Afrika aan te voer. Met dié doel is twee skepies, die „Maria” en die „Hasselt”, na hierdie streke gestuur. Intussen het die „Amersfoort” die Kaapse hawe binnegeeil met 170 slawe aan boord. Onder hulle was ook 'n aantal groot seuns en meisies.¹¹ 'n Paar weke later het die „Hasselt” teruggekeer met nog 228 slawe.¹² Aangesien die getal nou meer was as wat nodig was, is 172 na Batavia gestuur.

By 'n vorige geleentheid was reeds besluit dat geen slawe wat mag ingevoer word, toegelaat sou word om hulle eie taal te handhaaf nie.¹³ Om die meeste diens uit hulle te verkry en om hulle doeltreffend godsdiensonderwys te gee, was dit noodsaaklik dat hulle die Hollandse taal moes aanleer. Aan die jongeres sou dit bes kon geskied in 'n spesiaal vir die doel opgerigte skool. Die nodige maatreëls vir die oprigting van so 'n skool is gevolglik getref op 17 April 1658. As hulle eerste onderwyser sou optree die sieketrooster, Pieter van der Stael, van Rotterdam, wat op 4 Maart 1656 as opvolger van Wijlant met die „Weseph” hier aangekom het,¹⁴ en wat die werk sou waarneem saam met die sieketroostersamb.¹⁵ Wat sy vroeëre loopbaan en sy onderwyskwalifikasies was, weet ons nie, maar ons verneem dat hy as geskik vir die werk geag is, „dewyl seer goet ende prompt in 't leesen is van reght Hollants-Nederduijts”.¹⁶ Hy sou moes skoolhou beide soggends en smiddags. Om sy leerlinge „te beter tot het school en horen off leeren van de Christelijcke gebeden te animeren”, en om hulle te prikkel tot ywer en belangstelling vir 'n taal en sedeleer hulle vreemd, het die Kommandeur en Raad die onderwyser gelas om „na't eijndigen

¹¹ Sien Theal, *Hist. of S.A. bef.* 1795, II, p. 78.

¹² Sien *Res. Pol. Raad* 1652-1663 (8 Mei 1658), C. I.

¹³ Sien Theal, *Hist. of S.A. bef.* 1795, II, p. 68.

¹⁴ Sien brief V. d. Stael—Kl. Amst. (5 Maart 1657), *Brieven Kaapsche Kerken aan Cl. Amst.* 1655-1747, Cl. 65; Van Riebeeck, *Dagverhaal* (12 Maart 1661), III, p. 566.

¹⁵ Sien *Dagregister* 1655-1658 (17 April 1658), C. 584, p. 439.

¹⁶ *Ibid.*

elck een croesjen brandewijn en 2 duijm taback te geven".¹⁷ Hy moes ook 'n register hou waarin hy hulle name moes aanteken, en moes aan almaal, „soowel gepaerde als ongepaerde jongh en oudt" wat nie name gehad het nie, name gee, „alles in 't bijwezen van den Commandeur". Elkeen sou ook „na behooren" gekleed word teen die toenemende koue, asook „de cloeckste hier en daer aen't wercq gestelt, omme soo haest doenlijck, van de selve dienst te mogen trekken".¹⁸

Die skool was blykbaar bestem vir al die slawe van die Kompanjie, van welke leeftyd ook al, want ons lees dat dit opgerig was „voor die Angoolse Compagnies slaven en slavinnen" wat per „Amersfoort" hier aangekom het.

Ons kan goed begryp dat Van der Stael voorwaar geen maklike taak gehad het nie. Hier moes hy onderwys gee aan leerlinge wat sy taal, en wie se taal hy glad nie begryp het nie. Verder het hy nie die geestelike agtergrond van sy leerlinge geken nie; en sy kultuur, weer, was hulle vreemd. Hy sou hom egter hoofsaaklik tot godsdienstonderwys beperk het, en hy het hierin seker maar gebruik gemaak van die agternasê-methode. Ons kan bes vermoed dat sy leerlinge, geknel deur die bande van verpligte diens, maar baie onwillige volgelinge was. Dit verbaas ons dan ook nie dat die slawe, nadat hulle tot verhaal gekom het van die effekte van die seereis, in groot getalle begin dros het.

Tog was die sieketrooster gedetermineerd om nie al dadelik moed op te gee nie en het hy na alle waarskynlikheid met sy skool volgehou, sodat hy die vrymoedigheid gehad het om in 1661 by die Regering aansoek te doen om verhoging van salaris op grond daarvan dat hy by sy ander werk ook nog onderrig gegee het aan 'n paar Hottentotte sowel as aan slawe.¹⁹

Besig onder andere met sy onderwyswerk soos in 1658 aan hom opgedra, deel Van der Stael in Maart 1661 die Raad mee dat sy vyfjarige kontrak as sieketrooster verstryk het, en gee ook sy geneëntheid te kenne „om nogh langer in den dienst van d'Ed. Comp^{ie} te continueeren".²⁰ Hy waag dit ook om terselfdertyd „eenige verbeeteringe van gagie" te vra, aangesien hy, behalwe dat hy die Hospitaal, waarvan hy ook mederegent is, bedien, hom verder beywer „om sommige Hottentoots te leeren lesen onse Nederlandsche taele, alsmede des Comp.^{ies} ende haer dienaeren lijffeygenen".²¹ Laasgenoemde bedrywigheid van hom het

¹⁷ Sien *Dagregister* 1665-1668 (17 April), C. 584, p. 439.

¹⁸ *Ibid.*

¹⁹ Sien Van Riebeeck, *Dagverhaal* (12 Maart 1661), III, p. 565. Ons stem dus nie saam met Fouché nie waar hy beweer dat die eerste Suid-Afrikaanse skool al spoedig gesluit is weens die onwil en onvatbaarheid van die leerlinge. Sien Fouché, L., *Onze Eerste Scholen. De Unie*, 6de Jaargang, No. I (Julie 1923), p. 16. Ons stem saam met dr. Cruse waar hy van mening is dat die proefneming nie onmiddellik gestaak is nie. Sien Cruse, H. P., *Die Geskiedenis van Kleurlingonderwys in die Kaapprovinsie*, p. 10.

²⁰ Van Riebeeck, *Dagverhaal* (12 Maart 1661), III, p. 565.

²¹ *Ibid.*

baie in die smaak geval van die bewindhebbers in die moederland wat daarvan verwittig is. Dit is derhalwe besluit om hom vir nog drie jaar aan te stel en „mitsgaeders [hy] des Comp.^{ies} slaven ende de Hottentoots in die Nederlandsche taele ende Christelijcke leere is onderwysende”, is sy salaris verhoog van 36 tot 45 guldens per maand.²²

Sy skool in 1661 verskil dan van die een in 1658 opgerig in dié opsig dat daar nou ook Hottentotte in was, terwyl dit in 1658 vir slawe geopen is. Daar sou seker nie te veel Hottentotte van hierdie geleëntheid gebruik gemaak het nie, aangesien in die hele nedersetting altesaam seker nie meer as vyftig van dié ras te vind was nie.

In 1663 deel ons eerste onderwyser mee dat sy tyd verstreke is, en dat hy toe minder geneë was om langer hier te vertoef. In April van hierdie jaar deel hy die Klassis van Amsterdam mee dat hy graag na Batavia wil verhuis, alhoewel die Kaap volgens sy mening „geen quade, maer een seer goede en gesonde plaets is om te leggen en een kranckbesoecker hem [daar] seer wel erneeren kan”.²³ Tog skyn dit of sy swaer Jan van Riebeeck, die vroeëre Kommandeur aan die Kaap, wat toe „opperhoofd” van Malakka was, hom met gunstige voorstelle gelok het, en so het hy die Kaap in September verlaat, met die „Alphen” op pad na Batavia.²⁴

Van sy opvolger as sieketrooster-onderwyser, Ernestus Back, het ons reeds melding gemaak, en die skool deur hom sedert 1663 waar-geneem behandel. Of hierdie skool ’n voortsetting was van die skool wat in 1661 bestaan het, en of die skool van 1661 miskien gestaak is, sodat ons hier met die oprigting van ’n nuwe skool te doen het, is nie duidelik vas te stel nie. Of dit nou ook al slegs ’n herorganisasie van ’n bestaande skool, of ’n nuut-opgerigte skool was, verander hier nie aan die saak nie. Vir ons is in hierdie verband van belang dat in die skool van 1663 die gekleurde element naas die blanke opgeneem is.

Hiermee tree dan ’n nuwe beginsel of gebruik die gebied van die onderwys binne, ’n gebruik wat maklik te verklaar is as ons in gedagte hou dat in hierdie tyd nie so ’n skerp skeidingslyn getrek is tussen blank en gekleurd nie; die skeiding sou meer gebaseer gewees het op ’n godsdiensbeginsel, naamlik tussen Christene en heidene of onbekeerdes. Dat die verskil tussen kleur en kleur nie so streng eerbiedig is nie, bewys die aantal gemengde huwelike wat aangeteken staan. Onder dergelyke omstandighede sou dit moeilik wees om op ’n kleurbasis ’n lyn te trek tussen die kinders,

²² Van Riebeeck, *Dagverhaal* (12 Maart 1661), III, p. 566.

²³ Brief V. d. Stael—Kl. Amst. (2 April 1663), *Brieven Kaapsche Kerken aan Cl. Amst.* 1655-1747, Cl. 65.

²⁴ Sien brief Pol. R.—Here XVII (21 Nov. 1663), *Uitg. Brieven 1662-1667*, C. 494, p. 528.

en is dit die beste gevind om hulle saam in een skool op te voed. Dit was eers in die jare sewentig van die eeu dat die idee van skeiding op grond van kleur vir die eerste maal posgevat het. As ons in 1665 dus lees dat aan die Kaapse skoolkinders presente uitgedeel word op Nuwejaarsdag,²⁵ kan ons aanneem dat die slawekinders ook hierin gedeel het.

Dit was die kerk wat nou reeds selfs aan die onderwys van Kompanjiëslawe gedink het. So is die Regering in 1666 van kerkswêë versoek „dat de slavinne kinders uijt de tuijn, die alreets bequaemheijt hadden, moghten te schoole gaen”.²⁶

In die begin was daar dan ook 'n noue samehang tussen die doop van slawekinders en hulle latere opvoeding. Die vraag het ontstaan of slawekinders „van ongelovige ouders geboren” ook gedoop moet word. Om hierdie punt op te helder is die advies gevra van die kerklike autoriteite in Indië en die moederland, en hierna is in hierdie verband die voorbeeld van die in Indië bestaande gebruik hier gevolg. Sulke kinders sou gedoop word op voorwaarde dat diegene by wie hulle lewe, hulself verbind om sodanige kinders in die Christelike leer te onderwys.²⁷ Dit was die gebruik in Indië, waar die Kompanjie selfs 'n skool opgerig het en die aldus-gedoopte kinders, wanneer hulle tot hul jare gekom het, in die Christelike religie laat onderwys het. Hierdie gebruik is reeds gevolg deur ds. Van Arckel, wat in Augustus 1665 as predikant hierheen gekom het. Hy het al die kinders gedoop, die oudste waarvan later „ten schoole gehouden”, en daar in die „kennisse van God” daagliks onderwys is.²⁸ Sy opvolger ds. De Voocht het sy voorbeeld gevolg en ook speciale aandag aan die opvoeding van slawekinders geskenk, sodat in 1669 met lof van hom gepraat is en besluit is om sy salaris te verhoog, aangesien die jong kinders nie alleen van Christelike ouers nie, „maar oock insonderheijt van de swarte natie . . . in alle civiliteijt” in die Christelike religie onderwys word, asook „ter schoolen gaen”.²⁹ Nog in dieselfde jaar verwittig die Politieke Raad Here XVII van die ywerige arbeid wat hy aan die dag lê, en dat die „opvoedingh en onderwij-singh onser slaven jeught . . . ” baie vrugbaar is, sodat hul nog later van groot diens sal kan word. Ook van die skool, waarin hulle ook letterkundige onderwys ontvang het, word hier melding gemaak,³⁰ 'n werk wat in 1672 waargeneem word deur 'n sekere Alexander Carpius, wat as vryman hierheen gekom het en eers provisioneel die sieketroosterwerk waargeneem het. Gedurende dié tyd was hy vlytig, en het hy „groote industrie in't onderwijsen

²⁵ Sien *Dagregister* 1662-'66 (1 Jan. 1665), V.C. 4, p. 756.

²⁶ *Res. Kerkraad Kaapstad* 1665-1697 (7 Mei 1666), K.R. I.

²⁷ *Sien Res. Pol. Raad* 1664-1673 (17 Junie 1699), C. 2, p. 283.

²⁸ *Ibid.*, p. 122.

²⁹ *Res. Pol. Raad* 1664-1673 (17 Junie 1699), C. 2, p. 283.

³⁰ Sien brief Pol. R.—Here XVII (22 Maart 1699), *Uitg. Brieven* 1668-'71, C. 495, p. 270.

van 's Comps. slaavekinderen aangewent".³¹ Hy was 'n persoon van „goede studie ” en as kandidaat in die teologie het hy „bij indispositie ” van die predikant verskeie stigtelike preke gelewer, sodat hy nou vas aangestel is met verhoging van salaris.³²

Tot hiertoe het daar nog nie 'n afsonderlike skool vir slawekinders bestaan nie, en blank en gekleurde het nog in dieselfde skool onderwys ontvang. In 1676 het daar egter 'n beweging ontstaan om 'n skeiding te bewerkstellig. Dit was blykbaar die klerklike owerhede wat die wenslikheid ingesien het dat daar vir slawekinders 'n afsonderlike skool moes bestaan, waarin hulle van jongs af „in leesen en schrijven, en in de fondamenten van de Christelike Religie” onderwys sou word. Hulle het die Politieke Raad, wat die gedagte dan ook goedgekeur het, om so 'n skool versoek.³³

As die gekleurde kinders tot hiertoe opgeneem is in een skool saam met die blankes, waaraan skrywe ons dan die skielike beweging ten gunste van afsonderlike skole toe? Sou dit miskien wees dat die kinders intussen te veel geword het vir 'n gesamentlike skool? Dat die getal blanke sowel as slawekinders teen dié tyd aansienlik toegeneem het, sou ons bes kan begryp. Dit kan ook wees dat die skool in die lewe geroep is om in die behoefte van 'n speciale groep te voorsien.³⁴ So 'n speciale groep kon byvoorbeeld die kinders van die Kompanjieslawe gewees het. Ons word in hierdie gedagte gesterk daar ons bemerk dat die Kerkraad in 1676 versoek het „dat ook de slaven en slavinnen van de E. Compagnie een schoolmeester mochte toegevoeght worden”.³⁵ Op die slawe in diens by private persone sou waarskynlik meer beskawende faktore kon inwerk as op die kompanjieslawe, wat in onkunde en afsondering bymekaar gewoon het. In alle geval kan ons begryp dat hierdie slawe-element in 'n gesamentlike skool nie juis bevorderlik was vir die vordering van die blanke kinders nie, wat geestelik tog op 'n heelwat hoër peil gestaan het. In die voorkoming van hierdie moontlike slegte invloed lê dan ook nog 'n verdere moontlike grond vir die skeidingsbeweging. So het die Politieke Raad, op die versoek van die Kerkraad om 'n afsonderlike skool vir slawekinders op te rig, besluit dat die beste van die swart kinders nog na die skool van die blankes moes gaan totdat 'n bekwame persoon gevind sou word en die geleentheid sou opduik om so 'n skool te stig.³⁶ Verder sou intussen 'n bekwame swart persoon gebruik word „om opgemelde slaven de gebeden 't savonts en s'morgens voor te houden en te instrueren”.³⁷

³¹ *Res. Pol. Raad 1664-1673* (11 April 1672), C. 2, p. 577.

³² *Ibid.*

³³ *Sien Res. Kerkraad Kaapstad 1665-1695* (27 Dec. 1676), K.R. I.

³⁴ Vgl. Cruse, H. P., *op. cit.*, p. 11.

³⁵ *Res. Kerkr. Kaapstad 1665-1695* (27 Dec. 1676), K.R. I.

³⁶ *Sien Res. Pol. Raad 1674-1678* (28 Dec. 1676), C. 3, p. 169.

³⁷ *Ibid.*

Het die besoek van Kommissaris Van Rheede in 1685, soos reeds aangetoon, nie sonder betekenis vir die onderwys van blanke kinders geëindig nie, nog meer was dit die geval met die onderwys van slawekinders. Veel aandag is deur hom geskenk aan „deese arme menschen vervreemt en onkundig van den waeren Godt”.³⁸ Met die idee om ’n gesonder sedelike toestand in dieslawekwartier van die Kompanjie te verkry, is dit heeltemaal gereorganiseer. Hy wou deur goeie sedes die weg voorberei tot geloof, en hier het hy veral aan die kinders gedink, „’t welk in de kinderen moet wesen van de grootste hoop”,—want hulle is „bequaem te buijgen en te ontfangen sodaenige indrukselen als men daer aen geeven wil”.³⁹ Met dié doel voor oë is ’n skool in die slawekwartier opgerig vir alle kinders onder twaalf, „om daer onderweesen te worden” nie alleen „in gebeden, Catechismus, en gronde van de religie” nie, maar „so meede [te] leeren leesen ende de Nederduijtsche tale prompt te leeren spreken”.⁴⁰ Oor hulle is aangestel „een meester voor de knegtkens en een meesteres voor de meijskens”, met name Jan Pasqual, van gemengde bloed, van Batavia, en Margaret, ’n slavin wat aan die Kaap vrygestel is, respektiewelik.⁴¹

Dit het geblyk dat die slawekinders baie leergierig was, „ja dat uyt eijgene beweeging den eenen die voormaels wat geleert had, den anderen leerde”.⁴² Selfs van dié wat bo twaalf jaar was, het versoek ook „in de religie” onderwys te word, met die gevolg dat dit aan hulle toegestaan is, en aan hulle gegee is „twee halve daegen of agtermiddagen, in de week ten eijnde sij al meede mogten bequaemheijt hebben tot de religie en het Christen geloove te koomen”.⁴³ Die skoolkinders moes Sondags ná die diens „publicquelijk haer vraegen opseggen” en met dié doel onder geleide van die meester en meesteres in die kerk verskyn, totdat dit moontlik sou wees om ’n predikasje in hulle kwartier te hou. Die godsdiensonderwys van hierdie en ook ouere kinders is deur die Kommissaris aan die sorg en toesig van die predikant opgedra.⁴⁴

By sy vertrek van hier het hy agtergelaat ’n reglement vir die slaweskool, waarin bepaal is waarvolgens beide die skoolmeester „ende sijne discipulen” hulle moes gedra.⁴⁵ Dit is die eerste reglement van sy soort sowel in verband met blanke as in verband met gekleurde kinders. Ná die gebruiklike aanhef: „De Heere God, en het welvaren van den hoog Ed. Achtbaren Heeren bewinthebberen van den O.I.C. sij de hoogste wet”,⁴⁶ word hierin „Voor den

³⁸ Van Rheede, *Inst. aan Simon v. d. Stel*, 1685, C. 708, p. 53.

³⁹ *Ibid.*, p. 56.

⁴⁰ *Ibid.*

⁴¹ *Ibid.*; Vgl. ook Theal, *Hist. of S.A. bef. 1795*, II, p. 273.

⁴² Van Rheede, *Inst. aan Simon v. d. Stel*, 1685, C. 708, p. 57.

⁴³ *Ibid.*

⁴⁴ *Ibid.*

⁴⁵ Sien *Memorien en Instructien 1657-’85*, C. 700, p. 551; *Dagregister 1685-1686* (25 Julie 1685), C. 591, pp. 132-134.

⁴⁶ Sien *Dagregister 1685-’86* (25 Julie 1685), C. 591, p. 132.

Schoolmeester⁴⁷ bepaal dat hy verplig sal wees om in die skool te wees in die oggend presies om agtuur en in die namiddag tot vieruur ; „dat hij haare lessens twee maal telkens sal verhooren”, haar goeie Christelike sedes en maniere moet leer, en „geen quaat of vuilspreeken dulden”, en „alle andere slaven of Duijtsen in de schole niet toelaten”. Sondags moet hy sy leerlinge na die kerk vergesel, en hulle die vrae van die Heidelbergse Katechismus of van die Kort Begrip elke Woensdag en Saterdag laat beantwoord ; die oueres moet hy die psalms leer sing en hulle leer hoe om te skrywe.

Verder word onder „Voor de kinderen ” bepaal:⁴⁸ dat die ouers hulle om geen oorsake van die skool mag weghou nie ; dat die kinders nie alleen hulle meester gehoorsaam moet wees nie, maar dat hulle ook die Kommandeur en die ander amptenare op straat of elders eerbied moet bewys. Verder moet hulle nie hulle lesse sonder genoegsame rede versuim nie, en elke Sondag tweemaal na die kerk gaan. Dit is aan die predikant opgedra om tweemaal gedurende die week die skool te besoek om ondersoek in te stel na gemaakte vordering.⁴⁹

Uit die voorafgaande is duidelik dat die slawe in hierdie skool nie alleen godsdiensonderwys wat op gesette tye sou geskied, sou ontvang nie, maar ook letterkundige onderrig. Hulle sou ook leer lees en skrywe—in die Nederlandse taal natuurlik—, wat hulle in staat sou stel om, soos vereis is, die taal van hulle meesters „prompt ” te kan praat. Hier sou gebruik gemaak word van die „voorsê-”, „nasê-” en „opsê-” metode.

Op die beweging tot skeiding tussen die twee rasse op ’n kleur-basis, soos in 1676 in beginsel aanvaar, word deur hierdie reglement ook heelwat lig gewerp. Die skeiding was nou ’n voldonge feit, want tweemaal word hierin bepaal dat geen blanke kinders in hierdie skool toegelaat sal word nie. Ook waar hy te doen gehad het met die skool vir blanke kinders, het die Kommissaris neergelê dat daarin „geen slaven kinderen van niemand aengenoomen, maar de sodaenige na’t quartier geweesen, en aldaer onderweesen mogen werden”.⁵⁰ Waar in 1676 nog bepaal is dat die knapste van die slawekinders nog na die blanke skool kon gaan sou dit nou nie meer toegelaat word nie. Hieruit blyk dan ook dat alle slawekinders, selfs die van slawe wat nie by die Kompanjie nie, maar by partikuliere mense werksaam was, na die skool in die slawekwartier gestuur moes word. Soos later sal blyk, is hierdie bepaling nie konsekwent nagekom nie, of wel later gewysig, want ons sal nog veel later in die openbare skole vir blankes ook slawekinders aantref, terwyl die kinders van die Kompanjieslawe onderwys ontvang het in ’n spesiale skool in die slaweloge.

⁴⁷ Sien *Dagregister* 1685-’86 (25 Julie 1685), C. 591, pp. 132-133.

⁴⁸ *Ibid.*, pp. 133-134.

⁴⁹ *Ibid.*, p. 134.

⁵⁰ *Van Rheebe, Inst. aan Simon van der Stel*, 1685, C. 708, p. 103.

Die Kommissaris het ook sy aandag aan die probleem van die opvoeding van slawekinders van gemengde bloed gegee. Hy het gevind dat daar onder die kinders van Kompanjieslavinne geteel, nie minder as 32 seuns en 26 dogters was nie, van wie die vaders blankes was.⁵¹ Die Kompanjie kon nie dink om sulke kinders in 'n staat van diensbaarheid te hou nie. Die euwel moes bestry word, met die gevolg dat sulke praktyke in die vervolg deur 'n publieke plakkaat verbied is, op die oortreding waarvan 'n swaar straf sou volg.⁵² Om in die opvoeding van kinders wat uit so 'n vermenging spruit, te voorsien sal die vader genoodsaak wees om vir die doel 100 ryksdaalders per jaar te betaal totdat hulle in staat sal wees om hulself te onderhou. Aangesien hulle tog „geen schuld hebben aen het quaed doen van haer ouders”, sal die seuns slegs tot hul vyf-en-twintigste jaar in diens van die Kompanjie moet bly, en dan op vrye voet gestel word. Hiervoor is egter 'n beskawingseis gestel: Hulle moes naamlik die Nederduitse taal kan praat, openlik belydenis doen van die Christelike geloof, en ook bewys lewer dat hulle „in eere en deugt” bekwaam is om as onderdane van die Kompanjie toegelaat te mag word.⁵³ 'n Laaste voorwaarde was dat hulle verskuldig sou wees om, wanneer hulle daartoe in staat mag wees, ter vergoeding van die onkoste wat die Kompanjie met hulle opvoeding gehad het, aan hom die som van 100 guldens te betaal. Meisies sou onder dieselfde voorwaarde op die ouderdom van twee-en-twintig jaar vrygestel word.⁵⁴ Uit hierdie voorwaardes is dit dus duidelik dat hierdie mense ook 'n sekere mate van opvoeding sal geniet het, en dat dit ook vir hulle noodsaaklik was om daarmee hulle uiteindelijke vryheid te verseker. Saam met die ander slawekinders het hulle in die skool onderwys ontvang tot hulle twaalfde jaar toe.

Nie alleen sou die slawe van gemengde bloed die vrugte van die opvoeding kon pluk nie, maar dit sou ook vrugte afwerp in belang van die ander slawe, aangesien ook hulle hulle vryheid kon win, mits hulle aan 'n sekere beskawingstoets kon voldoen. Tot op hierdie datum was die gebruik in verband met die vrystelling van slawe nog maar baie vaag, tog het belydenis doen van die Gereformeerde geloof en die bekwaamheid om die Nederduitse taal te praat sterk aansprake op vryheid gebied.⁵⁵ Van Rheede het ook hierin vastigheid gebring deur te bepaal dat 'n slaaf sy vryheid teen 'n vergoeding van 100 guldens kon koop; „spreekende prompt de Nederduytsche tael en doende of gedaen hebbende de beleijdenisse van de Gereformeerde religie”.⁵⁶ Elke aanspraak sou egter op homself oorweeg word.

⁵¹ Van Rheede, *Inst. aan Simon vander Stel*, 1685, C. 708, p. 57..

⁵² *Ibid.*, p. 58.

⁵³ *Ibid.*, p. 60.

⁵⁴ *Ibid.*, p. 61.

⁵⁵ Vgl. Theal, *Hist. of S.A. bef. 1795*, II, p. 272.

⁵⁶ Van Rheede, *Inst. aan Simon van der Stel*, 1685, C. 708, p. 99.

Dit verbaas ons dan ook nie om te verneem dat, toe 'n skool geopen is vir kinders onder twaalf, daar baie geesdrif geheers het en selfs baie persone bokant daardie ouderdom begeer het om onderrig te word.⁵⁷

Heel gou is die gewenste vordering gemaak en vind ons in die *Dagregister* van 20 Oktober 1686 aangeteken: „werdende de gemeente gestigt uijt vaardig en net antwoorden op des Cathecismus vragen door den bedienaar des Heiligen Woords aan der E. Comps. slavenkinderen soo knegtjes als meijstjes gedoen”.⁵⁸ Dit is by dié geleentheid ook verneem dat die genoemde kinders in hulle skool ook nie minder genoeë aan hulle meester en opsieners verskaf nie.⁵⁹

Die slawekinders sou nie alleen godsdienstige en letteronderwys ontvang nie, maar hulle sou ook geleer word om hulle hande te gebruik. Die leer van nuttige handearbeid sou deel van hulle opleiding uitmaak. Theal deel hieromtrent mee: „Some of the cleverest youths were selected and placed with master mechanics to be taught trades, so that they might become more useful”.⁶⁰ Dit is ook goedgevind om verantwoordelike moeders „gants ernstlik te gelasten” om op die meisies en jongedogters van die slawehuis te let en toe te sien dat hulle goed opgevoed en in allerhande vaderlandse handwerk, veral in die maak van linne- en wolklere, geoefen en bekwaam gemaak word.⁶¹

Om egter ook die kinders in die slaweskool meer tot ywer en leerlus aan te spoor het die goewerneur besluit om sukses nie alleen by die blanke, maar ook by die slawekinders te beloon. Dit was trouens te danke aan die besef van die noodsaaklikheid dat skole „als planthoven en kwekerijen aller deugden en voornamelijk onder deze ruwe en grove ingezetenen”⁶² gehandhaaf moes word, dat Simon van der Stel sy reeds genoemde vertoog in belang van die Kaapse skole in 1687 in die Politieke Raad gelewer het. Op aansporing hiervan is toe bepaal: „om der slaven kinderen in hun ijver tot het leeren wes zij in haar school onderwezen worden ante prikkelen, zullen zy hoofd voor hoofd met een soete koek beschonken werden”.⁶³

Nog in dieselfde jaar het egter 'n minder gunstige verskynsel hom insake die skool voorgedoen, en wel in verband met die onderwyser. Klagte het die goewerneur uit verskillende oorde bereik dat Jan Pasqual „met verscheide meisjes of dogtertjes zijner onder-

⁵⁷ Van Rheede, *Inst aan Simon van der Stel*, 1685, C. 708, p. 57.

⁵⁸ *Dagregister* 1685-'86 (20 Okt. 1686), C. 591, p. 485.

⁵⁹ *Ibid.*

⁶⁰ Theal, *History of S.A. bef. 1795*, II, p. 239.

⁶¹ *Sien Res. Pol. Raad* 1686-1699 (15 Sept. 1687), C. 6, p. 161.

⁶² *Res. Pol. Raad* 1686-1699 (22 Dec. 1687), C. 6, p. 190.

⁶³ *Ibid.*, p. 191.

Dit herinner ons aan ons eerste skool, waar, soos ons gesien het hierdie metode van aanmoediging ook gevolg is.

wijzinge anvertrouwd, te meermalen vuile onkuijsheden en vleeslijke lusten" gepleeg het.⁶⁴ Die Raad het toe eenparigerstemme besluit om hom onmiddellik „door den geweldig in versekering te laten nemen, en hem hier ten Castele in hegtenis te stellen”,⁶⁵ en ondersoek in te stel na die ware toedrag van sake. As sy opvolger is toe aangestel Claas Cornelisz. van de Caab, 'n „halvslag” en lyfeiene van die Kompanjie, en 'n persoon „van goeden wandel en vereijachte bekwaamheid”, teen 'n maandelikse traktament van drie reale, met vry kos en klere.⁶⁶

Ons het reeds daarop gewys hoedat gedurende die vroeë jare van die 18de eeu 'n banneling aan die Kaap deur die owerhede geskik gevind is om aan nie-blankes onderwys te gee, nadat die onderrig aan blankes hom verbied is. Hieruit sou ons moontlik kon aflei dat die owerhede laks was in verband met die verpligting wat op hulle gerus het om ook die slaweskool van 'n behoorlike leerkrag te voorsien. Dit moet egter onthou word dat as gevolg van 'n gebrek aan die nodige onderwysers dit nie so maklik gegaan het om in hierdie behoefte te voorsien nie. Dat hulle nie van plan was om die onderwysers van hierdie minderbevoorregte kinders sonder enige kontrole van hulle kant aan hulself oor te laat nie, bewys die so pas aangehaalde geval van Pasqual.

Uit wat uit die voorafgaande duidelik geword het, sou ons tot die slotsom kon kom dat, alhoewel dit nog veel te wense oorgelaat het, die onderwys van die slawekinders aan die Kaap, en veral van dié van die Kompanjieslawe, gedurende hierdie vroegste periode nie buite die belangstelling van die gesagvoerders geval het nie, maar dat die saak wel hulle aandag geniet het. Maar ook wat betref die slawe in diens van die vryburgers, selfs buitekant Kaapstad, kan ons aanneem dat ook hulle nie van alle beskawingsinvloede ontbloomt gewees het nie. Ook hulle sou reeds teen hierdie tyd gedeel het in die voorreg om, volgens 'n gebruik waarop ons later weer terugkom, saands die huisgodsdien by te woon. Dat dit ten minste hulle sou gegun gewees het, mag verder afgelei word uit die feit dat slawekinders op die boereplase soms in die geleentheid gestel is om, in navolging van die gebruik in Kaapstad self, ook die skool by te woon wat deur die kolonist vir sy eie kinders opgerig is. In die geval van die slawe op die plaas van Pierre Rousseau weet ons seker dat dit so was. Hy het naamlik in Desember 1714 vir Gerrit Daveman gehuur om onderwys te gee aan sy „geheele famielie tot slaaven daar onderbegrepen”.⁶⁷

⁶⁴ *Res. Pol. Raad* 1686-1699 (15 Sept. 1687), C. 6, p. 160.

⁶⁵ *Ibid.*

⁶⁶ *Ibid.*, p. 161.

⁶⁷ *Contracten* 1714-'15, C.J. 1128, No. 21.

HOOFSTUK IV.

ONDERWYS OP STELLENBOSCH EN IN DRAKENSTEIN.

Reeds kort ná die instelling van Vryburgers het die gestadige verbreiding van die bevolking die binneland in begin, en het die Kaap niteenstaande die oorspronklike bedoeling van die Bewindhebbers nie beperk gebly tot bloot 'n verversingspos nie, maar het dit al gou die neiging getoon om oor te gaan tot 'n kolonie. Selfs Jan van Riebeeck het dit al gewaar dat die bedrywigheid van die Kompanjie nie tot die voet van Tafelberg beperk gebly het nie, maar dat die beskawing al reeds neigings getoon het om die binneland in te dring. Aanvanklik was dit egter net die onopgeloste produksieprobleem wat tot uitbreiding geprikkel het, maar nadat die gesagvoerders die waarde van egte koloniste in hulle besittings besef het, het die koloniste met die verlof van die Kaapse owerhede hulle permanent anderkant die Kaapse vlakte gevestig. Nou het 'n nuwe geslag, dié van die veeboere, wat later as baanbrekers die beskawing dieper die binneland sou indra, hulle verskyning gemaak. Toe Simon van der Stel in Oktober 1679 sy pligte hier aanvaar het, was die stigtingsperiode reeds verby en kon hy na hartelus koloniseer. Ons weet dat hy nie gras onder sy voete laat groei het nie, en hoedat nog in die jaar van sy aankoms 'n begin gemaak is met die eerste binnelandse stigting, Stellenbosch.

Ná die besoek in 1685 van Kommissaris Van Rheede, 'n man wat wel deeglik die voordele van 'n goeie kolonie van blanke nedersetters besef het, het die immigrasiestroom na Suid-Afrika toegeneem, sodat in 1687 'n tweede binnelandse stigting moontlik was; en so het Drakenstein ontstaan as 'n nuwe landboukolonie langs die Berggrivier, wat veral ná die koms van die Hugenote in 1688 snel uitgebrei het. Maar nog voor hulle aankoms was in die kolonie 254 burgers en 88 vroue met 231 kinders¹ aanwesig. Dat daar teen hierdie tyd reeds 'n neiging by die voorstes van die koloniste was om dieper die binnelands in te dring, getuig 'n nagelate memorie van Simon van der Stel.² Hy was reeds die mening toegedaan dat hierdie neiging in bedwang gehou moet word. Dit was egter eers gedurende die tyd van Willem Adriaan van der Stel dat die veeboerdery 'n belangryke wending geneem het, en

¹ Sien Theal, *Hist. of S.A. bef.* 1795, II, p. 328.

Voor die einde van die eeu het die getalle gestaan op 414, 207 en 521 resp. Sien brief Pol. R.—Here XVII (14 Maart 1699), *Uitg. Brieven* 1701-1703, C. 506, p. 113.

² Sien *Instructiën* 1686-1722, C. 702, p. 187.

dat die getal koloniste wat hulle hierop toegelê het, snel vermeerder het. Hoewel hier omstreeks 1707 nog net drie distrikte was, te wete Kaapstad, Stellenbosch en Drakenstein, het die koloniste reeds met hulle vee gewei naby Groënkloof (Malmesbury), die Land van Waveren (Tulbagh) en Botrivier. Hierdie uitbreidingsproses het voortgegaan en die ongekeerde en ongeëerde veeboer het die hoofdraer geword van ontwikkeling en beskawing in ons binnelande.

Die vermeerdering in die getal koloniste het natuurlik 'n vermeerdering in die getal kinders meegebring. Die opgawes van die bevolking toon dan ook 'n vinnige toename in die getal kinders van die vryliede aan. So staan hulle getal in 1701 op 605.³ in 1703 op 703,⁴ in 1710 op 928⁵ terwyl dit in 1713 die hoë cyfer van 995 bereik het.⁶

Wat nou was die toestand van hierdie kinders? Sou hulle van alle onderwysvoorregte verstoke gewees het. Verstaanbaar is dit dat die toestande waaronder baie van die landbouers en veeboere, maar veral laasgenoemde, verkeer het, nie juis bevorderlik was vir die onderwys van hulle kinders nie. In die geval van sommige sou dit haas onmoontlik gewees het om aan enige skoolopleiding vir hulle kinders te dink. Tog is aan hierdie saak ook in die buitewyke 'n redelike mate van aandag geskenk. So sal ons vervolgens aantoon hoedat die onderwystaak waar daar 'n gevestigde gemeenskap of 'n afsonderlike gemeente of kerkplek was, soos op Stellenbosch en Drakenstein, waargeneem is deur die sieketrooster, terwyl op die verafgeleë boereplase privaat-onderwysers aangetref is. Agter die veeboer aan het inderdaad getrek die kerk en die skool.

DIE KERKSKOOL OP STELLENBOSCH.

Bekend is hoedat Simon van der Stel drie weke nadat hy die regering hier aanvaar het, 'n inspeksiereis na die binneland onderneem het—'n reis wat tot gevolg gehad het dat hy sodanig getref is deur die natuurskoon van 'n plek, waar nie lank daarna Stellenbosch sou ontstaan, dat hy besluit het om koloniste aan te moedig om daarheen te gaan. Nog voor die einde van die jaar het die eerste boer van Stellenbosch sy grond omgeploeg, en in Mei 1680 is sy voorbeeld gevolg deur 'n geselskap van agt families, wat onder baie gunstige voorwaardes grond daar ontvang het.⁷

Die stigting het al gou uitgebrei, en op 28 September 1683 rig

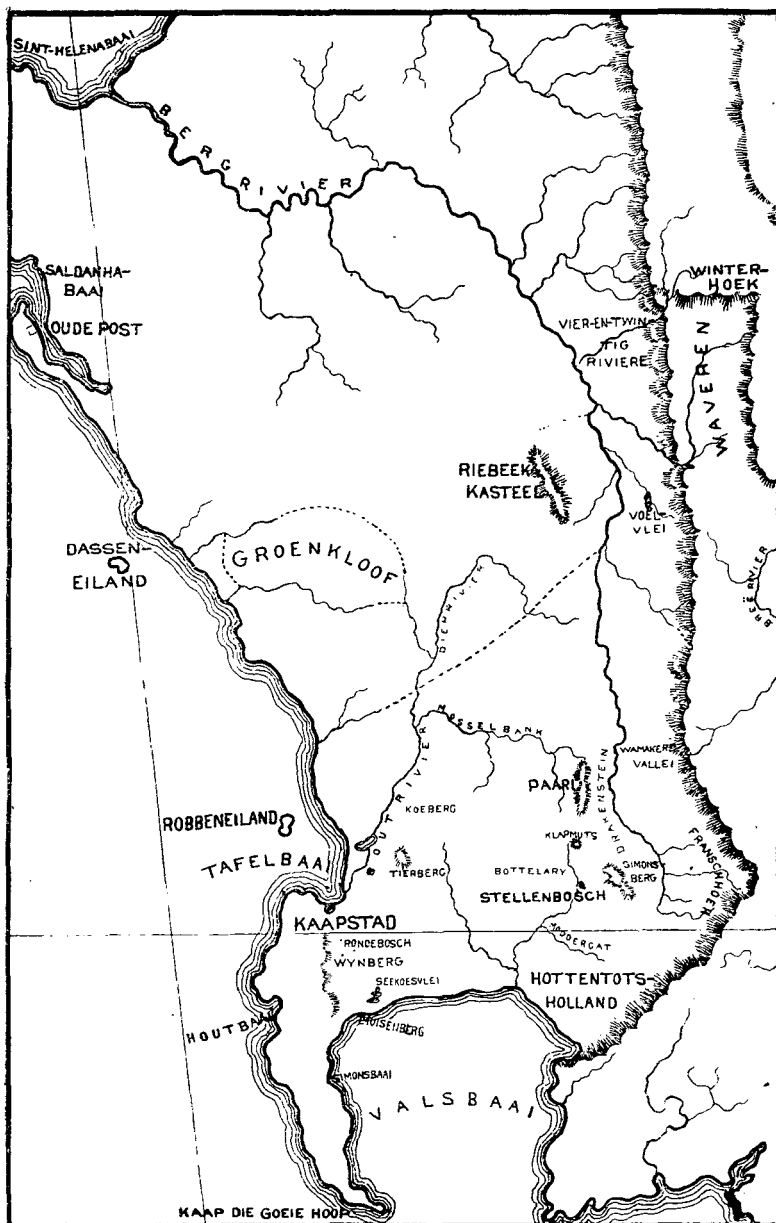
³ Sien Brief Pol. R.—Here XVII (14 Maart 1701), *Uitg. Brieven 1701-1703* C. 507, p. 101.

⁴ Sien brief Pol. R.—Here XVII (1 April 1703), *ibid.*, p. 860.

⁵ Sien brief Pol. R.—Here XVII (30 Maart 1710), *Uitg. Brieven 1710-1713*, C. 510, p. 76.

⁶ Sien brief Pol. R.—Here XVII (4 April 1713), *ibid.*, p. 1068.

⁷ Sien Theal, *Hist. of S.A. bef. 1795*, II, p. 252.

DIE KAAPKOLONIE VROEG IN DIE 18DE EEU.

die bewoners wat „al tot omtrent de dertigh families zijn g'augmenteert", 'n petisie aan die Politieke Raad waarin hulle daarop wys dat baie van hulle „beladen zijn met sware huijshoude van kinderen die tot nogh toe bij gebreck van een bequaam man " om aan hulle onderwys te gee in lees en skrywe en in die beginsels van die Christelike godsdienst, „gants woest en ongebonden sijn opgebragt".⁸ Weens die groot afstand van die Kaap af is dit vir hulle onmoontlik om op die gewone rusdae deel te neem aan die godsdiensoefening, wat, indien dit nie voorkom word nie, daartoe aanleiding sal gee dat veral die kinders sal opgroei „onwetent van Godes heylsame geboden en instellingen".⁹ Hulle is bevrees dat onder sulke omstandighede die Heer sy seën, wat sover op hulle landerye gerus het, hulle sal ontsê, en in stede daarvan hulle sal besoek met „sware plagen en besoeckingen", en hulle versoek derhalwe die Regering om hulle van 'n bekwame skoolmeester te voorsien om aan hulle kinders die nodige onderwys te gee en terselfdertyd ook 'n preek op Sondae te lees, asook om die siekes te besoek.¹⁰

Die Politieke Raad het hierdie versoekskrif in gunstige ooreweging geneem, en besluit om onmiddellik messelaars en timmerliede op onkoste van die Kompanjie daarheen te stuur om 'n begin te maak met die optrek van 'n huis vir die onderwyser, waarin daar ook 'n kamer sou wees wat as skoolvertrek moes dien. Sodra die vertrek geskik daartoe was, is as onderwyser aangestel Sijbrand Mankadan, wat toe sy intrek daarin geneem het „en die eerste liggie in die groot vuurtoring van onderwys wat later hier sou brand",¹¹ aangesteek het.

Die Raad het nog eers Here XVII genader met die versoek dat 'n geskikte persoon as onderwyser vir Stellenbosch vanuit die moederland gestuur moes word, maar laasgenoemde was die mening toegedaan dat 'n sodanige persoon hier wel gevind sou kon word.¹²

Natuurlik het die Kommandeur besonder belanggestel in die vooruitgang van die stigting wat na hom genoem is. As hy hom enigsins daarna kon inrig, het hy sy verjaarsdag daar deurgebring. By dié geleentheid het hy dan daar reeds 'n paar dae voor die groot dag aangekom om ondersoek in te stel na die vordering van die afgelope jaar en op hoogte van sake te kom met alles wat daar gaande was. Ook die skool sou tydens hierdie besoek sy aandag geniet, om te bepaal in hoeverre daarin vooruitgang te bespeur was. Die dag is dan as 'n vakansiedag deur die leerlinge

⁸ *Res. Pol. Raad* 1681-1686 (28 Sept. 1683), C. 5, p. 541.

⁹ *Ibid.*

¹⁰ *Ibid.*, p. 542.

¹¹ Gie, S. F. N., *Gesk. van Suid-Afrika*, I, p. 101.

¹² Sien brief Here XVII—Pol. R. (24 Junie 1684), *Ink. Brieven* 1682-1684, C. 415, p. 946.

gevier. Saam met hulle ouers en vergesel van hulle meester, wat vooraan gestap het met 'n vaandel wat die Kommandeur aan hulle geskenk het, het hulle hulle gelukwensing gebring. Dié dag kon hulle dan ook seker wees van presente.¹³

Hierdie skool van Sijbrand Mankadan sou nie radikaal verskil het van die skole wat ons omstreeks dieselfde tyd aan die Kaap gevind het nie. Die vakke van onderwys sou ook maar beperk gewees het tot lees, skrywe en die eerste beginsels van die rekenkunde. Verder sou die meeste tyd bestee gewees het aan godsdiensonderrig, wat tot die einddoel van alle onderwys in hierdie tyd sou voer, naamlik lidmaatskap van die Kerk.

Stellenbosch het hoofsaaklik as 'n landboukolonie ontstaan, en het snel uitgebrei. Kommissaris Van Rheede tref, tydens sy besoek hier in 1685, op Stellenbosch reeds 99 huisgesinne aan.¹⁴ Wat die bou van 'n kerk betref, wat daar reeds geprojekteer was, was hy van mening dat dit voorlopig nog uitgestel moes word en dat solank gebruik gemaak moes word van 'n „opgeslaegen Loots”, maar dat gesorg moes word dat vanaf die grond waarop die kerk sal moet staan tot aan die rivier daar geen grond uitgegee moet word nie, aangesien daar onder andere sal moet woon die skoolmeester.¹⁵ Hoewel daar nog nie 'n afsonderlike gemeente bestaan het nie, het Van Rheede tog die toestand bevredigend gevind, aangesien die sieketrooster, 'n bekwame persoon, reeds besig was om tweemaal op Sondae in 'n byeenkoms 'n preek voor te lees en gebede te doen. Hierdie werk sou hy, met vermeerdering van sy gasie tot twintig guldens per maand, voortsit, „met dien verstande denselve sal waarneemen de schoolen van d'ingesetenen aldaer”.¹⁶ Die Kommissaris het ook gevind dat die getal van die „jonge jeugt” daar daaglik toeneem.

Teen die einde van 1686 het die vooruitgang van hierdie nuwe dorp reeds sulke afmetings aangeneem dat die goewerneur besluit het om sekere bepalinge neer te lê aangaande die burgerlike bestuur. By dié geleentheid word onder andere ons skoolmeester, wat ook die sieketroosterwerk gedoen het, met 'n derde baantjie belas, en is „Sibrandus Mankedan . . . ten ansien sijner bekwaamheden en goede diensten” tot „Secretaris van den Geregte” aangestel, wat hom hierin sou moes gedra „volgens de coustumes en statuten van India”.¹⁷

Daar is toe ook besluit om op Stellenbosch jaarliks, gedurende die maand Oktober, 'n kermis te hou. Gedurende die laaste stadium daarvan sou dan plaasvind die bedrywighede van die goewerneur se verjaarsdag wat ons so pas vermeld het. Dit was 'n tydjie van

¹³ Sien Theal, *Hist. of S.A. bef.* 1795, II, pp. 259-260.

¹⁴ Sien Van Rheede, *Inst. aan Simon v. d. Stel*, 1685, C. 708, p. 67.

¹⁵ *Ibid.*, p. 81.

¹⁶ *Ibid.*, p. 82.

¹⁷ *Res. Pol. Raad* 1688-1699 (5 Aug. 1686), C. 6, p. 60.

uiters gesellige verkeer en die skoolkinders, onder leiding van hulle meester, het nie 'n geringe aandeel hierin geneem nie.¹⁸

In 1688 gee Sijbrand Mankadan beide as sieketrooster en as onderwyser minder bevrediging. Ons vind hom nou naamlik in 'n stryd gewikkel met die Heemrade en met die Kerkraad.¹⁹ Hulle het hom straf berispe omdat hy nie genoeg gehoorsaamheid betoon het teenoor die predikant nie, maar buite sy bevoegdhede as sieketrooster gegaan het, en hom aan nog ander ongeregeldhede skuldig gemaak het.²⁰

Die Politieke Raad is hieromtrent in kennis gestel, en nadat hulle sake ondersoek het, is die Heemrade aanbeveel om in die toekoms „onsigter en wijseliker omtrent verklaringen strekkende tot schande van kerk- en schoolbediende” te handel. Hulle is desnieteenstaande gemagtig om hom „seer ernstelijk voor te houden en te gelasten” om die predikant behoorlike eerbied te betoon en toe te sien dat die jeug aan hom toevertrou, „door goede en naarstige onderwysing”, die gelede skade mag inhaal.²¹

Dit het hierna blykbaar weer beter gegaan, want in 1691 besluit die plaaslike gesagvoerders om die sieketrooster-onderwyser behulpzaam te wees en vir sy woonhuis aan hom onder andere slotte en grendels te besorg.²²

Hoelank Mankadan nog die werk waargeneem het, kan ons nie presies vasstel nie. Wel verneem ons uit 'n brief van die Politieke Raad aan Here XVII van April 1701 dat 'n sekere Johannes Mahieu, wat as krankebesoeker uit Indië hier aangekom het,

¹⁸ Sien Theal, *Hist. of S.A. bef.* 1795, II, p. 317.

Veel vermaak is ook verskaf deur 'n papegaaiskietery, „om haar in den wapenhandel meer en meer te oefenen”. Dit het plaasgevind tussen 10 en 14 Oktober en is so genoem as gevolg van die voorwerp waarna geskiet is. Pryse is as volg uitgelooft: Wie die kop van die papegaai afskiet ontvang 1 Rd., vir die raakskiet van die regtervlerk $\frac{1}{2}$ Rd., van die linkervlerk 3 Skell., van die stert 2 Skell., van 'n splinter 1 Skell., maar wie die romp afskiet, het van Kompanjiesweë 25 Rds. (sowat £5) ontvang, asook die inskrywingsgelde. In geval niemand in laasgenoemde geslaag het nie, het die geld oorgebly tot die volgende kermis, wanneer die premie dan dubbel was.

Sien *Res. Pol. Raad* 1686-1699 (5 Aug. 1686), C. 6, p. 63. Hierdie kermis, wat groot byval by die burgers gevind het, is in 1706 deur landdros Starrenburg op hoër gesag, tot algemene ontevredenheid van die reeds verbitterde koloniste, stopgesit.

Sien Theal, *Hist. of S.A. bef.* 1795, II, p. 440.

¹⁹ Heemrade is reeds in 1682 aangestel, hoewel 'n landdros eers in 1685 benoem is. In 1696 is Stellenbosch as 'n afsonderlike gemeente gestig en is daar derhalwe 'n Kerkraad gevorm.

Sien Theal, *Hist. of S.A. bef.* 1795, II, pp. 258, 271 en 318.

²⁰ Sien *Res. Pol. Raad* 1686-1699 (26 Jan. 1688), C. 6, p. 216.

²¹ *Ibid.*, p. 217.

²² Sien Borchers, M., *Beschrijving van Stellenbosch, Zuid-Afrikaansche Tijdschrift*, Dl. II (1825), p. 414.

versoek het om hier te bly en die diens as sodanig op Stellenbosch waar te neem, in watter hoedanigheid ons hom dan ook later aantref.²³

Dat van die onderwys deur die sieketrooster-skoolmeester op Stellenbosch tydens die agitatie van die koloniste teen die Goewerneur en sy kliek in die begin van die 18de eeu nie veel tereg gekom het nie, sal ons wel kan vermoed: Adam Tas praat dan ook van die sieketrooster Mahieu as 'n „Krankebedroever”.²⁴ Dit blyk verder ook dat die gebruik van die sieketrooster om ook die skool waar te neem in hierdie tyd in onbruik geraak het; en dit is bevind dat die jeug daar „als in 't wilt” opgegroeï het.²⁵

Dit is waarskynlik dat die onderwystoestande op Stellenbosch gedurende 'n paar jaar veel te wense oorgelaat het; dit skyn trouens asof daar vir 'n tyd geen openbare skool bestaan het nie, of dat dit ten minste nie deur die sieketrooster waargeneem is nie.

In 1708, nadat die politieke moeilikhede grootliks van die gesigseinder verdwyn het, het hierin egter ook weer 'n verandering ten goede gekom. Ons lees in die Notule van die Kerkraad onder datum 10 Mei 1708 dat Dirk Simons, die gewese koster, hom metter-woon in die Kaap gaan vestig het, en dat Bastiaan Cevaai as koster²⁶ en skoolmeester deur die goewerneur Louis van Assenburg op Stellenbosch aangestel en deur die Kerkraad aangeneem is „na behoorlike dienst en vlijt belooft te hebben.”²⁷ Hy is tot hierdie amb bevorder „op 't gunstig voordragen en instandelijk versoek” van ds. Beck, toe predikant op Stellenbosch, wat baie ywer aan die dag gelê het „om aldaar een vast schoolmeester te hebben tot onderwysing en leering van de jeugd”.²⁸ Hy was die enigste onderwyser wat nou daar 'n openbare skool bedien het, en het daarvoor gebruik die portaal van die Kerk.²⁹

Voor hierdie tyd was hy in lening by Jan Mostert, vir wie hy onder kontrak vir een jaar moes dien as skoolmeester, „en waer toe sy hem verders mogte benodigd zijn”. In die kontrak word

²³ Sien brief Pol. R.—Here XVII (8 April 1701), *Uitg. Brieven 1701-1703*, C. 507, p. 210.

²⁴ Sien Fouche, L., *Het Dagboek van Adam Tas* (27 Dec. 1705), p. 88.

²⁵ Sien *Res. Pol. Raad 1700-1710* (12 Julie 1707), C. 7, p. 267.

²⁶ Ons merk op dat hy aangestel word as koster en nie as sieketrooster nie. Dit was 'n laer kerklike amb as dié van sieketrooster. Laasgenoemde het ons nie altyd in die buitgemeentes gevind waar daar 'n gevestigde predikant was nie, aangesien hy dan soms oorbodig was. Tog is die skooldiens nog deur 'n kerklike dienaar waargeneem.

²⁷ *Notulen Kerkr. Stellenbosch 1700-1727* (10 Mei 1708), I.

²⁸ Brief Pol. R.—Kerkr. St.'bosch (6 Junie 1708), *Uitg. Brieven 1707-1709*, C. 509, p. 720.

²⁹ *Ibid.*

hy vermeld as 'n soldaat „Bastiaan Chevaal”, van Rotterdam, en teken hy „Bastiaen Sevaal.”³⁰

Hy was as onderwyser op Stellenbosch in diens tot in Januarie 1716, toe hy te kenne gegee het dat dit „vermits in 't patria getrouwt zijnde wegens zijne huijselijke affaires nootzakelijk vereijst word aldaar present te zijn”,³¹ en derhalwe gevra het om „met een der presente retourscheepen” te mag repatrieer. Sy versoek is toegestaan: „voorts is den Coster van Stellenbosch, Bastiaan Cheval op desselfs gedaan versoek na 't patria verlost”.³² Stellenbosch se inwoners moes dus maar weer uitsien na 'n geskikte persoon wat ook die onderwys van hulle kinders op hom kon neem

DIE FRANSE VLUGTELINGE IN DRAKENSTEIN.

Hoedat as gevolg van 'n godsdienstige onverdraagsaamheid in Frankryk die bevolkingcyfer aan die Kaap vanaf die vroeë maande van 1688 aansienlik versterk is deur die aankoms van 'n aantal Franse wat in Holland skuiling gesoek het, en hierheen gekom het om hier 'n nuwe vaderland te vind, verdien hier geen verdere uitweiding nie. Hierdie nuwe aankomelinge is deur die Kaapse Regering sorgvuldig geplaas, „ten deele onder 't Caabse district, andere an Stellenbosch, *dog meest an Drakenstein*.”³³

Dadelik ná sy aankoms hier in Augustus 1688 gaan Pierre Simond, as „bedienaar des Goddelijken woords in de Fransche taal”, sy landgenote opsoek. Hy het gevind dat hulle ontevrede was met die grond aan hulle gegee, en het, as voorspraak vir sy mense by die Regering, vir hulle die reg verkry om grond in besit te neem in Drakenstein, en wel aan beide kante van die rivier.

³⁰ *Contracten 1703-1710*, C. J. 1125, No. 293.

Prof. Franken is geneig om aan te neem dat hier omstreeks hierdie tyd twee persone was met hierdie naam en baseer sy veronderstelling op die verskil in die skrif en die spelling wat daar in die twee betrokke kontrakte waar te neem is. Sien Franken, J. L. M., *Huisonderwys aan die Kaap (1692-1732)*, *Annale Univ. van Stellenbosch*, Jaargang XII, Reeks B, Afl. 1 (Julie 1934), p. 14. Uit die kontrakte word dit egter herhaaldelik duidelik dat dieselfde persoon se skrif na 'n paar jaar heeltemaal verander het. Ook die spellingverskil is nie 'n vertroubare aanduiding nie. So word Cevaal se naam op een en dieselfde kontrak op twee maniere gespel, en is hierdie van in die stukke op ten minste ses verskillende maniere gespel, te wete: Cevaal, Ceval, Cevaël, Chevaal, Cheval en Sevaal. Dit was dus moontlik dieselfde persoon wat in 1693 hierheen gekom het en in 1705 na die vaderland terug is, net om in 1707 vir die tweede maal hierheen te kom. Dit blyk dat hy in 1716 andermaal terug is na die moederland, maar later nogeens na die Kaap gekom het, want in 1720 vind ons hom terug, waar hy nogeens onderwys gegee het en wel by Pieter Willemsz. van Heerden.

Sien Franken, J. L. M., *op. cit.*, p. 15.

³¹ Aangehaal deur Franken, J. L. M., *ibid.*; *Res. Pol. Raad 1715-1716* (3 Febr. 1716), C. 10, p. 214.

³² *Ibid.*

³³ Aangehaal Franken, J. L. M., *Die Franse Vlughtelinge, Die Huisgenoot*, Dl. X, No. 203 (5 Febr. 1926), p. 17. Ek kursiveer.

Diegene wat hulle hier gevestig het, het skaars behoorlike skuilings vir hulle opgetrek of hulle nader die Regering in verband met 'n skool vir die opvoeding van hulle kinders. Ook hierdie versoek het nie op dowe ore geval nie, en, „gehoord hebbende, de goede getuijgenissen, ook genomen proeven der bekwaamheid van den vryman Paul Roux”, het die owerhede hom in diens van die Kompanjie aangeneem as voorleser en skoolmeester in die Franse taal, teen 'n vergoeding van 15 guldens per maand en drie reale kosgeld.³⁴

Intussen het 'n groot aantal hulle gevestig oorkant die Berg-rivier, om toe eers uit te vind die ongeriewe wat so 'n stap mee-gebring het. Sodoende is hulle wel voorsien van geskikte grond, maar die uitoefening van hulle godsdiens en die opvoeding van hulle kinders, wat hulle ook na aan die hart gelê het, is bemoeilik. As gevolg van die verspreide ligging van die uitgekose grond en ook weens die versperring deur die rivier veroorsaak, was daar onder omstandighede van 'n effektiewe godsdiens-oefening en jeugopvoeding geen sprake nie. Andermaal het hulle dit aan Simond opgedra om die Kommandeur te nader met 'n versoek tot toestemming om nogeens ander woonplekke te mag kies, en om, ter wille van die godsdiens-oefening en die opvoeding van hulle kinders, nader aan mekaar te mag woon, omdat hulle tans „verspreijt wonen aen Stellenbosch en aen Drakensteijn, vele uren van elkander, dat seer groote in commoditeit geeft tot het hooren van Godes Woort en het ter schoole gaan”.³⁵ Dié slag het Simon van der Stel hulle egter minder vriendelik aangehoor, en hy het van toe af die gedagte gekoester dat hulle hul aan wispelturigheid en ondankbaarheid skuldig gemaak het. Hy kon nie verdra dat die mense wat soveel hulp hier ontvang het, so pertinent en standvastig op samewoning—selfs al was dit ter wille van godsdiens en onderwys, soos deur hulle beweer—sou staan nie.³⁶ Die Politieke Raad het aandag aan hulle saak geskenk en eenparigerstemme besluit om hulle te waarsku „hun te wagten in't toekomende den Commandeur en Raad met diergelijke versoeken meer lastig te vallen”³⁷

Die bewindhebbers in die moederland het ook nie juis 'n meer sympathieke houding teenoor hulle met betrekking tot hulle godsdiens- en onderwysaangeleënhede, soos vervat in 'n brief van Simond aan hulle gerig, ingeneem nie. Hulle saak is ter sprake gebring op die vergadering van Here XVII van 6 Desember

³⁴ Sien *Res. Pol. Raad* 1686-1699 (8 Nov. 1688), C. 6, p. 254.

³⁵ *Resolutiën van de Vergaderingh der Heeren Seventien* 1686-1690 (Woensdag 6 Dec. 1690), K.A. 259.

³⁶ In 'n veroot in die Politieke Raad in November 1689 het hy hulle beskrywe as „Fransche gewaande vlugtelingen” wat hierheen gekom het om „onder den dekmantel als ijveraars, ledematen en voorstanders van't Protestantse geloof een luij en vadsig leven te leiden—”. *Res. Pol. Raad* 1686-1699 (28 Nov. 1689), C. 6, p. 311.

³⁷ *Res. Pol. Raad* 1686-1699 (28 Nov. 1689), C. 6, p. 314.

1690, waarop die volgende belangryke besluit geneem is, wat per brief gedateer 17 Desember 1690 na die Kaap versend is :

„Aangaande de Scholen, daer van de voorn. predicant Simon mede vermaen doet, sullen wij UE. traghten te be- stellen eenige schoolmeesters beijde de talen fransch en Duijts spreekende, om aen Stellenbosch en Draeckensteijn resp. geplaest te worden, en de kinderen of jeught soo wel van fransche als nederlantsche ouders te leeren en te instrueren, des sullen de voorsz. Schoolmeesters daer toe hebben te arbeijden om de kinderen van fransche ouders gebooren voor alle de Nederduijtsche tale te doen leeren lesen en verstaen, om door dat middel onse natie te meer te werden ingelijft. Tot dien eijnde sullen UE. de Coloniers aldaer soo fransche als neder- landers niet ieder natie bijeen maer onder malkanderen ge- melleert doen woonen off plaetsen beijde aen Stellenbosch en Draeckensteijn, waer door de voorsz. gemeene scholen voor beijde die Nederlantsche en Fransche kinderen oock te bequamer en met minder kosten sullen kunnen gevonden werden.³⁸

Uit hierdie citaat blyk heel duidelik die gedragslyn wat die Kaapse owerhede sou moes volg, soos aangegee deur hoër gesag. Daar moes wees skole waarin die kinders van die twee verskillende nasies gesamentlik onderwys sou word deur persone wat beide die tale magtig is, maar géén samewoning nie. Waarneembaar is ook die samehang tussen die onderwysbeleid en die taalbeleid wat die Kaapse owerhede teenoor die nuwe ingesetenes moes volg. Hulle politiek teenoor die mense was : inlywing en mortifikasie— en hiertoe moes as hulpmiddels dien gesamentlike skole, waarin daar veral aandag daaraan sou gegee word dat die Franse kinders die Nederlandse taal aanleer—én verspreiding tussen die geleedere van die Hollandse nasie in. Die Franse moes nie in staat wees om hulle eie taal ensedes te handhaaf nie, maar moes opgeneem word in die reeds gevestigde bevolking. Dat dit egter, as gevolg van verskeie stremmende faktore, nie so gemaklik gegaan het om van die beoogde soort skole in die praktyk veel terég te laat kom nie, en ook nie om hulle taal al gou te laat uitdoof nie, sal later duidelik word. Hierdie aangehaalde bepaling het in die smaak van die goewerneur geval, en in Junie 1691 het hy die bewindhebbers mee- gedeel dat hulle instruksies aangaande die plasing van die Franse tussen die Nederlandse koloniste in, reeds uitgevoer is.³⁹ Hier- deur is egter nog nie in die behoefte aan die nodige skole voorsien nie. Hoewel die feit dat die Franse ver verspreid van mekaar tussen die ander koloniste in gewoon het, nie meer by die Regering as 'n wettige beswaar in die weg van die effektiewe onderwys van

³⁸ *Resolutiën van de Verg. der Heeren Seventien 1686-1690* (Woensdag 6 Dec. 1690), K.A. 259 ; *Brieven van Heren XVII naar Indië* (17 Dec. 1690), K.A. 460, p. 621.

³⁹ Sien Franken, J. L. M., *Die Franse Vluchtelingen, op. cit.*, p. 19.

hulle kinders gegeld het nie, daar die Franse kinders in skole saam met die Nederlandse kinders opgeneem moes word, moes die nodige onderwysers en genoemde skole nog gevind word. So lees ons in die so pas vermelde brief van die goewerneur aan die bewindhebbers, ook die volgende: „de beloovde schoolmeesters beide de duijtsche en de franse taal sprekende zijn hier tot onderwijsing van de jeugd hoog nodig”.⁴⁰

Maar wat het intussen geword van Paul Roux se onderwys-bedrywighede? Hoewel hy, soos ons aangetoon het, in 1688 deur die Kaapse Regering aangestel is om onder andere ook 'n Franse skool vir die kinders van die vlugteling waar te neem, was die bestaan van so 'n skool natuurlik strydig met die bedoeling van Here XVII soos vertolk in hulle aangehaalde brief aan die Politieke Raad van 17 Desember 1690. Dit is opvallend dat in die korrespondensie sover genoem, geen melding daarvan gemaak is, of hierdie skool wel deur hom geopen is nie. Hoewel daar vanaf 1688 tot aan Roux se dood in 1723 geen direkte vermelding gemaak word dat hy wel in die openbaar skoolgehou het nie, is ons tog nie geneë om aan te neem dat hy glad nie, selfs nie met tussenposes, onderwys gegee het nie. In 'n brief van die goewerneur, gedateer 3 April 1700, aan Simond gee eersgenoemde, in verband met die aanstelling van 'n onderwyser in Drakenstein wat beide Frans en Hollands ken, te kenne dat die getalsterkte en die verspreidheid van die „duijtsche” gemeente belet dat hul kan bedien word „door de france crankbesoeker en schoolmeester”.⁴¹ Dit kan as aanduiding dien dat Paul Roux wel skoolgehou het, asook dat hy hierin net die Franse kinders bedien het of miskien ook verder ten dienste was van slegs 'n klein gedeelte uit die getal van die Nederlandse kinders. Bewys is dit egter nog nie dat hy ononderbroke onderwys gegee het of dat hy werksaam was in 'n skool, soos deur die owerhede beoog, waarin beide Franse en Hollandse kinders opgeneem is. Wat ons wel weet, is dat die goewerneur twee jaar later self meegedeel het dat in Drakenstein geen afsonderlike Franse skool bestaan nie.⁴²

Uit die aangehaalde brief van die goewerneur aan Simond van April 1700 is af te lei dat die veronderstelling was dat die Franse voorleser 'n skool moes waarneem vir beide Franse en Nederlandse kinders, maar dat daar hiervolgens nie veel van die onderwys aan laasgenoemde tereg gekom het nie. Dit is ook duidelik dat daar nie 'n skool vir die Nederlandse kinders in die

⁴⁰ Aangehaal deur Franken, J. L. M., *ibid.*

⁴¹ Brief W. v d. Stel—Kerkr. Drak. (3 April 1700); *Uitg. Brieven 1699-1700*, C. 506, p. 878.

⁴² Sien brief Pol. R.—Here XVII (20 Maart 1702), *Uitg. Brieven 1701*, 2, 3, C. 507, p. 428.

besonder bestaan het nie.⁴³ Dit was die geval tot 1700. In April van hierdie jaar het Willem van der Stel aan die Landdros en Heemrade meegedeel dat aangesien hulle diverse male voorgedra is „hoe dat de gemeente aan Drakenstijn dagelykx meer en meer is aangroeiende”, en dus tot stigting en voortplanting van die ware Gereformeerde religie, „en ook om de jonge jeugd in het lezen en schrijven te oeffenen”, ’n krankebesoeker en skoolmeester „gants nodig” was, die Regering besluit het om aan die mense se versoek te voldoen.⁴⁴ Ook die Kerkraad is van hierdie besluit in kennis gestel, aangesien ook hulle herhaalde male die Regering daarop gewys het dat daar vele onder die Nederlandse gemeente is „die de Franse tale niet waren verstaande”, en wat dus nie deur die Franse krankebesoeker en skoolmeester bedien kan word nie.⁴⁵ Om hierin te voorsien is toe as sieketrooster en skoolmeester van die skip „Berekenrode” „alhier aan land geligt” en in Drakenstein aangestel Jacob de Groot, geboortig uit Haarlem. Hy was „in ’t leezen en ’t schrijven mitsgaders de franse tale behoorlijk ervaren”, en was, volgens ’n certifikaat van die kerkraad van die stad Gaalen, reeds gedurende ’n periode van 4½ jaar aldaar werk-saam gewees as onderwyser.⁴⁶ As motief tot sy aanstelling word aangegee die herhaalde versoeke en die dringende behoefte wat daar bestaan het in verband met die geestelike en kulturele aangeleenthede van ’n groot gedeelte van die ingesetenes, hoewel die tweetaligheid van De Groot hierin seker nie ’n geringe rol gespeel het nie. Laasgenoemde omstandigheid was dan juis in ooreenstemming met die bedoelinge van die owerhede. Dat die taaloorwering en wat daarmee gepaard gegaan het, ook ’n rol gespeel het word verder deur die feit bewys dat toe Simond net die volgende jaar gevra het om te mag repatrieer, die Politieke Raad Here XVII versoek het om in sy plek iemand uit te stuur „die beijde in de duijtse en Franse talen is ervaaren”.⁴⁷ Daar moes by voorkeur Nederlandse tweetaliges in kerk- en skooldiens gebruik word om daardeur die Franse taal vinniger te laat uitsterf. Die belangrykheid van laasgenoemde oorweging word ook bevestig uit die antwoord van Here XVII op voorgenoemde brief van die Politieke Raad, waaruit hulle optrede vir die toekoms glashelder spreek. Ter voldoening aan hulle versoek is die Politieke Raad nou meegedeel dat in die plek van Simond ’n persoon gestuur sou word

⁴³ Reeds voor die koms van die Franse is in Oktober 1687 hier plase uitgegee aan drie-en-twintig vryburgers. Hier het ons dus die „duijtsche” nasie met wie die Franse hulle moes vermeng. Volgens Theal se opgawe was daar in 1691 in Drakenstein 34 „duijtsche” en 48 Franse burgers, verskeie waarvan ’n vrou en kinders gehad het.

Sien Theal, *Hist. of S.A. bef.* 1795, II, pp. 368-369.

⁴⁴ Sien Brief W. v. d. Stel—Landd. en Heemrade, St. bosch (3 April 1700), *Uitg. Brieven* 1699-1700, C. 506, p. 876.

⁴⁵ Sien brief W. v. d. Stel—Kerkr. Drak. (3 April 1700), *ibid.*, p. 878.

⁴⁶ *Ibid.*, pp. 877-878.

⁴⁷ Brief Pol. R.—Here XVII (14 Maart 1701), *Uitg. Brieven* 1701, 2, 3, C. 507, p. 119.

wat sowel die Nederlandse as die Franse taal verstaan, nie om in die Franse taal te spreek nie, maar enkel om daarin bejaarde mense te „vermaan en te vertroos”, om sodoende „die taal metter tijd te krijgen gemortificeert, en als van daar gebannen”.⁴⁸ Om hierin mede behulpzaam te wees sou „voortaan *de scholen*”⁴⁹ niet anders nogh verder sullen mogen sijn nogh strecken, als om de jeught *onse tale*⁴⁹ te laeten leeren, lesen en schrijven”.⁵⁰ Die Politieke Raad het met genoeg hiervan kennis geneem en belowe om van hulle kant die nodige sorg te dra „dat door het gebruik van de Nederlandse taal, *in de kerke en schoole*”⁵¹ aldaar, de franse spraak onder de inwoonders van die gemeente in ongewoonte komen, en vervolgens metter tijd soo doende gemortificeert werde”.⁵²

Sedert 1700 was in Drakenstein dus werksaam 'n sieketrooster-skoolmeester meer in belang van die Nederlandse deel van die bevolking. Maar wat sou intussen in die praktyk geword het van die idee van 'n gesamentlike skool vir Hollandse en Franse kinders? In hierdie verband het dit reeds duidelik geword dat Paul Roux in Maart 1708 nie in die openbaar skoolgehoeu het nie. Dat daar in hierdie tyd net één skool te Drakenstein bestaan het, en wel die een waarin De Groot werksaam was, blyk verder uit die so pas vermelde brief van die Politieke Raad, waarin hulle praat van „kerke en schoole” ten spyte daarvan dat Here XVII „scholen” vermeld. Waar daar in Drakenstein nou slegs die skool van De Groot as 'n openbare skool bestaan het, en ons weet dat hy ook die Franse taal geken het, het ons die reg om te vermoed dat dit 'n „gesamentlike” skool was, en dat dit ook deur Franse kinders besoek is. Alles wys in hierdie rigting. Frans as 'n afsonderlike vak sou ons egter seker nie in die leerplan daarvan gevind het nie.

As ons dan aanneem dat ook Franse kinders De Groot se skool besoek het, blyk dit egter verder dat ten spyte hiervan die verspreiding van die kennis van die Nederlandse taal onder die Franse maar baie langsam gevorder het. Sy onderwys het aanvanklik nie veel vrag in daardie rigting afgewerp nie en sou tog ook maar alleen dié klein gedeelte van die Franse kinders geraak het wat wel in staat was om sy skool te besoek, en dan ook van die geleentheid gebruik gemaak het.

Omtrent die langsamheid van die verspreiding van die kennis van die Nederlandse taal onder die Franse deel ds. Beck, wat as

⁴⁸ Brief Here XVII—Pol. R. (20 Sept. 1701), *Brieven van Heren XVII naar Indië*, K.A. 462; Brief Kamer Amst.—Pol. R. (20 Sept. 1701), *Inkomende Brieven* 1701-1702, C. 425, p. 393.

⁴⁹ Ek kursiveer.

⁵⁰ Brief Here XVII—Pol. R. (20 Sept. 1701), *Brieven van Heren XVII naar Indië*, K.A. 462; Brief Kamer Amst.—Pol. R. (20 Sept. 1701), *Inkomende Brieven* 1701-1702, C. 425, p. 393.

⁵¹ Ek kursiveer.

⁵² Brief Pol. R.—Here XVII (20 Maart 1702), *Uitg. Brieven* 1701-1703, C. 507, p. 428.

opvolger van Simond sy werk in Mei 1702 aanvaar het⁵³ en hom aanvanklik stiptelik aan die bevele van die Bewindhebbers gehou het en slegs Hollandse preke gelewer het, mee hoedat hy hierin op haas onoorkoomlike besware gestuit het. Hy het nog in April 1703 gevind dat hoewel die ywer onder die Franse deel van die gemeente, wat toe ruim honderd lidmate getel het, groot was—meer as „tweederdepart” van die Franse so goed as geen „duijts” verstaan het nie.⁵⁴ Ongeveer dieselfde tyd het ook die Franse van hulle kant aan die Politieke Raad te kenne gegee dat hulle getalle nou bestaan het uit meer as honderd volwassenes en ’n nog groter getal kinders, waarvan altesaam nie meer as 25 soveel Nederlands verstaan het „als nauwelijks in een burgerlijke ommevang, veel min in een predicatie benodigt hebben”.⁵⁵ Ds. Beck het verder daarop gewys hoedat hy dit, weens die verspreid woon van die mense, baie moeilik gevind het om aan hulle kinders godsdiensoonderrig te gee,⁵⁶ terwyl ook die Franse as ’n verskoning daarvoor dat hulle so min Nederlands geken het, aangegee het dat hulle, omdat die plase so ver van mekaar geleë was, „weijnig occagie” gehad het om hulself „inde Nederduitsche taal te kunnen oefenen”.⁵⁷ Die feit dat die koloniste in Drakenstein so ver van mekaar af gewoon het, het dus nie alleen die godsdiensoonderrig van die kinders belemmer nie, maar het die Franse ook die geleentheid ontnem om deur aanraking of deur hulle kinders na die bestaande openbare skool te stuur die taal aan te leer. Die verspreid woon was dus nog steeds ’n struikelblok, ook in die weg van effektiewe onderwys.⁵⁸

⁵³ Sien Brief W. v. d. Stel.—Landdros en Heemrade en Kerkr. Drak. (17 Mei 1702), *Uitg. Brieven* 1701-1703, C. 507, p. 622.

Beck het op 13 April met die skip „Reijgersdaal” hier aangekom, en Simond het met vrou en kinders op 12 Mei 1702 met die „Abberkerk” vertrek. *Ibid.*, p. 604.

⁵⁴ Sien brief Kerkr. Drak.—Kl. Amst. (4 April 1703), *Brieven van Kaapsche Kerken aan Classis Amsterdam* 1655-1747, Cl. 65.

⁵⁵ Brief Pol. R.—Here XVII (24 Junie 1703), *Uitg. Brieven* 1701-1703, C. 507, p. 1008.

⁵⁶ Sien brief Kerkr. Drak.—Kl. Amst. (4 April 1703), *Brieven van Kaapsche Kerken aan Classis Amsterdam* 1655-1747, Cl. 65.

⁵⁷ Brief Pol. R.—Here XVII (24 Junie 1703), *Uitgaande Brieven* 1701-1703, C. 507, p. 1009.

⁵⁸ As ons hierdie omstandighede soos sowel deur Beck as die Franse self beskrywe in aanmerking neem, dan verbaas dit ons nie as ons verneem dat ten spyte van Here XVII se onwil om van hulle genome besluit af te sien, die Politieke Raad meer tegemoetkomend was, en besluit het om die Franse se versoek gedeeltelik toe te staan en ds. Beck toe te laat om eenmaal in die maand ’n Franse preek te lewer. Sien Franken, J. L. M., *Die Franse Vlughtelingen, Die Huisgenoot*, 14 Jan. 1927, p. 19. Ds. Beck het later, weens herhaalde versuim hiervan, minder bevrediging aan die Franse gegee. So teken Adam Tas in sy dagboek onder datum 24 Jan. 1706 aan: „Ik hebbe de franse niet wijng over de paap hoeren klaagen”. Op dié Sondag het „den sogenaamden preeker Bek— alweer niet geleeraard—”. Fouché, L., *Het Dagboek van Adam Tas*, p. 116.

De Groot het die taak wat aan hom opgedra was in Drakenstein, tot in 1707, toe hy na die Kaapse gemeente verplaas is, waargeneem.⁵⁹ Onderwyl is ds. Le Boucq aangestel om as predikant in Drakenstein diens te doen. Hy het in Maart 1707 aan die Kaap gearriveer, en het onmiddellik ná sy aankoms sowel by die Klassis van Amsterdam as by die Politieke Raad beswaar gemaak dat hy nie kans gesien het om daarheen te gaan nie. Uit sy besware daarteen is iets van die onderwysaangeleënhede, veral van die Hollandse deel van die gemeente, vas te stel. So was daar destyds geen „duijts” voorleser of krankebesoeker nie, asook nie ’n skool nie.⁶⁰ Die gevolg van die voorlegging van die saak deur hom voor die Politieke Raad was dat hulle op 8 Junie 1707 besluit het om as opvolger van De Groot daar aan te stel Hermanus Bosman van die skip „Overrys”, wat toe juis in die baai gelê het.⁶¹ Hy het dus ongetwyfeld ook die onderwyswerk voortgesit wat met die vertrek van De Groot na Kaapstad reeds vroeër in die jaar gestaak is. Ook hy was net soos sy voorganger sowel die Nederlandse as die Franse taal magtig,⁶² sodat ons die reg het om te vermoed dat ook sy skool besoek is deur Nederlandse sowel as deur Franse kinders.⁶³

In Februarie 1723 is Paul Roux, wat gewoonlik gehuldig word as die eerste onderwyser in die Franse taal aan die Kaap, oorlede.⁶⁴ Hy was dan ook waarskynlik die eerste Fransman wat hier ’n openbare skool waargeneem het.

Die Franse het ná sy dood al gou by die Regering aangedring dat aan hulle andermaal ’n Franse voorleser ter wille van die godsdiensoefening gegun mag word, „dewyl er nogh vijf á ses en twintigh oude Fransche lieden waren” wat nie Hollands verstaan

⁵⁹ Sien Theal, *Hist. of S.A. bef. 1795*, III, p. 455.

⁶⁰ Sien brief ds. Le Boucq—Kl. Amst. (14 April 1707), *Brieven van Kaapsche Kerken aan Classis Amsterdam*, 1655-1747, Cl. 65.

⁶¹ Sien *Res. Pol. Raad 1700-1707* (8 Junie 1707), C. 7, p. 251.

⁶² Sien brief Pol. R.—Here XVII (10 April 1725), *Uitgaande Brieven 1724-1725*, C. 515, p. 1095.

⁶³ Die werk van krankebesoeker, voorleser en voorsinger is deur hom vir meer as 40 jaar waargeneem voordat hy in 1748 onder afgeskrewe gasie, weens sy hoë ouderdom, sy ontslag geneem het. Sien *Requesten en Nominatiën* 1748, C. 247, No. 3.

Ons kom later op hom terug, waar ons sal sien dat hy egter nie ononderbroke ook onderwys gegee het nie.

⁶⁴ Sien *Notulen Kerkr. Drak. 1715-1730* (21 Febr. 1723), I, p. 82.

⁶⁵ *Ibid.*

het nie.⁶⁵ Ons merk hieruit op dat die kennis van die Nederlandse taal onder die Franse aanmerklik toegeneem het sedert 1703.⁶⁶ Die Politieke Raad het besluit om nie op hierdie versoek van die Franse in te gaan nie, maar dit op te dra aan die „meesters” om daaroor te beskik.⁶⁷ Onderwyl het hulle die Franse gepols om te vernem of hulle nie in staat sou wees om self hulle eie voorleser te onderhou nie, maar hulle het nie daarvoor kans gesien nie.⁶⁸ Here XVII het tegemoetkomend geantwoord. Wel het hulle te kenne gegee dat hulle „niet seer geinclineert zijn voor de onderhouding van de France taal in Indiën”, en dat dit daarom beter sou wees „dat de France coloniërs werk maakte van zig aan de Nederlandse taal te gewinnen”, maar tog besluit hulle dat die versoek van die Franse om ’n eie voorleser te mag hê „voor deese reijse” toegestaan mag word.⁶⁹ Middelerwyl het die Politieke Raad egter tot ander planne gekom en goedgevind dat aangesien „degene die tegenswoordig het voorleeserschap op Drakensteijn bedient”,⁷⁰ die Nederduitse en die Franse tale beide magtig was, dit oorbodig was om „iemand expres tot het voorleesen in die Franse taale” aan te stel.⁷¹ Ten gevolge hiervan het dan ook feitlik die enigste moontlikheid vir ’n afsonderlike openbare Franse skool in Drakenstein verdwyn. Die noodsaaklikheid of wenslikheid van so ’n skool, as gevolg daarvan dat die taalmoeilikhed verhoed het dat Franse kinders met vrug die skool deur die Nederlandse sieketrooster bedien kan besoek, het egter nou nie meer bestaan nie. Ook die Franse kinders sou dus in die vervolg gebruik gemaak het van die enigste openbare skool in Drakenstein, wat deur die Nederlandse sieketrooster waargeneem is.

Weens die afstand van die plase van mekaar af, en gevolglik ook van die enigste gevestigde skool af, was baie van die Franse

⁶⁵ Nog in Desember 1713 het die Klassis van Amsterdam die Franse vermaan om toe te sien dat die lede van die gemeente hulle bes doen om die „Duijtsse” taal aan te leer, en dat dit vir hulle as vreemd voorkom dat die Franse in so ’n lang tyd „soveel Nederduijts niet soude konnen leeren, dat men ten minsten een ander in die taal sprekende, soude konnen verstaan”. Dit het volgens hulle „uijterlijk de gedaante van een al te groote aanklevendhijt aan sijn eijge taal”. Brief Kl. Amst.—K.’se Kerkr. (17 Dec. 1713), *Copijbrieven van Classis Amsterdam aan Kaapsche Kerken 1700-1726*, Cl. 42. Die antwoord van die Franse hierop getuig van ’n goeie gesindheid. Hulle belowe om „in der liefde . . . soveel te zullen gehoorsamen” as wat moontlik is, en dat hulle diegene wat dit aangaan, in kennis gestel het „dat se dog haar best doen moeten om de Nederduijtsse taal aan te leere—hetwelk ook in der liefde is aangenomen”. Brief Kerkr. Drak.—Kl. Amst. (28 Mei 1714), *Brieven van Kaapsche Kerken aan Classis Amsterdam 1655-1747*, 61, 65.

⁶⁷ Sien brief Pol. R.—Kerkr. Drak. (23 Febr. 1723), *Uitgaande Brieven 1723*, C. 514, p. 158.

⁶⁸ Sien *Notulen Kerkr. Drak.* 1715-1730 (14 Maart 1723), I, p. 83.

⁶⁹ Sien *Brieven van Heren XVII naar Indië* (23 Junie 1724), K.A. 464.

⁷⁰ Dit was, soos reeds aangetoon, Hermanus Bosman.

⁷¹ Sien brief Pol. R.—Here XVII (10 April 1725) *Uitgaande Brieven 1724-1725*, C. 515, p. 1095.

kinders, net soos dit die geval was met die Nederlandse kinders, nie in staat om die skool te besoek nie. Die enigste uitweg vir sodanige ouers as wat dit kan bekostig, was dus om 'n private meester vir hulle kinders te huur. Sommige van die Franse het dan ook, soos ons later sal vasstel, wel deeglik hiervan gebruik gemaak.

By 'n bepaling van die invloed van hierdie nuwe aankomelinge, veral op die gebied van die onderwys en die beskawingstoestande aan die Kaap in die algemeen, kan ons nie 'n oordrewe aanspraak ten gunste van hulle maak nie. Wat onderwysaangeleenthede in die besonder betref, het hul geen merkwaardige bate gelewer nie; geen verbetering of toevoeging tot die reeds bestaande middels van onderwys is deur hulle bewerk nie. Wat die skole betref, het hulle geen nuwe stelsel of gebruik hier ingevoer nie. Hulle het eenvoudig gebruik gemaak van methodes wat reeds in gebruik was, soos die gebruik van die sieketrooster as onderwyser en die gebruik van huisonderwysers. Selfs hulle taal is aanvanklik nie bygevoeg as 'n addisionele studievak op die leerplan nie. Soos ons sal aantoon, was dit eers later dat die studie van Frans ook sy plek ingeneem het in sommige openbare skole, en is selfs in van die groter skole wat later tot stand gekom het naas die Hollandse taal ook onderwys gegee in die Franse taal.⁷²

As vlugteling ter wille van geloofsvryheid kan dit wees dat hulle 'n sterker godsdienstigheid hierheen gebring het, maar gewis nie 'n nuwe godsdienstigheid nie, selfs nie wat godsdiensonderwys op die skole betref nie. In hierdie verband het onder ons aandag gekom 'n boek wat seker op die skole gebruik is, te wete 'n eksemplaar in die Kaapse archief van 'n „Frans-Nederlandse Testament, Gesangboek, ens.". Dit bevat onder andere 'n „Catechismus ofte onderwysinge in die Christelike Leere, die in de Nederlandtsche Gereformeerde Kercken ende Scholen geleert wordt".

Dat ten minste sommige van die Franse vlugteling nie alleen vir die letter- en godsdiensonderwys, maar ook vir die vakonderwys vir hulle kinders gesorg het, word daardeur bewys dat Pierre Labuscagne in 1729 sy seun Frans in die leer geplaas het by 'n skoenmaker, en dat Estienne Viret een van sy seuns die skoenmakersambag laat leer het by die skoenmaker Jan Mulder.⁷³

* * * * *

Uit hierdie hoofstuk het dit duidelik geword dat reeds voor die einde van die eeu waarin die volksplanting aan ons Suidpunt begin

⁷² Ons stip hier slegs kortliks 'n paar gevalle aan: In Maart 1743 onderneem Jan du Plessis om onderwys te gee o.a. in die Franse, Nederduitse en Engelse tale. *Sien Res. Pol. Raad 1743 (25 Maart), C. 35, p. 243.* Op die stigting van 'n groot Franse skool volgens 'n belangryke plan van 1792 kom ons weer terug.

⁷³ *Sien Franken, J. L. M., Huisonderwys aan die Kaap (1692-1732), op. cit., p. 23.*

is, daar, as gevolg van die trek van die koloniste verder van die voet van Tafelberg af, nuwe probleme ontstaan het vir diegene wat daarvoor verantwoordelik was om toe te sien dat die kinders nie sou opgroei sonder enige letter- en godsdiensonderwys nie. Teen die begin van die volgende eeu het ons dan ook op die twee plekke waar dit weens die saamwoon van 'n klompie mense moontlik was om op 'n sentrale punt 'n skool te begin, openbare skole aangetref. In beide die gevalle, te wete op Stellenbosch en in Drakenstein, was dit, net soos dit aan die hoofplaas die geval was, die kerk wat haarself geroepe geag het om in die groot behoefte te voorsien deur haar sieketroosters te laat skoolhou. Dit is egter deur die burgerlike owerhede moontlik gemaak, daar hulle nie alleen behulpsaam was in die verkry van die nodige genoemde kerklike ambtenare nie, maar daar hulle ook hierdie mense besoldig het.

HOOFSTUK V.

BOERESKOOLMEESTERS.¹

Aangesien die boereskoolmeesters geressorteer het onder die kategorie van privaatonderwysers, is dit nodig om, alvorens tot die behandeling van bogenoemde saak oorgegaan word, eers uiteen te sit wat ons onder die benaminge „privaatonderwys” en „privaat onderwysers” verstaan. Uit die voorafgaande is vas te stel dat daar in die hele volksplanting teen die begin van die 18de eeu seker nie meer as sowat vyf skole bestaan het wat deur ’n redelike getal kinders besoek is en onder die direkte toesig van ’n Raad of Kollege gestaan het nie. Ons doel hier op die twee skole in Kaapstad, die een vir blanke en nie-blanke kinders en die ander een uitsluitlik vir slawekinders in die slaweloge van die Kompanjie, die skool op Stellenbosch, aanvanklik waargeneem deur Mankadan, en dan die twee skole in Drakenstein, die een vir die kinders van Franse Vlughtelinge en die ander meer in die besonder ten voordeel van die Hollandse kinders, waarin omstreeks hierdie tyd werksaam was Paul Roux en De Groot respektiewelik.² In al vyf hierdie skole het dus in die reël opgetree sieketroosters wat tot die gee van onderwys in hulle werksfeer as hulle verdere verpligting geroepe was. In al vyf hierdie skole was dus kerklike ambtenare besig wat onder die direkte toesig van die verskillende kerkrade gestaan het, hoewel hulle, net soos die predikante, ook deur die burgerlike regering tot hulle ambt benoem en gesalarieer is. Ons beskou hierdie skole as openbare skole, terwyl ons alle ander skole saamvat onder die benaming van privaatskole. Laasgenoemde is derhalwe skole wat van geen enkel bestaande liggaam toestemming tot hulle bestaan gekry het nie, en dus nie onder die toesig van enige beherende liggaam gestaan het nie. Aangesien daar voor 1714 geen kontrole uitgeoefen is oor diegene wat van plan was om as onderwysers ’n bestaan te vind nie, het dit enig iemand vrygestaan om die werk te aanvaar, sonder om alvorens daartoe verlof te kry; hy was dan ook aan niemand behalwe aan die persoon wat hom daarvoor gehuur het, verantwoordelik nie.

¹ Ons mag nie versuim nie om hier die aandag te vestig op die nuttige werk gedoen deur dr. Franken en dr. Hoge, in verband met hierdie saak. Van hulle het verskyn een verhandeling elk, te wete: Franken, J. L. M., *Huis-onderwys aan die Kaap* (1692-1732) en Hoge, J., *Privaatskoolmeesters aan die Kaap in die 18de Eeu. Annale van die Universiteit van Stellenbosch*. Jaargang XII, Reeks B, Afl. I (Julie 1934). Beide het hulle daarop toegelê om soveel moontlik biografiese besonderhede oor die onderwysers wat onder hulle aandag gekom het, te gee.

² Dit wil sê as ons kan aanneem dat die twee gelyktydig in die openbaar onderwys gegee het.

Onder privaatonderwysers verstaan ons dan in die eerste plek die persone wat op die kerkplekke Kaapstad, Stellenbosch en Drakenstein skoolgehou het in ander skole as dié van die sieke-troosters. In die tweede plek dink ons aan onderwysers wat in genoemde plekke as sodanig besig was sonder om hulle hiervoor van 'n vaste lokaal te bedien, deur óf by iemand in te woon óf van huis tot huis te gaan om aan kinders onderwys te gee. Dat daar ook diesulkes was, getuig die feit dat Bastiaan Cevaál in Junie 1708 as onderwyser op Stellenbosch aangestel is, „om dat ampt alleenig, en buiten anderen een meester of Pedagoog *binnen iemants huijs uitgesonderd*,³ te exerceeren”.⁴ In die derde plek groepeer ons as privaatonderwysers sodaniges wat hulself óf as knegte óf as vrye onderdane op die plase by die koloniste aangemeld het met die doel om aan hulle kinders onderwys te gee. Dit is dan ook hoofsaaklik laasgenoemde gebruik wat ons hier in die besonder sal nagaan.

'n Belangryke gebruik wat hier aan die Kaap in swang was en ook nie vir die onderwys van alle belang ontbloot was nie, was die indiensneem van minder-gegoede blankes, of gewone Kompanjiesdienare (van laer rang) as knegte of arbeidskragte. Diegene wat nie daartoe in staat was om 'n afsonderlike boerdery te begin nie of om 'n bestaan te vind deur die beoefening van 'n beroep of ambag nie, het hulle dikwels gaan verhuur by gevestigde boere om hulle as knegte te dien. Die moontlikheid was dan natuurlik nie uitgesluit dat so 'n knegt later 'n ambag kon uitoefen of self 'n kolonist kon word nie. Die Kompanjie het ook dikwels van sy amptenare van laer rang tydelik as arbeiders aan die koloniste in lening afgestaan. Reeds in 1664 was hier blanke knegte in die volksplanting aanwesig, en dit blyk dat hulle in baie gevalle goed betaal is. So word in hierdie jaar die armoedige toestand van sommige koloniste onder andere toegeskrywe aan die hoë lone wat hulle aan blanke knegte, wat hulle gebruik het by gebrek aan slawe, moes betaal.⁵ Tog het dit in Februarie 1671 geblyk dat hierdie mense se gedrag veel te wense oorgelaat het, en dat hulle „haer zeer onwilligh en traegh tegens haere baesen comen te thoonen”.⁶ Die Regering het 'n wakende oog gehou om te voorkom dat knegte van verkeerde godsdienstige oortuigings aan die koloniste sou afgestaan word; belyers van die Roomse geloof sou hulle byvoorbeeld nie as knegte gegun word nie.⁷

Dit het egter tot 1692 geduur alvorens skriftelike kontrakte tussen vryburgers en knegte opgestel is. Tot hiertoe was 'n mondelinge ooreenkoms as voldoende beskou. In hierdie jaar bepaal die

³ Ek kursiveer.

⁴ Pol. R.—Kerkr. St.'bosch (6 Junie 1708), *Uitg. Brieven 1707-1709*, C. 509, p. 720.

⁵ Sien *Res. Pol. Raad 1664-1673* (4 Okt. 1664), C. 2, p. 47.

⁶ *Res. Pol. Raad 1664-1673* (10 Febr. 1671), C. 2, p. 510.

⁷ Sien *Dagregister 1685-1686* (22 Sept. 1682), C. 591, p. 169.

Politieke Raad, as gevolg van verskeie klagte wat hulle ter ore gekom het „wegens d' ongeregeldheid, moedwil en baldadigheid der knechten dewelke deze Ingesetenen in huur of van d' E. Comp. in leninge hebben, zijnde deselve so verre gestegen, dat se haar niet ontsagen so haast 't haar maar luste en in den kop schoot, in 't drokste van 't werk, en wel meest als d' ougst-tijd op handen was, hun meesters te leur te stellen, en haar den dienst op te zeggen”, na „rijperaadpleging en overleg” om „alle gedreigde onheilen dewelke uijt deze en diergelijke sijdgangen soudén konnen ontstaan, voor te komen en uijt te roeijen”.⁸ Deur 'n plakkaat is toe bekend gemaak dat voortaan verwag sal word dat die ingesetenes by die huur van 'n vryman of die leen van 'n Kompanjiesdienaar „gehouden sullen zijn, het selve den Ed. H^r. Gouverneur bekend te maken, en met desselvs bewilliging hier ter Secretarie het verdrag of contract tusschen huurder en verhuurder aangegaan plegtelijk te laten beschrijven”.⁹

As gevolg van die gebrek aan goeie onderwysers, en ook weens die toenemende afstande tussen die plase, was die koloniste genoodsaak om die „geleerdste” van hierdie knegte wat hulle van die Kompanjie kon leen, ook as onderwysers vir hulle kinders te gebruik. Uit die kontrakte wat ná 1692 tot nakoming van bogenoemde bepaling gemaak is, blyk dat dit die geval was ná 1692 en ons het geen rede om te twyfel dat dit nie ook die geval was voor daardie tyd nie. Hierdie kontrakte dien as die vernaamste bron van informasie in verband met hierdie stelsel van privaatonderwys gedurende die periode onder behandeling; in later jare het die reisigers in die beskrywings van hulle wedervaringe meer omtrent hierdie baanbreker-onderwysers meegedeel.

Onder die kontrakte tussen 1692 en 1714 gesluit, kom daar twintig voor waarvolgens sestien verskillende knegte belêf het om onderwys te gee aan sestien verskillende werkgewers, meestal vryburgers wat gehoop het om op die manier te voorsien in die behoefte aan die nodige leermeesters van hulle kinders.

Uit die kontrakte is heelwat aangaande die leermeesters, hulle bekwaamhede, hulle vorige loopbaan, ens., vas te stel; en ons behandel die verskillende aspekte van hierdie gebruik vervolgens puntsgewys.

In die gevalle waar die vryburgers deur die Regering in leen voorsien is van 'n kneg om ook as onderwyser te dien, is volgens bepaling in die vervolg 'n kontrak opgestel en voor die Sekretaris van die Regering behoorlik onderteken deur die kneg, die werkgewer en getuies. So 'n kontrak is gewoonlik aangegaan vir een jaar en moes dan daarna óf hernu word óf officieel geroeye word. 'n Kontrak kon egter ook vir korter as een jaar, en wel vir ses maande

⁸ *Res. Pol. Raad 1686-1699* (29 Sept. 1692), C. 6, p. 437; Plakkaat gepubliseer 1 Okt. 1692, *Orig. Placaatboek 1686-1709*, II, C. 681, p. 152.

⁹ *Ibid.*

aangegaan word.¹⁰ As die bepaalde tyd verstreke was, is dit óf geprolongeër, as dit die begeerte van beide partye was, óf afgesluit. So hernu Langenhoven, as skoolmeesterkneg, en Van Cuelen, vryburger, tweemaal agtereenvolgens die geskrewe ooreenkoms tussen hulle.¹¹ Dit bewys dat in sommige gevalle die knegte wel selfs gedurende 'n paar jaar by dieselfde persoon diens gedoen het. Die meeste van die verbintenisse het egter opgehou om te bestaan ná verloop van een jaar. In die meeste gevalle het die vryburger wat 'n kneg in diens wou neem, self na die Kaap gegaan om die kontrak aan te gaan en te onderteken, maar dit was nie noodsaaklik nie. Sowel in die geval van die aangaan daarvan as van die opsegging of verlenging, kon hy iemand anders, selfs mondeling, daartoe gelas om dit namens hom te doen. Op 27 November 1708 sluit assistent Daniel Thiboult, „mondeling last hebbende” van die landbouer Wessel Pretorius, 'n kontrak ten behoeve van laasgenoemde met Pieter van der Lande;¹² op 28 November 1712 verteenwoordig Elisabet Joubert haar man in 'n kontrak met Labuscaigne,¹³ terwyl Assistent Jacob Leever, op mondelinge las van Johanna Wessels, die huisvrou van Francoi van der Stel, op 16 April 1714 'n kontrak aangaan met Jan Hendris Noord.¹⁴ In Januarie 1716 stuur Pieter Joubert sy vrou om 'k kontrak met Migualt te gaan royeer.¹⁵ Dit het ook voorgekom dan kontrakte afgesluit is voordat die bepaalde tyd verstreke wast. So word die kontrak tussen Pieter Joubert en Jan „Camoe” „om. zonderlinge redenen geroijjeerd” vyf maande nadat dit aangegaan was.¹⁶

Aangesien kontrakte ná verloop van 'n jaar dikwels opgesê is, kan ons verwag dat sommige knegte by meer as een „baas” diens gedoen het. So gaan, byvoorbeeld Pieter van de Lande tussen die jare 1707 en 1710 kontrakte aan „om kinderen te instrueeren” by drie verskillende vryburgers respektiewelik, te wete van 1707-1708 by Cornelis van Niewkerken,¹⁷ van 1708-1709 by Wessel Pretorius¹⁸ en ná 1710 by Pierre Rousseau in Drakenstein.¹⁹ Soortegelyk is ook die geval van Pieter Labuscaigne.²⁰

Die vryman wat die meeste knegte in diens geneem het as onderwysers vir sy kinders, was Pieter Joubert, 'n vrylandbouer in Drakenstein. By hom tref ons die vier volgende aan: 1699

¹⁰ Vgl. b.v. *Contracten* 1710-1712, C.J. 1126, No. 73.

¹¹ Sien *ibid.* 1710-1712, C.J. 1126, No. 99.

¹² Sien *ibid.* 1703-1710, C.J. 1125, No. 282.

¹³ Sien *ibid.* 1710-1712, C.J. 1126, No. 138.

¹⁴ Sien *ibid.* 1713-1714, C.J. 1127, No. 109.

¹⁵ *Ibid.*, No. 98.

¹⁶ Sien *Contracten* 1703-1710, C.J. 1125, No. 120.

¹⁷ Sien *ibid.*, No. 187 (27 Julie 1707).

¹⁸ *Ibid.*, No. 282 (27 Nov. 1708).

¹⁹ *Ibid.*, No. 344 (17 April 1710).

²⁰ Sien *Contracten* 1710-1712, C.J. 1126, No. 56 (16 Julie 1711); *ibid.*, No. 138 (28 Nov. 1712); *Contracten* 1713-1714, C.J. 1127, No. 75 (28 Nov. 1713); *ibid.* 1714-1715, C.J. 1128, No. 76 (19 Nov. 1715).

Hans Pieter Koning, 1706 Jean de Camau, 1712 Pieter Labuscaigne, en in 1714 Francois Louis Migault, en laasgenoemde wel vir twee jaar.²¹

Uit die kontrakte is nie 'n volledige vasstelling van dié vakke waarin hierdie mense onderwys gegee het, te maak nie. Slegs in vier uit die twintig word die vakke aangegee as lees, skrywe en Christelike leringe.²² Pieter Deldijk word byvoorbeeld deur Okker Cornelisz. gehuur om, as „leermeester sijner kinderen”, hulle „met alle nairstigheid en vlijt in't lesen en schrijven en alle Christelijke leringen en oefeningen als een vroom meester betaamd, t'onderwijsen”.²³ Die res word eenvoudig in diens geneem as „preceptor”, „schoolmeester”, „leermeester” of „om kinderen te instrueeren”.²⁴ 'n Interessante uitsondering bied die geval van Frans van der Stel, wat vir Jan Hendrik Noord gedurende een jaar by hom in diens gehad het as „leermeester in die Musicque”.²⁵

Hoewel in sommige kontrakte wel alleen vermeld word dat 'n kneg in diens gaan as skoolmeester, is dit moontlik dat hy nie uitsluitlik met die doel gehuur is nie. Ons word in hierdie vermoede gesterk as ons vind dat in so baie kontrakte geen verskil gemaak word tussen skoolhou en enige handewerk nie. In die meeste gevalle gaan hy in lening as skoolmeester, „en tot wat redelike dienste hem verder mogte benodigen”.²⁶ „Waartoe hy verder nodig mag wees”, of wat as die „redelike dienste” beskou is, word dan nie verder omskrywe nie. Ons kan aanneem dat in baie gevalle waar 'n kneg gehuur is om plaaswerk te doen, hy ook as leermeester gebruik is; dit kon ook wel die geval gewees het met dié wat eenvoudig as „boereknegt” vermeld staan. 'n Moontlike aanduiding hiervan vind ons in die kontrak tussen die landbouer Philip Minar en die „Tamboer” Pieter La Buscaigne, waarin gestaan het: „boereknegt”, wat deurgehaal is, en waar toe ingeskrywe is: „als schoolmeester, en tot wat rederlijke dienste hem verder mogte benodigen”.²⁷

Onder die „redelike dienste” wat ons soms wel vermeld vind, val dikwels die maak van klere. In vyf uit die twintig ooreenkomste word bepaal dat die kneg naas die gee van onderwys ook vir die nodige klere van die familie moes sorg. Dit is onder andere die geval met Adriaan van Santen, wat in Februarie 1696 by Dirk

²¹ Sien *ibid.* 1698-1703, C.J. 1124, No. 25 (6 Mei 1699); *ibid.* 1703-1710, C.J. 1125, No. 120 (10 Julie 1706); *ibid.* 1710-1712, C.J. 1126, No. 138 (28 Okt. 1712); *ibid.* 1713-1714, C.J. 1127, No. 98 (14 Febr. 1714).

²² Sien *Contracten* 1692-1694, C.J. 1121 S.no. (28 Febr. 1693); *ibid.*, S.no. (18 Nov. 1693); *ibid.* 1694-1698, C.J. 1123, p. 112; *ibid.* 1698-1703, C.J. 1124, No. 25.

²³ *Contracten* 1692-1694, C.J. 1121 (28 Febr. 1693).

²⁴ *Ibid.* 1703-1710, C.J. 1125, No. 187.

²⁵ *Ibid.* 1713-1714, C.J. 1127, No. 109.

²⁶ *Ibid.*, No. 75.

²⁷ *Ibid.*

„Couchee” in lening gaan as onderwyser en kleremaker, „soo veel als in desselfs huijshoudinge benodigt is”,²⁸ en Willem de Raat, wat hom in November 1693 by Hendrik „Molder” verbind „als sijner kinderen leermeester in lesen, schrijven en alle Christelijke deugden . . . en [om] vorders sijns huijsgesins klederen te verstellen en des noods zijnde an 't selve nieuwe klederen op te maaken”.²⁹

Ook wat die salaris van die skoolmeester-knegte betref, is daar geen besondere verskil gemaak tussen hulle en die gewone boereknegte nie. In die twintig kontrakte onder behandeling strek die maandelikse vergoeding vanaf 6 guldens tot 17 guldens; die mees gebruiklike was sowat 10 guldens per maand. Die hoogste besoldiging, naamlik 17 guldens per maand, ontvang Daveman, wat in 1714 in diens gaan by Pierre Rousseau.³⁰ Almaal geniet nog behalwe 'n geldelike betaling „behoorlike huijsvesting, kost en drank”. Pieter van der Lande sou boonop nog ontvang 'n halwe pond tabak,³¹ en Hans Pieter Koning 'n pond tabak per maand,³² terwyl Pieter Deldijk, in diens by Cornelisz., se beloning van elf guldens per maand aangevul is met „een pond tabacq en een blauwe bafta”.³³

In die gevalle van De Raat, Van Santen en Koning word in die kontrakte vasgelê dat 'n vasgestelde gedeelte, ongeveer die helfte, van hulle maandelikse vergoeding by die Kompanjieskas inbetaal moes word.³⁴ Sulke bepalinge word teruggevind in gevalle waar die Kompanjie onkoste gemaak het in verband met hulle oorkoms hierheen of andersins. Dit is 'n gebruik wat reeds, volgens 'n bepaling van die Politieke Raad, sedert 6 Oktober 1668 gevolg is teenoor diegene wat van die vaderland met skuld belaaï hier aangekom het.³⁵

Slegs by wyse van uitsondering is aan die knegte wat meer in die besonder gehuur is tot die gee van onderwys, die reg verleen om hulle karige vergoeding aan te vul deur een of ander byverdienste ter hand te neem. So ontvang Hendrik Willemsen, wat sedert Mei 1701 werksaam was as onderwyser van die kinders van Hans Hendrik Hattingh, 'n landbouwer van Drakenstein, van laasgenoemde slegs ses guldens per maand, maar word dit hom verder toegelaat om alles wat hy „met sijn handewerk als kleermr. komt

²⁸ *Contracten* 1694-1698, C.J. 1123 (27 Febr. 1696), p. 112.

²⁹ *Ibid.* 1692-1694, C.J. 1121 (18 Nov. 1693).

³⁰ *Ibid.* 1714-1715, C.J. 1128, No. 21.

³¹ Sien *ibid.* 1703-1710, C.J. 1125, No. 282 (27 Nov. 1708).

³² Sien *ibid.* 1698-1703, C.J. 1124, No. 25 (6 Mei 1699).

³³ *Ibid.* 1692-1694, C.J. 1121 (28 Febr. 1693). Bafta: 'n soort katoenstof uit Voor-Indië afkomstig.

³⁴ Sien *Contracten* 1692-1694, C.J. 1121 (18 Nov. 1693); *ibid.* 1694-1698, C.J. 1123 (27 Febr. 1696), p. 112; *ibid.* 1698-1703, C.J. 1124, No. 25 (6 Mei 1699).

³⁵ Sien *Res. Pol. Raad* 1664-1673 (15 Febr. 1671), C. 2, p. 512.

te verdien", vir homself te behou.³⁶ Hierin is hy nie beperk nie. Gerrit Daveman geniet sedert Desember 1714 'n vergoeding van sewentien guldens per maand as kleremaker en skoolmeester by Pierre Rousseau, oud-heimraad van Drakenstein, en dit word verder aan hom vrygelaat om 'n private inkom te geniet, maar met dien verstande dat hy verplig sal wees om „indien [hij] eenige vreemde kinderen komt te leeren, ofte kleederen te maaken voor persoonen buiten den eersten compt. (sijn) familie, de waare helfte van die winst, te sullen moeten overgeven aan den eersten compt”.³⁷ Hierdie geval wil laat blyk dat dit soms gebeur het dat 'n onderwyser by meer as een familie tegelyk diens gedoen het. Wel sou Daveman woonagtig gewees het op die plaas van Rousseau, maar in sy skool sou ons moontlik van die kinders van die bure aangetref het, wat hom dan direk moes vergoed vir die onderwys deur hulle kinders geniet. Mentzel deel ons dan ook die volgende mee omtrent hierdie gebruik: „Neighbouring farmers may, with the permission of the employer, send their children to the same tutor, who has to be paid extra by the parents of these children—”.³⁸ Hierdie metode sou wel moontlik gewees het in gevalle waar dit nie belemmer is deur die groot afstande tussen die verskillende plase nie. Anders is enige jare later te werk gegaan in die geval van Gerhard Abraham Schierke. Hy is gemeenskaplik deur twee burgers volgens één kontrak in diens geneem „als schoolmeester over hunne kinderen”.³⁹

Oor die algemeen moes hierdie mense tevrede gewees het met 'n maandelikse vergoeding wat te staan gekom het op sowat 15s. en vrye „kos en inwoning”. Sommige was selfs tevrede om gratis onderwys te gee. Dit was byvoorbeeld die geval met Pieter Labuscaigne, wat sedert November 1713 gedurende twee jaar by Philip Minar en vanaf November 1715 vir een jaar by Jan Mijlius gewerk het, nogal as skoolmeester én tot welke redelike dienste hy nog

³⁶ Sien *Contracten* 1698-1703, C.J. 1124, No. 194, (14 Mei 1701).

³⁷ *Ibid.* 1714-1715, C.J. 1128, No. 21 (1 Dec. 1714).

³⁸ Mentzel, O. F., *A Geographical and topographical description of the Cape of Good Hope*, I, p. 165.

³⁹ *Contracten* 1786-1790, C.J. 1163, s.n. (12 Aug. 1786). Behalwe die netjiese handskrif van Schierke is nog verder treffend in hierdie kontrak die feit dat na die geciteerde woorde: „als schoolmeester over hunne kinderen”, aanvanklik ook nog gestaan het: „en tot wat redelike dienste hem verders mogte benodigen”, wat later deurgehaal is. Dit dien as 'n verdere aanduiding dat daar nie juis verskil gemaak is tussen die indiensname van 'n gewone kneg en van 'n skoolmeester nie.

In die jaar 1803 skrywe dieselfde Schierke 'n brief aan Kommissaris-Generaal De Mist waaruit blyk dat hy toe al land en kerk 18 jaar as onderwyser gedien het. Hy was toe 60 jaar oud, en hoewel nog „een goed gezicht zonder brille hebbende”, was hy in die laaste tyd weens lewerkwale, wat hom dan ook heeltemaal verarm het, nie meer in staat om iets te verdien nie. Hy versoek derhalwe die Kommissaris-Generaal om vrye verpleging in die plaaslike hospitaal, 'n versoek wat „ten favorabelsten bevolen is aan de goedwilligheid van den fungeerende Goeverneur de Salis”. Sien *Bijlagen tot de Resolutiën* 1803, B.R. 34, p. 209.

nodig mag wees, en dit „eenlijk voor spijs, drank en goede huijsvestinge sonder eenige belooninge”.⁴⁰

Wat die beroep was van die knegte voordat hulle hulself as onderwysers aangebied het, is nie so maklik vas te stel nie. Uit wat ons reeds opgemerk het, sou ons kon vermoed dat Van Santen, Simons Willemsen, Daveman en De Raat kleremakers was. In die kontrakte word deurgaans net aangegee die rang wat hulle in die diens van die Kompanjie geniet het. So merk ons op dat van die sestien skoolmeesters van wie ons kontrakte gevind het tot 1714, elf aangegee word as soldate, twee as vryburgers, een as „adelborst”, een as „tamboer” en een as „verstekeling”.

Die feit dat die beroep van so baie van dié mense gewoonlik opgegee is as soldaat of matroos, is misleidend, en het reeds etlike skrywers daartoe verlei om hulle op ’n dwaalspoor te begewe. So het dit al ’n gemeenplaas geword om dit voor te stel asof so ’n groot persentasie van die persone wat as huisonderwysers, veral in die 18de eeu, in ons binnelande diens gedoen het, gedroste matrose en soldate was. Ons sal vervolgens probeer om hierdie misverstand enigsins uit die weg te ruim.

Dat hulle dikwels vermeld staan, veral in die kontrakte en *Requesten*, maar ook in reisbeskrywings, as soldate, is nog geensins ’n vertroubare aanduiding dat die mense van geringe oorsprong of afkoms was nie. Die benaming ontstaan daaruit dat verskeie persone wat van Nederland na die Kaap of na Indië gegaan het hulself ’n gratis oortog besorg het deur hulle tydelik as soldaat of matroos in die Kompanjiesboeke te laat inskrywe. Selfs dokters, regsgeleerdes en ander professionele mense het soms hiervan gebruik gemaak en hulle as soldate, die laagste rang in die Kompanjiesdiens, teen ’n vergoeding van nege guldens per maand laat inskrywe. Bekende figure soos Ryk Tulbagh, die latere so gewilde goewerneur, en Helot het so begin. Ook Jacobus Johannes le Sueur, wat later ’n belangryke rol gespeel het in die Kaapse politieke lewe,⁴¹ het ná voltooiing van sy studies van Europa teruggekeer as soldaat in diens van die Kompanjie teen nege guldens per maand.⁴²

Sodra sulke persone dan hul bestemming bereik het, kon hulle teen verhoogde gasie in die diens van die Kompanjie aanbly, maar hulle het meestal versoek om weer uit die diens ontslaan te word sodra hul „vermeend onder godes zeegen genoegzaam in staat te zijn, omme zig alhier of elders buijten den dienst der E. Comp. op een eerlijke wijze te kunnen erneeren”.⁴³ So ’n versoek is dan gewoonlik toegestaan, waarna die gewese „soldaat” opgehou het om as sodanig te bestaan, en enige beroep of ambag gevolg het. Ten onregte dus sou sulke persone nog hierna as „soldate” bestempel

⁴⁰ *Sien Contracten 1713-1714*, C.J. 1127, No. 75 (28 Nov. 1713); *ibid.* 1714-1715, C.J. 1128, No. 76 (19 Nov. 1715).

⁴¹ Vgl. Theal, *Hist. of S.A. bcf.* 1795, III, p. 117.

⁴² *Sien Requesten en Nominatiën 1764*, C. 263, No. 131.

⁴³ *Requesten en Nominatiën 1777*, C. 274, No. 99.

word. Verskeie van diegene wat later as onderwysers werksaam was, kan waarskynlik op net so 'n goeie afkoms aanspraak maak as dié wat enige ander nering hier gevolg het.

'n Vergelyking tussen die skrif op die kontrakke van die onderwyser-knegte en dié van hulle „base”, strek in die reël ten gunste van eersgenoemde. Laasgenoemdes was maar al te dikwels genoodsaak om te volstaan met die maak van 'n merk of 'n ander onderskeidingsteken. Dit is byvoorbeeld die geval met die meer- vermelde Pieter Joubert, wat tweemaal probeer het om die letters „P.J.” na te teken en hom by twee ander geleënthede tevrede gestel het met kruisies.⁴⁴

Op grond hiervan het ons die reg om te vermoed dat die betrokke knegte op 'n hoër ontwikkelingspeil gestaan het as die koloniste. Dit was egter nie die geval met Jan Hendrik Noord nie, wie se skrif uiters power is, 'n omstandigheid wat ons hom nie so seer ten kwade moet dui nie as ons in aanmerking neem dat hy hom nie aangebied het as „skryfmeester” of as onderwyser in die gewone vakke nie, maar as „leermeester in die musicque”.⁴⁵

Vir sommige van die private meesters het hulle werk as sodanig slegs as 'n leerskool gedien, en was dit slegs die begin van 'n loopbaan waarin hulle later as dorpskoolmeesters sou optree. Dit was byvoorbeeld die loop van sake in die geval van Migault, wat eers in diens was by Pieter Joubert en later 'n openbare skool geopen het vir onderwys in die Franse en Hollandse tale in Kaapstad.⁴⁶ Dit was ook die geval met Bastiaan Cevaal, wat, soos reeds vermeld, eers in lëning was as onderwyser by Jan Mostert,⁴⁷ en in Mei 1708 aangestel is as koster en skoolmeester van die gemeente op Stellenbosch.⁴⁸ Jacobus de Rens, wat sedert 1712 tot 1714 by Willem Wiederholt in leen was,⁴⁹ beklee tussen 1715-1719 die betrekking „als voorleeser en sanger in die Kerk alsmeele in de diaconij, en schooldienst aldaar”,⁵⁰ en val derhalwe ook in hierdie kategorie.

Maar deur aanvanklik as huisonderwysers diens te doen het sommige van hulle sodoende soms ook hulle weg geopen tot ander voordele in hulle latere lewe. Sommige het op hierdie manier die weg gebaan tot die sluit van voordelige huwelike. Mentzel skrywe hieromtrent: „This form of employment was a stepping-stone to wealth for competent men. Such men frequently married their master's daughter or widow. In fact I have known cases

⁴⁴ Sien *Contracten* 1698-1703, C.J. 1124, No. 25; *ibid.* 1703-1710, C.J. 1125, No. 120; *ibid.* 1710-1712, C.J. 1126, No. 138; *ibid.* 1713-1714, C.J. 1127, No. 98.

⁴⁵ *Contracten* 1713-1714, C.J. 1127, No. 109 (16 April 1714).

⁴⁶ Ons kom aanstonds op Migault terug.

⁴⁷ Sien *Contracten* 1703-1710, C.J. 1125, No. 293.

⁴⁸ Sien *Notulen Kerkr. St.'bosch* 1700-1727 (10 Mei 1708), I.

⁴⁹ Sien *Contracten* 1710-1712, C.J. 1126, No. 93.

⁵⁰ *Requesen en Nominatiën* 1719, C. 226, No. 33.

where widows engaged "Knechte", with a view to matrimony"⁵¹ 'n Voorbeeld van 'n onderwyser wat met die dogter van sy werk-gewer getrou het, vind ons in die geval van die Fransman Migault, wat in Maart 1719 met Marie Madeleine, die dogter van Steven Nel, getroud is.⁵² 'n Onderwyser vir wie sy huwelik 'n „stepping stone to wealth" was, was Jan Blignaut, wat later welgesteld was en by sy dood sewe plase nagelaat het.⁵³

Volgens Mentzel het die gebruik om as privaat-onderwysers werksaam te wees aan die persone wat daarvan gebruik gemaak het, 'n aantreklike bestaan gebied. Vergelyk sy verdere bevinding betreffende die saak :

„They have passed from farm to farm, led a comfortable existence, and saved a small fortune. These contracts of service are exceptionally favourable in this country, and the "Knecht" or the schoolmaster who does not succumb to the temptation of habitually drinking more of the abundant wine of the Cape than is good for him can secure his position and make a good marriage."⁵⁴

Ons het reeds verneem dat sekere Franse—sommige wie se name ons in hierdie hoofstuk reeds genoem het—, hetsy om in die nodige onderwys van die kinders van hulle rasgenote te voorsien, of omdat hulle hierin 'n gulde geleentheid gesien het om 'n behoorlike bestaan te maak, daartoe oorgegaan het om hulself as privaatonderwysers by hulle landgenote of by ander persone te verhuur. 'n Paar van hulle verdien hier verdere vermelding.

Die eerste een wat ons in die kontrakte vermeld vind,⁵⁵ is Jan Camoe—hy teken „jean De Camau"—, 'n soldaat van Toulouse, wat hom in Julie 1706 as skoolmeester of „praeceptor" by Pieter Joubert verhuur het, en wie se kontrak reeds op 9 Desember 1706 „om sonderlinge redenen" geroyeer is.⁵⁶

In Mei 1707 tref ons vir David du Buisson aan as skoolmeester van die kinders by „Pierre Joubert", vir wie hy op sy rondreis vergesel met 'n klagskrif teen die predikant⁵⁷, vir die ondertekening

⁵¹ Mentzel, O. F., *A Geographical and topographical description of the Cape of Good Hope*, I, p. 165.

⁵² Sien Franken, J. L. M., *Huisonderwys aan die Kaap (1692-1732)*, op. cit., p. 16; Vir meer voorbeelde sien Hoge, J., op. cit., p. 32.

⁵³ Sien Hoge, J., op. cit., p. 33.

⁵⁴ Mentzel, O. F., *A Geographical and topographical description of the Cape of Good Hope*, I, pp. 165, 166.

⁵⁵ Sien *Contracten 1703-1710*, C.J. 1125, No. 120 (10 Julie 1706).

⁵⁶ *Ibid.*

⁵⁷ Dit was in verband met die huwelik van Guiliam Loreé met die dogter van Pieter Joubert. Loreé was vroeër Paapsgesind, maar het voor ds. Simond openbare konfessie gedoen van die Gereformeerde geloof. Ds. Beck word in die klagskrif aangekla van ongerymdhede in die bevestiging van die huwelik, en die versoek word gedaan dat hy voor die Kaapse Kerkraad of voor die Raad van Justisie gedaag moet word. Sien brief Kerkr. Drak.—Kl. Amst. (15 Mei 1707), *Brieven van Kaapsche Kerken aan Classis Amst.* 1655-1747, Cl. 65.

waarvan by besig was om burgers te werf. Hy word by hierdie geleentheid deur ds. Beck beskrywe as „een jongeling van een los en ongebonden leven, die bij de Predicant en Kerckenraade dikwils afgewesen is, om niet aangenomen te moeten worden tot het Heilige bondteken des Avondmaals; waarom hij ook de Kerckenraad eenige male geinjurieert heeft”.⁵⁸ Sowel hy as sy werkgewer het voorgegee dat hulle rondgereis het in verband met „de instructie en opvoedinge van sy kinderen van Pierre Joubert”.⁵⁹

Nog 'n Fransman wat vir 'n geruime tyd 'n bestaan gemaak het as boereskoolmeester onder sy landgenote, was Pietre Labuscaigne, wat in 1710, ná 'n voorlopige verblyf in Holland, hier aangeland het.⁶⁰ Gedurende die daaropvolgende jare vind ons hom as sodanig werksaam by vier verskillende families, te wete: 1711-12 by Jacob Villiers;⁶¹ 1712-1713 by Pieter Joubert;⁶² 1713-1715 by Philip Minar;⁶³ en van 1715 tot 1717 by Jan Melius.⁶⁴

Vollediger vermelding verdien miskien die boereskoolmeester Francois Louis Migault, wat via Duitsland, naamlik van Emden, hierheen gekom het,⁶⁵ en wat sy loopbaan as jeugopvoeder hier begin het deur vanaf 14 Februarie 1714 tot 13 Januarie 1716 as onderwyser by die landbouwer Pieter Joubert onder kontrak te werk.⁶⁶

Ons ontleen verder die volgende gegewens omtrent hom aan prof. Franken.⁶⁷ Nadat hy Joubert in 1716 verlaat het, vind ons hom agtereenvolgens in dieselfde hoedanigheid werksaam by Jacob de Villiers, by die Drakensteinse boer en handelaar Willem van Seijl, en by „Steeven Noijjel”, met wie se dogter hy in Maart 1719 in die huweliksbootjie gestap het. Nog in dieselfde jaar word dit hom op sy versoek toegestaan om, „tot beeter onderhoud van sijn huijshoudingh”, 'n openbare skool in die Kaap te mag open om die jeug te onderwys in die Nederduitse en Franse tale, asook in die Christelike religie. Hierdie skool was blykbaar nie 'n sukses nie, want in 1721 vind ons hom ingeskrywe op Stellenbosch, waar hy by sy skoonvader werk as kneg. Die „staat van de goederen” wat hy by die Weeskamer ingedien het ná die dood van sy vrou in 1726, getuig van 'n armsalige bestaan.

Dit blyk later dat hy hopeloos verslaaf was aan die drank, vandaar dat hy niks deur hom aangepak tot welslae kon voer nie.

⁵⁸ Brief Kerkr. Drak.—Kl. Amst. (15 Mei 1707), *Brieven van Kaapsche Kerken aan Classis Amst.* 1655-1747, Cl. 65.

⁵⁹ *Ibid.*

⁶⁰ Sien Franken, J. L. M., *Huisonderwys aan die Kaap (1692-1732)*, *op. cit.*, p. 15.

⁶¹ Sien *Contracten* 1710-1712, C.J. 1126, No. 56.

⁶² *Ibid.*, No. 138.

⁶³ Sien *Contracten* 1713-1714, C.J. 1127, No. 75.

⁶⁴ Sien *ibid.* 1714-1715, C.J. 1128, No. 76.

⁶⁵ Sien *Requesten en Nominatiën* 1719, C. 226, No. 132.

⁶⁶ Sien *Contracten* 1713-1714, C.J. 1127, No. 98.

⁶⁷ Sien Franken, J. L. M., *Huisonderwys aan die Kaap (1692-1732)*, *op. cit.*, pp. 16-20.

In 1725 is hy deur verskeie familieleden, sy vrou inkluis, by die Politieke Raad aangekla. Ná 'n persoonlike deputasie aan die Raad in 1727 het laasgenoemde, „in aanmerking genomen sijnde, dat gezegden Migault effectivelijk van een seer quaet Leven en gedrag is, als sijnde daarover bevoorens al te meermalen bij het Leven van sijne huysvrouw geklaagt”, besluit „dat denselven niet in dienst der E. Comp. genomen maar in tegendeel als een onnut instrument ter deser plaatse, bij eerste gelegenheid naar het vaderland opgesonden worden sal om gedurende de reijse voor de kost scheepsdienst te doen.”⁶⁸ So eindig die loopbaan aan die Kaap van 'n Franse pionier-skoolmeester.⁶⁹

Nog twee verteenwoordigers noem ons net in die verbygaan, naamlik Jacob Naude en Jean Blignaut. Eersgenoemde, geboortig van ouers wat waarskynlik na Duitsland uitgewyk het, het van Berlyn gekom en het in 1718 en 1719 respektiewelik diens gedoen as „praeceptor” by Pieter Joubert en by Josua „Selje”. Laasgenoemde was blykbaar 'n seun van Franse Vlughtelinge wat hulle in Holland gevestig het, en het in 1723 in lening gegaan by die Franse smid Daniel Hugo.⁷⁰

Daar ons hiermee afsluit met die knegte wat voor 1714 hulle aan vryliede as onderwysers verhuur het, kan ons egter nie versuim om die aandag daarop te vestig nie dat die bepaling van 29 November 1692, soos reeds aangehaal, te wete dat die twee partye in die vervolg verplig sou wees om 'n skriftelike kontrak voor 'n regerings-ambtenaar aan te gaan, in die geval van vryliede wat by vryburgers in diens gegaan het, seker nie konsekwent nagekom is nie, aangesien dit nie so maklik gekontroleer kon word as in die geval van knegte wat uit die diens van die Kompanjie in leen ontvang is nie. Dat kontrakte tussen vryburgers wedersyds ook wel aangegaan is, bewys die twee kontrakte gemaak tussen die vryliede Pieter Deldijk en Cornelisz.⁷¹ en tussen Daveman en Pieter Rousseau.⁷² Dat die bepaling egter ook ontduik is, getuig die feit dat David du Buisson in Mei 1707 die onderwys van die kinders van Joubert waargeneem het,⁷³ terwyl daar geen geskrewe kontrak voor die sekretaris van die goewernement aangegaan is nie. Du Buisson was waarskynlik 'n vryman en het nie die noodsaaklikheid daarvan ingesien nie.

Neem nou nog hierby in aanmerking die waarskynlikheid dat baie van die knegte wat in die kontrakte bloot as „boerekneg”

⁶⁸ Aangehaal *ibid.*, pp. 19-20.

⁶⁹ Vir verdere besonderhede aangaande hom verwys ons na Franken soos aangehaal.

⁷⁰ Sien Franken, J. L. M., Huisonderwys aan die Kaap (1692-1732), *op. cit.*, pp. 20-21.

⁷¹ Sien *Contracten* 1692-1694, C.J. 1121, s.n. (28 Febr. 1693.)

⁷² Sien *ibid.* 1714-1715, C.J. 1128, No. 21 (1 Dec. 1714).

⁷³ Sien Brief Kerkr. Drak.—Kl. Amst. (15 Mei 1707), *Brieven van Kaapsche Kerken aan Classis Amst.* 1655-1747, Cl. 65.

vermeld staan ook as onderwysers gebruik is, dan blyk dit duidelik genoeg hoe gewaagd dit is om volgens die getal van diegene wat in die kontrakte wel as onderwysers aangegee word, die omvang van die privaatonderwys in hierdie tyd te bepaal.

As ons egter lees dat daar in die hele volksplanting in 1701 69, in 1703 89 en in 1713 99 knegte was teenoor 'n getal kinders van 605, 703 en 995 respektiewelik,⁷⁴ en dan nog daarby bedink dat waarskynlik net 'n geringe persentasie van hulle onderwysers was, dan kan ons die saak in sy ware gedaante sien. Tog het hierdie boereskoolmeesters in 'n baie belangryke behoefte voorsien en veel daartoe bygedra om die bevolking van 'n toestand van ongetletterdheid te vrywaar.

Hulle dien dan ook as baanbrekers eervol vermeld te word naas hulle meer bevoorregte kollegas, die sieketrooster-skoolmeesters, wie se taak as dorpskoolmeester tog seker 'n meer aantreklike en dankbare was.

⁷⁴ Sien Brief Pol. R.—Here XVII (14 Maart 1701), *Uitgaande Brieven* 1701-1703, C. 507, p. 101; Brief Pol. R.—Here XVII (1 April 1703), *ibid.*, p. 860; Brief Pol. R.—Here XVII (4 April 1713), *Uitgaande Brieven* 1710-1713, C. 510, p. 1068, resp.

DEEL II.

**VOORUITGANG EN DOELBEWUSTE
HERVORMING, 1714-1782.**

HOOFSTUK VI.

HERVORMING VAN DIE ONDERWYSBEHEER : DE CHAVONNES SE ORDONNANSIE, 1714.

POGINGS TOT HERVORMING VOOR 1714.

Voor 1714 het hier reeds 'n hele aantal skole, openbare sowel as private, bestaan. Kan ons nou 'n besondere liggaam of liggame aantoon wat vir die instelling en beheer van hierdie skole verantwoordelik was, en het van hulle reglemente uitgegaan wat vir almaal bindend was ?

Die antwoord op hierdie vrae het reeds gedeeltelik duidelik geword uit ons behandeling van die afsonderlike soorte van skole ; derhalwe kan ons volstaan met 'n paar algemene samevattinge en gevolgtrekkings.

Die dorpskole, wat in die meeste gevalle waargeneem is deur sieketroosters, het uit die aard van die saak onder die kerkrade gestaan, wat op hulle beurt weer aan staatstoedig onderworpe was, aangesien die predikante selfs van regeringsweë besoldigde ambtenare was, en die ouderlinge deur die Regering goedgekeur moes word. Ons kan dus verwag, en dit het ook genoegsaam duidelik geword, dat die betrokke kerkrade 'n wakende oog oor die sieketrooster-skoolmeesters gehou het, maar dat daar in hierdie verband 'n noue samewerking tussen dié liggame en die Politieke Raad bestaan het, wat dan ook gewoonlik in die geval van klagte handelend opgetree het, hetsy deur middel van vermaning of, indien wenslik geag, deur deportasie of andersins. Dat drastiese optrede soms wel nodig was en ook toegepas is op minder toegewyde krankebesoekers, het ons ook by herhaling verneem. 'n Algemene reglement vir hierdie skole het egter nie bestaan nie.¹

Veel losser was die kontrole wat uitgeoefen is in verband met die private skole, wat reeds 'n taamlike getal getel het. Hier het ons gesien hoedat daar geen verskil gemaak is tussen die in-diensneem van 'n gewone boerekneg en van 'n onderwyser-kneg nie. Geen vereiste is van owerheidsweë aan so 'n kneg wat onderwys sou gee, gestel nie ; en geen kontrole is van hulle kant oor die privaatonderwysers uitgeoefen nie ; dit was bloot 'n saak tussen

¹ Hier dien in die verbygaan vermeld te word die reeds behandelde reglement van Van Rheede in 1685, waarin bepaal is waarvolgens beide die skoolmeester en die leerlinge in die slaweskool van die Kompanjie hulle moes gedra ; 'n dergelyke reglement vir blanke skole het egter nie bestaan nie.

vryburger en kneg, en as die kneg eers gehuur was, kon dit die Regering of die Kerk nie skeel hoe hy sy onderwyswerk behartig het nie.

Dit was die meergemelde ds. Le Boucq wat in 1707 die noodsaaklikheid van 'n algemene onderwysbeheer en behoorlike reglemente ingesien het. Nadat hy soos reeds vermeld, op verskeie gebreke in verband met die onderwys gewys het, het hy hierdie leemte onder die aandag van die Politieke Raad gebring, en hulle o.a. versoek „dat de behoorlijke Kerkorders, soo van Indiën en van het vaderland, benevens haar E. school reglementen, van de Heeren Majores geaprobeert, alhier mogen ingevoert, en stiptelijk nagekomen werden”.² Ds. Le Boucq het ook die belangrykheid ingesien van 'n beherende liggaam wat moes sorg vir 'n soort van uniforme onderwysbeleid, en was van mening dat die predikant as opsiener van die skole bystand behoort te geniet, en dat hy hierdie hoedanigheid van hom met 'n tweede persoon moes deel :

„Bovendien dat het de goede geliefte van den E. Agtb. Raad mogte wezen, eenen Schoolarg benevens den predicant aan te stellen ; niet om de naam, maar om na behooren ook Sorge te dragen, dat de scholen, so veel het doenlijk is egaal geregeert en bestiert werden.”³

Le Boucq sou hier waarskynlik gedink het aan die instelling van 'n Raad van Skolarche wat die opsienerswerk oor die skole sou moes waarneem. Sy verwysing na gebruike in Indië was geen nuwigheid nie. Daar die Kaap onderhorig was aan die Hoë Regering in Indië, is dikwels instruksies vandaar ontvang, en is soms vir opheldering van 'n saak wat nie duidelik was nie, na gebruike in Indië terugverwys, ook op kerklike gebied.⁴

Waar hy praat van kerkorders en skoolreglemente van Indië, het hy waarskynlik in die eerste instansie gedoel op die reeds behandelde „Kerkorde voor die Bataviasche Gemeente afgekondigd 7 December 1643”, wat ook 'n onderverdeling „van de Schoolmeesters ” gehad het, en op die „Skoolreglement ” wat in April 1684 op die wetboek geplaas is en van toepassing was op al die skole in Nederlands-Indië. Hoewel 'n afskrif van genoemde Kerkorder hom in die Kaapse Archief bevind,⁵ was dit, sowel as die genoemde skoolreglement, geensins van selfsprekend ook van toepassing op die Kaap nie, en is hulle ook nooit in hulle geheel hier afgekondig nie. Tog het dit genoegsaam duidelik geword dat hierdie reglemente, en veral die Kerkorder van 1643, voortdurend as leidraad gedien het by die reëling van dergelyke sake aan die Kaap voor 1714. So het byvoorbeeld ook hier die godsdienstige strekking van die onderwys onmiskenbaar geblyk.

² *Res. Pol. Raad 1700-1710* (12 Julie 1707), C. 7, p. 268.

³ *Ibid.*, p. 269.

⁴ Sien o.a. *Res. Pol. Raad 1674-1678* (13 Dec. 1674), C. 3, p. 11.

⁵ Sien *Statuten van Indiën*, C. 715, pp. 470-471.

As gevolg van Le Boucq se versoek dat die reglemente van Indië hier ingevoer en nagekom moes word, het die Politieke Raad in Julie 1707 besluit dat die predikant, newens 'n paar lede van die Kerkraad, aangesê moes word om aan te toon waarin die misbruike of omissie van die vaderlandse of Indiese Kerk- en Skoolorders bestaan, „wyl d.E.A. Raad deselve nog noijt zijn aangediend of te vooren gekomen”.⁶ As in verband hiermee dan bevind mag word dat daar nog geen order gestel is nie, sal dan daarin voorsien word, ingeval dit nodig geag mag word.⁷ Hiervan het niks terêg gekom nie, en in April 1708 het Le Boucq dit andermaal by die Klassis van Amsterdam aanbeveel dat die kerke en die skole hier van „goede reglementen” voorsien moes word.⁸

Dit was die afgetrede Goewerneur-Generaal van Nederlands-Indië, Joan van Hoorn,⁹ wat sedert 10 Januarie 1710 etlike weke lank op sy terugreis na die vaderland hier vertoef het, en wat tydens sy verblyf andermaal op die wenslikheid van behoorlike reglemente hier gewys het.¹⁰

In samewerking en oorleg met 'n sekere predikant, Marens, ook van die terugkerende vloot, en met die diensdoende ds. D'Aillij, is die Goewerneur en die Raad van sekere „gedagtes” voorsien wat tot gevolg gehad het meer reëlmatigheid in die behartiging van kerklike en skoolsake. In sy „Consideratien en ordre op de onderstaande Caabs Kerkelijke zaaken” het van Hoorn o.a. aanbeveel dat skolarche baie nodig is om die skole van „eene selve goed ordre van onderwijs te besorgen”, en het hy in hierdie verband verder daarop gewys dat hierdie werk in Batavia¹¹ deur drie persone waargeneem word, te wete een verteenwoordiger uit die Raad van Justisie, een predikant en een ouderling.¹² Die Raad het die saak oorweeg en bepaal dat in die vervolg die skoolopsieners aan die Kaap, ter handhawing van die gesag van die Regering, sowel as om goeie orde in die onderwys te bevorder, volgens die voorbeeld van die op Batavia bestaande gebruik, sou bestaan uit een van die

⁶ *Res. Pol. Raad 1700-1710* (12 Julie 1707), C. 7, p. 269.

⁷ *Ibid.*

⁸ Sien brief ds. Le Boucq—Kl. Amst. (20 April 1708), *Brieven van Kaapsche Kerken aan Classis Amsterdam 1655-1747*, Cl. 65.

⁹ Hy was getroud met Johanna Maria van Riebeeck, oudste dogter van Abraham van Riebeeck en 'n kleindogter van ons eerste Kommandeur. Haar vader het dan ook die opvolger van haar man geword as Goeverneur-Generaal van Nederlands-Indië.

Sien Theal, *Hist. of S.A. bef. 1795*, II, p. 467.

¹⁰ Sien *Res. Pol. Raad 1700-1710* (10 Maart 1710), C. 7, p. 591; *Dagregister 1710-1712* (10 Maart 1710), C. 602, p. 96; Theal, *Hist. of S.A. bef. 1795*, II, pp. 467-469; De Wet, J., *Beknopte Geschiedenis van de Ned. Herv. Kerk aan de Kaap de Goede Hoop, sedert de stichting der Volkplanting in 1652-1804*, p. 48.

¹¹ Gebruike in Indië word dus andermaal as voorbeeld genoem.

¹² Sien *Res. Pol. Raad 1700-1710* (10 Maart 1710), C. 7, p. 543.

lede van die Raad, die predikant en die burger-ouderling.¹³ 'n Bepaalde kommissie van skoolopsieners bestaande uit drie lede sou dus in die lewe geroep word, hoewel 'n onderwyswet egter nog nie sy weg tot die wetboek sou vind nie. Tog was die tyd vir die in-die-lewe-roep van so 'n raad van beheer blykbaar ook nog nie ryp nie, want ná Van Hoorn se vertrek is die saak eenvoudig so gelaat en het ook hierdie Raad nie tot stand gekom voor 1714 nie, toe die kwessie in erns deur De Chavonnes aangepak is.

Die jaar 1714 het dus aangebreek sonder dat 'n algemeen-geldende onderwyswet die lig gesien het of dat 'n „Raad van Skolarche” in die lewe geroep is aan die Kaap.

DE CHAVONNES SE WET.

Nadat Louis van Assenburg in 1711 aan sy siekte beswyk het en die sekunde vervolgens gedurende twee jaar as goewerneur geageer het, het Maurits Pasques de Chavonnes, 'n ou militêre offisier wat as gevolg van die vermindering van die troepe ná die Vrede van Utrecht sy regiment kwyt was, sy amb hier as goewerneur op 28 Maart 1714 aanvaar.¹⁴ Hoewel hy deur dr. Gie vermeld word alleen as één van 'n chronologiese reeks van goewerneurs, en as iemand van geen wesenlike betekenis vir die Kaap nie,¹⁵ staan hy in ons studie eervol aangeteken as die man wat daarvoor verantwoordelik was dat 'n belangryke—trouens ons eerste—onderwyswet sy weg na die wetboek van die land gevind het, en dit nadat hy nog geen vyf maande hier was nie.

So is dan op 21 Augustus 1714 in 'n lang gevoelde behoefte voorsien en 'n groot leemte aangevul toe die Politieke Raad op inisiatief van De Chavonnes uitgevaardig het hulle:

„Ordonnantie van de School ordenning die den Extra-ordinaris raad van Nederlands Indië en Gouverneur d' edele heer Maurits Pasques de Chavonnes en den Raad van Cabo de Goede Hoop beraamt hebben; waarna den rector en Schoolmeesters in dit Goevernement hun voortaan zullen hebben te reguleeren”.¹⁶

Waar hier sprake is van 'n „rector” benevens die gewone skoolmeesters, is bedoel die rektor van die pasgestigte Latynse Skool, te wete Lambertus Slicher. Dit was trouens die stigting van hierdie skool wat ten slotte die deurslag daaraan gegee het dat die skool-

¹³ Sien *Res. Pol. Raad 1700-1710* (10 Maart 1710), C. 7, p. 543. Dit blyk dat 'n dergelyke gebruik reeds hier bestaan het, want D'Aillij merk in sy „Consideration over het Berigt—” op dat „de scholarchen hier ter plaatse (na mij) onderrigt is, zijn *ex officio* den tweeden persoon van't Goevernement en den predicant”. Sien *Res. Pol. Raad 1700-1710* (10 Maart 1710), C. 7, p. 545. Ons het egter nêrens gevind dat dié twee persone gesamentlik in hierdie hoedanigheid opgetree het nie.

¹⁴ Sien Theal, *Hist. of S.A. bef. 1795*, II, p. 478.

¹⁵ Sien Gie, *S. F. N., Gesk. van S.A.*, I, p. 155.

¹⁶ *Res. Pol. Raad 1713-1715* (21 Aug. 1714), C. 9, p. 236.

order werklikheid geword het. Die noodsaaklikheid daarvan was nou duidelik : een en ander moes gereël word in verband met die inrigting. Die ordonnansie het egter ook betrekking gehad op al die ander skole en was as 'n algemene skoolwet vir die hele land bedoel.

Die inhoud daarvan is as volg :¹⁷ Aangesien dit tot die opbou van 'n goeie kolonie en die welsyn van 'n land, belangryk is „dat de jongheit van kintsbeen af wel werde opgevoet ende in de vrees ende regte kennisse Gods en alle goede konsten en zeeden” onderwys moet word, waartoe veral nodig is dat hulle voorsien moet word „van bequame en God vreesende Leermeesters”, en dat van hulle geweer moet word „de geene die anders willen leeren, dan in de gereformeerde kerke gepredikt werd”, so is bepaal dat in die vervolg „in 't houden van schoolen” die volgende punte „exact zullen agtervolgt en g'observeert werden”.¹⁸ In die eerste plek sal niemand voortaan tot die skooldiens aangeneem en „getolereert” word nie, „dan die bij den Edele Heer Gouverneur en den Raad, alvorens in leere en leewe g'examineert zijnde, daartoe g'oordeelt sal werden nut en bequaam te zijn”, en wat hulle ook aan die volgende punte en artikels sal onderwerp, „ende belooven wel en getrouwelijk te onderhouden”.¹⁹

Van die onderwysers sal verwag word om die kinders van jongsaf te leer „een ijder derselver na sijne capaciteit ende jaren”, die Onse Vader, die Tien Gebooie, die Geloofsartikels, die Aand- en Môregebed, die gebede voor en ná die ete, asook die gewone gebede, en verder die vrae en die antwoorde uit die Katechismus, wat hulle dan in die kerk op versoek van die predikant sal moet opsê. Voorts moet hy die kinders op vasgestelde tye oefen „in 't singen der psalmen”, sodat hulle in staat sal wees om die gemeente daarin behulpzaam te wees. Soggends by die aanvang van die skool, en as hulle weer uitskei om huis-toe te gaan, moet hy al die kinders „de voorsz. gebeden, overluid en onderscheijdelijk naar gelegentheit bij beurte laten op seggen”.²⁰

Dit sal ook sy plig wees om op kerkdae, en veral op Sondae, so veel as moontlik van sy kinders na die diens te vergesel, hulle daar te besorg voor die aanvang van die diens, hulle daar sitplekke aan te wys en stil te hou. Sodra hulle ná die diens weer in die skool sal wees, moet hy hulle na die preek ondervra „ende daaruijt oorsaake nemen, om deselve ende alle kinderen te vermanen, ende onderwysen van hare schuldige pligt, die zij gode, hare ouderen, overheden, schoolmeesters ende voorts eenen ijgelijken schuldigh zijn ; ende eijndelijk verwekken tot alle goede werken, deugden en vroomigheden, ende van alle boosdaaden ende ongeregeltheden af raden ende waarschouwen”, om hulle sodoende van jongsaf

¹⁷ Ons citeer hier enigsins volledig.

¹⁸ *Sien Res. Pol. Rowl* 1713-1715 (31 Aug. 1714), C. 9, p. 236.

¹⁹ *Ibid.*, p. 237.

²⁰ *Ibid.*, p. 238.

aan gewoon te maak om aandagtig na Gods Woord te luister en in te neem wat hulle later goed sal kan te pas kom, „ende also Godes kerke ende haren Vaderlande goede en getrouwe dienste mogen doen”.²¹

Tot sover oor godsdienstonderwys—die hoofsaak.

Sowel in die kerk en in die skool as daarbuite moet die seuns en die dogters so veel moontlik van mekaar geskei word; in die skool moet hulle verder ook afsonderlik en volgens verdienste geplaas word, „nadat zij geprofiteert of niet geprofiteert zullen hebben”.

Die rektor en skoolmeesters moet in die Latynse en ander skole geen ander boeke gebruik „dan die in 't vaderland de jeugt nut en bequaam zijn geoordeeld”, en sal ook verplig wees om „alle de kinderen haar lessen selver te hooren, ofte nemen ende te corrigeren, ende niet het eene kind het ander”. As die kinders hulle lesse egter reeds by die rektor opgesê het, mag hulle dit herhaal by 'n ander meester of by ander leerlinge.

Op die vasgestelde tyd van aanvang sal die skoolmeester sy register nasien om te sien wie afwesig is, diegene wat laat kom behoorlik straf, en so gou moontlik navraag doen by die ouers of diegene by wie hulle woon, omtrent dié wat nie teenwoordig is nie.

In die skole moet 'n „ordonnantie”²² uitgehang word, duidelik geskrywe—„zo op de diligentie ende correctie van de kinderen als van de repartitien van lessen enz.”,—wat deur die leerlinge nagekom moes word.

„bezorgende voorts dat de kinderen in't uitgaan van de School, stigtelijk mogen na huys gaan ende dat bij eenige van de scholieren aght g'nomen worde, of zij overstraten de eerwaardige persoonen ende hare ouderen behoorlijke eere bewijsen, om, wie zij vernemen zullen contrarie gedaan te hebben, gestraft te werden na behooren”.²³

Wat vakansies betref, bepaal die ordonnansie dat die kinders maar net twee gewone halwe speeldae in die week sal kry, wanneer die onderwyser sal moet toesien dat hulle hulself net met „eerlijke spelen” sal vermaak. Wat die feesdae bêtref, kon die onderwysers vakansie gee volgens die bestaande gebruike in Holland.

In verband met skoolgeld bepaal die skoolorder dat die onderwysers vir hulle werk van die kinders maandeliks sal mag vorder soveel as wat tot dan toe die geval was of andersins nodig geag mag word, van welke skoolgeld die rektor twee-derdedeel en sy ondermeester een-derdedeel sal geniet.

Om toe te sien dat al hierdie bepalings behoorlik nagekom word, is deur die wet daartoe mag verleen aan die Sekundus aan die Kaap, die Kaptein van die garnisoen, en die predikant van Kaapstad,

²¹ *Sion Res. Pol. Raad* 1713-1715 (31 Aug. 1714), C. 9, p. 239.

²² 'n Skoolwet vir sedelike vorming binne sowel as buite die skool.

²³ *Res. Pol. Raad* 1713-1715 (21 Aug. 1714), C. 9, p. 241.

„als Scholarchen onder 't oppergesagh van den edelen Heer gouverneur en den Raad”, en sal hulle deur die rektor en skoolmeesters altyd in hierdie hoedanigheid met skuldige eerbied erken word, „op peene van contrarie doende, na behooren gecorrigeert te werden”.²⁴

In die laaste instansie word bepaal dat beide rektor en skoolmeester die onderstaande formulier moes onderteken:

„Wij onderschr. Rector en Skoolmeester verklaren geregte-
lijk in goeden conscientie voor den Heere met dese onse onder-
teekeningh, dat wij van herten gevoelen ende gelooven, dat
alle articulen en stukken der leere in de belijdenis en cate-
chismus der gereformeerde Nederlandsche kerken begreepen,
mitsgaders de verklaringh over eenige articulen der voor-
zeide leere inde nationale Sijnodus tot Dordrecht Ao.
1619 gedaan, in alles met gods woord overeenkomen:
belooven derhalven, dat wij de voorzeide leere getrouwelijk
sullen voorstaan, ende jeugt na eijch van ons beroep en haar
begrijp naarstelijk inscherpen, op peene dat wij hier tegen-
doende, van onsen schooldienst zullen afgezet werden”.²⁵

Hierdie belangryke en veelomvattende skoolwet is—nadat dit van 'n ampliasie, wat egter slegs in verband met die Latynse skool staan, en wat ons dus onder ons behandeling daarvan sal tuisbring, voorsien is—by wyse van 'n publieke plakkaat aangekondig op 28 Augustus 1714,²⁶ sodat almaal daarvan kon kennis neem en niemand later onkunde daaromtrent as verontskuldiging sou kon aanvoer nie. Dit het op hierdie manier die eerste algemeen-geldende skoolwet van die Kaap geword.

BESPREKING VAN DIE WET.²⁷

Dit skyn dat dit die hoofmotief van hierdie wet was om kontrole uit te oefen oor die klas van persoon wat in die vervolg 'n lewensbestaan van die onderwysberoep sou maak. Ons kan ons maklik voorstel—en uit wat ons tot hiertoe gesien het, was dit dan ook wel die geval—dat na mate die kolonie uitgebrei het en meer onderwysers gevolglik nodig geword het, baie ongewenste elemente in hulle geledere opgeneem is. Dit het trouens enigiemand vry-

²⁴ *Res. Pol. Raad.* 1713-1715 (21 Aug. 1714), C. 9, p. 242.

²⁵ *Ibid.*, p. 243.

²⁶ Sien *Origineel Placaatboek* 1714-1734, C. 682, pp. 109-115.

²⁷ Dit is nie moontlik om in een afsonderlike hoofstuk in 'n geïsoleerde behandeling die wet van 1714 tot sy reg te laat kom nie. In stede daarvan beperk ons ons hier hoofsaaklik tot die algemene strekking daarvan en neem die wet liewers as uitgangspunt by ons gehele verdere behandeling van onderwysaangeleenthede tot 1782. Sonder om onnodiglik te herhaal wat reeds in ons eerste hoofstuk behandel is, vergelyk ons die wet verder met toestande en gebruike in die moederland, wat soos al gou duidelik sal blyk, as rigsgoer by die opstel van die wet van 1714 gedien het. Treffend in hierdie verband is dan ook dat daarin tweemaal direkt verwys word na gebruike in Nederland.

gestaan om die skoolhou ter hand te neem sonder om aan enige beperking of kontrole onderworpe te wees. Vandaar die toelatings-examen wat in die vervolg afgelê moes word. Deur wie dit afgeneem sou word, word nie definitief bepaal nie, maar die bedoelinge van die opstellers van die wet word duidelik uit die gebruik wat dien aangaande hierna in swang gebring is—dit is naamlik in die meeste gevalle deur die Politieke Raad opgedra aan die Kerkraad, terwyl die finale aanstellingsreg by die burgerlike Regering berus het. Dit is ook die gebruik en die verhouding wat ons in hierdie opsig gevind het in verband met die ondersoek van aspirant-onderwysers in die moederland.

Maar ook waar De Chavonnes van alle onderwysers, nadat hulle ondersoek is en bekwaam gevind is om as onderwysers toegelaat te mag word, verwag het dat hulle volgens 'n vasgestelde formulier, die Belydenisskrifte en die Katechismus, soos aangeneem deur die Gereformeerde Kerk van Holland, en die verduidelikings op enige artikels aangebring deur die Dortse Synode in 1619, moes onderteken, het hy slegs 'n gebruik wat reeds in die moederland in swang was, hier ingevoer.

Hier het ons te doen met een van die verordeninge van die wet in verband waarmee dit nie vir ons moontlik is om met sekerheid vas te stel of dit konsekwent nagekom is nie. Ná 1714 is aspirant-onderwysers meestal deur die Kerkraad ondersoek en dan formeel toegelaat deur die Politieke Raad. Watter van die twee liggame was nou verantwoordelik om toe te sien dat genoemde formulier onderskrywe word? Soos reeds vroeër aangetoon het hierdie verpligting in die moederland op die Kerkraad gerus, en moes die toekomstige onderwyser van sy ondertekening van die formulier bewys lewer by die burgerlike regering alvorens hy toegelaat is.

Die feit dat op één na geen enkel stuk waarin onderwysers die formulier, soos deur De Chavonnes bepaal, onderteken het, onder ons aandag gekom het nie, wys op die moontlikheid dat aan die Kaap nie daarop aangedring is nie. Nóg die Politieke Raad in hulle opdrag aan die Kerkraad om 'n applikant te ondersoek of in hulle kennisgewing van toelating, nóg die kerkraad in hulle verslag van die ondersoek deur hulle waargeneem en hulle gevolglike aanbeveling aan die Politieke Raad, maak 'n enkele keer melding van die ondertekening van 'n formulier.

As uitsondering hierop geld wat aangeteken staan in die Notule van die Kaapse Kerkraad van 'n vergadering gehou op 4 Maart 1765. Hierdie geval geld egter in meer as een opsig as 'n uitsonderingsgeval, want dit vermeld 'n ondersoek van twee onderwysers wat reeds besig was met die gee van onderwys. Dit was dus nie die gebruikelike ondersoek wat 'n aanstelling voorafgegaan het nie. In alle geval lees ons dat hierdie twee persone ook die „formulier van Benigheijd” onderteken het.²⁸ Die moontlikheid

²⁸ Sien *Res. Kerkr. Kaapstad 1758-1769* (4 Maart 1765), K.R. 6, p. 194.

dat die ondertekening dus wel geskied het, is derhalwe nie uitgesluit nie, te meer as ons daaraan dink dat die een voorbeeld wat ons het waar die formulier wel onderteken is, hom tot onlangs bevind het onder 'n deurmekaar versameling van oningebonde dokumente.²⁹ Dit is 'n ongedateerde stuk, wat die onderskrywing in eie handtekenings bevat van 'n woordelike afskrif van die formulier volgens De Chavonnes se ordonnansie, van die enigste vyf onderwysers wat gedurende die jare 1754 en 1760, na behoorlike ondersoek, deur die Politieke Raad toegelaat is, te wete Jacobus Mourits,³⁰ Job Jacobs,³¹ Johannes Pool,³² J. Krügel³³ en Christiaan Crijnauw.³⁴

Dit kan dus wees dat die bepaling wel nagekom is, maar dat die papiere waarop die ondertekening aangebring is, soek geraak het of hulle ergens skuilhou totdat dit nog deur iemand aan die vergetelheid ontruk sal word.

Uit die ordonnansie van De Chavonnes blyk duidelik die waarde wat daar geheg is aan godsdiensonderwys. Dit is trouens die enigste leervak wat daarin vermeld word, en dit sou ook nog in die vervolg, net soos voorheen, die hoofsaak by die onderwys wees. Dat ook dit ooreenkomstig die gees was waarin in die Nederlandse skole onderwys gegee is, en waar die godsdienstige strekking daarvan 'n algemeen-geldende was, hoef geen verdere kommentaar nie. Ook die geleënthedslessies wat volgens De Chavonnes se ordonnansie van die skoolmeester verwag word, veral as hy besig is met die ondervraging van die preek van die vorige Sondag, was in die moederlandse skole nie onbekend nie. Douma vertel dat dit ook daar van die skoolmeesters verwag is om hulle leerlinge na die kerk te vergesel „in goede orde”, en dat hulle die kinders die volgende dag moes ondervra om vas te stel hoeveel hulle van die preek onthou.³⁵

Maar ook die sedelike vorming van die leerlinge, binne sowel as buite die skool, is deur De Chavonnes aan die onderwysers opgedra. Was die Kaapse onderwysers se pligte in hierdie opsig veelsydig, nie minder was dit die geval, soos reeds geblyk het, met hulle Nederlandse kollegas nie, waar ook hulle 'n oog moes hou op die goeie sedes en gewoontes van die kinders en moes sorg vir orde en sindelikeit sowel in as buite die skool. Waar De Chavonnes dan ook bepaal het dat die Kaapse meesters verplig sou wees om in hulle skole 'n duidelik geskrewe „ordonnansie” uit te hang, het hy heel waarskynlik in die gedagte gehad die reedsvermelde „artikelbrief”, die skoolwet vir sedelike vorming, wat in die klas-kamers in die moederlandse skole uitgehang is. Ons word in hierdie

²⁹ Hierdie versameling dokumente, waaronder daar ook 'n hele aantal papiere van private aard is, is deur die heer P. J. Venter, van die Kaapse Archief, aan die lig gebring. Dr. Hoge was so vriendelik om die betrokke stuk onder my aandag te bring.

³⁰ *Sien Res. Pol. Raad 1754 (22 Jan.), C. 46, p. 810.*

³¹ *Ibid.*

³² *Sien Res. Pol. Raad 1756 (23 Febr.), C. 48, p. 136.*

³³ *Sien ibid. 1758 (5 Sept.), C. 50, p. 363.*

³⁴ *Sien ibid. 1760 (11 Nov.), C. 52, p. 460.*

³⁵ *Sien Douma, H., De ontwikkeling van het Lager Onderwijs in Nederland, p. 43.*

mening gesterk te meer daar De Chavonnes, onmiddellik ná sy vermelding van 'n „ordonnansie”, dit verder aan die onderwysers opdra om toe te sien dat die kinders hulle ook op straat stigtelik gedra.

Ongelukkig omskrywe De Chavonnes nie vir ons nader watter boeke hy in die Kaapse skole in gebruik wou sien nie; hy volstaan met die vae bepaling dat in hierdie opsig die voorbeeld van die Nederlandse skole gevolg moet word. Dit is nie moontlik om uit die menigte skoolboeke wat ons in die moederland aangetref het, vas te stel watter van hulle ook hulle weg tot die Kaapse skole gevind het nie. Die naam „Trap der Jeugd”, wat ook die naam is waarby verskeie A.B.C.-boeke in Nederland bekend gestaan het, is egter in ons land nie onbekend nie.

Waar De Chavonnes verder bepaal het dat die meisies en die seuns so veel moontlik in die skool sowel as daarbuite van mekaar geskei moet wees, volg hy ook 'n gebruik wat destyds in die moederland sowel as in die Ooste gegeld het. Dit was egter ook vir die Kaap nie iets nuuts nie. In die moederland was gedwonge koëdukasie wel 'n reël, maar die geslagte is gewoonlik uitmekaar gehou:

„De mejiden sullen sitten in een loco alleen,

Ende de knechten sullen ook sitten bijeen”,³⁶

Soms was daar wel afsonderlike skole vir „knechtken ende meijskens”³⁷

Net soos dit met De Chavonnes die geval was, het ook die moederlandse gesaghebbers dit nodig geag om 'n wakende oog daaroor te hou dat die onderwysers hulle werk self sou waarneem en dit nie oorlaat aan ondermeesters of aan ander minder bevoegde persone nie.³⁸ Ons sal later sien dat hierdie bepaling aan die Kaap ook nie oorbodig was nie, maar dat soms op die nakoming daarvan aangedring moes word.

De Chavonnes maak ook melding van straf, en noem 'n paar gevalle op wanneer dit toegepas moes word. Hy maan wel aan tot „behoorlijk straffen”, maar omskrywe ongelukkig nie nader wat hy daaronder verstaan nie; dit sou nl. aan die diskresie van die onderwysers oorgelaat word. Ons het reeds daarop gewys hoedat hierdie saak in die Skoolreglement van 1684 vir die Indiese Skole sy regmatige plek ingeneem het, en hoedat daar die aard van die straf nader omskrywe is.

Ook wat betref die afgee van feesdae as vakansiedae vir die kinders, het De Chavonnes die navolging van die in hierdie verband bestaande gebruik in Nederland aanbeveel. Daar is nl. op Woensdag- en Saterdagmiddag geen skool gehou nie—vandaar die twee halwe speeldae ook deur De Chavonnes toegeken—terwyl die skoolhou ook vir 'n paar dae tydens Pase, Pinkster of Kersweek gestaak is.³⁹ Owerigens was dit ook niks buitengewoons as die onderwys

³⁶ Sien Valcoogh, D. A., *Regel der Deutsche Schoolmeesters* . . . p. 16.

³⁷ Sien Douma, H., *op. cit.*, p. 39.

³⁸ Sien Scheepstra en Walstra, *Beknopte Geschiedenis van de opvoeding en het onderwijs vooral in Nederland*, p. 60.

³⁹ Sien Douma, H., *op. cit.*, p. 42.

gedurende sekere seisoene eenvoudig stilgestaan het nie. Dit skyn asof op verskeie plekke die skole in die winter gesluit was. Nog in 1791 is op Noordwijk in Groningen slegs in die somer van Pase tot in die loop van Oktober skoolgehou, en het die onderwysers bowendien in die bou- en oestyd saam die veldwerk help verrig, gedurende welke tyd die lesse dikwels gestaak is.⁴⁰

Dat ons 'n dergelyke gebruik as laasgenoemde, veral in 'n jong land soos Suid-Afrika van destyds, waar dikwels 'n tekort aan arbeidskragte bestaan het, sou aantref, is begryplik. Die seuns wie se hulp tydens oestyd of by die oppas van die vee soms onontbeerlik was, sou maar dikwels die skoolbanke moes verlaat het om hulle vaders 'n helpende hand te bied. Maar nie alleen in die binnelande sou dit die geval gewees het dat die onderwys tydelik gestaak sou gewees het nie. Ons het gesien hoedat Victor ongeveer 1670 sy skool aan die Kaap tydelik moes staak as daar skepe in die baai was, aangesien die lokaal dan nodig was om as herberg te dien.

Ons sal onthou dat die kwessie van die salaris van die onderwysers in die moederland meestal plaaslik gereël is, en dat dit meestal bestaan het uit 'n maandelikse skoolgeld deur die leerlinge betaal. Laasgenoemde was dan ook die gebruik wat aan die Kaap gevolg is reeds voor 1714, en wat volgens De Chavonnes nog verder in swang moes bly. Waar De Chavonnes bepaal het dat die rektor van die Latynse skool twee-derdes van die bedrag wat so ingesamel is, moet kry, terwyl die orige derde na die ondermeester moes gaan, het hy 'n gebruik hier ingevoer wat ons ook by die Latynse skool op Batavia opgemerk het. Net soos dit aan die Nederlandse skoolmeesters vrygelaat is om ook bybaantjies ter hand te neem, is ook hierdie reg die Kaapse onderwysers nie ontnem nie. Ons het reeds gesien hoedat die laer kerklike ambte soms verenig is met dié van onderwyser, en hoedat van die privaat-onderwysers ook ander bronne van inkomste geniet het.

In opdrag van De Chavonnes is ook in 1714 aan die Kaap vir die eerste maal verwesenlik die idee van 'n Raad van Skolarche wat moes waak oor onderwysbelange. Ons het reeds vermeld hoedat die Skolarche sowel in die moederland as in die Ooste 'n belangryke rol gespeel het, en hoedat die predikante in hierdie rade geen geringe aandeel gehad het nie. Die predikant is derhalwe ook aan die Kaap ingesluit in die Raad van Skolarche. In hoeverre hierdie raad wesenlike mag besit het en aan sy doel beantwoord het, sal uit ons verdere verhandling duidelik word.

Ons kan uit die voorafgaande dus vasstel dat De Chavonnes se bepalings almaal in die moderaarde gewortel het, en dat hoewel sommige beginsels in die geval van die Kaap nuut was, hy vir die tyd geen nuwe beginsels hier ingevoer het nie. Aan hom is dit egter te danke dat die Kaap vanaf 1714 van 'n algemeengeldende skoolwet voorsien was. In ons verdere behandeling sal ons die onderwys-aangeleenthede in die lig van ons eerste skoolwet beskou en aantoon in hoeverre die voorskrifte daarvan konsekwent nagekom is.

⁴⁰ Sien De Planque, P. A., *Valcoool's Regel der Duijtsche Schoolmeesters*, p. 12.

HOOFSTUK VII.

DIE GOEDKEURING EN BENOEMING VAN
ONDERWYSERS.

Soos deur De Chavonnes se wet bepaal, moes in die vervolg alle onderwysers, voordat hulle as sodanig toegelaat en erken sou word, hulle aan 'n ondersoek onderwerp. Baie duidelik het die wet egter nie die saak uiteengesit nie. Dit word wel definitief neergelê dat niemand as onderwyser toegelaat en „geduld” sal word wat nie daartoe in staat en bekwaam genoeg bevind is nie, en gevolglik verlof daartoe van die Goewerneur en die Raad ontvang het nie. Die finale aanstellingsmag berus derhalwe by die Politieke Raad. Maar wie sou die ondersoek wat die goedkeuring moet voorafgaan, uitvoer, en waaruit sou die ondervraging bestaan? Hierdie vrae kan nie bloot deur raadpleging van die wet beantwoord word nie. Uit 'n nadere studie van die procedure wat wel in hierdie verband gevolg is, kan ons egter die bedoelinge van die opsteller noukeuriger bepaal.

Dit skyn dan ook dat hierdie vraag een was wat selfs die Politieke Raad aanvanklik nie met sekerheid kon beantwoord nie; daar het skynbaar ook by hulle heelwat twyfel bestaan oor wat die bedoelde gebruik moes wees. Hiervan getuig die feit dat hulle nie één gebruik konsekwent gevolg het nie, maar dit gaandeweg verander het.

Uit 'n studie van die wet self sou ons die pasaangestelde skolarche, te wete die tweede persoon van die Regering, die Kaptein van die Garnisoen en die predikant van Kaapstad, as die geskikste persone om so 'n ondersoek uit te voer, kan aanwys. Tog is die bedoelinge van die goewerneur in die begin blykbaar nie op hierdie manier geïnterpreteer nie. So het die Politieke Raad tot 1734 beide die funksies vervul, en self geoordeel of iemand bekwaam was of nie, sonder om die advies van enige ander liggaam in te roep. Slegs die predikant en die kerk is gevolglik hierdeur oor die hoof gesien, aangesien die ander twee skolarche tog tegelykertyd lede van die Politieke Raad was. Migault, wat die eerste was om by die Regering onder die nuwe wet aansoek te doen om toelating, en wel in November 1719, se versoek is sonder meer deur die Raad in behandeling geneem. Tog was hulle nie onverskillig omtrent sy godsdienstige gesindheid nie, want dit is ook oorweeg. Aan sy versoek is voldoen nadat dit in aanmerking geneem is dat hy lidmaat is van die Christelike Gereformeerde Gemeente en

bowenop van 'n „goeie en deugsame ” gedrag is.¹ Van onderwys-bevoegdheid is hier geen woord gerep nie.

Dieselfde is die geval met die „Caartemaker ” Isak van Est, wat tot beter ondersteuning van sy familie by die Regering aangeklomp het om toegelaat te mag word om 'n skool te open tot onderwysing van die jeug. Ook sy versoek is in Oktober 1724 deur die Raad self behandel, hoewel dit in sy geval hom toegestaan is, mits dat hy eers belydenis van sy geloof doen en daarna kennis van sy verlof aan die plaaslike predikant gee.² Die predikant, en derhalwe die kerk, geniet in hierdie geval dus tog 'n geringe mate van erkenning, as ons dit so kan noem, al was dit dan ook net by wyse van 'n bekendmaking dat dit aan nog iemand reeds vergun is om as onderwyser werkzaam te mag wees nadat sake rakende sy geloof in orde gevind is. Ook van hom is nie bewyse erlang nie dat hy wel daartoe in staat was waarvoor hy hom aangebied het.

Ook Jeremias Roux se versoek is toegestaan deur die Politieke Raad, eenvoudig in aanmerking nemende dat hy lidmaat is van die Gereformeerde gemeente. Hierdie slag het die predikant nie eens die konsiderasie geniet om daarvan in kennis gestel te word nie.³ Ambuieren is in Maart 1734 op dieselfde manier toegelaat.⁴

Ná 1734 het hierin egter 'n verandering gekom. In 1737, met die rekwes van David Prins, waarin hy onderdaniglik sy geneëntheid te kenne gegee het om plaaslik 'n skool te open, met die versoek dat die Raad hom gunstiglik daartoe permissie mog verleen, het hulle dit goed gevind om alvorens hulle sy versoek verder oorweeg, dit in hande te stel van die „Heeren Scholarchen”.⁵ Vir die eerste maal hoor ons dus van die Skolarche en word hulle deur die Raad as bevoegd geag om die ondersoek waar te neem, en om hulle dan van advies te dien omtrent wat hulle verder te doen staan. Hoewel in De Chavonnes se bepaling slegs vermeld staan van 'n ondersoek „in leere en leewe ” van die applikant, en tot hiertoe alleen dit oorweging geniet het, is die vereistes in die gevolg uitgebrei. Die Politieke Raad het dit nl. aan die Skolarche opgedra om hulle nie alleen „op leer en leeven van den suppt. in deesen te informeer”, maar hom ook te toets om uit te vind of hy die vereiste bekwaamhede tot die gee van onderwys besit.⁶

Vir die eerste keer neem die Skolarche dus in 1737 die ondersoek waar; en Prins is nie aangestel alvorens hulle 'n gunstige rapport uitgebring het omtrent hulle bevindings nie. Hierin het hulle nl. aan die Raad kennis gegee dat hulle die gemelde persoon ondersoek het en bevind het dat hy lidmaat van die Gereformeerde Kerk is, en redelike bekwaamhede besit om as onderwyser toegelaat te word. Die ondersoek was dus nie, soos tot hiertoe die geval

¹ Sien *Res. Pol. Raad* 1719-1720 (21 Nov. 1719), C. 14, p. 280.

² Sien *Requesten en Nominatiën* 1724, C. 231, No. 79.

³ Sien *Res. Pol. Raad* 1730-1731 (9 Mei 1730), C. 25, p. 111.

⁴ Sien *ibid.* 1733-1744 (18 Maart 1734), C. 28, p. 319.

⁵ Sien *ibid.* 1737-1738 (10 Sept. 1737), C. 30, p. 261.

⁶ *Ibid.*; *Request. en Nominatiën* 1737-1738, C. 238, No. 36.

was, beperk tot godsdienstige bevoegdhede nie. Hulle berig selfs dat hulle ook sy sang getoets het.⁷

Aangesien die Skolarche nou eenmaal deur die Politieke Raad, deur hulle erkenning, tot 'n magsposisie verhef is, het hulle besluit om die beste gebruik daarvan te maak deur, as behartigers van die belange van die Kaapse skole, sekere ongerymdhede in verband daarmee onder die aandag van die Raad te bring, met die versoek dat dit gesuiwer mag word. Dit was in hulle reedsvermelde rapport—die eerste sodanige stuk deur hulle aan die Regering gerig—dat die Skolarche benewens die verslag oor die ondersoek van Prins ook nog ander onderwysaangeleenthede aangeroei het. Hierin versoek hulle nl. „as opsigters van die skole” die Regering dat, in belang van die reeds-gepermitteerde skoolmeesters, hul getal beperk moet bly.⁸ In belang van die onderwys voel hulle hulself verder geroepe om toe te sien dat—om De Chavonnes se woorde aan te haal—alleen „bequame en God vreesende Leermeesters” as sodanig werkzaam moet wees. Om dié rede versoek hulle die Raad om die aanstelling van Dirk Ambueren, wat, soos ons gesien het, in Maart 1734 deur die Politieke Raad tot die gee van onderwys toegelaat is, in heroorweging te neem, en hom dit verder te verbied om die rede dat hy deur sy goddelose gedrag hom die skoolhou onwaardig gemaak het. Ook die geval van Meijer, wat besig was om onderwys te gee sonder dat hy toestemming van die Regering ontvang het, is ter oorweging onder hulle aandag gebring,⁹ met die aanbeveling dat dit ook vir hom verbied moes word.

Die Politieke Raad het hierdie inmenging van die kant van die Skolarche sonder enige teenkanting toegelaat en op hulle aandrang die gevraagde stappe gedoen, sodat sowel Dirk Ambueren as Jacobus Meijer verbied is om verder skool te hou.¹⁰ Hulle stem dus hier 'n versoek van die Skolarche toe nieteenstaande dat dit direk ingedruis het teen hulle eie bevindings van 'n paar jaar vroeër.

Hierdie belangryke erkenning van die Skolarche het geskied op 'n tyd toe die Raad van Skolarche, blykens die ondertekening van hulle rapport van 10 Oktober, bestaan het uit twee lede van die Regering, te wete H. Swellengrebel en J. T. Rhenius, en die twee predikante van Kaapstad, nl. Frans le Sueur en Hendricus Cock.¹¹ Dit was dus in ooreenstemming met De Chavonnes se wet, met dié verskil dat daarin slegs melding gemaak is van die „predikant” van Kaapstad, wat natuurlik nie 'n tweede predikant noodwendig uitgesluit het nie. In hierdie aanbevelings het die twee kerklike dienare seker nie 'n geringe rol gespeel nie.

⁷ Sien *Res. Pol. Raad 1737-1738* (15 Okt. 1737), C. 30, p. 305.

⁸ *Ibid.*

⁹ *Ibid.*

¹⁰ *Ibid.*

¹¹ *Ibid.*

Nog een keer in dieselfde jaar van wat ons miskien kan noem hulle ontwaking, 1737, is die Skolarche geraadpleeg deur die Raad in verband met 'n applikant. Hulle moes nl. ondersoek instel of Jacobus Meijer, wat pas 'n maand tevore as „ongepermitteerde” skoolmeester op hulle aandrang die skoolhou verbied is, en wat nou daarom aansoek gedoen het, die vereiste bekwaamhede besit om as onderwyser toegelaat te mag word.¹² Dit is hom vergun alleen nadat die Skolarche dit by die Raad aanbeveel het, daar dit by sy ondersoek „zijnde komen te blijken dat denselven reedelijke bequaamheden tot het schoolhouden besit.”¹³

Veel geleënthheid om hulle invoed te laat geld is die Skolarche egter nie gegun nie. Dit het tot 1743 geduur voordat weer 'n applikant by die Politieke Raad aansoek gedoen het om die reg om onderwys te mag gee. Vreemd genoeg is hy nie vir ondersoek by die Skolarche aanbeveel nie, maar by die Kerkraad.¹⁴ Hoe is hierdie handelwyse te verklaar? Ongetwyfeld kan ons dit nie. ten spyte van die ses jaar wat tussenin verloop het sedert daar laaste 'n aansoek van hierdie aard behandel is, daaraan toeskrywe dat die Raad onkundig was omtrent wat voorheen in so 'n geval gedoen is nie. Die destydse goewerneur was trouens dieselfde persoon, te wete Hendrik Swellengrebel, wat in 1737 as tweede persoon in die goewernement as skolarch gedien het. Dit is meer waarskynlik dat die Politieke Raad ingesien het dat die predikante tog maar die geskikste persone was om die ondersoek te lei, te meer daar dit hoofsaaklik betrekking gehad het op die godsdienstige gesindheid van die applikant.

Vanaf 1743 tot 1777 is dan ook die aansoeke van aspirant-skoolmeesters in die hande van die Kerkraad gestel, met die opdrag om die kandidate te ondersoek en dan die Raad van advies te dien. Slegs in drie gevalle is hierop uitsondering gemaak, wanneer die Raad nl. die aansoeke self oorweeg en afgehandel het sonder om die advies van die Kerkraad in te win. So is Johannes Pool in Februarie 1756 deur die Politieke Raad sonder meer toegelaat om sy aangevraagde skool aan die Kaap te mag open.¹⁵ Hierdie geval verdien egter speciale vermelding. Pool was nl. tot hertoe ouderling van die gemeente Swartland, en waarskynlik nie onbekend by die Raad nie, wat 'n groot seggenskap gehad het in die aanstelling van hierdie kerklike dienare. Geen wonder dat die Raad 'n verdere ondersoek oorbodig gevind het bloot op aanbeveling van die Sekunde, Sergius Swellengrebel, wat „in qualite als eerste Scholarch” te kenne gegee het dat Pool volkome in staat is om te doen waartoe hy hom by hulle aangemeld het.¹⁶ In sy aansoek

¹² Sien *Res. Pol. Raad* 1737-1738 (19 Nov. 1737), C. 30, p. 357; *Requesten en Nominatiën* 1737-1738, C. 238, No. 39.

¹³ *Res. Pol. Raad* 1737-1738 (26 Nov. 1737), C. 30, p. 365.

¹⁴ Sien *ibid.* 1743 (25 Maart), C. 35, p. 244.

¹⁵ Sien *ibid.* 1756 (23 Febr.), C. 48, p. 136.

¹⁶ *Ibid.*

het hy getuig dat hy 'n belyer is van die Christelike geloof,¹⁷ 'n getuienis wat in sy geval as voldoende geag is.

Jacobus Meijer is onder soortgelyke omstandighede in Oktober 1764 sonder verder raadpleging deur die Raad toegelaat „in overweeing genoomen weesende, dat denzelven niet alleen goede bequaamheden tot het onderwijzen der Jeugd is besittende, maar daarneevens ook Lidmaat der kerke alhier komt te zijn”.¹⁸ Hieruit is ook andermaal duidelik wat die Politieke Raad van 'n onderwyser verlang het: lidmaatskap van die Kerk sowel as bekwaamheid om onderwys te kan gee. Die handelwyse van die Regering in verband met die onmiddellike goedkeuring van Meijer kan miskien verder daaruit verklaar word dat hy moontlik dieselfde persoon was wat, soos reeds vermeld, sewe-en-twintig jaar tevore deur die Skolarche ondersoek, bekwaam gevind en deur die Regering toegelaat is om 'n skool te open. Dit kan wees dat hy intussen sy skool gestaak het en nou begerig was om dit opnuut te begin. Waarom ook in die geval van Willem Pool, wat in Desember 1764 deur die Raad toegelaat is,¹⁹ 'n uitsondering gemaak is, is vir ons nie duidelik nie. In die geval van sy so pas behandelde naamgenoot Johannes Pool kon nog aangevoer word dat hy 'n godvresende kerkdienaar was; maar wat was nou eintlik Willem se spesiale verdienste?

Dit staan nie aangeteken dat die Kerkraad beledigd gevoel het omdat hulle in hierdie drie gevalle oor die hoof gesien is nie. Tog lees ons in die Notule van die Kerkraadsvergadering van 4 Maart 1765, dus nadat die laasgenoemde twee here reeds 'n geruime tyd finale toestemming van die Regering ontvang het, dat hulle die skoolmeesters Willem Pool en Peter²⁰ Meijer, „naar behoorlijke ondervraaging”, bevind het „in staat te zijn tot waarneeming hunner scholen”.²¹ Ook in hierdie twee gevalle het die onderwysers hulle aan 'n ondersoek deur die Kerkraad ingestel onderwerp, al was dit dan ook nadat hulle reeds werksaam was.

Met die uitsondering van hierdie drie genoemde persone is al die applikante gedurende genoemde jare vir ondersoek by die Kerkraad aanbeveel met die versoek om dan aan die Politieke Raad verslag te doen aangaande hulle bevindings, en of dit raadsaam is om die versoek toe te staan al dan nie. In hulle opdrag

¹⁷ Sien *Requesten en Nominatiën* 1756, C. 255, No. 78.

¹⁸ *Res. Pol. Raad* 1764 (16 Okt.), C. 56, p. 404; Vir sy rekwest sien ook *Requesten en Nominatiën* 1764, C. 263, No. 173.

¹⁹ Sien *Res. Pol. Raad* 1764 (18 Dec.), C. 56, p. 447; sien ook *Requesten en Nominatiën* 1764, C. 263, No. 199.

²⁰ Hier moet blykbaar 'n fout ingesluip het, want sowel in sy rekwest as in die Notule van die Politieke Raad word sy naam as Jacobus aangegee. Dat hier dieselfde persoon bedoel word, vermoed ons op grond daarvan dat hierdie Meijer reeds besig was met skoolhou toe hy ondersoek is deur die Kerkraad, terwyl ons weet dat Jacobus Meijer enige maande vantevore toegelaat is sonder dat hy deur die Kerkraad ondersoek is. Miskien was Peter sy tweede naam, en is hy deur sommige op daardie naam genoem.

²¹ Sien *Res. Kerkraad Kaapstad* 1758-1769 (4 Maart 1765), K.R. 6, p. 194.

aan die Kerkraad word die aard van die ondersoek in die meeste gevalle nie nader omskrywe nie. Soms is hulle wel gevra om ook 'n kandidaat se godsdiensoortuigings nader te wete te kom,²² maar in die meeste gevalle word slegs vermeld dat hulle geëxamineer moes word „noopens derselver bequaamheid in't onderwysen der Jeugd”.²³

Dat die Kerkraad nie sy plig in hierdie opsig verwaarloos het nie, maar 'n grondige ondersoek ingestel het, nie net na die vakke deur 'n kandidaat aangebied nie, maar ook in verband met sy geloof, blyk uit die verslae deur hulle aan die Raad gedoen. In al die gevalle word in die eerste instansie vermeld dat die kandidaat lidmaat van die kerk is. So moes Uijttema dit nl. ontgeld omdat hy nie lidmaat van die kerk was nie. Hy is derhalwe „als daartoe volstrekt onbequaam sonder verder examen weggezonden”.²⁴ In sommige gevalle is die vakke waartoe die kandidaat speciaal in staat gevind is, vermeld. In die geval van Adam Tas is dit b.v. bevind dat hy die nodige bekwaamhede besit „om de jeugd, soo in het leesen, schrijven, cijfferen etc. een behoorlijke onderwysinge te kunnen geven”.²⁵

Vir Alexander de Cok, Jacobus Maurits en Job Jacobsz. het volgens die Kerkraad as besondere aanbeveling gegeld dat hulle tydens ondersoek ook in sing bekwaam geblyk het. De Cok is nl. in staat gevind „om de jeugd in de gronden van den godsdienst, als mede in het schrijven, cijferen, leesen, singen etc. te kunnen onderwysen”,²⁶ terwyl die ander twee „goed genoeg quamen te geeven”, nie alleen rakende die godsdienste, „maar ook omtrent het schrijven, cijfferen, singen, en wat verder in de persoon van een schoolmeester vereischt werd”.²⁷

In die meeste gevalle egter word net vermeld dat hy óf „de vereischte bequaamheden” óf „goede bequaamheden” óf „de vereischte capaciteiten” besit óf „capabel” is om as skoolmeester toegelaat te mag word.

Die Kerkraad het dan ook besluit om sy invloed en die erkenning wat hy van staatsweë geniet het, ten beste te gebruik. In Januarie 1754 het hulle dit nodig geag om stappe te doen om die geras deur skoolkinders in die kerk gemaak stop te sit.²⁸ Hulle het verder nie kans gesien om die versoek van 'n ongepermitteerde skoolmeester om oogluikend toegelaat te mag word, toe te staan

²² Sien b.v. *Res. Pol. Raad* 1743 (25 Maart), C. 35, p. 244.

²³ *Ibid.* 1753 (11 Dec.), C. 45, p. 284.

²⁴ *Res. Kerkr. Kaapstad* 1749-1758 (7 Jan. 1754), K.R. 5, p. 140; *Res. Pol. Raad* 1754 (22 Jan.), C. 46, p. 79.

²⁵ *Res. Kerkr. Kaapstad* 1749-1758 (5 Okt. 1750), K.R. 5, p. 37. Hierdie Adam Tas, van wie ons weer later verneem as laaste ondertekenaar van die petisie van die skoolmeesters van 1753, was die oudste seun van die „historiese” Adam Tas. Sien artikel dr. Franken, Adam Tas en sy Famielie, *Die Huisgenoot*, Dl. XI, No. 237 (1 Okt. 1926), p. 33.

²⁶ *Res. Pol. Raad* 1745 (1 Julie), C. 37, p. 218.

²⁷ *Res. Kerkr. Kaapstad* 1749-1758 (7 Jan. 1754), K.R. 5, p. 141.

²⁸ *Ibid.*, p. 139.

nie, maar het verkies om hierin „op te volgen de ordre door de Regering alhier deswegens gestatueert”.²⁹ Dit is trouens op hulle aandrang dat die Kommissaris Politiek in 1767 belowe het om dit by die Politieke Raad aan te beveel dat slegs 'n beperkte getal onderwysers aan die Kaap toegelaat moes word.³⁰

Tog was die Skolarche ook gedurende hierdie jare nie heeltemaal aan die vergeetheid prysgegee nie. Toe die „geprivilegieerde schoolmeesteren” in November 1753 dit noodsaaklik geag het om klagte aangaande ongepermitteerde meesters by die Raad in te dien, is die ondertekenaars van die petisie gelas om die name van die oortreders aan die „Heeren Scholarge deser plaatse” te oorhandig.³¹

In 1779 vind die meesters hulle genoodsaak om die klag van 1753 te herhaal. Maar dié slag wend hulle hulle in die eerste instansie tot die predikante van die Kaapse gemeente, wat, as voorspraak vir die veronregtes, die klagskrif op hulle beurt by die Politieke Raad ingedien het.³² Laasgenoemde het dit toe goedge-dink om andermaal die Raad van Skolarche 'n aktiewe rol te laat speel deur die ondersoek in die saak aan hulle op te dra.³³ Belangryk is die verandering wat nou in die samestelling van die Raad van Skolarche gekom het. Die Politieke Raad noem nl. as Skolarche: die Kommissaris Politiek, die predikante en „den thans burgersweegen fungeerende ouderling”.³⁴ Waar dit vroeër saamgestel was uit twee regeringsambtenare en twee predikante, is hierin nou 'n dominerende posisie aan die geestelike element toegeken.

Met hierdie, wat ons feitlik kan noem, her-in-die-lewe-roeping van die Skolarche begin hulle 'n nuwe fase in hulle geskiedenis, en word die Kollege verhev van een wat gedurende 'n geruime tyd net in naam bestaan het, tot een wat bestem was om ook in die praktyk groot werk te verrig en invloed uit te oefen. In hulle belangryke rapport van 2 September 1779, die eerste van sy soort in verband met onderwysaangeleenthede aan die Kaap, waag hulle dit o.a. om die Regering te versoek „dat zij als scholarchen mogen werden gequalificeerd, om, wanneer aan hun iets ter verbeetering omtrent de Schoolen in't generaal, mogten voorkomen, als dan daartoe de nodige ordres te stellen, en dat de resp.^{ve} Schoolmeesters mogen werden geordonneerd, daaraan behoorlijk t'obedieeren”.³⁵ Was dit baie gevra? Tog vind ons dat die Politieke Raad, waarskynlik beetgepak en vertrouwe ingeboesem deur die grondige manier waarop die Skolarche die saak aan hulle opgedra,

²⁹ Sien *Res. Kerkr. Kaapstad 1758-1769* (4 Mei 1767), K.R. 6, p. 243.

³⁰ *Ibid.*, p. 244; *ibid.* (1 Junie 1767), p. 247.

³¹ Sien *Res. Pol. Raad 1753* (27 Nov.), C. 45, p. 275.

³² Sien *ibid.* 1779 (6 Julie), C. 71, p. 314.

³³ *Ibid.*, p. 317.

³⁴ *Ibid.*

³⁵ *Res. Pol. Raad 1779* (2 Sept.), C. 71, p. 366.

aangepak het, en die uitvoerige rapport wat hul uitbring het, hierdie uiters belangryke, gevraagde koncessie toegestaan het.³⁶ Die belangrykheid van hierdie vergunning is nie maklik te oorskat nie. Dit het eenvoudig beteken 'n decentralisasie van mag in verband met die reëling van onderwyssake. Die Politieke Raad het hiermee afstand gedoen van 'n funksie wat sover uitsluitlik deur hom behartig is, ten gunste van 'n kollege wat in die besonder daarmee belas is. Soos te verwag dus, is alle verdere aansoeke van aspirant-skoolmeesters hierna in hande van die Skolarche geplaas om die nodige ondersoek in te stel. Die finale toestemming tot die gee van onderwys het egter nog by die Politieke Raad bly berus.³⁷

Dit het dus duidelik geword dat die finale verlening van die reg om 'n skool te mag open sonder uitsondering berus het by die Politieke Raad. Wat die ondersoek van onderwysers betref, het die Raad hom egter sover bekend tydens die jaar 1737 laat lei deur die Skolarche en tussen die jare 1743 en 1777 op 'n paar uitsonderinge na deur die Kerkraad. Hierna het die Skolarche weer op die voorgrond getree. Tot 1779 het alle mag in verband met bepalings rakende die onderwys uitsluitlik by die Politieke Raad berus, met terloopse erkenning van die invloed van die kerk, maar sedert 1779 is dit ook aan die Skolarche toegestaan om orders wat hulle nodig mag ag, op te stel. Ons sal later sien dat die Skolarche tog nog na die Politieke Raad gegaan het om hulle verordeninge af te kondig om daar sodoende krag by te sit. Neem ons nou nog in aanmerking dat driekwart van die Skolarche kerklike dienare was, dan kom ons tot die gevolgtrekking dat daar in hierdie tyd 'n wedersydse erkenning was tussen Kerk en Staat wat betref die saak van die onderwys.

³⁶ *Res. Pol. Raad* 1779 (2 Sept.), C. 71, p. 371.

³⁷ Sien o.a. *Res. Pol. Raad* 1781 (13 Maart), C. 73, p. 168 en *ibid.* 1782 (18 Febr.), C. 74, p. 273.

HOOFSTUK VIII.

SLICHER EN DIE LATYNSE SKOOL, 1714-1729.

'n Baie belangryke openbare skool—trouens die eerste van sy soort—is in die loop van 1714 aan die Kaap geopen. Dit was die Latynse Skool met Lambertus Slicher as rektor.¹

Van hierdie eerste s.g. meester in die klassieke by ons, se lewe voordat hy sy belangryke betrekking hier aanvaar het, het ons heelwat te wete gekom. Sedert die jaar 1706 was hy in die moederland predikant te Lillo, waar hy egter baie moeilikhede en teenkanting van die kant van die Kommandeur daar ondervind het, met die gevolg dat hy vir 'n tyd lank uit sy gemeente afwesig was. Toe hy later besluit het om terug te keer, het die Klassis van Tholen en Bergen op Zoom, waaronder hy geressorteer het, hom gelyk gegee en „met eenparigheijt van stemmen”, aanbeveel om hom „wederom tot den heiligen dienst, in voornoemde gemeijnte toe te laten”.² Dog aangesien intussen „vele animositeitjen” teen hom ontstaan het, „ende de Commandeur aan de andere kant alles aanwendende” om hom „spijt aan te doen”, het hy in die begin van 1713 dit raadsaam geag om sy ontslag by die Klassis aan te vra, wat hom toegestaan is.³ Hierna het hy hom enige tyd opgehou in Zuid-Beveland, waar hy die dienste vir verskeie predikante waargeneem het.⁴ Beslis gunstig is die testimonium wat deur laasgenoemdes aan hom uitgereik is, onder datum 19 Maart 1714. Van sy besondere talente word hierin melding gemaak. Hy het dikwels „met zeer groote stigtinge en genoegens, den predikdienst en aankleeven van dien . . . waargenomen, en door zijn *zonderlinge bequaamheden*⁵ veel vrugt gedaan”.⁶ Sy bekwaamhede was egter nie beperk tot godsdienstige sake nie. Nie alleen het hy 'n grondige kennis gehad van die „Goddelijke waarheeden” nie, maar het hy ook daarvan blyke gegee dat hy „ook in die wetenschappen ervaren is . . . als daar zijn de wijsbegeerte, kennis van talen en outheeden, zo der Latijnen en Grieken, als der Hebreën”.⁷ Hier blyk reeds sy bekwaamheid vir die werksaamhede waartoe hy later aan die Kaap geroepe sou word.

¹ Sien *Res. Pol. Raad 1719-1720* (21 Maart 1719), C. 14, p. 28.

² Brief Lambertus Slicher, Kaapstad—Kl. Amst. (17 Junie 1718), *Brieven van Kaapsche Kerken aan Classis Amst.* 1655-1747, Cl. 65.

³ *Ibid.*

⁴ *Ibid.*

⁵ Ek kursiveer.

⁶ Bylaag by brief Slicher—Kl. Amst. (18 Junie 1718), *Brieven van Kaapsche Kerken aan Classis Amst.* 1655-1747, Cl. 65.

⁷ *Ibid.*

Vervolgens het hy „van alle levensmiddelen ontbloot zijnde”, besluit om hom na Oos-Indië te begewe om daar ’n bestaan te probeer vind. Dog nadat hy as marine-officier in diens van die Kompanjie gegaan het en met die skip „’t Vaderland getrouw” in 1714 in die Kaap aangekom het,⁸ het hy kennis geneem daarvan dat dit nie kon geskied sonder die toestemming van die bewindhebbers en van die Klassis van Amsterdam nie.

Tot sy geluk egter het die destydse goewerneur hier hom reeds in die vaderland geken, en so is dit dan dat hy nog in 1714, die jaar van sy aankoms aan die Kaap, deur die goewerneur, met sy „ellendigen staat bewogen zijnde”, aangestel is „om onder den naam van Rector, het opzigt over de Scholen te hebben”.⁹

Hierdie man, voortaan bekend onder die ‘man van „rektor” in die Latynse skool deur hom opgerig, was bestem om vir ’n tydjie ten minste ’n vername rol te speel in onderwysaangeleenthede in die hoofstad.

Dat hierdie skool geen geringe rol gespeel het in die totstandkoming van die wet van 1714 nie, getuig die feit dat dit herhaaldelik daarin vermeld word. Ons herinner slegs daaraan hoedat in die aanhef van die wet genoem word dat dit ’n wet is waarvolgens die „rektor” en ander meesters hulle sal moet gedra. Hier is sonder twyfel bedoel die rektor van die Latynse Skool. Ook is melding gemaak van watter boeke die „rektor” en skoolmeesters in die Latynse en ander skole moes gebruik. In verband met die Latynse skool, die enigste waarin ook ’n ondermeester werksaam sou wees, is speciaal neergelê wat die verhouding tussen die rektor en die ondermeester sou wees in verband met die hoor van lesse. Die rektor sowel as die ander meesters moes die formulier onderteken. Ook die basis waarvolgens die skoolgeld in die Latynse skool tussen die rektor en ondermeester verdeel sou word, is vasgelê. Tot sover die vermelding van die rektor en die Latynse Skool in De Chavonnes se wet. Wat die skoolgeld betref, wou Slicher egter ’n verdere bepaling daarin sien. Volgens De Chavonnes sou hy wel twee-derdes en die ondermeester een-derde van die skoolgeld deur die leerlinge maandeliks betaal ontvang, maar die wet het nie nader bepaal hoeveel van elke kind hiervoor gevorder kon word nie, maar slegs verwys na die bestaande gebruik. Op die versoek van Slicher „dat een vaste prijse mogt werden beraamt, wat gelt ider kind voor’t leeren van’t A.B.C. Spelde, Leesen, Schrijven, Cijferen en ’t Leeren der Latijnse taal, maandelijks zoude betalen, als mede dat mogt weten, ten wiens voordeele, de boeken, pennen en papier, aan de zelve kinderen zoude verstrekt ofte vercocht werden”, is op hierdie saak, sover dit die Latynse skool betref, by wyse van ’n ampliasie tot die wet van 1714, verder lig

⁸ Sien *Res. Pol. Raad 1719-1720* (21 Maart 1719), C. 14, p. 28.

⁹ Brief Slicher—ds. Wiltens, Amst. (18 Junie 1718), *Brieven van Kaapsche Kerken aan Classis Amst. 1655-1747*, Cl. 65; sien ook brief Slicher—Kl. Amst. (17 Junie 1718), *ibid.*; *Res. Pol. Raad 1719-1720* (21 Maart 1719), C. 14, p. 28.

gewerp.¹⁰ Hieruit leer ons wat die skoolgeld in die Latynse skool was. Elke kind moes maandeliks vir die leer van die A.B.C. 'n $\frac{1}{4}$, vir spel en lees $\frac{1}{2}$, vir lees, skrywe en cyfer 1 en vir Latyn $1\frac{1}{2}$ Ryksdaalder betaal. As iemand van enige privaatonderdig buite die skoolure gebruik wou maak, kon die rektor in so 'n geval egter self vorder „t gunt hij oordeelt redelijk te zijn”. Enige voordeel verbonde aan die verkoop van boeke, penne of papier sou die rektor vir homself mag toeëien,¹¹ 'n gebruik wat ook in die moederland nie vreemd was nie.¹²

Uit hierdie ampliësie is die vakke en die aard van Slicher se skool ook nader te bepaal. Daarin is naamlik onderwys gegee in spel, lees, en skrywe van die Nederlandse taal, asook in rekenkunde en in die eerste beginsels van die Latynse taal. Hoewel godsdiensonderwys hier nie vermeld word nie, waarskynlik omdat dit as vanselfsprekend in dié dae was en gratis sou geskied, kan ons aanneem dat ook die onderwys daarvan sy regmatige plek in die skool van Slicher ingeneem het, te meer daar ons reeds verneem het van sy suksesvolle loopbaan as predikant in die moederland.

Met die uitsondering dat Latyn ook by hom op sy rooster van werksaamhede verskyn het, het hierdie skool nie radikaal verskil van die gewone laer skole nie. Ons sou dit ook nie juis as 'n „hoër” skool kan bestempel nie, alhoewel dit 'n besondere status geniet het, soos De Chavonnes se skoolorder dan ook bevestig.

Blykens die herhaalde vermelding in genoemde skoolorder van 'n ondermeester naas die rektor, is vas te stel dat die Latynse skool reeds in sy aanvangsjare van 'n tweede onderwyser voorsien was. Dit is egter nie so maklik om met sekerheid vas te stel wie hierdie werk in die beginjare waargeneem het nie. Uit die *Generale Monsterrollen* is wel af te lei dat reeds voor 1715 as sodanig werksaam was Jan Jacobsz. Lievens¹³ aangesien sy naam aangeteken staan net na die van Lambert Slicher, „rector aan die Scholen”. Lievens word egter slegs vermeld as „schoolmeester aan de Caab” en nie juis as ondermeester in die Latynse skool nie.¹⁴ Hierdie werk het hy bly waarneem tot in 1719,¹⁵ waarna hy in hierdie hoedanigheid opgevolg is deur Adolf Hofman van Batavia.¹⁶

¹⁰ Sien ampliësie op Skoolordonnansie van 1714, *Origineel Placaatboek* 1714-1734, C. 682, p. 116.

¹¹ *Ibid.*

¹² Sien Douma, H., *De ontwikkeling van het Lager Onderwijs in Nederland*, p. 43.

¹³ Soms ook aangeteken as Liewes en as Lieuwes.

¹⁴ Sien *Generale Monsterrollen* 1701-1715, V.C. 40, p. 272. As ons egter in aanmerking neem dat ook Adolf Hofman wat in alle waarskynlikheid vir Lievens as ondermeester opgevolg het bloot as „schoolmeester” aangeteken is, terwyl ons van hom seker weet dat hy as ondermeester in die Latynse Skool gewerk het, dan het ons reg om te vermoed dat Lievens ook hierdie hoedanigheid beklee het.

¹⁵ Sien *Generale Monsterrollen* 1716-1725, V.C. 41, p. 3 (1716), p. 3 (1717) en p. 3 (1718).

¹⁶ Sien *ibid.*, p. 3 (1719); *Requesten* 1723, C. 230, No. 22.

Aangesien dit die enigste instelling van sy soort aan die Kaap was, kan ons ons maklik voorstel dat verskeie van die meer gegoede ingesetenes van die stad, en moontlik ook van die buitewyke, van hierdie skool gebruik gemaak het om hulle kinders wat reeds die gewone laer skole deurloop het, 'n verdere mate van onderwys en wel in die Latynse taal te laat geniet.¹⁷ Dit wil voorkom asof van hierdie geleënteid nogal gretig gebruik gemaak is en asof die skool teen 1720 vry druk besoek is. So het Slicher in sy hoedanigheid as „rector der Caabse Schoole” homself genoodsaak gevoel om aan die Politieke Raad mee te deel hoedat, deur die „gestadige aanwas en toevloet van die jonge kinderen en leerlingen, die dagelijks ter schoole worden bestelt”, die banke en tafels wat reeds in „gemelde schoole” was onmoontlik voldoende kon wees om aan almaal „bequame” sitplekke te gee, en dat dit derhalwe noodsaaklik was dat die tafels, banke en inkkokers met nuwes vermeerder moes word.¹⁸ Hy het dan ook versoek dat hierdie benodighede deur die Kompanjie aan hom verstrekk moes word; wat hom dan ook deur die Raad toegestaan is.¹⁹

Nog in dieselfde jaar het hy hom vir 'n tweede maal by die Raad aangemeld en nogeens sy verleënteid weens die besondere toestroming van leerlinge aan hulle bekend gemaak. By hierdie geleënteid het dit geblyk dat hy „zedert drij a vier maanden van wegen de toevloet der kinderen” nie in staat was om benewens die skoolmeester wat hom toegesê was, die skool waar te neem nie en daarom genoodsaak was om 'n derde een te gebruik. Aangesien hierdie persoon onlangs deur die Kompanjie vir ander werk geneem is en hy (Slicher) „geerne na zijn uijterste vermogen alles zoude aanwenden wat mogelijk is om te bezorgen dat zijne leerlingen na hunne capaciteit wierden onderwezen”, wend hy hom tot die Regering en neem hy die vryheid om hulle ootmoediglik te versoek „de goetheit geliefden te hebben om hem van wegen d.E.E. Compagnije nog ijmant tot medehulp toe te staan.”²⁰ Hy het selfs by hulle iemand hiertoe aanbeveel in die persoon van Jan van de Capelle van Zuijdpolsbroek, 'n soldaat op die skip „Blijenberg” wat toe in die baai gelê het; hy was voorheen skoolmeester „op die kust Cormandel”.²¹ Hoewel hy hulle verder meegedeel het dat die getal leerlinge in sy skool toe meer as tweehonderd getal het, was die Politieke Raad egter nie geneig om ook hierdie versoek van hom toe te staan nie. Ons lees dan ook nooit van 'n derde officiële onderwyser in die Latynse skool nie en die skikking waarvan so ewe sprake was toe daarin wel gedurende enige maande 'n derde meester werksaam was, was maar van tydelike aard.

¹⁷ Ons herinner daaraan dat die vakke van die gewone laer skole ook in hierdie skool onderrig is.

¹⁸ *Sien Res. Pol. Raad 1720-1721* (13 Aug. 1720), C. 15, p. 178; *Requesten 1720*, C. 227, No. 85.

¹⁹ *Sien Res. Pol. Raad 1720-1721* (13 Aug. 1720), C. 15, p. 179.

²⁰ *Requesten 1720*, C. 227, No. 125. ²¹ *Ibid.*

Soos uit bogenoemde duidelik geword het, het die Latynse skool van Slicher wel deeglik tye van bloei geken; tog het ons geen direkte bevestiging gevind vir Theal se bewering waar hy konstateer dat „pupils from any part of the colony were taken into the rector's house as boarders.”²²

Dat Lambertus Slicher as onderwyser 'n besondere status geniet het, getuig reeds die feit dat hy as „rektor” bekend gestaan het ter onderskeiding van die gebruikelike benaming van „meester”. Hy is verder van sy kollegas daarin te onderskei dat hy behalwe die skoolgeld van sy leerlinge, van die Regering 'n verdere vergoeding ontvang het, wat reeds op 30 April 1715 verhoog is tot twintig guldens per maand, uit konsiderasie dat hy sy werk tot voldoening van die Raad waargeneem het.²³

Ons meen derhalwe dat hy as sodanig 'n invloedryke persoon was, wie se aanbevelings en sienswyses selfs nie deur die Goewerneur en die Raad lig geskat sou gewees het nie. Ons sou hom seker met 'n mate van reg as 'n soort van „Superintendent van Onderwys” vir daardie tyd kan beskou. Dit is nie onwaarskynlik dat sy bedrywighede nie beperk was tot sy eie skool nie. Hoewel hy in meeste van die offisiële stukke gewoonweg vermeld word as „Rector der Schoole,” en ook soms genoem is „Rector der Caabse Schoole,”²⁴ het ons hom by twee geleenthede aangeteken gevind as „rector aan de scholen” en as „rector van de scholen” respektiewelik.²⁵ In twee briewe, een aan die kerklike owerhede en een aan 'n predikant in die Moederland gerig, noem hy homself selfs „rector met opzigt over de scholen.”²⁶ Die moontlikheid is selfs nie uitgesluit dat hy in 1720 toe hy, soos reeds aangedui, by die Regering om skoolbenodighede aangeklop het, dit in die hoedanigheid as iemand met opsig oor die skole gedoen het. Ons word in hierdie gedagte gesterk as ons opmerk dat hy naas ag of tien banke en vyf of ses inkkokers, ook versoek het om twee skryftafels,²⁷ wat moontlik vir afsonderlike skole bedoel was. Die beswaar mag geopper word dat hy nie supervisie sou kon beoefen het nie aangesien dit by die skolarche thuisgehoort het. Ons moet egter nie vergeet dat Slicher moontlik in hierdie posisie gestel is reeds voordat De Chavonnes deur sy skoolorder 'n Raad van Skolarche in die lewe geroep het. Ons het verder ook reeds die moontlikheid aangetoon dat hierdie Raad blykbaar nie onmiddellik in die praktyk begin funksioneer het nie.

Ten spyte van die blykbare gewildheid van sy skool en die ge-

²² Theal, *Hist. of S.A. before 1795*, II, p. 407.

²³ Sien *Requesten en Memoriën* 1722, C. 229, No. 68.

²⁴ Sien *Res. Pol. Raad* 1720-1721 (13 Aug. 1720), C. 15, p. 178.

²⁵ Sien *Generale Monsterrollen* 1701-1715, V.C. 40, p. 272 en *ibid.* 1716-1725, V.C. 41, p. 1 (1722).

²⁶ Sien brief Slicher—Kl. Amsterdam (17 Junie 1718), *Brieven van Kaapsche Kerken aan Classis Amsterdam* 1655-1747, Cl. 65 en brief Slicher—ds. Wiltens (18 Junie 1718), *ibid.*

²⁷ Sien sy „Memorie” wat genoemde rekwes vergesel het. *Requesten* 1720, C. 227, No. 85.

volglike groot toeloop van leerlinge wat dit te beurt geval het, was Slicher nie geneë om van sy ou beroep, die leraarsamb, vir altyd af te sien nie met die gevolg dat hy besluit het om verlof te vra om weer te mag preek. Hy het derhalwe aan ds. D'Aillij aangebied om soms vir hom 'n preekbeurt waar te neem, maar laasgenoemde was nie by magte om sonder die toestemming van die owerhede sy versoek toe te staan nie. Vandaar sy versoek aan sowel die Klassis van Amsterdam as aan die Politieke Raad gerig, om by die Bewindhebbers aan te vra dat hy as predikant in diens geneem mag word, „het zij om alhier als tweede predikant te blijven, of verder na Indiën verzonden te worden,”²⁸ nadat hy hulle daaraan herinner het hoedat hy reeds die amb in die vaderland bekleed het en selfs eers as proponent en later as predikant opgetree het in gemeentes in Amsterdam, en „aan zommige vrij veel genoegen hebbe gegeven.”²⁹

Die feit dat dit hom onverskillig was of hy plaaslik aangestel word of wel elders, wil dit laat voorkom asof hy nie te veel waarde geheg het aan die voordeel wat sy skool vir hom afgewerp het nie; vandaar dat hy gereed was om sy skool selfs heeltemaal te laat vaar. Miskien is die verklaring vir sy handelwyse daarin te soek dat hy hom nog steeds meer aangetrokke gevoel het tot die beoefening van die lewensroeping waartoe hy homself in die eerste instansie bekwaam het.

Desnieteenstaande verneem ons, blykens 'n testimonium in 1718 aan hom verstrek deur ds. D'Aillij, dat hy in die afgelope vier jaar sy werk bevredigend waargeneem het.³⁰ Sy versoek is toegestaan, nadat die Politieke Raad sy saak vir gunstige oorweging by Here XVII aanbeveel het;³¹ hy sou nl. by voervallende geleënthede, hetsy weens ongesteldheid van die gevestigde predikant of andersins, die preekstoel mag beklim³²—'n voorreg wat hom, tot die groot genoë van 'n groot menigte, vir die eerste maal te beurt geval het op 15 Julie 1721.³³

Hierdie nuwe bedrywigheid van hom, wat hom verskeie kere sy weg tot die preekstoel laat vind het,³⁴ het hom egter nie verhoed om sy onderwyspligte verder waar te neem nie, en hy het die werk ook hierna nog steeds bly doen as „rector der Scholen”, blykbaar tot die grootste tevredenheid aan die kant van die autoriteite.³⁵

²⁸ Brief Slicher—Kl. Amst. (17 Junie 1718), *Brieven van Kaapsche Kerken aan Classis Amst.* 1655-1747, C. 65; *Res. Pol. Raad* 1719-1720 (21 Maart 1719), C. 14, p. 29.

²⁹ *Ibid.*; sien ook *Requesten en Memoriën* 1719, C. 226, No. 18.

³⁰ Sien bylaag brief Slicher—Kl. Amst. (17 Junie 1718), *Brieven van Kaapsche Kerken aan Classis Amst.* 1655-1747, Cl. 65.

³¹ Sien *Res. Pol. Raad* 1719-1720 (21 Maart 1719), C. 14, p. 29.

³² Sien *Brieven van Heren XVII naar Indië* (16 Julie 1720), K.A. 464; *Res. Pol. Raad* 1721-1722 (10 Junie 1721), C. 16, p. 39.

³³ Sien *Dagregister* 1718-1724 (15 Junie 1721), C. 605, p. 468.

³⁴ Sien *Requesten en Memoriën* 1720-1721, C. 228, No. 96.

³⁵ Sien testimonium van Kerkraad Kaapstad as bylaag by brief Slicher—Kl. Amst. (24 Jan. 1724), *Brieven van Kaapsche Kerken aan Classis Amst.* 1655-1747, Cl. 65. Hy maak by hierdie geleënthede met vrymoedigheid gebruik van 'n getuigskrif reeds vroeër uitgereik.

Sy vergoeding is intussen egter nie verhoog nie, maar hy het nog steeds van die Regering geniet 'n toelaag van twintig guldens per maand, wat hy ontvang het bowe en behalwe die skoolgeld van sy leerlinge.³⁶

Met sy skool het dit teen 1722 blykbaar nie meer so voor die wind gegaan nie. want hy kla dat hy nie in staat is om met sy inkomste uit te kom nie, aangesien hy genoodsaak is om 'n baie hoë huishuur te betaal.³⁷

Hierna het sy moeilikheid egter verdwyn. As gevolg van gunstige berigte aangaande sy gedrag en bekwaamheid, het Here XVII die Politieke Raad gelas om hom, op eie versoek, óf as gewone predikant met gewone traktement aan te stel, óf om hom as sodanig na Batavia te laat gaan,³⁸ waarop in Februarie 1723 besluit is om hom tot tweede predikant in die Kaapse gemeente aan te stel,³⁹ in welke hoedanigheid hy in Maart 1723 deur ds. Johannes D'Aillij na 'n „deftige leerreden” bevestig is.⁴⁰ In Junie 1723 is sy moeilikheid omtrent huishuur ook opgelos toe hom die huis gegee is wat destyds deur die sieketrooster Jan Mahieu bewoon is, aangesien hy die eienaar was van drie of vier huise in die Tafelvallei, „en geen school is houdende.”⁴¹

Op 12 Junie 1725 ná die dood van ds. Van Aken is ons gewese rektor deur die Politieke Raad as predikant in Drakenstein aangestel,⁴² waar hy vroeg in 1728 verplig was om weens herhaalde ongesteldheid die preekdiens sittende waar te neem nadat 'n bankie in die preekstoel aangebring is, aangesien „het lange staan gedurende den predikdienst hem eenigzints incommodeerde.”⁴³

Met sy dood vroeg in die maand Junie 1730⁴⁴ is die loopbaan beëindig van een van ons pionier-skoolmeesters, wat sy werk, as Latynse onderwyser, seker nie onopgemerk gedoen het nie.

Dit is met sekerheid vas te stel dat Slicher na sy aanstelling tot predikant in 1723 nie meer die onderwyswerk waargeneem het nie. Nie alleen is hy, waar hy gewoonlik aangedui is met die naam van „rektor”, nie meer hierna in die offisiële stukke by hierdie naam genoem nie, maar staan hy reeds in die *Monsterrolle* van 1723 nie meer as sodanig aangeteken nie maar wel bloot as „predikant”.⁴⁵

³⁶ Sien *Requesten en Nominatiën* 1722, C. 229, No. 68.

³⁷ *Ibid.*

³⁸ Sien *Brieven van Heren XVII naar Indië* (17 Julie 1722), K.A. 464; Brief Slicher—Kl. Amst. (24 Jan. 1724), *Brieven van Kaapsche Kerken aan Classis Amst.* 1655-1747, Cl. 65.

³⁹ Sien *Res. Pol. Raad* 1722-1723 (16 Febr. 1723), C. 17, p. 504.

⁴⁰ Sien *Dagregister* 1718-1724 (7 Maart 1723), C. 605, p. 731; *Res. Kerkraad Kaapstad* 1719-1724 (1 Maart 1723), K.R. 3, p. 129.

⁴¹ Sien *Res. Pol. Raad* 1723-1724 (15 Junie 1723), C. 18, p. 205.

⁴² Sien *Notule Kerkr. Drakenstein* (15 Julie 1725), Aangehaal Spoelstra. C., *Bouwstoffen*. . . , II, p. 444.

⁴³ *Notule Kerkr. Drakenstein* (4 Jan. 1728), *ibid.*, p. 450.

⁴⁴ Sien *Res. Pol. Raad* 1730-1731 (13 Junie 1730), C. 25, p. 145.

⁴⁵ Sien *Generale Monsterrollen* 1716-1725, V.C. 41, p. 2 (1723).

Dit het egter nie beteken dat die skool onmiddellik gestaak is nie. Slicher se werk is nl. hierna waargeneem deur Adolf Hofman wat sedert 1719 by hom as ondermeester diens gedoen het. In hierdie hoedanigheid het hy nog in dieselfde jaar van sy „bevordering” by die Politieke Raad met ’n versoek aangeklop. Hierin het hy die Raad daaraan herinner hoedat hy in die jaar 1719 in die diens van die Kompanjie getree het teen tien guldens per maand en sedert dien as ondermeester by Slicher werksaam was. Hy het ook daarop gewys hoedat as gevolg van Slicher se aanstelling tot predikant „den gantschen last der schoole” op hom geval het. Hy het hulle gevolglik versoek om hom offisiël te bevorder en hom ’n sodanige vergoeding toe te sê as wat hulle mag goedvind.⁴⁶

Hofman is dan ook dadelik van ’n „onder schoolmeester” voorsien in die persoon van ’n sekere Johannes Swoigne van Rotterdam.⁴⁷ Hoewel hy ook nou op sy beurt ’n meester onder hom gehad het, het Hofman egter nie in die onderskeiding van Slicher, om as rektor bekend te staan, gedeel nie. Hy is eenvoudig aangeteken as „schoolmeester”.⁴⁸

Die Latynse skool het, daar dit reeds voor 1723 tekens van kwyning getoon het, nog tot 1728 waarskynlik ’n kwynende bestaan gemaak onder die genoemde twee meesters. In hierdie jaar het ook Hofman net soos sy voorganger verkies om ’n kerklike amb te aanvaar, toe hy nl. aangestel is as krankebesoeker.⁴⁹ Hierna het Swoigne nog in alle waarskynlikheid die werk vir ’n tydjie alleen waargeneem, maar reeds in 1730 het ook sy naam as skoolmeester van die *Monsterrolle* verdwyn. Dit was blykbaar die end van die Regering se Latynse skool aan die Kaap, en dit sou tot die einde van die eeu duur alvorens die werk deur ander voortgesit sou word.

⁴⁶ Sien *Requesten* 1723, C. 230. No. 22.

⁴⁷ Ook geskrywe as Sinjeu en as Soigne. Sien *Generale Monsterrollen* 1716-1725, V.C. 41, p. 2 (1723); *ibid.*, p. 2 (1725); *ibid.*, 1727-1739, V.C. 42, p. 3 (1727).

⁴⁸ Sien o.a. *Generale Monsterrollen* 1716-1725, V.C. 41, p. 2 (1723).

⁴⁹ Sien *Generale Monsterrollen* 1727-1739, V.C. 42, p. 3 (1729).

HOOFSTUK IX.

DIE GEWONE OPENBARE LAER SKOLE.

Met die medewete van die owerhede het aan die Kaap behalwe die Latynse skool ook nog gereeld 'n paar gewone laer skole bestaan, waarin die kinders van die ingesetenes onderrig ontvang in die gewone skoolvakke. Ook hierdie skole was, soos die Latynse skool, onderworpe aan die onderwysordonnansie van 1714, waarin die algemene administrasie daarvan vasgelê is.

Dit was die kwessie van die ondersoek en aanstelling hoofsaaklik van die meesters van hierdie skole wat ons in 'n voorgaande hoofstuk behandel het. Daarin het dit reeds duidelik geword dat die reg om so 'n skool te mag open aangevra is by die Politieke Raad as hoogste gesaghebbers, ook in onderwysake. Dit is trouens so vasgelê deur De Chavonnes se wet. Dit is dan ook hoofsaaklik uit die aansoeke as gevolg hiervan aan die Regering gerig dat ons te wete kon kom wie die persone was wat hierdie belangryke werk in die hoofstad behartig het, en watter vakke hulle in hulle skole gegee het.¹

Natuurlik is van almaal verwag om in die eerste instansie godsdiensonderrig op hulle rooster van werkzaamhede te plaas. Dit is trouens die enigste onderwysvak ten opsigte waarvan aan die onderwyser geen keuse gelaat is nie, want De Chavonnes se wet het vereis dat hy nogal baie aandag daaraan moes gee. Hierin moes hy die ouers behulpsaam wees en, soos reeds aangetoon, die kinders van jongsaf die Onse Vader, die Tien Gebooie, die Geloofartikels en verskeie geleënthedsgebede leer. Ja, hy moes selfs by die opening van die skool in die oggend, en weer by die sluiting daaraan elke dag, die kinders hierin ondervra.

Dit baar geen verwondering dat hierdie uitdruklike bepaling ten gevolge gehad het dat die onderwysers in hulle aansoeke sonder uitsondering almaal aangebied en beloof het om ook onderwys te gee in die gronde van die „Christelike religie”,² of in die „Hervormde Godsdien”,³ of in „die gronde van die Gereformeerde Religie”.⁴

¹ Die vakke is slegs by benadering vas te stel, aangesien ons in die meeste gevalle slegs verneem watter vakke die kandidaat aangebied het, of tot die gee van welke vakke hy by sy ondersoek bekwaam gevind is. Ons kan egter aanneem dat so 'n onderwyser dan wel uitvoering gegee het aan sy wens om 'n skool te mag open, en wel in die vakke soos deur hom aangebied.

² Sien o.a. *Res. Pol. Raad* 1737-1738 (19 Nov. 1737), C. 30, p. 356,

³ Sien o.a. *ibid.* 1743 (25 Maart), C. 35, p. 243.

⁴ Sien o.a. *ibid.* 1745 (2 Maart), C. 37, p. 70.

Wat die res van die skoolvakke betref, het dit die onderwyser vrygestaan om sy eie keuse te maak. Hy was natuurlik genoodsaak om hom te beperk tot vakke waartoe hy die nodige bekwaamheid besit het, aangesien hy hom hierin moes onderwerp aan 'n ondersoek deur die Kerkraad of Skolarche waargeneem.

As mees gebruiklike vakke het gedien lees, skrywe, en cyfer. Dit was die geval met twintig uit die dertig skole wat gedurende hierdie jare bestaan het. Hierdie twintig skole waarin hierdie vakke as onderwysvakke gedien het, is waargeneem deur die volgende meesters: Isak van Est,⁵ Jacobus Meijer,⁶ Nicolaas Mulder,⁷ Stephanus Buijs,⁸ Hermanus Paasen,⁹ Adam Tas,¹⁰ Johannes Pool,¹¹ Johannes Krugel,¹² Christiaan Crijnauw,¹³ Johannes Meijer,¹⁴ Willem Pool,¹⁵ Johannes Stephanus Maritz,¹⁶ David Hendrik Mellet,¹⁷ Nicolaas During,¹⁸ George Knoop,¹⁹ Albert Joosten,²⁰ Willem Wijdeman,²¹ Johannes Henricus Redelinghuys,²² Johannes Hendrik Crous²³ en Floris Volsteedt.²⁴

Twee onderwysers, te wete David Prins²⁵ en Andreas Zeits,²⁶ het in hulle rekweste slegs lees en skrywe vermeld, met weglating van reken. Dit wil egter glad nie sê dat hulle geheel en al geen rekenkunde op hulle skole gegee het nie.

Maar De Chavonnes het ook van die onderwysers verwag dat hulle die kinders op vasgestelde tye die psalms moes leer sing. Dit is moontlik dat hierdie begeerte van die Goewerneur nagekom is as ons dink dat by die ondersoek van verskeie aspirant-onderwysers melding gemaak is van hulle bekwaamheid, al of nie, hierin. Alhoewel nie een enkele onderwyser gedurende 1714-1782 in sy rekwes aan die Regering melding gemaak het van sy bekwaamheid

⁵ Sien *Requesten en Nominatiën* 1724, C. 231, No. 79.

⁶ Sien *Res. Pol. Raad* 1737-1738 (19 Nov. 1737), C. 30, p. 356; *Requesten en Nominatiën* 1737-1738, C. 238, No. 39.

⁷ Sien *Res. Pol. Raad* 1746 (15 Sept.), C. 38, p. 211; *Request en Nom.* 1746, C. 245, No. 65.

⁸ Sien *Res. Pol. Raad* 1750 (17 Julie), C. 42, p. 147; *Res. Kerkr. Kaapstad* 1749-1758 (6 Julie 1750), K.R. 5, p. 31; *Request en Nom.* 1750, C. 249, No. 62.

⁹ Sien *Res. Pol. Raad* 1750 (17 Julie), C. 42, p. 147; *Res. Kerkr. Kaapstad* 1749-1758 (6 Julie 1750), K.R. 5, p. 31; *Request en Nom.* 1750, C. 249, No. 63.

¹⁰ Sien *Res. Pol. Raad* 1750 (13 Okt.), C. 42, p. 207.

¹¹ *Ibid.* 1756 (23 Febr.), C. 48, p. 134.

¹² *Ibid.* 1758 (5 Sept.), C. 50, p. 363.

¹³ *Ibid.* 1760 (21 Okt.), C. 52, p. 454.

¹⁴ *Ibid.* 1764 (10 Okt.), C. 56, p. 404.

¹⁵ *Ibid.* 1764 (18 Dec.), C. 56, p. 447.

¹⁶ *Ibid.* 1765 (11 Junie), C. 57, p. 434.

¹⁷ *Ibid.* 1769 (17 Okt.), C. 61, p. 285.

¹⁸ *Ibid.* 1770 (10 Julie), C. 62, p. 231.

¹⁹ *Ibid.* 1772 (15 Mei), C. 64, p. 323.

²⁰ *Ibid.* 1776 (10 Dec.), C. 68, p. 371.

²¹ *Ibid.*

²² Sien *Res. Pol. Raad* 1777 (3 Junie), C. 69, p. 248.

²³ *Ibid.* 1781 (6 Febr.), C. 73, p. 117.

²⁴ *Ibid.* 1782 (5 Febr.), C. 74, p. 163.

²⁵ Sien *Requesten en Nominatiën* 1737-1738, C. 238, No. 36.

²⁶ *Ibid.* 1745, C. 244, No. 104.

om ook onderwys in sang te gee nie, het die saak sowel die Skolarche as die Kerkraad nie koud gelaat nie, en is soms wel die bekwaamheid van die kandidaat ook daarin vasgestel. So het dit vir David Prins, wat in Oktober 1737²⁷ deur die Skolarche, en vir Jacobus Mourits en Job Jacobs, wat in Januarie 1754 deur die kerkraad ondersoek is,²⁸ as verdere aanbeveling gegeld die feit dat hulle in staat was om ook onderwys in sang te gee. Dit kom egter voor asof hierdie verdere bevoegdheid nie eintlik 'n vername punt van konsiderasie by die Regering by die maak van aanstellings was nie, wat beslis in stryd was met die bedoelinge van De Chavonnes.

Die Latynse skool onder Slicher was ook nie die enigste skool waarin naas die gebruiklike vakke godsdiens, lees, skrywe en reken ook onderwys gegee is in 'n taal anders as die Nederlandse nie. Francois Louis Migault het in 1719 'n skool geopen waarin hy „tot beeter onderhoud van sijn huijshouding”, naas die Nederduitse taal ook onderwys gegee het in die Franse taal.²⁹ Ons het reeds daarop gewys hoedat hy 'n voorbeeld was van 'n Franse vlugteling wat onderwys gegee het, eers as boereskoolmeester en later as dorpskoolmeester in die Kaap, waar dit met sy skool blykbaar nie ten beste gegaan het nie, daar ons hom in September 1721 weer op Stellenbosch ingeskryf gevind het, en hoedat hy uiteindelik weens sy slegte gedrag in 1727 as 'n „onnut instrument” die land uitgestuur is.

Ook Jeremias Roux het in 1730 onderwys gegee meer in die besonder in die Franse taal.³⁰ Meer veelsydig was die onderrig van Jan du Plessis, 'n „matroos”, wat naas skrywe, rekenkuns, en godsdiens ook nog onderwys gegee het in die Nederduitse, Franse en Engelse tale.³¹ Hy is ons eerste voorbeeld van iemand wat hom aangebied het om ook onderwys in die Engelse taal te gee, en dit so vroeg as 1743. Of daar egter veel van terég gekom het, is 'n ander saak.

Wat betref die skoolvakke, was die skool van Dirk Ambueren enig in sy soort en verdien hy seker speciale vermelding. Op sy versoek is dit hom op 18 Maart 1734 deur die Politieke Raad toegestaan om aan die Kaap 'n skool te open met as leervakke nie alleen lees en skrywe en wat verder nuttig mag wees nie, soos in dier voege in die gereformeerde skole plaaslik geleer is, maar in die besonder „de gronden van de Mathesis”.³² As ons eerste s.g. onderwyser aan die mathematiese kant beklee hy beslis 'n uitsonderingsposisie. Lank was hierdie voorreg hom egter nie gegun nie. In 'n rapport van die Skolarche van 10 Oktober 1737 aan die Politieke

²⁷ Sien Rapport van Skolarche, 10 Okt. 1737, *Res. Pol. Raad 1737-1738* (15 Okt. 1737), C. 30, p. 304.

²⁸ Sien *Res. Kerkr. Kaapstad 1749-1758* (7 Jan. 1754), K.R. 5, p. 141.

²⁹ Sien *Res. Pol. Raad 1719-1720* (21 Nov. 1719), C. 14, p. 280.

³⁰ Sien *ibid.* 1730-1731 (9 Mei 1730), C. 25, p. 111.

³¹ Sien *ibid.* 1743 (25 Maart), C. 35, p. 243.

³² *Ibid.* 1733-1734 (18 Maart 1734), C. 28, p. 310; *Requesten en Nominatiën 1733-1734*, C. 236, No. 64.

Raad het hulle hom onder die aandaag van laasgenoemde gebring en hom aangekla van 'n goddelose gedrag waardeur hy hom die skoolhou onwaardig gemaak het, met die aanbeveling dat die verdere skoolhou hom verbied moet word.³³ Die Politieke Raad het onmiddellik hierop gereageer, met die gevolg dat dit hom verbied is om verder skool te hou nadat hy hom slegs sowat 3½ jaar daarmee besiggehou het.³⁴

Dit het dus geblyk dat die verskillende vakke waarin in die openbare skole aan die Kaap onderwys gegee is tussen 1714 en 1782, die volgende was: lees, skrywe, rekenkunde, godsdiens, sang, Nederduits, Frans, Engels, en in een geval Mathesis. Le Vaillant dwaal dus klaarblyklik waar by beweer het dat daar ongeveer hierdie tyd „geene andere leermeesters dan schrijfmeesters” aan die Kaap was nie.³⁵

Die getal van hierdie openbare skole, wat gedurende die ag-en-sestig jaar wat onder behandeling is, bestaan het, en waarin die so pas vermelde vakke onderrig is, was deurgaans maar baie gering. Gedurende die hele periode is dit maar aan sowat dertig persone toegestaan om skole te mag open. Die versoeke is in die geval van almaal, met die uitsondering van een, nl. Uijttema, toegestaan; slegs hy kon, soos reeds aangetoon, nie die kerkraad wat hom ondersoek het, bevredig nie, en gevolglik is aan hom toestemming geweier.

Gedurende hierdie jare het die getal van die skole gevarieer en vermeerder van sowat vier in 1737³⁶ tot agt in 1779.³⁷ 'n baie stadige vermeerdering dus. Hoe is hierdie feit te verklaar? Dit kan seker nie toegeskrywe word aan 'n skaarsheid van kinders nie. Soos ons aanstonds sal aantoon, was in 1737 in die vier gepermitteerde skole sowat 400 kinders, terwyl daar in die skool van Knoop alleen, in 1779 so veel as 136 kinders was; geen geringe getal vir een meester dus nie.

Die rede dat die getal skole so klein gebly het, moet gesoek word in die stelselmatige politiek van die onderwysers om die aantal skole so veel moontlik te beperk, 'n saak waarin hulle dan ook altyd die ondersteuning van die Skolarche, die Kerkraad en die Regering geniet het. Dit was trouens in belang van die onderwysers om die getal so laag moontlik te hou en sodoende 'n redelike aantal kinders vir hulle skole afsonderlik te verseker, daar hulle geen vasgestelde vergoeding geniet het nie, maar teweens tevrede moes wees met die skoolgeld wat die leerlinge maandeliks betaal het; hoe groter die getal van sy leerlinge dus was, hoe groter was die meester se inkomste. Hoeveel daar onder hierdie omstandighede van die onderwys terég gekom het, is natuurlik 'n ander saak.

³³ Sien *Res. Pol. Raad 1737-1738* (15 Okt. 1737), C. 30, p. 304.

³⁴ *Ibid.*

³⁵ Sien Le Vaillant, F., *Reizen in de Binnenlanden van Afrika*—in Jaaren 1780-1785, I, p. 26.

³⁶ Sien *Res. Pol. Raad 1737-1738* (15 Okt. 1737), C. 30, p. 304.

³⁷ Sien *ibid.* 1779 (2 Sept.), C. 71, pp. 367-369.

Reeds in Oktober 1737 het die Skolarche in 'n Rapport nadat hulle 'n aspirant-onderwyser ondersoek het, 'n beperking van die getal van die skole by die Regering aanbeveel. Die Skolarche het nl. daarop gewys dat daar reeds vier gepermitteerde skole bestaan, en dat dit binnekort vermeerder sal word tot vyf, en het dit derhalwe as opsigters van die skole by die Regering eerbiediglik ter konsiderasie aanbeveel dat nie meer skoolmeesters toegelaat moes word as dié vyf nie, terwyl andersins die reeds aangesteltes dit onmoontlik sou vind om te bestaan, en alle lus tot die gee van onderwys sou verloor, tot merkbare nadeel vir die kinders in die besonder.³⁸ Die finansiële posisie van die onderwysers was dus 'n oorweging. Dit is by hierdie geleentheid dat Ambueren 'n prooi van hierdie politiek geword het en verbied is om verder skool te hou. Sodoende is tegelykertyd die getal skole verminder met een, en kon sy leerlinge verdeel word onder die orige vier meesters, wat dan 'n verbetering van hulle ekonomiese posisie sou beteken het.

In 1753 het daar ses skole bestaan. In hierdie jaar het die gepermitteerde skoolmeesters self 'n petisie aan die Politieke Raad gerig met die versoek dat die totale aantal skole aan die Kaap tot hierdie getal beperk moes bly. Hulle het nl. nou gevoel dat hulle eie skole onregverdiglik benadeel word deur meesters wat nie toestemming tot die skoolhou aangevra het en verleen is nie. Dit het natuurlik vir hulle 'n verlies beteken. Vandaar hulle versoek dat dit sulke persone verbied moes word „mitsgaders dat tot beetere subsistentie der suppl.^{ten} de schoolen ten getaale als thans te weeten in ses mogen sijn en blijven bepaald”.³⁹ Hierdie getal van ses het volgens die ondertekening van die klag-skrif ook ingesluit die voorleser-skoolmeester van die Diakonie, A. Berrangee, wat ook met die toestemming van die owerhede in die openbaar skoolgehou het.⁴⁰

Die grootste getal onderwysers wat tegelyk aansoek gedoen het, was drie, en wel in 1753, en het gevolg onmiddellik op die herafkondiging van die verbod dat niemand sonder die toestemming van die Regering onderwys mag gee nie.⁴¹ Teen een van hulle, nl. Uijttema, is egter beswaar gemaak, en sodoende is net twee tegelyk toegelaat, te wete Mourits en Jacobs.⁴²

In 1767 het die Kerkraad op hulle beurt die saak van die diensdoende onderwysers bepleit. Hulle was daarvan oortuig dat dit nie raadsaam was om almaal toe te laat wat geneë mag wees om onderwys te gee nie, en het betoog: „en alle deselve toegelaten werdende, men uijt derselver grooten aantal, geen nuttig gevolg

³⁸ Sien *Res. Pol. Raad 1737-1738* (15 Okt. 1737), C. 30, p. 304.

³⁹ *Request. en Nominatiën 1753*, C. 252, No. 100; *Res. Pol. Raad 1753* (17 Nov.), C. 45, p. 274.

⁴⁰ Op hierdie skool kom ons later terug.

⁴¹ Sien *Res. Pol. Raad 1753* (27 Nov.), C. 45, p. 275.

⁴² Sien *ibid.* 1754 (22 Jan.), C. 46, pp. 79, 80.

voor de jeugd is voorspellende".⁴³ Hulle het derhalwe die Kommissaris Politiek, as verteenwoordiger van die Regering in hulle vergaderings, versoek om hierdie saak voor die Regering te lê en aan te beveel dat „hier ter plaatse een vast getal van schoolmeesters werde bepaald”,⁴⁴ waarop deur die Kommissaris „promesse is geschied, om ingevalle bij den E. agtb. Raad van Politie eenig verzoek wierd gedaan om school te houden, het g'instrueerde van Kerkenraade bij zodanige geleegentheijd te zullen voordragen”.⁴⁵

Blykens die ondertekening van die belangryke versoekskrif van die gepermitteerde skoolmeesters van 1779 was daar op 29 Mei 1779 sewe openbare skole aan die Kaap. Dit het egter voorgekom dat die totale getal skole nou reeds heelwat vermeerder was deur private skole; vandaar hulle klagskrif.⁴⁶ Die Skolarche deel ons mee dat daar op 13 Augustus van dieselfde jaar agt gepermitteerde skole aan die Kaap was, en wel dié van Meijer Mellet, Dureng, Knoop, Joosten, Wijdeman, Redelinghuijs en Jacobse⁴⁷—'n vermeerdering dus van slegs vier in vergelyking met wat die getal in 1737 was.

Ons het reeds terloops vermeld dat hierdie openbare skole nogal deur 'n vry hoë getal leerlinge besoek is, wat deels toe te skrywe is aan die beleid van die onderwysers sowel as die owerhede om die getal skole soveel moontlik te beperk. In 1737 het van die dienste van die onderwysers van die vier gepermitteerde skole wat destyds bestaan het, sowat 400 kinders gebruik gemaak.⁴⁸

Ook die onderwysers in die agt gewone laer skole wat in 1779 in die hoofstad bestaan het, het oor die geheel geneem nie veel rede gehad om te kla oor die aantal kinders wat hulle skole besoek het nie. Besonder gewild, blykens die bywoning daarvan, was die skool van George Knoop wat vanaf 1772 tot 1785—toe hy 'n ander aanstelling op Stellenbosch hom laat welgeval het⁴⁹—, d.w.s. dertien jaar lank, aan die Kaap skoolgehou het. Hy het nl. in Augustus 1779 in sy skool gehad 136 leerlinge, te wete 49 seuns, 62 meisies en 25 slawekinders.⁵⁰ Geen wonder dat hy in 1785 promosie as beloning vir sy goeie dienste verkry het nie. Die skool van Jooste het egter by dié van Knoop, wat getalle betref, nie ver agtergestaan nie. Sy skool is besoek deur 115 kinders—42 seuns, 56 meisies en 17 slawekinders.⁵¹ Maar ook Redelinghuijs het daarin geslaag om 'n betreklike groot getal leerlinge na sy skool

⁴³ *Res. Kerkr. Kaapstad* 1758-1769 (4 Mei 1767), K.R. 6, p. 244.

⁴⁴ *Ibid.*

⁴⁵ *Ibid.* (1 Junie 1767), p. 247.

⁴⁶ *Sien Res. Pol. Raad* 1779 (6 Julie), C. 71, p. 316.

⁴⁷ *Sien ibid.* (2 Sept.), pp. 367-369.

⁴⁸ *Sien ibid.* 1737-1738 (15 Okt. 1737), C. 30, p. 304.

⁴⁹ *Sien Res. Pol. Raad* 1785, I (28 April), C. 77, p. 410.

⁵⁰ *Sien byvoegsel by Rapport van Skolarche van 2 Sept. 1779, Res. Pol. Raad* 1779 (2 Sept.), C. 71, p. 368.

⁵¹ *Ibid.*

te lok, aangesien van sy skool in dieselfde tyd gebruik gemaak het 46 seuns, 51 meisies en 5 slawekinders, altesame dus 102 leerlinge.⁵² Hy het dus relatief die meeste blanke kinders in sy skool gehad. Dat Johannes Henricus Redelinghuijs 'n gesiene ingesetene van die Kaap was en ook andersins as onderwyser hoog aangeskrywe gestaan het by sy landgenote, bewys die feit dat hy een van die vier lede van die Deputasie van 1785 was wat tydens die woelinge van die Suid-Afrikaanse koloniste, na Nederland afgevaardig is om herstel van hulle griewe te vra.⁵³

Die orige vyf gepermitteerde skole wat tydens die skoolbesoek van die Skolarche op 13 Augustus 1779 bestaan het, is destyds deur die leerlinge as volg besoek:⁵⁴ die skool van Meijer deur 77 leerlinge—37 seuns, 34 meisies en 6 slawekinders; die skool van Mellet deur 62 leerlinge—24 seuns, 30 meisies en 8 slawekinders; die skool van Dureng deur 56 leerlinge—34 seuns, 20 meisies en 2 slawekinders; die skool van Wijdeman deur 98 leerlinge—40 seuns, 55 meisies en 3 slawekinders; en die skool van Job Jacobse, waartoe hy reeds in 1754 verlof ontvang het,⁵⁵ deur 18 seuns, 16 meisies en 16 slawekinders. Van Jacobse se skool is dus die minste gebruik gemaak deur blanke kinders, terwyl dit na verhouding die grootste getal slawekinders gehad het. Hierdie agt genoemde skole wat in 1779 aan die Kaap bestaan het, is dus besoek deur so veel as 696 leerlinge, wat bestaan het uit 290 seuns, 324 meisies en 82 slawekinders.

Daar was dus blykbaar geen rede om te kla dat die bestaande skole nie genoeg ondersteuning van die ingesetenes ontvang het nie. Die klasse wat die onderwysers moes behartig, was soms selfs enigsins groot. Ons dink b.v. aan die skool van Knoop met sy 136 leerlinge. Dat dit belemmerend moes gewerk het op die werk wat in so 'n skool gedoen is, behoef geen verdere betoog nie. Ons moet egter toegee dat weens die stelsel van skoolgeld wat in swang was, dit vir die onderwyser allesins noodsaaklik was om soveel leerlinge as moontlik as skoliere ingeskrywe te kry.

Die moontlikheid van die gebruik van ondermeesters om in sulke gevalle 'n helpende hand te bied was egter nie uitgesluit nie, alhoewel dit feitlik seker is dat daarvan nie algemeen gebruik gemaak is nie; dan sou 'n meester tog weer 'n gedeelte van die skoolgeld van die leerlinge aan sy assistent moes uitbetaal. Ons het in die geval van die Latynse skool gesien dat die ondermeester een-derde van die skoolgeld in ontvangs gekry het.

Tog wil dit voorkom asof in sommige gevalle wel gebruik gemaak is van 'n ondermeester. In dié gevalle sou die meester hom moes

⁵² Sien bevoegsel by Rapport van Skolarche van 2 Sept. 1779, *Res. Pol. Raad* 1779 (2 Sept.), C. 71, p. 368.

⁵³ Sien Beyers, C., *Die Kaapse Patriotte 1779-1791*, p. 66.

⁵⁴ Sien byvoegsel by rapport van Skolarche van 2 Sept. 1779, *Res. Pol. Raad* 1779 (2 Sept.), C. 71, pp. 367-369.

⁵⁵ Sien *Res. Pol. Raad* 1754 (22 Jan.), C. 46, p. 81.

hou aan die bepalings van De Chavonnes rakende die gebruik van 'n ondermeester en die hoor van die lesse van die leerlinge.

In die een geval wat onder ons aandag gekom het waar wel 'n ondermeester gebruik is, lyk dit egter asof so 'n ondermeester nie onderworpe was aan dieselfde bepalings as 'n gewone meester nie. So moes Albert Joosten, wat reeds vir 'n geruime tyd by die kranke-besoeker Agterman—ons het hier dus te doen met die Sieketrooster-skool, waarop ons later terugkom—as ondermeester diens gedoen het, hom eers by die Politieke Raad aangemeld het met die versoek „om als een gepermitteerde schoolmeester te mogen fungeeren”, alvorens daartoe oorgegaan kon word om die Diakoniekinders aan sy sorg toe te vertrou;⁵⁶ 'n voorreg wat soos ons reeds verneem het, hom gegun is.

Ten spyte daarvan dat 'n vry groot getal kinders van die skole gebruik gemaak het, het die gepermitteerde skoolmeesters tog in Mei 1779 gekla dat sommige skole weens gebrek aan kinders kwyn, endeur totale verval bedreig word.⁵⁷ Wel was almaal nie so gelukkig om so 'n groot getal kinders soos Knoop na hulle skole te lok nie. Daar het trouens ook geen wetenskaplike basis bestaan waarvolgens die leerlinge onder die skole verdeel is nie, sodat in dieselfde tyd dat die skool van Knoop, wat getalle betref altans, so floreer het, Job Jacobse-tevrede moes wees met slegs vyftig leerlinge. Dit kan wees dat sy skool weens die ouderdomsgebreke van die onderwyser nou minder gewild was, want ons sal aanstonds verneem dat Jacobse teen hierdie tyd sy skool reeds vyf-en-twintig jaar waargeneem het.

Tog het die Skolarche nadat hulle ondersoek ingestel het na die beweerde betreurenswaardige toestand van die skole, geen gronde daarvoor gevind nie, maar met die grootste optimisme verklaar dat iedereen wat die onderwys van die jeug „maar met behoorliken ijver en vlijt wil behartigen”, dit nie moeilik sal vind om 'n maklike bestaan te vind nie. By dié geleentheid het die Skolarche dan ook geen rede vir klagte in verband met hierdie klas van openbare skool gevind nie.⁵⁸

Wat die werk of beroepe van hierdie dorpsonderwysers was alvorens hulle daartoe oorgegaan het om 'n bestaan te win deur die gee van onderwys, kan ons in die meeste gevalle nie vasstel nie. Die meeste van hulle skyn egter afkomstig te gewees het van die meer gegoede burgerklas. Teen hulle gedrag, met die uitsondering van een, die reeds behandelde Ambueren, was nooit beswaar gemaak nie. As 'n verdere bewys van hulle goeie gedrag en hoedanighede dien die feit dat verskeie van hulle later gebruik is om een of ander diens in die kerk te verrig, b.v. dié van voorleser. Johannes Pool

⁵⁶ Sien *Res. Kerkr. Kaapstad 1769-1782* (4 Nov. 1776), K.R. 7, p. 232.

⁵⁷ Sien *Res. Pol. Raad 1779* (6 Julie), C. 71, p. 316.

⁵⁸ Sien *ibid.* (2 Sept.), p. 362. Ons kom op die verdere bevindings van die Skolarche aangaande die klagte van die skoolmeesters later terug as ons die stryd teen die ongepermitteerde skoolmeesters behandel.

was selfs reeds voor, en trouens nog ten tyde van sy aanstelling as onderwyser, 'n ouderling van Swartland.⁵⁹

In feitlik al die gevalle staan die aspirant-onderwysers eenvoudig vermeld as „burger”; die gevalle van Van Est, die „caartemaker”,⁶⁰ van Ambueren, die „adelborst”,⁶¹ en van Du Plessis, die „matroos”,⁶² geld hier as uitsonderinge.

Vir verskeie van hierdie skoolmeesters van die gewone openbare laer skole aan die Kaap het hulle aanvanklike onderwysbedrywighede slegs as 'n skuifmeulgedien tot die beklee van waardiger betrekkinge in die samelewing, aan die Kaap of elders. Andreas Zeits is later deur die Regering aangestel tot voorleser in Drakenstein,⁶³ terwyl ons ook van Johannes Krugel later meer verneem as voorleser-skoolmeester, ook in Drakenstein, nadat hy 'n tydlank in sy Kaapse skool, in opdrag van die Kerkraad, ook onderwys gegee het aan die Diakoniekinders. Dit was ook die geval met Christiaan Crijnauw en George Knoop, van wie ons later weer hoor as voorleser-skoolmeesters op Stellenbosch.

Hoewel ons slegs by wyse van uitsondering verneem het wanneer sommige onderwysers hulle skole aan die Kaap gestaak het, is dit tog moontlik om een en ander te bepaal in verband met die aantal jare gedurende welke sommige hulle skole waargeneem het. Hierin kom ons te hulp die feit dat ons wel weet wanneer elkeen toegelaat is, en verder die handtekening wat hulle gevoeg het onder aan hulle petisies teen die ongepermitteerde skoolmeesters van 1753⁶⁴ en 1779,⁶⁵ asook 'n opgawe deur die Skolarche gemaak van die skole wat tydens hulle skoolbesoek op 13 Augustus 1779 aan die Kaap bestaan het.⁶⁶ Uit hierdie bronne is o.a. vas te stel dat die skole van Paasen, Tas, Joosten, Wijdeman en Redelinghuys langer as drie, dié van Mulder langer as sewe, dié van Cok langer as agt, dié van Dureng langer as nege, dié van Mellet langer as tien, dié van Meijer langer as vyftien, en dié van Jacobse langer as vyf-en-twintig jaar bestaan het. Dit het ook verder duidelik geword dat die skool van Pool korter as vyftien, dié van Marits korter as veertien, dié van Zeits, korter as agt, en dié van Buijs korter as drie jaar aan die gang was. Met absolute sekerheid is vas te stel dat Ambueren se skool drie jaar en sewe maande bestaan het voordat hy gelas is om dit te sluit,⁶⁷ en dat Kruger en Knoop hulle skole aan die Kaap elf en der-

⁵⁹ Sien *Res. Pol. Raad* 1756 (23 Febr.), C. 48, p. 134.

⁶⁰ Sien *Requesten en Nominatiën* 1724, C. 231, No. 79.

⁶¹ Sien *Res. Pol. Raad* 1733-1734 (18 Maart 1734), C. 29, p. 319.

⁶² Sien *ibid.* 1743 (25 Maart), C. 35, p. 243.

⁶³ Sien *Notulen Kerkr. Drakenstein* 1731-1784 (8 Nov. 1750), III, p. 118.

⁶⁴ Sien *Requesten en Nominatiën* 1753, C. 252, No. 100.

⁶⁵ Sien *Res. Pol. Raad* 1779 (6 Julie), C. 71, p. 316.

⁶⁶ Sien *ibid.* (2 Sept.), pp. 367-369.

⁶⁷ Sien *ibid.* 1737-1738 (15 Okt. 1737), C. 30, p. 304.

tien jaar respektiewelik, en Crijnauw syne slegs tien maande waargeneem het, alvorens hulle kerklike ambte elders bekom het.⁶⁸

Volgens ons gegewens het die skool van Job Jacobse dus die langste bestaan geniet, te wete meer as vyf-en-twintig jaar, terwyl dié van Crijnauw die gouste gestaak is, nl. tien maande nadat dit geopen is.

In die reël skyn hierdie openbare skoolmeesters hulle nogal taamlik getrou te gehou het aan die bepalings van De Chavonnes se wet. Die vernaamste oortreder egter van hierdie wet was waarskynlik Jacobus Meijer, wat in 1737 as openbare skoolmeester toegelaat is. Hy het aanvanklik nie alleen onwettiglik skoolgehou aan die Kaap, dus sonder dat hy daartoe reg gevra en verkry het van die Regering nie, maar hy het ook strydig met genoemde wet sy vrou en sy dogter gebruik om hom in sy skool behulpzaam te wees.⁶⁹ Dit was eers nadat hom op aanbeveling en aandrang van die Skolarche die skoolhou verbied is,⁷⁰ dat hy langs die konstitusionele weg verlof daartoe gekry het, en sy skool andermaal geopen het.⁷¹ Sy versoek is nie geweier nie, aangesien hy en sy vrou nie langer weens die dubbele oortreding van De Chavonnes se wet onder kerklike censuur was nie, maar andermaal aangeneem is as lede van die kerk.⁷²

Uit die voorafgaande kan dus, aangaande die gepermitteerde openbare skole wat gedurende hierdie jare aan die Kaap bestaan het, o.a. gekonkludeer word dat hulle getal gevarieer het ongeveer tussen vier en agt, dat daarin nie slegs onderwys gegee is in lees, skrywe en reken nie, en dat daarvan nogal vry goed gebruik gemaak is deur die ouers.

⁶⁸ Sien *Res. Pol. Raad* 1769 (2 Mei), C. 61, p. 177; *Res. Pol. Raad* 1785, I (28 April 1785), C. 77, p. 410; *ibid.* 1761 (25 Aug.), C. 53, p. 408, resp.

⁶⁹ Sien Rapport Skolarche 10 Okt. 1737, *Res. Pol. Raad* 1737-1738 (15 Okt. 1737), C. 30, p. 304.

⁷⁰ *Ibid.*

⁷¹ Sien *ibid.* (19 Nov. 1737), p. 356; *ibid.* (26 Nov. 1737), p. 364: *Requesten en Nominatiën* 1737-1738, C. 238, No. 39.

⁷² Sien *Res. Pol. Raad* 1737-1738 (19 Nov. 1737), C. 30, p. 356.

HOOFSTUK X.

DIE DIAKONIE EN DIE SKOOL VAN DIE SIEKETROOSTER.

Die Diakonie het intussen nie die versorging en die vermindering van die nood van armes en behoeftiges, bejaardes sowel as kinders, links laat lê nie. Ons het reeds voorheen gewys op wat die Kerk in hierdie verband gedoen het voor 1714, 'n nuttige werk wat hulle by voortdurende voortgesit het, en wat, soos weldra sal blyk, steeds 'n groter omvang begin aanneem het en reeds 'n baie belangryke faktor in die algemene beskawing en ontwikkeling geword het.

Nog steeds moes die nodige fondse verstrekkend word uit die gewone bronne van inkomste van die Kerk. Dit is verder gaandeweg versterk deur skenkings en legate, veral deur persone gemaak wat oortuig was van die noodsaaklikheid van die werk deur hulle verrig. So het o.a. Rijk Tulbagh hulle nie verby gegaan nie, maar het hy volgens sy „uijterste wille” aan die diakonie-armes gelaat die som van 5,000 „carolij guldens”¹

Nog altyd het die liggaam die fonds wat op dié manier opgebou is, in die eerste instansie aangewend om lyding te versag by die minderbevoorregtes, waar die gebrek aan aardse besittinge gedreig het om groot ellende en selfs 'n behoefte aan algemene lewensmiddele te skep.² Behalwe dat hulle in talle van gevalle die mees nodige lewensmiddele verskaf het, het hulle ook ter beskikking van behoeftiges gestel 'n aantal huisies wat onder hulle opsig ter woon aan sodaniges gegee is.³ Ons vind selfs dat die „opperchirurgijn” van diakoniesweë aangestel is om, waar nodig, mediese behandeling aan behoeftige en noodlydende ingesetenes te gee.⁴

Wat vir ons studie egter direk van belang is, is die ontwaakte besef wat daar in hierdie jare by die Diakonie posgevat het, nl. dat hulle die swak toestand in die algemeen op die beste manier kon verbeter deur konstruktiewe hulp te verleen in verband met die opvoeding van die kinders uit minder bevoorregte en minder goeie huise. By die verleen van hulp in enige familie het die feit of in so 'n familie ook kinders was, geen geringe oorweging van die Diakonie geniet nie. Toe in Maart 1778 besluit is om aan die huisvrou van Stephanus Beijer 'n maandelikse steun van 5 Rds. toe te ken, was die welvaart van „hare swaare Huijshouding van kinderen” 'n groot oorweging.⁵

¹ Sien *Res. Kerkr. Kaapstad* 1769-1782 (7 Okt. 1771), K.R. 7, p. 94.

² Sien o.a. *Res. Kerkr. Kaapstad* 1769-1782 (2 Maart 1778), K.R. 7, p. 270.

³ Sien *ibid.* 1749-1758 (4 April 1757), K.R. 5, p. 239.

⁴ Sien *ibid.* 1758-1769 (7 Dec. 1767), K.R. 6, p. 273.

⁵ *Ibid.* 1769-1782 (2 Maart 1778), K.R. 7, p. 270.

In hierdie verband kon die Diakonie ook reken op die ondersteuning van die Regering. Toe die burgers Niel, Grove en Marais in Februarie 1727 die Politieke Raad versoek het om vir Migault te verban „vermits desselfs quaad leevens gedrag”, het hulle dit nie toegestaan nie alvorens nie deur familiebetrekkings voorsiening gemaak is vir die behoorlike opvoeding van sy kinders nie, om sodoende te verseker „dat deselve niet tot last der diaconie komen te vervallen”.⁶

Welke kinders het dan ter wille van hulle opvoeding „tot las” van die Diakonie gekom?

In die eerste plek⁷ is onder hulle beskerming geneem kinders wat hulle ouers verloor het voordat hulle in staat was om self ’n lewensbestaan te maak. Waar in die geval van onmondige weeskinders geld ter bewaring vir hulle die Weeskamer bereik het, is sodanige geld, of altans die rente daarvan, aangewend om die agtergeblewe kinders van die nodige opvoeding en onderwys te voorsien.⁸ Dit was gewoonlik die Weeskamer wat in sulke gevalle by die Diakonie aansoek gedoen het om die kinders onder hulle toesig te neem, en dan die kapitaal wat tot hulle beskikking mag gewees het, op die Kerkraad oorgeplaas het.⁹

So het die Weeskamer ook in Oktober 1774 die drie minderjarige kinders van wyle Eerw. Gerhardus Croeser by die Diakonie aanbeveel, wat ook hulle erfenis van 6,000 guldens in bewaring geneem het totdat hulle mondig sou wees, „terwyl inmiddels de bladeren van dat capitaal ter adsistentie hunner opvoeding” kon aangewend word.⁹

Ook aan die kinders van ouers wat nie daartoe in staat was om in die nodige onderwys te voorsien nie, is op aanvraag van die ouers hulp verleen. Dit was b.v. die geval met die kinders van die huisvrou van die skoenmaker Jan Warnek, wat in Julie 1763 die Kollege van haar groot armoede vertel het, waarop aan haar ’n ondersteuning van 4 Rds. per maand toegesê is, en verder ooreengekom is dat haar twee kinders deur die Diakonie „ter school sullen besteldt werden”.¹⁰

Weduwees was ook seker van hierdie hulp. In hulle geval is gewoonlik die gewone klere, asook vry skool van diakoniesweë aan hulle kinders verskaf. Ons het selfs gevalle gevind waar so veel as vier en meer kinders van een weduweemoeder op dié manier aan die nodige skoolonderwys gekom het.¹¹

Op versoek van die skipper van ’n aanwesige skip is in April 1762 goedgevind om die nagelate seuntjie, Johannes Philippus, van die op die weg oorlede sieketrooster, Laurens Cornelis Love,

⁶ *Res. Pol. Raad 1727-1728* (4 Febr. 1727), C. 22, p. 44.

⁷ *Sien Res. Kerkr. Kaapstad 1719-1724* (4 Dec. 1719), K.R. 3, p. 26.

⁸ *Sien ibid.* (6 April 1722), p. 107.

⁹ *Sien ibid.* 1769-1782 (3 Okt. 1774), K.R. 7, p. 180.

¹⁰ *Sien ibid.* 1758-1769 (6 Junie 1763), K.R. 6, p. 147.

¹¹ *Sien o.a. ibid.* 1769-1782 (2 April 1770), K.R. 7, p. 56.

onder die toesig en die versorging van die Diakonie te stel,¹² terwyl selfs die „gesepareerde” huisvrou van Hendrik van Ellewe, Elisabeth Esterhuijsen, in Februarie 1760, nadat sy verklaar het dat sy met drie klein kindertjies „belaa” is, nie tevergeefs by die Diakonie aangeklop het nie en o.a. versoek het dat haar kinders by die Diakonie-skoolmeester mag skoolgaan.¹³

Dikwels was die Diakonie verplig om in gevalle waar volgens hulle mening die kinders in ’n familie deur swak huislike omstandighede aan betreurenswaardige invloede onderhewig was, in te gryp in belang van ’n beter opvoeding van sodanige kinders. Hierdie bemoeiing van hulle kant het nie altyd sonder wrywing en onenigheid plaasgevind nie, en soms was hulle verplig om in gevalle waar dwang tot onderwerping aan beter beskawingsinvloede noodsaaklik was, die hulp van die meer kragtige hand van die Politieke Raad in te roep. ’n Goeie voorbeeld hiervan lewer die geval van Evert Colijn, wat ons dan ook hier in besonderhede weergee aangesien dit heelwat lig werp op verskeie punte in verband met die opvoeding van sulke minderbevoorregte kinders; aspekte van die saak wat ons dan later om die beurt nader sal belig en illustreer.

In Augustus 1750 het die Kerkraad bevind dat die opvoeding van die kinders van Evert Colijn, wat een van die huisies van die Diakonie bewoon het, veel te wense oorlaat, aangesien hy sy ses kinders „heel sporeloos” laat opgroei, „en tot schande en ergernis voor een Igelijk die deselve moet aanschouwen, laat loop”. Hy het hulle dikwels ook so onbehoorlik gekasty, „dat sulx alle palen en maten te buigten gaat”, sodat die Kerkraad die saak ondersoek het en besluit het om die kinders van hom af weg te neem en onder die sorg van die Diakonie te plaas, „ten ejnde door derselver besorgingh eene betere opvoedinge te kunnen erlangen”.¹⁴ Colijn het egter „stoutelyk” geweier om afstand te doen van sy kinders, met die gevolg dat die Kerkraad besluit het om die hulp van die Regering in te roep en hom onder dwang te plaas.¹⁵

In hulle rekwes aan die Politieke Raad het hulle die toestand van die kinders in volle kleure geskilder en daarop gewys dat Colijn sy ses kinders „heel spooreloos laat opgroei, daarbij berooijt en sonder kleding tot deckinge hunner naakte lichamen” laat rondloop. Wat dit so veel meer ergerlik gemaak het, is die feit dat onder hulle ’n hubare dogter was van omtrent 16 of 17 jaar. Die kinders het selfs hulle nood by die Kerkraad kom kla. Weens die onwilligheid van Colijn om toe te gee aan die wense van die Kerkraad het hulle derhalwe die Politieke Raad gevra dat hy gelas moes word om sy kinders aan die Diakonie oor te lewer „ten ejnde deselve als dan een goede en Christelyke opvoedinge sullen ge-

¹² Sien *Res. Kerkr. Kaapstad* 1758-1769 (17 April 1762), K.R. 6, p. 114.

¹³ *Ibid.* (4 Febr. 1760), p. 36.

¹⁴ Sien *Res. Kerkr. Kaapstad* 1749-1758 (3 Aug. 1750), K.R. 5, p. 32.

¹⁵ *Ibid.*

worden ”;¹⁶ waarop besluit is om Colijn te dwing om sy kinders „ter behoorlijke en godvrugtige educatie ” aan die kollege van die Kerkraad oor te lewer.¹⁷

Ná hierdie uitdruklike bevel van hoër gesag het Colijn nie kans gesien om langer weerstand te bied nie en het hy sy kinders afgegee, maar nogtans die Kerkraad versoek om sy seun Bastiaan te mag behou om hom in een en ander behulpsaam te bly.¹⁸ Besonder sympathiek en tog ferm is die houding van die Kerkraad na aanleiding van hierdie gevraagde tegemoetkoming. Hoewel hulle die billikheid van sy versoek ingesien het, het hulle tog nie kans gesien om dit toe te staan nie. Om hom tegemoet te kom het hulle selfs sover gegaan en besluit om ’n slawejongetjie vanuit die fondse tot hulle beskikking aan te koop en hom dan in diensbaarheid aan Colijn te gee.¹⁹

Die kinders wat sodoende van hulle ouerlike huis af weggeneem is, is vervolgens aan behoorlike families, meestal wat daarom versoek het, oorhandig. Die oudste dogter, Maria is nl, „voor kost en klederen ” by Jan Hendrik Raatjes „bestee”, terwyl die vyf jongeres by vyf verskillende families geplaas is, wat hulle dan die nodige opvoeding moes verskaf teen ’n vergoeding van 4 Rds. per maand uit die kas van die Diakonie.²⁰

Wat het verder van hierdie kinders geword? Maria het nog in dieselfde jaar van „huis ” verander en is andermaal by ’n familie „aanbesteed ” vir kos en klere.²¹ In 1753, in aanmerking nemende dat sy van „eene Christelike opvoeding soverre verwijderd is geworden, dat sij nog leesen nog schrijven kan ”, het die kerkraad bepaal dat sy gebruik moes maak van die skool van die Diakonie en ook verplig sal wees om „insgelijx van de ordinare Catechisaties het vereischte gebruijk sal hebben te maaken”.²² Nadat sy nog ’n keer, en wel in 1758 op versoek van die mense by wie sy toe ingewoon het, by ’n ander familie wat daarom versoek het, „weeder ter woon is aanbesteed ”,²³ is dit haar op 4 September 1758 „voor zoo verre het Kerkenraade betreffende, vergunt met den Burger Evert Schutte van Campen een huwelik te contracteeren”.²⁴ Van twee van haar susters, te wete Cornelia Everdina en Johanna, vir wie op ’n soortgelyke manier voorsiening gemaak is deur die Diakonie, verneem ons dat hulle later, en wel by bereiking van die ouderdom van 25 jaar, uit erkentlikheid persoonlik voor die Kerkraad verskyn het om die Raad t

¹⁶ *Requesten en Nominatiën* 1750, C. 249, No. 67; *Res. Pol. Raad* 1750 (27 Aug.), C. 42, p. 175.

¹⁷ *Ibid.*

¹⁸ *Sien Res. Kerkr. Kaapstad* 1749-1758 (7 Sept. 1750), K.R. 5, p. 34.

¹⁹ *Ibid.*

²⁰ *Ibid.*

²¹ *Sien ibid.* (2 Nov. 1750), p. 39.

²² *Ibid.* (4 Junie 1753), p. 120.

²³ *Ibid.* (6 Febr. 1758), p. 262.

²⁴ *Sien Res. Kerkr. Kaapstad* 1758-1769 (4 Sept. 1758), K.R. 6, p. 4.

bedank vir weldade aan hulle bewys, „met verdere dank betuijging voor de Diaconies wege genootene alimentatie en Educatie ”.²⁵

Minder geneig egter as die meisies was die enigste seun van Colijn, Bastiaan, om hom te onderwerp aan 'n opvoedingsprocees buite sy ouerlike huis. Ook hy is soos sy susters teen 'n bepaalde vergoeding by 'n private familie geplaas. Nadat hy verskeie kere weggehoop het, was die Kerkraad eindelik buite raad met hom, en nadat hy hom in Februarie 1753 nogmaals „geabsenteer” het, het die Kerkraad dit unaniem goedgevind om die goewerneur se hulp in te roep en hom op 'n „hoeker”²⁶ te sit, wat dan ook toegestaan is.²⁷

Dit het egter nie net by wyse van uitsondering geskied dat kinders, soos in die geval van dié van Colijn, van hulle ouers af weggeneem is wanneer die ouers nie daartoe in staat was nie of deur verwaarlosing versuim het om hulle die nodige opvoeding te gee, met die doel om in ander meer geskikte huise opgevoed en grootgemaak te word. 'n Hele aantal dergelyke gevalle het onder ons aandag gekom,²⁸ maar ons volstaan hier met die behandelde geval van Colijn.

Wat die Diakonie gedoen het om kinders wat as wese of andersins onder hulle toesig gekom het en sonder huis was, andermaal van behoorlike huisvesting te voorsien, het uit die voorafgaande reeds ten dele geblyk. Daar is nl. 'n stelsel'gevolg waarvolgens sulke „daklose” kinders opgeneem is in private families.

Ons kan hierdie kinders volgens hulle ouderdomme in drie klasse onderverdeel. In verband met elkeen van hierdie klasse is 'n verskillende metode gevolg.

Daar was onder hulle in die eerste plek klein kindertjies wat nog grootgemaak moes word en derhalwe van geen hulp in die huise waarin hulle geplaas was, kon wees nie. Sulke kinders is gewoonlik by families geplaas wat dan tot hulle onderhoud en opvoeding van die Diakonie 'n maandelikse ondersteuning geniet het. Hierdie betaling het meestal gevarieer tussen 3 en 5 Rds. per maand vir elke kind, waarvoor die verantwoordelikheid van sy opvoeding dan aanvaar is.²⁹ Dit is dan ook op hierdie manier dat die vyf jongste kinders van genoemde Colijn van nuwe „huise” voorsien is. Dit wil voorkom dat die mense wat op hierdie manier diakoniekinders aangeneem het, ook onderneem het om uit die betaling wat hul

²⁵ Sien *Res. Kerkr. Kaapstad* 1769-1782 (1 Mei 1769), K.R. 7, p. 18; *ibid.* 1758-1769 (1 Aug. 1763), K.R. 6, p. 150 resp.

²⁶ „Een zeer ligt Hollandsch schip, van gelijke Dwars Balken, achter Rond als een Fluit schip, somtijds met een kleine spiegel voorzien. Het heeft een grooten Mast en is zeer bekwaam tot zeilen en Laveeren, inzonderheid op de Vaarten in Holland.” Buijs, E., *Nieuw en volkomen Woordeboek van de Konsten en Wetenschappen*, V.

²⁷ Sien *Res. Kerkr. Kaapstad* 1749-1758 (5 Febr. 1753), K.R. 5, p. 99.

²⁸ Sien o.a. *Res. Pol. Raad* 1763 (15 Nov.), C. 55, pp. 277-278.

²⁹ Sien o.a. *Res. Kerkr. Kaapstad* 1749-1758 (7 Sept. 1750), K.R. 5, p. 34; *ibid.* 1769-1782 (3 Okt. 1774), K.R. 7, p. 180; *ibid.* (3 Maart 1777), K.R. 7, p. 246.

ontvang het, die onkoste vir die skoolgaan van die kinders te vergoed.

Dan was daar in die tweede plek die kinders wat as gevolg van die ouderdom wat hulle reeds bereik het, in 'n sekere mate behulpzaam kon wees met die gewone huiswerk. Ons dink hier veral aan die jong dogters. Hulle is gewoonlik „voor kost en kleederen”³⁰ of „voor vrije kost en huishuysvesting”³¹ by families „aanbesteed”, sonder dat hulle enige verdere finansiële las vir die Diakonie beteken het. In sulke gevalle het die pleegouers die dienste wat die dogters of seuns in die huis verrig het, as voldoende vergoeding beskou. Dit is dan ook die manier waarvolgens die oudste dogter van Colijn, Maria, haar verdere bestaan gemaak het.

Waar in sulke gevalle die jong seuns of dogters nog van skoolgaande ouderdom was, het die pleegouers nie onderneem om hulself ook te beswaar met die onkoste van skoolgeld nie. Die onkoste hiervan sou nog altyd op die skouers van die Diakonie self rus. Gewoonlik is in sulke gevalle neergelê dat die kinders aangeneem is vir vrye kos en inwoning, mits dat hulle saam met die ander kinders van diakoniesweë vry skool sal mag geniet. In verskeie sulke gevalle was die Diakonie verder ook nog verantwoordelik om, naas vry skool, ook voorsiening te maak vir vry klere.³² Ons het reeds gesien hoedat ook in die geval van Maria Colijn, nadat sy reeds gratis in 'n familie opgeneem is, aan haar vrye gebruikmaking van die skool van die Diakonie toegesê is, nadat bevind is dat skoolopleiding by haar noodsaaklik was.

Veel moeite het die Diakonie nie in die reël ondervind om die mense te vind wat gewillig was om hierdie kinders onder hulle sorg te neem nie. Die dienste deur die kinders verrig, asook die vergoeding in ander gevalle, het op sigself genoeg aanlokking gebied, sodat daar altyd mense was wat daartoe begerig was en hulle by die Diakonie aangemeld het om kinders aan te neem. Die Diakonie het egter versigtig te werk gegaan by die keuse van pleegouers. In baie gevalle is die kinders dan juis van hulle eie ouers af weggeneem met die doel om hulle in 'n meer opheffende omgewing te plaas. Die kinders is gevolglik nie aan persone afgestaan omtrent wie die Diakonie nie heeltemaal oortuig was dat dit tot hulle beswil sou strek nie. So is b.v. in April 1753 die versoek van 'n weduwee Mollevanger dat sy die drie reeds „aanbesteede” kinders van Sophia Brits, wat weens haar slegte gedrag van haar af weggeneem is, onder haar opvoeding vir kos en klere mag ontvang, deur die Diakonie voorlopig van die hand gewys, aangesien hulle nie verseker was van haar lewenswyse nie.³³

Die kinders wat op dié manier, hetsy sonder dat hulle enige verdere finansiële las beteken het, of wel teen 'n maandelikse betaling

³⁰ Sien *Res. Kerkr. Kaapstad* 1749-1758 (2 Nov. 1750), K.R. 5, p. 39.

³¹ Sien *ibid.* 1769-1782 (8 Jan. 1781), K.R. 7, p. 356.

³² Sien o.a. *ibid.* 1749-1758 (7 Julie 1749), K.R. 5, p. 8; *ibid.* 1769-1782 (8 Jan. 1781), K.R. 7, p. 356.

³³ Sien *Res. Kerkr. Kaapstad* 1749-1758 (2 April 1753), K.R. 5, p. 108.

by families „bestee” is, het natuurlik nog altyd onder die toesig van die Diakonie geval. Toe Pieter Matthijs Pietersz. in Februarie 1762 die Kollege versoek het dat dit hom toegestaan moes word om ’n sekere jongeling wat onder die Diakonie geressorteer het en vir wie se opvoeding hy tot sover finansiële hulp geniet het, saam met hom na Batavia te neem, „uijt hoofde van bijzondere liefde en genegentheit, dien hij gemelde jongeling was toedraagende”, met belofte om hom voortaan uit sy eie middele op te voed, het hulle dit in belang van die kind geag om die versoek van die hand te wys.³⁴ Hulle het dit goedgevind om die kind onder hulle toesig en edukasie te laat verkeer tot tyd en wyl hy in staat sou wees om te kan lees en skrywe en vir homself ’n loopbaan te kies.³⁵

By hierdie twee klasse van diakoniekinders moet nou nog gevoeg word ’n derde kategorie, en wel die van die jong seuns wat reeds terwyl hulle by families ingewoon het, die nodige skoolopleiding ontvang het en volgens bewys van die Diakonieskoolmeester „volleerd” was, en derhalwe in staat was om hulle met een of ander hande-arbeid onledig te hou.³⁶

In sulke gevalle het die Diakonie gebruik gemaak van ’n metode waarvolgens die seuns as leerjongens by een of ander ambagsman in diens gegaan het, om dan gratis by hom te werk, en enkel teen verskaffing van kos, klere en huisvesting onder sy toesig en leiding die betrokke ambag waartoe die seuns geneë mag wees en waarmee hulle dan later ’n lewensbestaan sou kan maak, aan te leer. Sulke seuns is gewoonlik onder kontrak vir vyf jaar aangeneem.³⁷

Ook in die geval van hierdie seuns het dit die Diakonie nie moeilik geval om hulle geplaas te kry nie. Ambagsmanne was gewoonlik gretig om een of meer seuns onder hulle toesig te neem wat hulle dan behulpsaam kon wees in hulle werk.

Vaardigheid in verskeie ambagte is op dié manier deur diakonie-seuns bekom. Die ambag waarvoor die meeste seuns geneëtheid getoon het, was dié van kleremaker. Verskeie seuns het „ter instrueeringe en volleeringe van het kleedermakersambagt” by kleremakers in diens gegaan.³⁸ ’n Ander groep was geneë tot die „Smits functie” en is dan ook met die doel om daarin opgelei te word deur een of ander smid in die stad in diens geneem.³⁹ Maar sommige het ook skoenmakers⁴⁰ geword, terwyl verskeie

³⁴ Sien *Res. Kerkr. Kaapstad 1758-1769* (1 Febr. 1762), K.R. 6, p. 109.

³⁵ *Ibid.*

³⁶ Sien o.a. *Res. Kerkr. Kaapstad 1802-1810* (3 Jan. 1803), K.R. 10, p. 38.

³⁷ Sien o.a. *ibid.* 1769-1782 (2 April 1770), K.R. 7, p. 56.

³⁸ Sien o.a. *ibid.* 1749-1758 (2 Febr. 1750), K.R. 5, p. 21; *ibid.* (3 Nov. 1755), p. 204; *ibid.* 1758-1769 (11 Junie 1759), K.R. 6, p. 21.

³⁹ Sien *Res. Kerkr. Kaapstad 1749-1758* (5 April 1751), K.R. 5, p. 46; *ibid.* 1758-1769 (14 April 1760), K.R. 6, p. 45, ens.

⁴⁰ Sien o.a. *Res. Kerkr. Kaapstad 1749-1758* (3 Sept. 1753), K.R. 5, p. 127; *ibid.* 1769-1782 (5 Maart 1770), K.R. 7, p. 55.

andere nog ander ambagte soos dié van timmerman,⁴¹ skrynwerker,⁴² silwersmid,⁴³ wamaker,⁴⁴ en „zadelmaker”⁴⁵ aangeleer het.

Hoewel dit die seuns vrygelaat is om 'n ambag volgens hulle eie keuse te volg, het hulle egter nie sonder uitsondering in die aanleer van die ambag van hulle eerste keuse volhard nie. Waar hulle later uitgevind het dat hulle meer aangetrokke gevoel het tot 'n ander een, het dit hulle vrygestaan om te verander. Op sy eie versoek het die jongeling Pieter Hendriks die kleremakers-ambag vaarwel gesê en in April 1751 by die smid Thomas in diens gegaan, om hom in die vervolg toe te lê op die aanleer van die „smits functie”.⁴⁶ Ook aan Johannes Lodewijk Adamsz. is op 3 November 1755 toegelaat om, nadat hy maar net vyf maande by Jan Steenberg werksaam was ten einde die smidsambag aan te leer, 'n verandering te maak en by Sierke Jansz. vir drie jaar as kleremakerskneg te gaan dien, en wel omdat die geneesheer van die Diakonie gevind het dat eersgenoemde ambag vir hom te veeleisend was.⁴⁷ In sy geval is afgewyk van 'n bestaande gebruik en is bepaal dat, aangesien hy die kleremakersambag reeds verstaan, Jansz. behalwe die gebruikelike onderhoud van spys en drank, elke maand aan hom 3 Rds. sal moet betaal, wat later verhoog moet word, die volle bedrag waarvan by die ontvanger van die gelde van die Diakonie inbetaal moet word, wat dit vir hom sou bewaar, „tot dat hij tot geaprobeerde staaten zal zijn gekomen”.⁴⁸

Nie altyd het die leerjongens hulle streng gehou aan hulle kontrak en ook volle gehoorsaamheid en onderworpenheid aan hulle s.g. leermeesters getoon nie. Soms het van hulle hulself skuldig gemaak aan diensverlating deur weg te loop voordat die bepaalde tyd van vyf jaar om was,⁴⁹ of aan slegte lewenswyse en „seer groote disobedientie”,⁵⁰ of aan enige ander wangedrag.⁵¹ In sulke gevalle het die „instrukteurs” die seuns dan weer aan die Diakonie oorgelewer, wat, as praat nie gehelp het nie, die hulp van die Regering ingeroep het om hulle te straf. Op dié manier is die jongeling Willem Meijn in Desember 1719 na Indië verban,⁵² en is in Maart 1757 besluit om die Regering te versoek om Jan Lodewijk Adams, in aanmerking nemende „dat den zelven reets te vooren meermaalen weegens slegt comportsment is aangeklaagt

⁴¹ *Sien Res. Kerkr. Kaapstad 1769-1782* (3 Jan. 1774), K.R. 7, p. 157.

⁴² *Ibid.* 1758-1769 (4 Aug. 1760), K.R. 6, p. 51.

⁴³ *Ibid.* 1769-1782 (12 April 1779), K.R. 7, p. 301.

⁴⁴ *Ibid.* (5 Maart 1781), p. 365.

⁴⁵ *Ibid.*

⁴⁶ *Sien Res. Kerkr. Kaapstad 1749-1758* (5 April 1751), K.R. 5, p. 46.

⁴⁷ *Ibid.* (3 Nov. 1755), p. 204.

⁴⁸ *Ibid.*

⁴⁹ *Sien o.a. Res. Pol. Raad 1719-1720* (19 Dec. 1719), C. 14, p. 308; *Requesten en Nominatiën 1719*, C. 226, No. 147; *Res. Kerkr. Kaapstad 1758-1769* (14 April 1760), K.R. 6, p. 45.

⁵⁰ *Sien Res. Kerkr. Kaapstad 1748-1758* (3 Sept. 1753), K.R. 5, p. 127.

⁵¹ *Ibid.* (7 Maart 1757), p. 235.

⁵² *Sien Res. Pol. Raad 1719-1720* (19 Dec. 1719), C. 14, p. 310.

en gereprimendeert gewordene", as matroos in diens van die Kompanjie te neem en as sodanig van hier na Batavia te stuur.⁵³ Op dié manier het hulle dikwels ontslae geraak van ongehoorsame en „de gunsten der Diaconie onwaardige" knape.

Soms was die Diaconie ook wel genoodsaak om in te tree in belang van 'n leerjonge waar sy „meester" hom skuldig gemaak het aan slegte gedrag en mishandeling. Om rede van die gruwelike en kwaadaardige mishandeling gepleeg deur die smid Hans Hendrik Thomas teenoor sy leerjonge Pieter Hendriks, het die Kerkraad op 6 Maart 1752 dit goedgevind om die seun van hom af weg te neem en nooit weer 'n jongeling van die Diaconie aan hom te gee nie.⁵⁴

Wat het die seuns gedoen nadat hulle hulle jare as leerjongens uitgedien het? In die meeste gevalle was hulle hierna toegerus vir hulle lewenstaak en kon hulle, om mee te begin, as kneg by een of ander ambagsman in diens gaan. Dikwels het hulle verkies om ná afloop van die tyd van hulle leerjare, gedurende welke hulle natuurlik geen vergoeding ontvang het nie, aan te bly by hulle ou leermeesters as kneg in dieselfde ambag waarin hulle tot dan werkzaam was, natuurlik dié slag teen 'n vaste maandelikse betaling. Dit was b.v. Jan van der Linden se eie keuse om ná voltooiing van sy leerjare teen 'n betaling van 3 Rds. per maand aan te bly as kneg by die burger Gerrit Roos.⁵⁵ In die meeste gevalle is aan sulke jong knegte sowat 6 Rds. per maand betaal,⁵⁶ alhoewel sommiges tot 9 Rds. per maand ontvang het,⁵⁷ en selfs tot 10 Rds. soos in die geval van Frans Jourdaan, wat, nadat hy sy leerjare as smid uitgedien het by Jan Daniel, in Februarie 1769 by hom in diens gegaan het.⁵⁸ Dit lyk egter asof in geen enkele geval so 'n jong kneg sy volle maandelikse besoldiging in ontvangs geneem het nie, maar dat ten minste die helfte daarvan en dikwels meer as die helfte by die Diaconie inbetaal is,⁵⁹ wat dit vir hom in bewaring sou hou totdat hy tot „geapprobeerde staten" sou gekom het of meerderjarig geword het.⁶⁰ Van hierdie gebruik om 'n gedeelte van sy salaris vir hom te spaar het die Diaconie nie graag afgesien nie. Tevergeefs het Jan van der Linden in Mei 1753 aansoek gedoen om sodanige „ducaton" as wat hy maandeliks van sy verdiende werkloon aan die Diaconie moes betaal, vir 'n tyd van 'n halwe jaar te mag behou ten einde een en ander

⁵³ Sien *Res. Kerkr. Kaapstad* 1749-1758 (7 Maart 1757), K.R. 5, p. 235.

⁵⁴ *Ibid.* (6 Maart 1752), p. 66.

⁵⁵ Sien *ibid.* (5 Febr. 1753), p. 99.

⁵⁶ Sien *Res. Kerkr. Kaapstad* 1758-1769 (3 Nov. 1760), K.R. 6, p. 57; *ibid.* (3 Okt. 1763), p. 154; e.a.

⁵⁷ Sien *Res. Kerkr. Kaapstad* 1769-1782 (2 Nov. 1778), K.R. 7, p. 285.

⁵⁸ *Ibid.* (6 Febr. 1769), p. 2.

⁵⁹ Sien o.a. *Res. Kerkr. Kaapstad* 1758-1769 (3 Nov. 1760), K.R. 6, p. 57; *ibid.* 1769-1782 (6 Febr. 1769), K.R. 7, p. 2.

⁶⁰ Sien *Res. Kerkr. Kaapstad* 1758-1769 (3 Okt. 1763), K.R. 6, p. 154.

benodigtheid te kan aankoop.⁶¹ Wel is sy werkgewer toegelaat om sekere klerasie vir hom te koop uit die helfte van sy loon, wat hy andersins aan die diakonie-ontvanger sou moes betaal.⁶²

Soms het dit ook voorgekom dat 'n seun, nadat hy sy leerjare uitgedien het, nie by sy leermeester aangebly het nie. In sulke gevalle is dit dan aan hom self oorgelaat om 'n werkgewer te vind.⁶³

Nie altyd het die leerlinge van die Diakonie nadat hulle hulle skooljare voltooi het, 'n ambag verkies nie; dit het ook gebeur dat hulle besluit het om die voetspore van hulle skoolmeester te volg en 'n bestaan te maak deur die onderwysberoep te volg. Dit was b.v. die geval met David Hendrik Mellet, van wie ons reeds verneem het as onderwyser in een van die gewone openbare skole. Hy was toe hy in 1769 toegelaat is as onderwyser, onder die geleedere van die onder die diakonie-armes ressorterende minderjariges, en ons verneem dat hy op 4 September 1769 'n maand uitstel gekry het van die toelatingsexamen as skoolmeester.⁶⁴

Nog 'n paar gevalle van diakoniekinders wat later onderwys gegee het, verdien vermelding.

Diedlof Zeeman het in Januarie 1789 die Diakonie versoek om van die skoolgaan „geexcuseerd” te word. Aangesien hy reeds as lidmaat belydenis gedoen het en sy geneënthheid betuig het om, vermits hy weens sy gebrekkige oog nie in staat sou wees om met 'n ambag sy brood te win nie, „als Schoolmeester in de buijten districten te gaan woonen”, is goedgevind om hom as sodanig by iemand wat 'n ordentlike huishouding het, nie ver van die Kaap af nie, te plaas. Hy moes egter nog in die skool bly totdat 'n „bekwame geleënthheid” hiervoor opgedaag het, en het ook daarna nog onder die Diakonie, wat sy gedrag goed gade sou slaan, geressorteer.⁶⁵

Nadat Jan Hendrik van Graan in Januarie 1793 deur die skoolmeester by die Kerkraad aanbeveel is om hom van die verdere skoolgaan vry te stel, is aan hom, ten spyte van sy groot geneënthheid tot die „skoemakersambag”, deur die Kerkraad voorgestel om hom liewers as skoolmeester by landliede te gaan vestig, „het welke men meende om zijne daartoe besittende bequaamheeden het beste soude convenieeren”.⁶⁶ Van Graan was egter nie geneë om van sy plan af te sien nie, met die gevolg dat die Kerkraad besluit het, „in aanmerking genoomen zijnde het stijfhoofdige gedrag welke die pupil komt te toonen, die sich niet gaarne tot het gene hem het gevoeglykst diende wilde laten disponeeren”,⁶⁷ om „ter beteugeling zijner eigenzinnigheid” hom nie toe te laat om die

⁶¹ Sien *Res. Kerkr. Kaapstad* 1749-1758 (14 Mei 1753), K.R. 5, p. 111.

⁶² *Ibid.* (6 Aug. 1753), p. 125.

⁶³ Sien o.a. *ibid.* 1791-1802 (2 Jan. 1797), K.R. 9, p. 195.

⁶⁴ Sien *ibid.* 1769-1782 (4 Sept. 1769), K.R. 7, p. 41.

⁶⁵ Sien *ibid.* 1782-1791 (5 Jan. 1789), K.R. 8, p. 253.

⁶⁶ Sien *ibid.* 1791-1802 (17 Jan. 1793), K.R. 9, p. 75.

⁶⁷ *Ibid.* (4 Febr. 1793), p. 80.

ambag van sy begeerte by sy broer te leer nie, maar by 'n leermeester van hulle keuse.

Dit was eers ná hierdie blykbaar onregverdigte druk wat op hom uitgeoefen is, dat Van Graan ingewillig het om hom dan maar liewers as skoolmeester te vestig. Dit is toe aan hom oorgelaat om self 'n „bekwame geleënthheid” daarvoor te soek en die Kerkraad dan daarvan in kennis te stel. Ook hy was verplig om die helfte van sy beloning elke maand aan die ontvanger van die Diakonie te betaal.⁶⁹

Dit blyk egter dat die diakonieleerlinge in die reël voorkeur gegee het aan die leer van 'n ambag nadat hulle hulle skooljare voltooi het. Willem Jacobsz., wat in Maart 1796 op sy eie versoek toegelaat is as ondermeester by die skoolmeester van die Diakonie,⁷⁰ het ná verloop van slegs 'n paar maande verkies om nie langer daarmee voort te gaan nie, maar om liewers die skoensmakers-ambag by die burger Johannes Langenveld te gaan leer, 'n versoek wat hom nie geweier is nie, aangesien dit duidelik was dat hy „meerder genie” tot die laaste as tot die eerste besit het.⁷¹

Soos maklik te verstaan is, het die Diakonie spesiale voorsiening gemaak vir die godsdiensoonderrig van alle kinders wat onder hulle geressorteer het. Dié wat nog van die skool gebruik gemaak het, sou daar wel die nodige onderrig ontvang het. Op 17 Januarie 1752 het die Kerkraad op voordrag van ds. Petrus van der Spuij besluit dat voortaan ook die jongmense wat onder die Diakonie ressorteer en nie meer skoolgaan nie, hulle belydenisse by die sieketrooster moes leer.⁷² Hieronder is ingesluit nie alleen die seuns wat as leerjongens werksaam was nie, maar ook dogters wat by private families met gewone huiswerk besig was.⁷³ Voortaan het die toestemming van die Diakonie aan enige leerjonge om by 'n ambagsman in diens te mag gaan, altyd gepaard gegaan met 'n verdere bepaling dat so 'n seun verplig sal wees om die katechisasiekلاس van die sieketrooster by te woon. Versuim hiervan is nie deur die vingers gesien nie. Die seun Van der Linden het op 4 Julie 1753 by die Kerkraad weens oortreding hiervan tereggestaan, en hom is by hierdie geleënthheid „ernstelijk voor het laast gelast, dat hij in het toekomende beeter gebruik van de weekelijkse Catechisaties sal hebben te maaken”, en dat by verdere versuim „andere messures” geneem sou word.⁷⁴

Laat ons vervolgens let op die mate van skoolonderrig wat deur die Diakonie verskaf is. Soos reeds opgemerk, was die Diakonie verantwoordelik daarvoor om aan die kinders wat onder

⁶⁸ Sien *Res. Kerkr. Kaapstad* 1791-1802 (4 Febr. 1793), K.R. 9, p. 80.

⁶⁹ *Ibid.*

⁷⁰ Sien *Res. Kerkr. Kaapstad* 1791-1802 (7 Maart 1796), K.R. 9, p. 174.

⁷¹ *Ibid.* (4 Julie 1796), p. 181.

⁷² Sien *ibid.* 1749-1758 (17 Jan. 1752), K.R. 5, p. 64.

⁷³ *Ibid.* (4 Junie 1753), p. 120.

⁷⁴ *Ibid.*

hulle geressorteer het en deur pleegouers aangeneem is vir vry kos en klere, huisvesting en skoolonderwys te verskaf. Aangesien die getal van sulke kinders meestal nie te gering was nie, het hulle dit goedgevind om 'n speciale skool in stand te hou en 'n onderwyser aan te stel teen 'n vaste maandelikse salaris.⁷⁵

Van hierdie skool het egter nie alleen gebruik gemaak sodanige kinders as wat direkt, of vir hulle gehele opvoeding, onder die Diakonie geressorteer het nie, maar ook kinders van behoeftige ouers is mettertyd toegelaat om die voordeel daarvan te geniet. Gratis onderwys is dikwels aan kinders van minderbevoorregtes wanneer hulle daaaronder versoek het toegesê. So is aan die weduwe Broodreich in Oktober 1784 op haar versoek toegestaan om haar twee kinders nl. Apolonica Wilhelmina en Jan Andries van diakonieswêë te laat skoolgaan,⁷⁶ en is aan die huisvrou van Johannes Pieterse, 'n visser, vry skool vir haar twee kinders toegesê in Februarie 1800,⁷⁷ terwyl op 4 Maart 1805 die Kerkraad op gedane versoek aan die huisvrou van Boeve toegestaan het „het vrij school gaan van haar zoon Joh. Gert Carolus Boeve bij den diaconys schoolmeester”.⁷⁸ Dit wil voorkom asof die Diakonie in sommige gevalle selfs die skoolgeld van behoeftige kinders betaal het, wat dan 'n skool van hulle eie keuse kon bywoon.⁷⁹

Natuurlik het die Diakonie daarteen gewaak dat die kinders wat op dié manier vry skool ontvang het, nie sou versuim om die beste gebruik daarvan te maak nie. Hulle het dit trouens dikwels nodig gevind om op te tree in gevalle waar dit wel versuim is. So het Johanna Briel op 6 September 1784 voor die Kerkraad verskyn, „ter zaake dat zij zeedert der 3n febr. laatstl. volgens aanklagte van den Schoolmeester Joosten, het school gaan hadde nage-laaten”.⁸⁰ Sy het dit egter hardnekkig ontken, „waar over zij dan ook scherpelijk is bedreijgt geworden, en tevens aangezegd, vermits zij nog weinig of niet in't Leeren gevordert was, voortaan zonder een enkele dag te verzuimen ieder schooltijd vlijtig te moeten bijwoonen, ofte dat men bij verdere verzuim dringender middelen zal moeten gebruiken”.⁸¹

Ook die ouers wie se kinders vry onderwys ontvang het, was verantwoordelik om toe te sien dat hulle kinders die beste gebruik daarvan maak. Op 6 September 1784 het die huisvrou van Diedlof Zeeman voor die Kerkraad tereg gestaan aangesien „haare kinderen ruim een-derde der schooldagen kwamen absent te weesen”, en

⁷⁵ Dit was die Kerkskool aan die Kaap waarvan ons al meermale gehoor het. Dit het egter tot 1812 geduur alvorens 'n afsonderlike reglement vir die onderwyser in hierdie skool opgestel is. Sien „Reglement voor de onderweizer der Diacony's Kinderen aan de Hoofdplaats”, *Res. Kerkr. Kaapstad* 1802-1812 (6 Jan. 1812), K.R. 10, p. 497.

⁷⁶ Sien *ibid.* 1782-1791 (4 Okt. 1784), K.R. 8, p. 92.

⁷⁷ Sien *ibid.* 1791-1802 (3 Febr. 1800), K.R. 9, p. 294.

⁷⁸ Sien *ibid.* 1802-1810 (4 Maart 1805), K.R. 10, p. 110.

⁷⁹ Sien *ibid.* 1782-1791 (7 Aug. 1786), K.R. 8, p. 150.

⁸⁰ *Ibid.* (6 Sept. 1784), p. 88.

⁸¹ *Ibid.*

is haar gelas „voortaan te moeten zorgen, dat dezelve zonder wettige verhinderling, geene der School dagen zal hebben te verzuimen, ofte dat anderzints dit Collegie genoodzaakt zoude zijn, 't onderhoud voor dezelve in te trekken ”.⁸²

Soos van hom verwag, het die diakonie-skoolmeester op 9 September 1793 'n lys van die kinders wat van diakoniesweë onderwys ontvang, by die Kerkraad ingelewer, en weer het hy dit nodig gevind om te kla oor die voortdurende afwesig wees van sommige leerlinge, sodat die Kerkraad besluit het om ondersoek in te stel.⁸³

Die Diakonie het hom egter nie net tot dreigemente beperk nie, maar waar dit nodig was wel deeglik gebruik maak van „dringender middelen ”. Sulke middele is o.a. in die werk gestel in Februarie 1788 teen die seun Daniel Christiaan Tim, wie se karakter volgens die getuienis van die skoolmeester „zo ongebonden en zo verregaande boosaardig” was dat hy nie in staat was om hom „zo min met slagen als goede woorden en bedrijsingen tot vrees of beeterschap te brengen ”.⁸⁴ Hy het „onder meer andere buijtenspoorigheeden ” dit selfs onlangs nie ontsien om „een meede discipel in't school met een pennemes eene wonde toe te brengen ”.⁸⁵ Nadat dit alles in aanmerking geneem is, is unaniem besluit om hom op 'n skip as matroos in diens van die Kompanjie te laat gaan.⁸⁶

Was dit die begeerte van De Chavonnes dat elke onderwyser Sondae in die kerk persoonlik toesig moes hou oor die kinders wat by hom in die skool is, dan sou die Kerkraad sorg dat ten minste hulle skoolmeester in ooreenstemming hiermee handel. Vir die kinders wat onder die Diakonie geressorteer het, is in die kerk 'n spesiale plek aangewys, en die skoolmeester „die daarby mede geplaatst is ”, was verplig om 'n nota te maak, wat hy elke drie maande aan die voorsitter van die Kerkraad moes voorlê, van wie van die kinders in die loop van die tyd afwesig was, asook van die redes vir sodanige versuim.⁸⁷

Die Diakonie moes natuurlik behalwe die salaris wat hulle aan hulle skoolmeester betaal, ook nog sorg vir die gebruikelike skoolbenodighede. In hierdie verband het die gebruik bestaan waarvolgens die skoolmeester elke maand vooruit aan die Diakonie 'n lys van benodighede vir die volgende maand verstrek het.⁸⁸ Dit het egter soms ongerief veroorsaak weens weglatings per abuis, met die gevolg dat die skoolmeester in Mei 1795 besluit het om die Diakonie te versoek dat hy in die vervolg liewers maandeliks vir elke kind wat by hom in die skool mag wees, 'n som van 36 stuivers

⁸² *Res. Kerkr. Kaapstad* 1782-1791 (6 Sept. 1784), K.R. 8, p. 89.

⁸³ Sien *ibid.* 1791-1802 (9 Sept. 1793), K.R. 9, p. 104.

⁸⁴ *Ibid.* 1782-1791 (4 Febr. 1788), K.R. 8, p. 204.

⁸⁵ *Ibid.*, p. 205.

⁸⁶ *Ibid.*

⁸⁷ Sien *Res. Kerkr. Kaapstad* 1758-1769 (11 April 1763), K.R. 6, p. 144.

⁸⁸ Sien *ibid.* 1791-1802 (4 Mei 1795), K.R. 9, p. 149.

sou ontvang, waarvoor hy dan verplig sou wees om self aan hulle te besorg die nodige boeke, skryfpapier, penne, leie, cyferboeke, griffies, ens.⁸⁹ Nadat die Kerkraad die saak ondersoek het, het hulle gevind dat dit die voordeligste vir die Diakonie sou wees, en is gevolglik besluit om aan sy versoek te voldoen.⁹⁰

Die algemene inrigting van hierdie skool sou nie radikaal verskil het van dié van die gewone skole in Kaapstad nie. Die vakke van onderwys het waarskynlik altyd beperk gebly tot lees, skrywe, reken en godsdiensonderwys.

Uit 'n Reglement bestaande uit neëntien artikels, en op 6 Januarie 1812 deur die Kerkraad opgestel, speciaal „voor den onderweizer der Diaconijs Kinderen aan den Hoofdplaats”, verneem ons een en ander omtrent die organisasie en administrasie van hierdie skool.⁹¹ Die onderwyser was ook nog in hierdie tyd onmiddellik ondergeskik aan die „Directie van Diakens”, dog onder die oppertoesig van die Kerkraad as geheel. Hy was verplig om skool te hou vir die kinders wat onder die Diakonie geressorteer het en deur die diakens met dié doel na hom gestuur is. Teen 'n vasgestelde salaris van 60 Rds. moes hy onderwys gee aan 'n getal leerlinge wat nie meer as 50 en nie minder as 30 moes wees nie. Indien die getal nie binne die perke sou wees nie, sou die Kerkraad sy salaris in dier voege vasstel. Hy moes self die kinders van die nodige boeke, papier, penne, ens., voorsien, en hulle ook in cyfer onderwys, en van wat daarby nodig mag wees, voorsien.

Dit het die diakens vrygestaan om die skool te besoek ten einde die kinders te examineer so dikwels as wat hulle dit goed gevind het.

Die onderwyser moes elke Maandag aan die Diakonie 'n skriftelike verslag instuur aangaande die werk die vorige week deur hom gedoen. Hy moes ook toesien dat die kinders skoon op skool kom, en dat hulle hulle skoene behoorlik aan het.

Owerigens was die onderwyser en sy skool onderworpe aan die bestaande skoolreglemente.

Aangesien die onderwyser 'n vaste salaris ontvang het, en daar gewoonlik 'n hele aantal kinders van skoolgaande ouderdom wat gewag het op skoolopleiding, onder die toesig van die Diakonie geval het, kan ons vermoed dat die vergunning om die skool te mag besoek slegs vir 'n beperkte tyd toegestaan is, om dan weer aan ander toegeken te word. Die skoolmeester het dan ook gereeld by die Kerkraad 'n lys ingelewer van sodanige leerlinge as wat volgens hom genoeg onderwys ontvang het. So lees ons in die Notule van die Kaapse Kerkraad onder datum 6 Januarie 1783 die volgende: „zijnde al meede de jonge Dogters Johanna Heijns, Agatha Heijns en Carolina Wigt, als tamelyk leesen en schrijven

⁸⁹ Sien *Res. Kerkr. Kaapstad 1791-1802* (4 Mei 1795), K.R. 9, p. 149.

⁹⁰ *Ibid.*, p. 150.

⁹¹ Sien *ibid.*, 1802-1812 (6 Jan. 1812), K.R. 10, pp. 497-502.

kunnende, uijt de school genomen",⁹² terwyl „op 't te kennen geeven door gedagte Schoolmeester Joosten, dat de bij de Wed^e Sanderus 's diaconijs wegen inwoonende Maria Johanna Volraad volleerd was", laasgenoemde op 6 September 1784 „van 't verder Schoolgaan g'excuseerd" is.⁹³

Die leerlinge was dus verplig om die skool te besoek totdat hulle op voordrag van die skoolmeester van verdere skoolgaan vrygestel is,⁹⁴ waarna hulle verplig was om „tot het leeren hunner belijdenis" die katechisasieklas van die Sieketrooster „als Diaconijs Catechiseermeester" by te woon.⁹⁵ Soos reeds vermeld, het die seuns dan meestal as leerjongens by een of ander ambagsman tot die aanleer van 'n ambag in diens gegaan.⁹⁶

As onderwyser in die diakonieskool het die Kerkraad gewoonlik aangestel een van die aan die Kaap diensdoende sieketroosters. Alhoewel hy, net soos dit die geval was gedurende die vroeë jare van die volksplanting, nie uit hoofde van sy amb verplig was om ook skool te hou nie, maar dit dikwels wel gedoen het, het hy ook nou nog by voortduring hierdie belangryke werk waargeneem.

Dat die bekwaamheid van 'n sieketrooster om onderwys te gee, by sy aanstelling geen geringe oorweging by die Kerkraad was nie, getuig 'n brief deur hulle in Mei 1734 aan die Klassis van Amsterdam gerig aangaande 'n krankebesoeker wat uitgestuur moes word as gevolg van die vertrek van Pieter Stricht. Daarin skrywe hulle o.a.: „ wij verzoeken, dat U Eerw. gelieven te verzorgen, dat we hier geen scheepskrankebezoeker krijgen, maer een man van beproevde deugt en bequaemheeden, volkomen in staet om de Kerk en school te kunnen waerneemen" (⁹⁷).

⁹² Sien *Res. Kerkr. Kaapstad* 1782-1791 (6 Jan. 1783), K.R. 8, p. 41.

⁹³ *Ibid.* (6 Sept. 1784), p. 88.

⁹⁴ Sien verder o.a. *Res. Kerkr. Kaapstad* 1791-1802 (2 Jan. 1792), K.R. 9, p. 25; *ibid.* (5 Mei 1793), p. 91; *ibid.* (2 Jan. 1797), p. 195. ⁹⁵ *Ibid.*

⁹⁶ Sien ook *Res. Kerkr. Kaapstad* 1791-1802 (2 Jan. 1792), K.R. 9, p. 25.

⁹⁷ Brief K.'se Kerkr. Kl. Amst. (5 Mei 1734), *Brieven van Kaapsche Kerken aan Classis Amsterdam* 1755-1747, Cl. 65. Hierdie beswaar teen die in-diensneem van krankebesoekers van passerende skepe en die voorsorg hier geneem teen slegtes en onbekwames skyn nie ongegrond te gewees het nie as ons in aanmerking neem die veelvuldige gevalle van klage teen hulle gedrag, sowel aan die Kaap as in Oos-Indië, ook nog na hierdie jaar. In Oktober 1743 het die Kaapse Kerkraad 'n sekere sieketrooster van kettery beskuldig, met die gevolg dat hy sy ontslag gekry het. Sien *Res. Pol. Raad* 1743 (8 Okt.), C. 35, p. 399. In April 1745 het die Kerkraad hulle genoodsaak gevind om 'n sekere krankebesoeker Raassel van 'n in die baai leggende retoerskip by die Klassis aan te kla. Hy het hom o.a. skuldig gemaak deur „in verschijde huijsen seer slegte discoursen te voeren, ten uijtersten nadeelig aan de eer der gewone herders en leeraars hier ter plaatse", en ook nadelig vir die openbare godsdien, seggende „dat de menschen uijt den hemel in de hel gepredikt wierden, door het gebruijken van algemeene bestraffingen, gebeden en wat diergelijke meer is". Brief K.'se Kerkr.—Kl. Amst. (10 April 1745), *Brieven K.'se Kerken aan Cl. Amst.* 1655-1747, Cl. 65. Ook vanuit Batavia het voortdurend klage oor die slegte gedrag van hierdie mense die ore van die Bewindhebbers bereik. Sien *Brieven van Heren XVII naar Indië* (22 Nov. 1782), K.A. 478.

Heeltemaal in hulle skik was die Kerkraad met die sieketrooster Jan van Trans, wat uitgestuur is en heeltemaal bekwaam was.⁹⁸ Hy is egter nooit deur die Diaconie aangestel as hulle onderwyser nie, alhoewel hy hier werksaam was tot aan sy dood in Augustus 1753.⁹⁹ Gedurende hierdie tyd, en wel sedert 1719, nadat hy reeds 'n geruime tyd 'n bestaan as onderwyser gemaak het,¹⁰⁰ is die onderwyswerk van die Diaconie waargeneem deur sy medekrankebesoeker Adolf Hofman, en wel tot in Desember 1749, toe hy weens sy hoë ouderdom en swak liggaamsgesteldheid daarvan „geexcuseert” moes word,¹⁰¹ en daarna deur die krankebesoeker Anthonij Berrange,¹⁰² wat in 1753 as een van die gepermitteerde skoolmeesters die petisie teen die ongepermitteerdes onderteken het.¹⁰³ Hy het sy werk as krankebesoeker, voorleser van die gemeente en onderwyser van die Diaconie waargeneem tot in September 1758, toe hy uit hoofde van sy siek en swak liggaamlike konstitusie op sy versoek „van't informeeren als schoolmeester deeser Diaconies kinderen, is geexcuseert en ontslagen geworden.”¹⁰⁴

Hoewel in die meeste gevalle die Kerk een van die sieketroosters ook as onderwyser van die diakoniekinders gebruik het, het daar egter ook wel uitsonderinge op hierdie reël voorgekom. Dit was b.v. die geval met die opvolger van Berrange. Om die vakature op te vul het die Kerkraad gebruik gemaak ná „ontvangene approbatie” van die Regering, van die dienste van die persoon Johannes Krugel, wat so pas deur hulle ondersoek is ten opsigte van sy bekwaamheid om as skoolmeester plaaslik toegelaat te mag word, en daartoe bekwaam gevind is.¹⁰⁵ Hy het die diakonieskool waargeneem tot in Mei 1769, toe hy as voorleser in die gemeente van Drakenstein aangestel is.¹⁰⁶

Teen 1776 is andermaal as diakonieskoolmeester 'n krankebesoeker gebruik en wel met die naam van Agterman. In November van hierdie jaar egter het die Kerkraad besluit om weens die „irreguliere gedoente en handelingen van den krankebesoeker Agterman, nopens de aan hem, tot onderwijs in het leeren, leesen en schrijven etc. besteede Diaconijs kinderen”, die kinders van hom af weg te neem en hom af te dank.¹⁰⁷ Nogeens

⁹⁸ Sien brief K.'se Kerkr.—Kl. Amst. (25 Febr. 1736), *Brieven van Kaapsche Kerken aan Classis Amst.* 1655-1747, Cl. 65.

⁹⁹ Sien *Res. Pol. Raad* 1753 (28 Aug.), C. 45, p. 194.

¹⁰⁰ Sien *Requesten en Nominatien* 1719, C. 226, No. 32 (Exh. 7 Mei 1719).

¹⁰¹ Sien *Res. Pol. Raad* 1749 (9 Dec.), C. 41, p. 229.

¹⁰² Sien *ibid.*; *ibid.* 1751 (18 Mei), C. 43, p. 157.

¹⁰³ Sien *Res. Pol. Raad* 1753 (27 Nov.), C. 45, p. 274.

¹⁰⁴ Sien *Res. Kerkr. Kaapstad* 1758-1769 (4 Sept. 1758), K.R. 6, p. 4.

¹⁰⁵ *Ibid.*

¹⁰⁶ Sien *Res. Pol. Raad* 1769 (2 Mei), C. 61, p. 177.

¹⁰⁷ Sien *Res. Kerkr. Kaapstad* 1769-1782 (4 Nov. 1776), K.R. 7, p. 232. Van die Kerkraad van Batavia waarheen hy hom begewe het, is later 'n brief van navraag waarom hy daar aangekom het sonder kerklike attestasie, ontvang, waarop die Kaapse Kerkraad besluit het om hulle reguit die waarheid omtrent hom te vertel. Sien *Res. Kerkr. Kaapstad* 1769-1782 (7 Febr. 1780), K.R. 7, p. 330.

is as sy opvolger aangestel nie 'n kerklike ambtenaar nie, maar wel die burger Albert Joosten, wat reeds as gewone skoolmeester ondersoek en toegelaat was.¹⁰⁸ In 1796 tref ons hom nog aan as diakonieskoolmeester, en is hy gedurende 'n paar maande as ondermeester bygestaan deur een van sy oudleerlinge, Willem Jacobsz.¹⁰⁹

Nog een sakinie in verband met die Diakonie en onderwys verdien vermelding, en dit is die skool wat in 1790 deur die Kerkraad opgerig is vir bejaarde persone. Sulke persone wat lus gehad het om te leer lees en skrywe, maar onvermoënd was, kon in die vervolg gebruik maak van 'n skool, spesiaal vir hulle opgerig, waarin as onderwyser aangestel is Christiaan Mens, wat hiervoor van die Kerkraad 'n „douceur” van 25 Rds. per maand ontvang het.¹¹⁰ Hierdie skool is blykbaar gestaak in Mei 1802, nadat daar reeds 'n ander skool aan die Kaap vir bejaarde persone en slawe bestaan het.¹¹¹

Vanaf Oktober 1761 het die Diakonie ook onder hulle administrasie gehad 'n biblioteek wat onder hulle toesig geplaas is volgens die testament van 'n sekere Joachim Nicolaas Dessin, waarvolgens sy „geheele biblioteecq, met alle daarbij sig bevindende manuscripten voorts alle mathematische en astrologische instrumenten en schilderijen”, moes strek „tot een grondslag van eene publicque biblioteecq, ten nutte van 't algemeen, met jaarlijxe vermeerderinge van deselve”, waarvoor beskikbaar sou wees die rente op 1,000 Rds.¹¹² Volgens 'n later spesifikasie het dit geblyk dat die bemaking bestaan het o.a. uit 3,856 boeke en manuskripte.¹¹³ Daar is dadelik werk gemaak van die optrek van die gebou vir die Dessiniaanse Bibliotheek,¹¹⁴ en die werk van bibliotekaris is opgedra aan die oudste plaaslike, diensdoende leraar.¹¹⁵

Ook die buitewyke kon die vrugte pluk van hierdie nuwe kultuurbron, aangesien mense buite die hoofstad woonagtig in staat gestel is om geleende boeke gedurende 'n tydperk van drie maande in hulle besit te hou.¹¹⁶

Hierdie hoofstuk toon duidelik aan dat tot aan die einde van die Kompanjie se bewind aan die Kaap die plaaslike owerhede wel deeglik die opvoeding van minderbevoorregte blanke kinders van alle ouderdomme ter harte geneem het en daarin voorsiening gemaak het, hetsy deur aan hulle die nodige skoolopleiding te verskaf of deur hulle verder vir die lewe toe te rus deur hulle 'n ambag te laat leer.

¹⁰⁸ Sien *Res. Kerkr. Kaapstad 1769-1782* (4 Nov. 1776), K.R. 7, p. 232.

¹⁰⁹ Sien *ibid.* 1791-1802 (4 Julie 1796), K.R. 9, p. 181.

¹¹⁰ Sien *ibid.* 1782-1791 (3 Mei 1790), K.R. 8, p. 314.

¹¹¹ Sien *ibid.* 1802-1810 (5 Julie 1802), K.R. 10, p. 20.

¹¹² Sien *ibid.* 1758-1769 (5 Okt. 1761), K.R. 6, p. 90.

¹¹³ *Ibid.* (2 Nov. 1761), p. 99.

¹¹⁴ *Ibid.* (7 Dec. 1761), p. 101; *ibid.* (2 Nov. 1761), p. 95.

¹¹⁵ *Ibid.* (6 Aug. 1764), p. 175.

¹¹⁶ *Ibid.* (1 Okt. 1764), p. 179.

HOOFSTUK XI.

DIE STRYD TEEN DIE ONGEPERMITTEERDE SKOOL-
MEESTERS.

Behalwe die Latynse skool, wat maar 'n vry kortstondige bestaan geniet het, het daar aan die hoofplaas drie verskillende soorte van openbare skole bestaan waarin die onderwysers hulle onderwyswerk waargeneem het met die medewete en toestemming van die burgerlike owerhede, te wete, die gewone laer skole, die kerkskool van die sieketrooster en die Kompanjie se slaweskool.

Kragtens die wet van De Chavonnes moes die onderwysers in al hierdie skole verlof om onderwys te gee, gekry het van die Regering. Dat daar egter ook onderwysers sou gewees het wat om een of ander rede dit raadsaam geag het om hulle nie te onderwerp aan 'n examen nie, en liewers verkies het om die wet doelbewus te ontduik, en daarin geslaag het in 'n tyd toe daar nog nie 'n skerp kontrole uitgeoefen is nie, kan 'n mens verwag.

Dat so 'n onwettige vermeerdering in die getal skole tot ernstige nadeel kon strek, en dan ook wel gestrek het, van diegene wat binne die perke van die wet gebly het, het ons reeds verneem—'n gevolg wat in die hand gewerk, is deur die stelsel van skoolgeld sonder verdere emolumente wat by die gewone laer skole in swang was. Minder skerp sou die griewe hierteen gewees het van die kant van die onderwysers in die kerkskool en die slaweskool, daar hulle 'n vaste vergoeding ontvang het.

Geen wonder dat die onderwysers 'n politiek van beperking van die aantal skole aan die Kaap voorgestaan het nie—'n saak waarin hulle die goedkeuring en die medewerking van die Regering geniet het, wat ook bevrees was dat 'n te groot aantal skole kon lei tot verwaarlosing van die onderwys as gevolg van 'n strewe om die emolumente uit ander bronne aan te vul.

Die gevreesde privaatonderwysers wat sonder inagneming van De Chavonnes se uitdruklike verbod skole geopen het of onderwys in die huise gaan gee het, en sodoende afbreuk gedoen het aan die bestaande skole, het dan ook nie lank uitgebly nie.

In Oktober 1737 het die Skolarche, as opsieners wat moes waak oor die belange van die meesters, dit noodsaaklik gevind om as hulle voorspraak dit onder die aandag van die Regering te bring hoedat 'n sekere Jacobus Meijer, sonder voorkennis van die Regering terwyl hy nog as burger op Stellenbosch ingeskrywe was, die „stoutheld" het om 'n skool waar te neem en sodoende die

skoolkinders van ander „na sig te trooren, 't welk wanneer ongepermitteert geschieden mag”, dit onmoontlik maak om goeie orde in die skole te behou.¹ Hulle het derhalwe die Regering versoek om in te gryp en soiets so spoedig moontlik te verhinder „wyl het voorstaan der goede schoolmeesteren een kragtig middel sal zijn om hen in hunnen plegt wel te doen quijten, om alle hunne kragten in te spannen, om de jeugt hun toevertroud wel te onderwysen”.²

Die Regering het die belangrykheid vir die onderwys in die algemeen dat sulke praktyke verbied moes word, ingesien, sodat hierdie beroep nie op dowe ore geval het nie, maar wel daarin weerklink gevind het dat Meijer gelas is om sy skool onmiddellik te staak. Die moontlikheid om later as gepermitteerde onderwyser te fungeer is egter nie vir hom hierdeur gesluit nie.³

Dat die geval van Meijer nie 'n uitsonderingsgeval was nie, word bewys deur wat Mentzel ons self vertel van sy eie onderwysbedrywighede aan die Kaap ook nog in die jare dertig, ongeveer op dieselfde tyd toe Meijer se saak in behandeling geneem is. Hy was nl. as privaatonderwyser in diens by Rudolph Siegfried Allemann, kaptein van die militaire mag en kommandeur van die Kasteel in diens van die Kompanjie, en skryf self: I have had the honour not only to serve him for a long time in a civil capacity but also to act as instructor in Dutch, writing, arithmetic, and Christian doctrine, to his three children. . . .⁴ Ons het hier te doen met 'n gebruik waarvolgens 'n speciale persoon aangestel is in 'n meer gegoede familie om as 'n s.g. „tutor” van die kinders op te tree. Dit was desnieteenstaande ook 'n geval van 'n ongepermitteerde skoolmeester, alhoewel sy dienste nie beskikbaar was vir die kinders van die gewone publiek nie. Tog was skoolhou ook in sy geval beslis onwettig, en moes hy volgens De Chavonnes se wet nie „getolereer” word nie. Hy is egter oogluikend van regeringsweë geduld en toegelaat om ongehinderd sy gang te gaan. Ja, selfs die goewerneur het daadwerklik sy goedkeuring aan sy optrede geheg, deur selfs sy eie seun ná die ontslag van sy eie „tutor”—hy het dus ook die stelsel gebruik—tydelik saam met die kinders van Allemann aan Mentzel toe te vertrou.⁵

So 'n huisonderwyser het natuurlik by die familie ingewoon feitlik as een van hulle getal. Die genoemde geval werp heelwat lig op hierdie stelsel van private „tutors”; ons citeer derhalwe verder Mentzel hieromtrent:⁶

“It was at this time that he appointed me to instruct his [Allemann's] three eldest children and entrusted his eldest son, in particular, to my care. He had procured for me the

¹ Sien Rapport van Skolarche, 10 Okt. 1737, *Res. Pol. Raad 1737-1738* (15 Okt. 1737), C. 30, p. 304.

² *Ibid.*, p. 307.

³ Sien *Res. Pol. Raad 1737-1738* (15 Okt. 1737), C. 30, p. 304.

⁴ Mentzel, O. F., *Life at the Cape in Mid. Eighteenth Century* . . . , p. 1.

⁵ *Ibid.*, p. 104.

⁶ *Ibid.*, p. 98.

duty of superintending the delivery at the Castle of goods from the country posts. . . . Once this was done I was free for the rest of the day. . . . I had plenty of time to devote to teaching. My little pupil had a slave lad, fifteen or sixteen years old, who accompanied him everywhere and who waited upon him and me. In order that I might look after my pupil properly, I was frequently obliged to accompany him either for a walk or else in Herr Allemann's garden. . . ."

Hy sou dus uit twee bronne 'n inkomste gehad het, sowel as dienaar in diens van die Kompanjie én as onderwyser. Die gebruik van 'n sodanige onderwyser was natuurlik net 'n luxe wat die meer gegoede ambtenare en ander ingesetenes kon bekostig.

Dat ook hierdie gebruik, hoewel dit oogluikend toegelaat is, nie in die smaak van die onderwysers van die gevestigde openbare skole geval het nie, sou ons bes kon begryp. Mentzel het nie hier sy onderwyswerk volgens die gebruikelike en wettige procedure waargeneem nie. Ons vind hom wel later officieel ingeskrywe as onderwyser, en wel by die landbouer Paulus Keijser, by wie hy gedurende twee jaar as huisonderwyser gedien het.⁷

Hoewel ons kan aanneem dat die euwel van privaat- en ongepermitteerde onderwysers nie deur die optree van die Regering teenoor Meijer in 1737 totaal uitgeroei was nie, duur dit egter tot 1753 voordat weer iets van so 'n praktyk uit die offisiële bronne verneem word.

In hierdie jaar het die „geprivilegieerde schoolmeesteren deeser plaatse" dit noodsaaklik gevind om „in alle onderdanigheid" die Regering daarop te wys hoedat alhier verskeie persone hulle bevind wat dit nie ontsien om sonder toestemming van die Regering skool te hou nie, „en daar en booven in deese en geene huijsen te gaan om de jeugd in 't leesen, schrijven, cijfferen en singen te onderwijsen, 't welke tot groot nadeel der suppl.^{ten} koomende te strecken".⁸ Hulle het dit dus hier te doen gehad nie alleen teen die mense soos Meijer wat vaste skole gehad het nie, maar ook teen die huisonderwysers, onder watter klas ons ook gevoeglik vir Mentzel kan plaas. Vandaar hulle „ootmoedig versoek dat het deselve behaagen mag, het houden van soodanige ongepermitteerde scholen en onderwijsingen te verbieden".⁹

Die Politieke Raad het op 27 November hierdie petisie in behandeling geneem en besluit om die verbod van De Chavonnes opnuut af te kondig, nl. dat „Aan alle ende een ygelijk als van ouds sullende sijn en blijven verboden om sonder spesiale ver-

⁷ Sien *Contracten* 1733-1734, C.J. 1135, No. 125 (7 Okt. 1734).

⁸ *Request. en Nominatiën* 1753, C. 252, No. 100; *Res. Pol. Raad* 1753 (27 Nov.), C. 45, p. 273.

⁹ *Ibid.* Uit die handtekeninge onder aan die petisie geheg is vas te stel wie op hierdie tydstop openbare skole waargeneem het, te wete: A Berrangee, D. van der Schijff, A. de Kock, N. Mulder, H. Paasen en Adam Tas.

gunning van de overigheijd alhier openbaar school te houden".¹⁰ Hulle het ook verder die suppliante uitgenooi om aan die Skolarche die name te verstrek van diegene wat hulle aan verbreking van die verbod skuldig maak, „op dat door deselve daar omtrent na behooren kan werden voorsien”.¹¹

Nieteenstaande dat ons gevind het dat daar nie voor 1779 name van oortreders vermeld is nie, het die herafkondiging van die verbod as gevolg van die protest van die skoolmeesters tog weerklank gevind, aangesien sowat veertien dae daarna so veel as drie aansoeke—die grootste getal wat gelyktydig ingekom het—van persone wat begerig was om as onderwysers toegelaat te mag word voor die Politieke Raad ter tafel gelê is, te wete dié van Mouritz, Jacobs en Uijttema.¹² Dit laat ons vermoed dat die drie here reeds voor hierdie tyd besig was met skole, en wel sonder dat hulle verlof daartoe verkry het, en nou weens die verskerpte bepalings genoodsaak was om langs die wettige manier toestemming daartoe te erlang. Neem ons nou nog in aanmerking dat die laasgenoemde van die drie by die ondersoek geblyk het nie lidmaat van die Kerk te wees nie,¹³ en derhalwe van die gee van onderwys geweier moes word, dan het ons reg om tot die gevolgtrekking te kom dat die onderwys soms waargeneem is deur persone wat nie alleen nie verlof daartoe ontvang het nie, maar ook deur sodaniges wat nie die nodige bekwaamhede en vereistes besit het nie. Lê hierin nie miskien juis die rede opgesluit nie waarom sommige die toelatingsexamen doelbewus sou probeer ontduik het ?

Vir ses-en-twintig jaar nadat hulle in 1753 hulle griewe gelug het, het die onderwysers geswyg oor die saak van ongepermitteerde kollegas. Tog was die euwel nie gedurende hierdie tyd heeltemaal van die baan af nie. Uit die notule van die besprekinge van die Kaapse Kerkraad op hulle vergadering van 4 Mei 1767, verneem ons dat hulle o.a. noukeurig oorweeg het die skriftelike versoek van 'n sekere Isaac Bruijer dat dit aan hom oogluikend toegelaat mag word om skool te hou.¹⁴ Dat 'n dergelyke versoek aan hulle gerig kon word, is enigins verstaanbaar, maar wat was daar nou eintlik om te oorweeg ? Om hom sy versoek toe te staan sou tog beslis in stryd gewees het sowel met die wet van De Chavonnes as met die uitdruklike bepalings van die Politieke Raad van 27 November 1753.

Om verskeie redes het die Kerkraad derhalwe besluit om dit van die hand te wys en die bepaling op te volg deur die Regering „deswegens gestatueert”.¹⁵ By dié geleentheid het dit verder geblyk dat dit nie die eerste maal was dat 'n dergelyke versoek aan hulle gerig is nie, maar dat dit by herhaling voorgekom het.¹⁶

¹⁰ *Res. Pol. Raad 1753 (27 Nov.)*, C. 45, p. 275.

¹¹ *Ibid.*

¹² Sien *ibid.* (11 Dec.), p. 283.

¹³ Sien *Res. Kerkr. Kaapstad 1749-1758 (7 Jan. 1754)*, K.R. 5, p. 140.

¹⁴ Sien *ibid.* 1758-1769 (4 Mei 1767), K.R. 6, p. 243.

¹⁵ *Ibid.* ¹⁶ *Ibid.*

Waarom hierdie mense nou juis by die Kerkraad en nie by die Politieke Raad met so 'n versoek aangeklop het, is nie heeltemaal duidelik nie. Die Kerkraad tog was nie by magte om dit ooit toe te staan nie, want dit was immers 'n mag wat by die Politieke Raad self berus het.

'n Onderwyser wat egter, sover ons bekend, kort ná hierdie rondborstige verklaring van die Kerkraad, wel onderwys gegee het sonder om op die bepaalde manier vooraf daartoe verlof te kry, was niemand anders as die ontdekkingsreisiger Sparrman nie. In 'n voorrede tot die beskrywing van sy reise deel George Forster ons mee hoedat Sparrman in 1772 by die Kaap aangekom het, „om daar de kinderen van een man van aanzien, den heer onderbevelhebber Kerste, te onderwijzen”. Maar dit was nie sy enigste doel nie; Forster vervolg verder: „— en teffens de schatten der natuur dier verre gelegen gewesten, voor een groot gedeelte nog onaangeroerd naauwkeuriger te onderzoeken”.¹⁷ Omtrent watter van die twee sake by hom die swaarste geweeg het, word ook geen geheim gemaak nie: „het laatste was zijn hoofdoogmerk, het eerste slechts het middel om dat te bereiken”.¹⁸ Die bevordering van die onderwys van die kinders aan hom toevertrou sou dus nie by hom nommer een wees nie, dit sou hom alleen help om sy eintlike oogmerk met geringe koste te kan bereik. Geen wonder dat hy later, nadat hy met sy onderwyswerk begin het, self aangeteken het: „In het vervolg werd ik door mijne bezigheden in het huis des onderbevelhebbers in dit mijn liefste werk niet weinig verhinderd.....”, en dat hy verder gekla het dat hy dikwels nie tyd gehad het om nuwe plante noukeurig te ondersoek nie.¹⁹ Hoeveel tyd hy presies aan die gee van onderwys bestee het, weet ons nie; dit was hom ongetwyfeld nie 'n saak van erns nie. Wel was hy veronderstel om die genoemde kinders te onderrig „in de Wis- en aardrijkskunde, gelijk ook in de Fransche taal”.²⁰ Sy rooster van werksaamhede vergelyk wel gunstig met die van die meeste van die gewone openbare skole; hoeveel van die onderwys daarin terég gekom het, verneem ons egter nie. Vir ons studie is hier egter van belang dat hy thuisgehoort het onder dieselfde kategorie van huisonderwyser as Mentzel en as sodanig seker nie juis in die smaak van die gepermitteerde onderwysers sou geval het nie. Of sou ons uit die vakke wat aan hom opgedra was, juis kan aflei dat genoemde kinders die gewone laer skole reeds deurloop het, en van hom 'n sekere mate van „hoër” onderwys sou ontvang? Dan bly dit egter nog staan dat hy, sover ons weet, nie sy posisie ooreenkomstig die vasgestelde bepaling bekleed het nie.

¹⁷ Sparrman, A., *Reize naar de Kaap de Goede Hoop*—, I, p. IV.

¹⁸ *Ibid.*

¹⁹ *Ibid.*, p. 21.

²⁰ *Ibid.*, p. xxx.

In Mei 1779 het die gepermitteerde skoolmeesters die posisie andermaal onhoudbaar gevind en 'n klag- en versoekskrif onderteken deur sewe van hulle, te wete Meijer, Mellet, Dureng, Joosten, Knoop, Wijdeman en Redelinghuijs,²¹ by die predikante van die Kaapse gemeente ingelewer, wat dit toe op hulle beurt aan die goewerneur oorhandig het, waarin hulle uiteengesit het „het nadeel dat aan hun wierd toegebragt door diversse persoonen dewelke zonder daartoe behoorlijk permissie te hebben erlangd, het schoolhouden quamen te oeffenen, met verzoek dat daartegens mogte werden voorzien”.²² Hulle het daarin die vervalte staat van die skole „ten opzigte van de schaarsheid der Leerlingen, welken hoe langer hoe meerder verminderen”, en wat „voor de algemeene ruine der geadmitteerde scholen doet vreezen”, toegeskrywe aan die groot aantal van „onaangestelde” skoolmeesters, die getal waarvan nog daagliks toeneem.²³ Hulle het dit opnuut ondervind dat

„zonder daartoe bevoorregt te zijn, onder veele particulieren, die aanneemen de Jeugd aan de Huijsen te instrueeren, ook insgelijks gevonden werden persoonen, die sulks verrigten, in bijzondere daartoe opgeregte scholen, als werdende onder anderen gemaintineerd, door den gewezene Houtschrijver N. N. Wedel.”²⁴

Derhalwe het hulle hulle genoodsaak gevind om hulle toevlug tot die predikante te neem,

„met ootmoedig verzoek, dat daar sulks met hunne meeninge en voorzorge komt te strijden, gunstig te willen verstaan ten beste van het algemeen, dat de gem. onbevoorregte scholen, vernietigd werden ten eijnde het totaal verval der geadmitteerde te verhoeden.”²⁵

Duidelik is dus hieruit andermaal vas te stel dat hulle grief nie alleen was teen die persone wat ongepermitteerd speciale skole waargeneem het nie, maar ook teen die klas van huisonderwyser waaronder so 'n persoon soos Sparrman ook geval het.

Die Politieke Raad wat nou die saak in behandeling geneem het, het die Skolarche gelas om ondersoek in te stel nopens die klage van die „geprivilegeerde” skoolmeesters.²⁶

Die destydse Skolarche, te wete W. C. Boers, die twee predikante J. F. Bode en J. P. Serrurier, en die ouderling Jan Serrurier, het

²¹ Een van hulle getal, nl. Job Jacobse, wat, soos ons gesien het, in 1779 reeds 25 jaar as onderwyser aan die Kaap werksaam was, het nie hierdie geskrif onderteken nie.

²² *Res. Pol. Raad* 1779 (6 Julie), C. 71, p. 314.

²³ *Ibid.*, p. 315.

²⁴ *Ibid.*

²⁵ *Ibid.*, p. 316.

²⁶ *Ibid.*, p. 317.

toe ingegaan op hierdie „doleantien der gepraeviligeerde schoolmeesters” en ná „behoorlijk onderzoek gedaan hebbende” hulle bevindings daaromtrent aan die Politieke Raad bekend gemaak. Hulle het nl. berig :

„dat bij gedaane visite en Examinatie der Schoolen van opgem. geprivilegeerde Schoolmeesters derselver voorgewende klagten, ten opzichte der toeneemende schaarsheid van Leerlingen en daaruit geconsequenceerde Vreesse voor een total verval hunner Schoolen, aan de ondergeteek^s ten eenemaal ongefundeerd zijn te vooren gekomen”.²⁷

Hulle was die mening toegedaan dat elke skoolmeester wat die onderwys „der hem toevertroude Jeugd” maar met behoorlike ywer en vlyt wou behartig, altyd ’n toevloed van leerlinge sou ondervind: „Ja! Soms meer zal hebben, als hij op eene gevoeglijke wijze vermogens zal weezend te kunnen instrueeren”.²⁸

In verband met Johan Simon Wedel, „op welke de klagers wel principaal schijnen te doelen”, sowel as in verband met die „andere particuliere informators”, is bevind dat die leerlinge wat van die onderwys van die sodaniges gebruik maak

„meest al zijn kinderen, die, of bevorens in de publicque scholen, de spel, leest en schrijfkunde mitsg^s de eerste beginselen van den godsdienst onzer kerke reets geleerd hebben, ofte dezelve scholen tot die Eijndens, als nog komen te frequenteeren, en dus door opgemelde Wedel en andere bijzondere Informators eenelijk in de Franse Taal of eenige andere weetenschappen werden onderweezen; sulx dan daar door, almeede op geenerlei wijze, eenige praejudicie ofte nadeel aan de geprivilegeerde scholen werd toegebragt”.²⁹

Laat ons hierdie bevinding van die Skolarche op die keper beskou. Hulle erken dat die geval van Wedel nie eenvoudig denkbeeldig is nie, en praat selfs van ander „particuliere” of „bijzondere informators”, almaal mense wat onderwys gegee het in stryd met die bepalings van De Chavonnes se wet. Tog is hulle glad nie sympathiek gesind teenoor die saak van die skoolmeesters nie en probeer selfs die skuld van Wedel doodpraat deur daarop te wys dat, volgens hulle, die kinders wat van sy onderrig gebruik maak, leerlinge is wat reeds die gewone skole deurloop het of nog daarin is en slegs sekere speciale vakke in die skool van Wedel bestudeer. As laasgenoemde wel die geval was, is dit baie onwaarskynlik dat die skoolmeesters in hulle klag juis die naam van Wedel sou genoem het.

²⁷ Rapport Skolarche, 2 Sept. 1779, *Res. Pol. Raad* 1779 (2 Sept.), C. 71, p. 361.

²⁸ *Ibid.*, p. 362.

²⁹ *Ibid.*, p. 363.

Duidelik is dat die Skolarche hier 'n baie lakse houding ingeneem het en geensins beslis was om die verbod konsekwent toe te pas nie, en dat dit met hulle medewete en miskien aanmoediging ook dikwels 'n dooie letter op die wetboek gebly het.

Die rede vir hierdie optrede moet miskien daarin gesoek word dat die Skolarche en welgestelde ambtenare van die Regering juis die mense was wat dit kon bekostig het om 'n „particuliere informator” of huisonderwyser aan te hou. Dat hulle dit ook wel deeglik in die praktyk gedoen het, bewys die twee gevalle, nl. van Mentzel en Sparrman, wat ons onder die klas van „bijzondere informators” gerangskik het.

Dit was in alle geval 'n ongelyke stryd wat die gepermitteerde skoolmeesters gestry het, al het hulle die wet aan hulle kant gehad. Geen wonder dan ook dat die Politieke Raad, ná die genoemde vertoog deur die Skolarche, die saak van die geprivilegieerde skoolmeesters eenvoudig oor die hoof gesien het nie.

HOOFSTUK XII.

DIE KERKSKOLE OP STELLENBOSCH EN IN
DRAKENSTEIN.

In Kaapstad het ons teen hierdie tyd 'n hele paar meer of minder belangryke skole aangetref. In verband met hierdie aangeleentheid in die binnelande het ons, as gevolg van die verspreidheid van 'n klein bevolking oor 'n betreklike groot oppervlakte, met 'n saak van 'n heeltemaal ander kleur te doen.

Die uitbreiding na die binneland het intussen met rasse skrede voortgegaan, 'n beweging wat bevorder is deur die maklike manier waarop die veeboer in besit van sy plaas gekom het.¹ Toe die bal eers aan die rol was, het dit hoe langer hoe vinniger gegaan. Gaandeweg het „die trekboere” die uithoeke bereik van die vier „kolonien”, te wete die *Kaapse distrik*, d.w.s. die hele skiereiland tot aan die Tierberg, *Stellenbosch*, met die wyke Moddergat, Hottentotsholland, die Bottelary en die belangryke Kompanjiesveepos, die Groenkloof, *Drakenstein*, wat ook die Wamakersvallei, Riebeekskasteel, die Vier-en-twintig-Riviere en Piketberg ingesluit het, en die *Land van Waveren*.² In 1735 tref ons die Koloniste reeds aan in Mosselbaai en in Calvinia (toe Hantam). In 1744 staan hulle reeds aan die Gamtoosrivier. Teen 1769 is daar al boere tussen die Gamtoos- en die Visrivier, sodat in hierdie jaar die Oosgrens verskuive word van die Groot-Brakrivier tot die Gamtoosrivier. Vier jaar later is die Groot-Visrivier as Oosgrens geproklameer. Teen hierdie tyd was daar al boere om en by die teenswoordige Graaff-Reinet.

As hoofdraer van 'n nuwe beskawing die binnelande in, tref ons nog steeds aan die ongekende en ongeëerde veeboer, en agter hom aan het getrek die Regering en die Kerk geen moontlik verwildering deur middel van beskawingsfaktore te verhoed.

Gedurende 'n hele aantal jare ná 1714 egter moes die koloniste tevrede wees met twee binnelandse Kerke, en wel op Stellenbosch en in Drakenstein. Ons maak by ons behandeling van die onderwystoestande dan ook 'n verskil tussen die toestande op hierdie twee kerkplekke en dié in die verderafgeleë dele van die kolonie, waar ons uit die aard van die saak geen byeenwonende samelewing kan verwag nie. Ons neem derhalwe die genoemde twee nedersettings as uitgangspunt, en herinner daaraan hoedat reeds voor 1714 op hierdie plekke skole in stand gehou is met medewerking tussen Kerk en Staat.

¹ Vir 'n beskrywing van die Leningsplaasstelsel sien o.a. Gie, S. F. N., *Gesk. van S.A.*, I, p. 166; Botha, G., *Early Cape Land Tenure, South African Law Journal*, DL XXXVI (1919), p. 149.

² Sien Gie, S. F. N., *Gesk. van S.A.*, I, p. 140.

STELLENBOSCH.

Die werk deur Sijbrand Mankadan begin in verband met 'n kerkskool op Stellenbosch het ook gedurende hierdie jare, soms rustig en soms onderhewig aan storinge, sy gang gegaan. In die algemene stelsel wat in swang was, is geen verandering gebring nie. Die enigste offisiële openbare skool is nog behartig deur die Kerk, en as onderwyser daarin is nog steeds gebruik 'n kerklike dienaar.

Nadat Bastiaan Cevaal op 21 Januarie 1716 die tuig as koster-skoolmeester op Stellenbosch neergelê het,³ is die vakature wat aldus ontstaan het, vervul deur Jacobus de Rens, wat die betrekking van voorleser en sanger, asook van diakonieskoolmeester, vir ongeveer vier jaar bekleed het.⁴ Uit 'n getuigskrif gedateer 27 April 1719 onderteken deur Adam Tas en tien andere, verneem ons dat hy groot bevrediging in sy werk gegee het en sy diens „in de ordre heeft waargenoomen, als het een man van Eere toe staat en betaamt”.⁵

Wat sy onderwys betref, verneem ons verder dat hy 'n wakker beyweraar was van die „sangkonst”. Dit blyk uit 'n ongedateerde brief waarin hy in antwoord op 'n skrywe van 16 Februarie 1735 aan Adolph Hofman, sieketrooster aan die Kaap, as volg skrywe: „Ik segge dan nogmaals dank, voor de notivicatie van de Caapse vrienden, en was wonderlijk verheugt te moogen hooren, dat mijn gering onderwijs wegens de sangkonst nogh van dat gevolg is geweest, dat er andere zijn door gesticht en onderweesen . . .”.⁶

Dat sang 'n saak van groot belang was by 'n voorleser-voorsinger-onderwyser, kan ons maklik begryp. Dit was trouens ook in ooreenstemming met die gees van De Chavonnes se verordening.

As sy opvolger tot voorleser-skoolmeester is op 23 Mei 1719 vir 3 jaar teen 16 guldens per maand aangestel Anthonij Faure van „Oranjen”, wat in 1714 as soldaat teen 9 guldens per maand hier aangekom het.⁷ Ook hy het 'n gunstige getuigskrif bekom, gedateer 6 Januarie 1721 en o.a. onderteken deur die predikant Henricus Beck en deur Adam Tas, waarin hulle getuig het dat hy is „van een goet gedragh (soo veel ons bekend is) neerstig in't onderwijsen van de jeugt, en bequaam in't voorsingen en voorlesen van de gemeente tot ons genoegen . . .”.⁸

³ Sien *Res. Pol. Raad* 1715-1716 (3 Febr. 1716), C. 10, p. 214.

⁴ Sien *Requesten en Nominatiën* 1719, C. 226, No. 33.

⁵ *Ibid.*

⁶ Uitgaande Brieven, Weeskamer 1738-57, brief ongedateer, ontvang 3 Mei 1742, Aangehaal Franken, Huisonderwys aan die Kaap (1692-1732), *op. cit.*, p. 11.

⁷ Sien *Requesten en Nominatiën* 1722, C. 229, No. 79.

⁸ *Requesten* 1720-1721, C. 228, No. 5.

In 1722 nadat sy eerste driejarige verband reeds afgeloop was, het hy hom genoodsaak gevind om vermeerdering van sy karige gasie aan te vra.⁹

Vanaf 1736 is hierdie werk behartig deur Abraham Faure. Hoe lank hy die werk van voorleser sowel as skoolmeester bly waarneem het, kan ons nie presies vasstel nie. Wat ons wel weet is dat hij in 1757 nie meer as onderwyser werksaam was nie,¹⁰ hoewel hy die amb van voorleser in die Stellenbossche Kerk beklee het tot in 1761, toe hy aangestel is om die Kompanjie verder te dien, en wel as Sekretaris van Stellenbosch en Drankenstein.¹¹

Om een of ander rede ons onbekend, wyk die Kerkraad van Stellenbosch in sy geval dus af van hulle ou gebruik, nl. om die betrekking van voorleser en onderwyser te verenig. Dit wil egter voorkom asof hierdie vergunning hom toegestaan is op voorwaarde dat hy moes sorg vir 'n bekwame persoon om die „schoolmeesters-ampt” waar te neem.

As ons in aanmerking neem die vele verwisselinge van onderwysers wat gemaak is tussen 1757 en 1761, toe die betrekkinge van voorleser en skoolmeester weer verenig kon word, dan moet ons tot die gevolgtrekking kom dat hierdie afwyking nie 'n heilsame uitwerking kon gehad het nie op die onderwys in die Kerkskool, die enigste openbare skool van Stellenbosch gedurende hierdie jare.

Heelwat minder bevrediging as sy onmiddellike voorgangers het Caspar Hertogh, die substituut-skoolmeester van Abraham Faure gegee. Teen November 1757 het dit selfs die Kerkraad ter ore gekom dat al sy leerlinge hulle van sy skool onttrek het, met die gevolg dat hulle besluit het om Abraham Faure te gelas om uit te sien na 'n ander persoon „die de vereijste bequaamheden en conduijten heeft, om't schoolmeestersamt soo noodzakelijk voor de jeugt, waar te nemen”.¹² So maklik het dit egter nie gegaan om die geskikte persoon te vind nie, en 'n tydlang was daar selfs geen openbare skool op Stellenbosch nie, en was die kinders van hierdie stigting van alle onderwys verstoke gewees.

Ten spyte van die opdrag van die Kerkraad aan Faure om 'n persoon vir dié doel te vind, deel die predikant in April van die volgende jaar mee hoedat tydens sy laaste huisbesoek verskeie huisgesinne „klagtigh waaren gevallen” dat hulle kinders by die gebrek aan 'n skoolmeester „niet konden onderwesen worden”.¹³ Faure is gevolglik andermaal gelas om sy uiterste bes te doen om

⁹ *Sien Requesten en Nominatiën* 1722, C. 229, No. 79.

¹⁰ *Sien Notulen Kerkr. St.bosch* 1755-1804 (27 Nov. 1757), III.

¹¹ *Sien ibid.* (26 Aug. 1761); *Requesten* 1784, C. 281, No. 114. Hierdie werk het hy waargeneem tot in 1784, toe hy, nadat hy 48 jaar in diens van die Kompanjie was, die ouderdom van 68 jaar bereik het en, as gevolg van „bijkomende lighaams Corruptiën”, nie meer kans gesien het om daarmee vol te hou nie. *Sien Requesten* 1784, C. 281, No. 114.

¹² *Not. Kerkr. St.bosch* 1755-1804 (27 Nov. 1757), III.

¹³ *Ibid.* (16 April 1758).

'n plaasvervanger vir hom as skoolmeester te vind, of om „in gebreken blijvende de school selfs weder te aanvaarden”.¹⁴ By hierdie geleentheid het die Kerkraad ook besluit „dat 't seer heijlsaam soude zijn” om die skoolmeester sy skool te laat waarneem in die huis van Faure, nie alleen om op dié manier „exacter na't houden der school te kunnen sien, maar ook om den substituut, daar hij't gebrekkigste in mogt zijn, de behulpzame hand te bieden”.¹⁵

Ná sowat vier maande verloop het, verskyn Faure andermaal in verband met hierdie saak voor die Kerkraad. Hierdie slag het hy aan hulle verstrekk die naam en 'n paar geskifte van 'n sekere persoon—wat nie in die notule genoem word nie—„die na't schoolmeesterschap stond”.¹⁶ Hulle het hom egter nie as 'n geskikte persoon beskou nie, en Faure beveel om liewers „bij gelegentheid van de aankomende scheepen” te verneem of te laat verneem of daarop hom nie 'n persoon bevind „tot het houden van de school alhier bequaam”.¹⁷ Indien hy so 'n persoon mag raakloop, sou die Kerkraad met voorkennis van die Politieke Raad „alle mogelijke vlijd” aanwend „dat soo een persoon ten dienst van't gemeen alhier, geligt wierd”.¹⁸

Op die versoek van Abraham Faure is by hierdie sitting ook besluit om 'n kamer aan sy huis te laat aanbou „ten dienste” van die aan te stelle skoolmeester. Sodoende sou hy die toesig deur die Kerkraad begeer kon uitoefen.

Hierna het Faure meer sukses behaal, maar ook nie alvorens weer meer as anderhalf jaar verloop het nie. Op 7 April 1760 het hy andermaal verslag gedoen van sy pogings en by die Kerkraad as skoolmeester aanbeveel 'n man geboortig uit Delft, met die naam van Joseph Meijan.¹⁹ Aangesien hy, volgens rapporte, voorsien was „met alle die vereijstens, die tot dese functie nodigh waren”, is hy voor die vergadering geroep, en aan hom toegestaan „om op de proef bij provisie eenigen tijd school te houden ten welken eijnde hem de instructies nopens 't schoolhouden by dese wettige overighijd gearresteert, wierden overgegeven om sigh daarna stipt te reguleren”.²⁰ Die ingesetenes van Stellenbosch was nou andermaal in staat om hulle kinders na die skool te stuur, nadat hulle vir sowat 2½ jaar sonder hierdie hoogsnodige instelling moes klaarkom.

¹⁴ *Not. Kerkr. St.bosch* 1755-1804 (16 April 1758), III.

¹⁵ *Ibid.* Uit hierdie citaat is dit duidelik dat Faure nie van die skoolhou weerhou is omdat hy volgens die mening van die Kerkraad onbekwaam daartoe was nie. Daar moes 'n ander rede gewees het; blykbaar onwil aan die kant van Faure self.

¹⁶ *Not. Kerkr. St.bosch* 1755-1804 (6 Aug. 1758), III.

¹⁷ *Ibid.* In hulle toevlug neem tot laasgenoemde uitweg maak hulle gebruik van 'n reeds-bestaande gewoonte, wat, soos ons reeds verneem het, ook dikwels gevolg is ten einde die nodige voorlesers en sieketroosters te bekom.

¹⁸ *Ibid.*

¹⁹ *Sien Not. Kerkr. St.bosch* 1755-1804 (7 April 1760), III.

²⁰ *Ibid.*

Abraham Faure, die sieketrooster, is deur die Kerkraad versoek om noukeurig toesig te hou oor hierdie skool.²¹ Hy het dus op Stellenbosch 'n soortgelyke opsig uitgeoefen as wat reeds jare tevore aan Lambertus Slicher in die Kaap opgedra is, met dié verskil, onder andere, dat Slicher self ook skoolgehou het, terwyl dit nie die geval was met Faure nie.

Veel sukses het die Kerkraad egter nie gehad met hierdie keuse van hulle nie, en nie lank kon die Stellenbossche kinders die vrugte van die onderwyswerk van Meijan pluk nie, want hy was nog geen vier maande met sy werk besig nie, toe Faure, as opsigter oor die skool, hom genoodsaak gevind het om die Kerkraad daarvan te verwittig „dat 't wegens de aanhoudende krank-sinnighijdt” van Meijan, nie raadsaam was om hom die skoolhou langer te laat waarneem nie.²² Die Kerkraad het dan ook eenpariglik besluit om hom na die hospitaal te stuur „op welkers naam als een Hospitalist hij tot hier toe gegaan hadde”.²³ Nadat besluit is dat een van die ouderlinge die skoolmeester hieromtrent sou verwittig, is dit andermaal aan Faure opgedra om „hoe eerder hoe liever aan den Kerkenraad weder een nieuwe capabele schoolmeester voor te brengen”.²⁴

Nog in dieselfde maand kon Faure die Kerkraad meedeel „dat sikh een sollicitant na't schoolhouden alhier opdeed”, by name Casper Maartens, wat aangebied het om die skool waar te neem, bygestaan deur sy seun J. Maartens as ondermeester.²⁵ Faure het reeds 'n voorlopige ondersoek ingestel aangaande die bekwaamheid van hierdie twee persone en het die gunstige verslag gedoen „dat de vader in de sanghkunst tamelijk ervaren was”, en dat hy die seun „door 't opgeven eener somma capabel bevonden hadde om in de reken kunst te instrueren”. Laasgenoemde se skrif, 'n voorbeeld waarvan aan die Kerkraad vertoon is, was wel tamelik, „egter niet meesteragtigh”, dog hierdie gebrek kon Faure aansuiwer „door behulp van goede voorschriften”, met die vertroue „dat den jonghman selve sikh onder't opsig des vaders verder soude oefenen”.²⁶

Die twee het toe voor die Kerkraad verskyn, om te verneem dat die Raad van plan was om hulle op die proef te stel, en ook dat die vader as skoolmeester die skool op hom alleen moet neem, hoewel die moontlikheid nie uitgesluit sou wees dat die seun wel as ondermeester mag fungeer nie, en wel in die vakke waarin hy die vader behulpzaam kan wees „of verder dan de vader mogte geoefent zijn”.²⁷ Owerigens sou hulle verplig wees om hulle van die voorskrifte van Faure te bedien en hulle stiptelik, „in

²¹ Sien *Not. Kerkr. St.bosch* 1755-1804 (7 April 1760), III.

²² Sien *ibid.* (3 Aug. 1760).

²³ *Ibid.*

²⁴ *Ibid.*

²⁵ Sien *ibid.* (17 Aug. 1760).

²⁶ *Ibid.*

²⁷ *Ibid.*

andere dinge specterende 't schoolhouden'', te hou aan die reglement soos deur die wettige owerheid opgestel.²⁸

Geen vyf maande is dit Maartens gegun om hierdie gewigtige werk waar te neem nie, toe sy plotselinge dood in Januarie 1761 andermaal die Kerkraad in 'n ongeleëtheid gebring het.²⁹ Joseph Meijan het hierin die geskikte geleëtheid gesien om weer sy dienste aan te bied. Die Kerkraad het dit egter beter gedink om nie van sy aanbod gebruik te maak nie, maar liewers andermaal Abraham Faure te gelas om „na een ander capabel subject tot't houden der school alhier om te sien.”³⁰

Nog eens is die onderwys van die Stellenbossche jeug onderbreek, aangesien dit tot Mei 1761 geduur het voordat 'n persoon, en wel Hermen Sibolts Havinga, „gesolliciteert hadde om de alhier vacerende school waar te nemen”.³¹ Ook hy is, alvorens die Kerkraad sy aansoek oorweeg het, onderwerp aan 'n ondersoek deur die sieketrooster Faure, wat na aanleiding van sy ondersoek gerapporteer het dat die sollicitant „tamelijk in 't lesen, cijfferen, 't singen der psalmen ervaren was, doch zijn geschrift niet meesteragtigh”.³² Hierdie moeilikheid was egter nie onoorkomelik nie aangesien dit deur „goede voorschriften” verhelp kon word, met die gevolg dat die Kerkraad, „'t een en ander overwegende, en de toestand der jeugt sonder schoolmeester ter harten nemende”, besluit het om aan Havinga sy versoek toe te staan.³³

Dit is duidelik dat die toestand van die openbare skole op Stellenbosch tydens die vier jaar tussen 1757 en 1761, gedurende welke die Kerkraad afgesien het van die ou gebruik om die voorleser ook tegelykertyd hulle skool te laat waarneem, maar gebruik gemaak het van 'n afsonderlike persoon, maar veel te wense oor-gelaat het. Gedurende hierdie vier jaar het daar vir ongeveer drie jaar geen openbare skool hoegenaamd bestaan nie, terwyl gedurende die orige een jaar afwisselend gebruik gemaak is van nie minder as vier verskillende onderwysers nie, een waarvan weens krank-sinnigheid ontslaan is, en een waarvan skielik oorlede is. Tog was die Kerkraad nie geneig om somaar enigeen hiervoor in diens te neem nie. Bewys hiervan is die feit dat gedurende hierdie vier jaar, ten spyte van die skaarsheid van onderwysers, so veel as twee sollicitante afgewys is omdat die Kerkraad hulle nie as bevoegd geoordeel het nie.

²⁸ *Ibid.* Met die Reglement waarvan hier sprake is, sou wel bedoel wees die Skoolorder van De Chavannes, wat van toepassing was op die hele kolonie.

²⁹ Sien *Not. Kerkr. St.bosch 1755-1804* (14 Jan. 1761), III.

³⁰ *Ibid.*

³¹ *Ibid.* (3 Mei 1761).

³² *Ibid.* Uit hierdie notulering is andermaal vas te stel waarop gelet is by die ondersoek van aspirant-onderwysers, wat van hulle verwag is en waaruit hulle onderwys bestaan het.

³³ *Ibid.*

Dat onder sulke wisselvallige en onbestendige omstandighede van die onderwys nie veel terég gekom het nie, kan ons maklik begryp, en dit in 'n gedeelte van die binneland waar ons reeds 'n gevestigde samelewing aangetref het, wat die totstandbring en onderhoud van ten minste een goedingerigte en gevestigde skool nie alleen noodsaaklik maar ook moontlik gemaak het.

Teen die einde van 1761 het in hierdie toestand egter 'n verbetering gekom. Dit is in die hand gewerk deur die feit dat die voorleser Abraham Faure in hierdie tyd 'n ander betrekking in die diens van die Kompanjie aanvaar het, en die betrekking van voorleser op Stellenbosch derhalwe vakant was, en opnuut vervul moes word.³⁴ Hiermee verdwyn ook van die toneel ons s.g. opsiener oor die onderwys op Stellenbosch, Abraham Faure. Dat sy toesig egter veel gebaat het, kan ons nie sê nie.

Aangesien daar dus nou 'n ander voorleser op Stellenbosch benodig was—'n vakature wat gewoonlik deur die Politieke Raad in oorleg met die betrokke Kerkraad self aangevul is—het die Raad in Augustus 1761 besluit om as voorleser en skoolmeester met dié doel in diens van die Kompanjie aan te neem 'n burger Christiaan Crijnauw, met wie ons al reeds as onderwyser in een van die openbare skole in Kaapstad kennis gemaak het, en wel teen 'n maandelikse besoldiging van 16 guldens en onder kontrak vir vyf jaar.³⁵

Die Kerkraad van Stellenbosch het geen beswaar teen hierdie aanstelling gehad nie, en Crijnauw op die 27ste van die volgende maand in hulle vergadering binnegeroep „en hem zijn pligt soo in betrekkinge op 't voorlesers als schoolmeesters ampt voorgesteld”.³⁶

Vir 'n geruime tyd hierna verneem ons niks van sy bedrywighede as voorleser of as skoolmeester nie. As gevolg van die afwesigheid van ongunstige gegewens mag egter veronderstel word dat dit wat hierdie sake betref, gedurende dié jare vry goed gegaan het. As daar rede tot klagte was, sou dit seker soos vorige gevalle in die notule van die Kerkraad vermeld gestaan het.

Wel verneem ons dat Crijnauw teen 1770 verkies het om hom hefter aan Stellenbosch te verbind. In hierdie jaar het hy versoek om in eiendom te ontvang 'n sekere stuk grond soos op 'n kaart deur hom ingesluit, aangedui,³⁷ 'n versoek wat hom nie geweier is nie.³⁸ Van hierdie tegemoetkoming van die Regering het hy gebruik gemaak en in 1772 sy grond nogeens vergroot deurdat hy

³⁴ Sien *Not. Kerkr. St.bosch* 1755-1804 (26 Aug. 1761), III; *Requesten* 1784, C. 281, No. 114.

³⁵ Sien *Res. Pol. Raad* 1761 (25 Aug.), C. 53, p. 408.

³⁶ *Not. Kerkr. St.bosch* 1755-1804 (27 Sept. 1761), III.

³⁷ Sien *Requesten en Nominatiën* 1769-1770, C. 267, No. 104.

³⁸ Sien *Res. Pol. Raad* 1770 (10 Julie), C. 62, p. 232.

op sy versoek ontvang het 'n verdere stukkie grond wat aan syne gegrens het.³⁹

Teen die einde van die jare sewentig van die eeu het hy as onderwyser egter minder bevrediging gegee. Dit lyk selfs asof hy teen die einde van 1779 glad nie die skool waargeneem het nie, want ons lees dat op 28 Desember van hierdie jaar 'n sollicitant met die naam van Johan George Kilian voor die Kerkraad verskyn het en versoek het om in die plek van Crijnauw te mag skoolhou.⁴⁰ Hy het egter nie daarin geslaag om die Kerkraad van sy bekwaamhede daartoe te oortuig nie, „vermits hij ten eenemaal onkundig was in de zangkunde, en zijn schrift gansch niet meesteragtig”.⁴¹

Tog het Crijnauw hierna nog die skool waargeneem. Baie-gewild as onderwyser was hy onder die inwoners van die dorp egter nie gewees nie, met die gevolg dat die Kerkraad hom op 13 Junie 1780 voor hulle laat verskyn het en hom gevra het of hy geneë was om die skool nog self waar te neem en of hy dit liever wou oorlaat aan 'n substituut-skoolmeester.⁴² Die rede vir hierdie optrede van die Kerkraad was dan ook dat byna al die ingesetenes geweier het om hulle kinders na Crijnauw se skool te stuur, en by die Kerkraad aangedring het om 'n ander skoolmeester, terwyl hulle hom beskuldig van agtelosigheid, en dat hy selfs die skool deur sy vrou en kinders laat waarneem het.⁴³ Laasgenoemde klag het dan ook nie alleen nie in die smaak van die Stellenbossche ouers geval nie, maar was ook strydig met die bepalinge van die ordonansie van De Chavonnes wat neergelê het dat elke onderwyser verplig sal wees om sy skool self waar te neem. Nog 'n bewys dus dat hierdie verbod nie oorbodig was in die Skoolreglement nie.

Crijnauw het hierop besluit om die skoolhou nog langer waar te neem, „dat hem op die conditie werd toegestaan, van zig voortaan zo te bevljigten, dat er geen rede van klagten meer zijn zoude”, wat hy dan ook belowe het.⁴⁴

Om die ouers te sus en die ongesonde gevoel wat daar tussen hulle en die onderwyser bestaan het, te verwyder, is die koster gelas om van huis tot huis te gaan, „een ijgelijk waarschouwende” dat Crijnauw weer die skool sal aanvaar, en hulle uit naam van die Kerkraad te versoek „niet langer hunne kinderen dat nodige voetsel [te] onthouden”, maar hulle weer na die skool te stuur.⁴⁵

Hoe dit hierna in sy skool gegaan het, weet ons nie. Nog ongeveer drie jaar het hy hierdie werk gedoen, toe hy in Mei 1783 op sy eie versoek uit die diens van die Kompanjie ontslaan is en in sy plek as voorleser-skoolmeester op Stellenbosch aangestel is die krankebesoeker Gillis de Korte.⁴⁶

³⁹ Sien *Requesten en Nominatiën* 1772, C. 269, No. 24.

⁴⁰ Sien *Not. Kerkr. St.Bosch* 1755-1804 (28 Dec. 1779), III.

⁴¹ *Ibid.*

⁴² Sien *Not. Kerkr. St.bosch* 1755-1804 (13 Junie 1780), III.

⁴³ *Ibid.* ⁴⁴ *Ibid.* ⁴⁵ *Ibid.*

⁴⁶ Sien *Res. Pol. Raad* 1783 (17 Mei), C. 75, p. 430.

Die Kerkraad van Stellenbosch het van die versoek van hulle gewese skoolmeester en van die gevolglike besluit van die Politieke Raad kennis geneem blykbaar sonder enige gevoel van weemoed en op 13 Junie 1783 hulle nuut-aangestelde voorleser-skoolmeester binnegeroepe en hom sy plig „in korte bewoordingen” voorgehou.⁴⁷

Dit het reeds geblyk dat by die ondersoek wat ingestel is na die bekwaamhede van aspirant-onderwysers, heelwat waarde geheg is aan hulle bevoegdheid om te kan sing. In een geval het hoofsaaklik 'n aspirant se onkunde in die „sangkunde” dan ook wel daartoe gelei dat hy nie suksesvol was in sy aansoek nie. In die lig hiervan is dit nie vreemd nie dat die koster Reinierke in Augustus 1777 oorgegaan het tot die oprigting van 'n sangskool, nadat hy behoorlik van die Kerkraad verlof daartoe gevra het.⁴⁸

Gedurende die hele periode onder behandeling is die Kerkskool, die enigste openbare skool wat op Stellenbosch bestaan het, met die uitsondering van slegs sowat vier jaar, bedien deur 'n kerklike ambtenaar. Nadat die Kerkraad daarvan oortuig was dat hierdie afwyking van hulle vorige gebruik beslis nie in die belang van die opvoeding van die kinders was nie, het hulle in 1761 teruggekeer tot hulle gewoonte om die voorleser die skool self te laat waarneem. As hulle iets daarmee bereik het, dan was dit ten minste 'n groter bestendigheid wat die leerkrag van die skool betref, soos bewys word deur die feit dat Crijnauw, die eerste persoon wat hierna as voorleser en onderwyser diens gedoen het, met miskien 'n paar onderbrekings, die werk volgehou het tot in 1783.

DRAKENSTEIN.

In 'n vorige hoofstuk het ons reeds vermeld hoedat in November 1688, op aandrang van die Franse in Drakenstein, Paul Roux as voorleser-skoolmeester onder hulle aangestel is. Ook het ons verneem dat dit die beleid van die Regering was om die Franse en Nederlandse kinders saam te laat skoolgaan, en hoe te dien einde in 1700 naas Roux ook nog as krankebesoeker-skoolmeester, meer in belang van die Nederduitse gemeente, aangestel is die tweetalige Nederlander Jacob de Groot, wat in Junie 1707 in hierdie hoedanigheid vervang is deur Hermanus Bosman.

Intussen het die Kerkraad van Drakenstein hom nie alleen beywer vir die instandhouding van ten minste een openbare skool vir die dorp nie, maar het hulle selfs hulle aandag geskenk aan die onderwysers wat as privaatskoolmeesters besig was. Hoewel De Chavonnes se wet van 1714, wat van toepassing was op die hele

⁴⁷ Sien *Not. Kerkr. St.bosch* 1755-1804 (13 Junie 1783), III.

⁴⁸ Sien *ibid.* (3 Aug. 1777).

kolonie, verbied het dat iemand in die vervolg in die skooldiens aangeneem sou word alvorens hy hom aan 'n ondersoek onderwerp het en goedkeuring ontvang het, is hierdie bepaling in die begin, veral wat die buitewyke betref, feitlik heeltemaal oor die hoof gesien. Daarom was dit dat die Kerkraad van Drakenstein in Desember 1716 hulle genoodsaak gevind het om by die Regering klagte in te dien oor die beginselloosheid van etlike onderwysers wat onder hulle geressorteer het. In hulle brief aan die Regering lees ons dat: „Dewyl er niet schandelijker voor Godt en niet schadelijker voor een welgestelde Regeeringe is, als een kwade opvoeding der jonge jeught”, hulle hulle verplig voel, „als die amptshalve oogh daar op moeten hebben”, om die Regering te verwittig hoedat dit daar met die skoolmeesters geleë is.⁴⁹ Hulle vervolg dan verder: „de minsten hunner maken werk van Godt en Sijnen dienst, het zij dat het voorkomt uijt veraghtinge, of uijt wanbesef. Trouwens wij sijn, ten meeste deel aan hun geloof twijfelaghtigh of onkundig”.⁵⁰ Vervolgens spreek hulle die wenslikheid uit dat alle skoolmeesters gereformeerde moes wees—'n vereiste wat reeds volgens De Chavonnes se wet gestel was—„opdat de jeught geen kwade gronden moghte worden ingestampt”,⁵¹ en vra derhalwe die Regering as „Voetster Heeren van dese Kerke” dat alle skoolmeesters, sowel die wat reeds hier is as diegene wat daar nog sal kom, op las en bevel van die Regering verplig sal wees om aan die Kerkraad rekenskap van hulle geloof te gee, sodat hulle „in dese saak gerust moogen weesen”.⁵²

Aangesien die Regering hulle versoek toegestaan het, het hulle so 'n ondersoek na die godsdienstige oortuigings van hulle onderwysers ingestel, nadat dit reeds drie Sondae vantevore aangekondig is. By dié geleënteid is die onderwysers, met die uitsondering van die lidmate, „dewyl men van hun godtsdienst bewust was”, aangaande hulle godsdienstige oortuigings ondervra. Tydens die ondersoek is selfs teëgekom een „paapse” en ander „onwetenden”. Terwyl met die Rooms-Katolieke niks te doen was nie, is die ander „tot hun plicht van te leeren en sigh te oefenen aangemaant”.⁵³ Dit het ook geblyk dat sommige eenvoudige nie verskyn het om hulle aan die ondersoek te onderwerp nie.

Die Kerkraad het soms ook die verspreiding van boeke, wat 'n baie skaars artikel, veral in die binneland, was, op hom geneem, veral wat betref die verspreiding van geestelike lektuur. So is in Maart 1717 deur hulle aangekondig dat die Politieke Raad aan Here XVII sou skrywe om teen inkoopsprys aan hulle te stuur 50 Bijbels in quarto, 10 Schetsen van D'Outrein en 100 Oostrums over de Heidelberghsche Cathegismus”, en dat elkeen wat van die

⁴⁹ Sien *Not. Kerkr. Drakenstein 1715-1730* (6 Dec. 1716), I, p. 20.

⁵⁰ *Ibid.*

⁵¹ *Ibid.*

⁵² *Ibid.*

⁵³ *Not. Kerkr. Drakenstein 1715-1730* (7 Febr. 1717), I, p. 22.

boeke wou ontvang, sy naam en adres op 'n papiertjie moes skrywe en inlewer.⁵⁴ Hierdie poging is egter deur onvoorsiene moeilikhede in die weg gestaan, aangesien die bestelling nie van die nodige geld vergeseld gegaan het nie. Die Kerkraad het toe 'n beroep op die mense gedoen om die geld in te lewer en dan sou hulle die boeke maar direk van 'n boekverkoper ontbied.⁵⁵

Maar laat ons egter sien wat onderwyl van die kerkskool wat sedert 1707 deur die voorleser-skoolmeester Hermanus Bosman waargeneem is, geword het.

Hoewel ons geen duidelike gegewens omtrent sy onderwys-bedrywighede het nie, staan dit tog vas dat hy in sy hoedanigheid as voorleser nie ook gereeld die diakonieskool bedien het nie. Hoewel dit nie voor 1748, dus nadat hy reeds ruim 'n 40 jaar die werk van voorleser van die gemeente waargeneem het, was dat hy weens ouderdom sy ontslag onder afgeskrewe gasie van die Regering aangevra het nie,⁵⁶ vind ons dat genoemde skool vanaf Augustus 1733 waargeneem is deur die koster van die Kerk, te wete Jan Melchior Frick. Hy het nl. op 7 Junie 1733 voor die Kerkraad verskyn en sy dienste, as koster en skoolmeester tegelyk, aangebied,⁵⁷ terwyl hy op die vergadering van 2 Augustus 1733 „met eenparigheid van stemmen” as sodanig deur die Kerkraad benoem is.⁵⁸ Baie duidelik is dat die kerkskool in hierdie tyd nie soos gebruiklik deur die voorleser bedien is nie, maar wel deur die koster.

Waarom in hierdie geval afgewyk is en Bosman as voorleser nie die skool ook waargeneem het nie, is nie presies vas te stel nie. Miskien was sy hoë ouderdom daarvoor verantwoordelik. Die ondertekening van sy rekwes van 1748 getuig van 'n swak handskrif, wat wel deels toegeskrywe kan word aan 'n hoë ouderdom, maar ook nie vry is van blyke van ongeletterdheid nie.⁵⁹

In Maart 1743 is die kerkskool nog waargeneem deur die diensdoende koster, Jacob Naudé. Hy het blykbaar nie volle bevrediging gegee nie en is in hierdie maand voor die vergadering van die Kerkraad gedaag en vervolgens aangesê om ook sy skoolmeestersamb behoortlik waar te neem. Sy werk in hierdie verband word dan nader omskrywe: Hy moes nl. die jeug onderwys in lees, skrywe, en in die gronde van die Christelike geloof.⁶⁰ Hy het nie die werk later as Mei 1745 waargeneem nie, want in hierdie maand het Andreas Zeits, wat ons reeds as onderwyser in 'n openbare skool aan die hoofstad in hierdie selfde jaar aangetref het, voor die vergadering verskyn en hulle om die kostersamb versoek,

⁵⁴ Sien *Not. Kerkr. Drakenstein* 1715-1730 (18 Maart 1717), I, p. 24.

⁵⁵ *Ibid.* (2 Febr. 1721), p. 73.

⁵⁶ Sien *Requesten en Nominatiën* 1748, C. 247, No. 3.

⁵⁷ Sien *Not. Kerkr. Drak.* 1731-1784 (7 Junie 1733), II, p. 25.

⁵⁸ *Ibid.* (2 Aug. 1733), p. 26.

⁵⁹ Sien *Requesten en Nominatiën* 1748, C. 247, No. 3.

⁶⁰ *Not. Kerkr. Drak.* 1731-1784 (3 Maart 1743), II, p. 82.

Die Kerkraad het egter sy versoek van die hand gewys en vir Adolph Jonker, wat ook sy diens as koster aangebied het, met die aanstelling begunstig; en hom is daarby aangesê dat hy ook die skoolmeestersamb behoortlik moes waarneem.⁶¹ Omtrent hom verneem ons dat hy in September 1756 nog as sodanig besig was,⁶² terwyl hy in Mei 1762 nie die skool waargeneem het nie,⁶³ hoewel hy die kosterbediening van die gemeente bly waarneem het tot aan sy dood in Februarie 1779, toe hy as koster opgevolg is deur Hartweg Johannes Luttig.⁶⁴

Dit wil voorkom asof die Kerkraad vroeg in die jaar 1762 in 'n moeilikheid was omtrent die onderwyser vir hulle skool. Om een of ander rede, miskien weens hoë ouderdom, het die koster Jonker, nie meer die skooldiens ook waargeneem nie. Nou het daar vir hulle die moontlikheid bestaan om hulle te behelp met die dienste van die voorleser en ook die onderwyswerk aan hom op te dra. Hiertoe het hulle egter ook nie kans gesien nie. As voorleser is nl. deur die Regering in November 1750 aangestel Andreas Zeits,⁶⁵ wat die Kerkraad reeds afgewys het as nie geskik om as koster-onderwyser werksaam te wees nie. Hulle sou hom dus ook nie nou tot skoolmeester in hulle skool bevorder nie. Intussen is die Kerkraad ook in die geleënthheid gestel om hulle vorige sollicitant van naderby te leer ken en sy gedrag noukeurig na te gaan. Die nadere kennismaking het ook seker nie sy saak bevorder nie. In Januarie 1753 is hy deur 'n lidmaat by die Kerkraad aangekla dat hy hom (die lidmaat) in die Kerk in die openbaar aangerand het en hom gedreig het dat indien hy nie anders sing nie, hy (Zeits) wel sou weet wat om met hom aan te vang.⁶⁶ Die Kerkraad se oordeel oor Zeits was klaarblyklik meer juis as dié van die Regering. Duidelik is dat dit aan Zeits as voorleser nie vergun is om terselfdertyd die kerkskool as onderwyser te bedien nie, ten spyte daarvan dat hy reeds deur die Kaapse Kerkraad ondersoek is en deur die Regering vergun is om 'n openbare skool in Kaapstad te open.

Sowel die koster as die voorleser was dus volgens die mening van die Kerkraad ongeskik om hierdie belangryke werk te verrig. 'n Ander plan moes dus gemaak word. 'n Uitweg uit hulle moeilikheid is toe gevind deur hulle toevlug te neem tot 'n gebruik wat, soos ons reeds verneem het, die onderwys op Stellenbosch so baie benadeel het, nl. deur as onderwyser in die kerkskool aan te neem 'n persoon wat nie 'n kerklike dienaar, d.w.s. koster of voorleser was nie. In hulle geval verneem ons egter nie dat hulle deur hierdie afwyking hulself soveel moeilikhede en ongereeldhede op die hals gehaal het as hulle medebroeders van Stellenbosch nie.

⁶¹ Sien *Not. Kerkr. Drak.* 1731-1784 (16 Mei 1745), II, p. 92.

⁶² *Ibid.* (20 Sept. 1756), p. 153.

⁶³ *Ibid.* (3 Mei 1762), p. 180.

⁶⁴ *Ibid.* (22 Febr. 1779), p. 282.

⁶⁵ *Ibid.* (8 Nov. 1750), p. 118.

⁶⁶ *Ibid.* (7 Jan. 1753), p. 128.

So het dit gebeur dat Hendrik van Vreede vroeg in 1762 aangestel is as openbare skoolmeester van die Gemeente. Op 3 Mei van hierdie jaar het hy, nadat hy reeds deur die Kerkraad aangestel is, voor hulle verskyn om die voorwaardes van sy diens te verneem. Dit is hom meegedeel dat hoewel hy geen kerklike dienaar was nie, hy onder die Kerkraad gesubordineer sou wees. Van Vreede het hom voorlopig vir 'n periode van drie jaar verbind. Die Kerkraad het hom baie tegemoetkomend behandel, en het, om die heilsame werk tot algemene nut te bevorder, besluit om vireers die huur van sy woonhuis te betaal, totdat sy inkomste voldoende sou blyk en hy derhalwe in staat sou wees om dit self te doen.⁶⁷ Nadat sy driejarige kontrak in 1765 verstreke was, is dit na alle waarskynlikheid hernu. Ná Mei 1769 was dit egter nie weer nodig om met hierdie afwyking van 'n ou bestaande gebruik, vol te hou nie. In hierdie tyd is nl. oorlede hulle voorleser Zeits,⁶⁸ en andermaal was die Kerkraad in staat om die beroep van voorleser en skoolmeester verenig te sien. As opvolger van Zeits is dan ook deur die Politieke Raad benoem tot voorleser en skoolmeester in Drakenstein, op sy versoek, die burger Johannes Krugel, „die daar toe de vereijachte bequaamheijd komt te bezitten”, teen 'n maandelikse besoldiging van 16 guldens en onder kontrak vir vyf jaar.⁶⁹ Hierdie Krugel was dieselfde persoon met wie ons reeds kennis gemaak het in Kaapstad, waar hy sedert 1758 vir sowat elf jaar 'n openbare laer skool waargeneem het, wat ook terselfdertyd deur die diakoniekinders van daardie gemeente besoek is.

Andermaal dus het die Kerkraad teruggekeer tot 'n ou gevestigde gebruik wat deurgaans die beste resultate gelever het, nl. om die beroep van diakonie-skoolmeester deur die voorleser of sieke-trooster te laat waarneem.

Die Kerkraad van Drakenstein het ook by voortdurende net soos die Kerkraad van Stellenbosch⁷⁰ voorsien in die behoefte aan 'n goeie opvoeding vir die kinders van behoeftige ouers. Reeds in Februarie 1721 het hulle dit wenslik geag om 'n definitiewe skeiding te maak tussen die diakoniefondse en die gewone kerklike fondse, om sodoende enige moontlike verwarring te voorkom.⁷¹

Die hulp wat aan behoeftige kinders gegee is uit die diakoniefonds, het in die eerste instansie bestaan uit die gewone alimentasie, bestaande b.v. uit voedselonderhoud en die voorsiening van klerasie, waar die ouers deur armoede verhinder is om hierin voldoende te voorsien.⁷² Waar kinders wat onder hulle geressorteer het,

⁶⁷ *Not. Kerkr. Drak.* 1731-1784 (3 Mei 1762), II, p. 180.

⁶⁸ *Sien Res. Pol. Raad* 1769 (2 Mei), C. 61, p. 177.

⁶⁹ *Ibid.*

⁷⁰ *Sien o.a. Not. Kerkr. St.bosch* 1755-1804 (13 Junie 1780) III.

⁷¹ *Sien Not. Kerkr. Drak.* 1715-1730 (2 Febr. 1721), I, p. 73.

⁷² *Sien b.v. geval van kinders van sekere Bartholomeus van Zijl, Not. Kerkr. Drak.* 1731-1784 (3 Maart 1743), II, p. 82.

reeds 'n taamlik gevorderde ouderdom bereik het, is die gebruikelike manier gevolg om hulle vir die leer van 'n ambag by 'n burger te plaas. So is b.v. Jacobus Hermes, seun van Mina Francina, wat deur haar aan die Diakonie oorhandig is om op te voed, deur hulle vir 'n tydperk van vier jaar by 'n ambagsman „bestee”, „om Christelik opgevoet te werden en het schoenmakers ambagt te leeren”.⁷³ Waar sulke kinders nog van skoolgaande jare was, is hulle op rekening van die Diakonie op skool gesit by hulle skoolmeester. Op dié manier is in September 1756 op sy eie versoek aan Cornelis Vermeulen nie alleen klere verskaf nie, maar is hom bowendien ook aangesê „dat vermits zijne kinderen sonder eenige educatie leefde, en men daar van niets anders dan allerhande quade gevolgen te gemoed zag”, hy hulle ter skole moet bestel by die koster Adolph Jonker, „waar voor den Kerkenraad de vereischte school penn : zoude bezorgen”.⁷⁴

Op 3 Mei 1762 lees ons dat die Kerkraad ook nie deur die nood van 'n oud-onderwyser koud gelaat is nie, en word aan die oud-skoolmeester Daniel Prentz weens swakheid 2 Rds. per maand vir sy onderhoud toegesê.⁷⁵

* * * * *

Uit die voorafgaande behandeling van die onderwystoestande op Stellenbosch en in Drakenstein het ons verneem dat die kerk-skool wat op elkeen van die twee plekke bestaan het, nog steeds gedurende hierdie jare die enigste openbare skole was. In hierdie kerkskole is die onderwyswerk waargeneem in die eerste instansie deur kerklike ambtenare, d.w.s. óf deur die koster óf deur die voorleser. Hiervan is op beide plekke slegs by wyse van uitsondering afgewyk, met beslis nadelige gevolge vir Stellenbosch.

Hierdie kerklike ambtenare het dan vir hulle onderwyswerk behalwe die vaste salaris wat hulle ontvang het—in die geval van die koster, van die Kerkraad, en in die geval van die voorleser, van die Regering—van die leerlinge wat van hulle onderwys gebruik gemaak het, en wie se ouers dit kon bybring, die gebruikelike skoolgeld ontvang, terwyl behoeftige kinders gratis onderrig is en die onderwyser daarvoor deur die Kerkraad vergoed is.

Die vakke wat in hierdie skole doceer is, het nie verskil van dié wat ons gevind het op die leerplan van die kerkskool in Kaapstad en die gewone laer skole aldaar nie, en het bestaan uit lees, skrywe, reken en godsdiensonderwys.

⁷³ *Not. Kerkr. Drak.* 1715-1730 (7 Nov. 1728), I, p. 121.

⁷⁴ *Ibid.* 1731-1784 (20 Sept. 1756), II, p. 153.

⁷⁵ *Ibid.* (3 Mei 1762), p. 181.

HOOFSTUK XIII.

VAN IMHOFF EN DIE BUITEDISTRIKTE.

In 1743 is die Kaap besoek deur 'n man van veel betekenis in die geskiedenis van Suid-Afrika. Dit was Baron Gustaaf van Imhoff wat, toe hy op weg was na Batavia om daar die hoë betrekking van Goewerneur-Generaal te aanvaar, ook 'n tydjie aan die Kaap vertoef het.¹

Hy het hier 'n inspeksiereis deur die kolonie gemaak en sake in die buitewyke ondersoek, en het hom die onderwystoestande in die binnelande besonder baie aangetrek—'n saak wat deur die Skoolorder van De Chavonnes heeltemaal oor die hoof gesien is. Hierdie skoolorder was wel van toepassing op die gehele volksplanting en dus ook op die buitelandse distrikte, maar tog is geen spesiale poging in die werk gestel om die toepassing daarvan buitekant Kaapstad konsekwent deur te voer nie. Owerigens het dit ook nie behoorlik rekening gehou met die minder gevestigde omstandighede in die binnelande nie, wat in dié opsig tog hemelsbreed verskil het van dié in die hoofstad.

Dit was Van Imhoff wat hierdie leemte probeer aansuiwer het en gevolglik vir die buitelandse distrikte op die gebied van die onderwys beteken het wat De Chavonnes vir die meer gevestigde gedeeltes, d.w.s. veral vir Kaapstad en in 'n sekere mate ook vir Stellenbosch en Drakenstein, beteken het.

Nadat hy sy reis voltooi het en sodoende eerstehandse kennis aangaande die daar heersende toestande opgedoen het, het hy in die eerste instansie die saak onder die aandag van die Politieke Raad gebring. So betoog hy op 14 Februarie 1743 voor die Raad dat hy „bij geleegenthijd van de door hem jongst hier in't land gedaan zijnde vooijagie”, met „verwondering en leetweesen hadde ontwaard hoe wijgig werk aldaar van den publicqen godsdienst word gemaakt, en soo ook in welke groote sorgeloosheid en onweetentheid een groote gedeelte der buijten luijden in dien opsigte leeven, sig aan de godsdienst wijgig of niet bekneunende”.² Hy betoog verder dat „het aldaer eerder na eene versaaemeling van blinde heijdenen als naa eene colonie van Europeërs en Christenen komt te gelijken”.³

Die Kommissaris het in verbinding getree met die twee diensdoende predikante van Kaapstad, Francois le Sueur en Willem

¹ Theal skrywe o.a. van hom: „The baron Gustaf van Imhoff—was appointed governor-general by the directors, and subsequently proved himself one of the ablest and best men who ever filled that office.”—*Hist. of S.A. bef.* 1795, III, p. 51.

² *Res. Pol. Raad* 1743 (14 Febr.), C. 35, p. 135.

³ *Ibid.*

van Gendt, en in samewerking met hulle ondersoek ingestel „na de oorsaek van sulk een quaad”, en saam het hulle beraadslaag omtrent „wat men soo tot verbeetering van dien als tot uijtbreijdinge van Gods eer en naame hier te lande best soude dienen ter hand te neemen en in het werk te stellen”.⁴ Omtrent die oorsaak van die toestande het hulle hom as volg ingelig :

„dat het verval in de Religie en het niet behartigen der-zelve, eensdeels wel was toe te schrijven aan de Luijheid en de quaade opvoeding der bejaarde menschen, maar wel voornamentelijk aan dat hier in de buijten districten uijt insigt van dier groote uijtgestrekthijd en den ver afstand der woon-plaatsen van een groot getal landluijden van de Stellenbosshe en Draakensteijnse Kerken, te weijnige geleegenthijd word gevonden om den publicquen godsdienst te frequenteeren, zulk dat aan veele der evengem. menschen die andersints hiertoe wel geneegen soudens weesen, niet alleen tijd en geleegenthijd ontbreekt, om hunner godsdienst te verrigten, als zijnde sommige wel drie dagreijdens en verder verre van die voorsz. twee eenigste kerken afgeleegen, maar ook om zig selfs soo wel als haare kinderen in de gronden van dien te laten instrueeren”.⁵

Die wortel van die kwaad het volgens hulle dus gelê in die afwesigheid van die nodige kerke en die uitgebreidheid van die kolonie waaroor 'n betreklike klein bevolking versprei is, wat dus gevestigde toestande teëgewerk het. Dit was trouens ook die gevolgtrekking waartoe die Kommissaris, blykens sy mededeling aan die Bewindhebbers, self gekom het. „De verbetering van de Colonie”, skrywe hy, „is eene studie die nimmer voor uijtgeput moest gerekent werden”, en as dit die nodige aandag geniet, sal 'n mens maar „altoos nog iets te beschaven oft te verbeeteren vinden, voornamentlijk in zulk een uijtgestrektheijt als deze daar men wel 120 uren verre landewaarts in nog Europese Coloniers komt aan te treffen”.⁶ Dat hy inderdaad begaan was oor die trekulus van die koloniste en die gevaar dat hulle sal verwilder in die binnelande, lewer verder bewys sy pogings om die beweging te probeer stuit en hulle deur die invoer van 'n nuwe vorm van grondbesit, bekend as die lenings-eiendomsplaas, vaster aan hulle grond te bind.⁷

Die twee predikante was van mening „dat niets beeters en van groter vrugt zoude kunnen zijn om deese inconvenienten weg te neemen”, as dat behalwe die genoemde kerke nog twee „land-waerts in op plaatsen daar de diep in het land woonende menschen

⁴ *Res. Pol. Raad* 1743 (14 Febr.), C. 35, p. 136.

⁵ *Ibid.*, p. 137.

⁶ *Brieven en Papieren van Cabo de Goede Hoop*, overgekomen 1743, K.A. 4131, p. 118; sien ook *Instructiën Goewr. Genl. van Imhoff*, C. 710, p. 29.

⁷ *Vgl. Theal, Hist. of S.A. bef. 1795*, III, p. 68.

bequemelijk en sonder veel verlet soude kunnen verschijnen" opgerig moes word, en van „bequaame leerraers" voorsien word, en dat op dié plekke, indien moontlik, ook 'n voorleser geplaas moes word.⁸

Op hulle aanbeveling dus en „tot bereiking van het bovengem. goede oogpunt" het die Kommissaris besluit om „uijt kragte zijner commissie" die nodige toestemming te verleen tot die plasing van nog twee predikante in die binneland, vergesel van 'n kranke-besoeker, en dat 'n derde sieketrooster gestel moet word „op den afgeleegensten oird".⁹ Hierdie mense sou dan verplig wees om ook skool te hou: „om door het houden van Kostschoolen de ouders het pretext te beneemen dat zij thans tot verschooninge van de onwetende opvoedinge haarer kinderen koomen in te brengen".¹⁰

Dit is aan die Politieke Raad self oorgelaat om te oorweeg waar die twee kerke, vergesel van skole, met die meeste vrug, opgerig kon word en waar 'n derde sieketrooster-meester geplaas kon word, wat dan ook „na rijpe deliberatie" goedgevind het dat een kerk „in het Swarte Land" en die ander een tussen „het Roode Sant en de vier en twintig rivieren by de Klijne Bergrivier" opgerig moes word, „als sijnde die twee plaatsen tot het voorgestelde oogmerk seer bequaam geleege, mits dat den opbouw van deese kerken en schoolen door de daar om streex woonende menschen niet alleen sal moeten geschieden, maar ook de verdere daarop te vallene onkosten door dezelve gedraagen werden".¹¹ Die derde sieketrooster sou dan te Grootvadersbosch geplaas word en sou behalwe die kosskool ook elke Sondag 'n diens moes waarneem.

Hierdie nodige predikante en sieketroosters sou deur die Politieke Raad „gelig" kon word van passerende skepe, en 'n begin hiermee sou al dadelik gemaak kon word deur „den naa India gedestineerden predikant" van die verwagte skip „Adrichem" in diens te neem.¹²

Belangryk is ook 'n verdere besluit deur die Raad op aanbeveling van Van Imhoff by dieselfde geleentheid geneem. Dit is goedgevind om as al die voorgenoemde maatreëls in die werk gestel sal wees, „geen particuliers schoolmeesters ten platten lande meer te accordeeren uijt de Dienaaren van de Comp. die onder deesen naam thans wel door deese en geene huijs Houdinge werden geligt en van de Comp. in leening genoomen, alsoo de meeste onder deselve wijng in dat werk vorderen", en dat in alle geval ten minste niemand tot die gee van onderwys toegelaat sal word nie, „dan na voorgaande Examinatie bij den Eerw. Kerkenraad deeser Plaetse om te weeten wie en van wat gevoelen en bequaamhijd hij is, die sig tot de onderwysinge der Jeugd wil laten emplooijeeren".¹³

⁸ *Res. Pol. Raad 1743* (14 Febr.), C. 35, p. 138.

⁹ *Ibid.*

¹⁰ *Ibid.*, p. 139.

¹¹ *Ibid.*, p. 140.

¹² *Ibid.*, p. 141.

¹³ *Ibid.*, p. 142.

Van Imhoff het die Bewindhebbers nie in onkunde gelaat oor sy bevindings nie, maar die saak ook onder hulle beskermende aandag gebring, terwyl hulle van hulle kant getuig het dat hulle „met sonderling genoeg” verneem het „dat gem. Goewerneur-Generaal volgens zijn gewoonte ten uijtterste attent is geweest op de belangen van de Compagnie”.¹⁴ Ook die Politieke Raad het nie versuim om Here XVII te verwittig van die werk van hulle Goewerneur-Generaal en van sy bepalings in verband met verbetering op die gebied van godsdiens en onderwys nie.¹⁵

Maar ook die Hoë Regering van Batavia het kennis geneem van die haglike toestand waarin die onderwys in die binnelande hier verkeer het. Vandaar hulle brief van 31 Desember 1744, waarin hulle as volg skrywe :

„Het is ons geensints tot stigting bij U.E. advisen te voren gekomen dat 't zoo schoorvoetende met het opregten van Scholen ten platten Lande toegang, egter hoopen wij dat door een gedurige ijver het zelve eenmaal sal aan de gang raken en van soo veel nut en vrugt zijn als men daer af met reden verwagten mag”.¹⁶

Hoewel hy hom 'n bietjie kras uitgelaat het, het Van Imhoff ongetwyfeld die toestande in die regte kleure gesien en daarin geslaag om die ernstige aandag van die owerhede te vestig op die moontlikhede hoe om hierin die gewenste verbeteringe aan te bring.

Twee nuwe kerke moes dus in die binneland opgerig word, 'n allesins wenslike stap as ons in aanmerking neem hoe ver sommige koloniste van die naaste bestaande kerke af gewoon het. Nie alleen is die gebied waarin blankes hulle metterwoon gevestig het, snel vergroot nie, maar het ook die getal van die bevolking wat deur die predikante van Kaapstad, Stellenbosch en Drakenstein moes bedien word, aanmerklik toegeneem. Statistieke lewer bewys hiervan. In Januarie 1722 staan die bevolkingscyfer van die Kolonie op 2,193 blankes,¹⁷ in Julie 1739 op 3,846,¹⁸ en teen 1751 het dit vermeerder tot 5,024.¹⁹ Die meeste van die

¹⁴ Brief 2 Sept. 1743 na Batavia, *Brieven van Heren XVII naar Indië*, K.A. 468.

¹⁵ Sien brief R. v. Pol.—Here XVII (15 Maart 1743), *Uitgaande Brieven* 1743, C. 528, p. 144.

¹⁶ Kasteel Batavia—Swelengrebel en Raad (31 Dec. 1744), *Inkomende Brieven* 1744-'45, C. 449, p. 709.

¹⁷ Sien brief Pol. R.—Here XVII (10 Jan. 1722), *Uitgaande Brieven* 1721-1722, C. 513, p. 409.

¹⁸ Sien brief Pol. R.—Here XVII (14 Julie 1739), *Uitg. Brieven* 1739, C. 524, p. 411.

¹⁹ Sien brief Pol. R.—Here XVII (12 Junie 1751), *Uitg. Brieven* 1751, C. 536, p. 542. Hierdie toename van die Kaapse bevolking het in die smaak geval van die Bewindhebbers, wat dit dan ook aangemoedig het. In 1716 het hulle die wenslikheid of moontlikheid oorweeg om die Kaapse bevolking te vermeerder en het derhalwe die advies van die Kaapse Regering hieromtrent gevra. Sien brief Here XVII—Cabo (24 Junie 1716), *Brieven van Heren XVII naar Indië*, K.A. 463.

boeregesinne was groot, en 'n huisgesin met 6, 8 of meer kinders was nie 'n seldsaamheid nie.²⁰ Onder dié omstandighede verbaas dit ons dan ook nie om van 'n taamlik snelle aanwas ook van die getal van die kinders te verneem nie. In Januarie 1722 staan die totale getal kinders in die Kaapse volksplanting op 1,052,²¹ terwyl dit in Julie 1739 byna verdubbel het, en wel tot 2,056,²² en in Junie 1751 verder aangegroei het tot 2,626.²³ Nou was dit natuurlik laasgenoemde deel van die bevolking wat die meeste gelyk het onder die afwesigheid van sekere beskawingsinvloede in die binnelande.

Van die oprigting van die genoemde kerke is feitlik onmiddellik werk gemaak. 'n Begin is gemaak in Waveren. 'n Paar weke ná die afkondiging van die instruksies van die Goewerneur-Generaal het aan die Kaap aangekom ds. Arnoldus Maurits Meiring, wat toe agtergehou is om hier diens te doen. Hy was bestemd vir Waveren, en het die dienste in die Kaap waargeneem totdat die pastorie te Waveren gereed was. Hier het hy dan ook sy eerste diens gehou in September 1743,²⁴ nadat die Kaapse Kerkraad reeds in Augustus aan die Klassis van Amsterdam kennis gegee het dat te Roode Zand²⁵ op bevel van Van Imhoff 'n kerkie gebou is, aangesien daar 'n mooi aantal mense was wat, met nadelige gevolge, ver van die ander kerke af gewoon het.²⁶ As sieketrooster, wat volgens die instruksies ook 'n skool moes waarneem, is aangestel Louis van Dijk, wat met dié doel van 'n passerende skip „gelig” is. Veel sukses het hierdie nuwe aanleg egter nie met sy eerste sieketrooster en onderwyser gehad nie, want nog in Oktober 1743 het ds. Meiring hom genoodsaak gevind om hom by die Regering aan te kla „over sijn manier van onderwijzen”. Hy was nl., soos so baie van sy voorgangers, nie bestand teen die temptasie om self 'n preek te maak nie in stede van een voor te lees uit een of ander preekboek :

„als houdende gemelde van Dijk zich niet aen zijne meede gegeeve instructien maer daer en teegen in het openbaar in plaets van een goede predicatie uyt een boek het volk voor te leezen, en het voor en nae gebed ingelijks uijt een boek te doen, uyt zijne verwaende herzenen verwarde reeden voeringen voortbrengt waer uijt de eenvoudige geen vrucht konnen trekken.”²⁷

²⁰ Vgl. *Res. Pol. Raad* 1750 (1 Dec.), C. 42, p. 242.

²¹ Sien brief Pol. R.—Here XVII (10 Jan. 1722), *Uitg. Brieven* 1721-1722, C. 513, p. 409.

²² Sien brief Pol. R.—Here XVII (14 Junie 1739), *ibid.* 1739, C. 524, p. 411.

²³ Sien brief Pol. R.—Here XVII (12 Junie 1751), *ibid.* 1751, C. 536, p. 542.

²⁴ Sien Theal, *Hist. of S.A. bef.* 1795, III, p. 52.

²⁵ Die gebied was eenvoudig bekend onder die naam Roodezand's Kerk en het die naam gedra tot in 1804, toe dit tot Tulbagh verdoop is. Sien Theal, *Hist. of S.A. bef.* 1795, III, p. 54.

²⁶ Sien brief K.'se Kerkr.—Kl. Amst. (23 Aug. 1743), *Brieven Kaapsche Kerken aan Classis Amsterdam* 1655-1747. Cl. 65.

²⁷ *Requesten en Nominatiën* 1743, C. 242, No. 105.

²⁸ *Ibid.*

Verder het hy hom ook skuldig gemaak aan skadelike leringe, b.v. dat 'n onwedergeborene God nie mag aanspreek nie.²⁸ Hy is gevolglik ontslaan en na Batavia gestuur.²⁹

Dit het nie so maklik gegaan om 'n opvolger vir hom te vind nie. So rapporteer die Politieke Raad in Mei van die volgende jaar 1744, aan Here XVII dat in verband met die oprigting van skole op die platteland hulle reeds twee sieketroosters van die skepe „gelig” het en in die buiteland gestuur, maar sonder veel sukses, want een het reeds vertrek en die ander een het hulle reeds weens vallende siekte toegelaat om maar dieselfde te doen.³⁰ Ook het hulle nog nie iemand bekwaam genoeg op die skepe gevind om die werk in Wavereen voort te sit nie, en het derhalwe voorlopig daar aangestel 'n persoon alhier gebore, nl. Jan Verbeek, teen 16 guldens per maand, wat ná examinatie daartoe bekwaam gevind is.³¹

Verbeek het die werk blykbaar bevredigend waargeneem tot aan sy dood in 1748, toe op voorstel van die Kerkraad in die Land van Wavereen as sy opvolger aangestel is „niet alleen weder tot voorleeser maar ook teffens tot schoolmeester en coster”, teen 16 guldens per maand, Pieter de Vos.³² Hy is op sy beurt by sy oorlye in hierdie belangrike taak in Januarie 1757 opgevolg deur 'n sekere Bruggemans.³³

Die keuse van die plek waar die tweede kerk en skool opgerig moes word, nl. in die „Swarte Land”, toe reeds 'n belangrike graanproducerende streek, het aanvanklik geen geringe moeilikheid verwek nie. Eindelik is op 16 Junie 1744 gebruik gemaak van 'n aanbod van die weduwee van Pieter van der Westhuizen, wat in ruil vir die plaas waarop sy toe gewoon het, en teen vergoeding vir die opstal, 'n ander plaas van haar keuse ontvang het.³⁴ Nog in Junie van dieselfde jaar het die krankebesoeker van die skip „Ruijter”, wat in die Baai geanker was, sy geneënteit te kenne gegee om volgens order van Van Imhoff aangestel te word om hier in die binneland skool te hou. Hy het op die regte oomblik opgedaag, en so is Wietse Bootes na die nuwe stigting in Swartland gestuur, waar hy onmiddellik 'n skool geopen het, nadat dit hom toegestaan is om sy vrou en kinders hierheen te laat oorkom, „vrij van het gewone transport en kostgeld”.³⁵ Dit blyk

²⁸ Sien brief K.'se Kerkr.—Kerkr. Batavia (20 Dec. 1743), aangehaal Spoelstra, C., *Bouwstoffen* . . . , I, p. 201.

²⁹ Dit is nie duidelik wie die tweede sieketrooster was van wie hier sprake is nie. Soos later sal blyk, het Bootes veel langer as dit in Swartland gebly, terwyl Schietekat pas eers in Mei 1744 te Grootvadersbosch geplaas is.

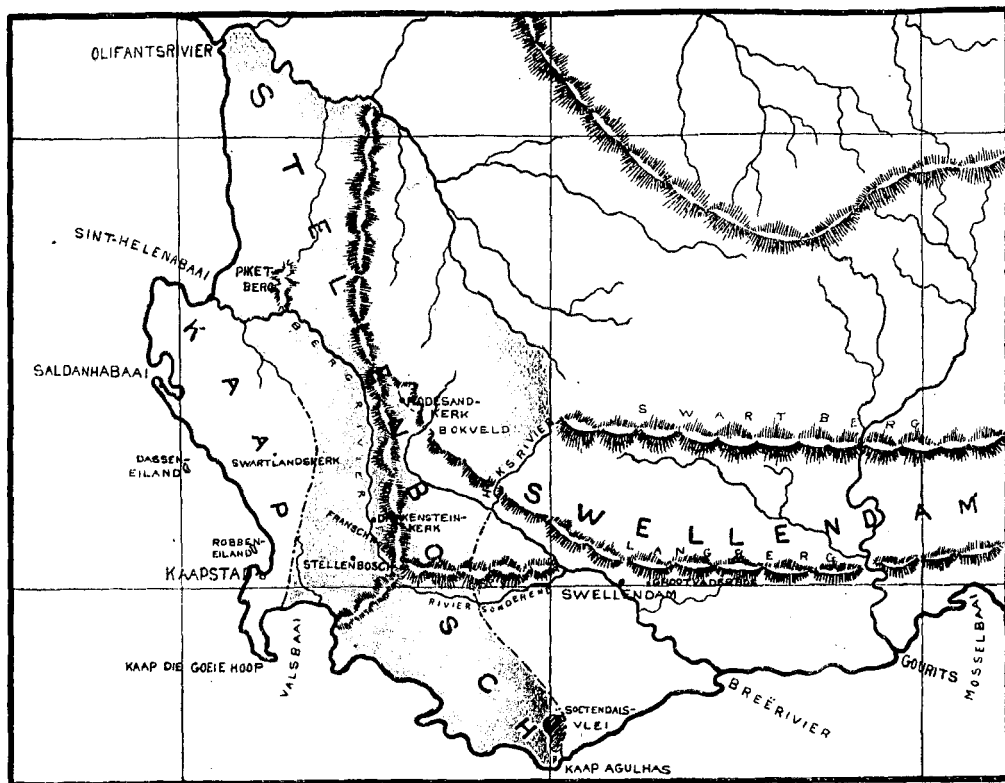
³⁰ Sien *Res. Pol. Raad* 1744 (8 Mei), C. 36, p. 175.

³¹ Sien *ibid.* 1748 (20 Aug.), C. 40, p. 279. Hieruit wil voorkom asof Verbeek nie ook skoolgehou het nie.

³² Sien *Res. Pol. Raad* 1757 (11 Jan.), C. 49, p. 63.

³³ Sien Theal, *Hist. of S.A. bef.* 1795, III, p. 54.

³⁴ *Res. Pol. Raad* 1744 (4 Junie), C. 36, p. 253; brief Kamer Enchuijsen—Goewr. en Raad (13 Jan. 1745), *Inkomende Brieven* 1744-1745, C. 449, p. 581; Theal, *Hist. of S.A. bef.* 1795, III, p. 54.

DIE KAAPKOLONIE TEEN DIE MIDDEL VAN DIE 18DE EEU.

of wel ook die s.g. voorlesers op Stellenbosch en in Drakenstein, ook onderwys gegee het.⁴³ Ook die opsteller van die „*Nieuwe Algemene Beschrijving van de Kaap de Goede Hoop*” vermeld hierdie gebruik om sieketroosters ook as onderwysers te gebruik. Beslis nie te gunstig nie is egter wat hy verder omtrent hulle aanteken :

„Alle Ziekentroosters, Voorlezers of Voorzangers, die de Kerken bedienen, hebben van de Kompagnie bevel om in de week, wanneer in de Kerken niets te doen valt, de kinderen der inwoneren te onderwyzen in het lezen, schryven, syferen en in de gronden van den Christelyken godsdienst.—Men klaagt egter, dat schoon sommigen hunner al met eenen goeden yver beginnen school te houden, die yver niet lang duurt, omdat zy zich liever op den handel willen toeleggen, als een middel om op eene gemaklyker en geruster wyse geld te winnen, dan door het verdrietig school houden. Anderen hunner houden zich alleenlyk bezig met zodanigen te onderrigten, die hunne belydenis leeren willen, met oogmerk om ten Avondmaal te gaan.”⁴⁴

Van Imhoff maak ook melding van 'n gebruik wat daar bestaan het, nl. om 'n kneg as onderwyser uit die diens van die Kompanjie in lening te ontvang. Voorheen het reeds geblyk dat 'n kolonist van 'n onderwyser of gewone kneg voorsien kon word as hy daarom aansoek doen by die Regering. Sodoende het die koloniste sulke mense in lening ontvang, nadat 'n offisiële kontrak, gewoonlik geldig vir een jaar, waarna dit hernu of geskrap moes word, opgestel is. Verskeie van die ingesetenes het op dié manier voorsiening gemaak in die behoeftes van die onderwys van hulle kinders. Van Imhoff het egter blykbaar nie die waarde van hierdie stelsel om in die nodige onderwys te voorsien te hoog aangeslaan nie, vandaar sy besluit dat in die toekoms nie meer knegte as skoolmeesters uit die geledere van die Kompanjiesdienare verskaf sou word nie; hulle was volgens sy mening nie geskik vir hierdie werk nie. Hy wou hulle as onderwysers liewers vervang sien deur drie sieketroosters in die binnelande. Dat ook hierdie metode nie veel sou baat nie, is duidelik as ons dink aan die groot oppervlakte waaroor die ingesetenes verspreid gewoon het, en die gevolglike praktiese onuitvoerbaarheid van sy plan om die onderwys te centraliseer. Van sy idee van kosskole wat van enige besondere belang sou wees, sou nie veel terég kan gekom het nie.

Van Imhoff het waarskynlik self besef dat dit onmoontlik sou wees om hierdie verbod konsekwent toe te pas, vandaar sy verdere

⁴³ By latere stigtings, b.v. Swellendam. is hierdie gebruik dan ook by voortdoring gevolg.

Sien o.a. *Res. Pol. Raad* 1772 (5 Maart), C. 64, p. 147; *ibid.* 1775 (15 Sept.), C. 67, p. 378; *ibid.* 1775 (3 Okt.), p. 393.

⁴⁴ *Nieuwe Algemene Beschrijving van de Kaap de Goede Hoop*, II, pp: 272-273. Skrywer hiervan onbekend; uitgegee deur Petrus Conradi.

bepaling dat indien knegte wel as onderwysers in leen gegee word, hulle hulle eers aan 'n examen en ondersoek moes onderwerp. Hiermee het hy gehoop om van praktiese toepassing op die binne-lande te maak die toelatingsexamen wat reeds deur De Chavonnes in 1714 in die lewe geroep is en ook bindend was vir die buitelandstrikte. As ons in aanmerking neem dat, soos ons reeds aangetoon het, hierdie ondersoek selfs deur die bewoners van Kaapstad self ontduik is, dan is dit nie moeilik om te begryp nie, dat dit wat die buitelandstrikte, waar kontrole soveel moeiliker was, betref, maar net 'n dooie letter gebly het. Ons verneem dan ook nêrens dat die knegte wat as skoolmeesters by koloniste in diens gegaan het, vooraf ondersoek is nie, en tog is hulle officieel by wyse van die kontrakte as onderwyserknegte in die regeringsboeke ingeskrywe. In hulle geval sou dit tog moontlik gewees het om, in sekere mate altans, die vereiste ondersoek te kontroleer.

Wel is die kerkrade van die buitelandsgemeentes ná 1714 in kennis gestel van die vereiste ondersoek volgens De Chavonnes se ordonansie, met die opdrag om ondersoek in te stel of die skoolmeesters wat onder hulle ressorteer, „gesont is in de leere Jesu Christi”,⁴⁵ maar in die praktyk het dit die onderwysers op die boereplase koud gelaat.

Aan die kerkrade in die buitelandsgemeentes is natuurlik kennis gegee ook aangaande die besluite van Van Imhoff o.a. in verband met die verbod dat in die vervolg selfs knegte nie as onderwysers werksaam mag wees alvorens hulle nie deur die kerkraad ondersoek is betreffende hulle bekwaamhede en „gevoelens” nie.⁴⁶

Hoewel ons vind dat hierdie bepaling nagekom is in die gevalle van onderwysers wat b.v. aangestel is om in die buitelandstrikte die werk waar te neem in plaas van sieketroosters en voorlesers, wat in alle geval deur die Regering daartoe benoem is,⁴⁷ het ook hierdie verskerping van die verbod van 1714 blykbaar nie die verwagte uitwerking gehad op die knegte wat as onderwysers sou optree nie. Dit het waarskynlik net 'n verdere misbruik tot gevolg gehad. Dit blyk nl. dat die koloniste probeer het om hierdie besluit te ontduik en die bevel nie stiptelik nagekom het nie. Trouens, wat het hulle verhoed om, ten einde die moeite te bespaar, iemand wat hulle as skoolmeester wou huur, nie te laat ondersoek nie, of om die gevaar dat hy by die ondersoek as onbekwaam daartoe bevind mag word te voorkom, so 'n kneg eenvoudig as „kneg” te huur en dan as skoolmeester te gebruik? Miskien lê die verklaring vir die feit dat tussen die jare 1746 en 1765 geen enkele geval voorkom van 'n kontrak waarin 'n kneg gehuur is om as skoolmeester diens te doen nie, terwyl in 'n hele aantal

⁴⁵ Sien *Res. Pol. Raad* 1716-1717 (22 Dec. 1713), C. II, p. 296; *ibid.* (30 Maart 1717), C. II, p. 450.

⁴⁶ Sien o.a. Extract Resolutie geneem in Kasteel 14 Febr. 1743, *Zwartland Brieue Boek* 1743-1828, No. I.

⁴⁷ Sien o.a. *Res. Pol. Raad* 1744 (8 Mei), C. 36, p. 175; *ibid.* 1748 (20 Aug.), C. 40, p. 279.

van die kontrakte nie nader bepaal word waarvoor die betrokke persoon gehuur word nie, juis hierin opgesluit.

Dat die besluite van die Politieke Raad op 14 Februarie 1743 op aanbeveling van Van Imhoff geneem, en veral dié wat betrekking gehad het op die persone wat as knegte uit die diens van die Kompanjie „geleen” is en ook skole waargeneem het, nie die gewenste uitwerking gehad het nie, blyk uit die feit dat die Politieke Raad tydens die ambstyd van Rijk Tulbagh as goewerneur, en wel in 1769, verplig was om die verbod van 14 Februarie 1743 te herhaal. As direkte aanleiding tot die herafkondiging daarvan het gedien die moeilikheid met ’n sekere onderwyser N. N. de Beer in die distrik Stellenbosch. Sy geval het baie opspraak verwek en aanleiding gegee tot drastiese optrede. Die geskiedenis van hierdie vroeë onderwyser in ons binnelande, wat daarin geslaag het om heelwat aandag op hom te trek, is kortliks as volg: Hy was onderwyser by een van die heemrade van Stellenbosch, J. B. Hofman, en het weens onsuiverheid in sy leringe onder die aandag van die predikant gekom, wat op sy beurt die Kerkraad ingelig het hoedat hy „seer schadelijke gevoelens in ’t stuk van den godsdienst voedde, waar door de goddelijkheid der H.S. wierd ondermijnd.”⁴⁸

Die predikant het hom derhalwe ’n besoek gebring en Hofman vermaan om sy skoolmeester „*de facto*” uit sy diens te ontslaan, „oordelende hem te gevaarlijk om de jeugt te onderwijzen”, dog dit is „om de lange banck gescoven”, deur voor te gee dat hy daarmee sou wag totdat die geleentheid om ’n plaasvervanger vir hom te vind sou opdaag. Ook het die predikant by dié geleentheid vir Hofman ernstig vermaan „van sigh te wagten” om die „saden van ongelooft” nie verder onder die gemeente te versprei nie—iets waaraan hy homself ook intussen skuldig gemaak het—„maar soo hij iets te vitten hadde op dese en gene dingen, van de H.S. dan bij hem praedikand te komen.”⁴⁹ Nadat die predikant besluit het om met die skoolmeester self te praat en Hofman versoek het om „een lijsjen van de gevoelens zijner schoolmr.” was die predikant twee dae later, toe die skoolmeester, ten spyte van die belofte van Hofman dat hy saam sou kom, alleen verskyn het, in staat om met sy ondersoek te begin. Nadat hy in teenwoordigheid van die diaken P. G. Wium „op versciiden grieven, waar door den schoolmeester de waarheid der H.S. sogt te ondermijnen”, geantwoord het,

„als rakende de sundvloet, de arcke van Noagh, de wonderen van Moses in Aegijpten gepleegt, ’t raadplegen Sauls van de toveresse te Endor, en wat dies meer is; soo lasterde hij twee voorname Godsknegten, verklarende, o gruwel, Moses voor een moordenaar, David voor een goudief en struijkrover.

⁴⁸ Not. Kerkr. St.bosch 1755-1804 (Aug. 1769), III.

⁴⁹ Ibid.

Ook verklaarde hy Moses en de propheten niet te geloven, oordelende dat er tans stigteliker scriften uijtquamen dan die ".⁵⁰

Die predikant „moeliijk over dese lasteringe en siende dat geen overtuijginge op hem vat hadde ", het die skoolmeester maar laat vertrek.

Op 6 Augustus 1769 het die predikant gevolglik die gebeurde onder die aandag van die Kerkraad gebring, om te verneem wat in verband daarmee te doen was. Die Koster is toe gelas om hom aan te sê om tot nadere kennisgewing geen skool meer te hou nie, terwyl J. B. Hofman „versogt wierd, om daar voor te waken."

Verder het die predikant dit op hom geneem om die goewerneur oor die saak te nader „vermits men door geen kerkelijke censuur iets op den skoolmeester vermogt, opdat dit godonteerend scepsel straffe weerdigh zijne verdiensten mogt ontvangen ".⁵¹ Ook het die predikant voorgestel dat dit „dienstig " sou wees om aan die goewerneur voor te stel, „hoe nuttigh 't soude zijn, dat de scoolmrs. voortaan geexamineert wierden en nauwer onder 't opsigt van kerkenraden wierden gesteld ".⁵²

Die aanbeveling van die predikant het nie op dowe ore geval nie, maar vrug gedra ; vandaar die vermelde resolušie van die Politieke Raad nog in dieselfde maand Augustus.

Op 19 November kon die predikant voor sy Kerkraad verslag doen van die onderhoud wat hy met die goewerneur gehad het, wat vir De Beer die gevolg gehad het dat hy „terstond uijt den land versonden is ".⁵³

Die gevolg van hierdie voorval was dat die Politieke Raad, by wyse van hulle besluit geneem op 22 Augustus 1769, andermaal probeer het om die herhaling van soiets te voorkom. Die goewerneur het te kenne gegee dat dit onder sy aandag gekom het hoe noodsaaklik dit is dat die besluit van die Raad nopens die examineer van persone wat uit die diens van die Kompanjie as onderwyers aan die op die platteland wonende ingesetenes in leen afgestaan word, stiptelik nagekom moet word. Op sy voorstel is derhalwe besluit :

„dat voortaan, aan geene der voorsz. ingeseetenen ten platten lande zal werden vergund, ijmand uijt 's Comps. dienst te ligten, . . . tenzij sodanigen persoon alvorens naar den teneur van het bovengem. besluit zal zijn g'Examineert geworden, en dat wijders van deese gedaane examen, aan denselven zal werden verleend, een behoorlijke attestatie, die hij gehouden zal zijn te vertoonen aan den predicant van zodanig district als waar onder den geenen behoord of

⁵⁰ *Not. Kerkr. St.bosch* 1755-1804 (Aug. 1769), III.

⁵¹ *Ibid.*

⁵² *Ibid.*

⁵³ *Not. Kerkr. St.bosch* 1755-1804 (19 Nov. 1769), III.

woonagtig is, bij wien meerm. geligte persoon zig zal hebben geengageert '54

Ook is dit goedge-dink om van hierdie besluit, asook van die resolu-sie van 14 Februarie 1743, aan die respektiewe kerkrade kennis te gee. Die kerkrade van die buitgemeentes is toe onmiddellik deur die Kaapse kerkrade hiervan in kennis gestel.⁵⁵ In die vervolg sou dus geen kneg as skoolmeester op die boereplase mag geduld word deur die kerkrade nie as hy nie in besit was van 'n behoorlike attestasie nie.

Of hierdie bepaling in die vervolg konsekwent nagekom is, is 'n ander saak. Die moontlikheid om dit te ontwyk was dan ook glad nie uitgesluit nie. Hiermee was die saak trouens ook nie afgedaan nie, soos later sal blyk. Tog skyn dit asof die koloniste hierdie bevel van die Politieke Raad beter gehoorsaam het as dié van 1743, as ons oordeel volgens die aanmerklike toename van kontrakte waarin onderwysers deur hulle in diens geneem is ná 1769 en as sodanig vermeld staan. Waar daar gedurende die 25 jaar tussen 1743 en die einde van 1768 slegs sowat 6 knegte as skoolmeesters in die kontrakte aangeteken staan, bedra die getal gedurende die volgende 23 jaar, d.w.s. vanaf 1769 tot 1792, ongeveer 95—'n snelle vermeerdering dus.⁵⁶

Ons het nou genoeg geleentheid gehad om te sien dat ten minste een van die bepalings van Van Imhoff nie veel vrugte afgewerp het nie, en wel dié een rakende die gee van Kompanjiesdienare as onderwyser-knegte aan koloniste en die kontrole oor diegene wat as onderwysers onder die koloniste werksaam was in die algemeen. As hierdie maat-reël enige gevolg gehad het, dan was dit ongetwyfeld om dit vir die koloniste moeiliker te maak om knegte as onderwysers in leen in hulle diens te ontvang en om verdere misbruike in hierdie verband in die hand te werk. Die nadelige uitwerking hiervan lê voor die hand as ons daaraan dink dat hierdie privaatonderwysers nog die enigste persone was wat tot die afgeleë dele van die Kolonie met hulle onderwyswerk deur-gedring het en daartoe bygedra het om die ingesetenes teen onge-letterdheid te vrywaar.

Waar ons verneem het dat die instruksies van Van Imhoff rakende die stigting van twee nuwe gemeentes en die plasing van drie sieketroosters wat ook skole moes bedien in die digsbewoonde dele in die binneland, ten uitvoer gebring is, het ons nou op 'n stadium gekom waar dit wenslik en ook moontlik is om, aan die hand van getuienisse tot ons beskikking, by benadering vas te

⁵⁴ *Res. Pol. Raad* 1769 (22 Aug.), C. 61, pp. 246-247.

⁵⁵ Sien o.a. *Res. Kerkr. Kaapstad* 1769-'82 (2 Okt. 1769), K.R. 7, p. 44; *Not. Kerkr. St.bosch* 1755-1804 (19 Nov. 1769), III; *Zwartland Brieue Boek* 1743-1828, No. 38.

⁵⁶ Sien nameliks by Hoge, J., *Privaatskoolmeesters aan die Kaap in die 18de Eeu*, op. cit., pp. 35 e.v.

stel in hoeverre hy hierdeur sy oogmerk, om verwildering van die koloniste van sekere dele van die volksplanting te voorkom of teen te werk, bereik het.

As ons eerste segsman neem ons vir Jan Willem Cloppenburg 'n invloedryke ingesetene van Kaapstad, wat reeds sedert 1762 verskeie poste in die diens van die Kompanjie beklee het en stap vir stap gestyg het, sodat hy later sekunde, opperkoopman en hoofadministrateur van die Kaap was.⁵⁷ Dit was tydens sy ambs-tyd as sekunde en hoofadministrateur dat hy teen die einde van 1768 'n uitvoerige reis in die binneland onderneem het, waarvan hy 'n joernaal opgestel het vergesel van „eenige Generale en partikuliere remarques”, wat hy in die jaar daarop laat volg het deur sy „Annotatiën en Remarques op het Caabse Gouvernement”.⁵⁸ Uit hierdie beide stukke is heelwat te leer aangaande die algemene beskawings- en onderwystoestande in die binneland.

Net soos Van Imhoff het hy veral onder die indruk gekom van die feit dat die koloniste so ver verspreid van mekaar af woon en reeds so ver van die kerkplekke verwyder was dat hulle, omdat hulle sekere beskawingsinvloede moes ontbeer, in die gevaar verkeer het om te verwilder. Hy skrywe hieromtrent: „Hoe onhebbelyk en onchristelyk de menschen soo verre afgelegen, en nog meerder haare kinderen moeten worden, is seer ligt na te gaan”.⁵⁹ Vandaar dat die eerste hoofdeel van sy „Annotatiën en Remarques” aan hierdie saak gewy is,

„inhoudende welke zaaken in te voeren zijn om de Bewoon-
ders van onse possesiën als goede Burgeren te houden,
aangesien de verre uitgestrektheid 's lands reeds een groote

⁵⁷ Hy het sedert hy in 1762 in Suid-Afrika aangekom het, agtereenvolgens of gelyktydig die werk van Independentte fisikaal, president van die Weeskamer, opperkoopman en sekunde, Kommissaris-politiek van die Kaapse gemeente, en sedert 1768 ook dié van Hoof-Administrateur waargeneem, 'n hoedanigheid wat hy beklee het tot aan sy dood in Mei 1770. Sien *Res. Pol. Raad* 1762 (16 Nov.), C. 54, p. 296; *ibid.* 1765 (28 Mei), C. 57, p. 399; *ibid.* 1760 (22 April), C. 58, p. 292; *ibid.* 1768 (19 April), C. 60, p. 142, resp.

⁵⁸ In die Ryksarchief in Den Haag bevind hulle 'n hele paar stukke afkomstig van Cloppenburg, saamgebind en beskrywe as: „Geschenk van Citters 1881, *Koloniale Aanwinsten* 242”. Die vernaamste stukke in hierdie versameling is:

1. „Journaal van mijn reijs van 23 September tot 16 November 1768. Verselt met eenige Generaale en particuliere remarques ten nutte van de Comp.^e en Inwoonderen. Jan Willem Cloppenburg.”

2. „Annotatiën en Remarques op het Caabse Gouvernement opgesteld door mij Jan Willem Cloppenburg, Secunde en Hoofd-Administrateur aldaar.”

Hoewel hierdie stukke grotendeels handel oor ekonomiese, militaire en administratiewe sake, gee hulle ook heelwat i.v.m. die algemene beskawings- en onderwystoestande in die binnelands. Fotostatiese kopieë van die twee stukke is ook in die Kaapse Staatsarchief te vind. Ons verwys in die vervolg na genoemde twee bande eenvoudig as: Cloppenburg, *Journaal* en Cloppenburg, *Annotatiën en Remarques*.

⁵⁹ Cloppenburg, *Journal*, p. 41.

Verwildering van Godsdienst, van Obediëntie, en gevolglik van een goed gedrag onder de tegenwoordige geslagten klaarblyklik is, en in derselver nageslagten tot een totale Barbarismus dreigt.”⁶⁰

Hy deel vervolgens die bewoners van die buitelandse distrikte in twee klasse in. In die eerste plek is daar die landbouers wat in die omtrek van die in die binneland bestaande kerke woon, en nie meer as 5, 6, of 7 uur daarvan verwyder is nie. In hierdie streke beskrywe hy die toestande as betreklik bevredigend. Hier het hy „de fraiſte liederen van gedrag” aangetref wat ook „de vermoogens hebben om haare Kinderen door een Schoolmeester te doen leeren, en vervolgens lidmaaten van die Kerk te laten worden”.⁶¹

Teenoor hulle stel hy dan diegene wat tot op 70, 80, ja 100 en meer ure van die naaste kerk af woon, en teken omtrent hulle aan :

„ofschoon uit die fraye generatiën van goede luidens voortgekomen, siet men hand over hand deselve slegter van gedrag en meer vreemd van eenigen Godsdienst, hoe genaamt worden.”⁶²

In hulle geval ontbreek die nodige godsdiens- en letteronderwys feitlik heeltemaal of is dit daarmee maar baie gebrekkig gesteld, „want nauwliks het eijgen bestaan hebbende, zijn zij onmagtig om een meester te houden, en houden zij een, op sijn best is hij goed, om een weinig schrijven en leesen te leeren”.⁶³ Ontbloot dan van belangryke beskawingsinvloede sal die nakomelinge van hierdie onderdane, volgens hom, „sonder tegespraak den Heidenen—moeten egaal gesteld worden.” Maar Cloppenburg deel ook mee dat hy op sy reis geleentheid gehad het om waar te neem dat hierdie verwilderingsproses reeds onder die bestaande generasie aan die gang was. So vertel hy hoedat hy op Swellendam in verband met twaalf manne wat hom genader het oor perde, uitgevind het dat nege van hulle getroud was, sonder dat een van hulle of hulle vroue lidmaat was. Maar hy moes nog erger toestande gewaar word. In „Houteniquasland” het hy gevind dat verskeie van die landbouers „van die Conterij” se huishoudinge baie slordig en ellendig was, dat sommige met Hottentotvroue saamgeleef het, en dat andere selfs nie eens gedoop was nie. Op die afgeleë plase het hy verder gevind dat „het nakroos onser landbouweren sig reeds als volkoomen Hottentots is gedragende”, en dat soms „huisen en stalling, bedden, kookgereedschap, behoorlijke kledij en wat dies meer ter benodigheit van beschaafde volkeren behoord”, ontbreek.⁶⁴

⁶⁰ Cloppenburg, *Annotatiën en Remarques*, p. 1.

⁶¹ *Ibid.*, p. 10.

⁶² *Ibid.*, p. 11.

⁶³ *Ibid.*

⁶⁴ *Ibid.*, p. 61.

Heel verskillend van dié van Cloppenburg is die bevindinge wat Faber, die landdros van Stellenbosch, wat waarskynlik deur goewerneur Tulbagh, wat begaan was oor die toestande soos deur Cloppenburg geskilder, gelas was om aan hom berig te doen ná 'n landreis deur hom gemaak, „hoedanig het ten opsigte der saamenleving en de opvoeding der kinderen geleegen is”, in Februarie 1770 aan die goewerneur meegedeel het.⁶⁵ Dit wil selfs voorkom asof hy doelbewus daarop uit was om Cloppenburg te weerspreek en te weerlê. Hy deel o.a. mee :

„dat wat de saamenleving betreft, hij niets dan een goede harmonie onder hun ontwaard heeft , dog omtrent de opvoeding der kinderen, kan den onderget. U.W.E.G.A. verseekeren, dat op zodanige plaatsen als noodzakelijk op zijne route heeft moeten passeeren, eene burgerlijke Educatie ondervonden heeft”.⁶⁶

As bewys hiervan voer hy dan aan 'n staaltjie hoedat „ter plaatse van den Landbouwer Zacharias de Beer des middags over tafel, een kind van omtrent agt jaaren oud het gebed zeer distinct en overhuid gedaan heeft”.⁶⁷ By nader ondersoek is dit hom meegedeel dat die kinders van 'n skoolmeester onderwys ontvang het, „dewelke nu eens een maand of drie aldaar, en dan weeder eenige maanden bij een ander zijn onderwys uijtdeelde”.⁶⁸ Daar het hy ook aangetref 'n paar skoolboeke, o.a. een met die titel: „Voorbeelden der goddelijke waarheeden, door den Eerw. Heer A. Hellenbroek”.⁶⁹ Hy haal ook 'n geval aan wat hom hier ter ore gekom het, nl. dat die ouers nie toestemming wou verleen het tot die huwelik van hulle dogter „eer en alvorens zij haare belijdenis geleerd had en dus tot Lidmaat aangenomen was”.⁷⁰

Hierdie goeie opvoeding het hy verder ook in die Camdeboowaargeneem,

„vermits aldaar een zoontje van den Landbouwer Johannes Jurgen de Beer omtrent 13 jaaren oud, niet alleen leesen en schrijven konde, maar ook selfs in de Cijfferkonst en wel in de Regel van Drien gevordert was; terwyl de overige aldaar wonende menschen of nog jong getrouwt zijn, of nog klijne kinderen hebben, aan wien eene goede educatie bij het accresseeren hunner jaaren, eerst met nut zal kunnen in 't werk gesteld werden.”⁷¹

⁶⁵ Sien Faber, L. S., „Kort berigt aan den Wel Edelen groot Agtb. Heere Rijk Tulbagh,— nopens seekere gedaane Landtogt en daarbij getroffen accoord met den Land-drost tot Swellendam d.E. Joachim Frederik Mentz”, gedateer 17 Febr. 1770, *Inkomende Brieven 1763-1794*, St.bosch Archief, No. 125.

⁶⁶ *Ibid.*

⁶⁷ *Ibid.*

⁶⁸ *Ibid.*

⁶⁹ *Ibid.*

⁷⁰ *Ibid.*

⁷¹ *Ibid.*

Faber het dus heeltemaal 'n ander storie te vertel gehad as Cloppenburg net 'n paar maande vroeër. Dat sake egter so rooskleurig was as wat Faber probeer uitbeeld het deur op enkele gevalle te wys, het ons geen rede om aan te neem nie. Dit wil eer voorkom asof ons hier met uitsonderingsgevalle te doen het.

Dat die toestande nie so in die haak was as wat Faber probeer voorgee het nie, bewys die burger-petisie van die jaar 1778. 'n Heeltemaal ander voorstelling van die saak verneem ons hieruit, en dit nogal in verband met toestande in die Camdeboo, dieselfde streek waaruit Faber sy voorbeelde gehaal het ter staving van sy bewerings. Toe die Politieke Raad dan ook in Desember 1778 die dringende versoek van die 36 ondertekenaars uit hierdie wyk kragtens hulle petisie van Maart 1778, om die plasing onder hulle van 'n landdros en 'n predikant, waardeur hulle dan terselfdertyd van 'n skool voorsien sou word,⁷² in oorweging geneem het, het dit geblyk dat dit met die ingesetenes van die Camdeboo nie alles na wens gegaan het nie. So het die feit dat hulle so veraf geleë was van die Kerk van Waveren, „swarigheeden” meegebring, aangesien hierdeur

„de gelegendheid voor hun als afgesneeden was, om de Heijlige Bondzeegelen te kunnen gebruiken, terwijl er veel-tijds Jaaren agter een verliepen, eer zij hunne kinderen konden laten doopen, die vervolgens, sonder in de gronden der godsdienst te kunnen werden onderweezen, als in't wild moesten opgroeijen, van dewelke dus niet dan alle onheijlen konde werden verwacht”⁷³

Hierdie konfessie van die burgers self verskil dus van Faber se bevindings en is in ooreenstemming met Cloppenburg se beskrywing van die haglike toestande. Maar ook die petisionarisse van die volgende jaar het verbetering, ook van die onderwystoestande, begeer. In hulle memorie van 1779 het hulle, in 'n beskrywing van die toestand van die burgers en ander ingesetenes van die kolonie, meegedeel dat die jeug nagenoeg van alle onderwys verstoek bly. In die verbeteringsmiddele deur hulle voorgestel het hulle o.a. gevra :

„Dat mede door den tijd binnen 's Lands meer Kerken mogten worden opgebouwd, omdat de Lieden verre in het veld woonagtig, verstoken zijn van zodanige kennisse, als tot het allereenvoudigste begrip van 't Christendom vereischd word,”⁷⁴

Ook reisigers wat in hierdie tyd ons land besoek het en reise in die binneland onderneem het, het nie in gebreke gebly om melding te maak van die groot afstande tussen die plase en die

⁷² Sien Beyers, C., *Die Kaapse Patriotte 1779-1791*, p. 36.

⁷³ *Res. Pol. Raad 1778* (1 Dec.), C. 70, p. 389. Ons moet egter toegee dat die burgers hulle toestand so duister moontlik sou geskilder het.

⁷⁴ Aangehaal Beyers, C., *op cit.*, p. 36.

nadelige uitwerking van die uitgestrektheid van die land op die beskawingstoestande van die ingesetenes van die meer afgeleë dele nie. Ook hulle het die bevindings van Cloppenburg bevestig. Hoewel ons nie vergeet dat hierdie mense, soos bekend, maar baie oppervlakkig waargeneem het en dikwels slegs nagepraat het nie, haal ons 'n paar van hulle hier aan. Forster skrywe :

„The farmers—who dwell in the remotest settlements seldom come to town, and are said to be very ignorant ; this may easily be conceived, because they have no better company than Hottentots, their dwellings being often several days journey asunder, which must in a great measure preclude all intercourse.”⁷⁵

Stavorinus het hom egter beslis te onnodig kras uitgelaat waar hy geskrywe het dat die boere soms „eerder Hottentotten dan afkomelingen van de Europeezen gelijken”.⁷⁶

Uit die voorafgaande het dit genoegsaam duidelik geword dat ten spyte daarvan dat Van Imhoff se instruksies rakende die stigting van twee nuwe gemeentes en die plasing van drie meer sieketroosters in die binnelande sorgvuldig nagekom is, dit glad nie toereikend was om 'n proses van verwildering heeltemaal te verhoed nie en dat ten minste in die jare sewentig van die 18de eeu die algemene beskawings- en onderwystoestande van die ingesetenes in hierdie dele maar veel te wense sou oorgelaat het. Hierdie feit moet aan een van twee omstandighede toegeskrywe word : óf die maatreëls van Van Imhoff het nie genoegsaam vrug gedra nie, óf dit het aanvanklik wel die nodige, of miskien 'n redelike mate van verbetering in die hand gewerk, terwyl die getal van die diensdoende predikante en sieketroosters te gering was om teen 1770 van enige belangryke betekenis te wees in die Kolonie, wat natuurlik sedert 1743 vinnig uitgebrei het. Dit staan egter vas dat selfs die drie sieketroosteronderwysers wat ooreenkomstig Van Imhoff se begeertes in die binneland geplaas is, nie veel deur hulle onderwyspogings tot stand sou kon gebring het ten opsigte van die verspreiding van die beskawing nie. Hulle invloedssfeer sou hiervoor gans te beperk gewees het.

Tog was dit niemand anders as Cloppenburg self wat die waarde van hierdie metode van Van Imhoff om van meer predikante en sieketroosters gebruik te maak, ter remediëring van die bestaande gebreke op die gebied van die onderwys en van die beskawing en verligting in die algemeen, besef het en gevolglik in 1769 in sy meergenoemde „Annotatiën en Remarques” o.a.

⁷⁵ Forster, G., *A voyage round the world—during the years 1772, 1773, 1774 and 1775*, I, p. 75. Hy praat hier dus maar van wat hy hoor sê het.

⁷⁶ Stavorinus, J. S., *Reize van Zeeland over de Kaap—gedaan in jaaren 1774-1778*, II, p. 316.

vir die verdere uitbreiding en toepassing daarvan gepleit het. Hy was selfs van mening dat instede van drie vaste predikante, een predikant voldoende was om die werk in Kaapstad te behartig, en het voorgestel dat die geld wat gewoonlik aan die ander twee bestee word, gebruik moet word om vier reisende „predikheeren” vir die binnelande af te sonder. Hulle sou dan o.a. as s.g. inspekteurs ook ondersoek instel aangaande onderwys-aangeleënhede.⁷⁷ Twee reisende sieketroosters moes ook aangestel word om die predikante behulpsaam te wees, en ook om onderwys te gee en „bij den onkundigsten en verder landwaarts in” hulle „goed zaad” te saai.⁷⁸

Net soos Van Imhoff het ook Cloppenburg nie veel waarde geheg aan die dienste van die huisonderwysers wat bestaan het uit geligte knegte of andersins nie. Hy noem hulle „opgeraapte schoolmeesters” en betoog verder omtrent hulle dat „van al’t volkje van dien aart dat tot ons herwaarts komt, zijn van 10, negen Deugnieten, en soo niet volkomen ten minsten geen luidens, bekwaam om deugd in te boesemen”.⁷⁹ Vandaar dat hy, wel bewus van die waarskynlikheid dat daar volgens die Resolusie van die Politieke Raad van die jaar 1769 ’n beter kontrole oor hulle uitgeoefen sal word, aan die hand gegee het dat ’n skoolorder opgestel en aan elkeen oorhandig moes word, waarvolgens hy sy onderwys sou moes inrig.⁸⁰

Cloppenburg se bevindings en aanbevelings het egter sover bekend geen direkte uitwerking van enige belang op die onderwystoestande in die afgeleë dele gehad nie, wat miskien eerstens daaraan toe te skrywe is dat sy manuskript waarskynlik na die moederland gestuur is, sonder dat dit as leidraad aan die Kaap gevolg is, en tweedens daaraan dat dit hom weens sy ontydige dood ’n jaar nadat hy sy bevindinge bekend gemaak het, nie gegun was om sy oortuigings met vrug voort te plant nie. Duidelik ook is dit dat die uitvoering van ’n stelsel soos deur hom voorgestaan met heelwat onkoste gepaard sou gegaan het. Langs ’n indirekte weg egter het sy voorstelling van die bestaande toestande egter seker nie ’n geringe rol gespeel in die herlewing en belangstelling wat daar, soos ons later sal aantoon, betreklik kort hierna van owerheidsweë in die onderwysaangeleënhede van die buitelandse distrikte ontstaan het.

Die hierbo geciteerde voorbeelde van verwildering en verbastering van sekere van die bewoners van die afgeleë dele van die kolonie en die sprake van ’n proses van verwildering wat sy slagoffers geëis het, mag miskien die verkeerde indruk gewek het dat

⁷⁷ Sien Cloppenburg, *Annotatiën en Remarques*, p. 56.

⁷⁸ Sien Cloppenburg, *Journal*, p. 46; Cloppenburg, *Annotatiën en Remarques*, p. 81.

⁷⁹ Cloppenburg, *Annotatiën en Remarques*, p. 31.

⁸⁰ *Ibid.*, p. 30.

so 'n proses 'n algemene verskynsel was, en dat die nadelige gevolge daarvan omvangryke afmetings aangeneem het. Dat die gevalle deur Cloppenburg e.a. genoem op die werklikheid berus het en glad nie denkbeldig was nie, sal ons geensins kan betwis nie. Trouens, sekere faktore wat so 'n toestand sou kon bevorder, het bestaan. Ons dink b.v. aan die verspreid woon van 'n betreklike klein bevolking oor 'n groot oppervlakte, wat nie alleen die kontakt tussen die mense onderling afgesny het nie, maar dit vir hulle ook onmoontlik gemaak het om gereeld die kerk te besoek, wat nog daardeur vererger is dat hulle, as hulle wel die lang tog na die kerk onderneem het, „genoodzaak waaren haare vrouwen en kinderen, mitsgaders Have en goed inmiddels aan het grootste gevaar der stropende Bosjesmans-Hottentotten en ander vagabondeerend volk t'exponereen . . .”⁸¹ Hierdie lewe van onrus, wat beslis nie gunstig was vir gevestigde onderwys- en kultuurtoestande nie, is later op die oosgrens nog meer verskerp toe die botsing met die Kaffers gelei het tot vee-diefstalle en invalle oor die grense. Dikwels was hele families verplig om voor die aanstormende barbare die wyk te neem en alles in die steek te laat, as hulle maar net in staat was om met behoud van hulle lewens daarvan af te kom.⁸²

Maar hierdie toestande is verder tot op sekere hoogte aangehelp deur die lewenswyse op die grense. Daar was 'n voortdurende trekbeweging aan die gang. As dit nie was die „eenvoudige trek agter die vee aan nie”, dan was dit as gevolg van die gebruik wat daar in die Roggeveld bestaan het om „in den winter met het geheele huishouding op te breek, en in de Carro in stroo-hutten verblyf te houden”.⁸³ Ander lede van die „nomadiese” bevolking het met hulle families eenvoudig in tente of in hulle waens gewoon.⁸⁴

Hoewel ons maklik kan begryp dat daar onder sulke onstandighede van enige onderwys maar min terég sou kon gekom het, en dat hierdie mense sekerlik daaraan blootgestel was om van hulle kultuur en beskawing kwyd te raak, tog is ons van mening dat die toestand nie so erg wat as was Van Imhoff, Cloppenburg e.a. probeer voorgee het nie, en dat die gevalle van verwildering en verbastering soos deur hulle aangehaal, as uiterste gevalle en slegs as uitsonderings gereken moet word. As ons die omstandighede waaronder baie van die mense gelewe het in

⁸¹ Sien oorweging van Pol. Raad na aanleiding van die petisie van die Koloniste van 1778, *Res. Pol. Raad 1778* (1 Dec.), C. 70, p. 389. Oor die kwessie van die groot uitgestrektheid van die kolonie en die nadelige gevolge daarvan. Sien verder Ink. Stukken 364 A, *Not. de Mist*, X, B.R. III, p. 331.

⁸² Sien o.a. wat Janssens later hieromtrent geskrywe het: Brief Janss. (Algoa Baai)—De Mist (12 Mei 1803), Theal, *Belangrijke Historische Dokumenten over Zuid-Afrika*, III, p. 425; Janss. (Mosselbaai)—De Mist (16 April 1803), *ibid.* p. 211.

⁸³ Dagverhaal oor die Reis van Kommissie van Veeteelt en Landbou, *ibid.*, p. 425.

⁸⁴ Sien Borchers, P. B., *Auto-biographical Memoir*, p. 55.

aanmerking neem, verbaas dit ons lievers dat nie meer van hulle die prooi van agteruitgang geword het en tot barbarisme verval het nie. Daar moes dus kragte onder hulle werkzaam gewees het wat hulle hierteen gevrywaar het.

Ons sal vervolgens met hierdie eenvoudige mense nader kennismaak en enigsins probeer vasstel wat, ten spyte van die ongunstige getuienisse wat ons omtrent sommige van hulle verneem het, hulle werklike karaktertrekke en lewensopvatting was.

Heelwat waarde moet in hierdie verband geheg word aan een belangryke eienskap wat aan die meeste van hulle eie was, en wat onteenseglik as 'n belangryke teenwig gedien het om hulle teen totale verval tot 'n toestand van blinde barbarisme te vrywaar, nl. hulle godsdienssin. In elke huis het daar 'n godsdienstige atmosfeer geheers. Borchers vertel ons hiervan en vermeld die algemene reël wat in elke familie bestaan het om—natuurlik gepaard met die lees en oordenking van 'n gedeelte uit die Bybel, wat dikwels die enigste boek was wat 'n plek in die huis gevind het en waaruit die mense hulle voorbeelde vir die lewe geput het—vroeg in die môre, nog voor die breek van die dag, en in die aand voordat almaal na bed gegaan het, die lug te laat weergalm van gesamentlike sang uit die Psalms of uit die gesangeboek van Willem Sluiter.⁸⁵ Ook Barrow het hiervan gewag gemaak.⁸⁶

Ook gasvryheid as 'n tipiese kenmerk van hierdie mense is welbekend. Vreemdelinge wat by hulle aangekom het, is met die grootste vriendelikheid ontvang. Reisbeskrywers en ander waarnemers het dan ook in die reël nie versuim om hiervan met waardering melding te maak nie. Forster het van hulle gepraat as 'n „very plain hospitable people”,⁸⁷ terwyl Stavorinus geskrywe het van hulle „oprechte gulhartigheid, welke men zien kan dat uit hart voordkomt”.⁸⁸ Borchers vertel ook van hulle „true kindness and hospitality”,⁸⁹ terwyl ook De Mist later herhaaldelik hiervan melding gemaak het.⁹⁰ Selfs van Barrow het ons die volgende veelseggende getuienis: „Rude and uncultivated as are these minds, there is one virtue in which they eminently excell—hospitality to strangers.”⁹¹

Owerigens val nog op te merk dat die behoeftes van hierdie veeboer-pioniers maar baie gering was, en dat hulle begeertes dikwels nie veel verder gestrek het as om, naas 'n groot trop vee, genoeg voedsel, 'n goeie huisvrou, sterk en gesonde kinders, 'n

⁸⁵ Sien Borchers, P.B., *op. cit.*, p. 56.

⁸⁶ Sien Barrow, J., *op. cit.*, p. 83.

⁸⁷ Forster, G., *op. cit.*, I, p. 75.

⁸⁸ Stavorinus, J. S., *op. cit.*, II, p. 316.

⁸⁹ Borchers, P. B., *op. cit.*, p. 50.

⁹⁰ Sien o.a. Theal, *Belangrijke Hist. Dokumenten over Zuid-Afrika*, III, p. 145.

⁹¹ Barrow, J., *op. cit.*, I, p. 83.

geweer en 'n perd te besit nie, en het hulle enigste sorge daarin gelê om 'n groot familie te voed en te onderhou en hulle boerderye, wat nie uitgebreid was nie, te behartig. Hierdie bedrywighede van hulle word op die beste saamgevat in die volgende woorde van Borchersds, wat vir ons heelwat lig werp op die belangryke elemente waaruit hulle „kultuur” bestaan het :

„The inhabitants of this region [die Karroo] did not appear to be as civilized in manners as those of the Bokkeveld. They are often content to do without bread, using “biltong” (dried raw meat, generally of game) as a substitute with their meat. Want of education deprived them of opportunity of mental improvement, and some of them could not even write their names. They are, however, generally good-natured and hospitable, but secluded from intercourse with the more progressive of our colonists, and their backwardness contrasted strongly with the advancement of the age.

The pride of this people is to possess a good long gun or musket of rather large calibre, carrying the ball with accuracy at fair distance, and it is astonishing how precisely they make and regulate sights to their guns. The next desirable object is a good horse, strong and trained for the chase; these, and a good housewife and strong healthy children, a covered or tent wagon with a strong span of oxen, to convey family and baggage, a suitable resting-place (legplek) in the Karroo, with plenty of grass in the season, and the kanna bush for soap-boiling, and a productive and sound flock of sheep were then the summit of wishes of that plain, honest, and wandering race . . . ”.⁹²

En so het hierdie mense gelewe, in die reël onbekommerd oor materiële rykdom, terwyl hulle as gevolg van omstandighede ook op intellektuele en geestelike gebied sonder sorge en soms ongeletterd hulle dae geslýt het.

Dit is hierdie genoemde kerneienskappe wat hierdie eenvoudige boeremense met reg daarop laat aanspraak maak om, ten spyte daarvan dat letteronderwys onder hulle maar dikwels iets denkbeeldigs was, vereër te word as die hoofdraers van die blanke beskawing die binnelande in.

⁹² Borchersds, P. B., *op. cit.*, pp. 54-55.

HOOFSTUK XIV.

ONDERWYS AAN NIE-BLANKES.

SLAWE-ONDERWYS.

Soos reeds in 'n vorige hoofstuk vermeld, is in 1685 'n afsonderlike skool vir die kinders van die Kompanjieslawe in die slaweloge in die lewe geroep deur Kommissaris Van Rhee, vir die organisasie waarvan hy by sy vertrek dan ook 'n reglement hier agtergelaat het.

Hierdie skool het bly voortbestaan en het by voortdurende aandag van die Regering geniet. Toe in 1717 'n verandering in die gebou van die slaweloge noodsaaklik geword het, het die skool sy regmatige plek ingeneem in die nuwe ontwerp. Sorg is ook daaraan bestee om in verband met hierdie bedrywigheid in die loge die nodige reëlins wat skoolvertreke betref, te maak. So vind ons dat in die hele gebou vier kwartiere meer in die besonder vir onderwysaangeleenthede afgesonder is. Daar was afsonderlike vertreke wat moes dien as woonplekke vir die skoolmeesters, vir die skoolmeisies en vir die skooljongens. 'n Vierde lokaal moes as skoolgebou diens doen.¹

Dit wil voorkom asof nogal heelwat kinders in staat gestel is om van hierdie skool gebruik te maak, as ons in aanmerking neem dat die sterftecyfer van kinders uit die skool alleen, gedurende die drie maande Desember, Januarie en Februarie 1737-1738, so veel as elf bedra het.²

As „meester” en „meesteresse” het die Raad nog altyd, volgens die voorbeeld van Kommissaris Van Rhee, meer verligte stamgenote van die slawe self gebruik. Ons sal onthou dat volgens hom 'n „meester” vir die „knegtkens” en 'n „meesteresse voor de meijskens” gebruik moes word.

Na 'n paar van die persone wat as sodanig in die slaweloge werksaam was, het ons enige verwysings gevind, in die meeste gevalle waar hulle aansoek gedoen het om as vergoeding vir hulle dienste uit die slawerny ontslaan te mag word. Dit was die geval met Presenna „van de Caab”, wat, nadat sy vier jaar die diens as „meesteres in 's Comp.^s Slave Logie” waargeneem het, kans gesien het „omme met God en met eere” 'n bestaan te maak, „ende door de Weerelt te geraten”, en derhalwe in 1724 aansoek

¹ Sien *Res. Pol. Raad* 1716-1717 (30 Maart 1717), C. II, p. 479.

² Sien *ibid.* 1737-1738 (29 April 1738), C. 30, p. 582.

gedoen het om teen die gebruikelike vergoeding uit die slawerny ontslaan te word.³ Anna van Jacoba is in Maart 1764 in vrydom gestel onder voorwaarde dat sy „den dienst als schoolmeesteresse in Komps. Slaven Logie” nog verder sou waarneem totdat ’n ander bekwame „matres” gevind sou kon word.⁴

Maar ook die „meesters” in die loge het ná suksesvolle diens herhaaldelik om hierdie vergunning versoek. Dit is Jan van Manda, wat vir vele jare die skool waargeneem het, en reeds die heilige doop ontvang het, en „zeer wel in de Nederduitsche tale geoeffent” was, in November 1731 vergun, nadat hy herhaalde male daarom versoek het. Hierna kon hy die skoolmeesterdiens waarneem, ontslaan uit die slawerny.⁵ Hy het blykbaar nie nog lank hierna skoolgehou nie, want in Julie 1744 is ’n slaaf genaamd Hans Jacob Jurgen, wat in die boeke aangeteken gestaan het onder die naam Hans Jacob van Mariabeen, in vryheid gestel aangesien hy gedoop was, die Nederduitse taal volkome magtig was en toe ook al vir omtrent 15 jaar⁶ die diens as skoolmeester in die slaweloge van die Kompanjie „na behooren” waargeneem het.⁷ Hy moes egter eers sy gebruikelike 100 guldens as skadeloosstelling betaal,⁸ en het sy vryheid dus nie enkel as beloning vir goeie dienste gekry nie.

Ook die slaaf Christoffel Stents „van de Caab”, in die boeke van die Kompanjie bekend as Christoffel van Simosia, het in 1751 aangebied om 100 guldens vir sy vryheid te betaal. Volgens sy rekwest was hy toe 49 jaar oud en het hy toe reeds gedurende 19 jare die diens as skoolmeester in die slaweloge waargeneem.⁹ Hy was egter begerig om die werk nog langer teen sy destydse besoldiging te behou.¹⁰ Die Raad het ook op sy aansoek gunstig geantwoord en dit toegestaan op voorwaarde dat hy die skoolmeesterswerk gedurende nog ’n paar jaar sou waarneem.¹¹

Veel omtrent die algemene toestand van hierdie skool verneem ons nie. ’n Uitsondering op die algemene stilswye hieromtrent vorm ’n beskrywing wat die Skolarche in 1779 daarvan gegee het na aanleiding van ’n opdrag van die Politieke Raad aan hulle

³ Sien *Requesten en Nominatiën* 1724, C. 231, No. 4.

⁴ Sien *Res. Pol. Raad* 1764 (20 Maart), C. 56, p. 172.

⁵ Sien *ibid.* 1731-1732 (8 Nov. 1731), C. 26, p. 220.

⁶ As opvolger van Van Manda kon hy nog geen 13 jaar die werk waargeneem het nie, aangesien sy voorganger, soos ons so pas gesien het, nog op 8 November 1731, toe hy sy vryheid verkry het, in die tuig was.

⁷ Sien *Res. Pol. Raad* 1744 (2 Junie), C. 36, p. 245.

⁸ *Ibid.*

⁹ Wat moet ons hiervan aflei? As hy die opvolger van Hans Jacob Jurgen was, dan kon hy tog nie langer as 7 jaar as skoolmeester in die slaweloge diens gedoen het teen 1751 nie, en hy praat van 19 jaar ondervinding as sodanig. Die Politieke Raad bevestig dan ook die tydperk as 19 jaar. Sien *Res. Pol. Raad* 1751 (27 April), C. 43, p. 140. Was daar miskien meer as een meester tegelyk werksaam in die loge?

¹⁰ Sien *Requesten en Nominatiën* 1751, C. 250, No. 16.

¹¹ Sien *Res. Pol. Raad* 1751 (27 April), C. 43, p. 140.

om behoorlik ondersoek in te stel aangaande „den tegenswoordigen toestand der skoolen . . . en deezen Raade vervolgens te dienen van berigt en derselver consideratien wat daaromtrent ter verbeetering zouden werden vereijst”.¹² Ná gedane ondersoek het hulle berig hoedat „omtrent den toestand der Skoolen, ende verbeeteringe derselve voor het tegenwoordige aan d' ondergeteeks. niets remarquabels is voorgekomen, dan alleen met betrekkinge tot de schoole in S.E. Comps. slaven Logie”.¹³ Hulle het nl. bevind dat die meester „vrij sterk geborneerd schijnt in zijne middelen van bestaan”, wat as natuurlike gevolg het dat hy, „omme zig met vrouw en kinderen te kunnen sustenteren, zig wel eens met andere zaaken, als het onderwijzen zijner scholieren, moet occupeeren, waaruit dan geen gering nadeel voor dezelve zijne scholieren is profluerende”.¹⁴

'n Verdere leemte in die skool, volgens hulle, was dat van tyd tot tyd uit die skool geneem word „d' aankomende Jongetjes en meisjes”, om dan aan die werke van die Kompanjie te arbeid, „voor en al eer dat dezelve genoegsaam onderwys hebben bekomen, waardoor het dan zeer dikwerf gebeurd, dat zij in een maand meer agter uijtgaan, als in drie a' vier hebben geprofiteerd”.¹⁵

Tot „remedieering” van hierdie gebreke het hulle vervolgens aanbeveel dat die besoldiging, „ofte het onderhoud” van die skoolmeester, sodanig behoort vermeerder te word dat hy daaruit 'n behoorlike bestaan kan maak, en dat ten opsigte van die Kompanjieslawekinders wat daarin onderwys word, „de vereijste skikking wierde gemaakt, dat dezelve beeter dan tot nu toe aan't Leeren blijvende, daaromtrent dan ook meerder komen te vorderen”.¹⁶

Die Politieke Raad het besluit om hierdie wenke te aanvaar, met die gevolg dat hulle in die toekoms aan die skoolmeester, behalwe dubbele rantsoen van brood en vleis, ook nog in plaas van „twee Reaalen kostgeld” voortaan 3 Rds. per maand betaal het.¹⁷ Hieruit en ook uit die pasbehandelde rekwes van Christoffel Stents „van de Caab”, is vas te stel dat die skoolmeester van die Kompanjieslawe vergoeding ontvang het al was hy ook nie vry nie, maar in die besit van die Kompanjie. Gedeelte van sy vergoeding het dan ook in specie bestaan.

Die Politieke Raad het verder ook besluit om in die toekoms meer bestendigheid te bring in die leerjare van die slawekinders wat die skool besoek het.¹⁸

¹² *Res. Pol. Raad 1779* (6 Julie), C. 71, p. 317.

¹³ Sien Berig van Skolarche gedateer 2 Sept. 1779, *Res. Pol. Raad 1779* (2 Sept.), C. 71, p. 364.

¹⁴ *Ibid.*

¹⁵ *Ibid.*, p. 365.

¹⁶ *Ibid.*

¹⁷ Sien *Res. Pol. Raad 1779* (2 Sept.), C. 71, p. 369.

¹⁸ *Ibid.*, p. 370.

By hierdie geleënthed het dit geblyk dat daar in daardie tyd so veel as 84 kinders gebruik gemaak het van die onderwys wat in die slaweskool van die Kompanjie gegee is.¹⁹

Wat het intussen in die praktyk geword van die idee van afsonderlike skole op 'n kleurbasis wat, soos ons reeds vermeld het, in 1676 vir die eerste maal veld gewin het en in 1685 as gevolg van die reëlings van Kommissaris van Rhee de 'n voldonge feit geword het? In daardie tyd was hierdie beginsel prakties uitvoerbaar. Daar was net 'n beperkte getal leerlinge, gekleurde sowel as blank, sodat een skool vir elke element voldoende sou gewees het.

Gedurende die 18de eeu egter het omstandighede ingetree wat 'n wysiging in hierdie beleid noodsaaklik gemaak het. Sowel die getalle van die blanke as dié van die gekleurde skoolkinders het aanmerklik toegeneem, sodat mettertyd die gewone openbare skole, wat ons reeds behandel het, tot stand gekom het. As gevolg daarvan dat die getal van die slawekinders van Kompanjie- sowel as burgerslawe so toegeneem het, kon almaal nie meer opgeneem word in die één skool wat deur die Kompanjie onderhou is nie. Daar moes toe óf meer skole spesiaal vir slawekinders naas die gewone skole vir blanke kinders gestig word, óf die slawekinders moes, soos voorheen die gebruik was, toegelaat word om gebruik te maak van die skole vir blanke kinders. Volgens die gegewens van die Skolarche aangaande hulle bevindinge tydens hulle skoolbesoek van 13 Augustus 1779 is die uitweg uit die moeilikheid gevind in laasgenoemde gebruik. By hierdie geleënthed het geblyk dat in al ag die openbare skole wat toe aan die Kaap bestaan het, daar ook slawekinders aanwesig was. In die geledere van die totale aantal kinders van 696 wat hierdie skole besoek het, was daar soveel as 82 slawekinders.²⁰

Natuurlik het die slaweskool van die Kompanjie ook nog steeds sy regmatige aandeel geneem in die onderwys van slawekinders. Hierdie skool is besoek deur die kinders van Kompanjieslawe sowel as deur die kinders van slawe wat aan die burgers behoort het. Tydens genoemde skoolbesoek van die Skolarche is hierdie skool bygewoon deur 44 logekinders en 40 kinders van slawe wat aan burgers behoort het.²¹

In die gewone openbare skole sou ons ook nog in hierdie tyd kinders van gemengde bloed aangetref het. Thunberg, wat tydens hierdie periode sy bevindings geboekstaaf het, gee ons die volgende verklaring omtrent die mate van opvoeding wat slawekinders, in die slaweloge gebore, wel geniet het: „The

¹⁹ Sien Byvoegsel tot genoemde berig van die Skolarche, *Res. Pol. Raad* 1779 (2 Sept.), C. 71, p. 369.

²⁰ Sien reedsvermelde byvoegsel tot die berig van die Skolarche van 2 Sept. 1779, *Res. Pol. Raad* 1779 (2 Sept.), C. 71, pp. 367-369.

²¹ *Ibid.*, p. 369.

reason for this perhaps, may be, that most of these children have European fathers, to whom they bear the most striking resemblance".²²

Baie vaders het egter verkies om hulle nakomelinge uit die bande van slawerny wat kragtens hulle geboorte op hulle gerus het, te verlos. Hoe anders is die feit te verklaar dat burgers so dikwels versoek het dat sekere slawekinders wat hulle in die slaweloge bevind het, teen betaling in vrydom gestel moes word? Om maar twee voorbeelde te neem: In 1758 het Jacob Rohland versoek om die vryheid van 'n sekere slawemeisie onder die Kompanjieslyfeienes, nl. Johanna „van de Caab", omtrent 4 jaar oud, en in 1775 Laurens Roodman om dié van 'n sekere slawemeisie in die Kompanjiesloge genaamd Johanna van Elizabeth van Jannetje van de Caab, wat drie jaar oud was. Beide het aangevoer dat hulle dit doen om haar „verder Eerlijk en Christelik te kunnen opvoeden en groot brengen".²³

Ook hierdie kinders van gemengde bloed sou hulle weg gevind het tot die skole wat bestaan het sowel uit suiwer blanke kinders as rasegte slawekinders. Onder dergelyke omstandighede sou 'n strenge skeiding volgens kleur dan ook in die praktyk geen geringe moeilikhede opgelewer het nie. Waar ons verneem dat ook die Diakonie vry onderwys toegesê het aan slawekinders,²⁴ kan ons aanneem dat ook in die skool van die Diakonie aangetref is blanke sowel as slawekinders.

Ons kan met sekerheid tot die gevolgtrekking kom dat die beginsel van die koëdukasie van die verskillende elemente van die Kaapse samelewing 'n algemeen geldende in hierdie tyd was. Daar is ook geen rede om aan te neem dat hierdie beleid om blanke en gekleurde kinders in dieselfde skole op te neem tydens die verdere bewind van die Nederlandse Oos-Indiese Kompanjie of van die Bataafse Republiek aan die Kaap verander het nie.

GEORG SCHMIDT AS SENDELINGONDERWYSER,

1737-1744.

Waar ons kan aanneem dat slawekinders vir wie daar in die eerste instansie 'n skool in die loge van die Kompanjie bestaan het, nie alleen saam met die blanke kinders aan die Kaap gebruik gemaak het van dieselfde skole nie, maar dat hulle ook toegelaat is tot die openbare kerkskole op Stellenbosch en in Drakenstein,²⁵

²² Thunberg, C. P., *Travels in Europe, Africa and Asia made between the years 1770 and 1779*, I, p. 303.

²³ *Requesten en Nominatiën* 1758, C. 257, No. 94 en *ibid.* 1775, C. 272, No. 84, resp.

²⁴ Sien o.a. *Res. Kerkr. Kaapstad* 1782-1791 (7 Nov. 1785), K.R. 8, p. 128; *ibid.* 1791-1802 (6 Okt. 1793), K.R. 9, p. 107; *ibid.* (4 Mei 1795), K.R. 9, p. 150.

²⁵ Sien Borchers, P. B., *An Auto-biographical Memoir*, p. 18.

en soos ons reeds gesien het soms ook saam met blanke kinders deur huisonderwysers onderrig is, daar het ons egter met 'n saak van 'n heeltemaal ander kleur te doen as ons dink aan die lot van die Hottentotte wat hulle teen dié tyd reeds in groot getalle as werkvolk by die koloniste onledig gehou het. Hulle onderrig sou aanvanklik waarskynlik nie veel verder gestrek het as dié wat gepaard gegaan het met die huisgodsdienste van die boer nie.

Hoewel dit soms voorgekom het dat Hottentotte gedoopt is en as lidmaat van die Christelike Kerk aangeneem is,²⁶ is hierdie minder bevoorregte deel van die Kaapse bevolking nog altyd in die grootste onkunde gelaat wat algemene onderwys betref. Die enigste soort van opvoeding wat hulle wel ontvang het, is hulle gegee in die stam self, 'n verpligting wat gedurende die eerste jare op die moeder gerus het. Sodra die kind in staat was tot enige oordenking, het hy onderwys ontvang :

„in alle de gewoonten, plegtigheden, gebruiken en overleveringen, welke by de natie zyn aangenomen. Het zyn de Vrouwen, op welken die zorg berust, gelyk verder alles wat tot de opvoeding behoort op haar aankomt, totdat de zoons volwassen en de dogters huwbaar zyn”.²⁷

Die eerste poging om die Hottentotte in die besonder te beskaaf, en in die algemeen op te voed is in 1737 deur die Hernhutterse sendeling Georg Schmidt gemaak. Gebore in Moravia in 1709, het hy reeds van jongsaf 'n groot aangetrokkenheid tot evangelisasiewerk getoon. Nadat hy sy dienste by Here XVII aangebied het om te arbeid onder die Kaapse Hottentotte, het hy met dié doel voor oë op 9 Julie 1737 met die skip „t Huis te Rensburg” in die Tafelbaai aangekom;²⁸ en so vind ons hom in September 1737 gevestig onder die Hottentotte by Zoetemelks-vlei, die Kompanjies pos op die Rivier Sonder-End. Hier het hy sy beskawingstaak aangevoer deur te probeer om die taal van sy „gemeente” aan te leer, aangesien so min van die Hottentotte Nederlands geken het. Hy het egter gou ingesien dat die taal hom te veel moeite gee en het gevolglik besluit om sy godsdienstone onderrig deur taalonderwys te laat voorafgaan: „I soon perceived that their language was too difficult for me to acquire. I therefore commenced to teach them to speak Dutch”.²⁹ Hulle moes dus die Nederlandse taal leer lees. Dat sy taalonderwys sig aanvanklik sou beperk het tot die leer lees van die taal, sou ons bes kon begryp. Ná 'n verblyf van sewe maande op Zoetemelks-vlei het hy verhuis na 'n plek verskeie myle verder af langs die vallei van die Sonder-End-rivier, waar hy hom gevestig het in „the remote and picturesque valley known

— ²⁶ Sien Du Plessis, J., *Hist. of Christian Missions in S.A.*, p. 48.

²⁷ *Nieuwe Algemene Beschryving van de Kaap de Goede Hoop*, I, p. 285.

²⁸ Sien Du Plessis, J., *op. cit.*, p. 52; Theal, *Hist. of S.A. bef. 1795*, III, p. 58.

²⁹ Sy eie woorde soos aangehaal, Du Plessis, J., *op. cit.*, p. 54.

as Baviaans Kloof".³⁰ Hier is dit hom dan ook vir enige jare gegun om sy onderwyswerk voort te sit, en, „In spite however, of the apathy of his flock, Schmidt's labour of love and patience of hope continued unabated. By preaching on the Sabbath and instruction in the week-evenings he in course of time gathered a small circle of adults and children around him".³¹ Dat hy in hierdie „instruction" hom later nie sou beperk het tot godsdiens-onderrig nie, hoewel dit seker hoofsaak gebly het, maar dat hy naas die leesonderrig, wat hy as middel tot 'n doel gebruik het, ook breër onderwys sou gegee het, mag ons veronderstel. Dat hierdie veronderstelling juis is, bewys die feit dat die drie predikante—Le Sueur, Van Gendt en Van Echten—wat deur die Politieke Raad, nadat hulle hom verbied het om in die vervolg sy bekeerlinge te doop,³² aangestel is om ondersoek in te stel, in hulle bevindings gewag gemaak het van die feit dat selfs sy onderwysbedrywigheid strydig was met die bepalings van die Nasionale Synode van Dordrecht, wat vereis het dat alle skoolmeesters „door de Classis, of haar gedeputeerdens" geëxamineer moes word, „ofte ondersogt of zij suiver zijn in het gelove, en bequaam tot den Godsdienst, . . . en dat niemand tot de bediening der scholen, dan die een lidmaadt is der Gereformeerde Kercke . . . sal worden gebruijkt".³³ Aangesien hy nie aan hierdie vereistes voldoen het nie het hulle die s.g. „Hottentots-bekeerder"—soos hulle hom bestempel het—nie as bevoeg beskou om die heidene te onderwys nie, en versoek dat hy deur 'n Synodale ordonnansie en resolušie beveel moet word om na sy land terug te keer.³⁴

Ten einde dat die Christelike Gereformeerde Godsdiens onder die Hottentotte, „die daar voor een groot gedeelte seer onkundig en onnozel zijn, mag werden voortgeplant en hun kinderen onderwijzen", versoek hulle verder die Klassis om by Here XVII daarop aan te dring „dat twee, of ten minsten een, krankbezoeker of Schoolmeester, bequaam en suiwer in onse leere, daartoe mag werden aangestelt".³⁵

Here XVII was dit dan ook eens daarmee dat hy, deur die doop toe te dien, sy bevoegdhede te buite gegaan het; en het die Politieke Raad gelas „hem het zelve wel scherpelyk te interdiceren voor altoos",³⁶ terwyl die Klassis van Amsterdam hierdie besluit goedgevind het, maar tog by die Kaapse Kerkraad daarop aangedring het dat hulle, „alle vlijt gelieve aan te wenden, om die

³⁰ Du Plessis, J., *op. cit.*, p. 54.

³¹ *Ibid.*, p. 55.

³² *Sion Res. Pol. Raad 1742* (4 Sept.), C. 34, p. 270.

³³ Brief Predikante Le Sueur, V. Gendt en V. Echten—Kl. Amst. (26 Sept. 1742), *Brieven van Kaapsche Kerken aan Classis Amsterdam 1655-1747*, Cl. 65.

³⁴ *Ibid.*

³⁵ *Ibid.*

³⁶ Here XVII—Kaap (2 Sept. 1743), *Brieven van Heren XVII naar Indië*, K.A. 468.

eenvoudige menschen, soveel in uwlieden is, te onderwijsen of aan goed onderwijs te helpen ”³⁷

Die posisie het nou onhoudbaar geword vir die Hernhutter, en ons baanbreker-sendeling-skoolmeester, wat besluit het om maar sy werk te staak, het in Oktober 1743 afskeid geneem van sy werkkring en in Maart 1744, nadat hy maar net sewe jaar hier werksaam was, Tafelbaai verlaat, sodat die Kaapse Kerkraad in Mei van hierdie jaar aan die Klassis van Amsterdam kon skrywe : „den bewuste Hottentotsbekeerder, op zijn versoek, is thuysgevaaren”, en het hier verder bygevoeg : „sonder iets goets alhier gedaan te hebben”.³⁸

Om laasgenoemde bevinding sonder meer te aanvaar sou onredelik wees. Hoewel Schmidt maar net sewe jaar tot sy beskikking gehad het en dus seker nie veel op die gebied van die onderwys tot stand kon gebring het nie, was sy onderwyspogings tog seker nie van alle sukses ontbloot nie. Hoe anders sou dit te verklaar wees dat toe die Morawiërs byna ’n kwarteeu later, in 1792, hulle werk te Baviaanskloof weer opgeneem het, hulle daar nog van die kleurlinge gevind het wat kon lees ?³⁹

Die verklaring vir hierdie ongunstige bevinding, soos trouens ook vir die hele optrede van sowel die Kerk as die Regering, moet liewers gesoek word in die algemeen geldende idee wat nog aan die Kaap heersend was, nl. dat geen ander Kerkgenootskap geduld sou word nie. Die ou gesegde : „*Cuius regio, illius religio*”, was van hierdie tyd maar al te waar ; die tevergeefse stryd van die Lutherane is verder bewys hiervan.⁴⁰

Hoe dit ook al sy, met die vertrek van Schmidt is die Hottentotte andermaal aan hulself oorgelaat om in onkunde te lewe, ’n toestand waaraan hulle eers weer later, en wel teen die einde van die eeu, ontruk sou word.

³⁷ Brief Kl. Amst.—K.’se Kerkr. (5 Dec. 1743), *Copijbrieven Classis Amsterdam aan Buitenlandsche Kerken* 1648-1665, Cl. 44, p. 8.

³⁸ Brief ds. Le Sueur—Kl. Amst. (13 Mei 1744), *Brieven van Kaapsche Kerken aan Classis Amsterdam* 1655-1747, Cl. 65.

³⁹ Sien Du Plessis, J., *op. cit.*, p. 73. Hulle het selfs by een van die bekeerlinge van Schmidt, toe ’n meid van sowat 80 jaar oud, ’n Nederlandse Nuwe Testament gevind. *Ibid.*

⁴⁰ Oor hierdie saak, sien verder Du Plessis, J., *op. cit.*, p. 53 ; Theal, *Hist. of S.A. bbf.* 1795, III, p. 58.

DEEL III.

**'N BEDRYWIGE RAAD VAN SKOLARCHE
EN VERDERE ONTWIKKELING,
1782-1795.**

HOOFSTUK XV.

DIE REGLEMENT VAN DIE SKOLARCHE, 1782.

Ons het reeds die aandag daarop gevestig dat die Raad van Skolarche, wat vir 'n geruime aantal jare feitlik net in naam bestaan het, aangesien dit in die praktyk nie veel van hom laat hoor het nie en sake wat onder sy jurisdiksie thuisgehoort het, direk deur die Politieke Raad behartig is, teen die einde van die jare sewentig ontwaak het. Hierdie ontwaking bereik dan sy hoogtepunt as hulle nie alleen volle erkenning ontvang van hulle bestaansreg nie, maar ook 'n belangryke magsverlening van die kant van die Politieke Raad te beurt val, wat hulle op hulle eie versoek, in September 1779, gemagtig het om in die vervolg wanneer hulle dit mag goed dink, bepalinge wat 'n verbetering van die skole beoog, op te stel en in die werk te stel, wat die skoolmeesters dan verplig sou wees om sonder meer te gehoorsaam. Uiteindelik tot sy reg gekom, het die Raad van Skolarche dan ook nie lank versuim voordat hy die mag wat aan hom toegeken is, in die praktyk vasgelê het nie.

Die algemeen geldende onderwyswet van die Kolonie was nog altyd die skoolwet van De Chavonnes soos in die werk gestel in 1714. Die Skolarche het besef dat daar sedert hierdie jaar belangryke vooruitgang gemaak is op die gebied van die onderwys, sodat dit reeds nodig geag is om gaandeweg sekere wysigings en byvoegings te maak. 'n Nuwe wet, veral vir die Kaapse skole, of wel 'n ordonnansie wat sake nader sou omskrywe, het dus nie alleen 'n wenslikheid geword nie maar ook 'n noodsaaklikheid, en dit sou die Skolarche te beurt val om deur middel van die mag wat aan hulle verleen is, hierdie gebrek aan te suiwer. Hierop het hulle nie lank laat wag nie, en reeds in April 1782 het hulle ter goedkeuring by die Politieke Raad—by wie natuurlik nog steeds die finale goedkeuring van die doen en late van die Raad van Skolarche berus het—ter goedkeuring ingelewer 'n „Reglement na welke de gepermitteerde Schoolmeesters dezer Steede, in 't houden hunner scholen zig zullen moeten gedragen”¹.

Hulle saak is in die Raad voorgedra deur die Independenten Fiskaal, Willem Cornelis Boers, „uijt naam ende van wegens de verdere E. E. Scholarchen”, wat betoog het—

„hoedat onder deezen geene zaaken raakende de verbeetering der Schoolen alhier in't generaal waartoe dezelve scholarchen bij besluit van den 2 September 1779 zijn gequalifi-

¹ Sien *Res. Pol. Raad* 1782 (9 April 1782), C. 74, p. 429. Opgemerkt sal word dat hier alleen sprake is van die onderwysers van Kaapstad.

ceerd, ook aan hun zijnde voorgekomen, als een voornaam middel tot bevordering eener goede en geschikte ordre omtrend het Schoolhouden, dat wierde geïntroduceerd een soort van Reglement voor de gepreviligeerde schoolmeesters, ten eijnde een yder derselve zouden kunnen weeten, waarna zig in't bestier hunner schools en het leeren en onderwysen der Jeugd voortaan zoude hebben te gedragen".²

Boers het vervolgens genoemde reglement aan die Raad voorgelê, wat dit op 9 April 1782 goedgekeur het soos dit op 27 Maart van dieselfde jaar deur die Skolarche, wat toe bestaan het uit W. C. Boers as verteenwoordiger van die Regering, die predikante van Kaapstad J. F. Bode, J. P. Serrurier en C. Fleck, en die ouderling J. Smuts, opgestel is.³

Volgens hierdie reglement sou die skoolmeesters verplig wees om self skool te hou en dit nie mag oorlaat aan ondermeesters nie, tensy hulle deur siekte daartoe genoodsaak mag wees, of tensy die getalle van hulle leerlinge dit regverdig en die werk nie deur een persoon behartig kan word nie. In so 'n geval mag geen ander ondermeesters gebruik word nie „dan die door Scholarchen zijn bekwaam gekeurt, aangesteld en derzelver ordres onderworpen”.⁴

Wat vakansies betref, is bepaal dat indien wettige redes hulle nie verhinder nie, die onderwysers die hele jaar moet skoolhou met uitsondering van die feesdae Pase en Pinkster en die twee daaropvolgende dae. Daar sou ook 'n kort Kersvakansie wees wat sou duur vanaf 24 Desember tot 2 Januarie. Verder sou daar ook vakansie wees gedurende die dae wanneer die wapenoefening gehou word, asook op die verjaarsdag van sy Hoogheid „den Heer Prins van Oranje en Nassau” en op Hemelvaartsdag. Hulle moes die hele week skoolhou behalwe Woensdag- en Saterdagmiddag, „welke de leerlingen tot een matige uijtspanning gegeeuen word”.⁵

Die skoolure sou strek in die voormiddag van 8 tot 11 uur en in die namiddag van 1 tot 4 uur—dus 'n ses-urige skooldag—en daar sou behoorlike registers van bywoning gehou word, waarvolgens die afwesiges na goeddunke onder behandeling geneem sou word.

Die onderwyser sou die skool met gebed open en met 'n gebed en die sing van 'n versie uit die psalms vir die dag sluit, „zorg dragende dat dit in een goede ordre en met betamelijken Eerbied verrigt word, en bij het uijtgaan der school de leerlingen de goede zeeden en deugd aan beveelen”.⁶

Elke skoolmeester moes self in sy skool sy leerlinge van geskikte banke en tafels voorsien, en die seuns en meisies moes afsonderlik sit, gerangkik „na mate hunner bequaamheden”.

² Sien *Res. Pol. Raad* 1782 (9 April 1782), C. 74, p. 428.

³ *Ibid.*, p. 436.

⁴ *Ibid.*, p. 430.

⁵ *Ibid.*, p. 431.

⁶ *Ibid.*, p. 432.

In die skole mog geen boeke by die gee van die onderwys gebruik word as dié wat sover in gebruik was nie, ook wat betref die leer van die eerste beginsels van die godsdiens.

Verder moes hulle hulle leerlinge ernstig vermaan om die Here te vrees, hulle ouers, owerhede, lerare en al hulle meerderes alle eerbied te bewys, hulle medeleerlinge, hulle gelykes, en selfs hulle minderes vriendelik en beskeie te behandel, en hulle te vrywaar teen die ontheiliging van die Heer se naam, „geen vuile en lasterlike woorde gebruik en nog ymand op eenigerhande wyse beleedigen”.⁷ Sover as wat in hulle vermoë is, moes hulle toesien dat hulle leerlinge op Sondae die openbare eredienste en Woensdae die katechisasieklas in die Kerk bywoon, waarby elke skoolmeester om die beurt, maar hulle wat diakonieskole bedien, altyd sou moet verskyn.

Ook moes die onderwysers in hulle skole goeie orde en tug handhaaf, die vlytiges lof toeswaai en die trages en ongereeldes berispe, hulle „kleine veragting aandoen” en in geval van koppigheid, indien dit nie anders kan nie, die plak en roede gebruik en straf toedien „naar evenredigheid der misdade en ooreenkomstig hunne verskillende geaardheid”.⁸

As vergoeding vir sy werk sou die onderwyser van die ouers van die kinders wat van sy dienste gebruik maak, ’n behoorlike maandgeld wat as volg bereken moes word, kon eis: vir onderwys in lees, skrywe en reken een Rdl.; vir die onderwys van spelling en leer lees 4 skellings; en vir die onderwys van die A.B.C. 2 skellings. Dit sou die skoolmeesters egter vrystaan om minder vergoeding te vra van kinders van minder goeie ouers of selfs om hulle, indien hulle daartoe kans sien, gratis te onderrig, „welk verlies hen zo men vertrouwd, rijkelyk zal vergoed worden door sulken, welkers ouders een grooter inkommen hebben”;⁹ dog vir alle onderwys buite die gewone skoolure gegee mog hulle self ’n redelike vergoeding bepaal.

Al die diensdoende skoolmeesters in die stad sou hulle stiptelik by hierdie skoolreglement moes hou, en in geval van oortreding te wagte kon wees dat hulle die skoolhou ontsê mag word. Om dit goed onder die aandag van die onderwysers te bring wat van hulle verwag word, is besluit om aan elke skoolmeester ’n afskrif van die reglement te verstrek.

Hierdie belangryke onderwysreëling van 1782 roep onwillekeurigheid in herinnering die onderwysordonnansie van De Chavonnes van 1714. Aangesien laasgenoemde vanaf 1714 die algemeen geldende skoolwet vir die hele volksplanting was en die Reglement van 1782, wat net van toepassing was op die Kaapse skole, in ’n

⁷ Sien *Res. Pol. Raad* 1782 (9 April 1782), C. 74, p. 433.

⁸ *Ibid.*, p. 434.

⁹ *Ibid.*

groot mate daarmee ooreengestem het, is 'n vergelykende studie van die twee stukke hier seker nie alleen nie onvanpas nie, maar selfs wenslik.

Sowel die Ordonnansie van 1714 as die Reglement van 1782 bepaal hulle by reëlins waarvolgens die onderwyser hom moes gedra, terwyl hulle in die eerste plek juis daarin verskil dat laasgenoemde dit as sy enigste doel stel om betrekking te hê net op die onderwysers in Kaapstad, terwyl eersgenoemde geslaan het op die hele volksplanting en sake behandel het van 'n meer algemene aard wat betrekking gehad het op die onderwysers in die algemeen. Belangryk is die verskil wat waar te neem is in sake die bepalings oor godsdiensonderrig, die saak waarop die klem geval het in De Chavonnes se wet. Waar daar volgens die wet van 1714 baie aandag gegee moes word aan die verkry van „God vreesende leermeesters”, van wie verwag sou word om die kinders van jongsaf te leer die Onse Vader, die Tien Gebooie, verskeie gebede en die Katechismus, word van godsdiensonderrig in die Reglement van 1782 geen melding gemaak nie en word volstaan met te bepaal dat die onderwyser sy skool die oggend moet open en die middag moet sluit met 'n gebed. Sy verpligtinge in hierdie verband het blykbaar intussen merkbaar verminder. Nie langer sou hy verplig wees om terselfdertyd ook Katechisiemeester te wees nie en sy leerlinge dan dienaangaande aan die ondersoek van 'n predikant te onderwerp nie, maar hierdie werk sou voortaan waargeneem word deur 'n kerklike ambtenaar en die onderwyser sou slegs verskuldig wees om so veel moontlik toe te sien dat sy leerlinge die katechisatieklas wat elke Woensdag in die kerk gehou word, bywoon. Wel was dit van die verskillende onderwysers van die gewone openbare skole verwag om hierdie klas om die beurt by te woon. Ook was dit vir hom nie langer verpligtend om Sondae sy kinders so veel as moontlik na die diens te vergesel en vir hulle daar geskikte sitplekke aan te wys nie, maar moes hy maar net so veel as wat in sy vermoë was, sorg dra dat sy leerlinge die eredienste op Sondae bywoon. Dit is nie in die Reglement van 1782 bepaal dat dit van hom verwag was om die kinders die volgende dag na die preek te ondervra nie.

Ook wat die verantwoordelikheid van die onderwyser teenoor die sedelike opvoeding en vorming van sy leerlinge betref, het intussen blykbaar 'n verslapping gekom. Wel is nog van hom verwag om, soos tydens De Chavonnes, sy leerlinge ernstig te vermaan tot godvresendheid en eerbied teenoor meerderes sowel as teenoor minderes, maar op sy verpligtinge teenoor die beweginge van die kind buite die skool is nie meer soveel klem gelê nie. Ons verneem nie meer van 'n gevreesde „ordonnansie” wat in die skool moes uitgehang word, waarin noukeurig vasgelê sou wees hoe die kinders hulle moes gedra, selfs as hulle op pad na huis is of hulle op straat bevind nie.

Straf by oortreding het ook blykbaar nie nou meer so 'n onver-

biddelike rol gespeel nie. In 1714 is daar geen verskoning van enige aard aanvaar nie. Straf was toe die onvermydelike gevolg van die oortreding, selfs van die sedewette. Waar dit in 1782 wel toegepas is, moes dit nie onverskillig geskied nie, maar moes daar deeglik rekening gehou word met die geaardheid van die leerling wat dit ondergaan. Wel sou die onderwyser nog soos in 1714 verplig wees om 'n register van bywoning te hou en om in geval van afwesigheid ondersoek in te stel, maar in plaas daarvan dat die onderwyser aanbeveel is om selfs by die laatkom van leerlinge straf toe te pas, word dit nou aan sy eie goedvinde oorgelaat hoe om te handel met diegene wat versuim om die skool gereeld te besoek.

Uit die voorafgaande sou ons moontlik kon aflei dat daar intussen blykbaar 'n radikale verandering gekom het in die waarde wat geheg is aan sekere opvoedkundige idees: kragte was reeds aan die werk in die rigting van die verskaffing van meer vryhede aan sowel leerling as onderwyser, en hulle was reeds gedeeltelik vrygemaak van slaafse gebondenheid en hinderlike en orthodexe beperkings, wat gelei het tot die inkorting van die menslike gees en ongetwyfeld 'n nadelige uitwerking gehad het op eie inisiatief en ondernemingsgees in die algemeen.

Die verruimde en beslis meer moderne opvattinge oor sake soos godsdienstonderwys op skool, sedelike opvoeding as die taak van die onderwyser en die rol wat straf in die opvoedingsproses moet speel, soos moontlik uit die Reglement van 1782 af te lei is, wil egter nog glad nie veronderstel dat hierdie elemente in die onderwys van die tyd totaal ontbreek het nie. Nie alleen getuig die terloopse vermelding daarvan in die Reglement van 1782 dat hulle wel teenwoordig was nie, maar so 'n bewering as sou hulle ontbreek het, word beslis geloënstraf uit wat ons bekend is aangaande hierdie sake in die praktyk. Ons moet ook onthou dat die wet van 1714 nog nooit herroep is nie en ten minste in sy breë beginsels nog gegeld het as die enigste skoolwet vir die kolonie as geheel, en dat die verordening van 1782 hoofsaaklik betrekking gehad het op die reëling van besonderhede.

Owerigens word verskeie sake in die Reglement van 1782 behandel wat reeds in die wet van 1714 vasgelê is. Oor hierdie sake egter gee eersgenoemde in die reël meer besonderhede. So bepaal die wet van 1714 b.v. sonder meer dat wat vakansies betref die voorbeeld van die Nederlandse skole gevolg moes word, terwyl die wet van 1782 duidelik omskrywe watter dae van die jaar as vakansiedae gebruik mag word. Waar bepaal word dat die skole vakansie sou geniet tydens die wapenoefening, merk ons die praktiese sin van die opstellers op, nl. om rekening te hou met plaaslike omstandighede. As weeklikse rustye sou nog steeds geld Woensdag- en Saterdag-namiddag, maar ook in hierdie verband word sekere verantwoordelikheid van die onderwysers se skouers af

weggeneem, aangesien dit nie meer uitdruklik van hulle verwag was om gedurende daardie midde toe te sien dat die kinders hulle vermaak met „eerlijke spelen” nie. Selfs die skoolure is nou volgens reglement vasgestel. Waar die eerste wet ook in verband met skoolgeld bepaal het dat dit sou bestaan soos tot daartoe die geval was, het die Reglement van 1782 selfs die bedrag definitief vasgestel. Die beginsel van strenge skeiding tussen die sekse sowel binne as buite die skool word nog steeds streng gehandhaaf.

Ook die Skolarche het in 1782, net soos De Chavonnes in 1714, die noodsaaklikheid ingesien om te verorden dat die skoolmeesters self moes skoolhou en nie hulle werk afskuiwe op ondermeesters of op ander minder verantwoordelike persone nie. In beide gevalle kon wel, soos ons gesien het, by wyse van uitsondering van die dienste van ondermeesters gebruik gemaak word. Dat ’n dergelyke bepaling nog nie oorbodig geword het nie, bewys die geval van Crijnauw, wat ons reeds behandel het, wat slegs iets meer as 2½ jaar tevore op Stellenbosch voor die Kerkraad gedaag is en op sy pligte gewys is omdat hy die skoolhou deur sy vrou en kinders laat waarneem het.

Dan val nog ’n paar punte aan te merk wat wel in die wet van 1714 behandel word, maar nie in die Reglement van 1782 genoem word nie. Ons doel hier op die bepaling waardeur die Skolarche in die lewe geroep is, en dié aangaande die examens wat die aanstelling van ’n onderwyser moes voorafgaan, en die formulier wat die onderwyser ná die ondersoek moes onderteken. Die afwesigheid van eersgenoemde bepaling is uit die aard van die saak hier natuurlik volkome verstaanbaar. Uit die ondertekening van die Reglement van 1782 is egter vas te stel dat die Raad van Skolarche nie meer soos dit deur De Chavonnes in die lewe geroep is, bestaan het uit die tweede persoon in die Regering, die Kaptein van die garnisoen en die predikant nie, maar wel uit die independente fiskaal, al die diensdoende predikante van Kaapstad—in hierdie tyd drie—en ’n ouderling.¹⁰ Hulle sou egter nog steeds hulle mag uitoefen onderworpe aan die finale goedkeuring van die Politieke Raad, soos dit dan ook daaruit blyk dat die Reglement van 1782 deur die Skolarche opgestel, die sanksie van die Raad moes verkry het.

Die afwesigheid van die ander twee punte, te wete dié rakende die toelatingsexamen en dié rakende die ondertekening van ’n formulier, is daaruit te verklaar dat die wet van 1714 in die algemeen van toepassing was, terwyl die reglement van 1782 net betrekking gehad het op die onderwysers wat in Kaapstad werksaam was, en wel nadat hulle blykbaar reeds aan genoemde bepalings van die wet van 1714 voldoen het.¹¹ Dat hulle trouens rekening gehou

¹⁰ Sien *Res. Pol. Raad* 1782 (9 April 1782), C. 74, p. 435.

¹¹ Wat die ondertekening van die formulier betref, herinner ons daaraan dat ons reeds daarop gewys het dat hieraan waarskynlik nie konsekwent uitvoering gegee is nie.

het met die vereiste ondersoek, bewys nie alleen die praktyk nie, maar ook die feit dat die Reglement van 1782 ook ondermeesters aan die ondersoek onderworpe gemaak het alvorens hulle as sodanig kon werksaam wees, terwyl dit, soos reeds aangetoon, voorheen blykbaar nie die geval was nie.

As ons dus in aanmerking neem dat sekere bepalinge in die wet van 1714 voorkom wat, hoewel hulle nog in 1782 in swang was, nie in die Reglement van 1782 vermeld is nie, en dat die orige sake wat in die Reglement behandel is, nie juis strydig is met die wet van 1714 nie, maar met die algemene gees daarvan strook, dan kan ons die verhouding tussen die twee stukke as volg saamvat : Die algemeen geldende onderwyswet van die Kolonie sou in die gevolg nog wees die ordonnansie van De Chavonnes van 1714 maar die bepalinge van die wet is vir die gebruik van die Kaapse skole in die praktyk meer in besonderhede vasgelê deur die Reglement van 1782. Die Reglement van 1782 vervang dus geensins die wet van 1714 nie, maar is 'n aanvulling daarop, en die twee bly naas mekaar voortbestaan—die wet van 1714 as die onderwyswet vir die Kolonie in die geheel en dus ook vir die Kaapse skole, en die Reglement van 1782 vir die reëling van onderwyssake van 'n meer interne aard van die Kaapse skole in die besonder.

Uit ons studie van die Reglement van 1782 sou ons genoegsaam kon vasstel hoe die gewone skole in Kaapstad in daardie dae daar uitgesien het. Ons sou die reglement as 'n betroubare bron kon beskou om hierdie saak te bestudeer, aangesien dit tog maar 'n produk van sy tyd was en gebaseer was op bestaande toestande, of wel bestaande gebruike bestendig het. So kan ons b.v. uit die afwesigheid van enige sprake van 'n rektor of konrektor van 'n Latynse skool, soos die geval was in die wet van 1714, aflei dat die Latynse skool wat in 1714 in Kaapstad bestaan het, in 1782 nie meer bestaan het nie, asook geen soortgelyke inrigting nie.

Die Reglement van die Kaapse Skolarche van 1782 toon verder 'n baie merkbare ooreenkoms met 'n soortgelyke „Skoolreglement voor de Stad Batavia” van 10 April 1778.¹² Hierdie reglement opgestel vir die onderwysers van Batavia, is seker vir ons studie van die geskiedenis van die onderwys in Suid-Afrika nie van alle belang ontbloot nie, omdat dit na alle waarskynlikheid as belangryke leidraad vir die Skolarche plaaslik gedien het by die opstel van hulle reglement vir die Kaapse skole, presies vier jaar later.

Die Bataviase Reglement bestaan uit vyf „hoofstukke”, die eerste waarvan handel „over de hoedaanigheden, welke in de Schoolmeesters vereischt worden”,¹³ waarin in drie artikels uit-

¹² Sien Van der Chijs, J. A., *Nederlandsch-Indisch Plakaatboek*, X, pp. 240-247; *Bijlagen tot de Resolusiën* 1778, C. 179, pp. 349-355.

¹³ *Bijlagen tot de Resolusiën* 1778, C. 179, p. 349.

eengesit word die vereistes wat „alle die tot schoolmeesters bevordert willen worden” moes besit. Hulle moes nl. die Nederlandse taal „kundig” wees, dit verstaan en behoorlik kan praat, en verder in staat wees om alle Nederduitse boeke en papiere „vaardig” te lees, „een goede letter schryven, Davids psalmen behoorlyk zingen en tamelyk wel rekenen”, sodat hulle die leerlinge daarin kan onderrig. Verder moes hulle lidmaat wees van die „waare Hervormde Kerk, de leer, in dezelve aangenoomen, wel verstaan” en met ’n onberispelike gedrag „versier” wees, sodat hulle tot voorbeeld vir hulle leerlinge kan strek.

Ons vind nie ’n dergelyke bepaling in die Kaapse Reglement van 1782 nie, asook nie in die wet van De Chavonnes van 1714 nie. Laasgenoemde volstaan soos reeds aangetoon, met die vereiste dat die onderwyser moet wees iemand wat by ondersoek daartoe „nut en bequaam” geblyk het.

Hoewel hierdie vereistes nie deur ’n wet of ’n reglement omskrywe was nie, het hulle tog ook hier gegeld, soos blyk uit die reeds behandelde gevalle waar aspirant-onderwysers by die ondersoek deur die Skolarche afgewys is, of later die onderwysreg ontseë is, omdat hulle nie lidmaat van die Kerk was nie, of onbedrewe was in die sangkunde, of omdat hulle skrif nie „meesteragtig” was nie, of eenvoudig omdat hulle gedrag nie onberispelik was nie. Waar ons lees dat in Batavia vir ’n onderwyser slegs ’n mate van kennis en vaardigheid in die rekenkunde voldoende was, daar herinner ons daaraan dat dié vak ook in die Kaapse skole nie veel aandag geniet het nie. Onbekwaamheid daarin het blykbaar nie ’n onderwyser tevergeefs laat hunker om die „beroep” te volg nie. Ons het egter verneem hoedat die kennis van die rekenkunde vir die onderwyser as ’n addisionele bate gedien het.

In ’n tweede „hoofstuk” behandel die Bataviase Reglement onder „Over de Aanstelling der Schoolmeesters”¹⁴ die procedure wat deur ’n aspirant-onderwyser gevolg moes word as hy van mening was dat hy die genoemde vereistes besit en begerig is om as onderwyser toegelaat te word. Dit was as volg: Eers moes hy by die Raad van Skolarche by wyse van ’n versoekskrif verlof en vryheid aanvra om te mag skoolhou. As dit hom onder voorwaarde van ’n ondersoek toegestaan is, is hy vervolgens deur twee lede van die „Schoolarchale Vergadering” noukeurig „beproof” of hy wel die nodige kwalifikasies besit. Indien dit wel die geval was, moes hy plegtig belowe om die Heidelbergse Katechismus, die Nederlandse Geloofsbelijdenis en die leer soos deur die Dortse Synode nader bepaal na te kom en niks daarmee strydig sou leer nie. As dit geskied het, sal hy indien hy as Kompanjieskoolmeester meen werksaam te wees, aan die Hoë Regering as bekwaam en geskik, „ter goedkeuring worden voorgedragen”, en as hy as partikuliere of vrye skoolmeester meen werksaam te wees, sal aan hom direkt permissie verleen word.

¹⁴ *Bijlagen tot de Resolutiën 1778, C. 179, p. 350.*

Wat hierdie saak betref, merk ons al dadelik op dat die procedure verskillend was van dié wat aan die Kaap gevolg is. Hoewel De Chavonnes se wet van 1714 duidelik neergelê het dat die finale goedkeuring deur die Politieke Raad sou geskied, nieteenstaande dat dit nie duidelik vasgestel is deur wie die ondersoek waargeneem moes word nie, weet ons uit wat in die praktyk gebeur het, dat die aspirant-onderwysers hulle nie in die eerste instansie na die Skolarche gewend het, soos in Batavia die geval was nie, maar wel na die Politieke Raad, wat dan vervolgens die sollicitante vir 'n ondersoek by die Skolarche aanbeveel het, waarna selfs diegene wat as „vrye” onderwysers, d.w.s. sonder om van die Regering enige steun te geniet, besig sou wees, andermaal na die Politieke Raad terugverwys sou word om van hulle die finale goedkeuring tot die gee van onderwys te erlang. Die Bataviase Skolarche het dus in verband met hierdie saak meer mag in hande gehad as hulle kollegas aan die Kaap.

Maar dit is veral die derde en die vierde „hoofstukke” van die Bataviase Reglement, wat nl. handel oor die interne organisasie van die skole en die besoldiging van die onderwysers,¹⁵ wat van meer direkte belang is vir ons studie van die reglement van die Kaapse Skolarche van 1782, weens laasgenoemde se treffende ooreenkoms met die genoemde dele van eersgenoemde. So stem die eerste bepaling van die Kaapse Reglement, wat nl. bepaal dat die onderwysers self hulle skole moes waarneem, ens., feitlik woorde-lik ooreen met die eerste bepaling van die derde „hoofstuk” van die Bataviase Reglement. Dit is ook die geval met die bepaling rakende vakansies. Die Kaapse kinders sou dieselfde vakansiedae geniet as die kinders van Batavia, met dié verskil dat hulle nie die dag van die verowering van Jakkatra as 'n vakansiedag sou vier nie, maar in stede daarvan vakansie sou kry tydens die wapen-oefening. By hierdie afwyking het ons dus te doen met 'n aanpassing by plaaslike omstandighede. Die tydsduur van die skooldag sou ook dieselfde wees, maar die Batavianers het dit beter gedink om 'n langer middagpauze te gee en die skool in die middagsessie eers om 2 uur namiddag te laat begin.

Die onderwysers en kinders op Batavia het ook Woensdag- en Saterdagnamiddag vrygekry „tot een maatige uitspanning”, maar in hulle geval is die oggende van hierdie dae spesiaal geskik geag om te gebruik vir hersiening, „en byzonderlyk om hunne (die kinders) bequaamheden in het Catechizeeren en psalmzingen te beproeven”.¹⁶ Op dié dae moes die onderwysers nie alleen hulle leerlinge leer sing nie, maar moes aan hulle ook die gebed van die Heer, die Twaalf Artikels, die Tien Gebooe, verskeie gebede, die Heidelbergse Katechismus en die vraeboek van Hellenbroeck leer. Godsdienstonderwys sou dus nog steeds 'n belangryke deel van hulle

¹⁵ *Bijlagen tot die Resolutiën 1778*, C. 179, pp. 351-354.

¹⁶ *Ibid.*, p. 351.

onderwys uitgemaak het,—'n saak waarom trent dit ons juis blykens die Reglement van 1782 voorgekom het asof dit nie meer so veel aandag in die Kaapse skole sou geniet het nie.

Owerigens was die Bataviase onderwysers verplig om dieselfde vermaninge te doen teenoor die kinders as hulle Kaapse kollegas, maar „zij zullen zorgen”, en nie net „zo veel als in hun vermogen is”, dat hulle kinders die eredienste sowel as die katechisasie, wat op Batavia op Dinsdag gehou is, gereeld bywoon.

Ook die artikels wat handel oor die afsonderlik sit van die leerlinge, stem woordelik ooreen, met dié uitsondering dat in die Bataviase Reglement sprake is van „schoolhuis” i.p.v. „School” en van „kwekelingen” i.p.v. „leerlingen”, en dat op Batavia die leerlinge in die skole volgens hulle gedane vordering in drie klasse afsonderlik sou sit. In verband met tug is ook dieselfde beginsels toegepas en dieselfde procedure gevolg, met dié verskil dat in die Bataviase skole die vlytiges nie alleen roem sou ontvang nie, maar bowenop bevorder sou word tot 'n hoër klas.

Die onderwysers op Batavia was verplig om maandeliks aan die Skolarche 'n lys te oorhandig van behoeftige kinders wat uit die skool afwesig was, wat dit dan aan die Diakonie, wat vervolgens na goeddunke kon handel, sou oorhandig. Hoewel hierdie bepaling nie opgeneem is in die Reglement van die Kaapse Skolarche van 1782 nie, weet ons egter dat, soos reeds aangetoon, 'n dergelyke gebruik gevolg is in die geval van die Kaapse diakoniekinders.

Daar was nogal heelwat verskil in die basis waarvolgens die Bataviase meesters en die Kaapse meesters hulle besoldiging sou kon bepaal. Terwyl die skoolmeesters „sulk een lastig, dog allezins heilzaam werk verrigten”,¹⁷ sou hulle daarvoor 'n „behoorlike” vergoeding ontvang. Waar hulle beloning in Kaapstad egter sou geskied volgens die vakke waarin die leerling sou onderrig word, sou hulle in Batavia 'n maandgeld ontvang volgens die klas waarin die leerling hom bevind. So het 'n leerling in die eerste of hoogste klas 3 Rds., 'n leerling in die tweede klas 2 Rds., en 'n leerling in die derde klas 1½ Rdl. skoolgeld per maand betaal. In presies dieselfde bewoording as in die Kaapse Reglement, staan dan ook in die Bataviase Reglement verder bepaal dat dit elke onderwyser vrystaan om sy skoolgeld in geval van die kinders van minder gegoede ouers te verminder of hulle selfs gratis te onderwys.¹⁸

In 'n vyfde en laaste „hoofstuk” behandel die Reglement van Batavia sekere middels wat geskik sou wees „om de scholen welken zedert eenigen tyd in groot verval zyn geraakt, tot eenen bloeinder staat te brengen”.¹⁹ Hierdeur word dit vir onderwysers wat daartoe geneë mag voel, moontlik gemaak om elke Woensdagaand „door een daar toe aangesteld lid der Scholarchale vergadering in den godsdienst en de Nederduitsche taal onderwezen te worden”.

¹⁷ *Bijlagen tot die Resolutien 1778*, C. 179, p. 354.

¹⁸ *Ibid.*

¹⁹ *Ibid.*, p. 354.

Dit was 'n begin met 'n soort van opleiding van onderwysers, 'n saak waarvan daar aan die Kaap teen hierdie tyd nog geen sprake was nie, en wat—hoewel dit, soos ons later sal sien, 'n paar jaar later wel deur die Skolarche aangeroei is—nog heelwat later eers 'n saak van die praktyk sou word.

Dat die Skolarche in Batavia nie alleen meer mag besit het as dié van Kaapstad nie, soos reeds geblyk het uit die feit dat hulle die reg gehad het om sekere onderwysers aan te stel sonder die tussenkoms van die Regering, maar blykbaar ook meer bedrywig was, getuig die feit dat elke onderwyser verplig was om maandeliks aan die Skolarche 'n skriftelike rapport aangaande die toestand van sy skool te besorg, 'n rapport wat in ontvangs geneem is by geleentheid van 'n maandelikse besoek deur een of meer van die lede van die Skolarche. Sodoende is waarskynlik ook 'n bevredigende kontrole oor die skole verkry.

As ons in aanmerking neem dat die Reglement van die Skolarche van Kaapstad verskeie gedeeltes bevat wat woordelik ooreenstem met gedeeltes uit die „Reglement voor de Stad Batavia”, dan kan ons reeds vermoed dat laasgenoemde as leidraad gedien het by die opstel van eersgenoemde. Hierdie vermoede word dan ook inderdaad bevestig deur die feit dat 'n kopie van die Reglement van Batavia werklik ter beskikking van die Kaapse gesagvoerders was, aangesien dit op 27 Desember 1778 in die Kaap ontvang is.²⁰

Wat dus gebeur het, is duidelik: Om diverse redes het die Kaapse Skolarche die Reglement as rigsnoer gebruik en slegs weggelaat die dele wat hulle nie nodig gevind het, of wat op toestand wat in hulle eie land afwesig was, geslaan het, en ander dele wat hulle wel oorgeneem het so verander dat dié aangepas is by plaaslike omstandighede; vandaar sy lokale kleur.

²⁰ Sien aantekening op omslag van die Reglement, *Bijlagen tot de Resolusiën* 1778, C. 179, p. 349. Van die Reglement is nl. 1,000 kopië gedruk, 800 waarvan in Batavia versprei is, terwyl die orige 200 na buitekantore versend is. Sien Van der Chijs, J. A., *op. cit.*, X, p. 247.

HOOFSTUK XVI.

VERDERE MAATREËLS VAN DIE SKOLARCHE,
1790 EN 1792.

Teen die einde van die jaar 1788 het 'n predikant, dr. Jean Frederic Spenlin,¹ wat hier op besoek was en diens gedoen het as veldprediker van die Württembergse Regiment, wat uit 'n tweeduisend huurtroepe bestaan het en in die somer van 1787-1788 hier aangekom het om die Switserse Regiment van Meuron af te los,² 'n uitvoerige, in die Franse taal opgestelde rapport aangaande sy bevindings oor onderwyssake in die volksplanting by die Politieke Raad ingelewer.³

Die opsteller het, hoewel hy daarop gewys het dat hy beslis nie van alle bevoegdhede ontbloom was nie, met nederigheid die saak onder behandeling in die donkerste kleure geskilder. Hy het aangevang met die voordele van die opvoeding en die onderwys uiteen te sit en het o.a. betoog dat die opgeleide en onderrigte man 'n onledigbare bron van geluk in homself besit en duisende genoeëns onbekend aan andere geniet, maar dat die voordele wat daaruit spruit, nie net tot die individu beperk is nie, maar ook 'n oorweldigende invloed het op die bepaling van die nasionale karakter van 'n hele volk.

Nadat hy hom verder bepaal het by 'n paar opmerkings omtrent die jeug aan die Kaap, waarin hy hulle die grootste lof toegeswaai het en daarop gewys het dat die grootste gedeelte van hulle van die natuur ontvang het goeie disposisies na hart en gees, 'n genoegsame dosis gesonde verstand, genie en talente wat net wag op die knappe hand van 'n meester, het hy vervolgens heel fantasties die vérgesig van 'n welvarende en gelukkige volksplanting aan die Kaap—'n ware voorbeeld vir ander kolonies—geteken, wat hy sien as hy hom soms „soos 'n eensame dromer die onskuldige plesier gun om in die toekoms op die wieke van die verbeelding te sweef”.⁴

Die kwessie van die verwesenliking van hierdie droom bring hom dan tot 'n behandeling van die drie verskillende soorte van ouers, wat betref hulle houding teenoor die opvoeding van hulle kinders. Daar is volgens hom in die eerste plek diegene wat self nie weet

¹ Ook gespel Spönlín. Hy was blykbaar 'n Duitser en nie 'n Fransman soos soms beweer word nie. Sien sy eie woorde: „Ek is 'n Duitser wie se reputasie dig by sy hart lê”. *Res. Pol. Raad* 1788, I (9 Dec.), C. 84, p. 569.

² Sien Theal, *Hist. of S.A. bef.* 1795, III, p. 238; Roux, P. E., *Die Verdedigingstelsel aan die Kaap onder die H.O.I.K.*, 1652-1795, p. 42.

³ Sien *Res. Pol. Raad* 1788, I (9 Dec.), C. 84, pp. 551-575.

⁴ *Ibid.*, p. 558.

van die bestaan, nut en die noodsaaklikheid van die verskillende wetenskappe waarvan 'n mens nie kan afsien sonder om te verval in die barbaarsheid van 'n wilde nasie wat geen ander genot as die afkomstig van drink, slaap en eet ken nie, en wat derhalwe tevrede is as hulle 'n bietjie geld aan die opvoeding van hulle kinders bestee het om hulle 'n bietjie lees, skrywe en reken te laat leer. Dan is daar die meer verligte ouers wat 'n verwarde idee het van wat 'n mens aan die kinders kan leer, en dit dan oorlaat aan die s.g. „meesters”, en in die derde plek die verligste en bes opgeleide persone wat, bewus van die gebreke van die gewone onderwys hulle kinders na Europa stuur om daar opgelei te word in alles wat 'n eerbare man nodig het, om te verkry 'n gees ontwikkel en verryk met die nodige en nuttige kennis. Spenlin waarsku egter teen die gebruik van die „meesters”, aangesien, volgens hom die meeste van hulle awonturiers en „charlatans” is sonder bekwaamheid, sonder geleerdheid en sonder sedes. Maar ook met die gewoonte om kinders oorsee te stuur is hy nie gediend nie; afgesien van die gevare en ongerief van die reis lê daarin vir hom ook nog baie ander gevare opgesluit waaraan die jong kind en selfs die jong man, oorgelaat aan homself, sy hartstogte en die verleidinge van slegte kamerade, sonder om teruggehou te word deur die liefderyke exhortasies van aanwesige familie, blootgestel word.

Hy maak vervolgens meer doelbewus propaganda vir die oprigting van 'n goed-ingerigte onderwysinstituut aan die Kaap deur daarop te wys hoedat al hierdie moeilikhede sodoende oorbrug sou word, en deur ook die verdere voordele van so 'n inrigting aan te toon. Daar sal dan 'n middel wees waardeur die kinders in staat sal wees om genoegsaam kennis te verkry sonder om na Europa te gaan, sodat die vaders en die moeders die genot sal hê om hulle kinders onder hulle eie oë te behou en om hulle deur raad en exhortasies van menigvuldige foute gebore uit die uitspattighede van die „kokende” jeug te bewaar. Ook as dit later wel nodig mag wees om sommige kinders na Europa te stuur, dan sal hulle die voordele van 'n deeglike voorbereidende studie kan smaak.

'n Inrigting wat hieraan sou beantwoord sou, volgens Spenlin, teen 'n weinig hoër koste as wat die gewone meesters kos, met gemak opgerig kon word, aangesien die inwoners van die Kaap die aangename vooruitsig geniet om baie geld bymekaar te maak om goeie en geskikte meesters van alle genres te lok en in 'n kort tyd 'n jeug te hê wat in staat sal wees om al die ambte met eer te vervul.⁵

Eindelik kom die aap dan uit die mou en beveel hy homself aan om die leiding van so 'n inrigting te aanvaar, daar hom gelyksoortige betrekkinge in Duitsland, Genève, Parys, Londen en Moskou aangebied is. Daarin sal dan skoliere van tussen 6 en 15

⁵ Wat die vrygewigheid van die ingesetenes vir die saak betref, skyn hy reg geoordeel te hê as ons let op die som van £3,000 wat 'n paar jaar later met dié doel ingesamel is. Hieroor later.

jaar opgeneem word, en indien die onderneming goed slaag, ook tot 20 jaar. Aanvanklik sou aan hulle Hollandse meesters gegee word, wat hulle sou onderrig in spel, lees en skrywe, en eers pas hierna sou hulle met sy leerplan kon begin, wat sou insluit Duits, Frans, Engels, Italiaans, Latyn—en indien gewéns ook Grieks—rekenkunde, meetkunde, aardrykskunde volgens sy verskillende vertakkinge, ou en moderne geskiedenis, veral die geskiedenis van die Verenigde provinsies, geskiedenis van die handel, natuur-geskiedenis, die moraal en die reg van die natuur, die hou van boeke en rekenings, letterkunde, en die nuttigste en maklikste rigtings van die filosofie. Dit sou, indien die omstandighede dit toelaat, selfs moontlik wees om die leerplan van die instituut uit te brei, en mettertyd sou bygevoeg kon word lesse oor byna alle dele van die filosofie en van die wiskunde, oor die handel en seevaart, oor die publieke reg en miskien selfs oor die vernaamste dele van die regsgeleerdheid.

Wat godsdienstig betref, sou daaroor op 'n vriendskaplike wyse onderhandel word met die here lerare, en in geval geen ooreenstemming bereik kon word nie, sou dit geheel-en-al geskei word van hierdie inrigting.

Verder het Spenlin dit as vanselfsprekend aanvaar dat ook gesorg sou word vir leermeesters in musiek, teken en skilderwerk. Selfs 'n ryskool sou nie onmoontlik wees nie.

Spenlin het hierdie memorie by die Politieke Raad ingelewer, vergesel van 'n nederige versoek dat die Raad so welwillend moet wees om hom die oprigting van 'n openbare inrigting van hierdie aard toe te staan, en het aan die hand gegee dat as dit aan hom vergun sou word, hy dan die saak by die bourgeoisie van die Kaap bekend sou maak en daarna die reis na Europa sou aanvaar om die eer te mag hê om sy plan aan Here XVII voor te lê. By sy terugkeer sou hy dan 'n boekery saambring wat voldoende sou wees vir die uitvoering van sy skema.⁶

Hierdie uitvoerige memorie was niks anders as 'n bewege pleidooi, waarin Spenlin op 'n uiters welsprekende manier propaganda gemaak het vir die oprigting van 'n omvangryke onderwysinrigting aan die Kaap, met homself as middelpunt. Dit sou egter nie heeltemaal ongemerk verbygaan nie en het ongetwyfeld aanleiding gegee tot, en 'n belangryke aandeel gehad in die herlewering wat kort daarna op die gebied van die onderwys weens die verhoogde bedrywighede en ongekende ywer van die kant van die Skolarche ontstaan het.

Spenlin het dan ook daarin geslaag om die aandag van die Politieke Raad te verkry, wat, „gelet zijnde op de dringende noodzakelijkheid van de goede opvoeding der Jeugd, in een land, waarin het tot dus verre zo zeer aan gelegenheid daartoe heeft ontbroken”, dit goedgedink het, om hoewel hulle maar baie swarig-

⁶ Sien *Res. Pol. Raad* 1788, I (9 Dec.), C. 84, p. 573.

heid gesien het vir die uitvoering van „dit wijd uitgestrekt plan”, die vertoog te stel in die hande van die heer Kommissaris Politiek en die Eerwaarde predikante as Skolarche, en om dit aan hulle op te dra

„omme na overweeging van die noodzakelijkheid, deeze Raade te berichten of en hoe verre dit plan ten meesten nutte van het algemeen ten uitvoer zou kunnen worden gebracht, dan wel zodanige andere middelen aan de hand te geeven, als hun Eerws. zullen oordeelen geschikt te zijn om aan het alhier heerschend gebrek eener goede opvoeding voor de Jeugd, zo veel doenlijk te remedieeren”.⁷

Die Regering ten minste, het onmiddellik wakker geskrik as gevolg van die haglike tekening van die onderwystoestande deur Spenlin en waarskynlik ook omdat hulle die noodlottigheid van sulke toestande besef het, en het dus besluit om met die hulp van die Skolarche 'n verbetering daarin aan te bring. Op 9 Julie 1790 het hulle andermaal die Skolarche oor hierdie saak genader en, na aanleiding van 'n missive gedateer 23 Oktober 1789, wat hulle ontvang het van Here XVII wat intussen waarskynlik ook van die Memorie van Spenlin gehoor het, of dit moontlik selfs ter insae gehad het, die Skolarche versoek om hulle

„te dienen van bericht en consideratien, of en in hoe verre men met eenige gegronde hoop van succes, buiten beswaar der Ed. Comp^{ie}. . . . hier aan de hoofdplaatse de nodige publicque scholen tot onderwys voor de Jeugd zoude kunnen aanleggen, en welke middelen daartoe zouden behooren te worden in't werk gesteld”.⁸

In Oktober, nog van dieselfde jaar, het die Skolarche die gevraagde rapport gelewer, maar teken daarin aan dat wat die hoofplaas betref, „dezelve van gemeene publieke scholen tamelijk voorzien is”, en wys daarop dat hulle so dikwels

„daar toe de gelegenheid voorkomt niet in gebreke blijven de vrijheid te gebruiken om daartoe geschikte subjecten ter verkrijging van het privilege om publieque school te houden aan UwE. . . . voor te dragen, gelijk wij ook nog voor het aanstaande niet nalaten zullen, om na nog eenige bekwaame schoolmeesters uit te sien”.⁹

Ten minste die getal van die skole wat aan die Kaap bestaan het, was dus bevredigend. Anders was hulle bevinding oor dié saak in die buiteland. Maar hieroor later !

Intussen het die verpligting nog op die Skolarche gerus om die Politieke Raad van advies te dien omtrent die al of nie uitvoerbaarheid van die „plan” van Spenlin, of om ander middels

⁷ Sien *Res. Pol. Raad* 1788, I (9 Dec.), C. 84, p. 576.

⁸ *Res. Pol. Raad* 1790 II (9 Julie), C. 88, p. 125.

⁹ *Res. Pol. Raad* 1790 III (12 Okt.), C. 89, p. 1024; *Brieven en Papieren van Cabo de Goede Hoop*, overgekomen 1791 I, K.A. 4323, p. 268.

aan die hand te gee. Die Skolarche het egter verkies om die alternatief wat die Raad hulle gestel het, te volg en om liewers nie eers op die voorstel van Spenlin in te gaan nie, maar 'n ander, sekerlik meer uitvoerbare, „plan” te ontwerp. In hulle „plan” wat hulle opgestel het, is trouens geen melding gemaak van Spenlin of van sy memorie nie—hulle was blykbaar nie gedien met hierdie inmenging en bemoeiing van die kant van 'n vreemde indringer in 'n saak wat by hulle thuisgehoort het nie—en van Spenlin is nooit weer gehoor nie. Aan Spenlin kom egter die erkentlikheid toe dat dit hy was wat deur sy memorie die bal aan die rol gesit het.

Nog in 1790 het die Skolarche hulle „Plan ter verbeetering van't Schoolweezen ter deezer plaatze in't algemeen, en ter stigting van een goed Fransch en Latijnsch School in het bijzonder” vir die Politieke Raad gereed gehad.¹⁰

In die eerste plek het die Skolarche daarin aangetoon dat die feit dat die skole in die volksplanting, en veral dié aan die hoofplaas, 'n werklike verbetering nodig het, nie weg te redeneer is nie. Niemand wat op hoogte van sake is, sal dit betwyfel nie as hy in aanmerking neem „de diepe onkunde, de geringe beschaaftheid waarin zig een groot aantal onzer ingezeeten en bevind”, iets wat ongetwyfeld veel minder sou gewees het „indien de jeugd behoorlijke gelegenheid vond om in kennis en wetenschap te worde opgelijdt,”¹¹ en daartoe besit hulle „redelijke vermogens”, en derhalwe sou dit „onder s'hemels zeegen” geen geringe invloed kon uitoefen nie.

Dat die skole oor die algemeen in so 'n slegte toestand verkeer „dat zelfs onze jeugd ter nauwer nood, het spelden, leezen, schrijven en de beginnelen der tekenkonst, eeniger mate grondig kunnen leeren, om nu niet te spreken van het zingen, het onderwijzen in de waarheeden van den allerheiligsten godsdienst waarop het voornamentlijk aankomt”,¹² is volgens hulle egter nie toe te skrywe aan die onoplettendheid van die Regering nie. Hulle herinner daaraan hoedat die Regering reeds van vroeg af en by voortdurend hulle aandag aan die saak geskenk het, soos o.a. blyk uit die „laudabel Reglement” van De Chavonnes van 1714, die Resolusie van Van Imhoff in 1743, en die besluit van die Raad in Augustus 1769 om as kontrole te dien oor diegene wat as onderwysers toegelaat sou word, „om thans van geene nadere besluiten ten deezen aansien in laater datum genoomen te gewagen”.¹³

¹⁰ Sien *Res. Pol. Raad 1792 II* (16 Maart 1792), C. 96, pp. 857-874; *Bijlagen tot de Resolusiën 1792*, C. 196, pp. 171-207; *Brieven en Papieren van Cabo de Goede Hoop*, overgekomen 1792 II, K.A. 4326, pp. 668-692.

¹¹ *Res. Pol. Raad 1792 II* (16 Maart 1792), C. 96, p. 857.

¹² *Ibid.*, p. 858. Dit is geen wonder dat die Skolarche hier soveel klem lê op godsdienstonderwys nie as ons daaraan dink welk 'n liberale opvatting vir daardie tyd Spenlin hieromtrent gehuldig het.

¹³ *Res. Pol. Raad 1792 II* (16 Maart 1792), C. 96, p. 860.

Maar ook hulself wens die Skolarche vry te spreek van enige skuld daaraan te hê dat dit nie beter gesteld is met die skole nie; ook hulle het reeds lankal die gebrek betreur en verbetering beoog. As bewys hiervan herinner hulle aan die Reglement vir die Kaapse Skole, wat hulle in 1782 opgestel het en sedertdien in werking gebring het.

Die ware oorsaak van die slegte toestand van die skole lê vir hulle opgesluit in die „gesteldheid der schoolmeesters zelve”. Hieromtrent deel hulle verder mee:

„Deeze lieden nooit tot sulke bedieningen opgelijd—naauwliks meer dan een taamlijke hand kunnen schrijven,—dikwerf de spelkunst niet dan gebrekkig, en het rekenen menigmaal op zijn best tot de regel van drien verstaande, is men uit gebrek van bekwamer stoffe dikwels genoodzaakt geweest, het onderwijzen en opvoeden der Jeugd aan dezelve toe te vertrouwen. Wat kan men nu van sulken menschen arbeid wagten? Immers niets dan alles gebrekkigs, zijnde het volstrekt onmogelijk dat men iemand grondig zoude kunnen opleiden tot iets hetgeen men, of selfs niet verstaat, of ten minsten niet dan zeer gebrekkig kend.”¹⁴

Die Skolarche sit vervolgens uiteen wie volgens hulle mening die reg het op die naam van 'n goeie onderwyser te wees. Hy moet eerstens 'n man wees wat self 'n goeie opvoeding gehad het, anders hoe sal hy vermanings kan rig as hy self nie die waarheid daarvan ken nie, en „in zijn gedrag aan anderen geen goed model van echte wellevende kan geeven”. In die tweede plek „moet sulk een van der Jeugd af aan tot de bediening van schoolmeesters zijn opgeleid”, want „alle ambagten tog die men bij de hand neemt, zonder dezelve geleerd te hebben, gelukken zelden”.¹⁵ In die derde plek behoort hy „grondig onderleid” te wees in alles waarin hy aan andere onderwys sal gee. Hy moet b.v. die „spelkunst” na die „regelen van de gramatica verstaan”, ervaar wees om „in een regt meesterlijke hand te kunnen schrijven”, in sing soveel vordering gemaak het „dat hij vast waare in alle psalmen uit welk een toon die ook moeten gezongen worden” en selfs „de muzijk” so te ken dat hy in staat sal wees om onderwys te kan gee in die sing van liedere. Verder moet hy in die „rekenkunst” so „geoefen” wees dat hy ten minste die gewone boekie van Bartjens of die „Rekenkunst” van Blassiere, soos gesê word, „voor de vrije vuijst, konde weg cijfferen”, en selfs nie heeltemaal „onkundig” wees in die „Italiaansch boekhouden”, sodat hy in staat sal wees om diegene wat hulle op die koop-handel wil toelê, behulpzaam te wees. Wenslik is ook dat hy nog ander tale, soos die Franse en die Engelse, moet kan verstaan. Maar aangesien 'n mens moeilik dit alles van een persoon kan

¹⁴ *Res. Pol. Raad* 1792 II (16 Maart 1792), C. 96, p. 862.

¹⁵ *Ibid.*, p. 863.

verg, sal laasgenoemde as 'n vereiste, vir die Nederduitse meesters ten minste, nie so hoog gestel word nie. Natuurlik moet hy „de waarheeden van den Godsdienst waarvan de meester absoluut lidmaat behoord te zijn”, grondig ken, sodat hy in staat sal wees om 'n katechisasieklas waar te neem. Van almaal word verder nog vereis 'n voorbeeldige en stigtelike gedrag, om die jeug sodoende „met een goed exempel te kunnen voorgaan”, en die vrymoedigheid te hê om hulle te berisp indien nodig.

Hoewel die Skolarche besef het dat sulke meesters nie plaaslik gewerf kon word nie, was hulle van mening dat dit wel moontlik was om hulle te bekom, en dat 'n mens „die het best uit de Nederlanden zou moeten zien magtig te worden”.¹⁶ Die reedsbestaande skole kon gebruik word om die kinders daarin die eerste beginsels van lees en skrywe te laat leer, maar daar moes gesorg word vir ten minste 2 of 3 meesters wat onderwys sou kon gee in die ander genoemde vakke. Hulle stel dan voor dat die werk onder hierdie laasgenoemde meesters as volg verdeel moet word: Een moet die laagste klas onderwys, behalwe die gronde van die Belydenis-skrifte, wat by almaal as die vernaamste in die oog gehou moet word in „het grondig leezen, schrijven, zingen en cijfferen, ten minsten de gebrookens door”. 'n Tweede moet dan byvoeg wat nog verder in aanmerking kom in die „cijfferkonde”, die Franse taal, geografie, Vaderlandse geskiedenis en die Italiaanse boekhou. In 'n derde skool moet onderwys gegee word in die Latynse, en in die beginsels van die Griekse taal, om sodoende die ouers 'n kans te gee om uit te vind of kinders wat hulle moontlik vir studie oorsee kan stuur, werklik daartoe geneë is, alvorens hulle tot so 'n stap, wat met veel onkoste gepaard gaan, oorgaan.¹⁷ Vir laasgenoemde skool beveel hulle meer as een onderwyser aan, ten minste 'n rektor en konrektor en indien moontlik ook 'n praeceptor, sodat die onderwys by afsterwe van die rektor nie sal stilstaan nie en sodoende mindere docente vir die hoogste betrekking gekweek sal kan word.

Om hierdie oogmerk te bereik en die beste persone vir die betrekkings te verkry, beveel die Skolarche verder aan dat gesorg moet word dat elke meester 'n behoorlike bestaan sal kan maak, en gee aan die hand dat hulle b.v. van die volgende inkomens voorsien moes word: die Nederduitse en die Franse meesters 1000 Rds. elk, en die rektor, konrektor en praeceptor, as die onderwysers in die Latynse skool, 1200, 800 en 600 Rds. respektiewelik. Hierdie inkome moet in die eerste instansie verskaf word deur skoolgeld maandeliks deur die leerlinge betaal. Hulle gee vervolgens 'n skema van skoolgeld vir leerlinge aan die hand, waarvolgens die Nederduitse meester 3 Rds., die Franse meester 4,

¹⁶ *Res. Pol. Raad 1792 II* (16 Maart 1792), C. 96, p. 865.

¹⁷ Hulle was dit dus met Spenlin eens dat hier 'n inrigting moes bestaan wat o.a. 'n soort van voorbereidende onderwys tot 'n studie oorsee kon verskaf.

die praeceptor 3, die konrektor 5, en die rektor 6 Rds. per maand van elke leerling wat sy klas besoek, sou ontvang, maar in al die gevalle kom hulle voor 'n tekort te staan wat dan op 'n ander manier gedek sou moes word. Hieromtrent is hul van mening dat 'n kapitaal gevind sal moet word, die rente waarvan die tekort sou moes dek, en „dit nu zou men moeten tragten te vinden uit eene generaale collecte, hetwelk, zoo het die somma beliep, op renten moesten worden uijtgezet om tot een altoos duurend fonds te strekken”.¹⁸ Die gekollekteerde kapitaal moes egter meer aan rente oplewer as die aldus beraamde tekort, want rekening moes gehou word met die moontlikheid dat die getalle in die skole kan verminder, 'n verlies waarvoor die betrokke onderwyser vergoed moes word, ook uit die fonds. Jaarliks moet ook iets oorskiet vir pryse aan leerlinge, veral uit die Latynse Skool. Die totale bedrag wat dus hiervoor nodig sou wees, het volgens hulle beraming 43,000 Kaapse guldens bedra. As daar hierna iets oorskiet, kan aan sulke meesters, „die zig gedurende een gansch jaar met lust beijvert hadden om bekwaame discipulen te maaken”, daaruit 'n geskenk gemaak word. Indien dit miskien moontlik mag word, kan die salaris van die rektor vermeerder word om sodoende bekwaamere meesters te lok, en kan die skoolgeld selfs verminder word.

Om „tot meerdere bemoediging” te dien, beveel hul ook aan dat die Bewindhebbers versoek moet word om aan hierdie meesters 'n sekere rang toe te ken, en hulle sodoende van die gros van „schoolhouders” te onderskei, asook om deur publieke gesag so veel moontlik hulle agting in waarde te hou.

As 'n meester dan eers van so 'n inkome voorsien is, sou volgens die Skolarche die volgende van hom geverg word: Hy sou 'n kontrak aangaan vir ten minste vyf jaar en hom verbind om sy skool hierna nie te verlaat alvorens hy nie 'n jaar vooruit aan die Skolarche omtrent sy plan kennis gegee het nie, om sodoende te voorkom dat die kinders miskien sonder onderwyser sal wees. Verder sou hy verplig wees om vir homself 'n lugtige skoollokaal aan te skaf. As die Nederlandse skool sodanig mag aangroei dat dit nodig mag blyk, sal dergelyke skole sodanig versprei moet word „om alle de ingezetene zo veel mogelijk een gelijk gemak toe te brengen”.¹⁹

Al die skoolmeesters sal verplig wees om tweemaal in die jaar, en wel gedurende Julie en Desember, examens af te neem, „waarin de vorderingen der Jeugd, in tegenwoordigheid van alle de Scholarchen nauwkeurig moesten nagegaan en de nodige prijzen aan die geene, die de meeste vorderingen gemaakt hadden, toegedagt worden”.²⁰ By die examen sal nie alleen ondersoek ingestel word

¹⁸ *Res. Pol. Raad 1792 II* (16 Maart), C. 96, p. 869. Net soos Spennin het ook hulle dus gereken op die vrygewigheid van die ingesetenes vir die saak.

¹⁹ *Res. Pol. Raad 1792 II* (16 Maart), C. 96, p. 871.

²⁰ *Ibid.*

na die tale, reken, ens. nie, „maar ook over de vorderingen in het stuk van de Belijdenis”.²¹

Hulle sou ook gebruik kon word om behulpsaam te wees in die opleiding van persone „om in't vervolg als schoolmeester te kunnen fungeeren”, en wel op die volgende manier : Sodra een van die genoemde drie meesters meer as 30 leerlinge het, sal hy verplig wees om hom, met voorkennis van die Skolarche, van 'n ondermeester, van wie 'n soort van toelatingsexamen geverg sal word, te bedien, wat, ingeval die meester te sterwe kom, „zo hij goed getuigenis hadde”, in sy plek kan optree. Op dié manier sou dit moontlik wees om voortaan niemand meer tot skoolmeester te benoem alvorens hy nie eers proefonderwys gegee het as ondermeester nie.

Aangesien die godsdiens altyd „het hoogste en dierbaarste” behoort te wees, en die predikante so dikwels te kla het oor die traagheid van die jeug in die grondige bestudering daarvan, gee die Skolarche verder ter oorweging of daar nie iets te bedink is om hulle vlytig te maak in die bywoon van die godsdiens nie en te verplig om al van jongs af aan daarin werksaam te wees nie, waartoe dit moontlik nie ondienstig sou kan wees om die meesters van die drie skole te verplig om eenmaal in die week, b.v. Dinsdags of Maandags, met hulle leerlinge wat ouer as twaalf is, in die kerk te verskyn, waar die kinders sou moet „onderhou” en ondervra word oor die Katechismus waaroor die vorige Sondag gepreek is, want dit „zou de ouders animeeren hunne kinderen ter kerke te senden”.²² Die onderwysers sal verplig wees om hulle leerlinge Maandags te ondervra oor wat hulle in die kerk gehoor het, en om hulle dan volgens verdienste van hulle antwoorde te plaas, „hetgeen bij de Jeugd, hoe gering deze inrigting schijnt, dikwerf de grootste ambitie veroorzaakt”.²³

In die laaste instansie beveel die Skolarche aan dat dit aan die oordeel van die ouers oorgelaat moet word of dit nie wenslik is om, ter meerdere aanwakking van ywer, die uitdeel van pryse aan die jeug „die het beste gekeurt zijn in het leeren”, op 'n openbare byeenkoms te laat plaasvind nie, op dieselfde manier soos dit in die Nederlande by die promosie van die Latynse skole geskied, te wete in die kerk „ten aanzien en aanhooren van een ijder, zijnde dit, gelijk de ondervinding leert, de beste aanmoediging die er voor den kinderen te bedenken is”.²⁴

Dat hierdie „plan” en idees van die Skolarche nogal 'n ooreenkoms sou toon met dié vervat in die Memorie deur Spenlin twee jaar vroeër opgestel, is maklik denkbaar ; laasgenoemde het dan ook, soos reeds gesê, as direkte aanleiding tot die opstel van eers-

²¹ *Res. Pol. Raad* 1792 II (16 Maart), C. 96, p. 871.

²² *Ibid.*, p. 873.

²³ *Ibid.*

²⁴ *Ibid.*, p. 874.

genoemde gedien. Sowel Spenlin as die Skolarche was dit daaroor eens dat die groot gebrek in die onderwys hoofsaaklik toe te skrywe was aan die swak gehalte van die diensdoende onderwysers, en dat, om mee te begin, geskikte leerkragte uit die buiteland verkry moes word. As die plan van die Skolarche ten volle ten uitvoer gebring was, dan sou 'n eerste begin aan die Kaap gemaak gewees het met 'n soort van opleiding van onderwysers.

Beide is dit verder eens dat die Kaapse jeug voldoende geseën was met goeie disposisies, asook omtrent die welwillendheid van die ingesetenes om in belang van die onderwys mild by te dra tot 'n openbare kollekte. Beide was van mening dat fasiliteite vir 'n meer gevorderde opleiding geskep moes word, wat terselfdertyd voorsiening sou kon maak in die behoefte aan 'n voorbereidende studie vir studie oorsee; maar waar Spenlin dit wou koncentreer in één groot inrigting, was die Skolarche weer geneig om dit aanvanklik te laat geskied in sowat drie afsonderlike skole.

As geheel beskou, is die „plan” van die Skolarche nie so filosofies en denkbeeldig as dié van Spenlin nie, en getuig dit ongetwyfeld van 'n groter nugterheid en praktiese sin. Dat hulle met die praktiese uitvoerbaarheid van hulle aanbevelings rekening gehou het, bewys o.a. hulle voorgestelde leerplan in vergelyking met dié van Spenlin. Hulle was dan ook ongetwyfeld die mense wat die beste in staat was tot dergelyke aanbevelings.

Hoewel hierdie ontwerp reeds in 1790 voltooi was²⁵ en die Skolarche begerig was dat die Politieke Raad dit onmiddellik in oorweging moes neem, het daar desnieteenstaande nog 'n paar jaar verloop voordat dit in aanmerking geneem is. Die lofwaardige pogings van die Skolarche het nl. skipbreuk gely op die onwil en teenstand van die waarnemende goewerneur, Kolonel van de Graaff, wat net 'n oog en 'n oor gehad het vir militaire en materiële sake. Dit het blykbaar nie in sy smaak geval nie; hy was waarskynlik van mening dat so 'n plan nie in die tyd van politieke gisting, sowel in Europa as aan die Kaap, waar so pas die stryd teen Van Plettenberg, die goewerneur, bygelê was, thuisgehoort het nie. Dit is dus deur hom „om particuliere reedenen” buite die „deliberatien” van die Raad gehou,²⁶ en voorlopig op die lange baan geskuive.

Die Skolarche het egter nie deur hierdie onsympathieke houding van die kant van hulle hoof al hulle geesdrif vir die saak laat uitdoof nie. Wat hulle ook maar in staat was om te doen, het hulle nie links laat lê nie. So het hulle—en hier moet miskien spesiaal vermeld word die name van die drie ywerige predikante van Kaapstad, te wete di. Serrurier, Van Lier en Fleck—besluit om voort te gaan met wat as basis sou dien vir latere pogings, nl. met die

²⁵ Sien *Res. Pol. Raad 1792 II* (16 Maart), C. 96, p. 847; *Brieven van Heren XVII naar Indië* (11 Jan.—Cabo), K.A. 481, § 44.

²⁶ *Ibid.*

insameling van die benodigde onderwysfonds. Die Kaapse ingesetenes het dan ook getoon dat sowel Spenlin as die Skolarche se optimistiese voorspellings aangaande die welwillendheid van die inwoners vir die saak van die opvoeding nie oordrewe was nie. Die gevolg van hierdie geesdriftige pogings was dat die Kaapse Kerkraad reeds vroeg in 1791 in staat was om hieromtrent aan die Amsterdamse Klassis verslag te doen dat die „opziensers der Schoolen” die reeds behandelde plan ontwerp het „op dringend verzoek van de voornaamste ingezetenen, die daartoe eene zeer aanzienelijke som hebben ingetekend”.²⁷ Hulle deel verder mee dat „eenige hinderpaalen” dit voorasnog belet om die plan dadelik „werkstellig” te maak, sonder om die hinderpale verder te omskrywe, maar gee desnieteenstaande van die plan kennis, met die versoek dat die Klassis die gewigtige saak „ter gelegener tijd” in die vaderland mag bevorder.²⁸

Die Klassis het met groot genoeë hiervan kennis geneem, die hoop uitgespreek „dat dit gezegend werk tot perfectie komen moge” en alle daadwerklike steun in verband daarmee belowe, soos die wegruim van moontlike moeilikhede in die vaderland.²⁹ Hoewel hulle begerig was om ’n afskrif van die „plan” te ontvang, is egter geen vordering daarmee gemaak nie solank as wat die Skolarche se geesdrif nog gestuit het op die onwil van die goewerneur.

Ná die vertrek van Luitenant-Kolonel Jacob van de Graaff in 1791 was dit moontlik om aan die saak van die opvoeding die nodige aandag te skenk. Die Politieke Raad het vervolgens kort ná sy vertrek andermaal die Skolarche genader met ’n versoek

„om de nodige reflexie te slaan op de verbetering der schoolen in dit Gouvernement meer in het algemeen en ter beraaminge van andere gepaste middelen meer in ’t bijzonder, waardoor de educatie van onze Jeugd zooveel mogelijk konde bevordert, en dat gebrek geweerd worden waarover reeds lang geklaagd is, en hetwelk er ter deezen aanzien, tot heeden toe, onder ons heeft plaats gehad”,³⁰

nl. dat baie ouers nie in staat is om hulle kinders „nauwliks iets meer dan het leezen en schrijven te kunnen laten leeren”, om nie eens te dink aan so ’n opleiding as wat volstrek deur ’n beskaafde opvoeding gevorderd word, en waardeur hulle hulle kinders mettertyd tot so ’n beroep sal kan bring as waartoe hulle geneë is of die vermoë besit, sonder om hulle reeds van jongs of teen groot onkoste vanhier te stuur nie.

²⁷ Brief K.’se Kerkr.—Kl. Amst. (7 Febr. 1791), *Brieven van Kaapsche Kerken aan Classis Amst.* 1772-1792, Cl. 67.

²⁸ *Ibid.*

²⁹ Sien brief Kl. Amst.—K.’se Kerkr. (3 Okt. 1791), *Copij Brieven Classis Amst. aan Buitenlandsche Kerken* 1780-1804, Cl. 46.

³⁰ *Res. Pol. Raad* 1792 II (16 Maart), C. 96, p. 848.

Op 5 September 1791 lewer die Skolarche die gevraagde rapport,³¹ wat op hulle sitting van 16 Maart 1792 deur die Politieke Raad oorweeg is.

Hierin toon hulle in die eerste instansie aan dat hulle nie nage-laai het om aan die saak van die opvoeding aandag te gee in eweredigheid met die belang wat die Raad daarin gestel het. Hulle grootste „zwarigheid” by die „redressering” van die daarin be-staande leemtes het nog altyd gelê in die ontbreek van ’n fonds „waaruij de nodige kosten zoude kunnen worden goedgeemaakt”, aangesien geen bekwame onderwysers in die gewes self te vind is nie, en hulle dus van elders verkry sal moet word. Nadat hulle hieroor „een en andermaal de gedachten hebbende laten gaan”, het dit vir hulle as die enigste middel voorgekom „om te beproeven of de goede ingezeetene sig er niet welligt toe zouden laten vinden om van hunnen kand iets te contribueeren, waar-door men zulk een capitaal konde obtineeren waarvan de renten jaarlijks toerijkende waaren voor de uitgaave dewelke ten deezen aanzien zoude moeten geschieden”.³²

Hulle deel vervolgens mee hoedat hulle van hierdie middels gebruik gemaak het en met verwondering ondervind het hoe geredelik ’n groot aantal van die inwoners hulself by wyse van intekening verbind het om tot die totstandbrenging van so ’n fonds ’n sekere bedrag by te dra, sodat die beloofde kapitaal, saam-getel, die bedrag van byna 60,000 Kaapse guldens bedra, en dat hulle te wagte was dat dit „eeniger mate zal worden geaugmen-teert”, aangesien daar nog verskeie persone is wat waarskynlik hulle voorbeeld sal volg.³³

Dit is dan ook aangemoedig deur hierdie vrygewigheid van die ingesetenes, dat hulle as Skolarche die reeds genoemde „plan” opgestel het, waarvolgens „na hun insien de gevorderde ver-beetering op de welvoeglijkste wijze zoude kunnen worden in het werk gesteld”.³⁴ Andermaal het hulle dan ook hierdie plan, wat solank teruggehou is, by die Raad ingelewer, met die aan-beveling dat, ingeval die Raad dit mag goedkeur, dit hulle mag behaag om dit, sowel as hierdie versoek, aan die Bewindhebbers te stuur „met instantie zo uit naam van Scholarchen als van de ingezeetens van dit gewest”, sodat dit hulle mag belief om „dit zo nodig als nuttig institut, met hoogst derzelver approbatie te vereeren”, en ook om diegene wat as onderwysers benodig is, wan-neer hulle aan die Bewindhebbers voorgestel mag word, aan te stel, en ’n „convenabelen” rang sonder gasie of emolumente toe te voeg, en van ’n vry passasie te voorsien.

³¹ Sien *Bijlagen tot de Resolutiën 1792*, C. 196, pp. 165-170; *Res. Pol. Raad 1792*, II (16 Maart), C. 96, pp. 848-857; *Brieven en Papieren van Cabo de Goede Hoop*, overgekomen 1792, K.A. 4326, pp. 668-692.

³² *Res. Pol. Raad 1792*, II (16 Maart), C. 96, p. 850.

³³ *Ibid.*, p. 851.

³⁴ *Ibid.*

Maar die Skolarche was bewus daarvan dat nog 'n geruime tyd sou verloop alvorens alles volgens hulle plan gereël sou kon wees. Gevolglik het hulle terwille van die ouers wie se kinders reeds die jare bereik het wanneer hulle nie meer van „een gepast onderwijs” onthou behoort te word nie, besluit om 'n plan te maak om hulle intussen in die geleentheid te stel om, al was dit maar in die eerste beginsels van die Franse en Latynse tale, onderwys te ontvang. Vandaar hulle versoek aan die Raad om sodanige persone te benoem as wat hulle geskik mag ag tot die invorder en administreer van die geld waarvoor geteken is. Ingeval dit die bewindhebbers „onverhoopt” nie mag behaag om die plan goed te keur en te bekragtig nie, kan die geld dan weer later uitgekeer word.

Die Skolarche was ook begerig dat onmiddellik 'n begin gemaak moes word met die Instituut self, en wel in soverre dat dit hulle moet vergun word om aan die Raad sodanige persone, wat in staat sal wees om onderwys te gee in die Latynse en Franse tale, by hulle aan te beveel, wat dan provisioneel aangestel sal word, „om bij disapprobatie in hunne voorige dienste weder ge'emploij-eerd te kunnen worden”.³⁵ Hulle kan dan solank aanvoer deur die jeug die grondbeginsels van hierdie vakke te leer. Verder versoek die Skolarche om die reg om in Europa twee of drie manne te mag aanstel aan wie dit opgedra sal word om uit te sien na die nodige „subjecten” wat mettertyd as onderwysers benodig sal wees. Die name van die persone sal aan die Raad oorhandig word, wat hulle dan op sy beurt gunstig aan die Bewindhebbers sal voorstel. Hierdie aangestelde persone sal dan sake kan behartig sonder dat die Bewindhebbers onnodig daarmee belas sal wees.

Wat betref die kwessie van die rang wat die onderwysers sal geniet, soos reeds in hulle „plan” vermeld, stel die Skolarche nou definitief voor dat die rektor die rang van onderkoopman „effektief”.³⁶ die konrektor dié van onderkoopman „titulair”,³⁷ en die Franse en Duitse meesters dié van boekhouer toegesê moet word.

In die laaste instansie gee die Skolarche aan die hand dat 'n skema ontwerp moes word waarvolgens die fonds gesterk sou kon word. Hulle wys daarop dat daar verskeie persone is wat geld belowe het, wat graag sal wil sien dat die Regering 'n skikking sal maak dat niemand met goeie sukses in die Instituut behoort te kan slaag alvorens hy of sy nie 'n inleg—waarvoor 'n matige bedrag kan bepaal word—gemaak sal hê nie, of dat die skoolgeld vir sodanige kinders hoër gestel moet word. Die bedoeling hiermee is egter nie „om arme en behoeftige kindereen niet te laten profiteren van de weldadigheid der rijken”, maar dit is gemik teen die meer gegoede ingesetenes of ouers uit ander plekke, soos Indië,

³⁵ *Res. Pol. Raad* 1792, II (16 Maart), C. 96, p. 854.

³⁶ d.w.s. wesenlik.

³⁷ d.w.s. met titel sonder funksie.

wat miskien hulle kinders hierheen sal stuur. In sulke gevalle sou dit nie meer as billik wees om van hulle te verwag dat hulle iets tot die fonds sal bydra nie.

Op hulle vergadering van 16 Maart het die Politieke Raad hierdie vertoog, asook die „plan” van die Skolarche „met de vereiste attentie ingesien”.³⁸ Aangesien hulle die plan „in alle delen na de plaatselijke gesteldheid van dit land” goed ingerig bevind het, het hulle ingewillig en dit goedge-dink om die beide stukke „onder favorabel voorschrijvens deezer Regeering in copia authenticq ter approbatie van den hoog gebiedende Heeren Meesteren over te zenden”.³⁹ In verband met die ander sake wat die Skolarche in hulle vertoog aangevoer het, het hulle ook besluite geneem. So is besluit om die Skolarche self te kwalifiseer tot die invorder en administreer van die bedrae waarvoor ter oprigting van die gemelde instituut reeds geteken is, waaromtrent van hulle jaarliks ’n verslag van die staat van die fonds vereis sou word. Aan die Skolarche is ook hulle versoek toegestaan om dadelik met die instituut ’n begin te mag maak, en om daartoe aan die Raad sodanige persone te mag aanbeveel as wat hulle van mening was wat die vereiste bekwaamhede besit om in die eerste beginsels van die reeds genoemde tale onderwys te gee.

Verder is aan hulle die reg verleen om, soos hulle versoek het, twee of drie manne in Europa aan te stel om intussen uit te sien na die geskikte onderwysers wat benodig sal wees as die Bewindhebbers die plan mag goedkeur. Dié persone moes dan sodanige onderwysers aan die Bewindhebbers voorstel, wat hulle sal ondersoek en aanstel.

Wat die rang betref wat die onderwysers sal beklee, het die Raad dit beter geag om dit aan die beslissing van die Bewindhebbers self oor te laat, hoewel hulle dit tog by hulle (die bewindhebbers) aanbeveel het om

„in deezen bijzonder reguard op’t voorstel van Scholarchen te willen slaan, aangezien de daarbij geproponeerde graden best compatibel zouden weezen met d’ onderscheijdene Rangen waarin zo wel E. Comps. dienaaren, als de principaalste Burgeren ten deezen gouvernemente zijn geclasseert”.⁴⁰

Ook is besluit om dit aan die Skolarche oor te laat om ’n plan te ontwerp waarvolgens die reeds bestaande onderwysfonds vermeerder sal kan word en hulle bestaande oogmerk bereik sal word, en dit dan aan die Raad voor te lê.

Nadat die Raad dus heelwat beweegkans aan die Skolarche gelaat het, vind hulle dit ten slotte wenslik om vir hulself ’n magsreserwe te maak. So behou hulle vir hulself die reg voor

³⁸ *Sien Res. Pol. Raad 1792 II (16 Maart) C. 96, p. 874.*

³⁹ *Ibid.*

⁴⁰ *Ibid.*, p. 875.

„om wanneer het voorsch.⁴¹ Institut in Train zal weezen gebracht, en men door de ondervinding zal hebben geleert aan welke ameliorationen hetzelfde susceptibel mitsg^s hoedanige veranderingen noodzaakelyk zullen zyn om die verbeeteringen te kunnen bewerken, als dan zodanige nadere dispositien hieromtrent te neemen als de omstandigheden en den aard der voorkomende zaken zullen vereijsschen”.⁴¹

Die twee genoemde stukke is op 7 April 1792 aan die Bewindhebbers gestuur.⁴² 'n Geruime tyd het verloop voordat hulle ontvangs daarvan erken het, en eers op 11 Januarie 1794 is die Kaapse Regering in kennis gestel dat hulle hulle goedkeuring aan die plan geheg het, daar 'n „diergelijke inrichting tot beeter onderwys en opvoeding van de jeugd van zeer groot nut kan weezen”.⁴³ Van 'n besondere mate van enthousiasme aan die kant van die Bewindhebbers getuig hierdie brief nie juis nie. Hulle deel daarin ook mee dat tot nog toe aan hulle geen persone voorgedra is om as onderwysers aangeneem te mag word nie, of versoeke wat daarop betrekking het, by hulle ingelewer is nie.

Sedert die verskyning van die Memorie van Spenlin in 1788 het die Skolarche dus 'n buitengewone ywer aan die dag gelê. Aangemoedig deur die vrygewigheid van die Kaapse ingesetenes vir die saak van die onderwys van die jeug, wat intussen op 'n groot som geld wat moes dien tot 'n onderwysfonds, ingeteken het, asook ooreenkomstig die begeerte van die Politieke Raad sowel as van die ingesetenes van die hoofplaas, het die Skolarche in 1790 hulle belangryke „plan” ter verbetering, veral van die Kaapse skole, opgestel. Die destydse goewerneur was hulle egter nie goedgesind nie, met die gevolg dat hulle nie met die saak kon vorder alvorens hy nie die Kaap verlaat het nie.

Op aanbeveling van die Politieke Raad het die Skolarche egter in 1792 andermaal die saak in alle erns aangepak en toe hulle belangryke „vertoog” gelewer. Die gevolg was dat die Politieke Raad hulle gekwalificeer het om, onderwyl hulle sou wag op die antwoord en bevindinge van die Bewindhebbers insake hulle „plan” sowel as van hulle vertoog, 'n begin te maak met die insameling van die geld waarvoor geteken is, en hulle toegelaat het om selfs 'n begin te maak met hulle voorgestelde Instituut, deur solank uit te sien na die nodige leerkragte. Hulle kon dus nou bedrywig wees in die rigting van die uitvoering van hulle grootse planne.

⁴¹ Sien *Res. Pol. Raad 1792 II* (16 Maart) C. 96, p. 876.

⁴² Sien *Brieven van Heren XVII naar Indië* (11 Jan. Cabo), K.A. 481, §44; *Brieven en Papieren van Cabo de Goede Hoop*, overgekomen 1792, K.A. 4326, p. 668.

⁴³ *Brieven van Heren XVII naar Indië* (11 Jan. Cabo), K.A. 481, § 44.

HOOFSTUK XVII.

DIE LATYNSE SKOOL EN DIE ONDERWYSFONDS.

DIE HERSTIGTING VAN DIE LATYNSE SKOOL.

Hoewel Here XVII nie voor 1794 hulle offisiële goedkeuring geheg het aan die „plan” van die Skolarche wat in 1792 aan hulle gestuur is nie, het die Skolarche egter nie tot dan gewag om ’n aanvang met die oprigting van ’n skool te maak nie. Kragtens die reg wat aan hulle verleen is, was hulle intussen bedrywig met die oprigting van ’n provisionele Latynse skool en die insameling van die ingetekende geld, wat dan ook tot die instandhou van die skool moes dien. Ons het hier dus duidelik te doen met die praktiese uitvoering van die idees van die Skolarche.

Die Skolarche was gereed om onmiddellik alles in gereedheid te bring vir die stigting van ’n skool, maar aanvanklik het hulle te staan gekom voor ’n onvoorsiene moeilikheid, gebore uit die reeds vermelde magsreserwe van die Politieke Raad van 16 Maart 1792, waarvolgens hulle hulself die reg voorbehou het om later, indien hulle dit nodig of wenslik mag ag, enige veranderinge in die „plan” te maak. Die moeilikheid het betrekking gehad op die direksie van die skool. Die ingesetenes wat belowe het om bydraes tot ’n fonds te maak, het dit van die begin af as ’n vanselfsprekende voorwaarde beskou „dat er ten deezen aanzien geene veranderinge zoude plaatsvinden, maar dat’t bestier over dezelve zoude blijven in handen van hun aan wien zulx tot hier toe was opgedragen”.¹ Nou was hulle bevrees dat in hierdie magsreserwe van die Politieke Raad „ook wel ligt de verandering in’t bestier zelve zoude kunnen begreepen zijn”.²

Alvorens die Skolarche dus verder op hulle ingeslane weg kon voortgaan, het hulle dit wenslik geag om hierdie saak eers opgehelder te kry. Die Politieke Raad het gevolglik op 3 Augustus 1792 hulle aandag aan die saak geskenk en erken dat hulle besluit van 16 Maart aanleiding kan gee tot ’n interpretasie in stryd met hulle bedoeling. Om dan ook verdere vertraging te voorkom, het hulle ingestem om die reserwe in te trek en het in plek

¹ Verloog Skolarche, 30 Julie 1792, *Res. Pol. Raad 1792 IV* (3 Aug.), C. 98, p. 29.

² *Ibid.*, p. 30.

daarvan vasgelê: „dat in het bestier van voorsz. school en alles wat daartoe betrekking heeft, geene veranderingen, van het Plan bij voorsz. Resolutie vermeld afwijkende, zullen vermogen te werden gemaakt, dan met voorkennisse en op bekomen expresse-lijk consent deezer Regeering”.³

Die Skolarche was heeltemaal tevrede met hierdie duidelike uiteensetting van die Raad en het hulle daarvan verseker dat hulle besluit ten volle in ooreenstemming was met die versoek van die intekenare „om de directie der op te rigtene scholen nu en voortaan te laten blyven in handen van de tegenwoordige Scholarchen, en die geene, welke dezelve in 't vervolg in hunne ambten zoude succedeeren”.⁴ Om enige misverstand te voorkom, herinner die Skolarche dan daaraan dat die „Collegie van Scholarchen” bestaan uit die Sekunde, die alhier diensdoende predikante en die van burgersweë aangestelde ouderling van die Hervormde Kerk.

By hierdie geleënthheid was hulle dan ook in staat om aan die Raad mee te deel dat hulle, „om zo dra mogelijk van het Institut zelve een begin te kunnen maaken”, reeds „door inkoop zyn magtig geworden”, teen die som van 15,000 guldens, 'n huis wat voorheen behoort het aan die „Captein ter zee” Francois Duminij. Dit was geleë in die Gravestraat, en volgens hulle mening sentraal en ruim genoeg „om in der tijd daar in het onderwys te kunnen geeven”.⁵

Vervolgens klop hulle by die Regering aan om verdere hulp en tegemoetkoming, en versoek dat dit hulle vergun mag word om die huis sonder koste te transporteer, „uit hoofde dat dit gebou ten publicque gebruike gedestineerd is en deeze vergunning aan't fonds zelve nog eenige verligting zoude kunnen verschaffen”.⁶

Die Politieke Raad het op 30 Oktober ook hierdie verhoog en inhoudende versoeke van die Skolarche gunstig oorweeg en, „om de billijkheid resideerende”, goedgevind om die gedane inkoop van die huis ten einde te dien as publieke skoolgebou goed te keur, en hulle ook vry te stel van die betaling van „s'Heeren regt” op die koopsom.⁷

Noudat 'n geskikte skoolgebou gevind was en hulle besig was met die verdere insameling van die beloofde geld, kon die Skolarche hulle aandag gee aan die vind van geskikte leerkragte, maar hierin sou hulle nie so gou sukses hê nie. In die vind van hierdie mense is hulle gehelp deur die feit dat hulle in staat was om diegene wat lus mag hê om die werk te aanvaar, van 'n goeie rang

³ *Res. Pol. Raad* 1792 IV (3 Aug.), C. 98, p. 32.

⁴ Verhoog Skolarche, 22 Okt. 1792, *ibid.* V (30 Okt.), C. 99, p. 327; vir verhoog sien ook *Bijlagen tot de Resolütien* 1792, C. 203, pp. 184-188.

⁵ Verhoog Skolarche, 22 Okt. 1792, *Res. Pol. Raad* 1792 V (30 Okt.), C. 99, p. 328.

⁶ *Ibid.*

⁷ Sien *Res. Pol. Raad* 1792 V (30 Okt.), C. 99, p. 333.

te verseker. Die Bewindhebbers het nl. in antwoord op die versoek van die Skolarche oor hierdie saak, soos deur die skrywe van die Politieke Raad van 7 April 1792 aan hulle voorgelê, besluit om die rang soos deur hul voorgestel, toe te staan.⁸

Teen die middel van 1793 het verskeie van diegene wat reeds hulle storting in die fonds gemaak het, begin druk uitoefen op die Skolarche, aangesien hulle begerig was om te sien dat met die instituut 'n begin gemaak moes word. Ander het belowe om hulle beloofde bydrae te stort sodra die langbegeerde verbetering in die onderwys van die jeug „tot effect zal gebragt worden”.⁹ Aangespoor deur hierdie blykbare ongeduld en besliste begeerte van sommige van die inwoners, het die Skolarche alle moontlike middels in die werk gestel om 'n geskikte persoon te vind. Hierdie keer is hulle pogings met sukses bekroon en kon hulle in Augustus 1793 ter goedkeuring van die Raad as praeceptor vir 'n Latynse skool aanbeveel Cornelis Josias van Baak, wat so pas met die „Voorschooten” hier aangekom het, en by ondersoek deur die Skolarche „is gebleeken tot deeze functie de nodige bekwaamheid te bezitten”.¹⁰ Die Politieke Raad het op hulle sitting van 10 September die nodige aandag aan die saak gegee en besluit „zich met 't zelve volkoomen te conformeeën, werdende dienvolgens de persoon van Cornelis Josias van Baak bij deeze aangesteld tot praeceptor voor de Latijnsche School”.¹¹

So het dan uiteindelik in September 1793 'n Latynse skool tot stand gekom, nadat Kaapstad sedert die sluiting van die vorige een omstreeks 1728 die voorregte van 'n dergelyke inrigting ontsê is. So is voldoen aan die groot begeerte wat reeds sedert enige jare by 'n gedeelte van die ingesetenes en die autoriteite bestaan het. Een onderafdeling van die „plan” van die Skolarche was hier tot praktiese uitvoering gebring.

Intussen het die Skolarche ook nie die idee om onderwysers uit die moederland te kry vir die skole wat volgens hulle plan, wat nog op die goedkeuring van die Bewindhebbers gewag het, sou opgerig word, heeltemaal links laat lê nie. Ooreenkomstig 'n versoek wat reeds deur die Politieke Raad aan hulle toegestaan is, het hulle in Augustus 1793 die Raad gevra om as hulle gemagtigdes om die nodige leerkrigte in die moederland te werf, by Here XVII voor te dra die persone Jacob van Nuijs Klinkenberg, doktor en professor in die Heilige godgeleerdheid en kerkgeskiedenis, en predikant in Amsterdam, en Hermanus Hubert en Petrus Meijboom,

⁸ Sien brief van Kom. Nederburgh en Frijkenius aan Goewr. en Rade, 10 Mei 1793, *Com. Genls. Nederburgh en Frijkenius* 1793 III, C. 691, p. 467.

⁹ Verhoog Skolarche, 20 Aug. 1793, *Res. Pol. Raad* 1793 IV (10 Sept.), C. 103, p. 508.

¹⁰ *Ibid.*

¹¹ *Res. Pol. Raad* 1793 IV (10 Sept.), C. 103, p. 511.

predikante in Amsterdam.¹² Ook op hierdie versoek het die Raad gunstig geantwoord en toegestem om aan die Illustre Vergadering die name van genoemde persone op te stuur „ten einde wanneer door dezelve eenig voordracht mogt worden gedaan, om onderwijzers voor de overige skoolen herwaarts te zenden,—daarop zodanig zullen kunnen disponeeren, als hoogst deselve zullen vinden te behooren”.¹³

Teen 1794 het die Skolarche dit nodig geag om enige herstelwerk te laat doen aan die gebou deur hulle aangekoop, waarin die Latynse skool waarskynlik nou reeds 'n tyd in volle swang was. Hulle het die saak derhalwe voor die Raad gelê met die doel om hulle mening omtrent wat hulle te doen staan daaromtrent, in te win.¹⁴ Die Politieke Raad het hierop besluit om dit aan die Skolarche oor te laat om aan die huis sodanige reparasies en verbeterings te laat maak as wat hulle noodsaaklik mag ag, en so ver die fonds dit toelaat.¹⁵

Die Skolarche het intussen die nodige reëlins vir die praeceptor van die Latynse skool opgestel en was nou in staat om aan die Raad ter goedkeuring voor te lê hulle „Instructie voor den Praeceptor der Latijnsche School”.¹⁶

Uit hierdie uitvoerige en noukeurig opgestelde instruksie is tot in besonderhede vas te stel die organisasie van die Latynse skool, asook waaruit die onderwys bestaan het. Die praeceptor was verplig om hom alleen te bepaal by die doceer van die Latynse en die eerste beginsels van die Griekse taal, en zou hom nie mag inlaat met die onderwys van enige ander vakke soos lees, skrywe en cyfer nie, want hierdie vakke het thuisgehoort in die Nederlandse skole.

Die skooldae het bestaan uit al die dae van die jaar met die uitsondering van Sondae en die gewone feesdae. Behalwe waar wettige redes dit verhinder het, is skoolgehou van 8 tot 11 in die voormiddag en van 1 tot 4 in die namiddag, met die uitsondering van Woensdag- en Saterdagnamiddag, „welke de Leerlingen tot eene maatige uitspanning gegeeuen worden”. Dit het dus dieselfde skoolure gehad, asook vakansie tydens die gewone feesdae, net soos die Hollandse skole. Die ander vakansies was egter enigins verskillend. Waar die gewone laer skole soos reeds aangedui, vakansie gehad het drie dae met Pase, drie dae met Pinkster, agt dae tussen 24 Desember en 2 Januarie, en so lank as wat die wapen-oefening geduur het, het die Latynse skool net twee vakansies

¹² Vertoog Skolarche, 20 Aug. 1793, *ibid.* (10 Sept.), p. 509.

¹³ *Res. Pol. Raad* 1793 IV (10 Sept.), C. 103, p. 511.

¹⁴ Vertoog Scholarche, 13 Jan. 1794, *ibid.* 1794 I (4 Febr.), C. 105, p. 382; *Bijlagen tot de Resolutiën* 1794, C. 214, p. 405.

¹⁵ *Res. Pol. Raad* 1794 I (4 Febr.), C. 105, p. 393.

¹⁶ Sien *Bijlagen tot de Resolutiën* 1794, C. 214, pp. 409-414; *Res. Pol. Raad* 1794 I (4 Febr.), C. 105, pp. 383-392.

gehad, en wel 'n korter een van agt dae gedurende die Paasweek en 'n langer een tussen die 13de en die 26ste Oktober. Beide het die geboortedag van die Prins van Oranje as 'n vakansiedag herdenk.

Ook in die Latynse skool is die skool soggens geopen en smiddags gesluit met 'n „gepast gebed”. Die onderwys self is geskoei op die lees van dié van die Latynse skole in Nederland en het bestaan uit „het maaken van oversettingen”, as die jeug reeds sover gevorder het, „en het componeeren van Themata”, waarvan daar ten minste drie gedikteer is, „ge Eevenredigd na de progressen” van die leerlinge. Die sitplekke in die skool is aangewys volgens die verdienste van die leerlinge. Hulle foute is weekliks op 'n daarvoor gemaakte lys aangeteken om sodoende noukeurig te kan vasstel „wie zich het best geapliceerd hebben”, en „een praemium” waardig mag wees.

Verder moes gesorg word vir die hou „van eene goede ordre en tugt”, en wanneer die jeug hulle in hulle plig te buite sal gaan, sal nie versuim word om hulle daarvoor ernstig te berisp nie, „zelf zal het den preeceptor vrijstaan in zulk een geval zig te mogen bedienen van de gewoone school straffen indien de geaardheid van sommige Discipelen zodanig bevonden worden, dat se zig door geene goede reedenen willen laten leiden”.¹⁷

Om sy leerlinge goeie sedes en die beginsels van deug „al vroeg in het herte te planten”, moes die preeceptor by gepaste geleënhede sy leerlinge ernstig vermaan om die Here te vrees, hulle ouers, overhede, predikante, en almaal wat oor hulle gestel is, alle moontlike eerbied te bewys, hulle medeleerlinge vriendelik en beskeie te behandel, nie die Heere se naam te ontheilig nie, geen lasterlike woorde te gebruik nie nóg iemand op enige manier te beledig of te erger.

„En daar zonder de jeugd al vroeg aan den Godsdienst te gewennen, en in der tijd niet veel goeds van dezelve te wagten is”, moes die preeceptor so veel moontlik daarop bedag wees dat sy leerlinge getrou Sondag na kerk gaan en daar aandagtig sit en hulle stil gedra. Van hom is verwag om dit self by te woon, sodat hy in staat sal wees om sodoende 'n goeie voorbeeld te wees, en Maandae ondersoek in te stel om uit te vind hoeveel sy leerlinge van die preek onthou.

Die preeceptor mog in die skool geen boeke sonder die voorkennis van die Skolarche gebruik nie, en was verplig om aan laasgenoemde maandeliks in te lewer 'n lys van die name van die leerlinge wat van sy onderwys gebruik maak, van wie hy dan 3 Rds. elk maandeliks as skoolgeld sou ontvang. Behoeftige ouers wat graag hulle kinders na die skool wou stuur, sou egter op versoek hierom deur die Skolarche van die skoolgeld vrygestel word, terwyl die Skolarche dan die preeceptor vir sodanige verlies sou moes vergoed.

¹⁷ *Res. Pol. Raad 1794 I* (4 Febr.), C. 105, p. 387.

Tweemaal in die jaar is examens afgeneem, en wel 'n week voordat die vakansie begin het. Die examen, die juiste dag waarvoor deur die Skolarche bepaal is, het bestaan uit die maak van vertalings, wat dan bewaar is tot die volgende examen om 'n vergelyking moontlik te maak.

Ooreenkomstig die „plan” van die Skolarche van 1790 was die praeceptor verplig om hom onder kontrak vir vyf jaar te verbind. Sy jaarlikse inkomste sou dan 600 Rds. bedra, „die ten deele uit de schoolgelden en zoo dezelve niet toerykende zijn door Scholarchen uit het fonds aan denzelven zullen bezorgd worden”.¹⁸

Hierdie reglement, 'n kopie waarvan ook aan die praeceptor gegee is, is op hulle vergadering van 4 Februarie 1794 deur die Politieke Raad in behandeling geneem en goedgekeur „als bevattende alles wat, op het spoor der regulen aan dergelijke onderwijzers in de steeden van het moederland is voorgescreeven”.¹⁹

Ongelukkig tas ons in die duister omtrent die vraag of hierdie skool in die beginjare daarvan goed ondersteun is en groot getalle getrek het. Die oprigting daarvan was in alle geval die enigste gedeeltetjie van die omvangryke plan van die Skolarche van 1790 om skole op te rig, wat in die praktyk ten uitvoer gebring is. Dit alles in aanmerking geneem, sien ons geen grond vir Barrow se bevinding waar hy skrywe: „An unsuccessful attempt was made to establish a public grammar school at the Cape After the purchase of a suitable house, they found there was nothing left to afford even a moderate salary for a Latin master”.²⁰

Die Latynse Skool het na alle waarskynlikheid in stand gebly tot die tyd van die bestuur van die Bataafse Republiek aan die Kaap. So tref De Mist dit dan ook hier aan by sy aankoms, met H. J. Klein as konrektor.²¹ Op 28 September 1803 het hy 'n besoek aan hierdie skool gebring, waar hy die promosie van 'n paar van die leerlinge bygewoon het. Hy was so ingenome met die werk daar gedoen dat hy, „ten blyke van tevredenheid desweegens en tot encouragement aan den conrektor, H. J. Klein, van s'lants wegen te willen accordeeren, eene buitengewone gratificatie van een honderd Kaapsche Rijksdaalders of twee Honderd Caroli guldens”, aan die skool toegesê het.²² Dit verbaas ons dan ook nie dat die Kommissaris in sy belangryke skoolorder speciaal voorsiening gemaak het vir hierdie skool nie, en dit opgedra het

¹⁸ *Res. Pol. Raad* 1794 I (4 Febr.), C. 105, p. 391.

¹⁹ *Ibid.*, p. 393.

²⁰ Barrow, *Travels* , II, p. 429.

²¹ Sien Uitg. stukken 181, Com. Genl.—Goewr. en R. v. Politie, *Notulen de Mist*, Dl. VIII, B.R. 110, p. 61.

²² *Notulen de Mist* (29 Sept. 1803) Dl. VIII, B.R. 110, p. 61.

aan die sorg en die oplettendheid van die Skoolkommissie.²³ Vir hom was die studie van die klassieke 'n onontbeerlike vereiste vir 'n „komplete” opvoeding.

Ons lees egter nooit van 'n tweede onderwyser in die Latynse skool nie; die getalle het skynbaar nie 'n verdere leerkrag regverdig nie. Theal vertel dan ook dat die skool nooit juis in 'n florerende toestand verkeer het nie.²⁴ Ook Janssens het teen die einde van 1805 bevind dat aan die Kaap nog maar een Latynse skool was, „welk vermits men deze Taal hier in't gemeen minder noodzakelijk acht, zeer weinig word gefrequentieerd”.²⁵ Dit het egter bly voortbestaan tot in 1821, toe dit vervang geword is deur 'n ander openbare regeringskool onder toesig van George Hough, 'n skool wat in 1829 op sy beurt moes plaasruim vir die Suid-Afrikaanse Athenaeum.²⁶

DIE ONDERWYSFONDS.

Intussen is ook die insameling van die ingetekende geld wat moes dien om o.a. die Latynse skool te finansiër aanvanklik vertrap deur die reeds genoemde misverstand wat daar geheers het in verband met die magsreserwe van die Politieke Raad. Dit is trouens veral die insameling wat gestrem is deur die bestaande vrees by die ingesetenes vir 'n moontlike verandering in die bestuur van die skoolsake. Gedagtig aan die moeilikheid daaromtrent met Goewerneur Van de Graaff, het verskeie van diegene wat geld belowe het, daarvoor gevrees, „die daarom volstrekt weigerden hunnen inleg te fourneeren”.²⁷ Dit is dan ook veral as gevolg van hierdie teenkanting dat die Skolarche besluit het om van die Raad 'n opheldering te vra, „met needrig versoek” dat

²³ Skoolorder van De Mist, Arts. XXVII-XXX. Die eerste deel daarvan is gepubliseer in *Kaapsche Courant* in uitgawes van 9 Maart tot Mei 1805; In sy geheel geplaas in Dreyer, A., *Boustouwe*... III, pp. 31-46.

²⁴ Sien Theal, *Hist. of S.A. since 1795*, I, p. 174.

²⁵ *Uitgaande Brieven 1805-1806*, B.R. 89, p. 62.

²⁶ *Sien Report Educ. Commission 1863*, p. 26.

Nadat die Kaap in 1806 in Engelse hande oorgegaan het, het dit bly voortbestaan. Klein het die betrekking van rektor bly vervul tot in 1810, toe hy opgevolg is deur dr. Laurens Hijens Halloran, wat weer op sy beurt in 1813 vervang is deur die heer F. E. Turr. (Sien *Kaapsche Almanak* en *African Court Calendar* vir resp. jare.) In 1809 is die skool egter nooit deur meer as agt leerlinge besoek nie. Dit was toe nog steeds gehuisves in die Gravestraat, en wel in 'n gebou gehuur deur die Skoolkommissie. (Sien Return Relative to the present state of Public Schools in Cape Town, 11 Jan. 1809. Oorgedruk in *Report Educ. Com. 1863*, App. V, No. 12.) Later het ook hierdie skool met die Anglisisepolitiek van Lord Charles Somerset kennis gemaak. Ongeveer 1820 het hy geweier om iemand as rektor daarvan aan te stel, om die eenvoudige rede dat die man, wat owerigens heeltemaal bevoegd was, die Engelse taal nie genoeg magtig was nie. Sien Cillié, G., *Die Onderwys aan die Kaap, Populair Wetenskaplik Leesboek*, Dl. II, p. 323.

²⁷ Vertoog Skolarche, 30 Julie 1792, *Res. Pol. Raad 1792*, IV (3 Aug.), C. 98, p. 29.

dit hulle mag behaag „dezelve ten deezen aanzien eenige nadere elucidatie te willen verleenen op dat men d'intentie des Raads daaromtrent bekomen hebbende, in staat mag zijn aan de In-teekenaars tot't fonds ter hunner geruststelling, conform dezelve het nodig berigt te kunnen geeven”.²⁸

Nadat hierdie moeilikheid bevredigend uit die weg geruim is, kon die Skolarche verder hulle aandag aan die insameling van die beloofde bydraes gee. Al gou het hulle egter uitgevind dat dit nie so maklik sou gaan nie, en dat daar ook nog ander ernstige besware hulle in die weg gelê het. So het hulle, toe hulle besig was met die „incasseeren van deze penningen” om, om mee te begin, die bedrag wat nodig was vir die gebou deur hulle aangekoop te vind, reeds gewaar hoe 'n groot skaarsheid aan kontant-geld daar by die inwoners was, en hoe moeilik dit sal gaan om die orige bedrae waarvoor geteken is in die hande te kry.²⁹ Hulle beveel dit derhalwe by die Politieke Raad aan of dit nie vir hulle moontlik sal wees om te bepaal dat dit aan die intekenare vry-gelaat sal word

„om zo't dezelve niet mogte geleegeen komen in gereed geld hunnen inleg op te brengen, als dan daarvoor aan Scholarchen een obligatie ter hand te stellen, met verband om jaarlijks, de gewoone renten daarvan te voldoen, tot tyd en wylen dat 't hun zal convenieeren, 't capitaal zelve op te leggen”.³⁰

Dit sou tegelykertyd die Skolarche die moeite en verdere verantwoordelikheid om die geld op rente uit te sit, bespaar.

As die Raad hierteen dan geen beswaar in te bring het nie, versoek die Skolarche verder dat hulle by wyse van 'n „publicque advertentie” dit onder die aandag van die publiek moet bring dat die Skolarche „gekwalficeer” is om die geld in te samel en te administreer, asook dat aan elkeen die vryheid gelaat sal word om op genoemde manier sy inleg te maak, met die verdere bepaling dat die Skolarche tot aan die einde van die jaar die skriftelike skuldbewyse, of die geld self van sodaniges wat mag verkies om „in gangbare munte te voldoen”, sou inwag.³¹

Aangesien die kwessie van moontlike middels om die fonds te vermeerder deur die Politieke Raad aan hulle opgedra is, het die Skolarche, gedagtig daaraan, by dieselfde geleënthed in hierdie verband aanbeveel of dit nie moontlik sou wees nie om 'n boete te lê op die pare wat buite die gewone tyd gekom het om die egband tussen hulle te laat lê. Dit kon geskied in navolging „van eene coustume in deezen, in veele steden van die Republicq gebruekelyk”,³² en kan as 'n vrywillige bydrae gereken word.

²⁸ Veroot Skolarche, 30 Julie 1792, *Res. Pol. Raad* 1792 IV (3 Aug.), C. 98, p. 30.

²⁹ Veroot Skolarche, 22 Okt. 1792, *Res. Pol. Raad* 1792 V (30 Okt.), C. 99, p. 329.

³⁰ *Ibid.*

³¹ *Ibid.*, p. 330. ³² *Ibid.*, p. 331.

Al hierdie aanbevelings van die Skolarche is deur die Politieke Raad op 30 Oktober 1792 gunstig oorweeg. So is bepaal dat dit die intekenare, as gevolg van die geldskaarste wat dit vir hulle onmoontlik maak om die geld dadelik te gee, sou vrystaan om voorlopig obligasies met verband om jaarliks die rente daarop te betaal, te voorsien, en dat die „kwalifikasie” aan die Skolarche verleen deur openbare kennisgewing aangekondig sou word.³³

Ook die wenk van die Skolarche hoe om die fonds te vermeerder is aanvaar, en derhalwe is bepaal dat aangesien daar blykbaar in die laaste tyd ’n sug skyn te ontstaan om buite die vasgestelde tye te trou, „zo ter beteugeling van deezen hoogmoed”, asook tot sterking van die fonds voortaan nie een van die Gereformeerde predikante sowel aan die hoofplaas as in die buitelandse distrikte toegelaat sal word om ’n egband buite die gewone tye te lê alvorens daar nie ’n storting van 25 Rds. gemaak is nie.³⁴

Die Politieke Raad het dan ook sonder versuim ’n uitvoerige plakkaat opgestel aangaande die vergunning om voorlopig obligasies in te lewer, en ook in verband met die „kwalifikasie” van die Skolarche rakende die fonds, wat nog in die loop van die volgende maand, November, op alle openbare plekke aangekondig is.³⁵

Hierdie metode om die beloofde bydraes in die hande te kry is blykbaar met ’n redelike mate van sukses toegepas, en het ’n groot hulp vir die Skolarche blyk te wees. Nog voor die einde van die volgende jaar, 1793, was hulle reeds in staat om aan die Politieke Raad mee te deel „dat zij hebben ingecasseert zo aan contanten als obligatien eene somma van 42461 gulden—resterende dus slechts nog 13614 gulden”—.³⁶

In hulle pogings om die fonds te laat aangroei het die Skolarche aan alle moontlike middels gedink. Teen die einde van 1793 rig hulle ’n versoek aan die Politieke Raad waarin hulle laasgenoemde nader omtrent ’n plan waaraan hulle gedink het. Dit was nl. om, met die oog op die wek van meer belangstelling in die saak, met behulp van die Raad hulle plan ter verbetering van die skoolwese, ook elders bekend te maak. So gee hulle aan die hand om ’n kopie daarvan met een van die skepe wat vanuit die moederland op pad is na Batavia, daarheen te stuur „met zulke favorable voorschrijvens” aan die Hoë Regering daar as wat die Raad geskik mag oordeel om die Goewerneur-Generaal en Rade „te kunnen persuadeeren om op de best convenabelste wijze, zoo veel mogelijk, in dit oogmerk goedgunstig meede te werken, waaruit bij vervolgzelf voor de Indiasche Jeugd mogelijk nog wel eenig nut zou kunnen profluereen”.³⁷

³³ Sien *Res. Pol. Raad* 1792 V (30 Okt.), C. 99, p. 335.

³⁴ *Ibid.*, p. 336.

³⁵ Sien *Originele Placaat Boek*: 1792-1795, C. 687, pp. 197-199.

³⁶ Vertoog Skolarche, 20 Aug. 1793, *Res. Pol. Raad* 1793 IV (10 Sept.), C. 103, p. 508.

³⁷ Rekwest van Skolarche, *ibid.* 1793 V (14 Nov.), C. 104, p. 339; *Bijlagen tot de Resolusiën* 1793, C. 212, p. 459.

Die Skolarche was van mening dat as dit gedoen word, daarmee die oogmerk om die fonds te vermeerder moontlik sou kon bereik word. Die Raad het besluit om aan hierdie poging van hulle die nodige steun te verleen en aan hulle versoek te voldoen.³⁸

Teen die einde van 1794 was die Skolarche in staat om aan die Raad 'n verslag voor te lê van die finansiële staat van die fonds tot aan die einde van die jaar.³⁹

Hieruit blyk dit dat hulle aan kontant van verskillende persone ontvang het 24,800 guldens en obligasies ter waarde van 46,375 guldens, wat rente opgelewer het van sowat 3,000 guldens. Die bedrag waarvoor ook geteken was, maar waarvoor nog geen obligasies ontvang is nie, was 12,950 guldens. Dit blyk ook dat hulle, om 'n begin te kon maak, 6,000 guldens êrens geleen het. Uit hierdie kapitaal wat tot hulle beskikking gekom het, het hulle verskeie uitbetalings gemaak, en wel o.a. as volg: in gedeeltelike afbetaling op geleende geld 2,000 guldens; vir koopprys van die huis 15,200 guldens en vir verstelwerk daaraan 5,669 guldens. In vergelyking met hierdie koste bedra hulle onkoste aan die salaris wat hulle van hulle kant moes betaal om die 600 Rds. van die praeceptor kompleet te maak, maar 445 guldens. In die kas was aan die end van die jaar net so veel as 439 guldens aan kontant oor, terwyl die volledige bate 71,060 guldens bedra het.⁴⁰

Teen die begin van 1795 was 'n seker gedeelte van die „plan” van die Skolarche dus reeds ten uitvoer gebring: 'n Latynse skool het bestaan en 'n aansienlike som geld was tot die beskikking van die Skolarche. Dit is dan ook sonder twyfel gedeeltelik toe te skrywe aan die skommeling op politieke gebied en die feit dat die Kaap kort hierna van eienaar verander het, dat verdere uitvoering van die grootse plan van die Skolarche 'n dooie letter gebly het. Die verdere loopbaan van die Latynse skool het ons reeds kortliks geskets. Die fonds wat tot sover in die belang van die Latynse skool aangewend is, is by voortdoring in die belang van die onderwys bestee en is later (1837) aan die Suid-Afrikaanse Kollege gegee.⁴¹

³⁸ Sien *Res. Pol. Raad* 1793 V (14 Nov.), C. 104, p. 340.

³⁹ Sien „Generaale Montant van't Fonds” vir jaar eindigende Dec. 1794, *Res. Pol. Raad* 1795 (20 Febr.), C. 108, pp. 365-366; *Bijlagen tot de Resolusiën* 1795, C. 220, p. 633.

⁴⁰ In hierdie berekening is, blykens 'n behandeling van die Politieke Raad van hierdie verslag, as bate nie ingesluit die waarde van die huis en die erf of enige ander vaste goed wat tot die skoolkapitaal behoort het nie. Sien *Res. Pol. Raad* 1795 (20 Febr.), C. 108, p. 367.

⁴¹ Sien Cillié, G., *op cit.*, p. 321.

HOOFSTUK XVIII.

TWEË BESONDERE ONDERWYSINRICHTINGS.

DIE MILITAIRE SKOOL, 1786-1791.

Vanaf ongeveer 1786 was aan die Kaap sprake van die oprigting van 'n militaire skool waarin die jong leerlinge naas 'n militaire opleiding ook onderwys sou kon ontvang in mathesis en die eerste beginsels van die militaire wetenskappe.¹ So 'n instelling het thuisgehoort in die gees van weelde wat destyds aan die Kaap geheers het, en wat so ywerig beïnvloed is deur die destydse militaire goewerneur, Luitenant-kolonel Jacob van de Graaff, wat in 1785 die beheer van sake hier op hom geneem het.

In Augustus 1786 is hiermee daadwerklik 'n begin gemaak, toe op aanbeveling van die goewerneur besluit is om in belang van die onderwys van die korps kadette onder die eerste direksie van Kolonel Gilquin, die Direkteur van die Kweekskool, die Luitenant Ingenieur Thibault van 'n assistent te voorsien. Die goewerneur het dit nl. wenslik geag dat die kadette naas hulle gewone militaire opleiding ook onderwys moes ontvang „in de mathesis en verdere eerste beginselen der militaire wetenschappen”.² Hiertoe is as „kundig en bekwaam” voorgedra 'n jong matroos, Justus Hendrik Gunkel, wat hier agtergebly het van een van die passerende skepe. Hy is dan ook bevind te wees „een man van vereischte bezadigtheid tot dien moeilijken post”, en is aangestel om genoemde lesse te gee in die Kweekskool, onder die direkte toesig van Luit. Thibault. Hiermee moes hy so gou moontlik 'n begin maak, teen 'n vergoeding van 30 guldens per maand en onder kontrak vir 5 jaar.³ Gunkel word by 'n latere geleentheid beskrywe as „een fatzoenlijk man”, en „uitnemende Mathematicus”, wat boonop ook nog andere „militaire kundigheeden” besit.⁴

Daar is toe dadelik uitgesien na 'n geskikte gebou waarin hy sy lesse kon gee. Hiervoor kon aanvanklik geen beter lokaal

¹ Die Kompanjie het dit altyd moeilik gevind om die nodige rekrute vir die verskillende regimente van die garnisoen te verkry. Daar was aan die Kaap 'n groot gebrek aan ervare manne vir die genie en artillerie-dienste. Om die nodige manskappe betyds van elders te verkry was nie altyd moontlik nie; vandaar die besluit om 'n militaire kweekskool vir leerlinge of kadette tot stand te bring. Sien Roux, P. E., *Die Verdedigingstelsel aan die Kaap onder die Hollands-Oosindiese Kompanjie (1652-1795)*, p. 46.

² Res. Pol. Raad 1786 II (4 Aug.), C. 80, p. 900.

³ Ibid. .

⁴ Sien Res. Pol. Raad 1788 I (17 Junie), C. 83, p. 762.

gevind word nie as 'n soort van „vierkant zomerhuisje” wat geleë was by 'n onlangs aangekoopte pakhuis, maar wel afsonderlik daarvan.⁵

Teen September 1786 was alles in gereedheid om met die skool te begin, en is op voorstel van die goewerneur besluit om aan Thibault, wat intussen in verskillende opsigte baie blyke van bekwaamheid en onvermoeide ywer gegee het, 'n behoorlike maandelikse inkome toe te ken, aangesien hy as die bekwaamste persoon met die toesig oor die Kweekskool belas sou wees. Aangesien die Direksie oor die Kweekskool as 'n amb op homself gereken is, is besluit om aan hom uit die Kompanjieskas maandeliks 50 Rds. te betaal.⁶

Die autoriteite in die moederland was egter van mening dat hierdie maandelikse bedrag te rojaal bereken was en het verorden dat dit verminder moes word na 50 guldens per maand, wat dan ook gedoen is.⁷

Hoewel die geboutjie as ondoeltreffend en ongeskik beskou was, en te verafgeleë was, is dit duidelik dat Gunkel tog intussen 'n begin gemaak het deur daarin onderwys te gee.⁸ Hoeveel leerlinge hiervan gebruik gemaak het, is egter nie vas te stel nie. Dit sou wel 'n redelike getal getrek het, aangesien al die kadette vermoedelik verplig was om daarvan gebruik te maak, daar dit 'n deel van hulle opleiding sou uitmaak.

Teen die einde van 1788 is werk gemaak van die opstel van 'n voorlopige reglement waarvolgens die kadette in die militaire skool hulle met betrekking tot „de Instructie in de Militaire Weetenschappen” sou moes gedra.⁹ Hiervolgens sou die genoemde leerlinge onderwys ontvang in „de Arithmetica de Algebra of Stelkonst, en de Geometrie, alles naar de Methode van Steenstra”.¹⁰ Die tyd wat as die „convenabelste” hiervoor gereken is, was in die môre, van 9 tot 10 vir „Stelkonst” en van 10 tot 11 vir „Geometrie”. Hiervoor sou beskikbaar gestel wees drie dae van die week, nl. Maandag, Woensdag en Vrydag. Die ander drie dae sou gebruik word om dit wat geleer is, te repeteer, waarby behulpsaam sou wees 'n kanonnier met die naam van Pieterssen, of wel ook iemand anders, onder die toesig van Gunkel. Die jong kadette sal dus elke dag van die week van 9 tot 11 in die môre besig moet wees in die skool, tot tyd en wyl die goewerneur ander skikkings mag tref.

Om te verhinder dat hulle enige verskoning vir afwesigheid sal kan maak, is hulle van alle dienste gedurende genoemde ure vrygestel. Slegs siekte sou as wettige hinderpaal in die weg van bywoning van die skool aanvaar word. Elke kadet of student

⁵ Sien *Res. Pol. Raad*. 1788 I (17 Junie), C 83, p. 764.

⁶ Sien *ibid.*, 1786 II (19 Sept.), C. 80, p. 1014.

⁷ Sien *ibid.*, 1788 I (17 Junie), C. 83, p. 765.

⁸ *Ibid.*, pp. 764-769.

⁹ Sien *Requesten* 1788, C. 285, pp. 893-898.

¹⁰ *Ibid.*, p. 894.

wat hierin oortree, sou vir elke oortreding een skelling boete moes betaal, wat deur Gunkel in ontvangs geneem sou word om in belang van die Kollege gebruik te word. Sodanige „sujetten” wat deur herhaalde afwesigheid en „weinige progressen” in die wetenskappe bewys dat hulle geen lus daartoe het nie, sal vrye toegang tot die Kollege ontsê word, sodat ander verdienstelike studente in die geleentheid gestel sal kan word om daarvan gebruik te maak.

Wat van hulle verwag sou word gedurende die lesure, sou aan Gunkel oorgelaat word om voor te skrywe, onder wie se toesig hulle dan ook gedurende hierdie tyd sou staan. Die studente sou verplig wees om elkeen maandeliks ’n geringe bedraggie te betaal aan Gunkel, b.v. 4 skelling, waaruit hulle dan van die nodige papier, penne en ink „ten einde de dictata te konnen opschrijven”, voorsien sou word, en waaruit verder ook ’n „douceur” vir die repetiteur gevind sou kon word.

Ook onderoffisiere van die Artillerie wat begerig mag wees om onderwys in die wetenskappe te ontvang, sou toegelaat word om die klasse by te woon, mits hulle nie daardeur hulle werk verwaarloos nie.

Die jaarlikse vakansie sou begin wanneer die Artillerie gaan skyfskiet, en 14 dae of langer duur, al na gelang die tyd wat deur die skietoefening in beslag geneem word. Verder sou publieke feesdae as vakansiedae gereken word, en sou ook tydens inspeksie van die troepe en landmilisie geen lesse gegee word nie.

Die direkteur van die Verdedigingswerke aan die Kaap sou van tyd tot tyd die Kollege inspekteer, by welke geleentheid Thibault en Gunkel aan hom van die „progressen” van die studente verslag sou moes doen, wat dan op sy beurt verslag aan die goewerneur sou doen. Diegene wat hulle in die studie verdienstelik sou maak, sou aan die goewerneur aanbeveel word en later vir bevordering in aanmerking kom.

’n Paar jaar lank het hierdie inrigting op hierdie voet bly voortbestaan. In die roes van die skynvoorspoed wat aan die Kaap geheers het, en meegesleep deur die boukoors wat hoogty gevier het, veral in regeringskringe, is intussen selfs ’n erf aangekoop waarop ’n gebou vir die Militaire Kweekskool moes ontstaan,¹¹ en was daar selfs sprake van ’n „Nasionaal Kweekskool”, waarvoor ’n ontwerp deur besoekende Militaire Kommissaris hier agtergelaat is.¹² Terwyl die Kaapse gesaghebbers nie kans gesien het om hulle aan die uitvoer van hierdie plan te waag nie, was die oordeel van die Bewindhebbers, wat reeds sedert geruime tyd ontevrede was oor die hoë uitgawes van die Kaap en die verkwing van die goewerneur, oor die bestaande Militaire Kweekskool reeds gevél. Die brief van Here XVII van 2 Oktober 1790, wat ’n onmiddellike staking van die werk aan regeringsgeboue

¹¹ Sien *Res. Pol. Raad* 1790 II (27 Julie), C. 88, p. 327.

¹² Sien *ibid.* 1790 III (19 Nov.), C. 89, p. 1151.

en 'n inkorting op allerhande maniere van die uitgawes beveel het, was reeds op pad na die Kaap, waar dit in Februarimaand van die volgende jaar aangekom het. Hierdie selfde brief wat so 'n skielike end gemaak het aan die artificiële welvaart, het ook beveel dat die Militaire Kollege onmiddellik vernietig moes word.¹³ Ook dit moes ten prooi val aan die nuwe besuinigingsmaatreëls. Die genoemde brief het verordineer „om van stonden aan af te schaffen het zoogenaamde Cadettenschool, met al den omslag daartoe behoorende”.¹⁴ Ook het dit gelas dat die betaling van die 50 guldens per maand aan Kapt. Thibault terstond gestaak moes word, en dat verder van Kompanjiesweë verkoop moes word al die sake wat tot die skool behoort, behalwe die instrumente, wat vir die gebruik van die ingenieurs gelaat moes word.¹⁵ Die „extra ordinare vuurwerker” Gunkel moes ook met die eerste geleentheid sy reis na Batavia voortsit.¹⁶

Die Politieke Raad het besluit om aan die Bewindhebbers te verduidelik dat geen ander „omslag” met die skool gepaard gegaan het nie as 'n tafel en 'n paar banke, terwyl die instrumente wat in 1788 van die oorlede ingenieur Cloete van Kompanjiesweë ingekoop is, wel gedeeltelik ten dienste van die skool gestrek het, dog meestal ten dienste van die ingenieurs was, en dat die skool gehou is in 'n somershuisie, terwyl die enigste daartoe aangewende koste bestaan uit die 50 guldens per maand as 'n „extra ordinair douceur” vir die werk van Kapt. Thibault in verband daarmee.¹⁷

Die Raad het desnieteenstaande op hulle vergadering van 15 Februarie 1791 besluit om aan hierdie instruksies uitvoering te gee,¹⁸ en so is hierdie skool dan ook gestaak nadat dit maar 'n kortstondige bestaan geniet het.

Op 22 Julie het die Raad egter gevind dat hulle besluite van 15 Februarie om die tafels, banke, ens., wat tot die skool behoort het, te laat verkoop, nog nie uitgevoer was nie. Aangesien niemand sover tot die verkoping „gekwalificeer” was nie, is nou besluit om dit aan die here De Wet en Van Rheede van Oudtshoorn op te dra om die gebou waarin die skool gehou is, te verkoop, asook om die tafels en banke „tot gelde te maaken” op 22 September. Omtrent die ander instrumente ten behoeve van die skool ingekoop, is besluit dat Kapt. Thibault en die Luitenant van die Artillerie dit moes inventariseer om by die wapenkamer ingeneem te word, „en bij de Negotieboeken . . . te blijven voortloopen”.¹⁹

Hieraan is volledig uitvoering gegee, en sodoende verdwyn die laaste spore van een van die produkte van die swierige bewind

¹³ Sien *ibid.* 1791 V (29 Nov.), C. 94, p. 298.

¹⁴ *Ibid.* 1791 II (15 Febr.), C. 90, p. 283.

¹⁵ *Ibid.*, p. 284.

¹⁶ Sien *Res. Pol. Raad* 1791 V (29 Nov.), C. 94, p. 298.

¹⁷ Sien *ibid.* 1791 II (15 Febr.), C. 90, p. 284. Hier is dus geen sprake van die 30 guldens per maand aan Gunkel vir sy dienste betaal nie.

¹⁸ Sien *Res. Pol. Raad* 1791 III (22 Julie), C. 92, p. 429.

¹⁹ *Ibid.*, p. 430.

van Van de Graaff. Teen die einde van 1791 was die Politieke Raad in staat om aan die Bewindhebbers mee te deel dat al hulle instruksies dienaangaande behoorlik nagekom is.

ZIEGLER SE PRIVAATSKOOL, 1794.

Nog 'n skool aan die Kaap uit hierdie tyd wat spesiaal dien vermeld te word, en wel omdat dit as 'n uitsonderingsgeval aangeteken kan word, is die privaatskool van Ziegler, wat met die toestemming van die Politieke Raad buite kontrole van die Skolarche tot stand gekom het.

Die groot moeilikheid in verband met die onderwys aan die Kaap was by voortdurend die gebrek aan geskikte manne om die belangryke werk op hulle te neem. Ons het reeds verneem van die swarigheid wat die Skolarche hierin ondervind het.

Dit verbaas ons derhalwe nie as ons lees van vooraanstaande ingesetenes wat selfstandig te werk gegaan het by die vind van 'n geskikte onderwyser vir hulle kinders. So was dit dat die Onderkoopman, titulier, en Kassier Olof Godlieb de Wet in Julie 1792 hom tot die waarnemende Kommissarisse Nederburgh en Frijkenius gewend het, en aan hulle te kenne gegee het hoedat hy „nevens derselver ouders”, die opvoeding van sy kleinkinders ter harte neem, en gevolglik in die vaderland laat omsien het na 'n persoon met die vereiste gedrag en bekwaamheid om genoemde jeug, onder die invloed van 'n voorbeeldige gedrag, in nuttige wetenskappe op te lei.²⁰ Hy deel dan die resultaat van sy pogings mee. Nadat hy gelukkig hierin geslaag het en die dienste van Jacob Ziegler, geboortig uit Schaffhausen, bekom het, het hy, om die koste te help dra, as deelgenoot aangeneem die sedert oorlede gewese Kommissaris van Civiele- en Huweliksake Charles van Cohman, „die zig mede met de Educatie van twee kinderen had beswaard”.²¹

Vervolgens het hy aan sy gemagtigde, die Heer H. van 's Gravenweent, van Amsterdam, opdrag gegee om hom by Here XVII aan te meld om tot die oorkoms van Ziegler teen betaling van transport- en kosgeld verlof te vra. Ook Cohman het aan sy gemagtigdes, die heere Dutt en Seuns, van Amsterdam, geskrywe om sy oorvaart te bewerkstellig.

Ziegler moes toe egter ondervind dat die heere Dutt en Seuns dit raadsamer geag het om hom daartoe as jong matroos by die Kompanjie te laat engageer. Hy het toe as sodanig sy reis op die skip „Zaanstroom” hierheen aanvaar. Hierdie skip het ongelukkig gestrand op die Franse kus, en so het hy oorgegaan op die skip „de Kastor”, waarmee hy dan ook hier aangeland het.

Nou was dit Olof de Wet se plig om toe te sien dat Ziegler andermaal uit die Kompanjiesdiens ontslaan word. Vandaar sy

²⁰ Sien Rekwest van De Wet aan Ned. en Frijk., *Res. Pol. Raad* 1792 III (10 Julie), C. 97, p. 822.

²¹ *Ibid.* .

genoemde rekwest aan die Kommissaris. Hy wys daarin hoedat Ziegler 'n man was „van fatsoenlyke huize geboortig . . . wiens gedrag ook altoos, volgens onderskeidene getuygenissen daar meede heeft overeengestemd”, dat hy hom ongeskik voel as matroos, en dat hy hom daarvoor aangemeld het eenvoudig omdat dit die enigste manier was om sy doel te bereik.²²

De Wet gee verder te kenne dat dit hom erg sou spyt om hom as onderwyser te verloor, „daar hij geen kans ziet, om zulx door het alhier heerschend gebrek aan bekwaame subjectten tot het formeeren van nuttige leeden voor de maatschappij op eenigerlei wijze te remedieeren”.²³ Derhalwe sy „onderdanigst verzoek” dat dit die Kommissaris mag behaag om Ziegler weer uit die diens te ontslaan, teen vergoeding van sy transport- en kosgeld hierheen en terugbetaling van die twee maande gasie wat hy geniet het, en hom dan hier te laat bly met die genoemde oogmerk.

Die Kommissaris het die advies van die Politieke Raad hieromtrent ingewin, wat geantwoord het dat sy versoek onder genoemde voorwaardes toegestaan mag word, „uit aanmerking van 't gebrek het welk men hier steeds aan bequaame subjectten ter instructie der jeugd” ondervind, en aangesien Ziegler tog eintlik met die doel hierheen gekom het „om zig als informator te chargeeren” met die onderwys van De Wet se kleinkinders, en sy gedrag tydens sy verblyf sover „irreprochabel” was.²⁴

Die Kommissaris het met hierdie aanbeveling akkoord gegaan en aan die versoek van De Wet aangaande Ziegler voldoen, sodat laasgenoemde kragtens 'n besluit van die Raad van 24 Julie 1792 uit die diens van die Kompanjie ontslaan is mits dat aan die voorwaardes voldoen word.²⁵

Alles was nou in die haak, en so kon Ziegler met sy onderwys 'n aanvang maak. Vermoedelik het ook ander kinders behalwe die kleinkinders van De Wet van hierdie geleentheid gebruik gemaak. Dat sy skool geen geringe rol gespeel het aan die Kaap nog voordat die Latynse skool in 1793 tot stand gekom het, getuig die bevindinge van Cornelis de Jong, wat die Kommissaris Nederburgh en Frijkenius na die Kaap vergesel het. Nadat hy die toestand van die skole aan die Kaap, in die algemeen geneem, as ellendig bestempel het, praat hy met lof van die werk van 'n sekere Switser wat deur De Wet hierheen ontbied is. Hy teken hieromtrent aan: „De Heer De Weth heeft een Zwitser uit Europa als Gouverneur ontboden, en deze geeft ook dageliks les aan de kinderen van den Heer Baumgart”.²⁶ Daar bestaan geen twyfel dat die onderwysbedrywigheid van Ziegler hier bedoel word nie.

²² Sien Rekwest van De Wet aan Ned. en Frijk., *Res. Pol. Raad* 1792 III (10 Julie), C. 97, p. 825. Ons het reeds daarop gewys hoedat verskeie persone op hierdie manier hulle passasie na die Kaap bekom het, en dan onmiddellik ná hulle aankoms hier hulle ontslag geneem het om 'n ander „beroep” te volg.

²³ *Ibid.*, p. 826.

²⁴ Sien *Res. Pol. Raad* 1792 III (10 Julie), C. 97, p. 828.

²⁵ Sien *ibid.* (24 Julie), p. 1042.

²⁶ De Jong, C., *Reizen naar de Kaap de Goede Hoop*, p. 83. Baumgart was, net soos De Wet, 'n gesiene inwoner van die Kaap.

Maar Ziegler sou hom nie beperk tot 'n gewone privaatskooltjie nie, maar was bestem om nog verdere bekendheid te verwerf op die gebied van die onderwys aan die Kaap.

Kort nadat hy met sy privaatskool 'n aanvang gemaak het, het die reeds meervermelde Latynse skool van die Skolarche in 1793 tot stand gekom. Ons het reeds verneem dat die Skolarche egter nie daarin geslaag het om ook 'n Franse Skool, soos hulle plan was, in die lewe te roep nie. Dit het dan ook die gewenste geleentheid vir Ziegler geskep om homself as sollicitant by die Regering aan te meld, om nog altyd op die basis van 'n private skool, 'n Franse skool onder hom in die lewe te mag roep. Dat hy hierin die aanmoediging en die steun van verskeie gesiene ingesetenes van die Kaap, sommige waarvan selfs lede van die Politieke Raad was geniet het, sal weldra blyk.

Vroeg in Maart 1794 dien hy gevolglik 'n rekwes by die Politieke Raad in waarin hy „met verschuldigde eerbied” en as „onderdanige en gehoorzaame dienaar” sy geneënthed te kenne gee om aan die hoofplaas 'n privaatskool op te rig vir 'n paar jongeliede, ten einde hulle te onderwys in die Nederduitse en Franse tale, „mitsgaders in eenige nutte wetenschappen”.²⁷

Hierdie versoek van hom was vergesel van 'n „plan” wat hy opgestel het van die manier waarop hy die skool wou inrig. Aangesien sy oogmerk met die oprigting van die Instituut was om „die kinderen dewelke hem zal werden aanbetrouwd, op te leiden tot nuttige Leeden van de Maatschappij”, het hy die goedkeuring van die Politieke Raad gevra om so 'n private skool te mag oprig.²⁸ Aangesien hierdie skool, oordelende volgens die geesdrif waarmee dit aangepak is en die kragtige ondersteuning wat dit van die kant van 'n genoegsame getal van die ingesetenes geniet het, na alle waarskynlikheid wel tot stand gekom het ooreenkomstig sy „plan”, loon dit die moeite om hierdie „Plan tot oprechting van een Privaat School voor Jonge Lieden van Fatsoen”²⁹ van Ziegler enigsins op die keper te beskou.

Nadat hy hierin daarop gewys het dat as aansporing vir hom gedien het die feit dat verskeie ouers reeds sedert 'n geruime tyd die wens uitgespreek het om aan hom hulle kinders toe te vertrou, maak hy sy planne openbaar om 'n private skool vir nie meer as omtrent twaalf jong kinders tussen 8 en 12 jaar oud op te rig, en wel onder sekere voorwaardes. In die eerste plek is hy van plan om die kinders elke dag gedurende vyf uur lank „met alle mogelijke vlijt en zorgvuldigheid” te onderwys, nie alleen in die Nederduitse en Franse tale nie, maar ook „in de geographie, historie en in die eerste grondbeginselen der natuur- en wiskunde

²⁷ Rekwes van Ziegler, *Res. Pol. Raad 1794 I* (4 Maart), C. 105, pp. 690-691; *Bijlagen tot de Resolutiën 1794*, C. 215, pp. 21-22.

²⁸ Sien *Res. Pol. Raad 1794 I* (4 Maart), C. 105, p. 691.

²⁹ Vir volledige „plan”, sien *Bijlagen tot de Resolutiën 1794*, C. 215, pp. 23-28; *Res. Pol. Raad 1794 I* (4 Maart), C. 105, pp. 691-695.

enz.", met die uitdruklike voorwaarde dat die ouers hom 'n volstreckte en onbepaalde vryheid sal moet laat om daarin sy eie metode te volg, „van welks gelukkigen uitslag hij reeds alhier voorbeelden kan aantoonen”.³⁰ Aangesien in hierdie instituut onderwys van 'n enigins gevorderde aard gegee sou word, het hy van diegene wat daarvan gebruik wou maak, vereis dat hulle ten minste hulle moedertaal vaardig kan lees „en tevens reeds in staat wezen iets dat hun dicteerd word, zonder voorschrift te kunnen schrijven”.³¹

Van die ouers sou verwag word om te sorg dat hulle kinders daaglik op die bepaalde ure, nl. in die oggend van 8 tot 11 en in die namiddag van 2 tot 4 uur, by hom aan huis sal kom om die nodige onderwys in die bogenoemde tale en wetenskappe te erlang, en nooit sonder die dringendste redes hulle lesse, hetsy gedeeltelik of heeltemaal, sal versuim nie. In so 'n geval sal hy glad nie kan instaan vir die gelukkige gevolge van sy onderrig nie, en liever heeltemaal daarvan ontslae wil wees, „als door zorgeloosheid der geenen aan die de kinderen toebehooren, zijn Eer en crediet te verliezen”.³² Van sy kant het hy belowe om nie een van die genoemde ure te versuim nie, maar om elke dag sonder uitsondering, behalwe op Sondae en feesdae, sy onderrig te gee, „zich echter het recht voorbehoudende van nu en dan een enkele dag tot zijne uitspanning te neemen, het geen hem verstandige ouders, die de moeielijkheeden en zorgen, waarmede de opvoeding der Jeugd, verzelt gaat, weeten te wardeeren, gaarne zullen toestaan”.³³

Hy koester die verwagting dat die ouers wat hulle kinders aan hom sal toevertrou, nie die geringe koste sal ontsien om die nodige leerboeke so spoedig moontlik uit Europa te verkry nie, „daar een ijder wel weet, dat zonder dezelve een Leermeester, zo min iets rechts uitvoeren kan, als een kunstenaar zonder werktuigen”.³⁴

Besonder verlig vir daardie tyd is sy opvatting omtrent die rol wat sla en „andere geweldige middelen, waarmede schoolpedanten zich gemeenlijk ontzag en oplettenheid bij hunne leerlingen zoeken te verwerven”,³⁵ in die onderwys behoort te speel. Volgens hom word hierdeur nie laasgenoemde doelwit bereik nie, maar gee dit dikwels veel meer daartoe aanleiding dat die jonge harte met haat en afkeer, sowel jeens die persoon van die leermeester as teenoor die dinge wat hulle moet leer, vervul word. Hy stel derhalwe hieromtrent voor om „alle diergelyke onnatuurlike dwinglandij” uit sy skool te verban, „en daar en teen zijne discipelen liefde en cerbied jegens zijn persoon mitsgaders eene

³⁰ Plan van Ziegler, *Res. Pol. Raad* 1794 I (4 Maart), C. 105, p. 692.

³¹ *Ibid.* .

³² *Ibid.*, p. 693.

³³ *Ibid.* .

³⁴ *Ibid.* .

³⁵ *Ibid.* .

welgeregelde eergierigheid trachten in te boezemen, als die eenigste en kragtigste middelen, om bij Jongelingen van een eedele inborst en onbedorven hart zijne Lessen te doen slagen".³⁶

Om die nuttige dryfveer van eergierigheid by die leerlinge gestadig gaande te hou, het hy besluit om 'n soort van „merite tafel” te gebruik, waarop hy daaglik „de blijken van vlijt of onoplettenheid en stouthed” sal aanteken. Van hierdie „tafel” sou dan aan die einde van elke week insae aan die ouers verleen word, wat hulle kinders dan self daarvolgens sal kan beloon of straf. Ook het hy verwag, en dit selfs tot een van die eerste voorwaardes van sy akkoord gemaak, dat hy nie alleen vrye toegang tot die huise van die ouers sal hê nie, „maar aldaar ook met alle de achting en beleefdheid, die een fatsoenlijk man toekomt, zal ontfangen worden”,³⁷ sodat hy van tyd tot tyd met die ouers wat hulle kinders aan hom toevertrou het, die handelinge en gedrag van hulle kinders self sal kan bespreek, „het geen veeltijds niet weinig tot wederzijdsche verligting in het zo moeielijk werk der opvoeding dienen kan”.³⁸ Hy het dus geglo in 'n hartlike samewerking tussen ouer en meester.

Maar Ziegler was ook nie daarop uit om deur groot getalle 'n fortuin te maak nie en was steeds bedag op die voordeel van sy leerlinge. Vandaar sy eie aanbeveling om nie meer as sowat twaalf leerlinge in sy skool toe te laat nie. Van elkeen sou hy vir sy onderwys jaarliks in ontvangs neem 200 Ryksdaalders (Indiese valuasie), vooruitbetaalbaar in vier paaiemente. Dit sal die ouers vrystaan om hulle kinders enige tyd weer uit sy skool uit te haal nadat hulle hom drie maande vantevore van hierdie beoogde terugtrekking kennis gegee het. As hulle dit doen sonder om hom drie maande vooraf van hulle planne in kennis te stel, sal hulle verplig wees om aan hom vir nog 'n termyn van drie maande, te bereken vanaf die dag dat die leerlinge uitgeneem word, te betaal.

Almaal wat op hierdie voorwaardes vir een of meer kinders die akkoord wou aangaan, sou dit met hulle gewone handtekening moes onderteken, waarna Ziegler dan, as die gemelde getal vol is, 'n geskikte en welgeleë huis sou huur om so spoedig moontlik met die instituut 'n begin te maak.

Dit was die verligte „plan” waarvolgens Ziegler aangebied het om sy skool op te rig en te administreer. As ons dit in oënskou neem, sien ons al dadelik dat dit 'n besonder aantreklike voorstel was en veral die meer gegoede klas van die inwoners van die Kaap goed te pas gekom het. Die vereiste skoolgeld was wel te hoog vir die gemiddelde man of vir die minder gegoede ouer.

Dat daar egter 'n redelike aantal ouers onder die meer gegoede klas was wat so 'n instituut vir hulle kinders begeer het, getuig

³⁶ Plan van Ziegler, *Res. Pol. Raad* 1794 I (4 Maart), C. 105, p. 693.

³⁷ *Ibid.*, p. 694.

³⁸ *Ibid.*

die feit dat Ziegler blykbaar nie die minste swarigheid ondervind het om sodanige ouers te vind om sy voorwaardes te onderteken nie. So was hy in staat om reeds in Maart 1794 sy plan ter ooreweging by die Raad in te lewer, nadat dit reeds onderteken was deur elf van die gesiene ingesetenes, verskeie waarvan toe op die Politieke Raad gedien het. Dit was ook onderteken deur, sover ons bekend, twee van sy vorige „werkgewers”, te wete O. G. de Wet en J. P. Baumgard.³⁹ Met hierdie omstandigheid as ’n baie sterk aanbeveling is sy voorstel op hulle sitting van 4 Maart deur die Raad behandel, nadat hy as sy oogmerk met die instituut aangegee het: „de kinderen dewelke hem zal werden aanbetrouwd op te leiden tot nuttige Leeden van de Maatschappij”.⁴⁰

Soos te verwag, het die Raad nie sonder meer besluit om aan die versoek te voldoen nie. Dit was trouens die eerste versoek van ’n dergelyke aard wat by hulle ingedien is. ’n Deeglike bespreking, volledig genoteer in die notule van die besprekings van die Politieke Raad, het gevolg. Terэг het Kommissaris Sluijsken, wat die leiding van sake op hom gehad het, die vraag geopper of die aard van die rekwest nie vorder dat dit gestel moes word in die hande van die Skolarche nie. Dit was ongetwyfeld ’n saak wat by hulle thuisgehoort het, maar aangesien die hele saak blykbaar gesmee was tussen ’n klompie van die invloedryke inwoners, sonder die medewete van die Skolarche, van wie hulle gevolglik nie veel te wagte was nie, is dit begryplik dat verskeie van die lede, die meeste waarvan reeds die plan van Ziegler onderteken het, betoog het dat dit nie nodig was nie. So was dit die heer Le Sueur se uitgesproke mening dat aangesien nog nooit voorheen die advies van die Skolarche gevra is in verband met die verleen van toestemming tot die oprig van Franse skole nie, hulle direkt op die versoek van Ziegler kon ingaan, sonder om eers die advies van die Skolarche in te win.⁴¹ Die Heer De Wet het getuig van sy gevoeligheid oor die swarigheid deur hom ondervind om die kinders soos dit behoort te laat onderwys en tot nuttige lede van die maatskappy te vorm, en het daarop gewys dat tot op datum nog geen skool bestaan soos die een waartoe nou verlof aangevra word nie. Hy het verder die aandag daarop gevestig dat hoeseer die ontwerp tot verbetering van die skoolwese in die algemeen en die oprigting van ’n publieke instituut in die besonder, soos deur die Skolarche beoog en deur die Regering gesteun en begunstig, ook tot die gewigtige „en voor alle rechtgeaarde ouderen zeer belangrijke Eindens zou kunnen strekken, het echter den Hemel was bekend wanneer dit instituut tot zodanige volkoomenheid zou kunnen worden gebracht”.⁴² As gevolg van hierdie versuim, en ook aangesien die skool waartoe nou verlof gevra word, „niet als eene

³⁹ Plan van Ziegler, *Res. Pol. Raad 1794 I* (4 Maart), C. 105, p. 695.

⁴⁰ Rekwest Ziegler, *Res. Pol. Raad 1794 I* (4 Maart), C. 105, p. 691.

⁴¹ Sien *Res. Pol. Raad 1794 I* (4 Maart), C. 105, p. 696.

⁴² *Ibid.*, p. 697.

publicque maar als eene privaate school moest worden geconsidereerd", was ook hy van mening dat op die versoek ingegaan mag word sonder om eers berig daaromtrent van die Skolarche te vorder.

Die heer W. F. van Rheede van Oudtshoorn was van gedagte dat aangesien die skool waarom Ziegler vra, „niet tot preejuditie van de publicque school konde strekken", sy versoek sou kon toegestaan word, enkel onder bepaling dat hy in sy skool geen Latyn mag onderwys nie.⁴³ Dit sou dan geen inbreuk op die werk van die bestaande Latynse skool kan maak nie. Deur die heer Brandt is ongetwyfeld maar 'n swak argument aangevoer ten gunste van die saak van Ziegler: Hy het nl. sy pleitrede vir die saak daarop gegrond dat die advies van die Skolarche nooit gevra is oor die oprigting van Franse skole nie, en meen dat sodanige advies net vereis word in geval van skole in „de Hollandsche Spraak".⁴⁴

Die heer Bergh het getuig van sy gevoelens „dat dewyl het publicque Institut nog niet tot stand was gebracht" en hy en baie ander ingesetenes hulle dus in 'n verleëtheid bevind hoe om hulle kinders behoorlik te laat onderwys, hy van oortuiging was dat Ziegler se versoek toegestaan mag word, hoewel hy nie juis teen die idee gekant was om die rekwest in die hande van die Skolarche te stel om berig daaromtrent te doen nie.⁴⁵

Kortliks kom die saak dus hierop neer: Aangesien die Skolarche nog nie in staat was om hulle plan in verband met die oprig van 'n Franse skool aan die Kaap ten uitvoer te bring nie, en aangesien die skool van Ziegler nie inbreuk sou maak op die bestaande skole, veral nie op die Latynse skool nie, was die Raad van mening dat aan hom die gevraagde reg tot die oprigting van 'n skool verleen mag word. Aangesien sy inrigting as 'n privaatskool sou bestaan, en daar nog nooit vantevore die advies van die Skolarche gevra is in verband met die oprigting van Franse skole nie, was die meerderheid van die Raad verder van mening dat sy versoek toegestaan mag word sonder om eers die Skolarche daarvoor te raadpleeg.

Ten spyte hiervan het Sluijsken by sy oortuiging gebly en verklaar dat hy hom nie kan vereenselwig met die gevoelens van die meerderheid van die Vergadering nie oor die wenslikheid al dan nie om die advies van die Skolarche oor die saak in te win. Hy het hom dus genoodsaak gevind om sy finale uitspraak tot 'n latere geleëtheid uit te stel.⁴⁶

⁴³ Sien *Res. Pol. Raad 1794 I* (4 Maart), C. 105, p. 698. Ziegler het nl. in sy „plan" dit terloops aangehaal dat as iemand in belang van sy studie van Frans ook onderwys in die grondbeginsels van die Latynse taal begeer, hy gewillig sou wees om hom behulpsaam te wees tydens ure buite die gewone tye van sy instituut. Sien sy „plan" *Res. Pol. Raad 1794 I* (4 Maart), C. 105, p. 692.

⁴⁴ Sien *Res. Pol. Raad 1794 I* (4 Maart), C. 105, p. 698.

⁴⁵ *Ibid.*, p. 699. ⁴⁶ *Ibid.*, p. 700.

Die Kommissaris het na sy eie goeë dunde gehandel en kon reeds die dag ná hierdie bespreking aan die Raad berig doen dat hy in sy hoedanigheid as Kommissaris van die Goewernement die rekwest van Ziegler aan die Skolarche oorhandig het, met die opdrag om aan hom mee te deel of daar volgens hulle mening enige gegronde rede is waarom die rekwest nie toegestaan moet word nie, „ofte des noodzaaklikheid zoude kunnen in twijffel trekken”.⁴⁷

Nie lank het die Skolarche op hulle antwoord op hierdie opdrag laat wag nie, want reeds op die 13de van die maand het hulle dit gereed gehad.⁴⁸ Soos te verwag, was hulle bevindings nie al te gunstig nie. 'n Plan tot die oprigting van 'n skool het dan ook heeltemaal sonder hulle tussenkoms byna tot uitvoering gekom, en dit nogal van 'n skool, die oprigting waarvan op hulle eie agenda gestaan het.

In die eerste plek was hulle glad nie gediend met wat hulle as 'n voorwendsel beskou het nie, nl. dat die skool van Ziegler sou kon deurgaans as 'n private skool. Teen hierdie benaming bring hulle beswaar in omdat dit nie voldoen aan wat hulle onder 'n privaatskool verstaan nie, te wete, „sulk een school, het welk buiten de gewone uren gegee word, of door een publicq meester of door iemand anders die bij particulieren aan de huizen rondgaat”.⁴⁹ Dat 'n sodanige skool nie bedoel was nie, daarvan was hulle oortuig, en wel omdat die toestemming van die Regering daarvoor aangevra is. Hulle beskou dit dus bloot as 'n geprivilegieerde skool soos al die ander, met dié onderskeid dat die getal van die leerlinge beperk sal word tot twaalf.

Hulle was beslis van mening dat so 'n skool direk tot nadeel sou strek van die reeds „in train sijnde” skole. Verskeie skole, waaronder vry goeies was, het bestaan waarin die nodige onderwys in die Nederduitse taal bekom kon word deur kinders tussen 8 en 12 jaar. Ziegler meen ook tot sy aangebode onderwys in staat te wees, maar die Skolarche sou hulself eers daarvan wou oortuig deur 'n ondersoek in te stel. Ook die Latynse skool sou volgens hulle deur so 'n skool nie bevoordeel word nie, soos reeds blyk uit die feit „dat door de praeceptor reeds geklaagd is dat deselve daardoor een en ander discipul stond kwijt te raaken”.⁵⁰

Hulle spreek verder hulle oortuiging uit dat die „algemene plan tot verbetering van die skole” deur hulle opgestel waarskynlik as gevolg van so 'n stap meer sou ly „als men in den eersten opslag wel denkt”. Onder die intekenaars van die fonds was reeds sodaniges wat die mening uitgespreek het dat van die openbare skole waarvoor hulle geld belowe het, niks sou kom nie, en dat dit dus nie nodig is om die rente op die kapitaal deur hulle belowe te betaal nie. Daar het volgens die Skolarche selfs 'n gevaar bestaan dat sommige hulle geld sou terugeis.

⁴⁷ *Res. Pol. Raad 1794 I* (5 Maart), C. 105, p. 757.

⁴⁸ *Sien Brieven en Bijlagen van den Commissaris A. J. Sluijsken I*, V.C. 66, pp. 452-459.

⁴⁹ *Ibid.*, p. 453.

⁵⁰ *Ibid.*, p. 454.

Die Skolarche kon ook nie die noodsaaklikheid insien om 'n man aan te stel om onderwys te gee in die vakke deur Ziegler aangebied nie. Hulle betoog dat daar selfs in Europa min kinders is wat op hulle 12de jaar al Wiskunde leer, en dat hulle nie hiermee 'n begin maak voor hulle 15de of 16de jaar nie. Voor hierdie tyd leer hulle Rekenkunde, wat vir die Wiskunde 'n onontbeerlike voorstudie is, grondig, en dit kan hulle aan die Kaap by verskeie meesters leer. Ook met die ander vakke soos Natuurkunde, Geskiedenis en Geografie kan gevoeglik tot later gewag word, aangesien ook in Europa met betrekking tot Historiese en Geografiese die aanvanklike onderwys daarin, beperk word tot kort vrae en antwoorde „dat meer geheugen dan oordeel is”. As daar wel ouers hier was wat begeer het dat ook hier daarmee, sowel as met die wetenskappe, 'n begin gemaak moes word, dan was die Skolarche gewillig om „*de facto*” pogings in die werk te stel om daarin te probeer voorsien.⁵¹

Minder maklik kon die Skolarche hulle verontskuldig aangaande die gebrek aan 'n skool waarin onderwys in die Franse taal kon ontvang word. Hieromtrent het hulle aangevoer dat daar genoegsaam geleentheid bestaan om by partikuliere persone onderwys hierin te bekom, soos blyk uit die feit dat, alhoewel hier nie so 'n skool bestaan nie, baie die taal tog in so 'n mate magtig is dat hulle in staat is om 'n boek in dié taal te lees en om met 'n Fransman goed oor die weg te kom.

Verder vestig die skolarche die aandag daarop dat daar nooit genoeg aandag gegee kan word aan die manier waarop die jeug onderwys word nie. Waar Ziegler hier om die reg vra om te mag onderwys gee, maak hy geen melding van 'n voorafgaande examen nie. By hulle het dan ook die vrae hulle voorgedoen: Wie het die ouers die versekering gegee dat hy die nodige „capaciteitjien” het? En wie sal dit nagaan of hy die jeug al of nie behoorlik onderwys? Dit mag volgens hulle nie 'n onverskillige saak wees nie, aangesien die orders van tyd tot tyd duidelik vereis het dat niemand, selfs nie diegene wat by landliede gaan diens doen, as skoolmeester besig mag wees alvorens hy nie behoorlik ondersoek is aangaande sy bekwaamheid nie. Die algemene toesig oor die manier van onderwys berus dan ook by die Skolarche plaaslik. wat daarteen moet waak dat die jeug geen gevaar mag loop „dat deselve eenige verkeerde sentimenten worden ingeboesemd strydig met den godsdienst en gezuijverde zedekunde”.⁵² In verband hiermee verklaar die Skolarche dat wat Ziegler betref, hulle „so weinig in desselfs interieur bekend is, als andere die nu en dan uit deese en geene landen herwaarts koomen en die tot het onderwijzen van kinderen begeerden geadmitteerd te worden”.⁵³

⁵¹ Sien *Brieven en Bijlagen van den Commissaris A. J. Sluijsken I*, V.C. 66, p. 455.

⁵² *Ibid.*, p. 457.

⁵³ *Ibid.* .

Maar hulle was veral onthuts oor die skynbaar geringe rol wat Ziegler die godsdienste in sy skool sou laat speel. Hulle skrywe hieromtrent :

„Kunnen wy ook niet ontveynsen dat het ons ten hoogsten bedroeft heeft, te hebben moeten ontwaeren van hoe weinig belang gemelde de Ziegler de godsdienst voor zijne discipulen schijnt te agten, daer van het onderwys in deselve in zyn request, en gelyk men van ter zijde hoort ook in het plan dat de ouders geteekend hebben niet een enkel woord gerept word, moet nu de godsdienstige onderrigting al agter staan voor eenige menschelijke wetenschappen, als natuurkunde en geographie, of is er tijds genoeg als men die geleert heeft, om daar meede te beginnen ?”⁵⁴

So 'n handelwyse was nie in ooreenstemming met die groot opdrag dat die jeug al vroeg moes leer „de eerste beginselen naar den eisch van hunnen weg, als meede dat de vreeze des Heeren het beginsel is der wijsheid”. Hulle meen dus hierin hemelsbreed te verskil van die opvatting van Ziegler oor hierdie saak.

In die laaste instansie spreek die Skolarche hulself vry van enige skuld te hê aan die oorsaak wat aanleiding gegee het tot die versoek van Ziegler deurdat hulle nie gesorg het dat „door anderen reeds in die tacken onderwys gegeeën wierd”. Niks het hulle meer „gesmert” dan dat hulle herhaaldelik teenstand ondervind het, en dit nogal van 'n kant waarvan hulle dit die minste verwag het. As dit nie die geval was nie, sou hulle dan ook reeds uitvoering kon gegee het aan hulle hele voorgestelde plan. Hulle voel dus daarvan oortuig „dat wie er ook eenig verwijt omtrend meriteerd, die nooyt met eenige gegrondheid aan scholarchen zal kunnen worden geimputeerd”.⁵⁵

Uit hierdie breedvoerige memorie van die Skolarche, waarin hulle van die geleentheid gebruik gemaak het om onomwonde hulle menings omtrent die versoek van Ziegler gerugsteun deur verskeie ouers uiteen te sit, is verder ook heelwat wys te word omtrent die toestand van die onderwys aan die Kaap in die algemeen en van die toestand en gees wat geheers het in die gewone laer skole in die besonder. Maar hieroor later.

Baie duidelik is dit dat hulle die idee van 'n skool wat heeltemaal buite hulle jurisdiksie sou val vierkant bestry het. Hierdie handelwyse van hulle is dan ook maklik verklaarbaar. Immers,

⁵⁴ Sien *Brieven en Bijlagen van den Commissaris A. J. Sluijsken I*, V.C. 66, p. 458. Hierdie weglating van enige vermelding in sake godsdienstonderwys is geen denkbeeldige nie.

⁵⁵ *Ibid.*, p. 459. Hierdie vertoog van die Skolarche is deur die volledige Kollege van Skolarche onderteken, te wete die fiskaal J. J. Rhenius as verteenwoordiger van die Politieke Raad, J. P. Serrurier en Chr. F. Fleck as predikante van Kaapstad, en H. G. de Wet as die diensdoende burgerouderling. *Ibid.*

dit sou nie strek tot uitbreiding van hulle mag, invloed en prestige nie; intendeel, die teenoorgestelde was moontlik.

Nadat Kommissaris Sluijsken uit die mond van die Skolarche self te hore gekom het van die gebrek wat aan die Kaap bestaan het in die onderwys van ander vakke as lees, skrywe, reken en die Nederduitse taal, was hy blykbaar meer geneë om aan die versoek van Ziegler te voldoen. Op die sitting van die Politieke Raad van 21 Maart 1794 het hy aan laasgenoemde meegedeel dat hy, in antwoord op sy opdrag, van die Skolarche 'n rapport ontvang het. Hy deel verder mee dat die Skolarche van mening was dat daar reeds goeie skole waarin die Nederduitse taal, asook skrywe en reken geleer kan word aan die Kaap bestaan. Tog het dit duidelik geword dat dit ook nie minder waar is dat daar sover nog geen geleënthheid bestaan vir diegene wat in die „geprojecteerde” skool vir twaalf jongelinge ingeteken het, om hulle kinders in die Franse taal, asook in die eerste beginsels van die Natuurkunde, Geskiedenis en Geografie te laat onderwys nie.⁵⁶ Dit in aanmerking geneem, asook die deur hulself erkende onmag van die Skolarche om hulle plan omtrent die oprigting van 'n dergelyke skool, ten spyte van hulle herhaalde pogings uit te voer, het die Kommissaris, nieteenstaande dat die Skolarche dit afgeraai het, by die Raad aanbeveel dat Ziegler se versoek toegestaan moes word. Hy sou dan toestemming van die Regering kry om 'n skool te mag open volgens die plan deur hom voorgestel, wat hy in stand sou mag hou totdat die Skolarche in staat sal wees om ter uitvoering van hulle plan 'n openbare Franse skool op te rig. Wel was hy gedagtig aan die beswaar deur die Skolarche geopper teen die gevreesde afwesigheid van godsdiensondererrig in die voorgestelde skool, maar hieromtrent het hy verseker gevoel dat diegene wat die plan van Ziegler onderteken het, die meeste waarvan lede van die Raad was, wel die nodige sorg sou dra dat die onderwys „in de principiën van den godsdienst, door deeze schikking geensints zal worden verwaarloosd”.⁵⁷

Soos te verwag, het die Raad hulle sonder meer volkome eens met die voorstel van die Kommissaris verklaar en is besluit om hulle toestemming aan Ziegler by resoluë vas te lê.⁵⁸

Al die struikelblokke wat hom in die weg gelê het, was sodoende uit die weg geruim, en Ziegler kon ongehinderd, met die volle medewete en toestemming van hoër gesag, sy skool begin. Hoewel dit nêrens vermeld staan nie,⁵⁹ mag ons vermoed dat die skool

⁵⁶ Sien *Res. Pol. Raad 1794 I* (21 Maart), C. 105, p. 852.

⁵⁷ *Ibid.*, p. 854.

⁵⁸ *Ibid.*

⁵⁹ Hier stuit ons ongelukkig op 'n gebrek aan verdere positiewe gegewens oor die saak. Hierdie stilswye kan waarskynlik gedeeltelik daaraan toegeskrywe word dat ander ernstige sake, soos verdediging teen gevreesde moontlike aanvalle van buite af, die aandag in beslag geneem het. Iets meer as 'n jaar nadat Ziegler verlof gekry het om sy skool op te rig, het die Kaap dan ook van „meesters” verander.

wel tot stand gekom het ; alle aanduidings wys in daardie rigting : die geesdrif wat daar sowel by Ziegler as by die ouers bestaan het, en veral die feit dat toe hy sy plan by die Regering ingedien het, dit reeds onderteken was deur 'n genoegsame getal welgestelde ouers wat nie alleen begerig was om van sy dienste gebruik te maak nie, maar deur hulle ondertekening van die „plan” hulle ook gereed verklaar het om sy voorwaardes te aanvaar en hulle verbind het om dit van hulle kant na te kom.

* * * * *

Dit is duidelik dat ons in sowel die geval van die Militaire Skool as van die privaatskool van Ziegler met twee uitsonderingsgevalle te doen het. Hulle is as sodanig beskik deur die manier waarop hulle tot stand gekom het, die manier waarop hulle beheer is en die vakke wat daarin onderwys is. Beide het ontstaan buite die bedrywighede van die Skolarche om—die eerste bloot as 'n regeringsaak, en die ander as gevolg van die bemoeiing van 'n klompie ouers wat die onderwys van hulle kinders besonder ter harte geneem het. So ook is die onderwysers in al twee die gevalle sonder die tussenkoms of goedkeuring van die Skolarche aangestel. Laasgenoemdes het ook geen beheer gehad oor een van die twee inrigtings nie ; die eerste het as 'n regeringskool direk onder die kontrole van die Politieke Raad gestaan, terwyl die ander een as 'n private skool slegs onder die toesig van die ouers wat daarvan gebruik gemaak het, gestaan het. In altwee is, in teenstelling met die gewone openbare laer skole aan die Kaap, vakke onderwys wat nie op die leerplan van hierdie skole 'n plek ingeneem het nie. Opvallend is die verskynsel dat Frans nou deur verskeie persone as 'n wenslike skoolvak beskou is. Dit sou wel gedeeltelik toegeskrywe kan word aan die invloed van die Franse vloot wat gedurende enige jare aan die Kaap vertoef het, en was ook sekerlik nie strydig met die algemene gees van die tyd waarvolgens kennis veral van die Franse taal ongetwyfeld as 'n uiting van maatskaplike verfyning beskou sou word.

Treffend in verband met hierdie twee inrigtings is die afwyking gemaak van die tradisionele plek wat die godsdiensonderwys ingeneem het. Aangesien beide skole by toelating reeds 'n mate van kennis van sekere vakke vereis het, kan hulle gevoeglik as twee soorte van „hoër skole” beskou word.

HOOFSTUK XIX.

VERDERE ONDERWYSINRIGTINGS.

ONDERWYSERS EN ONDERWYS IN DIE GEWONE LAER SKOLE.

Gedurende die jare onder behandeling het ons dan kennis gemaak met drie besondere skole, te wete die Latynse Skool wat in September 1793 deur beywering van die Skolarche tot stand gekom het met Van Baak as eerste praeceptor, die Militaire Skool, 'n regeringskool, wat 'n kortstondige bestaan van enkele jare geniet het tot Oktober 1790, en die Franse Privaatskool van Ziegler wat vermoedelik vroeg in 1794 met medewete en goedkeuring van die Regering geopen is.

Hierdie drie inrigtings, waar ietwat gevorderde onderwys gegee is, het staat gemaak op voorbereidende onderwys wat reeds in ander skole gegee is. Soos ons reeds by die behandeling van ons tweede periode gesien het, het dergelyke voorbereidende laer skole wel in Kaapstad bestaan. Ná 1782 het hierdie skole dan ook bly voortbestaan. Hoewel dit nie moontlik is om die geskiedenis van die afsonderlike laer skole wat voor 1782 ontstaan het, volledig na te gaan nie, verneem ons tog soms van hulle uit die officiële bronne, waaruit genoegsaam vasgestel kan word dat sommige ná 'n korter of langer tyd opgehou het om te bestaan, terwyl ander ook gedurende hierdie periode bly voortbestaan het. So verneem ons dat George Knoop wat in 1779 in die Kaap so 'n gewilde skool bedien het dat hy daarin 136 leerlinge gehad het, in 1785 sy werk daarin gestaak het en as voorleser-skoolmeester na Stellenbosch vertrek het.¹ Petrus Johannes Meijer word nog in 1785 as skoolmeester vermeld.² Van Daniel Dureng, wat net soos Knoop en Meijer in 1778 'n openbare skool aan die Kaap waargeneem het, verneem ons dat hy in hierdie hoedanigheid bedrywig was selfs tot ná 1796. In September 1795 vind hy homself naamlik genoodsaak om die Kerkraad mee te deel dat weens die destydse „staat van offensive handeling” van die Engelse nasie aan die hoofplaas gepleeg, baie van die ingesetenes, uit vrees dat hulle aan die diskresie van die „woedende” vyand oorgelaat sal word, met kinders en al die wyk landwaarts-in geneem het. Hy was gevolglik buite

¹ Sien *Notulen Kerkr. Stellenbosch 1755-1804* (24 April 1785), III. Oor hom later meer!

² Sien *Res. Kerkr. Kaapstad 1782-1791* (3 Jan. 1785), K.R. 8, p. 98.

staat geraak om met sy skool soos voorheen voort te gaan, en versoek derhalwe die Kerkraad om, tot „replacement” van die skade wat hy aldus ly, ’n „demogament” te mag ontvang.³ Die Kerkraad was hom goedgesind en het ingewillig om aan hom weens sy groot huisgesin 10 Rds. per maand te betaal totdat sy skool weer sy normale gang sou kon gaan;⁴ ’n ondersteuning wat hy dan ook geniet het tot in Januarie 1796, toe hy weer in staat was om as skoolmeester ’n bestaan te maak.⁵

Begryplik is natuurlik dat sommige nuwe onderwysers gaandeweg opgeneem is in skole waar die ou onderwysers om een of ander rede, hetsy weens afsterwe, vertrek of andersins, hulle onderwysbedrywighede gestaak het. Daarom kom ons die name van verskeie teë wat ook gedurende hierdie tyd langs die gebruiklike manier onderwysreg ontvang het.

In Junie 1784 was ’n sekere burger Willem Fredrik ter Horst geneë om die jeug plaaslik te onderwys in lees, skrywe, cyfer en die gronde van die Christelike Gereformeerde geloof—’n geneëntheid wat hy in dieselfde maand aan die Politieke Raad bekend gemaak het, met die versoek dat hom verlof verleen mag word om aan sy begeerte te voldoen.⁶ Soos gebruiklik het die Raad goedgevind om sy versoek te stel in hande „van den Heer Commissaris Politicq Pieter Hacker, mitsgaders de Eerwaerde predikanten der Hervormde Gemeinte hier aan Cabo en den thans burgers weegen fungeerenden ouderling, ten einde in derselver qualiteit as Scholarchen” hom te ondersoek en berig te doen.⁷ Laasgenoemde liggaam was tevrede met sy bekwaamheid, met die gevolg dat hy op 7 September as onderwyser toegelaat is.⁸ Hy was egter nog geen vier jaar besig nie toe sy betrekking vakant geraak het weens sy plotselinge dood.⁹ Dit het vir Nicolaas Hendrik de Bruijn van Amsterdam, wat as botteliersmaat in 1785 hier aangeland het, in die geleëntheid gestel om homself aan te meld as sollicitant vir die vakature.¹⁰ Weens die gebrek aan ander bekwame persone onder die burger-ingesetenes om hierdie belangryke werk in die plek van Ter Horst te verrig, is hy daartoe aangeneem en het hy ook burgervrydom verkry, nadat hy behoorlik deur die Skolarche ondersoek en bekwaam gevind is.¹¹ Ook hy het die skool bedien tot aan sy dood vroeg in 1790.¹² Maar dit wil voorkom asof daar min of meer altyd mense was wat begerig was om hierdie klas van skole waar te neem.

³ Sien *Res. Kerkr. Kaapstad* 1791-1802 (7 Sept. 1795), K.R. 9, p. 159.

⁴ *Ibid.*

⁵ *Ibid.* (4 Jan. 1796), p. 168.

⁶ Sien *Requesten* 1784, C. 281, No. 70.

⁷ *Res. Pol. Raad* 1784 (29 Junie), C. 76, p. 470.

⁸ *Ibid.* (7 Sept.), p. 565.

⁹ Sien *Requesten* 1788, C. 285, No. 87.

¹⁰ *Ibid.*

¹¹ Sien *Requesten* 1788, C. 285, No. 87 (Exh. 13 Junie).

¹² Sien Rekwes van Zwartzenberg, *Res. Pol. Raad* 1790 I (16 Febr.), C. 87, p. 207.

Ook hierdie slag het hom al gou as opvolger van De Bruijn voorgedoen 'n sekere soldaat, George Anthonij Zwartzenberg, wat homself by die Politieke Raad aangemeld het in die volgende bewoordinge :

„George Anthonij Zwartsenburg¹³ neemt de vrijheid Uwe Edele Gest. en E. Achtbⁿ. in allen eerbied te kennen te geeven :

Dat nadien onlangs door het overlijden van den burger de Bruin aan dien door U Wel Ed. zedert eenige jaare meede is gepermitteerd geworden, het houden van een publicque school, tot onderwijzing der Jeugd desselvs plaats is komen te vacceeren, zoo neemt hij bij deeze eerbiedig de vrijheid U Wel te solliciteeren, hem insgelijks tot 't houden van een publicque school goedgunstig permissie te willen verleenen”.¹⁴

Ook hierdie rekwes is aan die Skolarche opgedra met bevel om die nodige ondersoek in te stel.¹⁵ Die sollicitant is gevolglik deur hulle ondersoek ten opsigte van sy bekwaamheid om onderwys te gee in die gebruiklike vakke, te wete, lees, skrywe, reken en godsdiensoonderrig. Hierin het hy egter nie die gewenste genoeë gegee nie, „als zijnde voor al in de Reekenkunde wat zwak bevonden”.¹⁶ Hy het egter belowe om homself hierin „op het sterkste te zullen oeffenen”, met die gevolg dat die Skolarche aanbeveel het dat hy provisioneel toegelaat moet word, en wel vir een jaar, „om ingevallen zijne vorderingen in dien tak van letter oeffeningen nader zullen zijn gebleeken, hem als dan daarin te laten continueeren”, dog ingeval hy hieraan nie voldoen nie, hierdie vergunning ingetrek moet word, waaromtrent hulle as Skolarche die Raad nadat die tyd verstreke is, in kennis sal stel.¹⁷ Die Raad was nie ongeneë om hom 'n kans te gee nie, en so is sy versoek op 20 April 1790 toegestaan op die voorwaardes soos deur die Skolarche aanbeveel.¹⁸ Nadat hy vir meer as 'n jaar hiermee besig was, hoor ons weer van hom. In November 1791 het hy versoek om uit die diens van die Kompanjie met verlening van burgerreg ontslaan te word, 'n versoek wat hom ook dié slag toegestaan is, „uit aanmerking dat men hier gewoonlijk zeer verleen is om Sujetten die eenige bekwaamheid tot het schoolhouden bezitten, en den Suppliant in dit zijn nieuw

¹³ Die spelling van die naam hier verskil van dié by die ondertekening van die rekwes.

¹⁴ *Res. Pol. Raad* 1790 I (16 Febr.), C. 87, p. 207. Ons citeer hier doelbewus enigsins volledig om by wyse van 'n voorbeeld die gebruiklike bewoording van so 'n versoek aan te dui.

¹⁵ *Ibid.*, p. 208.

¹⁶ Rapport Skolarche 14 April 1790, *Res. Pol. Raad* 1790 I (20 April), C. 87, p. 566.

¹⁷ *Ibid.*, p. 567.

¹⁸ Sien *Res. Pol. Raad* 1790 I (20 April), C. 87, p. 568.

beroep intusschen goed genoeg kom te geeven”¹⁹ Teen die einde van 1793 het hy om redes ons nie bekend nie sy onderwyswerk aan die Kaap gestaak en na Batavia vertrek.²⁰ So het dit gekom dat ’n sekere onder afgeskrewre gasie gestelde matroos, Jan Jacob van Zulk,²¹ hom in Desember van laasgenoemde jaar by die Politieke Raad aangemeld het om as die opvolger van Zwartzenberg te mag optree.²² Hiertoe is hy deur die Raad verlof gegee²³ nadat die Skolarche hom ondersoek het en berig gedoen het dat hulle hom taamlik bekwaam bevind tot die werk van sy begeerte, en dat hy boonop van ’n baie goeie gedrag skyn te wees.²⁴

Tot sover die lotgevalle van hierdie een openbare laer skool en van die onderwysers wat agtereenvolgens daarin diens gedoen het. Maar daar is nog ’n paar ander van die laer skole wat onder ons aandag gekom het.

In Februarie 1790 het ’n sekere burger Cornelis de Kok die Politieke Raad om onderwysreg versoek „vertrouwende daardoor een genoegzaam middel van bestaan tot subsistentie van zijn huishouding te zullen erlangen”.²⁵ Volgens Raadsbesluit van 16 Februarie is sy versoek ter oorweging by die Skolarche aanbeveel,²⁶ wat dan ook sonder aarseling meegedeel het dat hulle hom geëksamineer het en wel in staat gevind het tot „het leeren en onderwijzen der jeugd” en om as skoolmeester ter plase te mag fungeer.²⁷ Dit is hom gevolglik vergun.²⁸ Van hom verneem ons niks verder nie.

Ook Johan Mathias Sekler, ’n soldaat in diens van die Kompanjie, was in 1790 geneë om as onderwyser in Kaapstad werksaam te wees, en het die Politieke Raad van hierdie begeerte verwittig.²⁹ Die Skolarche het hom gevolglik geëksamineer „wegens deszelfs bekwaamheden om als schoolmeester te kunnen fungeeren”, en hieromtrent meegedeel dat hy by die examen blyke gegee het „dat dezelve tot het leeren en onderwijzen der Jeugd vrij wel in staat is” om, onder die „welbehae” van die Regering, „als ordinair schoolmeester ter deezer plaatse te kunnen ageeren”,³⁰ sodat sy begeerte hom dan ook wel toegestaan is.³¹ Ook van sy bedrywigheid as onderwyser verneem ons niks verder nie.

¹⁹ *Res. Pol. Raad* 1790 V (11 Nov.), C. 94, p. 91.

²⁰ *Sien ibid.* 1793 V (10 Dec.), C. 104, p. 602; *ibid.* (27 Dec.), C. 104, p. 828.

²¹ Ook gespel Van Sulik, sien *Res. Pol. Raad* 1793 V (27 Dec.), C. 104, p. 827.

²² *Sien Res. Pol. Raad* 1793 V (10 Dec.), C. 104, p. 602.

²³ *Ibid.* (27 Dec.), p. 828.

²⁴ *Sien* berig Skolarche 20 Dec. 1793, *Bijlagen tot de Resolutiën* 1793, C. 212, p. 1097.

²⁵ *Rekwest Kok, Res. Pol. Raad* 1790 I (16 Febr.), C. 87, p. 206.

²⁶ *Res. Pol. Raad* 1790 I (16 Febr.), C. 87, p. 208.

²⁷ *Sien Rapport Skolarche* 14 April 1790, *ibid.* (20 April), p. 565.

²⁸ *Ibid.*, p. 568.

²⁹ *Sien Requesten en Memoriën* 1790, C. 287, No. 126; *Res. Pol. Raad* 1790 I (23 Junie), C. 87, p. 1172.

³⁰ *Rapport Skolarche* 27 Julie 1790, *Res. Pol. Raad* 1790 II (28 Sept.), C. 88, p. 814.

³¹ *Sien Res. Pol. Raad* 1790 II (28 Sept.), C. 88, p. 815.

Van nog twee onderwysers uit hierdie tyd verneem ons enkel dat aan hulle die reg verleen is om openbare skole waar te neem, sonder om enigiets verder van hulle te hoor. Die eerste is die sieketrooster Hermanus ter Smitten, wat met die Kompanjieskip „de Valk” hier aangeland het en die Regering in Desember 1790 versoek het om onderwys te mag gee in die skool, toe vakant, en tot dan waargeneem deur Jacob Jobje.³² Die tweede was die burger Johannes Cornelis Hugo, wat in September 1794 die onderwysreg aangevra het.³³ In die geval van beide is aan hulle begeerte voldoen nadat hulle deur die Skolarche daartoe geskik gevind is.³⁴ In die geval van Ter Smitten het byna ’n jaar verloop alvorens die Raad besluit het om hom, op sy verdere versoek, uit die diens van die Kompanjie te ontslaan „en tot burger aan te stellen”, met die vergunning om plaaslik as skoolmeester te mag fungeer.³⁵

Uit hierdie behandeling van enige besonderhede rakende die onderwysers in die openbare laer skole vloei een en ander voort wat verdere aandag vorder.

Hieruit het ons verneem wat die vroeëre beroep was van die ag persone wat gedurende die jare 1782-1795 die reg verkry het om onderwys te gee in laer skole aan die Kaap. Ons merk op dat drie aansoek gedoen het in hulle kapasiteit as „burgers”, twee as soldate, een as matroos, een as bottelier en een as sieketrooster in diens van die Kompanjie. Vir almaal egter wat dit nog nie besit het nie, het die verkryging van onderwysreg gepaard gegaan met die bekoming van burgerskap nadat hulle uit die diens van die Kompanjie ontslaan is.

Die leerplan wat hierdie skole destyds aangebied het, was intussen nie die minste verruim nie. Al ag die onderwysers, sonder ’n enkele uitsondering, het slegs aangebied om onderwys te gee in lees, skrywe, reken en godsdiensonderrig. Vaardigheid hierin was dan ook die enigste vereiste vir kandidaat wat van plan was om as onderwysers ’n bestaan te maak. Dat die Skolarche dit as ’n minimumvereiste by hulle ondersoek gestel het, getuig die geval van Zwartzenberg, wat hulle nie heeltemaal kon bevredig omtrent sy bekwaamheid in die rekenkunde nie, en gevolglik slegs provisioneel toegelaat is. Tog het dit hom blykbaar nie juis swaar geval om ook permanent toegelaat te word nie. Dat in hierdie skole geen onderwys gegee is in enige vak behalwe genoemde vakke nie, word officieel bevestig deur die Skolarche in hulle reeds genoemde rapport oor die skema van Ziegler. Hierin het hulle geredelik erken dat aan die Kaap geen enkele laer skool bestaan

³² Sien *Res. Pol. Raad* 1790 III (15 Dec.), C. 89, p. 1322.

³³ Sien *ibid.* 1794 III (17 Sept.), C. 107, p. 34.

³⁴ Sien *ibid.* 1791 V (18 Nov.), C. 94, p. 175 en *ibid.* 1794 III (15 Okt.), C. 107, p. 278; Brief van Skolarche 13 Okt. 1794, *Bijlagen tot de Resolusiën* 1794, C. 218, p. 43.

³⁵ Sien *Res. Pol. Raad* 1791 V (18 Nov.), C. 94, p. 175.

waarin die kinders van die ouers wat Ziegler se „plan” onderteken het, onderwys kon ontvang in die vakke deur hom aangebied nie. Uit hierdie rapport het genoegsaam geblyk die leemtes wat in die onderwys van hierdie skole bestaan het. Tog was die Skolarche met hierdie toestand van sake heeltemaal tevrede gewees. Geen wonder dat De Jong in 1793³⁶ omtrent hierdie skole en die opvoeding aan die Kaap in die algemeen die volgende ongunstige uitlatings gemaak het nie :

„Met dit al is de opvoeding aan de Kaap nog altijd deerlijk ten achtere De Scholen zijn aan de Kaap nog altijd in een ellendigen toestand ; en al waren ze ook beter ingerigt, zoo zoude toch het onderwijs niet veel wortel vatten, nadat de kinderen tot hun zevende of achtste jaar bedorven zijn geworden”.³⁷

Hy dink hier nl. aan die verderflike gewoonte van die ouers om hulle kinders van jongsaf aan die sorg van slavinne oor te laat. Maar luister hoedat hy vir ons verder die vrugte van die onderwys in hierdie skole beskrywe :³⁸

„Jongelingen en meisjes worden derhalwe meestal trotsch, verwaand, vol van zichzelf en ledig van denkebeelden ; zij worden ru van zeden, bezitten geene de minste kieschheid en vergeven niet ligt, wanneer de haat zich eenmaal bij hen gezet heeft”.

Voeg nou nog hierby die bevinding van Percival omtrent die kinders, nadat hy een en ander meegedeel het oor die swak gehalte van die onderwysers :³⁹

„The Children both male and female are remarked for their beauty ; the boys whilst at that age seem to possess a vivacity and talent which, if properly attended to, might lead to very different habits, and a very different display of abilities from that which they afterwards exhibit in a maturer age. For want of a liberal and proper education, their course from infancy to manhood seems an uninterrupted course of degeneracy”.

Hoewel ’n mens hierdie berigte krities moet opneem, is hulle tog seker nie van alle waarheid ontbloot nie, veral as ons daaraan dink dat meestal as onderwysers gebruik is burgers of selfs gewese matrose en soldate⁴⁰ wat in die meeste gevalle seker maar min bekwaamheid daartoe besit het.

³⁶ Dit is duidelik dat hy in die jaar 1793 die hier volgende bevindings neergeskryf het, want hy praat o.a. van ’n Latynse Skool wat weldra opgerig sal word, en ons het reeds gesien dat hierdie skool tot stand gekom het in Augustus 1793.

³⁷ De Jong, C., *Reizen naar de Kaap de Goede Hoop*, p. 83.

³⁸ *Ibid.*

³⁹ Percival, P. C., *The Cape of Good Hope*, p. 280.

⁴⁰ Ons wil hier egter by herhaling tot versigtigheid aanmaan omtrent die moontlike gevolgtrekkings wat uit die benaminge „soldate” en „matrose” kan gemaak word.

DIE KERKSKOLE.

Ons het reeds in 'n vorige afdeling daarop gewys dat behalwe die gewone laer skole, aan die Kaap ook nog 'n laer skool bestaan het wat ten nouste aan die kerk verbonde was, en wat hoofsaaklik gestrek het ten dienste van minderbevoorregte kinders wat van die kant van die Diakonie en onder hulle direkte toesig onderwys ontvang het. Soos aangetoon, is as onderwyser in hierdie skool meestal gebruik die sieketrooster of voorlezer, hoewel dit egter nie konsekwent nagekom is nie. Dit is uit hierdie skool dat die krankebesoeker Agterman, soos reeds aangetoon, in 1776 as diakonieskoolmeester sy ontslag gegee is, en as sy opvolger aangestel is 'n burger Albert Joosten, wat in 1796 nog as sodanig bedrywig was.

Tydens die jare hier onder behandeling het egter 'n tweede en dergelyke kerkskool in Kaapstad ontstaan. Dit was die skool wat verbonde was aan die Lutherse gemeente. Ná herhaalde mislukte pogings om 'n afsonderlike predikant te mag besit, en nadat Martin Melck in 1774 'n kerkgebou laat optrek het en aan die Lutherane geskenk het, het hulle in 1778 en 1779 agtereenvolgens nogeens hulle versoek om deur 'n eie predikant bedien te mag word, by die Regering herhaal. Dié slag het hulle sukses behaal en is hulle wens toegestaan, op voorwaarde dat dit nie die minste onkoste vir die Regering moes meebring nie. So het dit gekom dat hulle op die 22ste November 1780 hulle eie predikant in die persoon van ds. Andreas Kolver kon verwelkom, en dat nog in die volgende maand alles in verband met die stigting van die gemeente in die haak was.⁴¹

Soos te verstaan, was die lidmate, wat uit 'n ruime getal bestaan het, al gou begerig om hulle eie kerkskool waarin hulle kinders ooreenkomstig hulle eie godsdienstige oortuigings en gebruike opgevoed kon word, te besit. Dit was dan ook die uitgesproke begeerte van die grootste gedeelte van die lidmate reeds by die stigting van die gemeente, nl. dat 'n geskikte persoon mag aangestel word „tot het houden van een lees- en schrijf school”.⁴² Dit is gevolglik haas onverstaanbaar dat hulle Kerkraad vir ongeveer vier jaar met die saak getalm het. Eers in November 1784 het genoemde Kerkraad 'n versoekskrif aan die Politieke Raad gestuur waarin hulle daarop gewys het dat aan die Lutherse Gemeente in Batavia reeds by resolušie van die Hoë Regering daar van 29 Julie 1746 vergun is om 'n eie skool te mag hê, en gevolglik gevra het dat dieselfde hulle mag toegestaan word.⁴³ Aangesien dit in Batavia dus reeds toegelaat was, het die Politieke Raad geen beswaar

⁴¹ Sien Theal, *Hist. of S.A. bef. 1795*, III, pp. 229-230; De Wet, J., *Beknopte Geschiedenis van de Ned. Herv. Kerk aan de Kaap de Goede Hoop*, pp. 73-75.

⁴² *Res. Pol. Raad 1784* (9 Nov.), C. 76, p. 608.

⁴³ *Ibid.* .

daarteen gemaak nie en hulle versoek goedgunstiglik toegestaan.⁴⁴ So het in 1784 tot stand gekom 'n tweede kerkskool aan die Kaap.

Ons verneem nie of die Lutherane as onderwyser hierin gebruik gemaak het van 'n kerklike ambtenaar nie; wel was hy 'n lidmaat van hulle eie kerk.⁴⁵

Van hierdie skool het vermoedelik gebruik gemaak kinders van behoeftige ouers van die Lutherse Gemeente, asook kinders van welgestelde lidmate, teen die betaling van die gebruikelike maandelikse skoolgeld.

PRIVAATSKOLE.

Behalwe die behandelde openbare skole, wat almaal hulle werk gedoen het met die medewete en toestemming van die Regering, is gedurende hierdie jare ook nog heelwat gedoen aan privaatonderwys. Ons dink in die eerste instansie aan die skool sedert 1794 deur Ziegler waargeneem, meer in die besonder met die oog op onderrig in die Franse taal. Hierdie skool moet egter as 'n uitsonderingsgeval beskou word aangesien dit nie voldoen aan die gewone vereistes wat ons aan hierdie soort van skole stel nie, daar dit bestaan het met die medewete en goedkeuring van die Politieke Raad. Dit verskil van die openbare skole egter daarin dat die onderwyser nie op die gebruikelike manier, nadat hy deur die Skolarche ondersoek is, toegelaat is nie, maar selfs ten spyte van hulle teenstand.

Die gewone klas van privaatskool het bestaan uit sodanige skole as wat deur die ouers se toedoen tot stand tekom het, óf deur saam te maak met ander om die daarmee gepaarde koste te bestry, óf deur eenvoudig self 'n onderwyser in die huis op te neem, waar hy dan sy onderwyswerk feitlik as een van die familieleden waargeneem het. Hierdie maatreël is soms as 'n noodmaatreël geneem deur ouers wat die onderwys van hulle kinders besonder ter harte geneem het, en wat finansiële daartoe in staat was om 'n private meester te bekostig. Hiertoe is gewoonlik geen verlof van die kant van die regering aangevra nie. Die beste voorbeeld van so 'n skool bied weer die geval van die meergemelde Ziegler, wat soos ons reeds gesien het, spesiaal met dié doel in 1792 uit die moederland ontbied is deur die onderkoopman Olof de Wet in medewerking met nog ander ouers.

Op 'n soortgelyke manier as Ziegler het ook Francois Ageron in dieselfde jaar as huisonderwyser sy weg na die Kaap gevind. Johannes Hendrik Munnik, „Ritmeester der Burger Cavallerij”, het nl. aan die Kaptein-luitenant van die uit die Valsbaai vertrekkende skip van die Kompanjie „de Schelde”, gevra om vir hom herwaarts oor te bring 'n man bekwaam om sy jong kinders,

⁴⁴ *Res. Pol. Raad* 1784 (9 Nov.), C. 76, p. 609.

⁴⁵ *Ibid.*, p. 608.

die oudste waarvan pas nege jaar was, „een goed onderwijs te kunnen geeven”. Hy het aan die versoek voldoen deur genoemde Ageron in diens te neem as matroos vry van transport. Hierdie man het hom in Julie 1792 in die hospitaal in die Baai as „impotent” bevind, en aangesien Munnik se kinders tot dan toe nog geen leermeester gehad het nie, het hy die Regering versoek om, teen vergoeding van al die onkoste wat teen Kompanjiesrekening aangewend is as gevolg van sy oorkoms hierheen, Ageron, wat tog nie van plan was om in die diens van die Kompanjie te bly nie, te ontslaan, „en hem te permitteeren zijn dienst als schoolmeester bij den supplt. waar te nemen”.⁴⁶ Dit is toegestaan op voorwaarde dat die maandgelde wat Ageron ontvang het, terugbetaal en sy transport vergoed moes word.⁴⁷

Hierdie geval is verder belangryk aangesien dit lig werp op ’n manier van doen wat dikwels aangewend is, nl. om in diens van die Kompanjie te gaan as middel tot ’n doel. Ons het hier te doen met ’n huisonderwyser wat bloot staan om ten onregte deur sommige miskien as ’n gewese matroos bestempel te kan word.

Nog ’n interessante geval van ’n privaatskool is dié van Manancis Godschal, wat in 1782 as soldaat in diens van die Kompanjie hier aangekom het. Aangesien hy die gronde van die Franse taal magtig was, het hy al gou die geleënthheid opgemerk dat hy ’n bestaan kan maak deur daarin onderwys te gee aan die Kaapse jeug. Hierin was hy gelukkig, en so was hy in staat om in Februarie 1792 aan die Politieke Raad mee te deel dat hy die eer gehad het om van die kinders van die „eerste liede” van die land te onderwys.⁴⁸ Omdat hy sodoende in staat gestel was om ’n bestaan te maak buite die diens van die Kompanjie, het hy derhalwe aangevra om onder afgeskrewe gasie gestel te word.⁴⁹ Onthou sal word dat gedurende die tyd toe hy in 1792 die genoemde versoek aan die Politieke Raad gerig het, die Franse skool van Ziegler nog nie bestaan het nie. Onder die vooraanstaande ingesetenes van wie hy in sy rekwest melding maak, het hulle heel waarskynlik ook bevind van die ouers wat later die „plan” van Ziegler onderteken het. Dit mag wees dat die Skolarche by hulle behandeling van die skema van Ziegler, waar hulle gepraat het van die moontlikheid om wel die Franse taal magtig te word sonder dat aan Ziegler toegelaat word om sy geprojekteerde skool te open, o.a. gemik het op die moontlikhede wat Godschal hierin gebied het.

Dit is ons nie bekend of Godschal sy onderwys gegee het in ’n vertrek spesiaal vir die doel gebruik, en of hy van huis tot huis gegaan het om sy leerlinge in hulle private woninge op afsonderlike tye te onderrig nie. Laasgenoemde is baie waarskynlik. Ons lees dan ook dat hierdie gewoonte, waarvan ons reeds melding gemaak het, nog altyd in swang was by sommige meesters.

⁴⁶ *Res. Pol. Raad 1792 III* (27 Julie), C. 97, p. 1061.

⁴⁷ *Ibid.*, p. 1062.

⁴⁸ *Sien Rekwest van Godschal, Bijlagen tot de Resolusiën 1792*, C. 194, p. 39.

⁴⁹ *Ibid.*

Beslis nie gunstig nie is Percival se mening omtrent hierdie klas van onderwyser in die algemeen waar hy omtrent hulle skrywe.⁵⁰

„The Schoolmasters, who attend the children at their parents' houses, are generally low, illiterate people, who have probably spent the greater part of their lives in carrying a musket, and whose knowledge extends only to a little reading and accompts.”

Ook die soldaat Johan Mathias Sekler, met wie ons reeds kennis gemaak het as iemand wat in September 1790 op eie versoek toegelaat is om 'n openbare skool te mag open, was eers vir 'n geruime tyd besig as privaatonderwyser. Hy het dan ook die Politieke Raad in sy rekwest daarop gewys dat hy reeds sedert enige tyd bedrywig was met die onderwys van 'n paar kinders, en dat hy daarin deur aanwending van ywer en vlyt so gelukkig geslaag het dat hy nie alleen die goedkeuring van die ouers, maar ook die van die Kerkraad weggedra het.⁵¹

Al die hiergenoemde gevalle van privaatonderwys was natuurlik onwettig, en die verklaring vir die feit dat daar nie ook gedurende hierdie jare teen hulle beswaar gemaak is nie, hetsy van die kant van die gepermitteerde skoolmeesters of van owerheidsweë, moet alleen gesoek word in die heersende gebrek aan leerkragte, wat hom veral in hierdie jare baie skerp laat voel het. Geen wonder dat sommige ouers wat daartoe in staat was om hierdie leemte te vergoed, hul toevlug geneëm het tot 'n verdere vorm van privaatonderwys, nl. deur self die nodige onderwys aan hulle eie kinders mee te deel. Dit was b.v. die geval met Jacobus Johannes le Sueur, onderkoopman en lid van die Politieke Raad,⁵² Dit blyk egter dat hy dit gedoen het voordat die Latynse Skool aan die Kaap gestig is.⁵³ Dat hy dit nie gedoen het uit finansiële oorwegings nie, bewys die feit dat hy een van die ouers was wat gewillig was om Ziegler se voorwaardes te aanvaar deur sy „plan” te onderteken.⁵⁴ Dat Le Sueur onder die geledere van die ouers was wat besondere aandag bestee het aan die opvoeding van hulle kinders getuig verder die feit dat hy in 1788 nie minder as twee seuns in die moederland op studie onderhou het nie.⁵⁵ Verreweg nie al die ouers, of miskien selfs nie baie van hulle, was finansiëel in staat om soveel onkoste te maak vir die opvoeding van hulle kinders nie.

⁵⁰ Percival, P. C., *op. cit.*, p. 280.

⁵¹ Sien *Requesten en Memoriën* 1790, C. 287, No. 126.

⁵² Sien De Jong, C., *op. cit.*, p. 83.

⁵³ *Ibid.*

⁵⁴ Sien ondertekening „plan” van Ziegler, *Res. Pol. Raad* 1794 I (4 Maart), C. 105, p. 695.

⁵⁵ Sien *Res. Pol. Raad* 1788 I (23 Jan.), C. 83, p. 144.

SLAWE-ONDERWYS.

Maar ook die slawe wat miskien die minder gelukkige deel van die Kaapse samelewing uitgemaak het, was intussen nie van alle voordele van die onderwys verstoke gewees nie. Waar ons verneem het dat in 1779 die gewone laer skole aan die Kaap ook naas die blanke kinders besoek is deur 82 slawekinders, het ons, hoewel ons geen statistiese of ander gegewens dienaangaande in die onderhawige periode tot ons beskikking het nie, rede om te vermoed dat hulle nog steeds opgeneem is in die skole saam met die blanke kinders. Daar het geen veranderde omstandighede intussen ingetree nie wat kon lei tot 'n verandering in die beleid wat hieromtrent in 1779 gevolg is. Ons word gesterk in ons vermoede waar ons in geval van een openbare skool, nl. die Kerk-skool deur George Knoop op Stellenbosch waargeneem sedert 1785, wel verneem dat dit toeganklik was vir blanke sowel as vir slawekinders.⁵⁶

Middeleryl het ook die skool wat in die slaweloge van die Kompanjie bestaan het en toeganklik was vir kinders sowel van Kompanjie- as van burgerslawe, en in 1779 besoek is deur 84 slawekinders, bly voortbestaan. Van hierdie skool, wat onder die direkte toesig van die Kompanjie gestaan het, het op 17 Januarie 1794 gebruik gemaak 26 slawejongens en 21 „meijde”, almaal onder die tien jaar oud, en almaal kinders van Kompanjieslawe.⁵⁷ Hoeveel kinders van burgerslawe nou in hierdie skool was, is nie vas te stel nie.

Dat gedurende hierdie jare ook voorsiening gemaak is vir die kinders van slawe op ander plekke soos, Stellenbosch en Drakenstein, het ons so pas verneem uit die verwysing na die enigste openbare skool op Stellenbosch. Dat ook die koloniste nie altyd versuim het om in hierdie behoefte van slawekinders te voorsien nie, deel Borchersds ons mee waar hy omtrent die goeie behandeling van die slawe deur hulle base skrywe: „I have seen several of the latter nursed by the mistress of the house, and treated precisely like her own children. In fact they had become almost members of the family.”⁵⁸ Waar van 'n dergelyke behandeling sprake is, kan ons vermoed dat die slawekinders ook saam met die kinders van die koloniste onderwys ontvang het, as hy nl. in staat was om deur 'n private onderwyser in hierdie behoefte van sy eie kinders te voorsien. Godsdiensonderwys sou hulle in sulke gevalle natuurlik ook nie ontsê word nie. Ook hieromtrent vertel Borchersds ons: „I know, when yet young, that religious instruction was given in the evening even to the slaves belonging to the household”.⁵⁹

⁵⁶ Sien Borchersds, P. B., *An Auto-biographical Memoir* , p. 18.

⁵⁷ Sien „Generale Lijst van alle s'Compagnies Slaven”, *Res. Pol. Raad* 1794 I (17 Jan.), C. 105, p. 204.

⁵⁸ Borchersds, P. B., *op. cit.*, p. 198.

⁵⁹ *Ibid.*, p. 197.

Nie veel is gedurende hierdie jare gedoen om deur onderwys of andersins die ander seksies van die nie-blanke bevolking, te wete die Hottentotte, Boesmans en Kaffers, met wie die blankes selde of meer dikwels in aanraking gekom het, te beskaaf nie. Hierdie werk sou veral of miskien byna uitsluitlik gepaard gegaan het met sendingwerk

So het die Morawiese Genootskap die werk wat in 1744 daar gestaak is deur Georg Schmidt, in 1792 te Baviaanskloof weer aanvaar, waar hulle, soos reeds aangetoon, as vrugte van die werk van hul voorganger nog onder die kleurlinge gevind het wat kon lees. Hierdie genootskap is in hulle werk ná 1799 bygestaan deur die sendelinge van die Londense Sendinggenootskap, asook deur die verteenwoordigers, in Kaapstad sowel as in die binnelande, van die pasgestigte Suid-Afrikaanse Sendinggenootskap;⁶⁰ aan hulle werk was ook skole verbonde.

Tot die Boesmans is vir die eerste maal deurgedring deur die sendelinge Kicherer en Edwards, wat ná hulle vertrek uit Kaapstad in 1799 doelbewuste pogings aangewend het om hierdie uiters onbeskaafde mense tot 'n beter lewenswyse te bring. Hulle het egter gou uitgevind dat hulle te doen het met 'n menslike natuur wat nie te verander is nie, en was verplig om hulle sending na die woeste struikrowers as 'n totale mislukking te laat vaar.⁶¹

Ook die Kaffers was in hierdie tyd aan hulle eie lot oorgelaat. Eers in 1799 het dr. Van der Kemp 'n poging aangewend om van hulle te beskaaf, maar ook hy was verplig om van sy oorspronklike plan af te sien.⁶² Al opvoeding wat hierdie mense geniet het, was 'n sedelike en liggaamlike opvoeding wat hulle van ouer lede van hulle eie stamgenote ontvang het.⁶³

* * * * *

Tussen die jare 1782 en 1795 het dus behalwe die Latynse Skool, die Militaire Skool en die Privaatskool van Ziegler, waarin die leerlinge 'n gevorderde onderwys ontvang het, ook nog die gewone laer skole, die Kerkskole, die skool in die Slaweloge en 'n hele aantal privaatskole bestaan, waarvan blanke sowel as slawekinders kon gebruik maak. As ons egter in aanmerking neem dat dit met die onderwys in die gewone laer skole maar swak gesteld was en dat die twee besondere skole, die Latynse skool en die skool van Ziegler, maar eers in 1793 en 1794 resp. geopen is, dan verbaas dit ons nie dat ook nog gedurende hierdie jare verskeie van die welgestelde ouers, ten spyte van Spenlin se reeds vermelde besware

⁶⁰ Sien *Res. Pol. Raad* 1804 II (21 Maart 1804), B.R. 6, p. 1066; *Zuid Afrikaansche Tijdschrift*, 1824, p. 25.

⁶¹ Sien Du Plessis, J., *Hist. of Christian Missions in S.A.*, p. 105.

⁶² *Ibid.*, p. 122.

⁶³ Sien o.a. „Lichamelijke en Zedelijke Kinder-opvoeding der Kaffers”, Alberti, L., *Beschrijving der Caffers*, pp. 67-80.

teen hierdie gebruik, hulle kinders na skole in die moederland gestuur het. Onder die ouers wat hiertoe hulle toevlug geneem het, bevind hulle sodaniges wat 'n belangryke aandeel geneem het in die openbare en politieke lewe aan die Kaap. Ons noem 'n paar voorbeelde: Die Luitenant en Adjutant van die Burgerinfanterie, Andreas Truter, het in 1783 sy seun Johannes Andreas „ter erlanging eener verdere goede educatie” na Europa gestuur.⁶⁴ Van hierdie vroeëre Kaapse leerling verneem ons later dat hy sy studies in die regte voortgesit het aan die Universiteit in Leiden, waar hy besonder fluks studeer het, en dat hy ses jaar nadat hy die Kaap verlaat het, hier terug was, waar hy op 28 Februarie 1789 tot tweede adjunk-fiskaal aangestel is, „als zijnde daartoe een zeer geschikt sujet, uit hoofde van zijne verkreegen kennis in de regten, waarin hij onlangs aan de Lijdsche Universiteit met de Doctorale waardigheid was bekleed geworden”.⁶⁵ Dit strek nogal tot die eer van sy voorbereidende studie aan die Kaap as ons dink dat hy genoemde examens afgelê het nadat hy nog geen ses jaar aan genoemde Universiteit gestudeer het nie. Hy was dan ook bestem om in sy eie land nog 'n belangryke rol te speel.

Nog ingesetenes met bekende name wat hulle kinders „ter erlanging eener goede educatie” na Nederland gestuur het, was die oud-burgerkaptein Johannes Matthias Bletterman,⁶⁶ die onderkoopman en keldermeester Jacobus Johannes le Sueur, van wie ons reeds verneem het dat hy gelyktydig twee seuns op studie in die moederland gehad het,⁶⁷ en die oud-Kommissaris van civiele huweliksake Anthonij Berrange.⁶⁸ Maar ook die gewone burgers het van hierdie geleënteid gebruik gemaak. Dit was b.v. die geval met die burger Georg Willem Hoppe⁶⁹ en die burger Coenraad Eb.⁷⁰

Die ouers het gewoonlik by die Politieke Raad aansoek gedoen om verlof om hulle kinders oorsee te stuur, wat in die reël nie geweier is nie, teen betaling van die gewone transport en kosgeld natuurlik.⁷¹

Die ouderdom van die verskillende leerlinge wat sodoende hulle ouerlike huis tydelik vaarwel gesê het om 'n gebrek wat aan die

⁶⁴ Sien *Requesten* 1783, C. 280, No. 44 (*fiat* 25 Febr.).

⁶⁵ *Res. Pol. Raad* 1789 I (28 Febr.), C. 85, p. 265.

⁶⁶ Sien *Requesten en Nominatiën* 1785, C. 282, No. 52.

⁶⁷ Sien *Res. Pol. Raad* 1788 I (23 Jan.), C. 83, p. 144. In sy geval verneem ons nogal verder iets besonder. Aan hom word nl. verlof gegee om met een van die retoerskepe aan sy seuns vanhier enige Latynse boeke te stuur, wat hy moes besorg in 'n kis 1½ voet hoog en 4 voet lank. Dit sou nogal 'n hele paar boeke kon bevat het. So word by hierdie geleënteid leerboeke wat hier juis so skaars was, na die moederland gestuur. Uit die mededeling is ook af te lei dat sy seuns op 'n Latynse en dus 'n „hoër skool” was.

⁶⁸ Sien *Requesten en Memoriën* 1790, C. 287, No. 21 (*Exh.* 2 Febr.).

⁶⁹ Sien *ibid.* 1785, C. 282, No. 49 (*Exh.* 29 Maart).

⁷⁰ Sien *ibid.* 1790, C. 287, No. 97 (*Fiat ut petitur*, *Exh.* 30 April).

⁷¹ Sien o.a. *Requesten en Memoriën* 1790, C. 287, No. 21.

Kaap bestaan het, aan te suiwer, het by die verskillende leerlinge verskil. Sommige was maar net nege jaar oud,⁷² terwyl ander reeds hulle twaalfde jaar bereik het,⁷³ en weer ander miskien nog ouer was.

Hierdie gebruik het dus gedeeltelik vergoed vir die gebrek veral aan hoër onderwys, waarvan aan die Kaap met uitsondering miskien van die skool van Slicher in 1714, absoluut geen sprake was nie, altans nie voor 1793 nie. Tog sou die invloed en vrugte daarvan maar beperk gebly het tot 'n uitgesogte kringetjie, aangesien nogal heelwat onkoste daarmee gepaard gegaan het en die gewone en minder gegoede burger se kind derhalwe daarvan verstoke was.

⁷² Sien o.a. *Requesten en Memoriën* 1790, C. 287, No. 97.

⁷³ Sien o.a. *Requesten en Nominatiën* 1785, C. 282, No. 52; *Requesten en Memoriën* 1790, C. 287, No. 21.

HOOFSTUK XX.

DIE OWERHEID EN ONDERWYS IN DIE
BUITEDISTRIKTE.

Waar ons sedert ongeveer die jaar 1782 'n algemene herlewing op die gebied van die onderwys in Kaapstad self kan konstateer, daar doen die vraag hom onwillekeurig voor wat die toestand dienaangaande gedurende hierdie jare in die buitelandse distrikte was. In Kaapstad was dit veral die Politieke Raad en die Raad van Skolarche wat hulle vir hierdie saak beywer het. Wat, nou, het hierdie liggame vir die buitelandse distrikte gedoen en beteken?

Terwyl die Politieke Raad in samewerking met die Raad van Skolarche druk besig was om verbeterings aan te bring in die bestaande skole en om nuwe en beter skole in die lewê te roep in die hoofstad, het die buitelandse distrikte ook gaandeweg in die brandpunt van hulle belangstelling gekom. Vir die eerste maal sal ons nou hoor dat die toestand van die onderwys in die buitelandse distrikte aan 'n doelbewuste ondersoek onderwerp word en aanbevelings gemaak word ter verbetering daarvan.

Was die groot moeilikheid in Kaapstad om geskikte persone as onderwysers te kry, nog meer swarigheid het die gebrek hieraan opgelewer in die buitelandse distrikte, wat natuurlik veel minder aantreklikhede vir hierdie mense gebied het. Nog steeds was die buitelandse wat dit kon bekostig, afhanklik hiervoor van die Regering, wat van sy knegte „in leen” aan hulle afgestaan het. Van die gewoonte van die Regering om op dié manier knegte, ook as onderwysers, aan koloniste af te staan word volledig officieel melding gemaak in 'n beskrywing en oorweging van die algemene toestande in die kolonie op die sitting van die Politieke Raad van 19 April 1786, waar die kwessie van die gevreesde gevaar van verwildering onder die inwoners van die binnelande ter sprake gebring is.¹ Hier is ook melding gemaak van 'n skadelike gemak waaraan die inwoners hulle gewoonde gemaak het, met die gevolg dat maar min onder hulle aangetref word wat 'n „nuttig ambagt exerceeren”, en dat die getal nog veel geringer is van diegene wat gewillig is om „huns gelijken van ruijmer middelen en vermogen” as knegte of as skoolmeesters te dien. Die gevolg is dat sodanige mense telkens weer as ambagsmanne uit Europa aangevoer moet word, wat dan al gou ook na gemak strewe, met dieselfde gevolg. Dit is om in hierdie

¹ *Sien Res. Pol. Raad 1786 I (19 April), C. 79, p. 411.*

leemte te voorsien dat dikwels knegte in leen uit Kompanjiesdiens gegee word aan die koloniste, wat ook geskied

„met opzigt tot de schoolmeesters van welke de buiten ingezetenen die veele kinderen hebben door de verre afgeleegendheid der plaatsen van elkanderen het geen onmogelijk maakt om de kinderen uit onderscheidene huijzen ten platten lande in een school te verzamelen, noodzakelijk moeten werden geriefd, zo als door den Heere Gouverneur ook geobserveerd word, met sodanige uit de Gemeene-Militairen off Zeevaart daartoe aan de Huisgezinnen toe te staan als tot de minste praepjuditie der E. Comp. geschieden kan”.²

Hieruit word ook nadelige gevolge vir die koloniste gebore, naamlik dat die skoolmeesters en ander knegte hulle bestaan probeer verbeter, en hulle van die sluit van sodanige huwelike bedien as wat die beste daarop bereken is om hulle tot die burgerstatus oor te bring en hulle tot die beoefen van een of ander „geprefereerd” beroep te voer. Hulle geraak dan ook binne korte tyd tot goeie besittinge, en gee gevolglik hulle werk as onderwyser op, om nogeens die tekort aan sodanige mense te vergroot.

Om hierdie leemte aan te suiwer het die Politieke Raad in 1786 met 'n plan wat reeds in 1743 aangeroe is, voor die dag gekom. Hulle oorweeg nl. die moontlikheid om kosskole te stig op die mees bewoonde plekke landwaarts-in, soos Stellenbosch, Paarl, Swartland, „Rode Zandt” of Land van Waveren, Swellendam en die Camdeboo. Hier wou hulle openbare skole opgerig sien waarin die kinders van die ingesetenes teen redelike vergoeding onder die toesig van „goeie liede” sou kon onderwys word. Wel besef hulle dat 'n fonds hiervoor beskikbaar gestel moes word, en hulle beveel derhalwe aan dat, „om zodanige scholen te favoriseeren en te doen stand houden, ten profijte van dezelve tegelijk een belasting zoude dienen te werden ingevoerd op het houden van bijzondere schoolmeesters die dog over het algemeen wijnig nut aan de Colonie toe brengen”.³ In alle geval moet niemand toegelaat word om dergelyke skoolmeesters in diens te neem nie as op „expresse permissie” van die Regering „en na dat dezelve voor af door Kerkenrade zoude weezen ge-examineerd en daartoe bequaam gekend”.⁴

Die Raad is dus ten gunste van die oprigting van kosskole ten koste van die privaatskole wat deur huisonderwysers bedien word, van wie hulle nie veel dink nie. Ook wil hulle sien dat 'n beter kontrole uitgeoefen word oor die persone wat hulle as huisonderwysers op die boereplase beywer. Wat die afneem van 'n examen betref, herinner ons daaraan dat selfs knegte wat die Raad as onderwysers aan koloniste in leen afgestaan het, ten spyte

² Sien *Res. Pol. Raad 1786 I* (19 April), C. 79, p. 413.

³ *Ibid.*, p. 416.

⁴ *Ibid.*

van die bepalings, nie aan so 'n examen onderwerp is nie. Dit was alleen die geval met aspirant-onderwysers wat van plan was om in openbare skole diens te doen.

Dat die invoer van hierdie stelsel van Kosskole in die praktyk met veelvuldige struikelblokke te doen sou kry, is maklik te begryp. Die grootste moeilikhede het gelê in die gebrek aan die nodige fondse en in die feit dat dit weens die groot verspreidheid van die bevolking onmoontlik was om die centralisasie van die onderwys in so 'n mate deur te voer dat dit enigsins effektief sou wees en tot die voordeel van 'n redelike persentasie van die inwoners sou kon strek.

Om dit teë te werk dat voortdurend so dikwels gebruik gemaak sou word van knegte uit die diens van die Kompanjie, het hulle verder 'n belasting op die aanhou van sulke knegte oorweeg, om sodoende 'n fonds op te bou waaruit terselfdertyd die seuns van die land self, deur die ontvangs, as kneg, van 'n premie behalwe die gewone loon, „zouden kunnen werden aangemoedigt om zig tot die dienstbaarheid bij de Landslieden over te geeven . . . ”.⁵ Verder as 'n oorweging van hierdie moontlikhede het dit aanvanklik egter nie gekom nie.

Intussen het die aanbevelings van die Politieke Raad ook die belangstelling van die owerhede in die moederland begin wek vir die idee om op die daartoe mees geskikte plekke groot openbare skole op te rig. So het Here XVII 'n missive gedateer 23 Oktober 1789 aan hulle Kaapse verteenwoordigers gestuur rakende o.a. die „bevordering van het aanleggen van publicque schoolen in de meest bewoonde plaatsen deezes gouvernementen”.⁶

Die Politieke Raad het hierdie missive op hulle sitting van 9 Julie van die volgende jaar behandel. In hulle antwoord aan die Bewindhebbers wys hulle daarop hoedat hulle dit ook altoos as een van die „grondsuike” van die geluk van 'n goedingerigte Goewernement in die oog hou om so veel moontlik die jeug deur goeie leermeesters te laat oplei „tot nuttige voorwerpen voor 's meesters dienst en de onderlinge maatschappy”, en „alreeds voor lange is bedagt geweest op de middelen welke tot zo een wenschelyk doel bevorderlyk zouden kunnen zyn en hier toe wel als een der eerste beschouwende het aanleggen van publicque schoolen in de meest bewoonde plaatsen deeses lands . . . ”.⁷ Dit was wat die Bewindhebbers begeer het wat moes geskied, maar wel „zonder dat daar uit echter een nieuw beswaar voor de E. Comp. zoude moeten resulteeren”.⁸

Die Politieke Raad het vertrou dat elke ingesetene na die mate van sy vermoë gewillig sal wees om in hierdie plan saam te werk, en het dit goedgevind om genoemde deel van die missive in hande

⁵ Sien *Res. Pol. Raad* 1786 I (19 April), C. 79, p. 417.

⁶ *Res. Pol. Raad* 1790 III (12 Okt.), C. 89, p. 1023; sien ook *ibid.* II (9 Julie), C. 88, pp. 111 e.v.

⁷ *Res. Pol. Raad* 1790 II (9 Julie), C. 88, p. 124.

⁸ *Ibid.*

van die Skolarche te stel om aan hulle berig te doen „of en in hoe verre men met eenige gegronde hoop van sukses, buiten beswaar der Ed. Comp.’’, hierdie skole sal kan oprig, „en welke middelen daartoe zouden behooren te worden in’t werk gesteld”.⁹

Drie maande hierna het die Skolarche ná gedane ondersoek die gevraagde rapport by die landsregering ingelewer.¹⁰ Nadat hulle, soos reeds aangetoon, ’n gunstige verslag gedoen het wat die skole in die hoofstad betref, skyn hulle minder optimisties te gewees het oor die buitelandse skole. Hulle het die moeilikhede in die weg van ’n stelsel van groot kosskole op verskillende plekke in die binneland ingesien, en het koue water gegooi op die Regering se plan. Hulle wys die Regering daarop hoedat die gesteldheid van die land deurgaans, met die uitsondering van Stellenbosch, waar daar ’n goeie geautoriseerde openbare skool is, „door de veraf gelegendheid der woonplaatsen niet wel geschikt is, tot het aanleggen van publieke scholen”, met die gevolg dat die meeste families vir die onderwys van hulle kinders gebruik moet maak van „bijzondere huisschool meesters”. In stryd dus met die beoogde planne van die Regering om die gebruik van sodanige meesters te verminder, vind die Skolarche hulle genoodsaak om „bij deeze gelegendheid nedrig te moeten verzoeken, om den-zelfen de occasie tot verkrijginge van zodanige particuliere schoolmeesters zoo van de successive passerende scheepen, als andersints te fasiliteeren”.¹¹ Hoewel die Regering nie juis ’n hoë dunk van die waarde van die werk van die huisonderwysers gehad het nie, het die Skolarche geen ander uitweg uit die moeilikheid gesien nie; vandaar hulle aanbeveling dat die stelsel, by gebrek aan iets beters, uitgebrei moes word. Onthou sal word dat, hoewel natuurlik nie almaal nie, dan tog darem ’n groot gedeelte van die persone wat op die boereplase as huisonderwysers diens gedoen het, gewese knegte van die Kompanjie was wat as kneg-onderwysers aan die koloniste in leen gegee is.

As ’n verdere moontlike middel om verbetering in die bestaande toestand teweeg te bring het die Skolarche dit by die Politieke Raad aanbeveel om by voorkomende vakatures van voorlesers en voorsingers in die buitelandse skole „daartoe bij praeferentie zodanigen te employeeren die teffens bekwaamheid tot het schoolhouden bezitten, ten einde dezelve niet alleen te autoriseeren om te mogen, maar zelfs te constingeren om te moeten publicq schoolhouden, indien er een convenabel aantal van kinderen zig in de nabuurschap bevindt”¹²

⁹ Sien *Res. Pol. Raad 1790 II* (9 Julie), C. 88, p. 125.

¹⁰ Sien *Memorie Scholarche*, 12 Okt. 1790, *Res. Pol. Raad 1790 III* (12 Okt.), C. 89, pp. 1022-1026; *Brieven en Papieren van Cabo de Goede Hoop*, overgekomen 1791, I, K.A. 4323, pp. 268-269.

¹¹ *Memorie van Skolarche*, 12 Okt. 1790, *Res. Pol. Raad 1790 III* (12 Okt.), C. 89, p. 1025.

¹² *Ibid.*, p. 1026. Ons het reeds gesien hoedat in verskeie gevalle die genoemde kerklike amptenare in die binneland gebruik is om ook skole waar te neem.

Die Politieke Raad het toe hieruit kennis geneem hoedat die Skolarche, as gevolg van die feit dat die koloniste so ver van mekaar gewoon het, nie die moontlikheid ingesien het van die aanlê van ander „gereguleerde” skole in die buitelande as dié wat deur kerklike ambtenare waargeneem kan word nie, en het besluit om hulle voorlopig hierby neer te lê, „tot dat de tijd en gelegendheid ter bevordering van een zoo heilzaam doelwit, andere middelen aan de hand zullen geeven”¹³ Die Raad het ook besluit om in gedeeltelike antwoord op die missive van die Bewindhebbers ’n afskrif van hierdie memorie van die Skolarche aan Here XVII te stuur,¹⁴ wat dan ook gedoen is.¹⁵

Intussen het die onderwys in die buitelande ook nie die Kerklike owerhede koud gelaat nie. Korrespondensie oor hierdie saak het ontstaan tussen die Kaapse Kerkraad en die Klassis van Amsterdam. In ’n brief gedateer 7 Februarie 1791 deel die Kaapse Kerkraad die Klassis mee dat hulle met genoeg kennis-geneem het dat hulle alle moontlike pogings in die werk sal stel om bekwame leermeesters hierheen te laat oorkom, en spreek die hoop uit dat hulle pogings met sukses bekroon mag word, „daar de opvoeding der jeugd, een zaak van zoveel gewicht, hier ten hoogsten verwaarloosd is door gebrek aan onderwijs”.¹⁶ Die Kaapse Kerkraad spreek in hierdie brief verder hulle vurige verlange uit dat die Klassis daarin mag slaag om die verafgeleë buitelande van die volksplanting met bekwame leraars te voorsien,

„die aldaar zo onontbeerlijk zijn, dat er, bij gebrek van dezelve, welhaast in die oorden een geslachte zal gevonden worden, dat van de allernodigste kennis van de eerste grondwaarheden ontbloot, in niets als in den Christelijken naam onderscheiden zal zijn van de aangrenzende Heidenen”.¹⁷

Die onderwys en godsdiens moes dus dien om hierdie mense te vrywaar daarteen dat hulle „verheiden”. Ons vind egter nie dat van die kant van die Kerklike owerhede veel daadwerklike hulp verleen is in verband met die voorsiening van die so nodige onderwysers vir die buitelande nie.

Die enigste uitweg uit die moeilikheid wat vir die Regering oopgestaan het, was dus om by voortdurende knegte aan vry-, burgers „in leen” af te staan, wat dan o.a. ook diens kan doen om aan hulle kinders ’n mate van onderwys te gee. Volgens wet

¹³ *Res. Pol. Raad* 1790 III (12 Okt.), C. 89, p. 1028.

¹⁴ *Ibid.*

¹⁵ *Sien Brieven en Papieren van Cabo de Goede Hoop*, overgekomen 1791, I, K.A. 4323, pp. 268-269.

¹⁶ Brief K.’se Kerkr.—Kl. Amst. (7 Febr. 1791), *Brieven van Kaapsche Kerken aan Classis Amst.* 1772-1792, Cl. 67.

¹⁷ *Ibid.*

is die skriftelike kontrakte tussen die kolonist en die kneg nog altyd slegs vir een jaar aangegaan, ná verloop waarvan dit vir nog 'n jaar geprolongeër kon word, of indien dít nie gewens was nie, dan officieel geroyeer kon word. In die latere jare is laasgenoemde vereiste egter nie nagekom nie en het dit mettertyd in onbruik geraak. So het dit ook voorgekom dat mense wat reeds oorlede was, nog as in lening in die Soldyboeke aangeteken gestaan het.¹⁸ Aangesien dit nog steeds die vernaamste manier was waarop onderwysers deur die buitelandse verkry kon word, en aangesien sedert die aanmerklike uitbreiding van die kolonie die aansoeke om „ligting” van gewone knegte sterk toegeneem het, het die Politieke Raad hulle derhalwe genoodsaak gevind om een en ander omtrent hierdie vergunning nader te bepaal of by vernuwing vas te lê; dit is op 25 Oktober 1792 gedoen.¹⁹ Hoewel die Raad besef het dat Kompanjiesdienare seker nie uitgestuur word vir gebruik van partikuliere nie, maar wel vir hulle eie diens, het hulle egter nie kans gesien om die ou gebruik af te skaf nie, aangesien dit in so 'n groot behoefte voorsien. Geen geringe oorweging het die gebrek aan skoolmeesters by hulle geniet in hierdie verband nie,

„welk gebrek Haar Hoogedelheidens zeggen zig niet te mogen voorstellen, dat door het aanleggen van publicque scholen genoegezaam zal kunnen verhelpen worden terwijl de plaatsen ofte goederen der bewoonderen wijd en zijd verspreijd leggen, zoo dat d' afstand van d' eene plaats tot d' andere dikwils een uur en meerder differeert”.²⁰

Hulle bevind derhalwe dat die „ligting ofte volkleening” nie afgeskaf kan word nie, maar dat dit wel nodig is om sekere reëlins daaromtrent te tref. Vandaar die volgende bepalings: Van die ligting van Kompanjiesdienare as knegte moet in die toekoms so min moontlik gebruik gemaak word, en niemand sal „gelig” kan word voordat hy nie die tyd van sy „engagement” by die Kompanjie uitgedien het nie, behalwe in besondere gevalle. In sulke dringende gevalle sal die transport sowel as die skuld van die persoon wat gelig word, vergoed moet word. Persone wat, soos dikwels gebeur, met Kompanjieskepe hierheen kom en wat weens liggaamsgebreke onbekwaam is, en as sodanig na Europa teruggestuur behoort te word, maar wat geskik is om as skoolmeesters op die platteland diens te doen, sal ook gelig kan word op dieselfde voet as dié wat hulle verband uitgedien het, mits dat deur 'n sertifikaat van die oppermeester van die hospitaal hulle gebreke duidelik blyk.

Enige landman wat op hierdie manier van 'n skoolmeester wens voorsien te word, moet daarom aansoek doen by die Regering en sy aansoek laat vergesel van „een certificaat van den Landdrost

¹⁸ Sien bevinding van Pol. Raad hieromtrent, *Res. Pol. Raad 1792 V (25 Okt.)*, C. 99, p. 191.

¹⁹ Sien *Res. Pol. Raad 1792 V (25 Okt.)*, C. 99, pp. 190 e.v.

²⁰ *Ibid.*, p. 193.

of predikant der kolonie waaronder hij sorteerd, inhoudende dat hij kinderen en geen leermeester heeft, en zulks ten einde voor te komen, dat baatzugtige Lieden daarvan geen misbruik maken en onder den naam van schoolmeester zomtjids een snijder, schoenmaker of ander ambachtsman zoeken te bekomen".²¹

Niemand sal as skoolmeester „gelig” mag word nie alvorens hy nie deur die predikante van die Hervormde gemeente plaaslik geëxamineer is „of hij ook Leerstellingen koesteren die voor de jeugd schadelijk en nadeelig zouden kunnen zijn”, en van die resultaat van hierdie ondersoek ’n bewys kan inlewer nie.²²

’n Boete van 100 Rds. is daarop gestel as iemand ’n persoon op sy naam „lig” sonder die skriftelike toestemming van die hoofgebieder, en nog te meer as hy iemand op sy naam laat rondswerwe en sy eie nering laat volg.

Die „lening” moet jaarliks hernu word en by nalatigheid hierin sal ’n boete van 50 Rds. gevorder word. Ook sal die burger verplig wees om in geval van die dood van ’n „geligte” kneg onmiddellik daarvan rapport te doen.

Dit dan was kortliks die bepalings betreffende die ligting van knegte uit die diens van die Kompanjie, ’n gebruik wat dus by voortdoring teen wil en dank nie alleen die goedkeuring van die Regering weggedra het nie, maar ook deur hulle aangemoedig en bevorder is.

Hierdie behandeling van die saak „rakende de noodzakelijkheid om by continuatie door middel van voorsch. ligtingen de buijten lieden van schoolmeesters ter informatie hunner kinderen” te voorsien, het by vernuwing die aandag van die Politieke Raad bepaal op die gebrekkige manier van onderrig wat die kinders van buiteliere op dié manier te beurt geval het,

„als kunnende de geenene, van wien zij hunnen instructien in maniere voorsch. ontfangen moeten, veel al ter nauwernood behoorlijk leezen, weinige daarbij eenen passabelen hand schrijven en schier geene zoo veel reekenen, als die kinderen

²¹ Sien *Res. Pol. Raad* 1792 V 1792 (25 Okt.), C. 99, p. 195. Dat hierdie misbruik nie ’n denkbeeldige was nie, word gesuggereer deur die feit dat Hardewich Fleck, wat volgens ’n kontrak deur ’n oud-Heemraad van Drakenstein en Stellenbosch in Oktober 1787 gehuur is „als schoolmeester over deszelfs kinderen op deszelfs plaats” teen ’n vergoeding van 18 guldens per maand, nie eens sy naam kon teken nie, maar die kontrak met ’n kruisie onderteken het. Sien *Contracten* 1786-1790, C.J. 1163 (sonder nommer), 18 Okt. 1787. Dr. Hoge het selfs gevind „dat in ’n paar gevalle skoolmeesters gehuur is in ’n tyd toe die werkgewer nog nie kinders kon gehad het wat oud genoeg was om onderwys te word nie, of toe sy kinders reeds volwasse was”. Sien Hoge, J., *Privaatskoolmeesters aan die Kaap in die 18de eeu*, op. cit., p. 19. Die oorsaak van hierdie misbruik het daarin gelê dat ’n kneg wat as onderwyser gebruik is of as sodanig in die boeke ingeskrywe was, in die reël ’n kleiner besoldiging geniet het as ’n gewone boerekneg.

²² *Res. Pol. Raad* 1792 V (25 Okt.), C. 99, p. 195.

nodig hebben te weeten, om zig, groot geworden zijnde, daarvan in de directie hunner eigene affaires en gedoentens te kunnen bedienen".²³

Hierby is nog verswyg dat die manier van lewe wat die

„informateurs zig door de dagelykse conversatie en ommeegang met lieden van slegt gedrag en nog slegter zeeden, doorgaans hebben eijgen gemaakt, gantsch niet kon strekken om in hunne kweekelingen te prenten die gronden van soberheid en deugd, dewelke andersints, eenmaal wel gevestigd, zouden kunnen dienen om daarop hun teijdelijk zoowel als eeuwig heil te vestigen".²⁴

Om rede van hierdie gebrek in die gehalte van die onderwyser-knegte in die algemeen, en ook omdat dit vir die Raad „na eene rijpe overweeging van zaaken" nie so onmoontlik voorgekom het om deur die oprigting van „publicque kostskoolen ten platten lande, waarin men voor moduque betaling de kinderen der Landlieden zoude kunnen ontfangen, sustenteeren en in de eerste grondbeginsels van den godsdienst, mitsgaders het leezen, schrijven en cijfferen" sou kon onderwys, die kinders van die koloniste te bereik nie, kom die Politieke Raad in 1792 andermaal terug op hulle idee van groot openbare kosskole in die mees bewoonde dele van die binnelande.²⁵ Hiertoe roep hulle hierdie slag die hulp in, in die eerste instansie van die Skolarche, van wie se ywer om die heersende onkunde onder die jeug deur goeie onderwys te bestry hulle oortuig is, maar ook van die predikante, die kerkrade, asook van die Landdroste en Heemrade van die respektiewe buitelandse distrikte. Hulle het dit derhalwe aan die Skolarche opgedra om „bij convenabele gelegendheid", hoe eerder hoe beter, die predikante van die buitelandse gemeentes op te roep om saam met hulle, in opdrag van die Politieke Raad, in Kaapstad bymekaar te kom en in „eene buiten gewoone bijeenkomste te overleggen en te beraamen" die manier waarop, en die middele aan die hand waarvan dit die beste sal wees om by die drosdye en pastorieë van Stellenbosch, Swellendam, Graaff-Reinet, in die Swartland, aan die Paarl en in die land van Waveren, asook op sodanige ander plekke „als daartoe wel gesitueerd zullen werden bevonden", dergelyke kosskole op te rig en te vestig. Aan hulle was ook opgedra om op hierdie gesamentlike sitting 'n plan te beraam waarvolgens 'n fonds, „hetwelk daartoe noodwendig zal worden gerequireerd", in die lewe geroep en ingesamel sal kan word.²⁶

Aan die Landdroste en Heemrade, asook aan die Kerkrade van die buitewyke, is vervolgens „g'ordonneert" en gelas om hierdie

²³ *Res. Pol. Raad* 1792 V (25 Okt.), C. 99, p. 198.

²⁴ *Ibid.*

²⁵ *Ibid.*, p. 199.

²⁶ *Ibid.*, p. 200.

gekombineerde kollege van Skolarche en predikante te voorsien van hulle sodanige „consideratien, berigten en advijzen”, as wat hulle noodsaaklik mag ag ter bereiking van bogenoemde oogmerk.

Intussen sou „ter bevordering deeze instituten voor dezelve gedestineerd zijn en aan dezelve geaffecteerd blijven”, die helfte van die bedrag wat mag inkom uit die so pas opgelegde boetes wat die Regering in ontvangs sou neem in die gevalle waar die „ligting” van knegte nie geskied ooreenkomstig hulle verordeninge nie, „terwijl de wederhelft zal komen ten profijte van de Maatschappij zelve”.²⁷

Ongeveer vier maande het verloop voordat die Skolarche met hulle ondersoek klaar was en gereed was met die opstel van ’n rapport, gedateer 15 Februarie 1793, aangaande die bevindings voortvloeiende uit die ondersoek deur hulle ingestel.²⁸ Dit is by die Politieke Raad ingelewer en om een of ander onverklaarbare rede eers vier maande later deur die Raad behandel.²⁹

Volgens hierdie rapport het die Skolarche hulle genoodsaak gevind om nogmaals koue water te gooi op die voorgestelde plan van die Politieke Raad tot die oprigting van kosskole. Hulle deel mee hoedat hulle ter voldoening aan die opdrag van die Politieke Raad, die advies ingewin het van die predikante van die buitgemeentes. Ongelukkig egter was laasgenoemdes se bevindings in stryd met die verwagtinge van die Politieke Raad, en het die Skolarche tot hulle leedwese bevind dat die predikante „alle eenpaarig daar in over een koomen, dat de situatie van de meeste districten niet wel permitteeren buiten de scholen die er reeds zijn andere aan te leggen waar van een goed aantal van buiten lieden gebruijk zouden kunnen maaken”.³⁰ Die Skolarche het veral nie geweet waar en hoe om ’n fonds te vind waaruit die koste tot sulke ’n „instituut gerequireerd” sou kon goedgemaak word nie.

Die Skolarche was aanvanklik van mening dat slegs op Stellenbosch die oprigting van so ’n skool nog die gevoeglikste kon geskied, maar hieromtrent het hulle berig ontvang dat die daar bestaande skool vrywel aan sy oogmerk beantwoord, aangesien dit besoek word deur sowat 50 leerlinge wat so ver moontlik ’n behoorlike opleiding ontvang.³¹ Wel word die nut waartoe ’n tweede skool

²⁷ *Res. Pol. Raad* 1792 V (25 Okt.), C. 99, p. 201.

²⁸ Vir Rapport sien *Bijlagen tot de Resolutiën* 1793, C. 211, pp. 37-39.

²⁹ Sien *Marginalia op de Resolutiën* 1793, C. 100, p. 244. Aangesien die Resolusies van die Raad van hierdie datum hulle bevind onder ’n gedeelte van die Resolusies wat seek geraak het, is ons genoodsaak om ons wat betref die bekendmaking dat die Rapport van die Skolarche wel op genoemde datum behandel is, asook vir die besluit wat die Raad in die verband geneem het, te verlaat op die *Marginalia*, wat behalwe dat dit as kanttekeninge langs die notulering van die Resolusies self aangebring is, ook in afsonderlike bande gebind is.

³⁰ Rapport Skolarche 15 Febr. 1793, *Bijlagen tot de Resolutiën* 1793, C. 211, p. 37.

³¹ Die skool waarvan hier sprake is, is die bekende kerkskool van George Knoop. Sien volgende hoofstuk.

net buitekant die dorp kon strek, erken, maar ten opsigte van die koste hieraan verbonde is hulle nie minder verleë waar om dit te vind nie.³² Gevolglik verklaar die Skolarche dat hulle ten enemale nie in staat is om aan die heilsame doel van die Politieke Raad te voldoen nie, aangesien die middele ontbreek, „sonder welke in een saak van die importance niets kan worden ondernoomen”.³³

Ten slotte spreek die Skolarche hulle genoeë uit en wys daarop dat hulle „seer sensibel [zijn] over het genoegen het welk U.E.A. hebben gelieven te neemen in de pogingen die van onse zijde zijn aangewend in het beramen van gepaste middelen waardoor de Educatie van onse jeugd op eenen beeteren voet zou kunnen gebragt worden”.³⁴

Die Politieke Raad het met leedwese kennis geneem van hierdie bevindings van die Skolarche waaruit hulle onmag geblyk het om enige verandering aan te beveel, met die hoop dat dit in die praktyk van werklike nut kon word. Andermaal was hulle dus genoodsaak om met teensin hulle idee van groot kosskole te laat vaar: „zal men de voorschreeve heilzaam onderneeming dierhalven laten berusten tot dees Regeering zig in min drukke oogenblikken daar meede zelve zal kunnen occupeeren”.³⁵

Aangesien aan die Politieke Raad nou geen keuse gelaat was nie, maar hulle sonder meer moes afsien van hulle idee van kosskole in die buiteland, vind hulle hulself genoodsaak om by gebrek aan iets beters nogmaals doelbewus te gryp na die gewoonte van „volklening”, om sodoende tog tot op sekere hoogte in die behoefte aan onderwysers vir die platteland te voorsien. Dit verbaas ons dan ook nie dat hulle op 21 September 1793 weer hulle aandag daaraan gegee het om die kwessie van „ligting” van knegte uit die diens van die Kompanjie, om ook as skoolmeesters diens te doen, finaal onder vaste bepalinge te bring. Hierdie bepalinge is, soos ons reeds gesien het, finaal bekragtig soos dit op 25 Oktober 1792 saamgestel is, en is as ’n openbare plakkaat gepubliseer op 23 Mei 1794, „dat niemand ignorantie zal kunnen pretendeeren”.³⁶ Sodoende is almaal ingelig dat dit op die daarin bepaalde manier wel moontlik was om ’n huisonderwyser te bekom. Teen wil en dank heg die Politieke Raad dus by vernuwing hulle goedkeuring aan die gebruik van onderwyser-knegte.

Ook hierdie knegte wat as onderwysers onder die koloniste werkzaam was, is nie vergeet by die opstel van die kapitulatievoorwaardes aan die Engelse in September 1795 nie, maar hulle veiligheid is gewaarborg: „alle onder afgeschreeve gagie gestelde

³² So ’n tweede skool het wel in 1800 ná die dood van Knoop tot stand gekom. Sien volgende hoofstuk.

³³ Rapport Skolarche 15 Febr. 1793, *Bijlagen tot de Resolutiën* 1793, C. 211, p. 38.

³⁴ *Ibid.*

³⁵ *Marginalia op de Resolutiën* 1793 (11 Junie), C. 100, p. 245.

³⁶ Sien *Originele Plac. Boek* 1792-1795; C. 687, pp. 337-338.

en geligte dienaaren der E. Comp. zullen in deeze colonie moogen verblijven”³⁷

Gedurende hierdie periode het dus ook die buitelandse aandag van die wêreldlike en kerklike owerhede geniet. Dit was veral die Politieke Raad wat die haglikheid van die toestand van die onderwys besef het, en die belangstelling van die Kaapse Skolarche ook vir die buitewyke probeer opwek het, waarin hulle dan ook gedeeltelik geslaag het.³⁸

Bewus van die gevare van verwildering en van die geringe heil wat te wagte was van die onderwyser-knigte, wat in die meeste gevalle maar veel te wense oorgelaat het, het die Politieke Raad in 1786 met hulle idee van kosskole in die mees bewoonde dele van die binneland na vore gekom. Hulle het nl. beoog dat sulke skole die „uitleen” van knigte as skoolmeesters by die koloniste oorbodig sou maak. Tot tweemaal toe het hulle die Skolarche gelas om die moontlikhede van die invoer van hierdie stelsel van hulle te ondersoek en daaromtrent rapport te doen. In beide gevalle egter moes hulle tot hulle teleurstelling van die Skolarche verneem dat hulle skema nie prakties uitvoerbaar is nie, en wel hoofsaaklik as gevolg van die groot afstande wat die koloniste van mekaar woonagtig was, en van die bestaande gebrek aan ’n onderwysfonds om dit moontlik te maak. Terég het die Skolarche dan ook besef wat die Politieke Raad, eienaardig genoeg, maar nie kon insien nie—vandaar hulle mening om deur kosskole die gebruik van knigte as huisonderwysers te kan vernietig—dat deur die oprigting van kosskole in die dige bewoonde dele die moontlikhede om onderwys te ontvang seker nie binne die bereik van ’n enigsins bevredigende persentasie van die bevolking gebring sou kon word nie.

Vandaar dan ook dat die Politieke Raad uiteindelik maar genoodsaak was om hulle te versoen met die idee van onderwyser-knigte, en hulle daartoe oorgegaan het om hierdie gebruik, wat dus deur hulle as niks anders as ’n noodsaaklike ewel beskou is nie, onder vaste bepalinge te bring.

Tot sover het ons van die kant van regeringspersone niks anders as ongunstige getuienisse omtrent die huisonderwysers wat hulle in die meer afgeleë dele besig gehou het, gehoor nie. Ons herinner o.a. aan die onomwonde menings deur Van Imhoff en Cloppenburg vroeër teen hulle uitgespreek en aan die so pas

³⁷ „Voorslagen van Capitulatie gedaan door den edelen Heer Commissaris en de Regeering van Kaap de Goede Hoop aan den Generaal Clarke Commandeerende het Lijer van zijne groot Brittanische Majesteit”, art. 5; sien *Res. Pol. Raad 1794-1795* (15 Sept. 1795), C. 109, p. 528. Dit is dan ook ten volle bekrachtig; sien Theal, *Records of the Cape Colony 1793-1796*, p. 128.

³⁸ Die meer direkte aandeel van die Kerk in die buitengemeentes self sal genoegsaam duidelik word uit ons latere behandeling van die Kerkskole aldaar.

behandelde pogings van die Politieke Raad om aan hulle onderwys 'n einde te bring deur hulle deur 'n ander klas van onderwyser te vervang. Waar hierdie onderwysers, wat gedeeltelik bestaan het uit knegte wat vanuit die Kompanjiesdiens aan koloniste as huisonderwysers in leen afgestaan is, en gedeeltelik uit private persone wat hulle by die plaasmense verhuur het om aan hulle kinders onderwys te gee, ten spyte van genoemde teenkanting en afhaling hulself egter bly handhaaf het en nog steeds die ver naamste, indien nie die enigste onderwysers in die afgeleë dele was nie, betaam dit ons voordat ons van die kwessie van privaatskoolmeesters afstap, nog een en ander omtrent hulle en hulle invloed gedurende hierdie jare van baanbrekerswerk in die binne lande, ook op die gebied van die onderwys, vas te stel.

Hierdie genoemde ongunstige menings is dan ook deur reisigers en ander waarnemers wat veral vroeg in die volgende eeu ons land besoek het, gedeel. Beslis nie vleierend was die mening van mense soos De Jong³⁹ en Barrow⁴⁰ omtrent hulle nie. Ons haal hier 'n paar sinsnedes aan. Een waarnemer praat van hulle as „ . . . old discharged soldiers, generally very ill qualified for the office, in point either of intellectual acquirements or moral character”,⁴¹ terwyl Steedman meedeel dat „ . . . old discharged soldiers were usually seen filling these situations without any capabilities for such employment, and sometimes possessing habits that should have altogether disqualified them for such an office”⁴² en 'n derde persoon van hulle praat as „ . . . some illiterate pretender, who finding every other scheme of obtaining an easy livelihood to fail, resorted to teaching. Young men of no character, runaways from ship-board, disgraced clerks, were often received into the families of the Dutch farmers as tutors, and in many instances disseminated there not only very imperfect teaching, but very loose morals”.⁴³

Wat die sedelike gedrag van hierdie skoolmeesters betref, is die algemeen ongunstige oordeel van die reisigers, onses insiens, miskien 'n bietjie oordrewe. Ons het reeds by 'n vorige geleentheid daarop gewys dat die benaminge „soldaat” en „matroos” moontlik aanleiding kon gegee het tot misverstand en verkeerde interpretasie. Treffend in hierdie verband is dat, sover onder ons aandag gekom het, net een van die skoolmeester-knegte wat van die Kompanjie „geleen” is, hom skuldig gemaak het aan swak sedelike gedrag, en wel omdat hy so hopeloos aan die gebruik van sterk drank verslaaf was. Ons doel hier op die reeds behandelde Fransman, Migault. Deur hier die geval van Migault te citeer wil ons egter nie voorgee dat dit 'n alleenstaande was

³⁹ Sien De Jong, C., *Reizen naar de Kaap de Goede Hoop*, I, pp. 133, 134.

⁴⁰ Sien Barrow, J., *Travels into the interior of Southern Africa*, I, p. 33.

⁴¹ Bunbury, C. J., *Cape of Good Hope*, p. 265.

⁴² Steedman, A., *Wanderings in South Africa*, II, p. 63.

⁴³ Newman, W. A. (Edt. by) *Memoir of John Montagu*, p. 311.

nie, en dat dit nie soms of miskien selfs dikwels voorgekom het dat privaatskoolmeesters hulle aan buitensporighede skuldig gemaak het nie. Ons vermeld slegs nog twee gevalle wat uit die officiële bronne onder ons aandag gekom het. Dit was eerstens Joachim Christoffel Schultze, wat sy eie land vaarwelgesê het omdat hy nie sy krediteure behoorlik kon bevredig nie,⁴⁴ en wat teen 1792 hom as skoolmeester bevind het by die Heemraad Stein in die distrik Swellendam, waar hy deur sy vrou, wat egskending verlang het, gedagvaar is om op 15 Desember 1793 persoonlik te verskyn voor die Koninklike Pruisiese Oppergeregshof te Stendal,⁴⁵ en tweedens die ontsnapte bandiet wat teen die einde van die eeu besig was om 'n bestaan te maak as boereskoolmeester; hy is egter gou deur die autoriteite in sy „ware betrekking” herstel geword.⁴⁶

Tog het ons nie reg om op grond van die genoemde gevalle van wangedrag af te lei dat dit 'n algemene swakheid onder die huisonderwysers was nie. Wat hulle sedelike gedrag betref, kon hulle beslis 'n vergelyking met die voorlesers en sieketroosters wat in openbare skole diens gedoen het, asook met die onderwysers wat in die gewone openbare laer skole werksaam was, gunstig deurstaan.⁴⁷

Die huisonderwysers is dan ook op die boereplase deur die families by wie hulle werksaam was, gewoonlik as persone van aansien gereken. Hierdie „geleerdes” is deur hulle base as mense beskou wat oor alle intellektuele sake met gesag kon praat en gevoeglik geraadpleeg kon word. Oor enige moeilike saak is hy as „geleerde” genader,⁴⁸ en is sy uitspraak oor dinge gewoonlik sonder enige teenspraak aanvaar; „and most of these itinerant schoolmasters, seemed to lay down the law on all questions of importance”.⁴⁹ Verder is hy soms gehuldig as „... the politician and oracle of the family”,⁵⁰ terwyl Latrobe een van hulle wat hy op sy reise ontmoet het, beskrywe as „a very inquisitive man and a shrewd politician”.⁵¹

Hoewel ons hier geredelik moet toegee dat nie altyd die beste leerkragte as huisonderwysers gebruik is nie, en dat gevolglik die onderwys deur hulle gegee miskien in die meeste gevalle maar veel te wense oorgelaat het, is dit aan die ander kant net so 'n onomstootlike feit dat hulle 'n belangryke kultuurwerk verrig

⁴⁴ Sien *Res. Pol. Raad* 1792 V (11 Dec.), C. 99, p. 863.

⁴⁵ Sien *ibid.* (25 Okt.), p. 217; *Bijlagen tot de Resolusiën* 1792, C. 203, p. 119; *Res. Pol. Raad* 1792 V (16 Nov.), C. 99, pp. 583-587.

⁴⁶ Sien *Letters despatched within the Colony* 1798-1799, B.O. 51, No. 140.

⁴⁷ Ons wil egter nie hierdie vergelyking te ver deurvoer nie, omdat dit seker die onderwysers in die openbare skole onreg sou aandoen, aangesien dit verstaanbaar is dat hulle, omdat hulle meer onder die publieke aandag beweeg het en aan kontrole onderworpe was, baie meer blootgestel was aan kritiek en publiciteit van owerheidsweë.

⁴⁸ Sien o.a. Moodie, J., *Ten Years in Southern Africa*, II, p. 301.

⁴⁹ Latrobe, C. J., *Journal*, p. 356.

⁵⁰ *Gleanings in Africa*, p. 276. (Skrywer onbekend.)

⁵¹ Latrobe, C. J., *op. cit.*, p. 356.

het gedurende 'n tyd toe, ten spyte van die begeertes en herhaalde pogings van die owerheid om verbetering aan te bring, niks beters as hulle dienste te bekom was nie. Hulle het by voortdurende die enigste uitweg uit 'n byna onoorkoomlike moeilikheid gebied.

Nieteenstaande dat hierdie soort van onderwys dus ongetwyfeld sy skadusye gehad het, dien ons te onthou dat hierdie privaatskoolmeesters baanbrekerswerk verrig het, soms onder moeilike omstandighede, en betaam dit ons derhalwe glad nie om die waarde van hulle werk gering te skat nie. Waar die, koloniste om een of ander rede nie so 'n meester in diens gehad het nie, hetsy omdat hulle dit nie kon bekostig nie of omdat hulle nie die noodsaaklikheid daarvan besef het nie, het die kinders soms opgegroeï sonder enige boekgeleerdheid.

Hierdie onderwysers het ongetwyfeld gedurende 'n seker tyd meer vir die opvoeding en verligting in die algemeen gedoen en beteken as die onderwysers in die gevestigde skole. Vir lange jare was hulle die vernaamste steunpilare van die onderwys in die binnelande. Muller beskrywe terég hulle aandeel in die wordingsgeskiedenis van die latere Vrystaat as volg :

„Van groot nut voor den Vrijstaat zijn voorts in die tijden, toen beroepsonderwijzers nog uiterst zeldzaam waren, de gewoonlijk berooide, onbekwame of verlopenen Nederlanders geweest, oorspronkelijk van allerlei stand en beroep, die als zoogenaamde boeren-schoolmeesters onder de landlieden de Hollandsche taal hebben helpen in stand houden en aan de kinderen het onontbeerlijke onderwijs hebben verschaft.”⁵²

Hierdie waarderende woorde sou ons op hulle werk in die algemeen kon toepas.

⁵² Muller, H. P. N., *Oude Tijden in den Oranje-Vrijstaat*, p. 139.

HOOFSTUK XXI.

GEORGE KNOOP SE SKOOL OP STELLENBOSCH.

Soos reeds vermeld, het Gillis de Korte in 1783 vir Crijnauw, wat die eerste persoon was wat ná 1761 tegelyk die werk van voorleser van die gemeente en van onderwyser in die Kerkskool waargeneem het en wat soveel opspraak verwek het, in die hoedanigheid van voorleser-skoolmeester op Stellenbosch opgevolg. Nie lank egter het hy hierdie belangryke werk gedoen nie; hy is nl. reeds vroeg in die jaar 1785 in Kaapstad aangestel tot baastuinier,¹ 'n „roeping” waaraan hy blykbaar voorkeur gegee het.

Andermaal was die Stellenbossche Kerkskool, wat nog altyd die enigste openbare skool daar was, sonder 'n onderwyser. Gelukkig het hulle nie dié slag nodig gehad om lank te wag op die regte persoon nie. George Knoop, wat, soos ons vroeër aangetoon het, al reeds sedert 1772 'n openbare skool, waarvan hy so 'n, skitterende sukses gemaak het, aan die Kaap waargeneem het, en wie se skool daar so gewild was dat hy so veel as 136 leerlinge daarin gehad het, was naamlik geïnteresseer in hierdie vakature. Hy het homself gevolglik per brief, gedateer 21 April nog in dieselfde jaar 1785 by die Kerkraad van Stellenbosch aangemeld, met die versoek „om ter obtenu van de thans openstaande voorleesers en schoolmeesters-plaats alhier door ons bij de Regeering goedgegunstig te mogen werden g'adsisteerd.”² Hierdie brief van hom werp heelwat lig op die karakter van die persoon met wie ons hier te doen het. Ons word dadelik getref deur die nederigheid en blanke opregtheid wat daaruit spreek, ten spyte daarvan dat hy as onderwyser teen hierdie tyd reeds soveel roem verwerf het. Ons haal sy „aansoek” dus hier volledig aan:³

„Mijne Heeren

Met zeer veel Eerbied neeme de vrijheid om deesen aan U Eerwaarden te adresseeren, met needrig versoek om mij met de openstaande voorleesers en Schoolmeesters plaats op Stellenbosch te willen begunstigen, te meer terwijl verscheijde personen dier Colonie, mij tot het waarnemen deser bedieninge met zeer veel verlangen, wenschte bevestigte te

¹ Sien *Res. Pol. Raad* 1785 I (28 April), C. 77, p. 410.

² *Notulen Kerkr. St. 'bosch* 1755-1804 (24 April 1785), III.

³ *Gesorteerde Stukke—Onderwys*, No. 4. (Kerkarchief, Stellenbosch.)

sien ; maar vermits mij zeer wel bewust is, dat er een Goede sanger nopens het opheffen der psalmen gevordert word, zo ben wegens mijne niet al te ruime borst bedugt, daar omtrent wat zwak te zijn, en bij uytneementheid uyt te munten, Egter niet ten eene maal onbekwaam, om voorn. dienst te kunnen waarnemen. Zoude nu, niet tegenstaande dese verlegendheid, mijne geringe bekwaamheden en vermogens voldoende genoeg zijn, tot het waarnemen van dien post, terwyle van mijne zijde, onder inwagting van 's Heeren zeegen, mij zo veel doenlijk is, van mijn pligt zal tragten te kwijten, zo zij het mij gegunt, om U Eerwaarde met zeer veel onderdanigheid te versoeken, mij tot het verkrijgen deser bediening, gunstig te assisteeren :

Hebbende inmiddels d'Eere met particuliere hoogagting mij te noemen

Eerwaarde Heeren,

Uw Eerwaarde Onderdanigste dienaar

(get.) G. Knoop.

Cabo de Goede Hoop,
den 21 April A^c1785."

Dit verbaas ons nie dat die Kerkraad op hulle sitting van 24 April, in aanmerking nemende dat hy van „goede getuijgenis” voorsien was, „insonderheid ten opsigte van ’t onderwysen der Jeugd ’t geen wel voornamelijk ter deeser plaatse van d’ uiterste noodsaakelijkheid werd vereijst”, besluit het om aan sy versoek „met volkomen genoegen” te voldoen;⁴ hulle sou van hierdie pragtige geleentheid om so ’n leerkrag te bekom ten volle gebruik maak, en nog op dieselfde dag is ’n rekwes dienaangaande na die Politieke Raad gestuur, wat die Raad daarop gewys het dat die sollicitant bekwaam genoeg was en „van veel nut zoude kunnen weezen”.⁵ Die versoek van die Kerkraad is dan ook op 28 April deur die Politieke Raad in oorweging geneem, wat George Knoop vervolgens tot skoolmeester in die plek van Gillis de Korte aangestel het teen ’n vergoeding van sestion guldens per maand, en wel voorlopig onder ’n kontrak van vyf jaar,⁶ sodat die Kerkraad van Stellenbosch reeds op 15 Mei die antwoord van die Raad kon behandel.⁷

Knoop het na alle waarskynlikheid onmiddellik met sy werk op Stellenbosch begin, en dit sou die Kerkraad gegun word om ’n geruime tyd die voordele van sy uitstekende dienste te geniet, ’n voorreg wat hulle des te meer kon op prys stel as ons dink aan die baie moeilikhede wat hulle dienaangaande reeds mee te kampe gehad het.

⁴ Sien *Notulen Kerkr. St. 'bosch* 1755-1804 (24 April 1785), III.

⁵ *Requesten en Nominatiën* 1785, C. 282, No. 66.

⁶ Sien *Res. Pol. Raad* 1785 I (28 April), C. 77, p. 410.

⁷ Sien *Notulen Kerkr. St. 'bosch* 1755-1804 (15 Mei 1785), III.

Dit was ongeveer hierdie tyd dat ds. Meent Borchers van Kaapstad na Stellenbosch verhuis het om die herderstaf daar op te neem. So het ook sy seun Petrus Borchardus as leerling aan die voete van Knoop gesit. Waar hy dan later in dankbare herinnering terugdink aan sy eie skooldae en ons 'n sympathieke prentjie voorhang van die skool van Knoop en van die skoollewe van daardie dae in die algemeen, laat ons hom vervolgens self aan die woord.⁸ In sy „Auto-biographical Memoir” teken hy hieromtrent as volg aan:⁹

„When I was about three months old my parents moved from Cape Town to Stellenbosch (in 1786); and when at the age of seven years, I was sent to a Dutch School under the master George Knoop, the parish clerk, commonly called the Dominie, and remained under his tuition until my tenth year, receiving instruction in reading, writing, arithmetic, the Heidelberg Catechism and ‘Hellenbroek’,”

Nadat hy hierdie opsomming gegee het van die leervakke in die skool, gaan hy verder om vir ons die meester en die skool self te beskrywe:¹⁰

„The master was a gray-headed man, of florid complexion, and lively eye, precise to a nicety, remarkably clean in appearance and habit, wearing spectacles, and generally a fine linen cap and chintz gown. He sat at his elevated little table, with a library at the back, and the various scholastic implements, such as rulers, pens, etc., spread before him, while the instruments of discipline then in use hung on the wall by his side. In front, stood the large writing-table and benches, generally occupied by about forty or fifty of the rising generation, of all colours, some paying, others admitted gratis,—the latter chiefly from the poor maintained by the church funds. The school-fees ranged from four pence half-penny to one shilling and sixpence a month; and a roomy house near the church and garden, and suitable outhouses, were allowed by the parish, in addition to the master’s small salary. Silence was the watchword, and eyes constantly fixed on the books was the rule. The School was opened and closed with prayer. The Bible was first read, then spelling, reading, arithmetic, and writing classes were put in action, the seniors hearing the lessons of the juniors, the master taking the higher classes. Wednesday and Saturday were especially destined for religious instruction in the catechism and the Hellenbroek. Attendance was regular, from eight to eleven in the morning, and from one to four in the afternoon. On Wednesday and Saturday half-holidays were allowed, three days during Easter and Whitsun weeks, and eight during Christmas,

⁸ Dit is trouens ook die enigste voorbeeld wat ons het van ’n duidelike beskrywing van hoe dit in so ’n kerkskool in die dae uitgeien het. Die gewone laer skole sou ook nie juis hiervan verskil het nie.

⁹ Sien Borchers, P. B., *An Auto-biographical Memoir*, p. 18.

¹⁰ *Ibid.*

—and these were the only holidays during the year; the last included New Year's Day. Thus were the youth of the day plainly instructed in our village, in a manner both suited to their future various secular occupations in life, generally occupations in husbandry, or some mechanical craft, and to qualify them for admission as members of the Dutch Reformed Church, then the prominent and only one in the village; and this last was considered the highest degree of qualification”.

Maar „Dominee” Knoop het ook gelet op die gewoontes en netheid van die kinders wat sy skool besoek het:

„That day [nl. Vrydag] was also set apart to examine our habits, hands, shoes, etc.; and this little school parade caused much anxiety, for the good old master was determined to teach us cleanliness, and to be neat in appearance.”¹¹

Borcherds roep hieromtrent die volgende grappige toneeltjie waarvan hyself die middelpunt was, in herinnering:

„I recollect one afternoon, being anxious to excel, I had had recourse to the point of a raw sheeptail, for the purpose of giving a shine to my shoes. The shoes rubbed with the grease shone when I left home, but the streets were dusty; and unfortunately, before reaching school, my little feet exhibited the sad spectacle of a dark-brown pair of pantoufles covered with dust. The hour did not allow of my returning, for it had struck One, and when called, amongst the rest, to exhibit myself, I made but a sorry show. I can even now fancy I see the master's astonished look; no excuse could be made, or satisfactory explanation given; the crime of not having the shoes properly brushed was proved by the unlucky tail sticking out of my jacket pocket. It was extracted, and produced before my schoolfellows as the 'corpus delicti', and an example. I received, with the little black strap, circularly shaped at one end for the delinquent's palm, four strokes on the hands, and was made to stand at the door, to deter others from copying my mode of cleaning shoes.”¹²

Ook in sy sangonderwys was hy ondernemend. So lees ons: „The Dominie had a good musical ear, and, leading us in the Psalms, he accompanied his voice with the violin, so that we were taught to modulate the tone of our voices, and were generally considered to be good performers.”¹³

Hierdie citeer spreek vir hulself. Hieruit het genoeg duidelik geword aangaande die persoon van die onderwyser self, die vakke wat hy in sy skool onderwys het—te wete lees, skrywe, reken, sang, en godsdienstonderwys, wat moes dien as voorbereiding tot aan-neming as lidmaat van die kerk—die gewone skoolgereedskap, waaronder tugmiddels nie ontbreek het nie, die skoolgeld van die

¹¹ Sien Borchers, P. B., *An Auto-biographical Memoir*, p. 20.

¹² *Ibid.*

¹³ *Ibid.*, p. 21.

kinders, die opening en sluit van die skool met gebed, die procedure waarvolgens onderwys gegee is, die metode gebruik by die hoor van lesse, die skoolure en die gewone vakansiedae.

Al hierdie punte toon 'n noue samehang en ooreenstemming met die reeds behandelde Reglement wat die Skolarche vir Kaapstad opgestel het in 1782. Hierdie reglement is dan ook inderdaad in 1788 ook in Stellenbosch ingevoer, waar dit 'oorgeneem is „ter onderhoude van goede tugt en order”.¹⁴ Daarom was Knoop in 1789, toe hy begerig was om sy skoolure enigens te verander, genoodsaak om by die Kerkraad daartoe verlot te vra, wat in hulle hoedanigheid as „Scholarchen”¹⁵ hom dit toegestaan het, en besluit het om die genoemde reglement in soverre dit van toepassing gemaak is op Stellenbosch se skool in dier voege as veranderd te beskou.¹⁶

Die verjaarsdag van „Dominee” Knoop was altyd vir die kinders 'n dag van geen geringe betekenis nie. Op dié dag is hy deur sy leerlinge begroet met gelukwensinge en seënensinge wat gepaard gegaan het met kort adressies wat hom aangebied is nadat dit met die grootste noukeurigheid opgestel was.¹⁷

Maar Borchersds teken ook vir ons die manier waarop die skoolkinders, die res van die dag, as hulle nie met die voorbereiding van hulle lesse besig was nie, deurgebring het :

„Relieved from school labour, I retired generally with my young school-fellows to the playground, now Queen-square, where kite and ball, and the „kennetjie” game, amongst others, amused us ; or, in summer, we visited that beautiful, fresh brook, the Eerste River, which runs through the village, to enjoy a cool bath in its clear waters, before we retired to our homes. Sometimes, in winter, we retired to the school, in front of which stood two lofty oak-trees, some sixty or seventy feet high, at this period stripped of their leaves, to listen to the hundreds of canary birds whistling their last song before the day closed, as if cheerfully acknowledging their being spared to exist, and preparing to roost in the branches.”¹⁸

Soos uit een van die citate uit Borchersds reeds geblyk het, het die Stellenbossche Kerkraad net soos die Kaapse Kerkraad, ook gesorg vir die opvoeding van kinders van ouers wat nie in staat was om daarin voorsiening te maak nie. Hierdie gewoonte is trouens gevolg deur al die kerkrade in die Kolonie. So het die Kerkraad van Stellenbosch ook sy beskeie deel daartoe

¹⁴ *Notulen Kerkr. St.'bosch 1755-1804* (6 Dec. 1789), III.

¹⁵ Waar die Kerkraad hulself hier as opsieners oor die Stellenbossche skole by die naam van „Skolarche” noem, word nog nie bedoel 'n afsonderlike Raad vir onderwysbeheer nie. Dit is eenvoudig deur die Kerkraad as geheel behartig.

¹⁶ Sien *Notulen Kerkr. St.'bosch 1755-1804* (6 Dec. 1789), III.

¹⁷ Sien Borchersds, P. B., *op cit.*, p. 21.

¹⁸ *Ibid.*

bygedra, en het kinders van behoeftige ouers George Knoop se skool besoek, waarvoor hy dan uit die kerkekas vergoed is. Nie altyd, egter, het die kerkraad onderneem om al die onkoste van die opvoeding van sodanige kinders te dra nie. Aan 'n sekere Forbisieur is b.v. in November 1789 op sy versoek toegestaan om drie van sy kinders na die skool te stuur, „zullende den Kerkenraad de helft der onkosten welke daartoe vereist word dragen”.¹⁹ Wat betref die vergoeding wat die Diaconie aan die voorleser daarvoor sou betaal, is vasgestel „zig door geene middelen te laten bewegen om, van de een gevestigde ordinantie en instructie af te wijken welke eenen meester toelegt 1 Ryksdr voor Cijfferen, lezen en schrijven, 4 Schell. voor spelden en lesen en 2 schell. voor het A.B.C. leeren”.²⁰ Dat die werk van Knoop algemene voldoening gegee het aan die Kerkraad, getuig hulle verdere besluit, nl. dat alhoewel hulle nie gaan afwyk van die ordonnansie nie en „hoe zeer ook dees en geene omstandigheden doen zien dat gem. voorleser een tamelijk en aan zijnen staat g'evenredigd inkomen hier ter plaatze geniet”,²¹ dit egter nie die moontlikheid uitsluit nie om aan hom ook „boven dien prijs nog een extra Douceur toe te leggen”.²²

Waar die omstandighede dit vereis het, het die Kerkraad natuurlik voorsiening gemaak vir die hele bedrag van die onkoste vir die opvoeding van die kinders. So is aan die vrou van die reeds genoemde Forbisieur in Augustus 1792, as gevolg van haar gebrekkige toestand weens die siekte van haar man, nie alleen direkte finansiële steun verleen nie, maar is dit ook besluit om haar drie jongste kinders geheel op rekening van die Diaconie „ter schoole te bestellen hebbende de voorleeser George Knoop zulks aangenomen voor den prijs van 15 Rijks s'jaars of 10 schell. per maand.”²³

¹⁹ *Notulen Kerkr. St.'bosch 1755-1804* (22 Nov. 1789), III.

²⁰ *Ibid.* Die ordonnansie waarvan hier sprake is, is oordelende volgens die hier genoemde bedrae sonder twyfel die reeds vermelde Reglement van die Kaapse Skolarche van 1782. Nog 'n voorbeeld dus waar dit op skole ook buitekant Kaapstad toegepas is.

²¹ *Notulen Kerkr. St.'bosch 1755-1804* (22 Nov. 1789), III.

²² *Ibid.*

²³ *Ibid.*, 31 Aug. 1792. Dat die Kerkraad van Stellenbosch gedurende die laaste kwart van die 18de eeu nogal op dié manier heelwat bestee het aan die onderwys van behoeftige kinders bewys die opgawes van die „Uitgaaf der Diaconie wegens alimentatie en diverse benodigheden”. Sien *Inkomsten en Uitgaven 1760-1802* (In Stellenbosch se Kerkarchief). Ons haal daaruit ter illustrasie die volgende cyfers: Reeds gedurende 1767 is aan voorleser Crijnauw vir die onderwys van vier kinders van die weduwe Fick betaal 74 guldens; in 1781 aan Crijnauw vir die onderwys van twee kinders van Jan van Soes sowat 42 guldens; in 1782 aan Crijnauw vir onderwys aan dieselfde kinders sowat 46 guldens; gedurende 1788 aan Knoop vir onderwys aan sekere kinders sowat 53 guldens; gedurende 1794 aan Knoop vir die onderwys van 8 kinders—drie van Forbisieur, twee van Bantjies en drie van die wed. Hugod—sowat 144 guldens; en gedurende 1796 aan Knoop vir die onderwys van verskeie kinders sowat 167 guldens. Laasgenoemde was seker nie 'n alte geringe sommetjie vir daardie dae nie.

Verstaanbaar is dat die Kerkraad in sulke gevalle waar hulle in die nodige onderwys vir die kinders voorsien het, sou sorg dra dat dit ouers of verantwoordelike persone goed op die hart gedruk sou word om alles in hulle vermoë te doen om die onderwys so produktief moontlik te maak. Selfs toe die Kerkraad maar die helfte van die onkoste van die opvoeding van die kinders van reeds vermelde Forbisieur betaal het, het hulle hom vermaan dat hy „nauwkeurig zal moeten zorge dragen, dat er geene klagten in het heen zenden naar de school ter zijnen opzigte gedaan worden, onder bedreiging dat zulks plaats hebbende, men zijne kinderen van het bewesene faveur zoude moeten beroven”, maar is hom ook erkentlikheid aan die ander kant belowe, nl. dat as hy hierin „na ons genoegen en zo heilzame intentie van den Eerw. Kerkenraad komende te handelen, men zulks niet ongemerkt zouden voorbijgaan”.²⁴ Geen wonder dus dat die latere besluit van die Kerkraad om sy kinders geheel op koste van die Diakonie te laat opvoed, aan sy vrou meegedeel is „met ernstige aanbeveeling om zorge te dragen dat gem. drie kinderen als nu vooral het school niet verzuimen moeten”.²⁵

Waar dit dan ook nodig geblyk het, het die Kerkraad verdere stappe gedoen. So is Jan Bantjes, by wie kinders ingewoon het vir wie se opvoeding deur die Diakonie betaal is, in November 1789 voor die Kerkraad gedaag om rekenskap te gee waarom die kinders nie „ter schole kwamen by den schoolmeester Knoop”, en is, nadat hy nie voldoende rede hiervoor kon aangee nie, hom sy plig „voor ogen gesteld, met byvoeginge van het ongenoege dat het Eerw. Collegie in deze nalatigheid, ten deele reeds had genomen en nog voortaan stond te nemen, ingevalle men zig niet beter op zijnen pligt mogte verwyten”.²⁶

Dit is duidelik dat nie in al die gevalle skoolmeester Knoop met sy leerlinge thuis die hulp verkry het van die ouers soos in die geval van die Pastorie waar die kinders saands hulle skoolwerk voorberei het „under the eye of the mama”.²⁷

Maar die Kerkraad het in hierdie tyd nie alleen gesorg dat die kinders van minderbevoorregte ouers of wese die nodige opvoeding kry nie, maar ook in gevalle waar welgestelde ouers die opvoeding van hulle kinders verwaarloos het, ingemeng om „tot beterings te vermanen”.²⁸

Net soos die Kaapse Skolarche veel las gehad het van ongepermitteerde skoolmeesters, en miskien nog meer, was dit die geval met die Kerkrade van die buitgemeentes. Solank as wat Knoop die onderwyser was van die enigste openbare skool

²⁴ *Notulen Kerkr. St.'bosch 1755-1804* (22 Nov. 1789), III.

²⁵ *Ibid.* (31 Aug. 1792).

²⁶ *Ibid.* (22 Nov. 1789). Wat die maatreëls is waarvan hier sprake is, word nie verder omskrywe nie.

²⁷ Sien Borchers, P. B., *op. cit.*, p. 178.

²⁸ Sien *Not. Kerkr. St.'bosch 1755-1804* (22 Nov. 1789), III.

op Stellenbosch, het dieselfde moeilikheid hom daar voorgedoen. Die Kerkraad het dit selfs in 1793 nodig geag om die Kaapse Kerkraad te nader om „derzelver oordeel of advies te vragen betrekelyk de onge-examineerde Schoolmeesters, welke zig in deeze gemeente, teegen de uitdrukkelyke ordre der Regeering aan, bevinden”.²⁹ Hier het dit natuurlik nog moeiliker as in Kaapstad gegaan om ’n behoorlike kontrole uit te oefen.

George Knoop het sy belangryke werk op Stellenbosch met getrouheid en tot die algemene tevredenheid van die ingesetenes van die dorp waargeneem, terwyl die gemeente onder hulle predikant, Meent Borchers, ’n groot mate van rus geniet het. In 1796 getuig die predikant in ’n brief aan die Kaapse Kerkraad gerig van hierdie voorspoed, en het hy ook by die geleënheid meege-deel dat die vorige jaar so veel as 113 kinders in die gemeente gedoop is—’n feit wat vir die onderwys nie sonder enige belang was nie.³⁰

Teen die begin van 1800 het die kragte van ons ywerige en anders so konsciënsieuse skoolmeester en voorleser, reeds veel te wense oorgelaat, sodat ’n sekere Jan Freiling die tyd daarvoor ryp geag het om homself aan te meld by die Kerkraad om as „adjunct”-voorleser aangestel te mag word, of „dat hij ten minste bij preferentie tot dien dienst aan’t goevernement van Kerkenraads weege” mag voorgedra word ingeval „Dominee” Knoop, „of door aanhoudende dispositie of hy door overlijden mogte komen af te gaan”.³¹

Hoewel Freiling nie, in antwoord op hierdie versoek, as assistent onder Knoop aangestel is nie, maar dit hom slegs belofte is dat hulle hom in geval „van een aanhoudend goed gedrag” later as opvolger sou aanbeveel by die Regeering,³² was sy voorgevoel omtrent die naderende einde van Knoop nie verkeerd nie, want geen maand hierna is „Dominee” Knoop oorlede.³³ Die Kerkraad het woord gehou en Freiling as enigste geskikte sollicitant by die Regeering aanbeveel, nadat hy reeds tydens die siekte van Knoop, wat sy dood voorafgegaan het, sy werk waargeneem het.³⁴

So is vroeg in die maand April van die jaar 1800 die loopbaan beëindig van miskien die nuttigste van al die Nederlandse skoolmeesters van die agtiende eeu aan die Kaap: „Dominee” George Knoop, wat met die getrouste noukeurigheid en nougsetheid sy werk verrig het, totdat sy liggaamskragte hom begeef het. Sy naam lewe dan ook voort waar Petrus Borchers as een van sy oud-leerlinge die volgende waarderende woorde oor hom geboekstaaf het:

²⁹ Sien *Not. Kerkr. St.’bosch 1755-1804* (11 Jan. 1793), III.

³⁰ Sien brief Kerkr. St.’bosch—Kerkr. Kaapstad (20 Febr. 1796), *Brieven van Binnen- en Buitelandsche Hervormde Kerken 1756-1796*, K. 154, No. 53.

³¹ *Not. Kerkr. St.’bosch 1755-1804* (23 Maart 1800), III.

³² *Ibid.*

³³ *Ibid.* (14 April 1800).

³⁴ *Ibid.*

„Good man ! how, even now, I love and respect thy memory, for you were the *only* one from whom I ever received public instruction, and to whom I stand deeply indebted for the elementary part of my education This good tutor, after serving the church for many years, died, regretted by his disciples, and respected by his minister and congregation.”³⁵

Hy lê op Stellenbosch begrawe, waar hy die laaste vyftien jare van sy lewe van plig en arbeid deurgebring het.

Met die dood van Knoop was die dae van die rustige toestand wat daar op Stellenbosch gedurende die laaste jare op onderwysgebied geheers het, ook getel, hoofsaaklik as gevolg van die besluit van die Kerkraad, op aandrang van sommige ouers³⁶ geneem, om 'n tweede openbare skool aldaar te stig, wat sedert November 1800 naas die skool van Freiling, die opvolger van Knoop,³⁷ bestaan het en waargeneem is deur 'n sekere Storm.³⁸ Die moeilikheid het eintlik ontstaan as gevolg daarvan dat die dorp in twee gedeeltes is, en dat op dié manier bepaal is na welke skool die ouers hulle kinders kon stuur.³⁹ Al gou het daar onenigheid tussen die twee onderwysers ontstaan en het Freiling vir Storm beskuldig dat hy inbreuk maak op sy regte⁴⁰—'n rusie wat nie bygelê is nie alvorens die beperking wat op die ouers en onderwysers insake die verdeling van die dorp gelê is, nie opgehef is nie.⁴¹ Maar met die dood van Storm het die moeilikhede opnuut ontbrand, omdat die Kerkraad nie kans gesien het om aan die versoek van Freiling dat die tweede skool tot niet gemaak moes word, te voldoen nie.⁴² Hoewel Freiling homself by hierdie geleentheid aan brutaliteit en oneerbiedigheid skuldig gemaak het, daar hy o.a. die predikant in die openbaar beskuldig het van dwingelandy en onderkruipery,⁴³ het hy nadat hy hom weer met die Kerkraad versoen het,⁴⁴ sy werk bly waarneem tot in Augustus 1806, toe hy self sy demissie aangevra het en sy werk neergelê het.⁴⁵

³⁵ Borchers, P. B., *op. cit.*, p. 21.

³⁶ Sien *Not. Kerkr. St.'bosch* 1755-1804 (14 April 1800), III.

³⁷ *Ibid.*

³⁸ Sien *ibid.* (28 Sept. 1800); *ibid.* (11 Nov. 1800); *ibid.* (30 Nov. 1800).

³⁹ Sien *Post Acta, Not. Kerkr. St.'bosch* 1755-1804 (14 April 1800), III.

⁴⁰ Sien *Not. Kerkr. St.'bosch* 1755-1804 (30 Maart 1801), III.

⁴¹ Sien *ibid.* (28 Junie 1801). In hierdie tyd is ook 'n sekere Louise deur Freiling aangeklaag dat hy van huis tot huis gegaan het om kinders te onderwys in lees, skrywe en reken. Hy het voor die Kerkraad verskyn, maar toe dit geblyk het dat hy alleen les gegee het in reken en in geometrie, waardeur hy dus geen inbreuk op die dorpskool gemaak het nie, is dit hom nie verbied nie. Sien *Not. Kerkr. St.'bosch* 1755-1804 (30 Maart 1801), III. Hierdie geval van Louise bewys dat ook op Stellenbosch die verbod dat niemand onderwys mag gee alvorens hy nie by 'n ondersoek bekwaam gevind is nie, nie streng nagekom is nie.

⁴² Sien *Not. Kerkr. St.'bosch* 1755-1804 (7 Nov. 1802), III.

⁴³ *Ibid.*

⁴⁴ Sien *ibid.* (28 Nov. 1802).

⁴⁵ Sien *Not. Kerkr. St.'bosch* 1804-1809 (31 Aug. 1806), IV.

HOOFSTUK XXII.

DRAKENSTEIN.

DIE KERKSKOOL ONDER KRUGEL.

Nadat Johannes Krugel sy openbare skool aan die Kaap in Mei 1769 vaarwelgesê het om die kerklike waardigheid van voorleser aan die Drakensteinse kerk te aanvaar, met opdrag om ook die Diakonie se skool waar te neem verneem ons gedurende die eersvolgende agtien jaar feitlik niks omtrent sy onderwysbedrywighede nie. Uit hierdie afwesigheid van enige informasie, veral van ongunstige gegewens, kan ons vermoed dat hy sy werk behartig het met 'n redelike mate van tevredenheid aan die kant van sy meesters, die Kerkraad.

Teen die einde van 1787 egter vind ons dat hy, soos later duideliker sal blyk, waarskynlik weens hoë ouderdom en daarmee gepaard gaande liggaamlike swakheid, die skoolhou nie meer waarneem nie.¹ Hoe lank die skool stilgestaan het, weet ons egter nie.

Die Kerkraad is egter tydelik uit hulle moeilikheid gered deurdat 'n buitestaander aangebied het en versoek het om toegelaat te mag word om die onderwyswerk in Drakenstein op eie rekening voort te sit. Dit was nl. die persoon Hendrik Sievers Stengers, van Amsterdam, wat as bottelier met die skip „Hoorn” uit *patria* hier aangekom het. Hy het kennis geneem van die feit dat daar destyds geen openbare skool aan die Paarl bestaan het nie, en het besluit om die geleentheid te baat te neem om sy dienste aldaar aan te bied om onderwys te gee in 'n openbare skool in „spel, lees en skryfkonst, als de eerste beginselen van onze hervormde godsdienst”.² Die Politieke Raad het hierdie saak onder die aandag van die Drakensteinse Kerkraad gebring en hulle gevra om hulle mening daaromtrent uit te spreek. Laasgenoemde het hierin 'n geleentheid gesien om 'n bestaande leemte aan te suiwer en het aanbeveel dat aangesien hulle skoolmeester, Krugel, teenswoordig nie skoolhou nie, Stengers se versoek om daar 'n skool te mag open, toegestaan kon word, „mits zyn zeedelyk gedrag onberispelyk is, en blyven”. Hy sou dit moes doen aan die Paarl, tussen die kerk en die predikantswoning, as synde die geskikste plek daarvoor, en dit sou hom vergun word om daarmee vol te hou totdat die diakonie-meester weer self in staat sal mag wees om die

¹ Sien o.a. *Requesten en Nominatiën* 1787, C. 284, No. 145; *Requesten* 1789, C. 286, No. 12.

² *Requesten en Nominatiën* 1787, C. 284, No. 145.

werk op hom te neem.³ Hulle beveel dus aan dat Stengers met dié doel uit die diens van die Kompanjie ontslaan en aan hom burgerreg verleen mag word.⁴

Op aanbeveling van die Drakensteinse Kerkraad dan is deur die besluit van die Politieke Raad van 6 November 1787 Stengers in burgervrydom gestel, ten einde die gebrek aan 'n skoolmeester by die Paarlse Diakonie, nadat hy deur die Kerkraad daar, volgens 'n voorgelegde getuigskrif, daartoe bekwaam bevind is, aan te suiwer, deur daar openbare onderwys te gee. Hy sou egter nie tot enige ander beroep kon oorgaan sonder die toestemming van die Regering nie.⁵

Andermaal vind ons dus dat die Kerkraad afwyk van die bestaande gebruik om die voorleser ook te laat skoolhou. Hierdie slag egter is nie van 'n buitestaande nie-kerklike ambtenaar gebruik gemaak om onderwys te gee in 'n bestaande diakonieskool nie, maar hierdie skool is eenvoudig tydelik nie heropen nie, maar is vervang deur 'n ander openbare skool.

Dit het egter al gou duidelik geword dat hierdie nuwe afwyking nie die gewenste resultate gelever het nie, en dat die Kerkraad, instelle daarvan dat hulle hulle verpligting teenoor die opvoeding van die kinders op 'n effektiewe manier van hulself afgeskuiwe het, hulle sodoende hulself net nuwe kommer en sorg op die hals gehaal het.

Die Kerkraad het al gou besef dat Stengers nie die gewenste persoon was om hierdie belangryke werk te behartig nie, en nadat hy nog geen vier maande daarmee besig was nie, het hy hulle reeds soveel ergernis veroorsaak dat hulle hulle genoodsaak gevind het om die hulp van die Regering in te roep.⁶ In hulle brief aan die Regering het hulle gekla dat Stengers „kwalik” beantwoord aan sy plig in die skoolhou, sodat daar geen twyfel bestaan nie dat hy hom binnekort heeltemaal van die skoolhou sal onttrek. Verder spreek hulle die mening uit dat aangesien die vernaamste voorwaarde waarop hy uit die diens ontslaan is, was dat hy moes skoolhou, daar gegronde redes was om hom weer in sy vorige hoedanigheid in die diens van die Kompanjie te trek. Hulle het dit derhalwe nodig geag en dit by die Raad aanbeveel dat Stengers van regeringsweë gewaarsku moes word om sy plig beter na te kom.⁷

Die Politieke Raad het dit dan ook goedgevind om die Kerkraad te kwalifiseer om namens hulle hom ernstig te vermaan tot beter nakoming van sy plig, „onder serieuse waarskouwinge ten overvloede”, dat as hy verder daarin nalatig blyk, hy by die minste verdere klagte, „als in zulken gevalle niet dan nutteloos voor den

³ Sien brief Kerkr. Drak.—Pol. Raad (7 Okt. 1787). In omslag by rekwest No. 145, *Requesten en Nominatiën* 1787, C. 284.

⁴ *Ibid.*

⁵ Sien *Res. Pol. Raad* 1787 II (6 Nov.), C. 82, pp. 821, 822.

⁶ Sien brief Kerkr. Drak.—Pol. Raad, *ibid.* 1788 I (18 Maart), C. 83, p. 386.

⁷ *Ibid.*, p. 387.

burger stand zijnde", weer in diens van die Kompanjie getrek sal word.⁸

Maar ook hierdie dreigement was nie voldoende om Stengers tot beter werk aan te spoor nie. Na verloop van ongeveer 'n verdere twee maande wend die Kerkraad hulle gevolglik nogmaals tot die Regering. Hulle verwittig die Raad dat Stengers geen ag gegee het op die waarskuwing deur hulle namens die Regering tot hom gebring nie, en kla oor die voortdurende volstrekte „negligentie" wat hy in sy werk bly betoon, terwyl sy gedrag in die algemeen tot aanstoot en ergernis strek.⁹

Ná oorweging hiervan het die Politieke Raad geen ander uitweg gesien nie as om hom weer in sy vroeëre „qualiteit" as bottelier te herstel en hom in die diens van die Kompanjie na Batavia te stuur.¹⁰ Aan die Kerkraad is terselfdertyd opdrag gegee om 'n ander, meer geskikte persoon te vind om die skoolhou daar waar te neem.¹¹

Nogeens was Drakenstein sonder 'n openbare skool en het die plig op die Kerkraad gerus om die leemte aan te vul. Nie alleen het dit ongemak aan die Kerkraad veroorsaak nie, maar ook die voorleser Krugel in persoon het besef dat hy hierdeur in die gedrang kom, aangesien die verpligting om die openbare skool waar te neem, volgens bestaande gebruik, tog in die eerste instansie op hom gerus het. Dit verbaas ons derhalwe nie dat hy vroeg in 1789 'n rekwes by die Politieke Raad ingedien het waarin hy meegedeel het hoedat hy, weens 'n „groote verswakking aan het gezicht" as gevolg van 'n swaar siekbed, reeds vir enige weke nie sy werk (as voorleser) kon waarneem nie. As gevolg daarvan en ook weens sy hoë ouderdom van 63 jaar, 20 waarvan hy in diens van die Kompanjie geslyt het, vra hy vervolgens dat sy seun Jacobus Johannes aangestel moet word om by sy „indisposisie" die werk waar te neem, en om as hy dan glad nie meer die werk kan behartig nie, aangestel te mag word as sy opvolger.¹² Uit hierdie rekwes het ons dus 'n moontlike aanduiding waarom Krugel reeds sedert enige tyd nie ook die onderwysstaak behartig het nie. Die spore van ouderdom en liggaamlike swaakteit is reeds waarneembaar in sy skrif, waar hy die rekwes eiehandig onderteken het. Vas staan dat hy nie die skool op hierdie tydstip waargeneem het nie.

Die Politieke Raad het hierdie skrywe onder die aandag van die Kerkraad gebring en aan hulle opdrag gegee om ondersoek in te stel of die seun wel bevoeg was om as sy vader se plaasvervanger as voorleser aangestel te word en of hy ook die bekwaamheid besit om onderwys te gee.¹³ Die Kerkraad, egter, was blyk-

⁸ *Res. Pol. Raad* 1788 I (18 Maart 1788), C. 83, p. 387.

⁹ Sien brief Kerkr. Drak.—*Pol: Raad, ibid.* (14 Mei), p. 550.

¹⁰ Sien *Res. Pol. Raad* 1788 I (14 Mei), C. 83, p. 551.

¹¹ *Ibid.*

¹² Sien *Requesten* 1789, C. 286, No. 12.

¹³ Sien *Res. Pol. Raad* 1789 II, (11 Dec.), C. 86, p. 712.

baar nie baie ingenome met hierdie idee nie en het verkies om 'n ander weg in te slaan. So het hulle op 26 Julie 1789 besluit om, aangesien Krugel weens liggaamlike gebreke reeds geruime tyd nie sy werk self kon waarneem nie, dit maar aan iemand anders op te dra, en het gevolglik die koster gelas om Krugel te nader en te vra of hy van mening was dat hy in staat sou wees om sy werk binnekort te hervat en of dit nie maar beter sou wees om iemand anders as voorleser-skoolmeester in sy plek aan te stel nie.¹⁴ In antwoord op hierdie missie van die koster het Krugel op 1 Augustus 1789 self voor die vergadering verskyn. Hy het meegedeel dat dit vir hom onmoontlik was om te sê wanneer hy in staat sal wees om sy werk te hervat, maar dat hy dit sou doen „zoodra de Heere Hem tot vorige gezondheid zal hersteld hebben”.¹⁵ By dié geleënthheid het hy egter heethoofdig beledigende taal teenoor die Kerkraad gebesig en hulle o.a. gevra of hulle hom „als een vuile hond wilden uitstoten”.¹⁶

Hoewel bewus van die onhoudbaarheid van die posisie—want nie alleen is die geestelike werk van die voorleser deur sy liggaamlike swakheid verwaarloos nie, maar daar het ook as gevolg geen openbare skool bestaan nie—, besluit die Kerkraad om Krugel so veel moontlik sympathiek te behandel en het derhalwe eers die advies van die goewerneur ingewin of dit nie wenslik sou wees om maar iemand anders in sy plek aan te stel nie.¹⁷ Die goewerneur het hulle egter aangeraai om die hele saak in 'n missive voor die Politieke Raad te lê.¹⁸ Dit het hulle vervolgens gedoen in 'n brief gedateer 22 Augustus 1789.¹⁹ In die eerste gedeelte hiervan is geen melding gemaak van sy verwaarloosde onderwysverplichtinge nie. Slegs word meegedeel dat hy sedert ag maande weens „lichaams indispositie en bijzonder wegens eene aanhoudende verswakking aan zijn gehoor en gezicht” nie meer in staat was om die kerklike werk te verrig nie—'n werk wat hy voorheen onberispelik gedoen het.²⁰ Hulle het egter steeds gehoop dat hy sou herstel, maar aangesien dit nou buite die kwessie was, vra hulle vervolgens dat hy uit die diens ontslaan moet word, en dat 'n ander „bekwaam subject” hom moet opvolg.²¹

In die tweede gedeelte van hulle brief blyk dit egter duidelik dat die saak van die onderwys wel deeglik as 'n belangryke oorweging by die Kerkraad gegeld het. So beveel hulle aan dat as sy opvolger benoem moes word een van twee persone, óf die burgerwagmeester Jan Rode, wat reeds byna vyf maande lank die voor-

¹⁴ Sien *Not. Kerkr. Drak.* 1784-1805 (26 Julie 1789), III, p. 21.

¹⁵ *Ibid.* (26 Julie 1789), p. 22.

¹⁶ *Ibid.*

¹⁷ *Ibid.*

¹⁸ Sien *Not. Kerkr. Drak.* 1784-1805 (22 Aug. 1789), III, p. 24.

¹⁹ *Ibid.* (22 Aug. 1789), pp. 24-25; *Res. Pol. Raad* 1789 II (11 Dec.), C. 86, pp. 704-708.

²⁰ Sien *Res. Pol. Raad* 1789 II (11 Dec.), C. 86, p. 704.

²¹ *Ibid.*, p. 705.

leserswerk waargeneem het,²² óf anders Abraham Christiaan Broodrak, wat toe as skoolmeester gefungeer het by die weduwe van Daniel Retief in Wamakersvallei.²³ Hulle het dit dan ook noodsaaklik gevind om die Politieke Raad oor die saak te nader, veral „vermits Krugel zedert reeds eenige jaaren als Diaconij Schoolmeester geen school meer gehouden heeft, invoegen de talrijke jeugd aan de Paarl voor het grootste gedeelte van het zoo hoognodig onderwijs is versteken gebleven, niet tegenstaande hij van Kerkenraden tot zijne verplichting wel ernstig is opgewekt geworden”.²⁴ Krugel het as onderwyser dus bepaald minder bevrediging gegee en het die Kerkraad dienaangaande maar heel-wat sorg gebaar.

Aangesien die Politieke Raad bemerk het dat aan hulle besluit van 16 Januarie aangaande die opdrag aan die Kerkraad om te ondersoek of Krugel se seun in staat is om as moontlike opvolger van sy vader die werk waar te neem, nog nie uitvoering gegee was nie, het hulle dit goedgevind om voorlopig nie op die missive in te gaan nie, maar eers by hulle vorige besluit te bly.²⁵

Nou het 'n ligte wrywing tussen die Politieke Raad en die Kerkraad as gevolg van die onuitgevoerde opdrag van eersgenoemde aan laasgenoemde 'n verdere vertraging van die finale reëling van hierdie belangryke saak in die hand gewerk. Die hele saak is egter op 'n betreklik vreedsame manier opgelos, sowel tussen die Kerkraad en die Politieke Raad as tussen die Kerkraad en Krugel, toe hy in Augustus 1790 van die Kerkraad verlof gevra het om weens sy aanhoudende liggaamsswakheid sy ontslag by die Politieke Raad as voorleser uit die diens te mag aanvra—'n versoek wat hom natuurlik nie geweier is nie.²⁶

Uit sy versoek tot ontslag, wat op 19 November 1790 deur die Politieke Raad behandel is, is een en ander vas te stel omtrent die lewensloop en die toe heersende huislike omstandighede van 'n voorleser-skoolmeester wat die Kerkraad in die latere periode van sy dienstyd heelwat hoofbrekens gekos het. Hy het nl. op 2 Mei 1769 as voorleser in die diens van die Kompanjie gegaan en op 17 Januarie 1786 vir die laaste keer 'n nuwe driejarige kontrak aangegaan met verhoogde gasie, sodat hy nou op 64-jarige leeftyd, met „zijn gezigt geheel en al zwak”, ruim 21 jaar in diens was. Hy deel verder mee dat hy „met 'n sterke huishouding beswaard is”, en dat twee van sy kinders boonop nog gebreklik is en nie vir hulself kan sorg nie. Hy versoek dus dat al hierdie omstandighede

²² Die Kerkraad het dus nie gebruik gemaak van die aangebode diens van Krugel se seun nie.

²³ Sien *Not. Kerkr. Drak.* 1784-1805 (22 Aug. 1789), III, p. 25; *Res. Pol. Raad* 1789 II (11 Dec.), C. 86, p. 707.

²⁴ *Not. Kerkr. Drak.* 1784-1805 (22 Aug. 1789), III, p. 25; *Res. Pol. Raad* 1789 II (11 Dec.), C. 86, p. 708.

²⁵ Sien *Res. Pol. Raad* 1789 II (11 Dec.), C. 86, p. 712.

²⁶ Sien *Not. Kerkr. Drak.* 1784-1805 (16 Aug. 1790), III, p. 30.

by sy ontslag in aanmerking geneem moet word.²⁷ Die Politieke Raad het sy bedanking aanvaar, maar verkies om sy saak owerigens aan Here Meesters op te dra, met die aanbeveling om daarop „een favorable reflectie te wille slaan”.²⁸

Nou was die Politieke Raad en die Kerkraad ten laaste van 'n struikelblok wat veral in die weg van die behoorlike behartiging van die onderwys van die jeug aan die Paarl gestaan het, bevry,²⁹ en kon hulle in sy plek aanstel 'n persoon wat meer nuttig in dié opsig sou kon wees. Reeds in Oktober 1790 het die Kerkraad van Drakenstein andermaal 'n moontlike opvolger vir Krugel by die Regering voorgestel, en wel die Kompanjiesdienaar Johan Diederich Hermans, wat toe werksaam was as skoolmeester by die heemraad Adriaan Louw, van Drakenstein, „die ons voor anderen bekend is als een duchtig en zeedelijk subject”.³⁰ Die Politieke Raad het akkoord gegaan met die persoon van hulle keuse, en so is op 19 November 1790 as die nuwe voorleser van Drakenstein aangestel die soldaat Hermans, met gasie van 16 guldens die maand en onder kontrak van vyf jaar, met „verplichting omme . . . tevens publiek school te moeten houden”.³¹ Gevolglik is Hermans op 28 November voor die vergadering van die Kerkraad ontbied en is aan hom sy aanstelling bekend gemaak en hom op sy pligte as voorleser en openbare skoolmeester gewys, waarop hy belowe het dat hy hom sodanig sou gedra dat sy aanstelling die Kerkraad nimmer sou berou nie, „maar hem altijd dien post zullen waardig keuren”.³² So was die Paarl andermaal voorsien van 'n voorleser-skoolmeester en kon die belangryke werk van die opvoeding, wat reeds so 'n geruime tyd verwaarloos was, weer hervat word.

Ná verloop van sowat agt jaar egter moes die Kerkraad ook in die geval van hulle nuwe leerkrag Hermans die waarheid van die gesegde „dat nuwe besems skoon vee” bevestig sien. Nadat hy tot hiertoe sy werk blykbaar bevredigend waargeneem het, tref ons hom op 21 Oktober 1798 voor die Kerkraad aan om verantwoording te doen weens 'n beskuldiging teen hom ingebring dat hy deelgeneem het aan „ergerlijke kaartspel”. Hierdie slag het hy met 'n vermaning daarvan afgekóm.³³ Geen nege maande later

²⁷ Sien *Res. Pol. Raad 1790 III* (19 Nov.), C. 89, pp. 1185-1186.

²⁸ *Ibid.*, p. 1187.

²⁹ Die Kerkraad het egter nog by voortduring las van hom gehad. Hy het in 1792 probeer om sy eie erf te vergroot ten koste van die Kerkgrond, tot ergernis van die Kerkraad. Hulle was selfs later verplig om 'n landmeter in te roep om duidelikheid omtrent die posisie te verkry. Sien *Not. Kerkr. Drak.* 1784-1805 (26 Aug. 1792), III, p. 65. Nog in dieselfde jaar vind ons dat hy deur sy prokureur, 'n sekere Van Leeuwen, teen die Kerkraad laat procedeer het om beweerde agterstallige huishuur aan hom verskuldig. Hy het nl. sy eie huis bewoon, reeds toe hy nog in diens was, en het nou op grond hiervan aanspraak gemaak op vergoeding. Sien *Not. Kerkr. Drak.* 1784-1805 (20 Sept. 1792), III, p. 67.

³⁰ *Not. Kerkr. Drak.* 1784-1805 (24 Okt. 1790), III, p. 31.

³¹ *Res. Pol. Raad 1790 III* (19 Nov.), C. 89, p. 1188.

³² *Not. Kerkr. Drak.* 1784-1805 (28 Nov. 1790), III, p. 32.

³³ *Ibid.* (21 Okt. 1798), p. 136.

nie ontmoet ons hom egter weer voor die Kerkraad, en dié slag wel op 'n baie ernstiger aanklag. Hy het nl., nogal op die dag van Voorbereiding, 'n sekere Johannes Albertus de Villiers „door eene menigte stokslagen zeer mishandeld”, met die gevolg dat dit die predikant sodanig geërger het dat hy die Awendmaal wel kon bedien, maar die meegebruik daarvan nie betaamlik gevind het nie.³⁴ Hy is ernstiglik op sy sonde gewys en beveel om die predikant om vergiffenis te vra. Hy het egter as voorleser-skoolmeester aangebly, en die diakonieskool het bly voortbestaan met hom as leerkrag.

'N TWEDE OPENBARE SKOOL AAN DIE PAARL, 1793.

Tot vroeg in 1793 was nog die enigste openbare skool van die dorp die kerkskool wat waargeneem is deur die voorleser. As gevolg van die snelle uitbreiding van die Oostelike deel van die dorp, waar teen dié tyd reeds 'n hele aantal huise gebou was, het daar egter in 1793 hierin 'n verandering gekom. Die inwoners en die Kerkraad het die wenslikheid en die noodsaaklikheid van 'n tweede skool ingesien, met die gevolg dat dit deur die Kerkraad aan hulle predikant opgedra is om die saak voor die Politieke Raad te lê en as onderwyser aan te beveel die burger en lidmaat van die Hervormde Kerk, Jan van Rheenen, wat hom reeds 'n tydlang besig gehou het met die gee van onderwys aan die jeug.³⁵

Die Politieke Raad het op 12 Februarie hulle aandag aan die saak geskenk en hulle heeltemaal eens met die idee van so 'n tweede onderwysinrigting verklaar,³⁶ asook die aanstelling van Van Rheenen tot skoolmeester goedgekeur, mits hy eers voor die Skolarche plaaslik „en ten hunnen genoegen” examen afgelê het en bewys gelever het dat hy „de bequaamheden en verdere vereyschens om in deezen als zodanig te kunnen fungeeren”, besit.³⁷ Hulle het dit ook goedgevind om dit tot 'n verpligting te maak dat die tweede skoolmeester die huis moes huur—waarin hy ook sy skool moes waarneem—van die burger J. P. Roux langs die meul, wat deur sy ligging baie gunstig was om as skool te dien, sowel gedurende die warm somertyd as tydens reënagtige en „guur” weer, omdat dit sentraal vir die kinders geleë was. Aan die Kerkraad is opgedra om 'n ooreenkoms met Roux te reël waarvolgens hy genoemde huis permanent in huur aan die skoolmeester, en wel teen sy private koste, sou afstaan.³⁸ In verband met die voorstel van die Kerkraad aan die Politieke Raad om te bepaal welke woonhuise onder die skoolwyk van die tweede skool sou ressorteer, om sodoende moontlike ernstige skade vir die voorleser te voorkom, het die Raad

³⁴ *Not. Kerkr. Drak.* 1784-1805 (14 Julie 1799), III, p. 144.

³⁵ *Ibid.* (24 Maart 1793), p. 78.

³⁶ *Sien Res. Pol. Raad* 1793 II (12 Febr.), C, 101, p. 700.

³⁷ *Ibid.*, p. 707.

³⁸ *Ibid.*, p. 708.

nie die fout begaan nie wat later in die geval van die tweede skool op Stellenbosch begaan sou word en wat daar soveel onenigheid sou veroorsaak, nl. om die dorp in twee te deel. Hulle het dit nl. goedgevind om dit aan die ouers volkome vry te laat om self hulle keuse te maak omtrent die persoon van wie se dienste hulle wens gebruik te maak. Hulle was van mening dat die vrees vir moontlike nadeel by die onderwysers speciale ywer sou opwek.³⁹

Die Kerkraad het van hierdie reëling van die Raad kennis geneem, en nadat die vereistes nagekom is, is die nuwe skool ooreenkomstig die bepalinge gestig en geopen met genoemde Van Rheenen as die eerste onderwyser daarvan, „met voorregte om sonder bepaling alle zodanige kinderen te mogen leeren dewelke in het district de Paerl zijn onderwys verlangen”.⁴⁰ So het die stigting van 'n tweede openbare skool aan die Paarl in die maand Maart 1793 'n voldonge feit geword.

Nie lank was dit hierdie nuwe skool gegun om sy eerste skoolmeester te behou nie. Nadat Van Rheenen nog geen jaar daarin werkzaam was nie, is hy skielik vroeg in 1794 oorlede. Die skool was teen hierdie tyd egter reeds gevestig, en al dadelik is daarvan werk gemaak om 'n nuwe meester te vind. Op 2 Februarie 1794 is in die Kerkraad voorgestel om die Kaapse burger Moses Davids as die opvolger van Van Rheenen by die Regering aan te beveel as synde 'n man van bekende gedrag en „volgens gerucht” bekwaam om die betrekking te vervul.⁴¹ Ook is besluit om Davids aan te sê om hom so gou as moontlik by die predikant in eie persoon aan te meld, sodat sy „capaciteiten” ondersoek kon word en hy terselfdertyd kan verneem op welke voorwaardes die betrekking aan hom sou kon opgedra word.⁴²

Kragtens hierdie besluit het die Kerkraad 'n missive, gedateer 8 Maart 1794, wat op 14 Maart deur die Raad behandel is,⁴³ ingestuur, waarin hulle hulle begeertes en versoeke uiteengesit het. Vervolgens beveel hulle genoemde Davids aan, met die versoek dat hy, ná voorgaande examen deur die Kerkraad van die Kaap,⁴⁴ aangestel mag word as hulle nuwe onderwyser.⁴⁵

Die Raad het dit goedgevind en 'n afskrif van die missive in die hande van die Skolarche gestel om ondersoek in te stel of genoemde Davids die vereiste „capaciteiten” besit om die jeug te onderwys in „zodanige wetenskappen” as wat in die gewone openbare skole geleer word, en dan aan die Raad hulle bevindings mee te deel.⁴⁶ Nadat die gebruiklike ondersoek ingestel is en die Skolarche

³⁹ Sien *Res. Pol. Raad* 1793 II (12 Febr.), C. 101, p. 709.

⁴⁰ *Not. Kerkr. Drak.* 1784-1805 (24 Maart 1793), III, p. 78.

⁴¹ Sien *ibid.* (2 Febr. 1794), p. 95.

⁴² *Ibid.*

⁴³ Sien *Res. Pol. Raad* 1794 I (14 Maart), C. 105, p. 829.

⁴⁴ Hulle sou hier wel die Skolarche bedoel het.

⁴⁵ Sien *Missive Kerkr. Drak.*, 8 Maart 1794, *Res. Pol. Raad* 1794 I (14 Maart), C. 105, p. 829.

⁴⁶ *Res. Pol. Raad* 1794 I (14 Maart), C. 105, p. 829.

bevind het dat Davids „redelik geschikt” is om as onderwyser in Drakenstein te mag optree,⁴⁷ is hy op 22 April 1794 deur die Politieke Raad as sodanig aldaar aangestel.⁴⁸

Van Davids verneem ons verder dat hy op 10 Maart 1805, nadat 'n sendingywer ook by die Kerkraad van Drakenstein ontbrand het, en nadat hy 'n verdere examen by eerw. Borcherts afgelê het, tot „oeffenaar in de goddelijke waarheden voor Heidenen” en ook vir Christene aangestel is.⁴⁹

Ons kan met veiligheid aanneem dat hierdie tweede openbare skool aan die Paarl in die wese nie verskil het van die Kerkskool daar, of van die gewone laer skole in die hoofstad nie. Dit het van die Kerkskole verskil in dié opsig dat die onderwyser uitsluitlik afhanklik was van die skoolgeld van sy leerlinge, terwyl die onderwyser van die Kerkskool behalwe die vergoeding wat hy ontvang het vir die onderwys van kinders van ouers wat kon betaal, ook nog vir sy onderwyswerk aan kinders van minder gegoede ouers, benewens sy salaris as voorleser, 'n verdere steun uit die diakoniefondse geniet het. In hierdie opsig sou die tweede skool aan die Paarl identies gewees het met die genoemde openbare laer skole aan die Kaap. Ook die vakke sou nie verskil het van dié in genoemde skole nie, t.w. lees, skrywe, reken en veral godsdiensonderrig. Wat die algemene organisasie van die skool betref, was dit egter minder afhanklik van die Kerkraad en die Politieke Raad as wat die geval was met die Kerkskool.

DIE KERKRAAD EN ONDERWYSREG IN WAMAKERS-VALLEI.

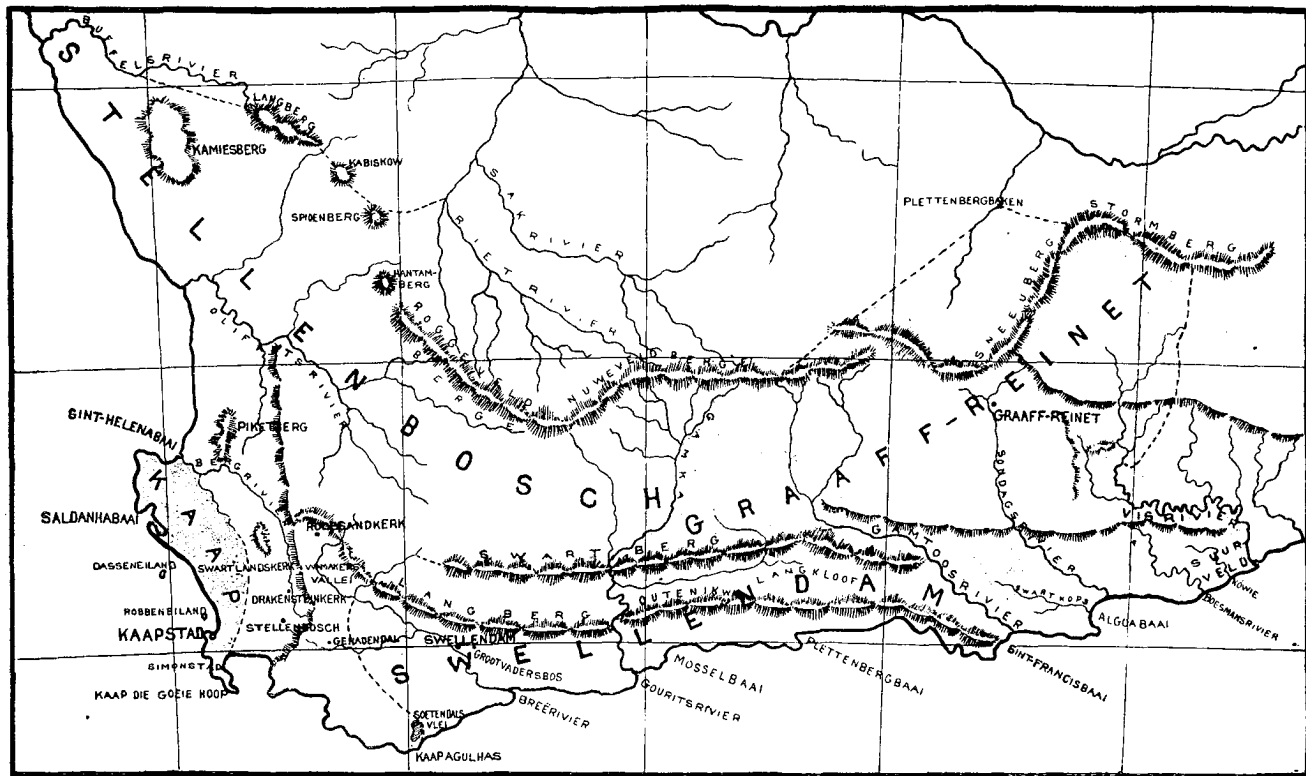
Soos reeds vroeër vermeld, was sedert 1714 alle onderwysers alvorens hulle hulle werk aanvaar het, onderworpe aan 'n examen en die goedkeuring van die Regering. Hoewel hierdie vereiste ook van toepassing was op knegte wat as onderwysers by koloniste in diens gegaan het, is dit in hulle geval maar selde nagekom. Sels nie die nadere bepalinge van Van Imhoff in 1743 en die herafkondiging daarvan in 1769, nl. dat niemand as Skoolmeester-kneg op die boereplase geduld sal word as hy nie bewys kan lewer dat hy ondersoek is en bekwaam gevind is tot die gee van onderwys, het die gewenste uitwerking gehad nie. Vandaar die resoluë van die Politieke Raad van 25 Oktober 1792 waarvolgens 'n finale poging aangewend is om die stelsel van onderwys-knegte onder behoorlike kontrole te bring.

Van hierdie belangryke resoluë het ook die Drakensteinse Kerkraad kennis geneem, en die bedoelinge van die Regering was vir hulle duidelik dat o.a. sels knegte wat as onderwysers by

⁴⁷ Sien brief van Skolarche, 3 April 1794, *Bijlagen tot de Resolusiën 1794*, C. 215, pp. 579-580.

⁴⁸ Sien *Res. Pol. Raad 1794 II* (22 April), C. 106, p. 54.

⁴⁹ Sien *Not. Kerkr. Drak.* 1784-1805 (10 Maart 1805), III, p. 212.

DIE KAAPKOLONIE AAN DIE EINDE VAN DIE 18DE EEU.

kolonistë in diens gaan, deur die Hervormde predikante ondersoek moes word of hulle nie leerstellinge huldig „die voor de Jeugd schadelijk en nadeelig zouden kunnen zijn”.⁵⁰ Van sulke onderwysers sou dan verwag word om ’n bewys te kan lewer van hulle ondersoek.⁵¹

Bewus daarvan dat die verpligting gevolglik op hulle gerus het om toe te sien dat aan hierdie instruksie so veel moontlik gehoor gegee word, het die Kerkraad te werk gegaan om ten minste die mees in-die-oog-lopemde oortreders daarvan op te spoor en op hulle plig te wys. Dit sou moeilik wees om dit te kontroleer op die verafgeleë boereplase, maar in die omliggende streke was dit wel moontlik. So vind ons dat ’n sekere Pieter du Toit (*sic!*), wat in Maart 1794 „eigenmachtigerwijze in de Wagemakers-valleij eene publicque school opgericht hebbende”,⁵² in hierdie jaar ’n slag-offer geword het van die toepassing van die instruksie. Omdat sy handelwyse strydig was „met de intentie der locale Regering, en met de instructie, die Kerkenrade desaaangaande heeft te observeeren”, het hulle die koster aangesê om hom dit te verbied.⁵³

Die koster het hieraan uitvoering gegee en genoemde Du Toit, wat sy skool op Wamakersvallei waargeneem het in die huurhuis van die ouddiaken Daniel le Roux, aangesê dat sy handelwyse strydig was met die bevel van hoër gesag, en dat hy sy skool moes staak totdat hy hom by die regte plek om verlof daartoe sal aangemeld het en hom aan die vereiste examen sal onderwerp het.⁵⁴ Du Toit het hom egter nie aan hierdie verbod gesteur nie, maar geantwoord dat hy daarmee sou voortgaan „tot tijd en wijle er zig een beeter middel van bestaan voor hem opdoe”,⁵⁵ sodat die Kerkraad geen ander uitweg gesien het as om by die Politieke Raad aan te klop om advies hoe hulle in die geval moet handel, en „welke middelen zij voorts zullen aangrijpen ter weering van deeze wanorde”.⁵⁶ Gevolglik het die Politieke Raad in die saak ingegryp en die Landdros van Stellenbosch en Drakenstein gelas om Du Toit namens die Regering te verbied om in die openbaar skool te hou, tot tyd en wyl hy op die behoorlike manier daartoe verlof gekry sal hê.⁵⁷ Die verbod het dié slag gepaard gegaan met ’n dreigement dat as dit nie nagekom word nie, verdere stappe gedoen sou word.

Teen hierdie ferme optrede van die owerhede het Du Toit nie langer kans gesien om met sy halsstarrigheid vol te hou nie. Hy

⁵⁰ Sien *Not. Kerkr. Drak.* 1784-1805 (3 Dec. 1792), III, p. 68. ⁵¹ *Ibid.*

⁵² Ons het hier dus nie te doen met ’n kneg wat as onderwyser gebruik is nie, maar met iemand wat op eie houtjie ’n skool geopen het. Onder „publieke” skool verstaan ons dus hier nie ’n skool wat die toestemming van die owerhede gekry het nie, maar ’n skool wat toeganklik gestel is deur die oprigter vir die algemene publiek. In die wyk Wamakersvallei het vermoedelik heelwat families gewoon.

⁵³ Sien *Not. Kerkr. Drak.* 1784-1805 (10 Maart 1794), III, p. 97.

⁵⁴ Sien missive Kerkr. Drak., 17 Maart 1794, *Res. Pol. Raad* 1794 I (21 Maart), C. 105, p. 855.

⁵⁵ *Ibid.* ⁵⁶ *Ibid.*

⁵⁷ Sien *Res. Pol. Raad* 1794 I (21 Maart), C. 105, p. 856.

was hierna verplig om dit die Kerkraad gewonne te gee, maar was nie van plan om sy onderwyswerk, sy bestaansmiddel, te laat vaar nie en het besluit om langs die wettige manier verlof aan te vra om dit te mag voortsit. Die Kerkraad was hom hierna goed gesind, daar hulle die wenslikheid besef het dat 'n skool in die wyk Wamakersvallei moes bestaan, en het dit op 12 Mei goedgevind om op sy versoek die Politieke Raad te nader oor die saak en dit by hulle aan te beveel dat hom verlof gegee sou word om met sy skool voort te gaan.⁵⁸

Die Kerkraad het hulle belofte aan Du Toit nagekom, en op 18 Junie 1794 het die Politieke Raad 'n missive van die Kerkraad aan hulle dienaangaande behandel. Hierin het die Kerkraad daarop gewys hoe noodsaaklik dit was dat in die distrik Wamakersvallei „voor de talrijke jeugd aldaar” 'n openbare skoolmeester aangestel moes word. As geskikte onderwyser in hierdie skool het hulle vervolgens voorgestel gemelde Pieter du Toit.⁵⁹ Ook die Politieke Raad was dit eens met die idee van 'n openbare skool in die wyk Wamakersvallei, en het beveel dat Du Toit op die gebruikelike manier deur die Skolarche ondersoek moes word of hy wel die nodige bekwaamhede besit „om tot publicque schoolhouder te worden aangesteld”.⁶⁰ Ná gedane ondersoek en nadat 'n gunstige rapport⁶¹ daaroor van die Skolarche ontvang is, is Du Toit dan ook op 27 Junie 1794 tot onderwyser in 'n openbare skool daar aangestel.⁶² Hy het sy werk aanvaar nadat hy op 24 Augustus 1794 voor die Drakensteinse Kerkraad verskyn het en sy aanstelling aan hom meegedeel is en hy deur die Kerkraad „gerecommendeerd [is] den schooldienst getrouw en naartig waar te nemen . . .”.⁶³

Teen hierdie tyd het nog 'n persoon kans gesien om 'n bestaan te maak as onderwyser in die wyk Wamakersvallei. Dit was 'n sekere Tobias Roe (*sic*!), wat aldaar in die huis van die burger Jan Rossouw, volgens meergemelde Du Toit, „publiek” skoolgehou het.⁶⁴ Du Toit het nie van hierdie nuwe indringer gehou nie en het besluit om 'n beroep op die beskerming van die Kerkraad te doen. Op sy beurt sou hy waak teen ongepermitteerde kollegas. Op 18 September 1794 verskyn hy in eie persoon voor die Kerkraad, en bring onder hulle aandag dat Roe skoolhou tot nadeel van sy geprivilegieerde skool, sonder dat hy as skoolmeester ondersoek en toegelaat is, en versoek derhalwe dat die Kerkraad die voorregte van sy skool „wilden maintineren” teen die inbreuk van die onwettige skoolmeester.⁶⁵ Tegemoetkomend teenoor Du Toit en ooreenkomstig hulle verpligtinge, het die Kerkraad werk gemaak van

⁵⁸ Sien *Not. Kerkr. Drak.* 1784-1805 (12 Mei 1794), III, p. 99.

⁵⁹ Sien *Res. Pol. Raad* 1794 II (18 Junie), C. 106, p. 496.

⁶⁰ *Ibid.*

⁶¹ Sien Rapport van Skolarche, 23 Junie 1794, *Bijlagen tot de Resolutiën* 1794, C. 216, pp. 605-606.

⁶² Sien *Res. Pol. Raad* 1794 II (27 Junie), C. 106, p. 534.

⁶³ *Not. Kerkr. Drak.* 1784-1805 (24 Aug. 1794), III, p. 103.

⁶⁴ *Ibid.* (18 Sept. 1794), p. 105.

⁶⁵ *Ibid.*

die saak. Aan die koster is dit opgedra om Roe af te vra of hy sy examen by die Kaapse Kerkraad afgelê het en of hy daarvan 'n sertifikaat kon lewer. As dit nie die geval was nie, moes hy hom namens die Kerkraad gelas om sy skool te staak totdat hy in staat sal wees om 'n bewys te lewer van 'n afgelegde examen voor die Kerkraad van die Kaap.⁶⁶ Aan hierdie opdrag is uitvoering gegee. By nadere ondersoek egter het dit geblyk dat Du Toit se aanklag teen Roe en die vermoede van die Kerkraad foutief was. Roe het 'n bewysstuk deur die Kaapse Kerkraad uitgereik, behelsende sy eksaminasie tot skoolmeester, voorgelê, en is daarop toegestaan om in die gemeente as „private” skoolmeester te fungeer.⁶⁷ Sy skool het dus verskil van dié van Du Toit. Waar Du Toit 'n „publieke” skool gehad het, d.w.s. 'n skool wat aan geen besondere familie verbind was nie, maar toeganklik was vir enigeen, was Roe 'n „private” skoolmeester, d.w.s. 'n soort van huisonderwyser wat óf net aan die kinders van een familie onderwys gegee het, óf miskien ook van huis tot huis gegaan het om gedurende die loop van die dag die kinders van verskeie families afsonderlik te onderrig. Dit het egter nie die moontlikheid uitgesluit dat hy aan die kinders van meer as een familie gelyktydig in 'n private woning onderwys gegee het nie. Hy was egter nie 'n ongepermitteerde onderwyser nie.

Die wyk Wamakersvallei, waar waarskynlik teen hierdie tyd 'n hele paar families digby mekaar gewoon het, skyn nou reeds 'n aantreklike oord vir onderwysers te gewees het. So is op 10 April 1796 nog 'n skoolmeester, te wete Jan Jacob van Zulk, wat voorheen reeds aan die Kaap as onderwyser werksaam was, toegelaat om daar 'n skool te open.⁶⁸

* * * * *

Uit die voorafgaande het aan die lig gekom dat ook die onderwyssake van Drakenstein, wat die gevestigde nedersetting aan die Paarl en die meer yl bewoonde wyk Wamakersvallei (teenswoordig Wellington) ingesluit het, 'n redelike mate van aandag van die kant van sowel die kerklike as die burgerlike owerhede geniet het. Met die uitsondering van 'n kort periode, tydens welke die skool deur die Kerkraad aan 'n ander persoon opgedra is, is die enigste openbare skool wat voor 1793 daar bestaan het, deur die voorleser waargeneem. Toe 'n tweede openbare skool aan die Paarl 'n wenslikheid geword het, is ook daartoe met sukses oorgegaan in 1793.

Uit ons behandeling van die kwessie van die toelating van onderwysers in die wyk Wamakersvallei, waar hierdie saak, weens die feit dat die mense daar blykbaar taamlik dig op mekaar gewoon het, en daar dit nie ver van die Paarl verwyder was nie, nogal taamlik gekontroleer kon word, het dit nie alleen duidelik geword dat ongepermitteerde onderwysers, veral in die meer afgeleë dele, beslis nie 'n seldsaamheid sou gewees het nie, maar ook dat die jeug van hierdie streek nogal heelwat onderwysfaciliteite geniet het.

⁶⁶ *Not. Kerkr. Drak.* 1784-1805 (18 Sept. 1794), III, p. 105.

⁶⁷ *Sien Not. Kerkr. Drak.* 1784-1805 (12 Jan. 1795), III, p. 109.

⁶⁸ *Ibid.* (10 April 1796), p. 116.

HOOFSTUK XXIII.

ONDERWYSBEHEER: VERHOUDING TUSSEN KERK EN STAAT.

Ons het nou op 'n stadium gekom waar dit vir ons, na aanleiding van wat ons behandel het, moontlik is om 'n juiste perspektief te verkry en 'n voorstelling te gee van die kwessie van onderwys-beheer, en die verhouding wat daar, hoofsaaklik in hierdie opsig, bestaan het tussen die Kerk en die Staat, of, miskien meer presies gesê tussen die geestelike en wêreldlike amptenare.

In die eerste plek het ons waargeneem dat die Raad van Skolarche gedurende hierdie jare geen geringe rol gespeel het nie. Hierdie Raad, wat in die eerste instansie belas was met die waarneming en behartiging van die onderwysbelange, het nou sonder uitsondering bestaan uit nie minder as vier lede nie, te wete die independente fiskaal as verteenwoordiger van die Politieke Raad, die diensdoende predikante van die Kaap en 'n ouderling. In hierdie Raad het die geestelike verteenwoordiging dus oorweeg, en wel in die verhouding van drie teen een. Maar wat was nou eintlik die betekenis ~~van~~ hierdie „geestelike” verteenwoordiging? Die aanstelling van hierdie mense het by die wêreldlike owerhede berus. So was dit die Direkteure in die moederland wat gesorg het vir die nodige predikante, en wel in medewerking met die Klassis van Amsterdam. Die predikante was dan ook deur die staat gesalarieer en dus niks anders as gesalarieerde staatsambtenare nie, met die opdrag om die geestelike belange in die besittings van die Kompanjie, onder die toesig van die burgerlike regering, te behartig. Ook die ouderling kon nie die kerklike waardigheid aanvaar sonder die tussenkoms van die Regering nie. Dit was kortliks die verhouding tussen die Kerk en die Staat in die algemeen. Vir ons doel sal dit dus miskien beter wees om hier te praat van die verhouding tussen die ambtenare vir die behartiging van staatsake en die ambtenare vir die behartiging van kerklike sake. In hierdie lig beskou, het die Raad van Skolarche bestaan uit een burgerlike ambtenaar en drie kerklike ambtenare, wat beteken het dat in getalsterkte die geestelike element oorwêend was.

Waar ons behandeling van die verhouding tussen Staat en Kerk dus feitlik neerkom op 'n behandeling van die verhouding tussen die Politieke Raad en die Raad van Skolarche, laasgenoemde met 'n „dominerende” meerderheid van geestelikes, sal ons nie moet vergeet nie dat ons nie aan die „Kerk” kan dink as 'n onafhanklike liggaam nie. Waar ons dan ook nie sal versuim om aan te toon die

rol wat die „Kerk” of „Kerkraad” in die behartiging van onderwysbelange gespeel het nie, mag ons ook hier nie vergeet dat die Politieke Raad boonop ook nog sy verteenwoordiger in die Kerkraad self gehad het in die persoon van ’n Kommissaris-politiek.

Ná die ontwaking van die Raad van Skolarche in 1779 tot ’n doelbewuste aktiewe liggaam, het hulle besluit om van die mag wat die Politieke Raad aan hulle toegeken het om self ook reëlings te tref in verband met onderwys sake, sonder lang versuim daadwerklik gebruik te maak; vandaar hulle reglement vir die Kaapse skole van 1782. Maar ook hierdie reglement het nie van krag geword alvorens dit nie deur die Politieke Raad behandel en goedgekeur is nie.

Verder as hierdie reglement het die Skolarche dit aanvanklik ook nie gebring nie. In plaas dat die Skolarche hierdie ywer van hulle voortgesit het en pogings in die werk gestel het om die toestande te verbeter deur die stigting van die so nodige skole vir gevorderde onderwysers in Kaapstad, het hulle maar altyd op die Politieke Raad gewag om hulle hiertoe opdrag te gee en aan te spoor. Dit was maar gedurig die Politieke Raad wat vir hulle aan die hand gegee het om planne tot verbetering te ontwerp. So het die Skolarche ook hulle groot „plan” van 1790 opgestel nadat hulle ’n opdrag van die Regering daartoe ontvang het, en ook hulle „vertoog” van 1792 dienaangaande gedoen nadat die Politieke Raad weer van hulle kant die saak aangeroei het. Sowel die „plan” as die „vertoog” is gevolglik deur die Politieke Raad ooreeneem en niks kon daarvan teré kom nie alvorens die Politieke Raad of die Hoër Gesaghebbers nie hulle goedkeuring daaraan geheg het nie.

Maar ook vir die uitvoering van die „plan” self was die Skolarche afhanklik van die hulp van die Politieke Raad. In hierdie verband egter het die magsreserwe wat die Raad hom voorbehou het, nl. om indien nodig die „plan” te mag wysig, nogal moeilikheid veroorsaak. In hierdie geval was die Raad derhalwe verplig om enigsins van hulle sterk hand af te sien, maar het slegs in soverre toegegee dat hulle bepaal het dat die „plan” nie sonder hulle toestemming verander mag word nie. Wat die verkry van die nodige onderwysers vir hulle geprojekteerde skole betref, was die Politieke Raad ook geneig om aan die Skolarche maar net ’n betreklike vrye hand te laat. Hulle was self gemagtig om na hierdie persone uit te sien, maar die finale goedkeuring van die aanstelling van hierdie onderwysers het by die Politieke Raad berus. Ook in hierdie geval het die Skolarche dit nodig gegag om die hulp van die Regering aan te vra.

In een besondere geval wil dit voorkom asof die kerk, of ten minste die predikante Serrurier en Fleck, nogal inisiatief aan die dag gelê het, en wel in verband met die insameling van ’n fonds vir onderwysdoeleindes. Hoewel hul blykbaar nie aanvanklik deur die Politieke Raad hiertoe aangespoor is nie, het hulle ook dit tog nie begin sonder ’n aanspooring van buite af nie, en wel van die kant

van sommige van die ingesetenes. Wel het die Regering hulle 'n betreklike vrye hand gelaat in verband met die insameling en administrasie van die fonds. Maar ook hierin het ons opgemerk dat hulle nie eers 'n geskikte gebou as skool kon aankoop, of later herstelwerk daaraan kon laat doen nie, alvorens hulle nie die toestemming van die Politieke Raad verkry het om die geld op daardie manier te bestee nie. Ook toe dit daarop aangekom het om die beloofde geld in te samel, het die Skolarche die hulp van die Regering ingeroep, nl. toe die Regering by wyse van 'n publieke plakkaat aangekondig het dat die Skolarche officieel gemagtig is om die geld in ontvangs te neem. Op die voorstel van die Skolarche het die Regering by dié geleënteid ook bepaal dat voorlopig obligasies aangeneem sou kon word in die plek van beloofde bydraes.

Die Politieke Raad was ook nog maar steeds die liggaam waarheen almal hulle gewend het in verband met onderwyssake. So het Spenlin in 1788 b.v. nie sy Memorie ter oorweging by die Raad van Skolarche ingedien nie, maar wel by die Politieke Raad. Laasgenoemde was natuurlik, soos gewoonlik, nie ongeneë om die Skolarche ook hierin te erken nie, vandaar dat hulle ook hierdie memorie aan hulle oorhandig het.

Dieselfde mate van erkenning het die Skolarche van die kant van die Regering geniet met betrekking tot die kwessie van die aanstelling van onderwysers in die gewone laer skole. Hoewel sollicitante hulle gewoonlik sonder uitsondering tot die Politieke Raad gewend het om van hulle verlof te verkry om openbare onderwys te mag gee, het die Politieke Raad in die reël die sollicitante vir 'n ondersoek by die Skolarche aanbeveel. Die finale goedkeuringsreg het egter by die Politieke Raad berus, hoewel hulle nie die aanbevelings van die Skolarche in die wind geslaan het nie. So is Zwartzenberg dan ook op aanbeveling van die Skolarche slegs provisioneel deur die Politieke Raad toegelaat.

Net een alleenstaande geval het onder ons aandag gekom waar 'n sollicitant hom direk tot die Kerkraad gewend het. Dit was toe 'n sekere Willem Hendrik Louisen in April 1795 by hulle ingelewer het „een versoek schrift tendeerende, om als gepreviligeerde Schoolmeester tot het onderwijs der jeugd in dit Caabse vlek te mogen werden aangesteld”.¹ Om sy aansoek krag by te sit het hy dit laat vergesel gaan van „eenige documenten wegens desselfs habilitieit”. Hierin was hy egter minder suksesvol. Die Kerkraad het sy geval in behandeling geneem, blykbaar sonder om die Skolarche of die Politieke Raad daarvan te verwittig. By die examineer van die versoekskrif en die dokumente is egter reeds bevind „dat daar inne het gebrekkige ten volle consteerde” en is derhalwe „verstaan in dit supplicq al meede niet te condescenderen”.²

'n Soortgelyke samewerking het ons ook aangetref tussen die Politieke Raad en die Skolarche met betrekking tot die bekoming

¹ *Res. Kerkr. Kaapstad* 1791-1802 (13 April 1795), K.R. 9, p. 146.

² *Ibid.*

van geskikte leerkragte van oorsee. Van die werk van hierdie twee liggame in verband met die vind van die nodige onderwysers vir die Franse en Latynse skole, volgens die geprojekteerde „plan” van die Skolarche van 1790 en hulle vertoog van 1792, het ons reeds melding gemaak. Hulle sou mekaar in hierdie saak behulpsaam wees. Toe die Skolarche gevolglik plaaslik iemand gevind het in die persoon van Cornelis van Baak om as praeceptor met die Latynse Skool ’n begin te maak, het hulle die volle ondersteuning van die Politieke Raad geniet. Dit was juis die Raad wat op 27 Maart 1792 in antwoord op ’n skrywe van die huisvrou van Van Baak by die Bewindhebbers aanbeveel het dat sy sowel as haar kinders sonder koste hierheen gebring moet word, „uit hoofde zijnen bekrompene omstandigheden van de betaling der gewoone Transport en kost penningen”, aangesien hy dan beter in staat sal wees „om met het geeven van lessen” sy talente „tot instructie der jeugd” te kan aanwend.³ Die Politieke Raad was dus steeds gedagtig aan die bestaande gebrek aan bekwame onderwysers en sou waar moontlik in die verbetering daarvan ’n helpende hand bied.

Intussen het die kwessie van die behoefte aan leerkragte ook nie die Klassis van Amsterdam koud gelaat nie. Die korrespondensies tussen die Kaapse Kerkraad en die Klassis getuig dat beide hierdie gebrek ter harte geneem het en waar moontlik verhelp het.⁴

In verband met die oprigting van skole het dit wel soms by wyse van uitsondering voorgekom dat die Politieke Raad die reg aan ’n persoon verleen het om ’n skool waar te neem sonder om die Skolarche oor die saak te raadpleeg. Hulle het dit egter nooit gedoen in verband met onderwysers wat van plan was om openbare skole te open nie. Die vermelde uitsonderinge is waar te neem in die geval van die Militaire skool, wat egter ’n blote regeringskool was, en in die geval van Ziegler se privaatskool. In laasgenoemde geval is die Skolarche op aandrang van Kommissaris Sluijsken wel verwittig van Ziegler se voorgestelde skool, maar is sy versoek toegestaan selfs teen die aanbeveling van die Skolarche in. Uit die feit dat Ziegler se „plan” onderteken is selfs deur verskeie van die lede van die Politieke Raad en die meerderheid van die Raad

³ Sien *Res. Pol. Raad 1792 II* (27 Maart), C. 96, p. 914. Saam met haar het ook een van die lede van die Tweede Deputasie van die Koloniste (1785), Johannes Roos, aansoek gedoen om na die Kaap te mag terugkeer. Minder gunstig was die Politieke Raad in hulle aanbeveling by die Bewindhebbers teenoor sy terugsending gesind. Hulle (die Pol. Raad) besluit derhalwe, in aanmerking nemende die motief waarom hy in 1785 na die vaderland gegaan het saam met ander „malcontenten” en weens die, volgens hulle, gesonde vrees vir toelating, om dit aan Here XVII self oor te laat om oor die wenslikheid al of nie van sy terugsending te besluit. *Ibid.*

⁴ Sien brief K.’se Kerkr.—Kl. Amst. (7 Febr. 1791), *Brieven van Kaapsche Kerken aan Classis Amsterdam 1772-1792*, Cl. 67; Brief Kl. Amst.—K.’se Kerkr. (3 Okt. 1791), *Copij-brieven Classis Amst. aan Buitenl. Kerken 1780-1804*, Cl. 46.

nie gediend was met die idee om die Skolarche te raadpleeg in die saak nie, is selfs af te lei dat daar in hierdie tyd, 1794, nie die gewenste harmoniese samewerking tussen die Politieke Raad en die Skolarche bestaan het nie.

Veral in een opsig kan ons nie die reuseaandeel van die Kerk miskien nie, en wel in verband met hulle noukeurige sorg vir die opvoeding van minderbevoorregte kinders. Hierdie saak het ons egter reeds volledig behandel. Daaruit het dit genoegsaam duidelik geword dat ook nog gedurende hierdie jare die taak veral op hulle skouers gerus het om te sorg vir die nodigste algemene opvoeding sowel as vir die skoolopvoeding van weeskinders, asook van kinders wie se ouers dit deur onbedagsaamheid of as gevolg van gebrek aan middele versuim het. Ons herinner ons ook hoedat die Diakonie in so 'n geval soos dié van Colijn selfs nie eens teruggedeins het om geweld te gebruik nie, waarin die Politieke Raad hulle dan ook nie in die steek gelaat het nie, maar die nodige krag bygesit het. Die finansiële las as gevolg van sulke maatreëls het natuurlik byna uitsluitlik op die fondse van die Diakonie gerus. Toe During in September 1795 nie in staat was om as onderwyser 'n behoorlike bestaan te maak en sy groot huisgesin te onderhou nie, was dit die Diakonie wat hulle oor hom ontferm het en hom 'n maandelikse bystand van 10 Rds. gegee het solank as wat dit nodig was.⁵

Ook gedurende hierdie jare het die owerheid dit soms nodig geag om hom in te meng waar die ouers die opvoeding van hulle kinders verwaarloos het. Ter illustrasie behandel ons vervolgens 'n geval uit die jaar 1794, wat ons laat dink aan dié van Colijn enige jare vroeër, enigszins volledig.

In April 1794 het twee kommissarisse aan wie dit opgedra was om, as gevolg van die klagte van bure, ondersoek in te stel na die lewenswyse van die burger Rogiers en sy gesin naby Wynberg, hulle verslag gedoen. Hulle het bevind dat Rogiers in 'n bouwvallige en armoedige hutjie gewoon het met sy vrou en agt kinders, waaronder o.a. 'n jong man van 24 jaar, 'n seun van 10 jaar en twee meisies van ongeveer 26 jaar was. Hier het hy gewoon sonder om die land wat hom gegun is te bewerk om daardeur 'n onderhoud vir sy familie te vind, „zo wel als de middelen welke nodig zouden zijn omme de voorsz. kinderen een redelijken opvoeding” te kan gee, maar het hom inteendeel met sy huisgesin „gewend, met den gantschen dag te slaapen—welke ongelukkige handelwijze ten droevigste gevolge hadt dat geene dier kinderen nog leezen nog schrijven veel min hunne geloofsbelijdenisse konden, en dus voortleefden als ongelukkige schepzelen zonder de minste hoop omme van dezelve door den tijd nuttige leeden voor de maatschappij te maaken”.⁶ Hoewel verskeie families aangebied het om die kinders te neem en te laat opvoed, wou die ouers dit nie toelaat nie en was die kinders ook nie daartoe geneë nie, „maarintegendeel verlangden

⁵ Sien *Res. Kerkr. Kaapstad* 1791-1802 (7 Sept. 1795), K.R. 9, p. 159.

⁶ Sien *Res. Pol. Raad* 1794 II (22 April), C. 106, p. 90.

met hun (hulle ouers) in hunne armoede te deelen". Verder het hulle omtrent die kinders, „welke zeer slordig en morsig gekleed, vermagerd en der zelve aangezigten bijna zwart door de zon verbrand waaren", bevind dat hulle „dagelijks zo te zeggen bloot in de wildernisse rond loopen, om aard vruchten tot derzelve onderhoud te zoeken, en bij bespeuring van eenig vreemd mensch zich in de bosschen verschoolen".⁷

Die Politieke Raad het besluit om die Raad van Justisie te beveel om hierdie saak te ondersoek en, indien nodig, maatreëls te tref „als zij geschikt zullen oordeelen . . . om aan deeze ongelukkige kinderen te doen hebben eene betamelijke opvoeding, die haar tot nuttige meedeelenden der Burgerlijke maatschappije maaken kan . . .".⁸

Die Raad van Justisie het dit gedoen en sekere maatreëls getref. Sodoende is ondersteuning verkry, in die geval van sommige van die kinders, van hulle doopgetuies, terwyl drie van die minderjariges deur die Diakonie opgevoed sou word.⁹ Rogiers is toe aangese om met sy kinders aan die hoofplaas te verskyn, maar nadat hy lank getoef het, het hy te voorskyn gekom met slegs drie van sy dogters, van 19, 17 en 16 jaar oud respektiewelik. Die Raad het hulle toe ondervra en dit het geblyk „dat dezelve noch leezen, noch schrijven, maar alleenlijk een weinig konden spellen, en overigens geheel onkundig waaren in de kennis der Goddelijke waarheeden . . .".¹⁰

Nadat aan Rogiers toe weer die erns van die saak voorgehou is, het hy gevra of dit nie moontlik sou wees om, in stede van sy kinders van hom af weg te neem, 'n skoolmeester aan hom te gee nie, deur wie hy dan sy kinders behoorlik sal laat opvoed, „met belofte van in het toekomende beter toezicht over de opvoeding zijner kinderen te zullen houden".¹¹

Vreemd genoeg neem die Politieke Raad hierna alles behalwe 'n ferme houding in, waar hulle, op aanbeveling van die Raad van Justisie en in aanmerking nemende die „hardigheid" om kinders van hulle ouers af weg te neem, besluit het om Rogiers provisioneel nog 'n kans te gee, mits dat hy sy belofte tot betere nakoming van sy ouerlike plig sou uitvoer.¹²

Hierdie geval dien as 'n verdere voorbeeld om te illustreer welke verhouding daar tussen Kerk en Staat bestaan het, ook wat betref die toesighou dat kinders wie se ouers nie daartoe in staat was nie of wat verwaarloos het om dit te doen, ook 'n behoorlike opvoeding en skoolopleiding sou geniet. Waar dit tot hertoe miskien voorgekom het asof dit gewoonlik die Kerk was wat in die eerste instansie

⁷ *Sien Res. Pol. Raad 1794 II (22 April), C. 106, p. 91.*

⁸ *Ibid.*, p. 102.

⁹ *Sien Res. Pol. Raad 1794 III (11 Nov.), C. 107, pp. 418-421.*

¹⁰ *Ibid.*, p. 424.

¹¹ *Ibid.*, p. 426.

¹² *Ibid.*, p. 427.

ingegryp het, en dan later, soos in die geval van die meergenoemde Colijn, die hulp van die Regering ingeroep het, het ons hier met 'n definitiewe voorbeeld te doen waar dit die Staat was wat, bloot op grond van die klagte van bure teen Rogiers by hulle ingelewer, die eerste opgetree het. Dit was die Politieke Raad wat die twee Kommissarisse aangestel het om ondersoek in te stel, en die Politieke Raad self wat dit later aan die Raad van Justisie opgedra het om verder handelend op te tree, en eers pas hierna het die Kerk sy aandeel gedoen deur behulpsaam te wees by die vind van „pleegouers” vir die verwaarloosde kinders.

'n Soortgelyke verhouding gebaseer op samewerking onder die oppertoelig van die Staat het tussen Kerk en Staat bestaan met betrekking tot die beheer van die onderwys in die buitelandse distrikte, in soverre as wat dit altans onder beheer was, met dié verskil dat die Kerk hier uit die aard van die saak, nl. daar die Kerkrade in die buitelandse gemeentes meer kontak met die mense aldaar as die Politieke Raad gehad het, miskien meer inisiatief aan die dag gelê het. Die werk wat in die Kaap deur sowel die Raad van Skolarche as deur die plaaslike Kerkrade behartig is, het dan ook in die buitelandse gemeentes op die Kerkrade daar geval. In hierdie tyd het daar nl. nog geen afsonderlike Rade van Skolarche of Skoolkommissies vir die buitelandse gemeentes in die besonder bestaan nie; die Skolarche is dus hier deur die Kerkrade verteenwoordig. In verband met die magposisie van die Kerkrade in hierdie opsig dien ons ook hier te onthou dat die Kerkrade gelei is deur die respektiewe predikante, wat in werklikheid niks anders as besoldigde staatsamptenare was nie.

Maar ook wat betref die verandering of verbetering van bestaande toestande en gebreke in die onderwys hier, het die vernameeste dryfkrag van die Politieke Raad, en dus die Staat, uitgegaan. So was dit Van Imhoff, 'n staatsdienaar by uitstek, wat in 1743 kragtige verbeteringe beoog het in verband met die buitelandse distrikte. Die aandeel wat die Kerk hierin gehad het, was slegs dat kerklike dienare, sieketroosters, wat ook maar deur die Staat aangestel en besoldig was, gebruik is as die onderwysers in uitvoering van Van Imhoff se instruksies.

Dit was ook die Politieke Raad wat tydens die herlewing in die belangstelling van die owerhede in die onderwys in die buitelandse distrikte wat ons sedert ongeveer 1782 waargeneem het, die wisselvalligheid en gebrekkige in die onderwys van die onderwyser-knegte ingesien en besef het en getrag het om hierin verbetering aan te bring deur, tot 'n paar maal toe, 'n plan wat die oprig van groot openbare skole in die mees bewoonde dele van die afgeleë streke van die volksplanting, beoog het, ter oorweging by die Skolarche aanbeveel het. Dit was slegs die Skolarche wat sekerlik in hierdie opsig meer deursigvermoë aan die dag gelê het as die Politieke Raad en besef het dat die stelsel prakties onuitvoerbaar was, en dat die beoogde doelwit nie daarmee bereik sou kon word nie,

wat hulle genoodsaak het om met teensin van hulle plan af te sien. Intussen het ook die Kerklike owerheid in die moederland heelwat belangstelling in die saak getoon, maar tot daadwerklike hulp van enige betekenis het hulle nie gekom nie.

Toe die Politieke Raad in 1792 vir die laaste maal probeer het om die Skolarche oor te haal tot hulle idee van Kosskole, het hulle die bevoegdheid van die predikante van die buitgemeentes om in hierdie saak advies te gee en hulp te verleen wel deeglik ingesien. Vandaar hulle opdrag aan die Skolarche om 'n gesamentlike vergadering met genoemde predikante te belê en die moontlikheid van die uitvoering van die plan deur hulle voorgestel te oorweeg.

Maar ook in verband met die vind en die voorsiening van die nodige onderwysers vir die platteland, sowel van meesters vir openbare skole as van huisonderwysers, het die Politieke Raad die leeu-aandeel geneem. So was die sieketroosters wat die openbare skole bedien het almaal mense wat nie alleen deur die Politieke Raad gevind en aangestel is nie, maar wat ook deur hulle, vir hulle kerklike verrigtinge altans, besoldig is. Ook die onderwyser-knegte wat vanuit die diens van die Kompanjie „in leen” ontvang is en wat saam met private persone wat as huisonderwysers onder die koloniste 'n bestaan gemaak het, die enigste onderwysers in die afgeleë dele was, is deur bemiddeling van die staat verskaf.

Dit was met betrekking tot die beheer en kontrole oor die onderwys plaaslik wat die gedrag van die onderwysers betref, dat die Kerkrade nogal heelwat inisiatief aan die dag gelê het. So het ons verneem hoedat die Drakensteinse Kerkraad dit in 1716 by die Politieke Raad aanbeveel het dat die Raad hulle moes magtig om 'n ondersoek in te stel na die godsdienstige oortuigings van die meesters wat onder hulle geresorteer het, en hoedat dieselfde Kerkraad later 'n wakende oog daarop gehou het dat die jeug in die wyk Wamakersvallei nie deur ongepermitteerde onderwysers bedien sou word nie. Ook herinner ons daaraan hoedat dit as gevolg van die moeilikhede en bedrywighede van die Stellenbossche Kerkraad met die onderwyser De Beer en op hulle aanbeveling was dat die verbod van 1743 insake onderwysers wat nie vooraf geëksamineer is nie, andermaal afgekondig is in 1769. Die predikant van Stellenbosch het egter by hierdie geleentheid erken dat hulle niks teen De Beer vermag alvorens hulle nie die hulp van die Politieke Raad ingeroep het nie. Die genoemde bedrywighede van sowel die Kerkraad van Drakenstein en dié van Stellenbosch was dan ook bloot net 'n uitvoering van verpligtinge wat deur die Politieke Raad op hulle gelê was.

Hierdie Kerkrade kon ook nie eers oorgaan tot die stigting van openbare skole naas die bestaande Kerskole nie alvorens hulle nie met die Politieke Raad in verbinding was oor die saak nie.

Ten spyte egter daarvan dat die Politieke Raad so 'n sterk posisie beklee het, ook wat die beheer oor die onderwys in die buitdistrikte betref, het ons ook genoeg geleentheid gehad om te

HOOFSTUK XXIV.

SAMEVATTING, 1652—1795.

BAANBREKERS EN 'N LANGSAME BEGIN, 1652-1714.

Waar ons nou gekom het tot aan die drempel van die 19de eeu—'n eeu wat met hom meegebring het splinternuwe faktore en omstandighede, wat ons onderwysgeskiedenis weldra in 'n ander rigting gestuur het, daar kan ons terugkyk op 'n periode van byna 'n anderhalwe eeu waarin die fundamente gelê is.

Hoewel Jan van Riebeeck en sy metgeselle toe hulle in April 1652 'n begin gemaak het met die diensbaarmaking vir die blanke beskawing van die mees suidelike punt van die „donker” kontinent, vir sover dit die reëling van onderwyssake betref die moederland se voorbeeld, asook dié van hulle landgenote in Nederlands-Indië, tot hulle beskikking gehad het, tog was hier aanvanklik ander sake van lewensbelang wat hulle aandag in beslag geneem het. Daar hulle te doen gekry het met 'n wilde en vreemde land wat hom nie maklik sou laat tem nie, moes die onderwys van die jeug, van wie die getal aanvanklik maar gering was, in die begin agterweë bly. Waar dit tot 1663 geduur het alvorens die eerste skool vir blanke kinders aan die Kaap geopen is, daar kan ons egter nie hierdie vertraging sonder meer toeskrywe aan 'n gebrek in die getal kinders van skoolgaande ouderdom nie. Waar hierna wel werk gemaak is van die onderwys van enige aard, is hierdie baanbrekerswerk verrig deur die sieketroosters wat naas hulle „ vertroostingswerk ” in die eerste jare van die volksplanting ook as die enigste geestelike leiers moes diens doen. Net soos sommige van hulle kollegas in die Ooste was hulle ook in ons land werksaam as ons eerste onderwysers, ten spyte daarvan dat hulle maar alte dikwels nie eens in staat was of waardig was om hulle geestelike werk te doen nie; verskeie het hulle skuldig gemaak aan skroomlike wangedrag terwyl die verleiding van 'n oormatige gebruik van sterk drank as 'n vername strikval by hulle voorgekom het. Hoewel godsdiensonderwys, ooreenkomstig die gees van die tyd, die vernaamste skoolvak in hulle skole was, het hulle ook onderwys gegee in lees, skrywe en reken.

Dit was egter die slawebevolking en nie die blankes nie wat die eerste in die geleentheid gestel was om 'n skool tot hulle beskikking te mag hê. In 1658 is dit aan die Sieketrooster, Pieter van der Stael, opgedra om aan die slawe ook letteronderwys te verskaf om sodoende meer diens uit hulle te kry en om die godsdiensonderwys meer doeltreffend te maak. In 1663 het hierdie afsonderlike skool vir slawe- en Hottentotkinders egter nie meer bestaan nie, maar is die nie-blanke element naas die blanke in een skool opgeneem, en so het die beginsel van koëdukasie van die rasse sy verskyning gemaak, wat ten spyte van sporadiese pogings om dit weer te vernietig homself bly handhaaf het tot aan die einde van die Kompanjie se bewind en ook nog later.

Maar terwyl die owerhede deur middel van die onderwys deur sieketroosters gegee, voorsiening gemaak het in die dringendste behoeftes dienaangaande van die verskillende seksies van die Kaapse jeug, het 'n nuwe geslag, dié van die veeboere, hulle verskyning gemaak. Reeds kort ná die instelling van die Vryburgers het die gestadige verspreiding van hierdie geslag die binneland in begin. Hulle het al gou die baanbrekers geword wat die blanke beskawing dieper die binneland ingedra het. Die uitbreidingsproses het sy gang gegaan en die ongekende en ongeëerde veeboer het die hooftreër geword van ontwikkeling en beskawing in ons binnelande. Die vermeerdering van die getal van die koloniste het natuurlik 'n vermeerdering in die getal van die kinders meegebring, en so verbaas dit ons nie dat al gou die Kerk en die skool agter die veeboere aangetrek het. Reeds voor die einde van die eeu het daar in die digsbewoonde dele van die binneland twee nuwe stigtings, te wete Stellenbosch en Drakenstein, hulle ontstaan geneem. Ook hier was dit die kerklike dienare, die sieketroosters, wat die onderwyserswerk op hulle geneem het.

Aangesien die grootste gros van die kinders van die koloniste, omdat hulle te ver daarvandaan gewoon het, nie in staat was om gebruik te maak van die gevestigde skole in Kaapstad, op Stellenbosch en in Drakenstein nie, moes die hulp van 'n ander klas van baanbrekeronderwyser ingeroep word. In hierdie leemte is nl. gedeeltelik voorsien deur persone wat gewillig of begerig was om as privaatonderwysers onder hulle volksgenote diens te doen. Die Regering was dan ook die koloniste hierin behulpsaam en het dit goedgevind om van hulle ambtenare van laer rang as onderwyser-knegte „in leen” aan die landliede af te staan. Dit was hierdie mense wat naas vryburgers wat ook gewillig was om 'n bestaan te maak deur onderwys te gee, as boereskoolmeesters baanbrekerswerk verrig het en as sodanig eervol dien vermeld te word naas hulle meer bevoorregte kollegas, die sieketroostermeesters.

VOORUITGANG EN DOELBEWUSTE HERVORMING, 1714-1782.

Voor 1714 het aan die Kaap, Stellenbosch en Drakenstein dus reeds 'n paar openbare skole bestaan en het verskeie persone privaat onderwys gegee, en dit terwyl hier nog geen onderwyswet bestaan het nie wat met sig meegebring het 'n enigszins uniforme onderwysbeleid. In die genoemde jaar is egter 'n belangryke mylpaal in ons onderwysgeskiedenis bereik en wel omdat goewerneur Maurits Pasques de Chavonnes, wat daardie jaar sy amb hier aanvaar het, daarin geslaag het om ons eerste onderwyswet op die „wetboek” geplaas te kry. Tog was hy nie die eerste een wat die wenslikheid en noodsaaklikheid van so 'n stap besef het nie; ds. Le Boucq het reeds in 1707 die noodsaaklikheid van 'n algemene onderwysbeheer en behoorlike reglemente ingesien en gevolglik die aandag van die owerhede daarop gevestig; maar verder as dit het dit aanvanklik nie gekom nie. Die aftredende goewerneur-generaal van Nederlands-Indië, Joan van Hoorn, het in 1710 toe hy op sy terugreis hier aangedoen het, die saak opnuut aangeroe. Ook hierdie poging het egter nie veel vrug afgewerp nie, want hoewel die Politieke Raad besluit het om 'n kommissie van skoolopsieners in die lewe te roep, het daarvan in die praktyk niks tereg gekom nie voordat De Chavonnes in 1714 die saak in alle erns aangepak het. 'n Onderwyswet en 'n georganiseerde beheer oor onderwys sake het nou dringend noodsaaklik geword, want daar het intussen selfs 'n soort van 'n hoërskool, die Latynse skool met Lambertus Slicher as rektor, sy ontstaan aan die Kaap geneem. Soos te verwag, was hierdie ordonnansie van De Chavonnes 'n produk van die tyd en toon dit dan ook 'n duidelik-merkbare ooreenkoms aan met dergelyke reglemente in die moederland en in die Ooste. Nou was daar ten minste 'n duidelike leidraad in die reëling van onderwys sake in die gevolg.

Dit skyn een van die hoofmotiewe van die wet te gewees het om 'n behoorlike kontrole daar te stel oor diegene wat 'n bestaan sou maak deur as onderwysers werksaam te wees; vandaar die toelatingsexamen of ondersoek wat die verlening van die reg om te mag onderwys gee sou voorafgaan. Die wet het egter nie duidelik vasgestel deur wie die ondersoek waargeneem moes word nie, hoewel ons met reg die daardeur aangestelde Skolarche sou kon aandui as die aangewese persone om dit te doen. Uit wat in die praktyk plaasgevind het na 1714 is egter vas te stel dat die finale verlening van reg om 'n skool te mag open sonder uitsondering berus het by die Politieke Raad terwyl die Raad, sover bekend, wat die ondersoek van aspirant onderwysers betref, hom gedurende 1737 laat lei het deur die Skolarche en tussen 1743 en 1777 op 'n paar uitsonderinge ná deur die Kerkraad. Hierna het die Skolarche weer op die voorgrond getree.

Ten spyte daarvan dat die wet van 1714 so uitdruklik bepaal het dat niemand onderwys mag gee nie alvorens hy hom onderwerp het aan 'n ondersoek insake sy bekwaamheid en godsdienstige gesindhede was daar begrypikerwys sodanige persone wat dit nie wenslik of raadsaam geag het om hulle hieraan bloot te stel nie en op eie houtjie die vryheid geneem het om onwettiglik skole te open of in die privaats onderwys te gee. So 'n toestand van sake het natuurlik gestrek tot die nadeel van die gepermitteerde skoolmeesters aangesien hulle inkomste bestaan het uit die skoolgeld wat die afsonderlike leerlinge betaal het, en getalle dus 'n groot rol gespeel het. Met verloop van tyd het hulle die toestand dan ook ondraaglik gevind en hulle genoodsaak gevoel om tweemaal, en wel in 1753 en 1779, by die Regering aan te dring op beskerming teen die onregverdige en onwettige mededinging. Hoewel die Regering by hierdie geleenthede opnuut aan die verbod van 1714 dienaangaande herinner het, het hulle sowel as die Skolarche alles behalwe 'n besliste houding ingeneem, selfs nadat die name van oortreders in 1779 by hulle ingehandig is; 'n gedragslyn wat miskien daaruit te verklaar is dat invloedryke ingesetenes en selfs regeringspersone die wet oortree het deur huisonderwysers in diens te neem sonder om hulle eers vir 'n ondersoek by die owerheid aan te beveel.

Voor die opening van die Latynse Skool, wat maar 'n vry kortstondige bestaan geniet het en wel tot omstreeks 1728, 'n inrigting wat ons 'n soort van hoërskool kan noem, het aan die Kaap slegs laer skole bestaan. Hulle het in drie klasse geval, die gewone laerskole waarin private persone op eie rekening met die toestemming van die Regering werksaam was, die Kerkskool van die Sieketrooster en die Slaweschool van die Kompanjie. Dit was die uitgemaakte politiek van die owerheid om ooreenkomstig die begeerte van die meesters die getal skole so gering moontlik te hou om sodoende die bestaan van die onderwysers deur groot getalle wat finansiële voordele meegebring het, so aantreklik moontlik te maak. Die vakke wat in hierdie skole onderwys is, het intussen nie beperk gebly tot godsdienstonderwys, lees, skrywe en reken nie, maar ons het selfs vakke soos Frans, Engels en Mathesis op die leerplanne van sommige van hulle gevind.

Nie alleen die kinders van welgestelde ouers was in die geleentheid om ten minste 'n sekere mate van skoolopleiding te ontvang nie, maar ook die kinders van minder gegoede ouers en weeskinders was nie heeltemaal van die voorregte daarvan verstoke nie. Hier was dit die Diakonie wat 'n leeu-aandeel geneem het deurdat hulle behalwe die gewone alimentasie wat hulle aan behoeftiges verleen het, ook voorsiening gemaak het in die algemene opvoeding sowel as die letteronderrig van die sodanige jeug, deur hulle óf in hulle skool deur die Sieketrooster waargeneem te laat onderwys óf by geskikte persone te plaas om onder hulle toesig 'n ambag te leer.

Die wet van De Chavonnes het wel 'n beter reëling van en kontrole oor onderwysaangeleenthede in die hoofstad self teweeggebring,

maar was nie bestemd om in die buiteland distrikte enige noemenswaardige uitwerking te hê nie. Die uitbreiding in die binneland het intussen met rasse skrede voortgegaan. As hoofdraer van 'n nuwe beskawing tref ons nog steeds die veeboer aan, wat agter sy vee aan die binnelande al dieper en dieper ingedring het, terwyl agter hom aangetrek het die Regering en die Kerk om waar moontlik verwildering deur die teenwerking van beskawingsinvloede te voorkom. Dit was Baron van Imhoff wat in 1743 'n inspeksiereis in ons binnelande onderneem het, en as gevolg van wat hy waargeneem het die onderwystoestande daar besonder baie hom aangetrek het en besluit het om die leemte van De Chavonnes se wet dien-aangaande soveel moontlik aan te suiwer. Hy het gevolglik vir die buiteland distrikte op die gebied van die onderwys beteken wat De Chavonnes beteken het vir die onderwys in die meer gevestigde dele van die Volksplanting en meer in die besonder vir die onderwys in Kaapstad self. Van Imhoff was veral bevrees dat die mense wat sover van die kerke en gevestigde skole af verwyder was in die binnelande, sou verwilder, en wou dit probeer verhoed. As die beste middel om sy doel te bereik het hy dit nodig geag en derhalwe gelas dat nog twee predikante vergesel van sieketroosters in die buitewyke geplaas moes word. 'n Derde sieketrooster wat net soos sy twee genoemde kollegas verplig sal wees om ook kosskole te bedien, sal dan geplaas word in die mees afgeleë oord.

Van die uitvoering van hierdie instruksies is feitlik onmiddellik werk gemaak. So is nog in 1743 as predikant in Waveren aangestel ds. Meiring, terwyl Louis van Dijk hom as sieketrooster-skoolmeester daar gevestig het. Wietse Botes is in 1744 na Swartland gestuur, waar hy onmiddellik 'n skool geopen het terwyl Abraham Schietekat ook in dieselfde jaar na Grootvadersbosch gestuur is om volgens die instruksies daar 'n kosskool te open. Van Imhoff het origens nie die waarde van die stelsel wat in swang was waarvolgens die ingesetenes knegte vanuit die diens van die Kompanjie „in leen” ook as onderwysers kon ontvang, te hoog aangeslaan nie. Hy wou hulle as onderwysers lievers vervang sien deur die genoemde sieketrooster-skoolmeesters, maar het tog beseft dat hulle dienste onder omstandighede noodsaaklik was; vandaar sy bepaling dat as knegte wel as onderwysers „in leen” gegee word, hulle hulle eers aan 'n examen of ondersoek moes onderwerp. Hiermee het hy gemeen om van praktiese toepassing te maak op die binnelande, die toelatingsexamen wat reeds in 1714 deur De Chavonnes in die lewe geroep is. Maar ook hy het nie veel sukses in verband hiermee gehad nie. Bewys hiervan lewer die feit dat die Politieke Raad tydens die ambstyd van Rijk Tulbagh as goewerneur en wel in 1769, verplig was om die verbod van Februarie 1743 te herhaal, nadat dit geblyk het hoedat 'n sekere onderwyser N. N. de Beer in die distrik van Stellenbosch hom skuldig gemaak het aan „skadelike leringe”.

Aan Van Imhoff is dit desnietemin te danke dat die getal openbare skole in die binnelande na 1743 wel vermeerder het en dat ten minste 'n poging aangewend is nie alleen om meer onderwys-faciliteite vir die bewoners van die buitewyke daar te stel nie, maar ook om 'n beter kontrole uit te oefen oor diegene wat met die belangryke werk van die onderwys aldaar besig sou wees. Hy het dan ook seker sy beskeie deeltjie daartoe bygedra om die verwilderingsproses waarvoor hy gevrees het en waarteen die godsdienssin van die eenvoudige boere in die binnelande waarskynlik as belangrykste teenwrig gedien het, aan bande te lê.

Veel minder fel was die stryd wat die bewoners van die binnelandse stigtings Stellenbosch en Drakenstein teen ongeletterdheid te voer gehad het. Hier was die ingesetenes byna by voortdurend in staat om gebruik te maak van die gevestigde skole wat onder die toesig van die kerk daar bestaan het. In hierdie skole wat nie radikaal verskil het nie van dergelyke skole in die hoofstad, is slegs by wyse van uitsondering afgesien van die gebruik om die sieketrooster of voorleser van die Gemeente ook die onderwyswerk te laat waarneem. Waar dit wel voorgekom het, het dit meestal geskied tot nadeel van die opvoeding van die jeug.

Teen 1782 het dus nie alleen die saak van die opvoeding van die jeug in die hoofstad die ernstige aandag van die owerheid geniet nie, maar het die saak in die binnelande ook reeds gedeeltelik in die brandpunt van die belangstelling van die verantwoordelike persone geval.

'N BEDRYWIGE RAAD VAN SKOLARCHE EN VERDERE ONTWIKKLING, 1782-1795.

Tot 1779 het alle mag in verband met die maak van bepalings rakende die onderwys uitsluitlik by die Politieke Raad berus en het die Raad van Skolarche feitlik net in naam bestaan aangesien dit in die praktyk nie veel van hom laat hoor het nie en sake wat eintlik onder sy jurisdiksie geval het, eenvoudig deur die Politieke Raad self afgehandel is. Sedert 1777 het die Skolarche egter ontwaak en is aspirant-onderwysers in die vervolg deur hulle ondersoek. Hulle ontwaking het in 1779 sy hoogtepunt bereik toe hulle nie alleen erkenning ontvang het van hulle bestaansreg nie maar ook, op eie versoek, 'n belangryke magsverlening van die kant van die Politieke Raad te beurt geval het—nl. om in die vervolg self bepalings ter verbetering van die skole te mag opstel.

Uiteindelik tot hulle reg gekom, het hulle dan ook nie lank versum om van die mag aan hulle verleen gebruik te maak nie. Reeds vroeg in 1782 het hulle ter goedkeuring by die Politieke Raad ingedien 'n reglement waarvolgens die gepermitteerde meesters van die Kaapse skole hulle sou moes gedra. Hierdie reglement, wat in die eerste instansie opgestel was om sekere sake

in verband met onderwysaangeleenthede in die hoofstad nader te bepaal, maar wat kort hierna ook deur die Kerkraad van Stellenbosch as leidraad geneem is, is opgestel volgens die beginsels neergelê in De Chavonnes se wet en was nie bedoel om die ordonnansie van 1714 te vervang nie, maar slegs om waar nodig sekere besonderhede aan te vul. Die algemeen-geldende onderwyswet van die Kolonie was dus ook nog hierna die ordonnansie van De Chavonnes van 1714. Hierdie reglement van 1782, wat dadelik met die goedkeuring van die Regering begunstig is, toon 'n noue ooreenkoms met 'n dergelyke reglement wat sowat vier jaar vroeër, en wel in 1778, opgestel is vir die stad Batavia. Dit is selfs met sekerheid vas te stel dat laasgenoemde as belangryke leidraad vir die Kaapse Skolarche gedien het.

In 1790 het hulle weer 'n belangryke „plan” ter verbetering van die skoolwese by die Politieke Raad ingelewer. As aansporing hiertoe het waarskynlik in die eerste instansie gedien die bemoeiinge van 'n sekere dr. Jean Frederic Spenlin, wat as veldprediker van die Württembergse Regiment hier diens gedoen het. Hy het in 1788 'n uitvoerige memorie by die Politieke Raad ingedien waarin hy op 'n welsprekende manier die voordele van 'n goeie opvoeding voorgedien het, die bestaande betreurenswaardige toestande dienaangaande aan die Kaap geskilder het, en ten slotte ter remediëring daarvan aanbeveel het dat 'n goedingerigte onderwysinstituut met homself as sentrale figuur aan die Kaap opgerig moes word. Die Skolarche, by wie hierdie memorie ter oorweging deur die Politieke Raad aanbeveel is was egter nie in hulle skik met die vreemde indringer nie en het dit beter geag om 'n „plan” van hulle eie by die Raad aan te beveel; dit was hulle plan van 1790 wat sekerlik meer uitvoerbaar was as dié van die idealistiese Spenlin, wat nie genoeg met die praktiese uitvoerbaarheid van sy ontwerp rekening gehou het nie. As dryfveer tot die opstel van hulle „plan” het die Skolarche self aangegee dat verskeie van die ingesetenes wat die noodsaaklikheid van die oprigting van sodanige skole as wat hulle beoog, besef, hulle oor die saak genader het en hulle selfs van hulle finansiële steun verseker het.

Hoewel die ontwerp van die Skolarche reeds in 1790 by die Politieke Raad ingedien is, het daar egter nog 'n paar jaar verloop alvorens dit in oorweging geneem is; hulle lofwaardige poging het skipbreuk gely op die onwil en teenstand van die waarnemende goewerneur, Kolonel van de Graaff. Die behandeling van die saak is deur hom, om redes nie presies bekend nie, op die lange baan geskuif. Tog het die Skolarche nie hulle geesdrif deur hierdie onsympathieke houding van die kant van hulle hoof laat uitdoof nie, maar het dadelik werk gemaak van die insameling van 'n onderwysfonds wat nodig sou wees vir die oprigting van hulle geprojekteerde skole. Dit was egter eers ná die vertrek van Van de Graaff dat hulle in staat was om hulle planne deur te voer.

Op aandrang van die Politieke Raad het hulle vervolgens in 1792 andermaal hulle „plan” van 1790, vergesel van ’n lang „vertoog” by die Raad ingedien. Hierin het hulle o.a. meegedeel hoedat ’n hele aantal van die ingesetenes reeds vir ’n geruime bedrag wat as onderwysfonds moes dien geteken het. Die gevolg was dat die Politieke Raad die Skolarche gekwalifiseer het om, onderwyl hulle wag op die antwoord en bevindinge van die Bewindhebbers insake hulle „plan” en „vertoog”, ’n begin te maak met die insameling van die geld waarvoor reeds geteken is, en hulle toegelaat het om selfs ’n begin te maak met die oprigting van hulle voorgestelde instituut deur solank uit te sien na die nodige leerkragte. Hulle kon dus nou bedrywig wees in die rigting van die uitvoering van hulle grootse planne.

Hoewel Here XVII nie voor 1794 hulle goedkeuring geheg het aan die „plan” van die Skolarche nie, het laasgenoemde tog nie so lank gewag om hulle eerste skool op te rig nie. Aangesien hulle nie in staat was om dadelik oor te gaan tot die oprigting van die deur hulle geprojekteerde Franse en Latynse skole nie, was hulle tog intussen bedrywig met die oprigting van ’n provisionele Latynse Skool en met die insameling van die geld. Voor die einde van 1792 was hulle dan ook in staat om aan die Regering mee te deel dat hulle die nodige gebou vir die skool aangekoop het in die Gravestraat, en voor die einde van die volgende jaar kon hulle by die Regering as eerste onderwyser in hierdie skool aanbeveel ’n sekere Cornelis Josias van Baak wat dan ook dadelik as praeceptor van die Latynse skool aangestel is. Terwyl die Skolarche vir die praeceptor ’n „Instruksie” opgetrek het en verder besig was om die nodige leerkragte vir die skole wat hulle van plan was om op te rig, te vind, was hulle ook besig om uitvoering te gee aan ’n ander onderdeel van hulle planne. So was hulle bedrywig in die insameling van die geld waarvoor geteken is, ’n saak wat veral gevorder het nadat die Regering op die versoek van die Skolarche aangekondig het dat diegene wat geld belowe het, vergun sou word om voorlopig obligasies in te lewer en nadat die Skolarche by openbare plakkaat gekwalifiseer is tot die insameling en administrasie van die fonds. Nog voor die einde van 1793 kon die Skolarche die Politieke Raad meedeel dat hulle soveel as 42,461 guldens aan obligasies en kontantgeld ingesamel het en dat daar slegs 13,614 guldens nog uitstaande was. Verder as dit kon die Skolarche egter nie uitvoering aan hulle planne gee nie, wat veral daaraan toegeskrywe moet word dat die politieke skommeling die verdere uitvoering daarvan voor 1795 belet het.

Behalwe hierdie Latynse skool het aan die Kaap gedurende hierdie jare nog twee ander skole bestaan wat ons ook as „hoërskole” sou kon beskrywe aangesien hulle daarop gereken het dat leerlinge wat daarin opgeneem sou word reeds by toelating ’n mate van kennis van sekere vakke sou moet besit. Ons mik hier

op die Militaire skool onder toesig van die Regering, wat tussen 1786 en 1791 bestaan het, waarin veral aan kadette onderrig gegee is in die militaire wetenskappe, en die privaatskool van Ziegler waarin hy sedert 1794 onderwys in Frans gegee het aan, volgens sy „plan”, nie meer as twaalf kinders van invloedryke ingesetenes van die Stad. Albei hierdie skole kan as besondere onderwysinrigtings beskrywe word aangesien hulle buite die beheer van die Skolarche geval het en die onderwysers daarin aangestel is sonder die tussenkoms of goedkeuring van die Skolarche; aan Ziegler is selfs ten spyte van die teenstand van die Skolarche vergun om sy privaatskool te mag open.

Behalwe hierdie genoemde „hoërskole” het daar in Kaapstad nog steeds ’n hele paar laer skole bestaan waarin as die mees gebruiklike leervakke gegeld het godsdiensonderwys, lees, skrywe en reken. In die eerste plek is daar by voortdurende aangetref die gewone laerskole waarin as onderwysers werksaam was persone wat kans gesien het om sodoende ’n bestaan te maak en langs die gebruiklike weg die reg van die Politieke Raad daartoe verkry het. Dan was daar nog die Kerkskole, wat onder die toesig van die Diakonie gestaan het en wat meer in die besonder bedoel was vir weeskinders of kinders van minder gegoede ouers. Hiervan het daar sedert 1784, toe dit aan die Lutherse gemeente wat sedert 1780 hulle eie predikant gehad het, vergun is om hulle eie kerkskool te mag hê, twee bestaan. Origens was daar nog ’n hele paar persone wat hoewel hulle dit onwettiglik gedoen het privaatonderwys gegee het terwyl hulle oogluikend toegelaat is om dit te doen. Slawekinders het nog steeds onderwys ontvang óf in die gewone laer skole saam met die blanke kinders óf in die skool van die Kompanjie in hulle slaweloge. Blanke ouers wat hierdie bestaande skole nie geskik vir hulle kinders gevind het nie of wie se kinders reeds te ver gevorder was om enige van die genoemde skole met vrug te besoek, het by voortdurende, as hulle maar net finansiële daartoe in staat was, van die uitweg gebruik gemaak om hulle kinders ter erlanging van ’n goeie opvoeding oorsee te stuur.

Die algemene herlewing wat ons sedert ongeveer 1782 in verband met die Kaapse skole aangetref het, het egter nie tot hierdie skole beperk gebly nie; ook die buitelandse skole het hierdie saak betref gaandeweg in die brandpunt van die belangstelling van die Politieke Raad en die Skolarche gekom. Vir die eerste maal verneem ons dat die toestand van die onderwys daar onderwerp word aan ’n doelbewuste ondersoek. Hier was die moeilikheid nog meer as in die hoofstad om die geskikte leerkragte te vind, en was die ingesetenes derhalwe by voortdurende verplig om gebruik te maak van private meesters wat grotendeels bestaan het uit knegte wat uit die diens van die Kompanjie „in leen” ontvang is, en wat nie altyd die beste onderwysers uitgemaak het nie. Dit was om hierdie leemte aan te suiwer dat die Politieke Raad in 1786 met ’n plan wat reeds in 1743 aangeroei is voor die dag gekom het, nl

om kosskole te stig in die digsbewoonde plekke, waar die kinders van die ingesetenes en van die in die omstreke wonende ouers dan teen 'n redelike vergoeding onderwys sou kon ontvang. Van hierdie plan het ten spyte daarvan dat die Bewindhebbers intussen ook hulle ingenomendheid daarmee te kenne gegee het, niks gekom nie, omdat die nodige fondse daartoe ontbreek het en omdat die Skolarche nie in die moontlikheid van die uitvoering daarvan geglo het en die waarde daarvan hoog aangeslaan het nie. In stryd met die Regering se oogmerk om die getal van die huisonderwysers van wie se onderwys hulle beslis nie veel gedink het nie, te verminder, het die Skolarche aanbeveel dat die verkryging van sodanige meesters vir die koloniste vergemaklik moet word. Bewus van die swak gehalte van die onderwys wat die jeug van hierdie mense ontvang, het die Politieke Raad egter in 1792 andermaal teruggekom op hulle idee van groot openbare kosskole in die digsbewoonde dele van die binneland. Ten spyte daarvan dat hulle hierdie slag nie alleen andermaal die hulp van die Skolarche maar ook van die predikante, kerkrade en van die landdroste en heemrade van die buitelandse distrikte ingeroep het, het ook hierdie poging van hulle skipbreuk gely op die nugterheid van die Skolarche. Laasgenoemde kon nie hulleself daarvan oortuig dat so 'n stelsel sodanig effektief en van waarde sou wees as dat dit die noodsaaklikheid van die gebruik van onderwyser-knegte sou uitkakel, tensy dit op 'n groot skaal toegepas sou word, wat in die praktyk om verskeie redes nie uitvoerbaar was nie. Die Politieke Raad was derhalwe noodgedwonge om maar die enigste uitweg wat onder omstandighede vir hulle moontlik was, te volg en het toe maar die stelsel van „volklening” beter onder kontrole gebring. So was ook hierna nog as die vernaamste onderwysers in die binnelande werksaam die onderwyser-knegte of ander huisonderwysers. Hoewel hierdie soort van onderwys ongetwyfeld sy skadusye gehad het, het hierdie boereskoolmeesters dus nietemin belangryke baanbrekerswerk verrig en gedurende 'n sekere tyd beslis veel vir opvoeding en verligting in die algemeen in die binnelande gedoen en beteken.

Terwyl die koloniste in die meer afgeleë dele van die binneland verplig was om tevrede te wees met minder goeie onderwysers vir hulle kinders, en laasgenoemde maar alte dikwels sonder enige boekgeleerdheid opgeroei het, was die jeug wat hulle bevind het op Stellenbosch en in Drakenstein egter meer gelukkig in hierdie opsig; hier kon hulle gebruik maak van die skole wat onder die toesig van die kerk gestaan het. Op Stellenbosch is hierdie werk sedert 1785, nadat hy reeds 'n groot sukses behaal het as onderwyser in die hoofstad, waargeneem deur „Dominee” George Knoop. Hy was seker een van die nuttigste van al die Nederlandse skoolmeesters in die Kaapse volksplanting in die 18de eeu en het sy werk met nougesetheid waargeneem totdat sy liggaamskragte hom begewe het en sy loopbaan beëindig is met sy dood vroeg in 1800. Eers ná sy dood is werk gemaak van die stigting van 'n tweede openbare

skool op Stellenbosch. Drakenstein, waar die skool ook die meeste van die tyd waargeneem is deur die voorleser, was egter nie so gelukkig gedurende hierdie jare met hulle leerkrag nie. Hier is reeds in 1794 oorgegaan tot die opening van 'n tweede openbare skool.

Wat onderwysbeheer betref het daar tot aan die einde van die Kompanjie se bewind 'n noue samewerking tussen die Politieke Raad, die Skolarche en die Kerk bestaan. Ons sou egter die staat as oppermagtig in hierdie verband kan beskrywe aangesien nóg die Skolarche nóg die Kerkraad enigiets vermag het sonder dat hulle deur die Politieke Raad daartoe gemagtig was. G'n onderwys-reglement kon van krag word nie of 'n onderwyser die reg verleen word om onderwys te gee, alvorens die Politieke Raad nie sy goedkeuring daaraan geheg het nie. Die Skolarche sowel as die Kerk kon slegs uitvoering gee aan werk deur die Regering aan hulle opgedra en onderhewig aan staatskontrole.

Ons het nou die ontwikkeling van ons onderwysgeskiedenis tot op 'n belangryke punt gevolg. Voor 1795 het die eenvoudige klompie baanbrekers van die Europese beskawing wat in 1652 hulle werk hier aanvaar het, en hulle nakomelinge, reeds werk van die allergrootste belang en van 'n blywende betekenis, ook op die gebied van onderwys en verligting in die algemeen, verrig. Die bewind van die Nederlandse Oos-Indiese Kompanjie aan die Kaap was ook wat onderwysaangeleenthede betref nie tevergeefs nie en aan hom kom terég die onderskeiding toe dat hy die grond-legger was van die blanke beskawing in Suid-Afrika.

LITERATUUR- EN BRONNELYS.

LITERATUUR- EN BRONNELYS.

INDELING

- I. Geskiedkundige Werke.
 - A. Algemene.
 - B. Speciale.
- II. Artikels in Periodieke Publikasies.
- III. Letterkundige Bronne.
- IV. Uitgegewe Archivale Bronne.
- V. Onuitgegewe Archivale Bronne.
 - A. Kaapse Archief.
 - B. Ryksarchief, Den Haag.
 - C. Klassikale Archief, Amsterdam.
 - D. Kaapse Kerkarchief.
 - E. Kerkarchief, Stellenbosch.
 - F. Kerkarchief, Drakenstein.

I. GESKIEDKUNDIGE WERKE.

A. ALGEMENE :

- BEYERS, C., *Die Kaapse Patriotte 1779-1791*. Kaapstad 1929.
- BLOK, P. J., *Geschiedenis van het Nederlandsche Volk*, Dl. VI. Groningen 1904.
- DE WET, J., *Beknopte Geschiedenis van de Nederduitsche Hervormde Kerk aan de Kaap de Goede Hoop, sedert de stichting der Volkplanting in 1652 tot 1804*. Voor de pers in gereedheid gebracht door Dr. J. J. Kotze. Kaapstad 1888.
- DOMINICUS, F' C., *Het Huiselik en Maatschappelik Leven van de Zuid-Afrikaner in de Eerste Helft der 18de Eeuw*. 's-Gravenhage 1919.
- DU PLESSIS, C. J. N., *Uit de Geschiedenis van de Zuid-Afrikaansche Republiek en van de Afrikaanders*. Amsterdam 1898.
- DU PLESSIS, J., *A History of Christian Missions in South Africa*. Londen 1911.
- GEYER, A. L., *Die Stellenbosse Gemeente in die Agtiende Eeu*. In *Annale Univ. Stellenbosch*. Jaargang IV, Reeks B (Junie 1926).
- GIE, S. F. N., *Geskiedenis van Suid-Afrika of Ons Verlede*. Dl. I—1795. Stellenbosch 1924.
- MULLER, H. P. N., *Oude Tijden in den Oranje Vrijstaat*. Leiden 1907.
- ROUX, P. E., *Die Verdedigingstelsel aan die Kaap onder die Hollands-Oosindiese Kompanjie (1652-1795)*. Met voorwoord deur Prof. W. Blommaert. Stellenbosch 1925.
- THEAL, GEORGE MCCALL, *History and Ethnography of Africa South of the Zambesi, before 1795*, Dele II en III. Londen 1922.
- , *History of South Africa since 1795*, I. Londen 1908.
- , *Progress of South Africa in the Century*. Londen 1900.
- VAN DER MERWE, J. P., *Die Kaap onder die Bataafse Republiek, 1803-1806*. Amsterdam 1926.

B. SPECIALE :

- BOYD, W., *The History of Western Education*. Londen 1921.
- BUDDINGH, D., *Geschiedenis van Opvoeding en Onderwijs met betrekking tot het Bijbellezen en godsdienstig onderrigt op de Scholen in de Nederlanden*. (2 dele). 's-Gravenhage 1842 en 1843.

- BUDDINGH, S. A., *Proeve eener chronologische schets van de lotgevallen der Protestantsche Kerk in Ned. Oost-Indië, 1615-1857.* Arnhem 1857.
- CALLENBACH, J. R., *Justus Heurnius: Eene bijdrage tot de Geschiedenis des Christendoms in Nederlands Oost-Indië.* Nijkerk 1897.
- COLE, P. R., *A History of Educational Thought.* Londen 1931.
- CRUSE, H. P., *Die Geschiedenis van Kleurlingonderwys in die Kaaprovinsie.* (Referaat in 1934 gelewer in die Fakulteit van Opvoedkunde van die Univ. van Stellenbosch in verband met die speciale reeks voorlesings oor Kleurlingonderwys). Kaapstad. (Datum onvermeld.)
- CUBBERLEY, E. P., *The History of Education. Educational practice and progress considered as a phase of the Development and spread of Western Civilization.* Boston 1920.
- DE BRUYN, C. A. L. VAN
TROOSTENBURG, *De Hervormde Kerk in Nederlandsch Oost-Indië onder de Oost-Indische Compagnie, 1602-1795.* Arnhem 1884.
- , *Krankebezoekers in Nederlandsch Oost-Indië.* Amsterdam 1902.
- DE GELDER, J. J., *De Oude Scholen. Geschiedkundige feiten van 1560-1806 verzameld uit het Archief der Gemeente Alkmaar.* Alkmaar 1886.
- DE PLANQUE, P. A., *Valcooch's Regel der Duijtsche Schoolmeesters. Bijdrage tot de Kennis van het Schoolwezen in de 16de Eeuw.* Groningen 1926.
- DOUMA, H., *De Ontwikkeling van het Lager Onderwijs in Nederland.* Zutphen 1922.
- FRANKEN, J. L. M., *Huisonderwys aan die Kaap (1692-1732).* In *Annale Univ. van Stellenbosch*, Jaargang XII, Reeks B, Afl. I (Julie 1934).
- GRAVES, F. P., *A Students History of Education.* Nu-York 1930.
- HOFSTEDÉ, P., *Oost-Indische Kerkzaken, zoo oude als nieuwe.* Rotterdam 1779.
- HOGÉ, J., *Privaatschoolmeesters aan die Kaap in die 18de Eeu.* In *Annale Univ. van Stellenbosch*, Jaargang XII, Reeks B. Afl. I (Julie 1934.)
- KALFF, S., *Indische Scholen onder de Oost-Indische Compagnie (Onze Koloniën III⁴).* Baarn 1919.
- KUIPER, J., *Geschiedenis der wording en ontwikkeling van het Christelijk Lager Onderwijs in Nederland.* 's-Gravenhage 1897.
- LAURIE, S. S., *Historical Survey of Pre-Christian Education.* Nu-York 1907.
- LORAM, C. T., *The Education of the South African Native.* Londen 1917.
- MALHERBE, E. G., *Education in South Africa (1652-1922).* Kaapstad 1925.
- MARTINIUS, M. E., (Tans
mevr. McKerron.) *A Sketch of the Development of Rural Education (European) in the Cape Colony, 1652-1910.* Grahamstad 1922.

- McKERRON, M. E., *A History of Education in South Africa* (1652-1932). Pretoria 1934.
- MONROE, P., *A Text-book in the History of Education*. Nu-York 1914.
- NASSAU, H. J., *Lager Onderwijs in ons Vaderland en deszelfs regeling van Staatswege, historisch beschouwd*. Assen 1841.
- ROMBOUTS, F. S., *Historiese Pedagogiek. Grote Lijnen der Geschiedenis van het opvoedkundig denken en doen in doorlopend verband met de Kultuurontwikkeling*. (2 dele). Tilburg 1927.
- SCHEEPSTRA, H. EN WALSTRA, W., *Beknopte Geschiedenis van de Opvoeding en het Onderwijs vooral in Nederland*. (Hersien deur K. Dokter). Den Haag 1918.
- TERGOUW, J., *Beknopt Historisch overzicht van onze Nationale Schoolwetgeving*. Amsterdam 1862.
- , *Kijkjes in de Oude Schoolwereld*. Twee dele : I. *Oude Scholen*, II *Oude Schoolboeken*. Leiden. (Jaartal onvermeld).
- UHLENBECK, G. W., *Bijdrage tot de Geschiedenis van de verhouding tusschen den Staat en de Christelijke Kerkgenootschappen in Ned. Oost-Indië*. Leiden 1887.
- VALCOUGH, D. A., *Regel der Duitsche Schoolmeesters die Parochie-Kercken bedienen. Eene Bijdrage tot de Geschiedenis van het Schoolwezen in het laatst der 16de en begin 17de Eeuw*. (Edisie J. D. Schotel). 's-Gravenhage 1875.
- VAN OTTERLOO, M. D., *De Lagere school in hare verhouding tot Huisgezin, Kerk en Staat.—Historisch Overzicht*. Utrecht 1866.
- VERSLUYS, J., *Geschiedenis van de opvoeding en het Onderwijs vooral in Nederland*, Dl. III. Groningen 1878.

II. ARTIKELS IN PERIODIEKE PUBLIKASIES.

- BORCHERDS, M., Beschrijving van Stellenbosch. *Zuid-Afrikaansche Tijdschrift*, Dl. II (1825).
- BOTHA, C. G., Early Cape Land Tenure. *South African Law Journal*, Dl. XXXVI, 1919.
- CILLIE, G. G., Die Onderwijs aan die Kaap. *Populair Wetenskaplike Leesboek*, Dl. II. Kaapstad 1919.
- EYBERS, E., Hoofstukke uit die Geschiedenis van opvoeding en Onderwys in Suid-Afrika. *Tydskrif vir Wetenskap en Kuns*, Derde Jaargang (Mei 1925) en Vierde Jaargang (Aug. en Nov. 1925).
- FOUCHE, L., Onze Eerste Scholen. *De Unie*, 6de Jaargang No. I. (Julie 1910).
- FRANKEN, J. L. M., Die Franse Vluchteling. *Die Huisgenoot*, Dl. X, No. 203 (5 Febr. 1926) en Dl. XI, No. 251 (14 Jan. 1927).
- , Adam Tas en sy Famielie. *Die Huisgenoot*, Dl. XI, No. 236 (24 Sept. 1926) en Dl. XI, No. 237 (1 Okt. 1926).

III. LETTERKUNDIGE BRONNE.

- ALBERTI, L., *Beschrijving der Caffers.* Amsterdam 1810.
- BARROW, J., *Travels into the Interior of Southern Africa.*
(2 dele). Londen 1806.
- BOGAERT, A., *Historische Reizen.* Amsterdam 1711.
- BORCHERDS, P. B., *An Auto-biographical Memoir of P. B. Borchers.* Kaapstad 1861.
- BUNBURY, C. J., *Cape of Good Hope.* Londen 1848.
- BURCHELL, W. J., *Travels in the Interior of Southern Africa.*
(2 dele). Londen 1822 en 1824.
- DAMBERGER, C. F., *Travels through the Continent of Africa, from the Cape of Good Hope to the Empire of Morocco, between the years 1781 and 1797.* (Uit Duits vertaal). Londen 1801.
- DE JONG, G., *Reizen naar de Kaap de Goede Hoop.* (Voor de jonge lieden bearbeid door J. Olivier). Amsterdam 1833.
- , *Reizen naar de Kaap de Goede Hoop, Ierland en Noorwegen in de jaren 1791 tot 1797.* (3 dele). Haarlem 1802.
- DE LA CAILLE, L'ABBÉ N. L. *Hedendaagsche Historie of Tegenwoordige staat van Afrika.* (Uit Frans vertaal). Amsterdam 1763.
- FORSTER, G., *A voyage round the World in his Britannic Majesty's Sloop, Resolution, commanded by Capt. Cook, during the years 1772, 1773, 1774 and 1775.* (2 dele). Londen 1777.
- Gleanings in Africa.* By an English Officer. (Skrywer onbekend). Londen 1806.
- KOLBE, P., *Naaukeurige en Uitvoerige Beschrijving van de Kaap de Goede Hoop.* (2 dele). Amsterdam 1727.
- LATROBE, C. J., *A Journal of a visit to South Africa.* Londen 1821.
- LE VAILLANT, F., *Reize in de Binnelanden van Afrika langs de Kaap de Goede Hoop in de jaaren MDCCCLXXX tot MDCCCLXXXV.* (5 dele—Uit Frans vertaal deur J. D. Pasteur). Leiden en Amsterdam 1791-1798.
- LICHTENSTEIN, H., *Travels in Southern Africa in the years 1803, 1804, 1805, 1806.* (2 dele—Uit Duits vertaal—Van Riebeeck Vereniging Nos. X en XI). Kaapstad 1928, 1930.
- MENTZEL, O. F., *A Geographical and Topographical description of the Cape of Good Hope.* (2 dele—Uit Duits vertaal—Van Riebeeck Vereniging Nos. IV en VI). Kaapstad 1921 en 1925.
- , *Life at the Cape in Mid-Eighteenth Century, being the Biography of Rudolf Siegfried Allemann.* (Uit Duits vertaal—Van Riebeeck Vereniging No. II). Kaapstad 1919.
- MONTAGU, J., *Biographical Memoir of John Montagu.* (Geredigeer deur W. A. Newman). Londen 1855.
- MOODIE, J. W. D., *Ten years in Southern Africa.* Londen 1835.

III. LETTERKUNDIGE BRONNE.

- ALBERTI, L., *Beschrijving der Gaffers*. Amsterdam 1810.
- BARROW, J., *Travels into the Interior of Southern Africa*. (2 dele). Londen 1806.
- BOGAERT, A., *Historische Reizen*. Amsterdam 1711.
- BORCHERDS, P. B., *An Auto-biographical Memoir of P. B. Borchers*. Kaapstad 1861.
- BUNBURY, C. J., *Cape of Good Hope*. Londen 1848.
- BURCHELL, W. J., *Travels in the Interior of Southern Africa*. (2 dele). Londen 1822 en 1824.
- DAMBERGER, C. F., *Travels through the Continent of Africa, from the Cape of Good Hope to the Empire of Morocco, between the years 1781 and 1797*. (Uit Duits vertaal). Londen 1801.
- DE JONG, G., *Reizen naar de Kaap de Goede Hoop*. (Voor de jonge lieden bearbeid door J. Olivier). Amsterdam 1833.
- , *Reizen naar de Kaap de Goede Hoop, Ierland en Noorwegen in de jaren 1791 tot 1797*. (3 dele). Haarlem 1802.
- DE LA CAILLE, L'ABBÉ N. J., *Hedendaagsche Historie of Tegenwoordige staat van Afrika*. (Uit Frans vertaal). Amsterdam 1763.
- FORSTER, G., *A voyage round the World in his Britannic Majesty's Sloop, Resolution, commanded by Capt. Cook, during the years 1772, 1773, 1774 and 1775*. (2 dele). Londen 1777.
- Gleanings in Africa*. By an English Officer. (Skrywer onbekend). Londen 1806.
- KOLBE, P., *Naukeurige en Uitvoerige Beschrijving van de Kaap de Goede Hoop*. (2 dele). Amsterdam 1727.
- LATROBE, C. J., *A Journal of a visit to South Africa*. Londen 1821.
- LE VAILLANT, F., *Reize in de Binnelanden van Afrika langs de Kaap de Goede Hoop in de jaaren MDCCLXXX tot MDCCLXXXV*. (5 dele—Uit Frans vertaal deur J. D. Pasteur). Leiden en Amsterdam 1791-1798.
- LICHTENSTEIN, H., *Travels in Southern Africa in the years 1803, 1804, 1805, 1806*. (2 dele—Uit Duits vertaal—Van Riebeeck Vereniging Nos. X en XI). Kaapstad 1928, 1930.
- MENTZEL, O. F., *A Geographical and Topographical description of the Cape of Good Hope*. (2 dele—Uit Duits vertaal—Van Riebeeck Vereniging Nos. IV en VI). Kaapstad 1921 en 1925.
- , *Life at the Cape in Mid-Eighteenth Century, being the Biography of Rudolf Siegfried Allemann*. (Uit Duits vertaal—Van Riebeeck Vereniging No. II). Kaapstad 1919.
- MONTAGU, J., *Biographical Memoir of John Montagu*. (Geredigeer deur W. A. Newman). Londen 1855.
- MOODIE, J. W. D., *Ten years in Southern Africa*. Londen 1835.

Nieuwe Algemene Beschryving van de Kaap de Goede Hoop. (2 dele—skrywer onbekend, uitgegee by Petrus Conradi). Amsterdam 1777.

PERCIVAL, R. C., *The Cape of Good Hope.* Londen 1804.

SEMPLE, R., *Wandelingen en Schetsen aan de Kaap de Goede Hoop, en Reis van Kaapstad naar Plettenbergs-baai.* (Uit Engels vertaal). Amsterdam 1804.

SPARRMAN, A., *Reize naar de Kaap de Goede Hoop, de Landen van den Zuidpool, en Rondom de waereld; doch voornaamlyk in de Landen der Hottentotten en Kafferen; In de jaaren 1772 tot 1776 gedaan.* (2 dele—Uit Sweeds vertaal). Leiden 1787.

State of the Cape of Good Hope in 1822. By a civil servant of the Colony. (Skrywer onbekend). Londen 1823.

STAVORINUS, J. S., *Reize van Zeeland over de Kaap de Goede Hoop en Batavia, naar Samarang, Macasser, Amboina, Suratte, enz. gedaan in de jaaren MDCCCLXIV tot MDCCCLXXVIII.* (2 dele). Leiden 1798.

STEEDMAN, A., *Wanderings and Adventures in the Interior of Southern Africa, II.* Londen 1835.

TAS, A., *Het Dagboek van Adam Tas (1705-1706).* (Uitgegee deur Leo Fouché). Londen 1914.

THUNBERG, C. P., *Travels in Europe, Africa and Asia made between the years 1770 and 1779.* (4 dele—uit Sweeds). Londen 1795.

VALENTYN, F., *Beschrijving van 't Nederlandsch Comptoir op de kust van Malabar, en van onzen handel in Japan, Mitsgaders een Beschrijving van Kaap der Goede Hoope, en't Eijland Mauritius, met de zaaken tot de voornoemde Rijken en Landen behoorende.* Dordrecht en Amsterdam 1727.

VON BOUCHENROEDER, B. F., *Reize in de Binnelanden van Zuid-Afrika gedaan in den jare 1803.* Amsterdam 1806.

IV. UITGEGEWE ARCHIVALE BRONNE.

DE MIST, J. A., *Memorandum on the Cape* (Van Riebeeck Vereniging No. III). Kaapstad 1920.

DREYER, A., *Boustowwe vir die Geskiedenis van die Gereformeerde Kerke in Suid-Afrika, Dl. III.* (Voortsetting werk van Spoelstra). Kaapstad 1936.

JEFFREYS, K. M., *Kaapse Archiefstukken, 1778-1782.* (5 dele). Kaapstad 1926-1931.

LEIBBRANDT, H. C. V., *Precis of the Archives of the Cape of Good Hope: Journal, 1662-1676* (2 dele). Kaapstad 1901 en 1902.

_____, *Letters and Documents Received, 1649-1662.* (2 dele). Kaapstad 1898, 1899.

_____, *Letters despatched from the Cape, 1652-1676.* (5 dele). Kaapstad 1900.

_____, *Letters despatched, 1696-1708.* Kaapstad 1896.

_____, *Letters Received, 1695-1708.* Kaapstad 1896.

- LEIBRANDT, H. C. V., .. *Requesten (Memorials)*, 1715-1806. (2 dele).
Kaapstad 1905, 1906.
- _____, .. *Resolusiën van den Commandeur en Raden van Het fort de Goede Hoop*, 1652-1662.
Kaapstad 1898.
- _____, .. *Riebeecks Journal etc.*, 1651-1662. (3 dele).
Kaapstad 1897.
- MOLSBERGEN, E. C. GODÉE, *Reizen in Zuid-Afrika in de Hollandse Tijd*.
(4 dele—Uitgegeve deur die Linschoten Vereniging). 's-Gravenhage 1916, 1922 en 1932.
- Report Education Commission* 1863. (Met bylae).
- SPOELSTRA, C., .. *Bouwstoffen voor de Geschiedenis der Nederduitsch-Gereformeerde Kerken in Zuid-Afrika*. (2 dele—werk voortgesit deur A. Dreyer). Amsterdam 1906, 1907.
- THEAL, GEORGE MCCALL, .. *Abstract of the Debates and Resolutions of the Council of Policy at the Cape (1651-1687)*.
Kaapstad 1881.
- _____, .. *Belangrijke Historische Dokumenten over Zuid-Afrika*, III. Kaapstad 1911.
- _____, .. *Records of the Cape Colony*, 1793-1796.
Londen 1897.
- VAN DER CHIJS, J. A., .. *Nederlandsch-Indisch Plakaatboek*, 1602-1811.
Batavia 1885-1900.
- VAN RIEBEEK, J., .. *Dagverhaal van Jan van Riebeeck, Commandeur aan de Kaap de Goede Hoop*. (3 dele—Uitgegeve deur Historisch Genootschap, Utrecht). Utrecht 1884, 's-Gravenhage 1892-1893.

V. ONUITGEGEWE ARCHIVALE BRONNE.

A. KAAPSE ARCHIEF.

- Brieven en Bijlagen van den Commissaris A. J. Sluijsken*, I, V.C. 66.
- Bijlagen tot de Resolutiën, Raad van Politie*, 1716-1795, C. 120-222.
- Commissarissen Generaal Nederburgh en Frijkenius*, 1793, Dl. III, C: 691.
- Contracten tusschen Vrijburgers en Derzelver Knechts*, 1692-1790, C.J. 1121-1163.
- Criminele Proces stukken—Raad van Justitie*, 1694, C.J. 224.
- Dagregister*, 1652-1794, C. 583-649.
- Generale Monsterrollen*, 1701-1739, V.C. 40-42.
- Inkomende Brieven*, 1763-1794, Stellenbosch Archief No. 125.
- Inkomende Brieven, Raad van Politie*, 1649-1795, C. 409-477.
- Instructiën hier gelaten door Goewr. Genl. Van Inhoff, met Bijlagen*, 1743, C. 710-711.
- Instructiën voor Commandeur Simon van der Stel door H. A. van Rheeде*, 1685, C. 708.
- Letters despatched within the Colony*, 1798-1799, B.O. 51.
- Letters from Stellenbosch*, 1800-1802, B.O. 23.
- Letters received from Churches*, 1795-1802, B.O. 29.
- Marginalia op de Resolutiën*, 1793, C. 100.
- Memoriën en Instructiën*, 1657-1795, C. 700-707.
- Memoriën en Rapporten*, 1710-1795, C. 291-325.
- Notulen De Mist*, 1803-1804, B.R. 110-111.
- Origineel Placaat Boek*, 1652-1795, C. 680-687.
- Requesten en Nominatiën*, 1712-1791, C. 223-290.
- Resolutiën, Raad van Politie*, 1652-1795, C. 1-112.
- Statuten van Indiën*, C. 715.
- Uitgaande Brieven, Raad van Politie*, 1652-1795, C. 493-573.

B. RYKSARCHIEF, DEN HAAG.

- Brieven en Papieren van Cabo de Goede Hoop overgekomen* 1653,
K.A. 3966; 1743, K.A. 4131; 1791, K.A. 4323; 1792, K.A. 4326.
Brieven van Heren XVII naar Indië, 1690-1795, K.A. 460-482.
*Journal van mijn reijs van 23 Sept. tot 16 Nov. 1768, verzelt met eenige Generale
en particuliere remarques ten nutte van de Comp. en Inwoonderen*: Jan
Willem Cloppenburg. En *Annotatien en Remarques op het Caabse
Gouvernement opgesteld door mij Jan Willem Cloppenburg. Secunde
en Hoofd Administrateur aldaar.* Kol. Aanw. 242.
Resolutiën van de Vergaderingh der Heeren Seventien, 1681-1690, K.A. 258-
259.

C. KLASIKALE ARCHIEF, AMSTERDAM.

- Brieven van Kaapsche Kerken aan Classis Amsterdam*, 1655-1792, Cl. 65-67.
Copijbrieven Classis Amsterdam aan Buitenlandsche Kerken, 1648-1804, Cl.
40-46.

D. KAAPSE KERKARCHIEF.

- Brieven van Binnen- en Buitenlandsche Hervormde Kerken*, 1756-1796, K. 154.
Notulen Kerkraad Swartland, 1750-1829. (2 bande).
Resolutiën Kerkraad Kaapstad, 1665-1812, K.A. 1-10 (Nos. 2 en 4 ontbreek).
Swartland Brieue boek, 1743-1828. (een band).

E. KERKARCHIEF, STELLENBOSCH.

- Inkomsten uit Uitgaven Stellenbossche Gemeente*, 1760-1802.
Notulen Kerkraad Stellenbosch 1700-1809 (vier bande).
Onderwys—Gesorteerde Stukke.

F. KERKARCHIEF, DRAKENSTEIN.

- Notulen Kerkraad Drakenstein*, 1715-1805. (3 bande).

BLADWYSER.

A.

Afwesigheid, 88, 131, 228-229.
Ageron, Francois, 250-251.
Agterman, 135.
Ambueren, Dirk, 95, 96, 112-113, 114.
Amsterdam, Kerkraad, 12.
Amsterdam, Klassis, 212, 292, 295.
Anna van Jacoba, 181.
Artikelbrief, 6, 91.

B.

Back, Ernestus, 24, 26-27, 43.
Batavia, Kerkorder, 1624, 13-14, 84.
Batavia, Kerkorder, 1643, 14.
Batavia, Skoolreglement, 1778, 197-204.
Baviaanskloof, 186, 254.
Beck, H., 56, 62-63.
Behoeftiges, onderwys, 15, 16, 25, 35-37, 120-136, 157-158, 193, 200, 221, 275-277, 296, 304.
Beroepe, vorige van onderwysers, 75, 117-118, 247.
Berrange, Anthonij, 135.
Beskawingstoestande, buitdistrikte, 171-175, 176-179.
Bevolking, 162-163.
Blanke skool, stigting van eerste, 19-22, 24-26, 301.
Boereskoolmeesters, 68-80. *Sien ook* Onderwyser-knegte, Privaat-onderwysers.
Boesmans, 254.
Bolten, Joannes, 28.
Borcherds, Petrus Borchardus, 273-275.
Bosman, Hermanus, 64, 65n, 155.
Botes, Wietse, 164-165.
Broodrak, Abraham Christiaan, 284.
Bruggemans, 164.
Buitdistrikte, beskawingstoestande, 171-175, 176-179; onderwys, 257-270, 305-306, 309.
Bybaantjies van onderwysers, 9, 73-74, 93.

C.

Camdeboo, 173, 174.
Camoe, Jan, 77.
Carpus, Alexander, 44, 45.
Cevaal, Bastiaan, 56, 57, 69, 76.

Cloppenburg, Jan Willem, oor toestande in buitdistrikte, 171-172, 175-176.
Colijn, Evert, 122-124, 296.
„Consideration en ordre . . .” Van Hoon, 85.
Cornelisz, Claas, 50.
Crijnauw, Christiaan, 118, 151-152, 196.

D.

Daveman, Gerrit, 50.
Davenraad, Pieter, 34.
Davids, Moses, 287, 288.
De Beer, N.N., 168-169, 299.
De Bruijn, Nicolaas Hendrik, 244.
De Chavonnes, Maurits Pasques, onderwyswet, 1714, 86-93, 119, 139, 159, 194-197, 303.
De Groot, Jacob, 61, 62, 64.
De Kok, Cornelis, 246.
De Korte, Gillis, 152, 271.
De Mist, 222-223.
De Rens, Jacobus, 146.
Dessiniaanse bibliotheek, 136.
De Voocht, A., 44.
De Vos, Pieter, 164.
De Wet, Olof Godlieb, 231-232.
Diakonie, 35-37, 120-136, 157-158, 296, 304.
Drakenstein, onderwys, 153-158, 280-291, 311.
Du Buisson, David, 77-78, 79.
Du Plessis, Jan, 112.
Dureng, Daniel, 243-244, 296.
Du Toit, Pieter, 289-291.

E.

Engelgraaf, Daniel, 27.
Eredienste, bywoning deur onderwyser en kinders, 87, 132, 193, 194, 200, 221.
Eva, 39-40.

F.

Faber, L.S., oor toestande in buitdistrikte, 173-174.
Faure, Abraham, 147-148, 149, 151.
Faure, Anthonij, 146-147.
Formulier, 2, 14-15, 89, 90-91, 103, 196.
Franse in Drakenstein, 57-66, 77-79.

Franse onderwys, 239-241, 242.

Freiling, Jan, 278-279.

Frick, Jan Melchior, 155.

G.

Gasvryheid, 178.

Geldskaarste, 224-225.

Gemengde skole, 27, 43-44, 45, 50, 253, 302.

Godschal, Manancis, 251.

Godsdienst as beskawingsfaktor, 159-160, 178.

Godsdienstonderwys, 3, 12, 13, 14, 15, 19, 24-25, 31, 37, 42, 46, 47, 54, 63, 87-88, 89, 91, 104, 110, 130, 193, 194, 199-200, 204, 210, 221, 240, 241, 242, 253, 261, 301.

Godsdienstige oortuigings van onderwysers, 154, 167, 299.

Grootvadersbosch, 165.

Gunkel, Justus Hendrik, 227, 228, 229.

H.

Handearbeid in slaweskool, 49.

Harry, 39.

Havinga, Hermen Sibolts, 150.

Hermans, Johan Diederich, 285-286.

Hertogh, Caspar, 147.

Hoërskole, 203-204, 308-309.

Hofman, Adolf, 104, 109, 135.

Hottentotte, onderwys, 39, 42, 43, 185, 187, 254.

Hough, George, 223.

Hubert, Hermanus, 219-220.

Hugo, Johannes Cornelis, 247.

Huisgodsdienst bygewoon deur slawe, 50.

Huisonderwysers, *Sien* Privaatonderwysers.

I.

„Instructie voor den Praeceptor der Latijnsche School,” 220.

J.

Jacobse, Job, 117.

Jan van Manda, 181.

Jonker, Adolph, 156.

Joosten, Albert, 136.

Jurgen, Hans Jacob, 181.

K.

Kaffers, onderwys, 254.

Katechisasieklas, 31, 134.

Kerk, aanstelling van onderwysers, 90, 95, 97, 98-99; onderwys in buitelandse distrikte, 67, 261, 281-291; onderwys van behoeftiges, 35-37, 120-136, onderwysbeheer, 83, 292-300; onderwysbeheer in Nederland, 1-2; onderwysbeheer in Oos-Indië, 12-17; ongepermitteerde onderwysers, 140-141; slaweonderwys, 44, 45; en staat, 1-2, 14, 101, 292-300.

Kerke in buitelandse distrikte, 160-161, 162.

Kerkorder, Batavia, 1624, 13.

Kerkorder, Bataviasche gemeente, 1643, 13-14, 84.

Kerkskole, 145-158, 309.

Kerkskool, Stellenbosch, 52-57, 146-153, 271-279.

Kerkskool, Drakenstein, 153-158, 290-286.

Kerkskool, Lutherse gemeente, 249-250.

Keijzers, Aagje, 30.

Kilian, Johan George, 152.

Kinders, getal in Kolonie, 28, 51, 52, 80; getal in skole, 20-21, 29, 105, 113, 115-116, 117, 183, 253; Karakter, 248.

Kleinkinderskool, 30.

Knegte, 69-70. *Sien ook* Onderwyser-knegte.

Knoop, George, 115, 118, 253, 271-276, 278-279.

Koskole, 161, 166, 258, 259, 264-266, 267, 310.

Koster as onderwyser, 155, 156.

Krugel, Jacobus Johannes, 282, 284.

Krugel, Johannes, 118, 135, 157, 280, 282, 285.

L.

Labuscaigne, Pietre, 78.

Laer skole, 110-119, 243-248, 304, 309.

Latynse skool, 17-18, 86, 102-109, 197, 206-208, 209, 210, 217-223, 303, 308.

Le Boucq, Engelbertus Franciscus, 31-34, 64, 84, 85, 303.

Leerjongens, 66, 126-129.

Leervakke, 2-3, 4-5, 13, 14, 15, 24, 25, 30, 37, 47, 49, 54, 72, 104, 110-113, 133, 155, 158, 204, 208, 220, 228, 233-234, 247, 273, 280, 288, 301, 304.

Lektuurverspreiding, 154-155.

Lesse, selfwaarneem van, 15, 88, 92, 152, 192, 196, 199.

Le Sueur, Jacobus Johannes, 252.

Lievens, Jan Jacobsz, 104.

Louise, 279n.

Louisen, Willem Hendrik, 294.

Luttig, Hartwig, Johannes, 156.

Lutherse gemeente, 249-250.

M.

Maartens, Casper, 149-150.
Maartens, J., 149.
Mahieu, Johannes, 55-56.
Mankadan, Sijbrand, 53, 54, 55.
Margaret, 46.
Matrose as onderwysers, 75, 251.
Meijjan, Joseph, 148, 149.
Meiring, Arnoldus Maurits, 163.
Mentzel, O. F., 138-139.
Meijboom, Petrus, 219-220.
Meijer, Jacobus, 96, 97, 98, 119, 137-138.

Migault, Francois Louis, 71, 72, 76, 77, 78-79, 94-95, 112, 121, 268.
Militaire skool, 227-231, 295, 309.
Minderbevoorregtes. *Sien* Behoeftiges.

N.

Naudé, Jacob, 155.
Nederlands Indië, Skoolreglement, 1682, 14-15.
Noord, Jan Hendrik, 76.

O.

Ondermeesters, 18, 93, 103, 104, 116-117, 192, 196, 197, 210.
Onderwys, deur ouers self, 252; in Nederland, 1-11; in Oos-Indië, 11-18.
Onderwysbeheer, 68, 83-93, 100-101, 191, 196, 201, 242, 292-300, 311; in Nederland, 1-2; in Oos-Indië, 12.
Onderwysbeleid teenoor Hugenote, 59, 60, 61-65.
Onderwyser-knigte, 69-80, 83-84, 166-170, 176, 257-258, 259, 260, 261-270, 288-289, 299, 302, 305, 309. *Sien ook* Privaatonderwysers.
Onderwysers, aanstelling, 94-101, 293, 294; bybaantjies, 9, 73-74, 93; diakoniekinders as sulks, 129-130; gebrek aan, 50, 231, 257; godsdienstige oortuigings, 154, 167, 299; kwalifikasies, 14, 154, 198, 207-208; onbevoegdheid van, 207, 211, 248, 252, 263-264, 267-269; opleiding, 200-201, 208, 210, 211; pligte, 87, 88, 133, 192-193, 209; rang, 209; 214, 215, 218-219; uit Europa, 214, 215, 219, 231, 295; verwaandheid, 9-10; vroeëre beroepe, 75, 117-118, 247.
Onderwysfonds, 209, 212-217, 219, 223-226, 293-294, 308.
Onderwystoestande in buitelandse distrikte, 171-175, 176-177, 257-270, 305-306, 309.

Onderwyswet, 1714, 86-93.
Ongeletterdheid, 22, 76.
Ongepermitteerde onderwysers, 99, 100, 137-144, 277, 291, 304.
Oorsee, studie, 17, 18, 23, 38, 203, 255-257.
Openbare skole, 68, 259, 298, 299.
Opsieners. *Sien* Skolarche.
Orde, 8, 193.
Ordonnansie, 88, 91.
„Ordonnantie van die School ordening . . .” De Chavonnes, 86-93.

P.

Paarl, 280, 286-288.
Pasqual, Jan, 46, 49-50.
Petisie teen ongepermitteerde onderwysers, 1753, 139.
Petisie teen ongepermitteerde onderwysers, 1779 142-143.
Petisie uit Camdeboo, 1778, 174.
Plan ter verbetering van 't Schoolwezen . . .” 1790, 206-216.
„Plan tot opreëting van een Privaat School,” 233-235.
Politieke Raad, aanstelling van onderwysers, 61, 90, 94, 95, 110, 141, 199, 204-205, 219, 233, 236-237, 238, 242, 250, 271, 282, 284; onderwysbeheer, 24, 28, 32, 33, 37, 45, 53, 83, 85, 86, 96, 97, 98, 101, 106, 108, 113, 138, 139-140, 168, 169-170, 182, 191, 196, 212, 218, 223, 224, 225, 226, 230, 231, 249-250, 257, 258, 259, 261-268, 286, 287, 289, 292-300, 303.
Pool, Johannes, 97.
Praeceptor, 221, 222.
Prentz, Daniel, 158.
Presenna, 180-181.
Presente, 44, 54.
Prins, David, 95.
Privaatonderwys, 68, 83, 238, 250-252.
Privaatonderwysers, 66, 69, 77, 83-84, 250-252, 260, 266-270, 268, 309-310.
Pryse, 8, 30, 41-42, 49, 209, 210.

R.

Raad van Indië en onderwys, 13.
Raad van Skolarche. *Sien* Skolarche.
Redelinghuijs, Johannes Henricus, 115-116.
„Regel der Duitse Schoolmeesters,” 3, 6-7.
Register van bywoning, 42, 88, 192, 195.
Reglement van die Skolarche, 1782, 191-201, 306-307; op Stellenbosch ingevoer, 275.

Reglement vir slaweskool, 1685, 46-47.
„Reglement voor den onderweizer der
Diaconij's Kinderen,” 1812, 133.
Reinierke, 153.
Rektor, 18, 86, 93, 103, 106.
Rode, Jan, 283.
Rodrigo, Daniel, 32, 33.
Roe, Tobias, 290-291.
Rogiers, 296-297.
Roos, Johannes, 295n.
Roux, Jeremias, 112.
Roux, Paul, 58, 60, 62, 64.

S.

Salaris van onderwysers, 8-9, 25, 27-28,
42, 43, 50, 73-74, 88, 93, 133, 137,
158, 182, 193, 200, 208-209, 222, 226,
228, 276, 288.
Sangonderwys, 111-112, 146, 153, 199,
274.
Scherke, Gerhard Abraham, 74.
Schietskat, Abraham, 165.
Schmidt, Georg, 185-187.
Schultze, Joachim Christoffel, 269.
Sedelike vorming, 5-6, 14, 15, 47, 91,
193, 194, 221.
Sekler, Johan Mathias, 246, 252.
Sieketroosters, 16, 17, 23-24, 32, 33, 37,
54, 134, 165-166, 301-302.
Simond, Pierre, 57, 58.
Skeiding in Skole op kleurbasis, 45, 47,
183-184.
Skeiding tussen sekse, 15, 88, 92, 192,
196, 200.
Skolarche, Onderwysbeheer, 2, 9, 12,
18, 29-30, 94, 95, 96, 97, 100-101,
106, 142-144, 181-182, 198, 199, 201,
205-216, 217, 218, 219, 220, 221, 222,
223, 224, 225, 226, 231, 236-237, 238,
239, 240, 241, 242, 245, 246, 247,
248, 250, 257, 260, 265, 266, 267,
292-300, 307-308; ontstaan en same-
stelling van Raad van, 84, 85-86, 88,
89, 93, 191, 197, 298, 299, 303, 306.
Skole, getal van, 113, 115, 137, 304.
Skool vir bejaardes, 136.
Skoolbenodighede. *Sien* Skoolgereed-
skap.
Skoolbesoek, 15, 18, 47, 201, 229.
Skoolboeke, 3-5, 15, 30-31, 88, 92, 193,
221.
Skoolexamens, 14, 133, 209-210, 222.
Skoolgeld, 9, 15, 18, 25, 88, 103-104,
196, 208-209, 221, 235, 273.
Skoolgereedskap, 11, 132-133, 192, 229.
Skoollokale, 11, 27, 53, 54.
Skoolopsieners, 2, 85, 86, 303.
Skoolreglement van Brabant, 1656, 3.

Skoolreglement van Nederlands-Indië,
1684, 84, 85.
Skoolreglement voor de Stad Batavia,
1778, 197-201.
Skoolure, 15, 41, 47, 192, 196, 199, 220,
228, 234, 273.
Skoolvakke. *Sien* Leervakke.
Slawedooop, 44.
Slawekinders van gemengde bloed, 48.
Slawewonderwys, 16, 19, 41, 180-184,
253-254, 302, 309.
Slicher, Lambertus, 86, 102-103, 105-
107, 108, 109, 149, 303.
Soldate as onderwysers, 75.
Sparrman, A., 141.
Spenlin, Jean Frederic, 202-204, 205-
206, 211, 294, 307.
Staat en kerk, 1-2, 14, 101, 292-300.
Stellenbosch, kermis, 54-55; onderwys,
52-57, 145-153, 265-266, 271-279,
310-311.
Stengers, Hendrik Sievers, 280-282.
Stents, Christoffel, 181, 182.
Storm, 279.
Straf, 7-8, 15, 92, 193, 194-195, 221,
234.
Swartland, 164-165.
Swoigne, Johannes, 109.

T.

Taalbeleid teenoor Hugenote, 59-65.
Ter Horst, Willem Frederik, 244.
Ter Smitten, Hermanus, 247.
Thibault, L., 227-228, 230.
Toelatingsexamen van onderwysers, 1-
2, 12, 14, 87, 90, 99, 137, 154, 161,
167, 169, 196, 198, 210, 239, 258-259,
263, 286, 287, 288-289, 290, 303, 304.
Truter, Johannes Andreas, 255.
Tug en tugmiddels, 7-8, 193, 200, 221.

U.

Uithangborde, 10.

V.

Vakansie, 13, 14, 15, 25-26, 28, 53, 88,
93, 192, 195-196, 199, 220-221, 229,
234, 274.
Vakonderwys, 66, 126-127.
Valcooch, *Regel der Deutsche school-
meesters*, 3, 6, 7; Artikelbrief, 6.
Van Baak, Cornelis Josias, 219, 295.
Van de Graaff, Jacob, 211, 212, 227.
Van der Kemp, J., 254.
Van der Stael, Pieter, 41-43, 302.
Van der Stel, Simon, 29, 49, 58.

Van Dijk, Louis, 163-164.

Van Est, Isak, 95.

Van Hoorn, Joan, 85, 303.

Van Imhoff, Gustaaf, Baron, 159-171,
298, 305-306.

Van Rheeде, Hendrik Adriaan, 29, 46,
48, 54, 83n.

Van Rheenen, Jan, 286, 287.

Van Trans, Jan, 135.

Van Vreede, Hendrik, 157.

Van Wielligh, Nicolaas, 165.

Van Zulk, Jan Jacob, 246, 291.

Veeboere, 145, 302, 305.

Verbeek, Jan, 164.

Verburch, Nicolaes, 28.

Victor, 27-28, 93.

Voorlesers, 147, 150, 151, 153, 260, 281,
291.

Vrystelling van slawe van gemengde
bloed op grond van onderwys, 148.

W.

Wamakersvallei, 288-291.

Waveren, 163-164.

Wedel, Johan Simon, 143.

Weeskamer, 121.

Wittebol, Jan, 28.

Wijlant, Willem Barents, 19, 20, 23, 39.

Z.

Zeits, Andreas, 118, 155, 156, 157.

Ziegler, Jacob, 231-242, 250, 295, 309.

Zwartzenburg, George Anthonij, 245-
246, 247, 294.